

188

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2081-1861

**Studia ad Bibliothecarum
Scientiam Pertinentia XIII**

188

**Annales
Universitatis
Paedagogicae
Cracoviensis**

**Studia ad Bibliothecarum
Scientiam Pertinentia XIII**

Rada Naukowa

prof. dr hab. Brigitte Gautier (Université Charles-de-Gaulle – Université Lille III, France)
prof. dr hab. Elżbieta Gondek (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
prof. dr hab. Grażyna Gzella (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
dr Urszula Kolberová (University of Ostrava, Czech Republic)
doc. dr Olga Kołosowska (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine)
prof. dr hab. Tomasz Mielczarek (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
doc. dr hab. Lidija Snitsarchuk (The Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine)
prof. dr Marek Sroka (University of Illinois at Urbana-Champaign, United States of America)
prof. dr hab. Witalij Telwak (University of Drohobych, Ukraine)
dr hab. Grażyna Wrona, prof. UP (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie)

Redaktor Naczelny/Editor-in-Chief

dr hab. Władysław Marek Kolasa

Redakcja tematyczna (Co-Editor-in-Chief/Subject Editor)

dr Iwona Pietrzykiewicz
dr Michał Rogoż
prof. dr hab. Krzysztof Miron Woźniakowski

Redaktor językowy

dr Piotr Krywak

Redakcja wersji internetowej

dr hab. Władysław Marek Kolasa

Instytut Nauk o Informacji
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Poland
e-mail: wmkolasa@up.krakow.pl
<http://sbsp.up.krakow.pl>

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2015

ISSN 2081-1861 (point)
ISSN 2300-3057 (online)

Wydawca

Wydawnictwo Naukowe UP

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel. / faks 12-662-63-83, tel. 12-662-67-56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

<http://www.wydawnictwoup.pl>

druk i oprawa Zespół Poligraficzny UP

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

ARTYKUŁY, ROZPRAWY, STUDIA

Władysław Marek Kolasa

On the Statistics and Geography of the Polish Press in the Period between the Uprisings (1832–1864)¹

Research on the history of the Polish press during the period of the Partitions of Poland has been quite advanced and has resulted in a number of studies; nonetheless, a statistical representation of the development of the Polish press is still poorly documented. Only the first period of the history of the Polish press (ca. 1831) has been sufficiently well studied, presented in a comprehensive work by Jerzy Łojek² (complemented by the works by Danuta Hombek over time³). Knowledge of the numerical development of the press in subsequent years remains incomplete, which is best evidenced by the relevant chapters of Vol. 1 of “*Historia prasy polskiej*” (“The History of Polish Press”), edited by Łojek⁴.

This situation may be in large measure explained by a lack of appropriate documentation, although an analysis of resources shows that this has not always been the main deterrent. In the case of the Polish press in the period between Uprisings, the relevant material had already been compiled by Bolesław Korczak⁵ beginning as early as 1968; still, for unknown reasons, a proper analysis of these materials has never been performed. The bibliography created by Korczak, incomplete as it may be—the author neglected to include the Polish emigration press—was perfectly complemented by the pre-war work of Stanisław Zieliński⁶, from which it is

¹ Some of the information in the article is based on the calculations used in the book: W. M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013.

² J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, no. 1, p. 5–22.

³ See D. Hombek, *O potrzebie nowej bibliografii polskich gazet i czasopism*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy”, Vol. 2 (2010), p. 13–33; idem, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001.

⁴ *Prasa polska w latach 1864–1918*, ed. J. Łojek, Warszawa 1976 (*Historii prasy polskiej*, vol. 1).

⁵ B. Korczak, *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*, Warszawa 1968.

⁶ S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

relatively easy to select publications dating back to the years 1832–1864. As a result of merging these two sources, a coherent set of 626 titles was obtained, 476 of which originated from the work of Korczak and 150 derived from Zieliński's bibliography.

An analysis of both sources indicates that the Polish press in the era between the Uprisings recorded a considerable increase in both quantity and quality. During the three decades separating the November and January Uprisings, 626 press titles were issued on Polish lands and abroad, representing a wide typological spectrum. The greatest number of press titles originated from the area of the Kingdom and Taken Lands (185), while slightly fewer were issued in the Austrian (161) and Prussian (130) Partitions and in areas inhabited by emigrants (150). Although the number of simultaneous publications in the examined period was variable and subject to numerous fluctuations (Fig. 1), the overall growth was clearly noticeable.

At the beginning of the period in question, the number of publications was small, as the vast majority of periodicals were eliminated in conjunction with the downfall of the November Uprising. However, by 1832 the press market had already recovered and 47 titles were established or reissued. Out of that number, almost half (21) were issued in the Kingdom and in the Taken Lands, while only 6 were published in Galicia, including the Free City of Krakow, as well as 6 published in the Grand Duchy of Poznan; moreover, 14 magazines were printed abroad. At the end of the examined period (ca. 1860), i.e. before the emergence of underground publications, the total number of concurrent periodicals more than doubled, reaching an amount of 98 titles.

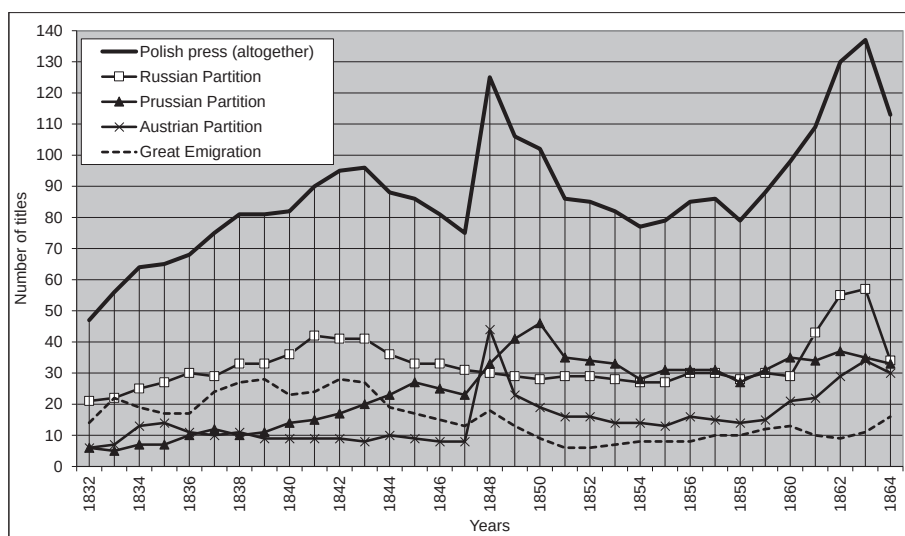

Fig. 1. Polish Press 1832–1864 (Number of Titles)

Own calculations based on: B. Korczak: *Bibliografia...*, op. cit; S. Zieliński: *Bibliografia...* op. cit.

However, the increase in the number of titles was uneven and appeared very differently across the particular Partitions and abroad. The press issued in the Russian Partition was subject to the smallest relative number of changes, as during the period in question it was strictly hampered by the bonds of censorship. At the beginning of the 1830s, despite the heavy losses that occurred after the fall of the Uprising, the press market in the Kingdom was soon reborn, and as early as in 1835 it achieved the number of 27 simultaneous publications. This situation (disregarding the minor fluctuations of the 1840s) remained the same until 1859. There was a significant quantitative increase at this point, and during a period of 3 years the number of publications almost doubled (reaching 57 in the peak year of 1863). This increase was a direct consequence of the changes in the Russian Empire after its defeat in the Crimean War (*Post-Sevastopol Thaw*). However, it is worth noting that the primary cause of this observed development was an apparent result of the explosion of an underground press, which stemmed from the widespread disappointment felt when hopes for internal reforms were lost. Underground publications from 1861–1864 accounted for a significant proportion of publications at that time (approx. 30–70%), and were the basis for 23 simultaneously issued titles in the peak year of 1863. The publications stability index (Table 1) provides more reliable data with which to evaluate the market.

Tab. 1. Permanence of Polish Newspapers and Magazines 1832–1864

	Up to 1 year		2 years		3 years		4 years		5 years and longer		Total
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Russian Partition	67	36.2	34	18.3	17	9.1	10	5.4	57	30.8	185
Austrian Partition	89	55.2	29	18.0	16	9.9	5	3.1	22	13.6	161
Prussian Partition	41	31.5	25	19.2	15	11.5	7	5.3	42	32.3	130
Emigration	70	46.6	30	20.0	16	10.6	7	4.6	27	18.0	150
Total	267	42.6	118	18.8	64	10.2	29	4.6	148	23.6	626

Own calculations

Out of the 185 periodicals published in the Russian Partition, almost 70% were short-lived: 67 titles were published for a period shorter than 1 year, 34 for 2 years, 17 for 3 years, and 10 for 4 years, with only 30.8% (57 titles) issued for five years or longer. When compared to other Partitions, this ratio is not the lowest (especially when compared to Galicia and abroad), but the data mainly shows that insignificant titles prevailed. Therefore, in the history of the press issued in the territory annexed by Russia, only a few newspapers, and between ten and twenty magazines—mostly in Warsaw—can be considered of long-term significance⁷.

The press issued in Galicia and in the Free City of Krakow was subject to much more significant fluctuations. Initially (until 1848), the publishing movement

⁷ E. Tomaszewski, *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego*, [in:] *Prasa polska w latach 1661–1864*, ed. J. Łojek, Warszawa 1976, p. 110–198.

was limited; only 9–10 titles were issued per year. It was only during the period of the *Spring of Nations* when the number of publications grew rapidly, reaching a peak of 44 simultaneously published periodicals in 1848. Still, this was a short-lived situation, as after the 7 months of freedom (March 15 – October 25, 1848) most of the titles collapsed and a multi-year regression was observed. Later on, throughout the 1850s, 15 simultaneous titles were issued annually on average in Galicia. Another change was associated with the situation in Austria after its military defeat in 1859 and the resignation of the cabinet of Alexander Bach as monarchical politics shifted towards federalism. The situation was invigorating for the entire press market, and as early as 1863 the number of Galician publications doubled (34 in 1863). It is worth noting that due to the large number of periodicals established as a result of the Spring of Nations, Galician publications were characterized by the largest percentage of ephemera (twice as high as in other partitions). The number of publications that lasted on the market for less than 1 year accounted for more than half of the titles here (89); there were also many magazines and newspapers issued for two (29) or three years (16), and only 13.66% (22 titles) were issued for more than 5 years.

The press under Prussian rule, which consisted of the vast majority of titles published in Wielkopolska (60%), had been quite limited until the end of the 1830s and oscillated between 6–10 concurrent periodicals. The first major change occurred at the beginning of the 1840s, and it was associated with the accession to the throne of the liberal-minded Frederick William IV, which resulted in the easing of censorship. In that period, the press market was revived; the number of titles doubled (27) in the peak year of 1845. Then, after a temporary slump related to the repression of the organisers of the failed uprising of 1846, the Spring of Nations arrived, which turned out to be a breakthrough for the entire Prussian press. The new Prussian constitution of December 1848 guaranteed freedom of the press. As a result, in 1850 the number of publications had already begun to increase significantly, reaching 47 simultaneously published magazines and newspapers.

More publications also appeared in the areas of East and West Prussia, as well as in Silesia. This trend, however, was soon slowed down thanks to the gradual introduction of legal regulations that hindered publishing (e.g. the system of high deposits); thus, in the 1850s the number of publications decreased again to an average of 30–35 annual titles. The last change resulted from a partial relaxation of censorship in 1858 after the ascension of Prince William, but it only concerned the Wielkopolska region. It is worth noting that under Prussian rule the press of Wielkopolska clearly dominated (78 titles), while in the lands of East and West Prussia the number of publications reached 39, and in Silesia only 13. The press in the Prussian Partition was characterized by an ephemeral ratio similar to that in the Russian Partition. For a long time (at least 5 years), only 42 publications (32.3%) were issued there, while the number of ephemeral newspapers and magazines (issued for 1 year or shorter) was 41 (31.5%); for publications issued for 2 or 3 years, the numbers were respectively 25 and 15 (19.2% and 11.5%).

The press of the Great Emigration in the first decade of its existence developed with great momentum. By 1833, it already included 22 titles, and 27 simultaneous publications by 1843. Then, however, it started to lose its momentum, accelerated by the unsuccessful efforts of the Uprising in 1846. By the 1850s, the emigration press was already in a state of stagnation, and only 10–12 titles were issued per year. It is worth noting that among the 150 emigration press titles only 27 (18%) can be considered long-lasting, i.e. published for at least 5 years. Yet occasional initiatives (100 titles) dominated, often copied in small editions through the use of the lithographic technique, out of which as many as 70 appeared for less than 1 year, and 30 for less than 2 years.

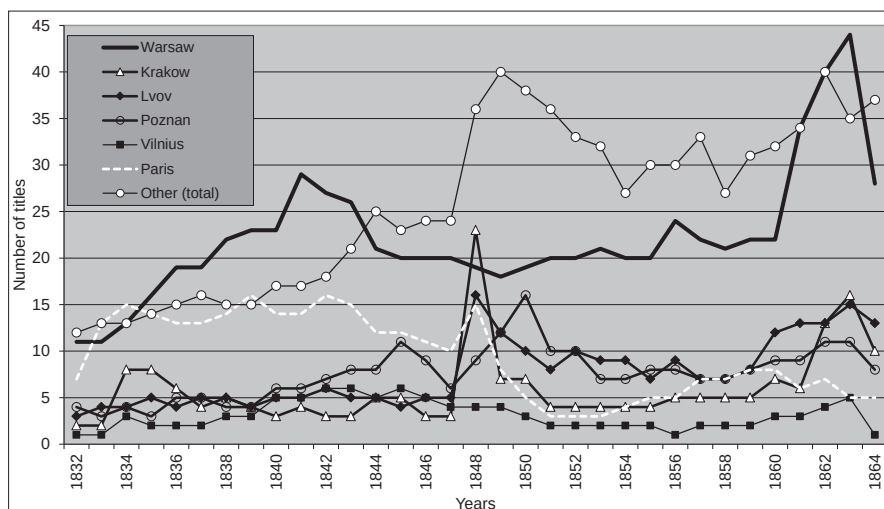

Fig. 2. Main Polish Press Centres 1832–1864

Own calculations based on: B. Korczak: *Bibliografia...*, op. cit; S. Zieliński: *Bibliografia...*, op. cit

In the period between the Uprisings, the process of the decentralization of the Polish press was also initiated on a wider scale (Fig. 2). While in 1832 the national press was clearly concentrated in 5 major publishing centres (Warsaw, Lvov, Krakow, Poznan, Vilnius), where 21 of the 33 titles were issued, the number of provincial titles doubled at the beginning of the Spring of Nations (from 12 to 25), and in 1849 it reached its apogee (40 simultaneous publications). Indeed, after this point there was a collapse in the number of press titles, but the total number was still relatively high—amounting to approx. 30 titles in the 1850s. Slowly, new publishing centres in Poland started to develop, in particular in Chelmino, where 9 press titles were issued, as well as Leszno (6), Cieszyn and Pisz (6 titles in each location), Elk (4), and Gniezno (3).

In the entire period of 1832–1864, the tone of the Polish press was set by the old publishing centres, where approx. 70% of the total number of titles were printed: Warsaw (136 titles), Lvov (73), Krakow (71), Poznan (47), and Vilnius (18).

Petersburg (11) was also of significant importance, and its role increased after the liquidation of Polish universities in the Kingdom. The dynamics of the press market in certain cities follows patterns for particular districts, which is clearly illustrated by the examples of Warsaw, Krakow, Lvov, and Poznan (Fig. 1 and 2). On the other hand, apparent downward trends in Vilnius and St. Petersburg emerged, where ephemera had mainly been published since the early 1850s. And finally, in the case of the press abroad, most newspapers and magazines were issued in Paris (93) and in several other cities, including London (10), Pointiers (9), and Brussels (9).

In addition to quantitative changes in the Polish press from 1832–1864, qualitative transformations also took place. There are two most typical aspects of the evolution of the press. The first one is the formation and the rapid development of new types of press, e.g. press for the people, political press, and illustrated magazines. The other is the transformation of newspapers.

The phenomena were manifested with varying intensity in particular Partitions. The folk press developed primarily in the Prussian Partition and Galicia⁸. Although the origins of its development date back to the decline of the 1830s (e.g. *Szkółka Niedzielną* [Sunday School] magazine, issued in Leszno at the beginning in 1837), a breakthrough in the field would take place only during the Spring of Nations, when newly emerging titles amounted to a number between ten and twenty. The political press, on the other hand, developed mainly in Galicia within the 7 months of the revolution. Although the response time was quick and most of the magazines and newspapers eventually collapsed, the polemical ground was well established. From the early 1860s, the political press of Krakow and Lvov, whose symbols became the conservative *Czas* (Time) and democratic *Gazeta Narodowa* (National Paper), rose to the heights of political journalism. Almost all newspapers and magazines published in exile were also political in nature. Slowly, other types of publications started to emerge, e.g. illustrated magazines, with the trend being initiated by *Przyjaciel Ludu* (The Friend of the People) in 1834, and then perfected by Ludwik Jenike editing *Tygodnik Ilustrowany* (Illustrated Weekly) since 1859. A number of literary and socio-cultural journals, the form of which was constantly evolving, were also of historical significance. The top achievement in that regard was *Dziennik Literacki* (Literary Journal), published in Lvov beginning in 1852⁹.

Much more profound change occurred in the daily press. The reforms in that field first took place in Warsaw journalism circles in the first half of the 1850s, but a few years later the transformations enveloped the entirety of the Polish press. The process began in the crowded market of the Polish capital city in 1851, and, most generally, it consisted of an undertaking of a variety of actions by the publishers of newspapers and magazines aimed at commercialisation. The very first of these changes was the introduction of royalties by *Gazeta Warszawska* (Warsaw Paper)

⁸ G. Gzella, „Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku, Toruń 1994, p. 5–10.

⁹ M. Tyrowicz, *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850*, Kraków 1979, p. 138–167.

in 1851, which marked the beginning of competition and, at the same time, had numerous significant effects on the content of publications. The nature of these changes is well illustrated by the words of the leading researcher in this field, Eugeniusz Tomaszewski:

Thus the significant increase in the number of employees allowed for the considerable development of the newspapers' volume. That, in turn, there is a conditioned possibility of extending the scope of the topics discussed in the press that had been limited so far. The entire groups of issues, raised occasionally or incidentally to that point, were highlighted in the rapidly growing number of sections of press publications. The agricultural and industrial issues, the issues of transportation and trade, city news, cultural, scientific and technological topics, as well as national and foreign correspondence began to be discussed more extensively and carefully. In particular, a lot of space was given to literature and art [...] The editors could plan how to fill in individual sections, which was especially important due to the significant increase in the volume of newspapers. As a result, the articles on a given issue could be published systematically, often subdivided into instalments, often cyclically delivered by the authors [...] Owing to the official introduction of the system of buying and selling the works intended for press publication, the editorial staffs could accept articles of an appropriate level, as well as introduce appropriate changes. Raising the level of Warsaw dailies had an effect on the increase of their readership, the number of subscribers and thus on the increase of the revenue income of publishing houses [...]. A particularly important issue was the close cooperation of Warsaw dailies with novelists, as it was only possible thanks to the introduction of daily newspaper royalties. The cooperation was of a previously unobserved scale. High royalties attracted even the most popular Polish novelists to cooperate with the daily press [...]. The alliance with novelists also impacted significantly the image of daily literature at that time. If we add to that the fact that a number of articles and reviews of literature were published in newspapers at that time, it becomes apparent that the Warsaw newspapers of the period were more literary than socio-political in nature [...]¹⁰

As a result of these transformations, a number of improvements were introduced to the press's editorial sections, especially in the area of organisation – e.g. a collegiate model of editing was popularized and thematic specialisations were sectioned. Moreover, newspapers and magazines also grew significantly in volume; their layout was refined, and profit gained from advertisements also started to be of growing importance.

In order to fully understand the features of the press during the period between the Uprisings, it is worth analysing them in a wider comparative perspective (Fig. 3). An analysis of the data indicates that until the mid-nineteenth century, the Polish press was in its initial stage of development. It was characterized by its short range of content and dynamics. By the end of 1864, the number of concurrent titles

¹⁰ Own translation based on: E. Tomaszewski, *Wprowadzenie honorariów autorskich do codziennej prasy warszawskiej 1851–1861*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, no. 1, p. 67–83.

was small, and their growth, though noticeable, was insignificant. Before 1815, no more than 20 concurrent publications had been issued, and no more than 50 in the era of the Congress of Poland. Only in the period between Uprisings—during a turning point in history—did their number slightly exceed 100 (68 titles on average).

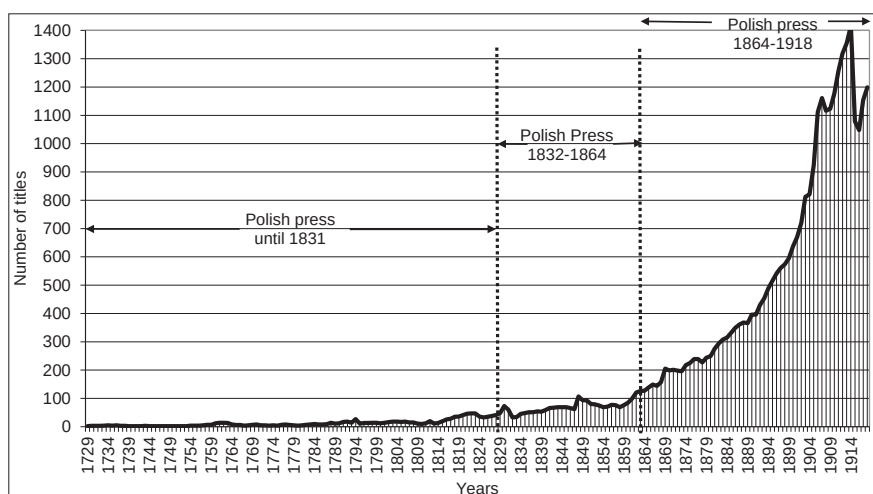

Fig. 3. Polish Press in 1832–1864 as Compared to the Development of the Polish Press until 1918 – Number of Titles

Own calculations based on: J. Łojek, *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*. Warszawa 1965; B. Korczak, *Bibliografia...*, op. cit.; S. Zieliński, *Bibliografia...* op. cit.; *Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*. Vol. 3, part 1, Warszawa 2001; *Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, Vol. 3, part 2, Warszawa 2010; M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*. Kraków 2004; J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002; A. Garlicka, *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*. Warszawa 1978; *Centralny Katalog Czasopism Polskich*, <http://mak.bn.org.pl> [dostęp: 03.06.2015].

In the following period (1864–1918), the dynamics of the market were several times greater and, additionally, achieved steady growth. This growth was exponential as a result, and the number of simultaneously issued titles doubled on average every 15 years¹¹. In 1906, it exceeded 1,000, and on the eve of World War I it grew to 1,416 (thus, the real growth of the market for the years 1864–1918 was more than fourteen-fold). In this context, the less than two-fold increase in the number of publications during the period of 1832–1864, mentioned in the introduction, is merely a prelude to the transformations dating back to the post-Uprisings period.

Another characteristic feature of Polish press in the period before 1864 was its elitism, which directly translated into a relatively small number of published copies as compared to the era after the January Uprising. From the trace information available on the subject (as estimated by J. Łojek) it emerges that in 1780 the total one-time edition of the main Warsaw press publications amounted to approx. 1,100 to 2,000

¹¹ Number of titles in subsequent 15-year periods: 1865 – 139 titles, 1880 – 249, 1895 – 515, 1910 – 1176.

copies, and at its peak in 1791 reaching a number of approx. 3,000–4,800 copies¹²; three decades later, after a period of decline, it slowly grew again from 1,400 copies in 1815, through 2,200 copies in 1821 to 6,300 copies in 1830¹³. There is no precise data for the later period, but it is established that after the fall of the November Uprising the number of subscribers of Warsaw newspapers and magazines fell to approx. 3,000, and then, after returning to the same level of subscribers of the late 1820s, it only slightly increased for the following two decades. Rapid growth was recorded in the mid 1850s. Following the so-called “press war,” as early as in 1856 the number of subscribers increased to 15,000, and five years later it surpassed 25,000¹⁴. As a consequence, in 1830 every 19th adult citizen of Warsaw was a press reader, in 1856 every 15th, and in 1860 every 9th. Therefore, a dynamic, almost two-fold increase occurred only a few years before the January Uprising, initiating the phenomena that intensified in the next period (after 1864), when, as we all must remember, the press circulation increased to 269,000 copies in less than 30 years, i.e. an increase of 753%¹⁵.

Before 1864, the press was also characterized by many other features that differed from the later period. The issue of featured writers is one of the most distinctive aspects. At least until the mid-nineteenth century, the journalist's profession was still in its infancy, both in terms of its organisation and technique. The relationships in editorial sections at that time are vividly described by Marian Tyrowicz:

[In the press of that time] there was usually a single-person editorial staff, being an individual initiator and manager of a magazine, whose individuality often set a stamp on the content and sometimes even the typographic character of a magazine [...] The strictly editorial activity began with collecting material from foreign press, much less often from the content delivered by mail or in person by the authors. Getting the news and gossip in cafes [...] [The skills were poor]. Long journalistic forms, such as editorials, essays, reportages, and feature articles, were entering the columns of our newspapers very slowly until 1848. Short journalistic forms, i.e.

¹² Own calculations based on: J. Łojek, *Ze studiów nad czytelnictwem prasy w Polsce w końcu XVIII wieku (1780–1793)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, vol. 2, p. 27.

¹³ J. Łojek, *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1966, p. 142–143.

¹⁴ E. Tomaszewski, *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu między-powstaniowego*, [in:] *Prasa polska w latach 1661–1864*, ed. J. Łojek, Warszawa 1976, p. 149; Z. Anculewicz, *Rozwój prenumerat gazet i czasopism w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, no. 4, p. 5–21.

¹⁵ J. Kostecki, *Czytelnictwo czasopism w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w.*, [in:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, series 2, ed. E. Jankowski, J. Kulczycka-Saloni, Warszawa 1983, p. 306.

press releases or current news, were delivered by the editors usually without titles, with no gaps, no paragraphs [...]¹⁶.

Though collegiality started to appear in the late eighteenth century, the phenomenon was quite incidental, as the custom of paying royalties was not known at that time. As a result, the then co-editors were usually recruited from clerical and literary circles, landowners, and clergymen, and they treated the job as a mission or did it for reasons dictated by ambition. According to the findings of Tadeusz Kupis, only for seven out of fifty "editors" known by name journalism was considered their primary source of income¹⁷ as late as during the November Uprising.

Another problem consisted of economic issues. Despite the fact that the owners of newspapers and magazines were striving for profitability, and the vast majority of initiatives was commercial in nature and aimed at profiting from the sale of copies and the printing of advertisements, a substantial proportion of contemporary initiatives were based on patronage or subsidies granted by the authorities¹⁸. The combination of the aforementioned conditions meant that the majority of press publishing houses until the early 1850s were manufacturers in nature. The change in this area was brought about by the modernisation trend, which was inaugurated by the appearance of *Dziennik Warszawski* (Warsaw Daily) in 1851. The process of the commercialization of publishing companies that took place after that date quickly transformed the companies into modern press enterprises¹⁹, which began to fully develop in earnest only after 1864²⁰. Censorship, introduced for the first time by the authorities of the Targowica Confederation (1792), followed by various legal regulations and activities of partitioning superpowers, also had an enormous impact on the entire press market. Except for the short periods of liberalisation, for example from 1815–1820 in the Kingdom or during the Spring of Nations, the model of prevention and concession dominated in almost all annexed territories, which effectively inhibited the growth of the press²¹.

Despite various difficulties, the Polish press of that period typologically diversified. Apart from a relatively well-developed market of newspapers, numerous types of magazines also appeared. It is worth noting that the phenomenon had already been initiated in the years 1815–1830, when in addition to 20 newspapers (12%), a number of literary and entertainment (63 titles, 40%), scientific and

¹⁶ M. Tyrowicz, *Organizacja redakcji w prasie i czasopiśmiennictwie polskim w I połowie XIX w.*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, no. 2, p. 5–41.

¹⁷ T. Kupis, *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966, p. 27.

¹⁸ M. Tyrowicz, *Czynniki kalkulacyjne prasy polskiej w kraju 1772–1850 – przegląd zagadnień*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, no. 1, p. 5–21.

¹⁹ E. Tomaszewski, *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851–1860)*. Warszawa 1968.

²⁰ D. Nałęcz, *Rozwój prasy a kształtowanie się zawodu dziennikarskiego na ziemiach polskich*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, no. 2, p. 85–93.

²¹ J. Sobczak, *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009, p. 54–87.

professional (33.21%) and official (11.7%) magazines were published on the Polish lands. Although before the November Uprising other types of magazines (children's, advertising, satirical, political) were printed less frequently (20%), they slowly became more specialized and much more extensive in their form. Despite the poverty of the Polish press in the period between Uprisings, the process continued, resulting in the appearance of "press for the people," political press, or the first illustrated magazines established at the end of the period.

Bibliography

- Anculewicz Z., *Rozwój prenumerat gazet i czasopism w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, no. 4, p. 5–21.
- Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, vol. 3, part 1, ed. S. Sokołowska, Warszawa 2001.
- Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, vol. 3, part 2, ed. S. Sokołowska, Warszawa 2010.
- Garlicka A., *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*, Warszawa 1978.
- Gzella G., *„Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*, Toruń 1994.
- Hombek D., *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001.
- Hombek D., *O potrzebie nowej bibliografii polskich gazet i czasopism*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2010, vol. 2, p. 13–33.
- Jakubek M., *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002.
- Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013.
- Korczak B., *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*, Warszawa 1968.
- Kostecki J., *Czytelnictwo czasopism w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w.*, [in:] *Problemy literatury polskiej okresu pozytywizmu*, series 2, ed. E. Jankowski, J. Kulczycka-Saloni, Warszawa 1983, p. 273–352.
- Kupis T., *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966.
- Łojek J., *Statystyka prasy polskiej okresu 1661–1831*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, no. 1, p. 5–22.
- Łojek J., *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1966.
- Łojek J., *Ze studiów nad czytelnictwem prasy w Polsce w końcu XVIII wieku (1780–1793)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, vol. 2, p. 5–31.
- Łojek J., *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*, Warszawa 1965.
- Nałęcz D., *Rozwój prasy a kształtowanie się zawodu dziennikarskiego na ziemiach polskich*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, no. 2, p. 85–93.
- Prasa polska w latach 1864–1918*, ed. J. Łojek, Warszawa 1976 (Historii prasy polskiej, vol. 1).
- Sobczak J., *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*, Poznań 2009.
- Tomaszewski E., *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851–1860)*, Warszawa 1968.

- Tomaszewski E., *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego*, [in:] *Prasa polska w latach 1661–1864*, ed. J. Łojek, Warszawa 1976, p. 110–198.
- Tomaszewski E., *Wprowadzenie honorariów autorskich do codziennej prasy warszawskiej 1851–1861*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, no. 1, p. 67–83.
- Tyrowicz M., *Czynniki kalkulacyjne prasy polskiej w kraju 1772–1850 – przegląd zagadnień*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, no. 1, p. 5–21.
- Tyrowicz M., *Organizacja redakcji w prasie i czasopiśmiennictwie polskim w I połowie XIX w.*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1968, no. 2, p. 5–41.
- Tyrowicz M., *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850*, Kraków 1979.
- Zieliński S., *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

On the Statistics and Geography of the Polish Press in the Period between the Uprisings (1832–1864)

Abstract

This article presents a brief description of the Polish press and its development during the years 1832–1864. The main objective of this study is to precisely define the press's quantitative growth and territorial distribution. The source of the study was data obtained from the analysis of all (including the most recent) documentary sources. As a result of the research, it was established that during the years 1832–1864 on the Polish lands and abroad, 626 press titles were published, out of which 185 were issued in the Russian Partition, 161 in the Austrian sector, 130 in the Prussian sector, and 150 abroad. The study also presents the main areas of qualitative transformation (typology, journalistic skills, organisation of the editorial office) and selected determinants shaping the development of the press market in the years 1832–1864 (legal, political, economic impulses). The study is concluded by a brief comparative analysis, where the press of the period between Uprisings is analysed as compared to the development of the Polish press in the years 1729–1819. The analysis indicates that until the mid-nineteenth century, the Polish press had been in its initial period of development. Rapid quantitative and qualitative changes in the press took place only in the last two decades of the nineteenth century and the first decade of the twentieth century.

Key words: History of Polish press, Statistics of Polish press, Geography of Polish press, the 19th centuries

Władysław Marek Kolasa
Pedagogical University of Cracow
Institute of Information Sciences

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081-1861

Dorota Kamińska

Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci”

Wprowadzenie

Dynamiczny rozwój prasy przeznaczonej dla dzieci i młodzieży w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich był wynikiem dostrzeżenia jeszcze w XVIII wieku dziecka jako samodzielnego i pełnoprawnego odbiorcy literackiego. Duży w tym udział miały periodyki europejskie¹, zwłaszcza angielskie i niemieckie, od początku, co należy podkreślić – ilustrowane, choć ilustracje te były nieliczne i skromne². O ile historycy prasy poświęcili polskiej XIX-wiecznej prasie dziecięcej obszerne studia mające na celu badanie rozwoju i zmian czasopism pod względem tematyicznym³, o tyle brak publikacji dotyczących grafiki tych wydawnictw nie pozwa-

¹ O początkach literatury dla dzieci w krajach europejskich pisze Anna Nikliborc w przekrojowym studium *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981 oraz *Francuska książka dla młodzieży w Polsce w wieku XIX*, „Studia o Książce” 1978, t. 8, a także Jadwiga Chrzęszczewska w księdze pamiątkowej poświęconej warszawskiemu „Przyjacielowi Dzieci” – *Nasz plon. Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecia „Przyjaciela Dzieci”*, Warszawa 1912.

² Były to „The Lilliputian Magazine” (1751), „Leipziger Wochenblatt für Kinder” (1772–1774) oraz „Der Kinderfreund” (1775–1782), którego polskie tłumaczenie, anonsonowane w suplemencie do 75 numeru „Gazety Warszawskiej” z 1789 roku jako „Przyjaciel Dzieci”, ukazywało się w latach 1789–1792, niestety z zamierzonych 12 tomów wydano tylko pięć, a zdobiły go jedynie winiety nagłówkowe, finaliki, a także linie ozdobnikowe, bez występujących w oryginale miedziorytów i nut. „Der Kinderfreund” posłużył jako wzór czasopism dla dzieci w XIX wieku zarówno na ziemiach polskich, jak i we Francji czy Rosji [Zob. B. Łaszewska-Radwańska, „Przyjaciel Dzieci” Chrystiana Feliksa Weissiego – przekład polski czasopisma w edycji warszawskiej z lat 1789–1792, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, pod red. K. Heskowej-Kwaśniewicz i I. Sochy. Katowice 1996, s. 34–41 oraz B. Łaszewska-Radwańska, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży – od „Rozrywek dla dzieci” do wybuchu drugiej wojny światowej*, „Biuletyn EBIB” [Dokument elektroniczny] 2006, nr 9, [online:] <http://www.ebib.info/2007/79/laszewska.php>.

³ H. Skrobiszewska, *Książki naszych dzieci czyli o literaturze dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1971; I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864*, Warszawa 1973; J. Cieślowski, *Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław 1975; *Literatura dla dzieci i młodzieży. Teoria i krytyka*, red. J. Z. Białek, M. Guśpiel. Kraków 1978; K. Kuliczko-

la na prześledzenie ewolucji układu graficznego i szaty graficznej poszczególnych tytułów, a w efekcie na kompleksową ocenę wartości czasopism dla dzieci w tym okresie. Nieliczne publikacje poświęcone ilustracjom książkowym zawierają czasem kilkunastu wzmianki o ilustracjach w wybranych periodykach dla dzieci, ale tylko dlatego, że autorzy wierszyków, bajek czy powiastek zamieszczali swe utwory także w czasopismach⁴.

Istnieje potrzeba opracowań, w których dokona się analizy układu graficznego oraz szaty graficznej periodyków XIX-wiecznych jako warstw ważnych i integralnie związanych z pismem, mających znaczący wpływ na wartość estetyczną czasopism i w rezultacie na ich rolę edukacyjną oraz kulturotwórczą w podzielonej zaborami Polsce, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży, niemających w tamtym czasie warunków do obcowania ze sztuką w inny, niż za pośrednictwem prasy, sposób⁵. Należy podkreślić, że obecność w polskich czasopismach ilustrowanych zarówno polskiego jak i obcego materiału graficznego (drzeworyty polskich i europejskich artystów), pozwalała młodym czytelnikom na zapoznawanie się na bieżąco z twórczością plastyczną Juliusza Kossaka, Wojciecha Gersona, Artura Grottgera oraz z przekładanymi na język polski dziełami literackimi ilustrowanymi oryginalnymi grafikami uznanych artystów europejskich, na przykład Gustave'a Dorégo⁶. Polskiego przekładu

ska, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918. Zarys monograficzny. Materiały*, Warszawa 1981; E. Rutkiewicz, *Polska książka dziecięca XIX wieku*, „W Kręgu Książki” 1986, nr 5, s. 22–36; J. Dunin, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci. Z dziejów publikacji dla najmłodszych*, Wrocław 1991; B. E. Łaszewska, *Przyjaciel Dzieci Christiana Feliksa Weisego...*, dz. cyt.; R. Waksmund, *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, Wrocław 2000; I. Socha, „Przykładne, użyteczne i zabawne”. *O polskich książkach dla młodego odbiorcy na Śląsku w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Katowice 2001; J. Wiercińska, *Stare książki z obrazkami*, „Projekt” 1979, z. 1, s. 8–13; B. Górski, *Na przyszły pożytek...*, dz. cyt.

⁴ J. Cieślowski, *Marii Konopnickiej książki z obrazkami*, „Prace Literackie” 1962, t. 3, s. 121–153; J. Cieślowski, *Baśń Konopnickiej „O krasnoludkach i sierotce Marysi”*, „Pamiętnik Literacki” 1863, z. 1–2, s. 109–141.

⁵ Autorka zapoczątkowała badania grafiki polskich czasopism ilustrowanych XIX wieku tekstami: *Grafika polskich tygodników ilustrowanych drugiej połowy XIX wieku na przykładzie lwowskiego „Ogniska Domowego” (1883–1888) i „Strzechy” (1868–1873) oraz krakowskiego „Świata” (1888–1892 i 1893–1895) i „Włóścianina” (1869–1879)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, z. 3, s. 39–74; *Dessiné et gravé... Francuskie drzeworyty w polskich tygodnikach ilustrowanych XIX w. na przykładzie tygodnika „Wędrowiec” (część I)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 9–36; *Dessiné et gravé... Francuskie drzeworyty w polskich tygodnikach ilustrowanych XIX w. na przykładzie tygodnika „Wędrowiec” (część II)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2015, nr 1, s. 9–48; *Grafika Gustave'a Dorégo w tygodniku „Wędrowiec” z lat 1863–1883*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, t. 12, z. 1, s. 119–158; *Inspiracje roślinne w zdobnictwie wybranych numerów „Życia” pod redakcją artystyczną Stanisława Wyspiańskiego*, [w:] *Kraków – Lwów: książki – czasopisma – biblioteki*, t. 9, cz. 2, pod red. H. Kosętki, B. Góry, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 135–147.

⁶ Przykładowo, powieść przygodowa amerykańskiego pisarza Thomasa Mayne Reida *L'Habitation du désert, ou Aventures d'une famille perdue dans les solitudes de l'Amérique, par le capitaine Mayne-Reid* była drukowana we fragmentach w warszawskim „Przyjacielu Dzieci” w latach 1864–1865.

powieści dokonano z przekładu francuskiego, co było w owym czasie nagminne, ze względu na lepszą znajomość tego języka wśród inteligencji i mieszczaństwa⁷. Jako książka, dzieło ukazało pod tytułem *Pobyty w pustyni* w 1892 u Gebethnera i Wolffa, w przekładzie Stanisława M. Rzętkowskiego z 24 rycinami Gustave'a Dorégo.

Pierwsze polskie ilustrowane czasopisma dla dzieci w XIX wieku

Pierwszym, ilustrowanym kolorowymi litografiami pisemkiem dla dzieci w pierwszej połowie XIX wieku był „Skarbiec dla Dzieci”, ukazujący się w 1830 roku w Puławach pod redakcją braci Karola i Jana Leona Sienkiewiczów oraz literata i pedagoga Hipolita Błotnickiego. Kazimierz Króliński, omawiając pozostałe polskie czasopisma dla dzieci ukazujące się w pierwszej połowie XIX wieku w Warszawie, wymienia „Rozrywki dla Dzieci” (1824–1828) Klementyny z Tańskich Hoffmanowej (ilustrowane portretami sławnych osób i poetów), „Tygodnik dla Dzieci” (1829) Ignacego Kajetana Chrzanowskiego (ilustrowany jedynie typowymi ozdobnikami drukarskimi oraz barwną litografią), „Dziennik dla Dzieci” (1830) Stanisława Jachowicza (nieilustrowany) i „Ziemomysła” (1830) pod redakcją Jana Kantego Chrućkiego (finaliki, portret)⁸.

Uderza uboga grafika tych czasopism, biorąc pod uwagę, że ukazywały się pięćdziesiąt lat po „Der Kinderfreund” i jego francuskich czy angielskich ilustrowanych naśladowcach. Układ graficzny charakterystyczny dla książki, typowy także dla czasopism jeszcze XVIII-wiecznych (druk jednoszpaltowy, tekst ciągły, monotonna kompozycja tytułów), nieliczne, słabe technicznie portrety litograficzne oraz typowe ozdoby drukarskie z pewnością nie były w stanie zainteresować dzieci, dla których czasopisma były przeznaczone, nawet, jeśli te dzieci były jedynie słuchaczami tekstów czytanych im przez domowe guwernantki. Na tym tle „Skarbiec dla Dzieci” wyróżniał się, zwłaszcza kolorowymi ilustracjami, choć i ich było niewiele.

Krótki żywot pierwszych periodyków dla dzieci potwierdza, że mało atrakcyjna strona wizualna pisma nie znajdowała uznania, z kolei wysmakowana szata graficzna, ze względu na spore koszty prenumeraty, także nie gwarantowała sukcesu wydawniczego. W wyniku zmiany spojrzenia na powyższe kwestie, polegającej na zastosowaniu nowego układu graficznego i urozmaiceniu szaty graficznej zarówno pod względem formalnym jak i rzeczowym, przy równoczesnym zbilansowaniu kosztów, możliwych do przyjęcia zarówno dla wydawców, jak i prenumeratorów,

⁷ A. Nikliborc, *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981, s. 25.

⁸ K. Króliński, *Polska literatura dla dzieci i młodzieży. Zarys historyczny z wypisami*, Lwów 1927. O „Rozrywkach dla Dzieci” czytaj także: B. Górski, *Pierwsze periodyczne pismo polskie dla dzieci*, „Z Bliska i z Daleka” 1914, nr 7, s. 99–102; S. Grabowski, *Skarb rzeczy polskich*, [w:] tegoż, *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001, s. 7–26; O „Dzienniku dla Dzieci” czytaj: S. Grabowski, *Numer złożony z dwóch kart w 12-ce*, [w:] tegoż, *Na przyszły pożytek...*, dz. cyt., s. 27–44.

w połowie wieku zaistniały periodyki, z których jeden przetrwał aż do 1915 roku. Jego poziom nie odbiegał od poziomu europejskich wydawnictw tego czasu⁹, a tak długa żywotność pozwala przypuszczać, że trafił w gust młodego czytelnika polskiego, o czym redakcja informowała zapewniając jednocześnie o kontynuacji profilu pisma wraz z doskonaleniem szaty graficznej¹⁰.

Ze względu na brak materiałów archiwalnych dotyczących odbioru czytelniczego tych periodyków przez dzieci w czasie, kiedy one się ukazywały, możliwy jest jedynie taki sposób kompleksowego podejścia do polskiej grafiki prasowej XIX wieku, który wykorzystuje materiał źródłowy, w tym wypadku roczniki przechowywane w bibliotekach¹¹.

Wszystkie zamieszczone w artykule ilustracje pochodzą z internetowych zasobów polskich bibliotek i zostały opracowane graficznie przez autorkę na potrzeby tego tekstu.

Układ graficzny i szata graficzna analizowanych czasopism

W połowie XIX wieku w trzech zaborach ukazywało się niezależnie od siebie pięć ilustrowanych pism pod tytułem „Przyjaciel Dzieci”. Najwcześniej, bo już w 1848 we Lwowie, Ksawery Bełdowski wraz z Hipolitem Witkowskim zaczęli wydawać „Przyjaciela Dzieci. Tygodnik z rycinami poświęcony nauce i zabawie dzieci”, który przetrwał do 1852 roku. Od 1861 do 1866 redagowała „Przyjaciela Dzieci. Pismo poświęcone nauce i zabawie z rycinami” także we Lwowie Aniela Zawadzka. Z kolei w Warszawie, w latach 1861–1915 ukazywał się „Przyjaciel Dzieci. Pismo tygodniowe nauce i młodzieży poświęcone”¹². Czwarty tytuł, pelpliński „Przyjaciel Dzieci” wychodził w Chełmnie pod redakcją Józefa Chociszewskiego w latach 1866–1868, aby następnie przekształcić się w „Przyjaciela Polskich Dzieci i Młodzieży” wydawanego także przez Józefa Chociszewskiego, ale już w Poznaniu w latach 1869–1873¹³. Z wymienionych, najdłużej utrzymał się na rynku wydaw-

⁹ Przykładowo angielskich „The Children’s Friend” (1861–1865), „The Boy’s Own Paper” (1879–1967) i „The Girl’s Own Paper” (1880–1956) czy francuskich „Le Journal des Enfants” (1832–1897), „Mon Journal” (1881–1925) oraz „Le Journal des Jeunes” (1833–1894).

¹⁰ „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 92 (pierwszy z tego roku), s. 8.

¹¹ Ponad 40 odpowiedzi redakcji warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” na listy świadczy o tym, że piśmko było czytane i dobrze przez dzieci przyjmowane [Zob.: Odpowiedzi od Redakcji „Przyjaciel Dzieci” 1884, nr 3, s. 35–36].

¹² *Nasz plon. Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecia „Przyjaciela Dzieci”,* Warszawa 1912; S. Grabowski, „Przyjaciel Dzieci” czyli długowieczność, [w:] tegoż, *Na przyszły pożytek...*, dz. cyt., s. 45–65.

¹³ Było to drugie pismo dla młodzieży wydawane przez Chociszewskiego. Pierwszy zeszyt pod jego redakcją pt. „Przyjaciel Dzieci” o nakładzie 2100 egzemplarzy pojawił się w 1866 roku w Pelplinie (drukem H. Boeniga). Pełny tytuł brzmiał: „Przyjaciel Dzieci. Pismo sześciotygodniowe dla pouczenia i rozrywki dzieci, młodzieży i starszych osób” wydaje Józef Chociszewski w Pelplinie. Treść periodyku stanowiły artykuły oświatowe i patriotyczne adresowane do młodych czytelników na Pomorzu Nadwiślańskim i całego zaboru pruskiego,

niczym warszawski „Przyjaciel Dzieci” (co nie dziwi, biorąc pod uwagę dynamikę rozwoju i względną stabilność funkcjonowania prasy Królestwa Polskiego w ogóle, wyrażającą się choćby wzrostem liczby tytułów¹⁴ oraz wysokością nakładów¹⁵) – jemu też zostanie tu poświęcone najwięcej uwagi, za sprawą bogatej grafiki. Niemniej jednak, pozostałe tytuły zasługują na uznanie ze względu na to, iż swą żywotność na terenach zaboru pruskiego oraz Galicji zawdzięczają głównie osobistemu zaangażowaniu i determinacji redaktorów będących także wydawcami, w pozyskiwaniu środków i dbaniu o materiał graficzny, wpływający na estetykę i poczytność nielicznych przecież pism dla dzieci¹⁶.

Wybrane periodyki znajdują się w niekompletnych zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Jagiellońskiej oraz bibliotek cyfrowych Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Badania przeprowadzono z autopsji na dostępnych autorce zachowanych egzemplarzach czasopism – ok. 2150, o objętości od 8 do 12 stron. W tabeli 1. zawarto podstawowe dane dotyczące każdego czasopisma. W tabelach 2 i 3 przedstawiono rezultaty badań układu graficznego i szaty graficznej z wykorzystaniem schematu Wiktora Frantza¹⁷, zilustrowane przykładowymi układami kolumn poszczególnych periodyków.

„Przyjaciel Dzieci. Tygodnik z rycinami poświęcony nauce i zabawie dzieci przez F. Ksawerego Bełdowskiego” (Lwów; Bełdowski 1848–1852)

Pierwszy numer lwowskiego „Przyjaciela Dzieci” ukazał się 6 lipca 1848 roku drukiem Drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich (w stopce na

a ich celem było „szerzenie nauki, oświaty, budzenie poczucia narodowości i ochrona języka polskiego” [za: Z. Mrozek, *Pelpliński „Przyjaciel Dzieci” Józefa Chociszewskiego*. „Informator Pelpliński” 2006, nr 4, [online:]<http://informator.pelplin.pl/?id=814>]. Przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej tom o objętości ponad 250 stron, wydany – zgodnie z informacją na karcie tytułowej w roku 1868, zawiera 8 zeszytów z 1866 roku.

¹⁴ W 1864 wychodziło w Królestwie 20 tytułów, w 1885 było ich 80, a w 1904 już 140, [za: Z. Kmiecik, *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek et al., Warszawa 1976, s. 13.

¹⁵ W roku 1870 nakład warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” wynosił 800 egz.; w 1872 – 1200 egz.; w 1874 – 3038 egz.; w 1875 – 1200 egz.; w 1896 – 3200 egz.; w 1900 – 4000 egz. [za: Z. Kmiecik, *Wydawnictwa periodyczne w Królestwie Polskim w latach 1868–1904*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, z. 1, s. 142–160.]

¹⁶ Józef Chociszewski w odredakcyjnym słowie na s. 61 z. 1 z 1868, zachęcając do prenumerowania pelplińskiego „Przyjaciela Dzieci” informuje, że „dla objaśnienia przedmiotów i rozbudzenia większej chęci czytania będą dodawane odpowiednie obrazki”, natomiast redakcja lwowskiego „Przyjaciela” (wydawanego już wówczas przez Władysława Zawadzkiego) podaje na ostatniej stronie nr 13 z 1866, że „nieprzewidziane wypadki, które w tej chwili niepomysłny wpływ na wszystkie w ogóle stosunki w kraju wywarły, zmuszają i nas zawiesić tymczasowo dalsze wydawnictwo Przyjaciela Dzieci”.

¹⁷ O koncepcji W. Frantza, wraz z zastosowaniem jej do badania grafiki innych typów polskich czasopism ilustrowanych XIX wieku czytaj we wcześniejszych tekstach autorki, wymienionych w przypisie 5.

Tab. 1. Badany zbiór

	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Beldowski 1848–1852)	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Zawadzka 1861–1866)	„Przyjaciół Dzieci” (Warszawa 1861–1915)	„Przyjaciół Dzieci” (Peplin/Chelmno 1866–1868)	„Przyjaciół Dzieci i Młodzieży” (Poznań/Chelmno 1869–1873)
podtytuł	Tygodnik z rycinami poświęcony nauce i zabawie dzieci przez F. Ksawerego Beldowskiego	Pismo poświęcone nauce i zabawie z rycinami	Pismo tygodniowe	Pismo sześciotygodniowe z obrazkami dla pouczenia i rozrywkę dzieci, młodzieży i starszych osób	Pismo obrazkowe
miejsce ukazywania się	Lwów	Lwów	Warszawa	Peplin/Chelmno	Poznań/Chelmno
lata ukazywania się	1848–1852	1861–1866	1861–1915	1866–1868	1869–1873
redaktor/wydawca	Franciszek Ksawery Beldowski	Aniela Zawadzka; Stanisław Nowiński; Władysław Zawadzki	Władysław Ludwik Anczy; Henryk Lewestam; Jan Kanty Gregorowicz; Emil Skiwski; Jan Skiwski; Jan Müncheimer; Jan Jaworski	Jan Chociński; Józef Chociński	Józef Chociński
drukarnia	Instytut Narodowy im. Ossolińskich	Drukarnia Kornela Pillera; Drukarnia M.F. Poremby	Drukarnia Jana Jaworskiego; Drukarnia Karola Kowalewskiego; Drukarnia Emila Skiwskiego; Warszawskie Towarzystwo Akcyjne Artystyczno-Wydawnicze	Drukarnia Ignacego Danielewskiego	Drukarnia A. Schmaedicke
częstość	tygodnik	2 x w miesiącu	tygodnik	pismo sześciotygodniowe	dwutygodnik
analizowany zbiór	1848 oraz 1850 – łącznie 104 numery o objętości 8 stron każdy, przechowywane w BCz, sygn. 780 II Czas. oraz BJ sygn. 38331 II Czas.	1862 oraz 1866 – łącznie 37 numerów o objętości 8 stron każdy, przechowywane w BJ sygn. 690 II Czas.	1861–1899 – łącznie 2028 numerów po 8 + 4 (dodatki co 2 numer) stron każdy, przechowywane w BCz w Krakowie, sygn. 566 III. Czas. oraz BJ sygn. 900 III Czas.	1868 – 8 zeszytów po 64-97 stron każdy, przechowywanych w BCz w Krakowie, sygn. 956 III. Czas. oraz BJ sygn. 34808 I Czas.	1872 – 26 numerów po 8 stron każdy, przechowywanych w BCz w Krakowie, sygn. 956 III Czas. oraz BJ 418467 III Czas.
tematyka tekstów	historie biblijne, historia, geografia, przyroda, wierszyki i powiastki umoralniające, rozmaitości, lamigłówni	poematy i opowiadania historyczne; powiastki i wierszyki umoralniające; szkice biograficzne; opisy ziemi; zabytki architektoniczne; wiadomości przyrodnicze	powieści, powiastki umoralniające; legendy i bajki; teksty przyrodnicze; wierszyki; komedijki; rebusy i zagadki; rozmaitości; zadania i myśli	komedijki, wierszyki, powiastki i obrazki umoralniające; opowiadania historyczne, opisy geograficzne i przyrodnicze	komedijki, wierszyki, powiastki i obrazki umoralniające; opowiadania historyczne, opisy geograficzne i przyrodnicze

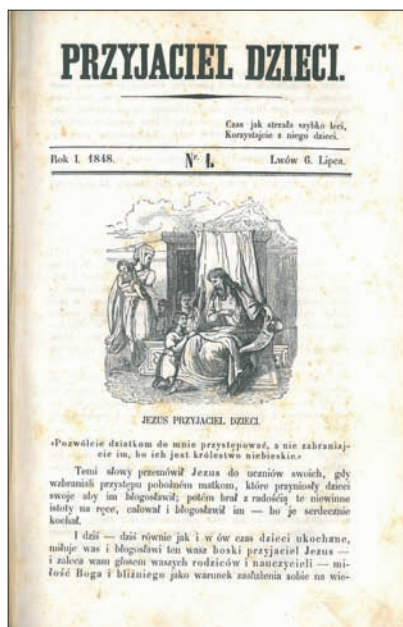
Tab. 2. Układ graficzny badanych czasopism

	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Bełdowski 1848–1852)	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Zawadzka 1861–1866)	„Przyjaciół Dzieci” (Warszawa 1861–1915)	„Przyjaciół Dzieci” (Peplin/Chełmno 1866–1868)	„Przyjaciół Dzieci i Młodzieży” (Poznań/ Chełmno 1869–1873)
papier	gazetowy maszynowy, bielony, kalandrowany	gazetowy maszynowy, bielony, kalandrowany	gazetowy maszynowy, bielony, kalandrowany	gazetowy maszynowy, bielony, kalandrowany	gazetowy maszynowy, bielony, kalandrowany
format	podłużny – 14 cm x 22 cm	podłużny – 14 cm x 25 cm	podłużny – 20 cm x 29 cm	podłużny – 10 cm x 15 cm	podłużny – 18 cm x 26 cm
skład	ręczny; czcionka: popularna w XIX wieku odmiana antykwy, o pionowych i prostych kreskach głównych (w podstawowych stopniach: petit – osiem, garmond – dziesięć); brak czcionek ozdobnych	ręczny; czcionka: popularna w XIX wieku odmiana antykwy, o pionowych i prostych kreskach głównych (w podstawowych stopniach: petit – osiem, garmond – dziesięć); brak czcionek ozdobnych	ręczny/maszynowy; czcionka: popularna w XIX wieku odmiana antykwy, o pionowych i prostych kreskach głównych (w podstawowych stopniach: petit – osiem, garmond – dziesięć); brak czcionki ozdobne w tytule pisma	ręczny; czcionka: popularna w XIX wieku odmiana antykwy, o pionowych i prostych kreskach głównych (w podstawowych stopniach: petit – osiem, garmond – dziesięć); brak czcionek ozdobnych	ręczny; czcionka: popularna w XIX wieku odmiana antykwy, o pionowych i prostych kreskach głównych (w podstawowych stopniach: petit – osiem, garmond – dziesięć); czcionki ozdobne w tytule pisma
druk	maszynowy	maszynowy	maszynowy	maszynowy	maszynowy
farba	farba drukarska maszynowa czarna	farba drukarska maszynowa czarna	farba drukarska maszynowa czarna/kolorowa	farba drukarska maszynowa czarna	farba drukarska maszynowa czarna

Tab. 3. Szata graficzna badanych czasopism

	„Przyjaciel Dzieci” (Lwów; Beldowski 1848–1852)	„Przyjaciel Dzieci” (Lwów; Zawadzka 1861–1866)	„Przyjaciel Dzieci” (Warszawa 1861–1915)	„Przyjaciel Dzieci” (Paipin/ Chelmo 1866–1868)	„Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” (Poznań/Chelmo 1869–1873)
kolumna	8 stron; bez podziału na szpalty; brak winyty tytułowej; ilustracje; stopka	8 stron; bez podziału na szpalty; winieta tytułowa; ilustracje; stopka	8 stron + 4 strony dodatku w co drugim numerze od 1870 do 1892; 2 lub 3 szpalty, z pionową linią podziału lub bez linii; ozdoba winieta tytułowa od 1867 do nr 46 z 1891; ilustracje; stopka	64–97 stron; bez podziału na szpalty; brak winyty tytułowej; ilustracje; stopka	8 stron; dwie szpalty z pionową linią podziału; brak winyty tytułowej; ilustracje; stopka
szpalta	szerokość 10,5 cm x wysokość 19 cm	szerokość 9,3 cm x wysokość 20 cm	szerokość 9,25 x wysokość 25,5 cm	szerokość 9,5 cm x wysokość 14 cm	szerokość 7,7 cm x wysokość 21 cm
kolor	czarny; odcienie szarości	czarny; odcienie szarości	czarny; odcienie szarości; zieleni i beżu (od 1892)	czarny; odcienie szarości	czarny; odcienie szarości;
dziaty	zdefiniowane: Religia; Nauki przyrodzone; Opis ziemi; Historia; Krótka historia Polski; Powieści; Moralne wierszyki; Zagadki	niedefiniowane	niedefiniowane	niedefiniowane	niedefiniowane
rubryki	brak	brak	stałe, powtarzające się, np.: Ze Świata	brak	brak
tekst	rozkład artykułów zmienny w każdym numerze; brak podpisu autora pod tekstem	rozkład artykułów zmienny w każdym numerze; teksty niepodpisane lub sygnowane inicjałem; autor podany w tytule poematu	rozkład artykułów zmienny w każdym numerze z wyjątkiem tekstów w odcinkach drukowanych na stronie tytułowej; podpis autora pod tekstem	rozkład artykułów zmienny w każdym dziesięciu; podwójny autorów pod wierszami i utworami scenicznymi oraz niektórymi tekstami prozatorskimi	rozkład artykułów zmienny w każdym numerze; podpisy autorów pod wierszami i utworami scenicznymi oraz niektórymi tekstami prozatorskimi
ilustracje	1–3 w numerze; drzeworyty; funkcja objaśniająca, dopełniająca tekst i ozdoba; rozmieszczenie w kolejnych numerach roku zmienne, przeważnie wewnątrz lub w pobliżu tekstu, do którego się odnoszą	1 w numerze; drzeworyty; funkcja dopełniająca tekst i ozdoba; rozmieszczenie w kolejnych numerach roku zmienne; przeważnie wewnątrz lub w pobliżu tekstu, do których się odnoszą	2–8 w numerze; drzeworyty, fotodruki; funkcja dopełniająca tekst, objaśniająca i ozdoba; przerwy w funkcji ozdoby stro-ny, finałki, bordury, winyty tytułowe tekstów; rebusy rysunkowe; rozmieszczenie w kolejnych numerach roku zmienne	1–9 w zeszytach; drzeworyty sztorcowe; funkcja dopełniająca tekst i ozdoba; rozmieszczenie wewnątrz zeszytu zmienne	1–3 w numerze; drzeworyty sztorcowe; funkcja dopełniająca tekst i ozdoba; rozmieszczenie w ciągu roku zmienne
styl łamania	styl łamania typowy dla periodyków ilustrowanych pierwszej połowy XIX wieku – jednoszpaltowy; teksty ciągłe, o różnej objętości (1/2–1,5 strony); teksty poetyckie łamane z zachowaniem zasad edycji; ilustracje drzeworytowe, nadtekstowe oraz śródstekowe (także wianemane na końcu tekstu w funkcji linii podziału tekstów na stronie; brak ozdoby winyty tytułowej; brak ozdobników drukarskich; brak spisu treści numeru; paginacja ciągła w obrębie roku; stopka redakcyjna na ostatniej stronie numeru	styl łamania typowy dla periodyków ilustrowanych pierwszej połowy XIX wieku – jednoszpaltowy; teksty ciągłe z akapitami, o różnej objętości; teksty poetyckie łamane z zachowaniem zasad edycji; ilustracje drzeworytowe, śródstekowe; podkreślenia na końcu tekstu; ilustracje nadtekstowe, śródstekowe, międzytekstowe oraz całostronicowe, także o pionowej orientacji; winieta tytułowa; brak spisu treści numeru; paginacja ciągła w obrębie roku; stopka redakcyjna na ostatniej stronie numeru	styl łamania typowy dla periodyków drugiej połowy XIX wieku – dwu lub trzyszpaltowy; teksty ciągłe z akapitami, o różnej objętości; teksty poetyckie i sceniczne łamane z zachowaniem zasad edycji; piętro-tytuły o różnym kroju pisma i zmiennym stopniu czcionek; podkreślenia na końcu tekstu; ilustracje śródstekowe przez dwie szpalty oraz międzytekstowe, nad i pod tekstem, całost-ronicowe, także o orientacji pionowej, rozkład-owe; winieta tytułowa; spis treści numeru pod winieta tytułową lub na ostatniej stronie pod tekstem; paginacja ciągła w obrębie roku; numeracja ciągła egzemplarzy w obrębie lat została zniszczona w 1871; stopka redakcyjna	styl łamania typowy dla periodyków ilustrowanych pierwszej połowy XIX wieku; teksty ciągłe z akapitami, o różnej objętości; teksty poetyckie łamane z zachowaniem zasad edycji; piętro-tytuły z zachowaniem jednolitego kroju pisma i różnego stopnia czcionek; ilustracje śródstekowe oraz międzytekstowe, nad tekstem; całostronicowe; rozkładowe; brak winyty tytułowej; brak spisu treści numeru; paginacja ciągła w obrębie roku; stopka redakcyjna	styl łamania typowy dla periodyków ilustrowanych drugiej połowy XIX wieku; teksty ciągłe z akapitami, o różnej objętości; teksty poetyckie łamane z zachowaniem zasad edycji; piętro-tytuły z zachowaniem jednolitego kroju pisma i różnego stopnia czcionek; ilustracje śródstekowe oraz międzytekstowe, nad tekstem; całostronicowe; rozkładowe; brak winyty tytułowej; brak spisu treści numeru; paginacja ciągła w obrębie roku; stopka redakcyjna

ostatniej stronie numeru: Z drukarni Instytutu Narodowego im. Ossolińskich). W Spisie Rzeczy zawartych w pierwszej części z 1848 roku wyszczególniono teksty o tematyce religijnej, historycznej, z nauk przyrodzonych, opisy Ziemi oraz powieści, wierszyki moralne i zagadki. Strona tytułowa numeru nie posiadała ozdobnej winiety, tytuł pisma złożony był boldem, zwykłą czcionką bez ozdobników, podobnie jak tytuły tekstów wewnątrz numeru. Pod tytułem znajdowało się motto: „Czas jak strzała szybko leci, korzystajcie z niego dzieci” – czcionką petitową. Na środku strony tytułowej pierwszego numeru zamieszczono obrazek drzeworytowy ilustrujący tekst *Jezus przyjaciel dzieci* [niesygnowany] (rys. 1). Krótkie teksty o objętości ½-1 strony drukowane były w sposób ciągły, w jednej szpalcie, bez podpisu autorów. Przeważały teksty o charakterze moralizatorskim. Każdy numer pisma zawierał 1–3 ilustracji drzeworytowych, o prostych, schematycznych szkicach, anonimowych bądź z monogramem FB [rozwiązany w podpisie pod ilustracją w nr 45, s. 257 *Aniołowie objawiają się Piastowi* – Franciszek Bełdowski] (rys. 2) o tematyce religijnej (sceny biblijne), historycznej (wizerunki królów), geograficznej (mapy; opisy Ziemi – kraje skandynawskie), przyrodniczej (zjawiska atmosferyczne: trąba powietrzna; wodospad; serce; zęby; orangutan), sceny rodzajowe (pies ratujący tonące dziecko), popularnonaukowej (zasada działania pompy hydraulicznej – rys. 3–4). Ilustracje zazwyczaj rozdzielały na środku strony tekst któremu towarzyszyły, lub umieszczone były wewnątrz tekstu na stronach następnych.

Rys. 1. „Przyjaciel Dzieci” Lwów 1848
(F.K. Bełdowski) – układ strony tytułowej

Rys. 2. „Przyjaciel Dzieci” Lwów 1848
(F.K. Bełdowski) nr 45, s. 257 – przykład
ilustracji śródttekstowej *Aniołowie objawiają się Piastowi* [ryt. Bełdowski]

Rys. 3. „Przyjaciół Dzieci” Lwów 1849
(F.K. Bełdowski) nr 34, s. 266 – przykład
tytułu tekstu oraz ilustracji wewnątrz-
tekstowej, włączanej z prawej strony
kolumny

Rys. 4. „Przyjaciół Dzieci” Lwów 1848
(F.K. Bełdowski) nr 30, s. 251 – przykład
dwóch ilustracji wewnątrztekstowych,
włączanych z prawej strony kolumny

**„Przyjaciół Dzieci. Pismo poświęcone nauce i zabawie z rycinami”
(Lwów; A. Zawadzka 1861–1866)**

Na karcie tytułowej tomu z 1862 roku figuruje jako wydawca Aniela z Zimmermanów Zawadzka, drukował Kornel Piller (w roku 1866 redaktorem odpowiedzialnym był Stanisław Nowiński, a wydawcą Władysław Zawadzki i pismo ukazywało się drukiem K. MF Poremby). W Spisie Rzeczy tomu drugiego, w podziale odpowiadającym numerom I–XXIV wyszczególniono tytuły tekstów wraz z ich autorami oraz informacje o rycinach, bez podania ich autorów. Strona tytułowa nr 1 zawiera ozdobną winietę sygnowaną GG lub JJ sc; R. v. Waldvein's XA Wien, a przedstawiającą scenę rodzajową w salonie, gdzie sportretowano rodzinę zajęłą czytaniem i zabawą (rys. 5). Tytuł pisma ujęto w ozdobną roślinną ramkę i złożono boldem, zwykłą czcionką bez ozdobników. Brak w winiecie informacji dotyczących roku, jest jedynie numer pisma oraz dzień i miesiąc. Druk tekstów wewnątrz numerów ciągły, w jednej szpalcie, tytuły tekstów złożone zostały zwykłą czcionką o różnym stopniu w przypadku tytułów piętrowych. Każdy numer miał objętość 8 stron, z jedną, niesygnowaną lub podpisaną monogramem (W.T.), czystą technicznie śródtekstową ilustracją drzeworytową o tematyce dotyczącej widoków lądowych (rys. 7–8) oraz architektury miast (kościół), scen rodzajowych (rys. 6) czy fauny i polowań. W stopce na ostatniej stronie numeru znalazły się informacje dotyczące częstotliwości „Przyjaciół” (1 i 15 każdego miesiąca) oraz ceny

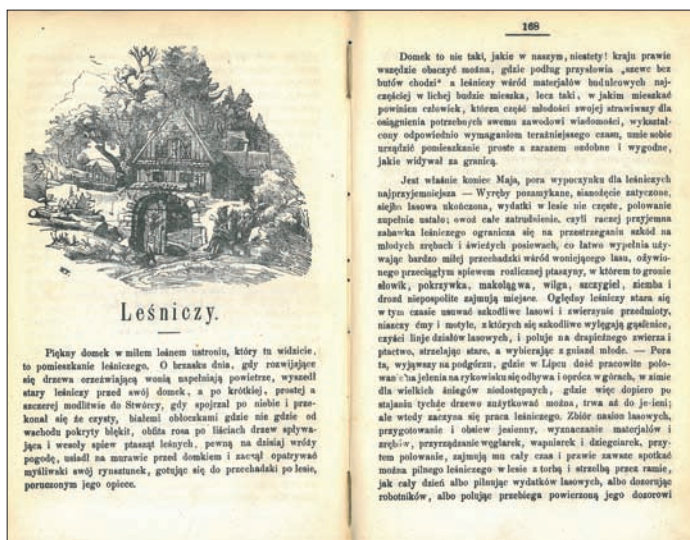
i prenumery, także na tereny Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Pomiedzy numerami z roku 1862 a 1866 widać znaczną różnicę pod względem szaty graficznej: ilustracje, choć nadal niesygnowane były różnorodniejsze, bogatsze w szczegóły, zajmowały prawie całą stronę i miały lepszą jakość techniczną.

Rys. 5. „Przyjaciel Dzieci” (Lwów, A. Zawadzka)
1862 – przykład strony tytułowej nr 5 wraz
z winietą

Rys. 6. „Przyjaciel Dzieci” (Lwów, A. Zawadzka) 1862, nr 8, s. 121 – przykład ilustracji śródtekstowej w orientacji pionowej [niesygnowanej]

Rys. 7. „Przyjaciel Dzieci” (Lwów, W. Zawadzki) 1866, nr 11, s. 167 – przykład układu strony z tekstem prozatorskim oraz ilustracji nadtekstowej do powiastki *Leśniczcy* [W.T.]

miast w stopce na ostatniej stronie widniała nazwa drukarni oraz pisane cyrylicą zezwolenie cenzury na druk. Numeracja w obrębie lat była do 1867 ciągła, paginacja ciągła w obrębie roku.

W latach 1861–1866 tygodnik nie posiadał ozdobnej winiety tytułowej, która pojawiła się dopiero w siódmym roku (1867) od numeru 315 (rys. 9). Jej autorami byli Franciszek Tegazzo i J. lub L. Walter. Scena przedstawia popularną w owym czasie formę nauki dzieci i młodzieży. Na tle wiejskiego krajobrazu z kościołem i chałupą, wśród otoczonych girlandą roślinną dzieci obojga płci nauczyciel prowadzi lekcję, posługując się globusem. Wokół leżą: popiersie starożytnego mędrca, obrazy w ramie, pergaminowe zwoje, książki, mapy, minerały i skamielina amonitowa. Tytuł czasopisma, złożony boldem, kapitalikami – wkomponowany jest w scenę. W 1870 roku, od nr 1 następuje zmiana winiety (rys. 10). Na tle podobnego krajobrazu, oparte o pierwsze litery stylizowanego tytułu periodyku stoją dziewczyna czytająca książkę i chłopiec kreślący w zeszycie przy pomocy cyrkla. Mniejsza dziewczynka w pobliżu biega z siatką na motyle, chłopiec szkicuje. Na ziemi leżą książki, pudełka z przyrządami oraz skrzypce. Winieta nie jest sygnowana. Kolejna ozdobna winieta, z sygnaturą Drzeworytni Warszawskiej, pojawia się od nr 1 z 1876 roku (rys. 11). Na tle kościoła i chałupy, pod rozłożystym drzewem mężczyzna uczy gromadkę dziewcząt i chłopców, obok leżą książki i przyrządy naukowe. Stylizowany tytuł w bordiurze z akantu wieńczą lecące ptaki. Czwarta winieta (z monogramem WG, wskazującym na Wojciecha Gersona) pojawia się od nr 1 z 1884 (rys. 12). Na tle wiejskiego pejzażu z kościołem i łąką, pod rozłożystym drzewem dzieci uczą się i pracują w towarzystwie młodego nauczyciela. Opodal strzelba oparta o konika-zabawkę. Tytuł pisma napisany jest na zwoju ozdobną czcionką. W tym samym roku, od nr 35 winieta znów została wymieniona: tym razem gromada dzieci i młodzieży skupia się wokół starszego mężczyzny czytającego gazetę (rys. 13). Sceneria przedstawienia pozostaje podobna, wokół rozrzucone są zabawki: piłka, lalka, konik, latawiec oraz przyrządy naukowe, m.in. globus. Tytuł czasopisma złożony ozdobną czcionką rozpoczyna akantowy ornament. Ostatnia ozdobna winieta pojawia się od nr 1 z 1891 roku i przedstawia starszego mężczyznę wspierającego się na globusie stojącym na książce, w otoczeniu bawiących się i czytających dzieci (rys. 14). Z monogramu można sądzić, że autorem winiety był najprawdopodobniej Włodzimierz Zamarajew. Winieta ta znika od nr 46 i odtąd pismo ma już jedynie tytuł złożony ozdobną czcionką. Prócz winiet tytułowych numeru, od numeru 13 z 1870 do końca 1875 zamieszczano także winiętę *Dodatku dla dzieci* ze scenką przedstawiającą małe dzieci trzymające wstęgę z tytułem dodatku (rys. 15) oraz, od nr 45 z 1895, kwiatową winiętę działową *Ze świata* (rys. 16).

Zazwyczaj wymiana wizytówki pisma następuje w związku ze zmianą składu redakcji bądź rozszerzaniem profilu periodyku. W przypadku warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” mogło tak być w istocie, choć mimo że J. Gregorowicz kierował pismem nieprzerwanie przez ponad 20 lat – w tym okresie winieta zmieniała się pięciokrotnie. Bardziej prawdopodobne jest, że ewolucja nastąpiła w wyniku

Rys. 9. Winieta z 1867, nr 315 autorstwa F. Tegazzo i J. Waltera

Rys. 10. Winieta z 1870, nr 1 [niesygnowana]

Rys. 11. Winieta z 1877, nr 1 wykonana w Drzeworytni Warszawskiej

Rys. 12. Winieta z 1884, nr 1 [WG – Wojciech Gerson]

Rys. 13. Winieta z 1884, nr 35 [niesygnowana]

Rys. 14. Winieta z 1891, nr 1 autorstwa WZ (prawdopodobnie Włodzimierza Zamarajewa)

Rys. 15. Winieta dodatku do „Przyjaciela Dzieci” 1870, nr 25

Rys. 16. Winieta działu Ze świata 1895, nr 45, s. 536.

rozszerzenia profilu oraz pojawienia się dodatku w ramach numeru. Od 1870 roku „Przyjaciół” do podtytułu: *Pismo tygodniowe nauce i rozrywce młodzieży poświęcone* dopisał z dodatkiem dla małych dzieci. Początkowo dodatek umieszczany był w co drugim numerze pisma (na zmianę z dodatkiem powieściowym), a od 1877 w każdym, co także zaakcentowano nową winietą. Emil Skiwski, w którego drukarni dotychczas drukowano „Przyjaciela” z rokiem 1884 (i nową winietą) pojawia się w stopce jako wydawca. Nie ma uzasadnienia dla zmiany winiety z początkiem czwartego kwartału 1884 roku (od nr 35) oraz od nr 1 z 1891. W tym pierwszym przypadku chodzi być może o anonsowaną (w inny, nie na łamach czasopisma sposób) premię dla prenumeratorów, dodawaną do egzemplarza w postaci „grupy złożonej z matki i trojga dzieci w serdecznym związku wzajemnej miłości”, która „w stosownej oprawie stanowić może piękną ozdobę każdego mieszkania”²⁰, a o odbiorze której redakcja powtórnie przypomina w numerze 40 z tego roku. Sceny na wszystkich winietach, przedstawiając naukę i zabawę, podkreślają ich wartość w wychowaniu dzieci i młodzieży oraz wyrażają profil periodyku.

Rys. 17. Przykład ilustracji skomponowanej z nakładających się scen powiązanych tematycznie. „Przyjaciół Dzieci” 1895, nr 20, s. 233

Rys. 18. Przykład ilustracji międzytekstowej „Przyjaciół Dzieci” 1868, nr 15, s. 117

W Spisach Rzeczy kolejnych roczników „Przyjaciela Dzieci” znajdują się tytuły powieści, legend, poezji, wierszowanych bajek i komedijek, tekstów o tematyce historycznej (w tym z historii Polski oraz opowieści biblijnych), a także powiastki umoralniające, podróże, życiorysy, „czyny nauczające”, opisy przyrody

²⁰ „Przyjaciół Dzieci” 1884, nr 38, s. 456.

i wynalazków naukowych, listy i „pogadanki z ojcem”. Wyszczególniono również rebusy i zagadki, rozmaitości, zadania i myśli. Osobny spis podaje tytuły drzeworytów wraz z nazwiskami malarzy bądź rysowników, ale bez nazwisk rytowników. Spisy treści poszczególnych numerów czasopisma także nie zawierają nazwisk rytowników, co więcej, w przypadku ilustracji obcych – brak jest jakichkolwiek informacji o autorach, mimo że ich sygnatury są na odbitkach czytelne. W ten sposób o tym, iż w numerach 168–192 z 1864 roku znajduje się 9 ilustracji G. Dorégo do streszczenia powieści T. Mayne Reida czytelnicy mogli się dowiedzieć jedynie ogłędając dokładnie karty „Przyjaciela”.

Rys. 19. Przykład niezależnych ilustracji międzytekstowych na dwóch szpaltach „Przyjaciel Dzieci” 1868, nr 15, s. 120

Rys. 20. Przykład ilustracji umieszczonej nad tekstem, na szerokości dwóch szpalt „Przyjaciel Dzieci” 1895, nr 1, s. 2

Teksty drukowane były w dwóch szpaltach z pionową linią podziału oraz poziomymi kreskami dzielącymi, lub trzyszpaltowo, także z liniami podziału – w przypadku tekstów poetyckich. Utwory sceniczne z didaskalią łamano zgodnie z zasadami edycji. Krótkie tytuły tekstów składano zwykłą czcionką, tytuły piętrowe, np. baśni poetyckich czy utworów różnymi krojami i stopniami czcionek. Ilustracje drzeworytowe autorów polskich i od 1867 również obcych (głównie francuskich), od 1895 były także reprodukowane metodą fotochemiczną, od 2 do 8 w numerze – całostronicowe, rozkładowe, śródtekstowe, międzytekstowe, nad i pod tekstem oraz w formie bordiur lewostronnych i pełnych, jedna lub dwie na stronie, o tematyce rodzajowej (portrety, sceny rodzajowe, widoki), popularnonaukowej (sztuka użytkowa, obrazy fauny i flory, dzieje świata, opisy wynalazków technicznych) oraz alegorycznej²¹. Od 1895 pojawiają się typowe drukarskie

²¹ Typologia tematyczna w oparciu o schemat opracowany przez K. Krużelę: I. Studia, postacie i sceny rodzajowe; II. Widoki; III. Zdobnictwo i sztuka użytkowa; IV. Fauna, flora, myś-

ozdobniki, przerywniki oraz inicjały. Powszechną praktyką w owym czasie było przypadkowe rozmieszczanie ilustracji wewnątrz numeru – nie towarzyszyły one na stronie tekstowi, którego dotyczyły, co z pewnością konsternowało czytelnika²², a co mogło wynikać z ekonomiki składu drukarskiego oraz chęci zachowania atrakcyjności całego numeru, jeśli nie wszystkie teksty były ilustrowane. Poniżej zamieszczono przykłady ilustracji oraz kompozycji kolumn pisma w latach 1861–1899 (rys. 17–30).

Rys. 21. Przykład ilustracji umieszczonej nad tekstem w jednej szpalcie oraz pod tekstem „Przyjaciół Dzieci” 1899, nr 20, s. 232

Rys. 22. Przykład ilustracji rozkładowej środków tekstowej „Przyjaciół Dzieci” 1867, nr 315, s. 116–117

„Przyjaciół” przedrukowywał także ilustracje z innych tygodników ilustrowanych, w tym zagranicznych, na przykład w numerze 349 z 1867 roku, na stronie 394 drzeworyt *Szyby naftowe* pochodzi z „Die Illustrierte Welt” 1863, nr 2, s. 24. Został on następnie w 1880 roku zamieszczony w „Biesiadzie Literackiej” w t. 9, nr 222 na stronie 220. Na stronie 617 w numerze 52 z 1875 zamieszczona została całostronicowa ilustracja *Kopalnia soli w Wieliczce* autorstwa Waltera, którą w 1862 roku znaleźć można w nr 21, s. 328 lwowskiego „Przyjaciół Dzieci” Anieli Zawadzkiej. Ilustracje do tekstów popularnonaukowych natomiast były przez redakcję zamawiane u Jana Lewickiego²³. Poniżej, jako dowód praktykowanej wów-

listwo; V. Personifikacje, alegorie, emblematy, fantastyka; VI. Dzieje świata [K. Krużel, *Wśród starych rycin. Wybrane zagadnienia opracowania formalnego dawnej grafiki*, Kraków 1999].

²² Na przykład obrazkowi dramatycznemu *Trafiła kosa na kamień napisanemu dla panny Aleksandry Werner przez Janka z Bielca* na stronie 12 towarzyszyła ilustracja zatytułowana *Gniazdo szczyrów w Ameryce Południowej*, która odnosiła się do zamieszczonego na stronie 10 krótkiego tekstu pt. *Szczyry* [„Przyjaciół Dzieci” 1868, nr 2].

²³ Przykładowo: *Soczewka wypukła* [rys. Jan N. Lewicki] „Przyjaciół Dzieci” 1865, nr 224, s. 221; *Przyrządy do dagerotypii* [rys. Jan N. Lewicki] „Przyjaciół Dzieci” 1865, nr 225, s. 232;

czas pomiędzy redakcjami pism wymiany klocków drzeworytniczych, przykład ilustracji przedrukowanej z „Wędrowca”, z innym tytułem, bez podania nazwisk autorów: Alexandre’a de Bara oraz Charlesa Laplante (rys. 31–32).

Rys. 23. Przykład ilustracji o orientacji pionowej, włamanej lewostronnie w kolumnę „Przyjaciel Dzieci” 1890, nr 10, s. 112

Rys. 24. Przykład kompozycji strony z winietką tytułową, ozdobnikami i ilustracją, na którą został nałożony tekst wiersza „Przyjaciel Dzieci” 1895, nr 20, s. tytułowa

Oblewanie płytki kolodionem [rys. Jan N. Lewicki] „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 226, s. 240. Jan Nepomucen Lewicki (1795–1871) – rysownik, litograf, rytownik, malarz i fotograf. Był studentem Józefa Brodowskiego w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie, równocześnie pracując w zakładzie litograficznym Piotra Wyszczowskiego. W 1825 przeniósł się do Warszawy na studia z zakresu sztycharstwa u Kretlowa i litografii u Mintera w Oddziale Sztuk Pięknych UW. W 1829 roku dyrektor Litografii Banku Polskiego Seweryn Oleszczyński zaproponował mu etatowe stanowisko w Litografii Banku za rocznym wynagrodzeniem 300 zł. Wykonywał litografie do pisma „Kolumb”, wydawanego przez Michała Dembińskiego. Po powstaniu, w którym brał udział w 8 Pułku Piechoty Linowej osiadł w Paryżu, gdzie malował obrazy olejne, wykonywał miedzioryty, staloryty i litografie. Po powrocie do Warszawy, od 1860 był kierownikiem drzeworytni „Tygodnika Ilustrowanego” i prowadził zakład fotograficzny. Ok. 1865 ponownie osiadł w Paryżu. Wykonywał ilustracje do czasopism i książek (litografie i drzeworyty), m.in. zilustrował miedziorytami *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska; realizował widoki architektoniczne, pejzaże, portrety postaci współczesnych i historycznych, a także sceny rodzajowe i satyryczne; opracował ubiory polskie w dziele L. Zienkowicza *Les costumes du peuple polonais* (wyd. 1841), rysował i rytował ilustracje *Zbioru starożytności polskich w Paryżu* (ok. 1850). Zob. I. Płazewski, *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982, s. 84–87.

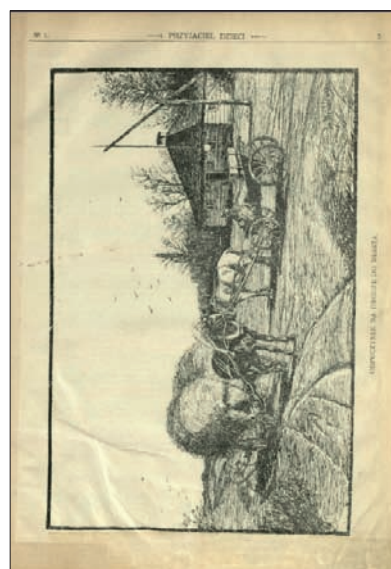
Rys. 25. Przykład trójszpaltowej budowy kolumny oraz winietki tekstowej do *Baśni o żelaznym wilku i o pięknym królewiczu* Antoniego Czajkowskiego. „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 39, s. 309

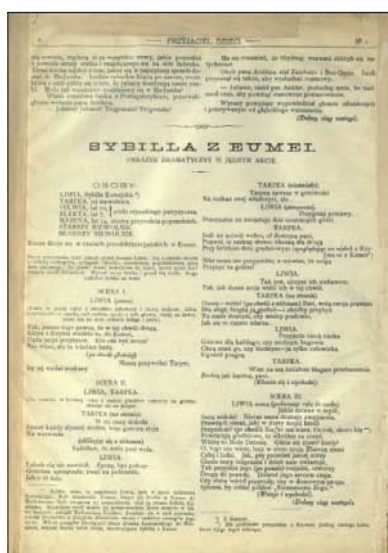
Rys. 26. Przykład układu graficznego kolumny, różnych typów tekstów oraz tytułów. „Przyjaciel Dzieci” 1899, nr 30, s. 359

Rys. 27. Przykład kompozycji ostatniej kolumny pisma z rebusami rysunkowymi. „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 10, s. 80

Rys. 28. Przykład ilustracji całostronicowej o orientacji pionowej. „Przyjaciel Dzieci” 1895, nr 1, s. 5

Rys. 29. Przykład łamania kolumny z tekstem scenicznym z didaskaliaми. „Przyjaciel Dzieci” 1895, nr 1, s. 8

Rys. 30. Zapowiedź nowej typografii – strona tytułowa z pustym obszarem wokół ilustracji. „Przyjaciel Dzieci” 1895, nr 45

Rys. 31. Sidła na hipopotamy [rys. Alexandre de Bar; ryt. C. Laplante]. „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 3, s. 60

Rys. 32. Widoki z Afryki. Polów hipopotama przez mieszkańców osady Niamotobi, zajmujących się głównie polowaniem na te zwierzęta [bs]

„Przyjaciół Dzieci” Warszawa 1885, nr 40 s. 469

Teksty zamieszczane w „Przyjaciół Dzieci” w większości podpisane były nazwiskami znanymi w środowisku literackim Warszawy, między innymi Teofila Lenartowicza, Ludwika Niemojowskiego, Antoniego Edwarda Odyńca, Adama Pługa, Artura Oppmana, Jana Kantego Gregorowicza, Władysława Ludwika Anczyca, Henryka Wernica, Wiktora Gomulickiego, Adolfa Dygasińskiego, Walerego Przyborowskiego. Ilustrowali tygodnik Juliusz Kossak, Wojciech Gerson, Franciszek Kostrzewski, Józef Polkowski, Franciszek Tegazzo, Henryk Pillati, a z artystów obcych: Gustave Doré, Henri Leutemann, Aleksandre de Bar, Alfred de Molins, Charles Lancelot, Pierre Blanchard, Pierre Eugène Grandsire, Robert Kretschmer, natomiast autorami drzeworytów byli Kazimierz Krzyżanowski, Jan Styfi, Franciszek Szymborski, Aleksander Regulski, Jan Nepomucen Lewicki, Bronisław Puc, Feliks Zabłocki, Henryk Kübler, Ignacy Chełmicki, Władysław Bojarski, Ludwik Fryk, Andrzej Dudrak, Maria Baczewska, Edward Drażkiewicz, Michał Kluczewski, Anna i Helena Orłowskie, Andrzej Zajkowski, Kazimierz Olszewski oraz rytownicy francuscy, między innymi Laly, Auguste Trichon, Henri Theophile Hildibrand, Felix-Jean Gauchard, Jules Huyot, Charles Laplante, Adolphe-Fraçois Pannemaker. Zestawienie nazwisk artystów polskich i obcych których ilustracje zamieszczone zostały w pięciu omawianych tygodnikach zawiera tabela 4.

Tab. 4. Artysty polscy i obcy których ilustracje zamieszczono w badanych czasopiśmie

	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Beldowski 1848–1852)	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Zawadzka 1861–1866)	„Przyjaciół Dzieci” (Warszawa 1861–1915)	„Przyjaciół Dzieci” (Pielin/Chelmno 1866–1868)	„Przyjaciół Dzieci i Młodzieży” (Poznań/ Chelmno 1869–1873)
rysownicy	brak sygnatur	WA; WE	Dyamentowski P.; Polkowski J.; Pawłowski J.; Podbielski B.; Kostrewski F.; Kossak J.; Sypniewski Brochocki W.; Staszkowski J.; Machowski; Modzelewski A.; Brzeszczot F.; Kozarski A.; Müncheimer J.; Ceglirski, Schoupe A.; Tegazzo F.; Gerson W.; Pillati H.; Dore G.; Leutenmann H.; Felix-Thorigny; Janet-Lange; de Bar A.; De Molins A.; Pothey; Pauquet; Philippoteaux; Castelli; Weit H.; Brown H.; Coppin E.; Vastine E.; Charpentier E.; Lancelot D.; Judemihl; Pinot; Key; Lesestre; Pyne; Pontenier et Pieroon; Ferrogio; Linton H.; Godefroy-Durand; Moynet; Grandsire E.; Girardet C.; Roevens I.; Blanchard P.; Staal G.; Duvivier A.; Germain L.; Kretschmer R.	brak sygnatur	Bayard E., Reynaud
malarze	brak sygnatur	brak sygnatur	Rudzik; Leihmann H.; Napier W.; Szermentowski J.; Löffler L.	brak sygnatur	Matejko J.
rytownicy	Beldowski F.	Walter J.	Krzyżanowski K.; Walter J.; Styfi J.; Kluczewski M.; Szymborski F.; Regulski A.; Lewicki J.; Puc B.; Zabłocki F.; Kubler H.; Chelmicki J.; Bojarski W.; Fryk L.; Dudrak A.; Jasiński J.; Józefa K.; Jezierski J.; Moniuszko E.; Baczewska M. [Marya B.]; Budziłowicz; Dąbkiewicz; Sosński; Wanda W.; Orłowska A.; Orłowska H.; Zajkowski A.; Chelmicki I.; Olszewski K.; Filipowicz H.; Holc S.; Baranowski S.; Bosse H.; Haehle C.; De la Haye E.; Laly; Trichon; Plaud; Therington A.; Gauchard J.; Boetzel; Laplante C.; Roth O.; Breton; Fagnion J.; Huyot; Brugnot; Rose; Pannemaker; Barbant; Maurand C.; Dupre; Bisson-Cottard; Right W.; De Berny; Pearson; Tarbesse; Haral H.; Thomas W.; Berard; Delannoy; Freeman W.; Rousseau A.; Pouget; Allouis Ch.; Timms; Vinet A.; D’Freguer; Sacre; Dumont; Goodall J.; Morin E.; Chamberon; Pontenier; Sotain; Wimper; Greenway J.; Best & Cie; Cosson-Smeeton; Best-Leloir; Mesnel; Leroux E.; Louartley; Sly S.; Jackson; Reiche W.; Cooper L.	Styfi J.; Chelmicki J.; Cholewiński J.; [pisownia nazwiska oryginalna]	Krzyżanowski K.; Schubeler J.; Dzierzbicki M.; Hildibrand; Kretschmer; John; de Berny
zakłady foto	brak sygnatur	brak sygnatur	Zakład chemigraficzny w Drukarni Józefa Ungra w Warszawie [U]	brak sygnatur	brak sygnatur
zakłady drzeworytnicze	brak sygnatur	R. v. Waldvein’s XA Wien	Drzeworytnia Müncheimera; Drzeworytnia Warszawska; Drzeworytnia Kłósów; XA H. Specher; O. Roth; CA v. W. Penor; G. Bott; A. Brockhaus XA;	brak sygnatur	brak sygnatur

O ile sylwetki polskich artystów są powszechnie znane, poświęcono im także odrębne opracowania²⁴ o tyle nazwiska rysowników i rytowników francuskich (z wyjątkiem G. Dorégo²⁵) i niemieckich, mimo że słynnych w owym czasie w Europie, polskiemu czytelnikowi niewiele dziś mówią. Autorka zapoczątkowała opracowywanie biogramów 22 spośród ponad 200 rozpoznanych grafików francuskich, których prace zamieszczały polskie tygodniki ilustrowane drugiej połowy XIX wieku²⁶, a poniżej dla przykładu podany jest biogram wraz z sygnaturami rysownika Aleksandra de Bara oraz rytownika Felixa-Jeana Gaucharda, których drzeworyty ilustrowały także „Przyjaciela Dzieci”.

Alexandre de Bar urodził się w 1821 w Montreuil-sur-Mer. W 1836 znalazł zatrudnienie w pracowni dekoracji porcelany, gdzie pracował pod kierunkiem Alexisa de Fontenay do 1842 roku, kiedy to porzucił ceramikę i poświęcił się malowaniu pejzaży. W 1851 roku ilustrował wraz z duetem Janet-Lange, V. Beaucé, E. Bretonem, Catenaccim i Freemanem *Hongrie ancienne et moderne* J. Boldényi. Ilustracje te rytowali Trichon, Brevière, Fagnion, E. Therington, E. Deschamps, Blaise, Hildibrand, Montigneul, Pothey i Rose. W 1856 roku wyruszył na wyprawę do Egiptu, a po powrocie do Francji swe rysunki zamieszczał w „Magasin Pittoresque” i „Le Tour du Monde” oraz, od 1860 roku, w *Nouveaux voyages en zigzag* autorstwa Rodolphe’a Töpffera. Zmarł w 1901 roku. Jego rysunki na drewnie odznaczają się doskonałą techniką wykonania.

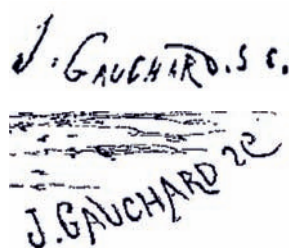
Sygnatury Alexandre’a de Bara

²⁴ M. Opalek, *Drzeworyt w czasopiśmie polskich XIX stulecia*, Wrocław 1949; J. Zawadzki, *Franciszek Tegazzo (1829–1879) – malarz niespełniony, ilustrator z konieczności*, Warszawa 2009; I. Jakimowicz, *Franciszek Kostrzewski*, Warszawa 1952; A. Vetulani, *Wojciech Gerson*, Warszawa 1952; K. Olszański, *Juliusz Kossak*, Wrocław 1988; I. Jakimowicz, *Rysunki Henryka Pillatiego*, Warszawa 1958.

²⁵ A. Pieńkos, *Gustave Doré – portret artysty doby wczesnego kapitalizmu*, [w:] *Wizerunek artysty. Studia z dziejów sztuki XIX i XX wieku*, pod red. M. Kitowskiej-Łysiak i P. Kosiewskiego, Lublin 1996, s. 71–84; A. Pieńkos, *W poszukiwaniu idealnej księgi. Doré, Hugo i nowoczesna ilustracja*, „Ikonotheka. Prace Instytutu Historii Sztuki UW” 1996, t. 11, s. 137–167; D. Kamińska, *Grafika Gustave’a Dorégo w tygodniku „Wędrowiec” z lat 1863–1883*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, z. 1, s. 120–158.

²⁶ D. Kamińska, *Dessiné et gravé... Francuskie drzeworyty w polskich tygodnikach ilustrowanych XIX w. na przykładzie tygodnika „Wędrowiec” (część I)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2014, nr 2, s. 9–36. W pierwszej części pracy zamieszczone są biogramy przedstawiające sylwetki i dorobek artystyczny 7 artystów: Emile’a Bayarda, Henriego Blancharda, Adolphe’a Gusmana, Henriego Hildibranda, Julesa Huyota, Adolphe’a-Fracoisa Pannemakera oraz Edouarda Riou oraz dane biograficzne dalszych 13: Alexandre’a de Bara, Antoine’a V. Bertranda, Hercule’a L. Catenacciego, Huberta Clergeta, A. Domsa [imię nieznanne], Gustave’a Dorégo, Felixa-Jeana Gaucharda, Louisa-Alphonse’a Gerarda, Richarda Illnera, Charlesa Laplante, Théodore’a F. Lixa, Eugena L. Meuniera, Alphonsa-Marie de Neuville’a, Alfreda Sargenta oraz Isidore’a J. Taylora. W drugiej części artykułu („Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2015, nr 1, s. 9–48) zaprezentowano przykładowe drzeworyty wraz z ich analizą artystyczną.

Felix-Jean Gauchard, urodził się w Paryżu w 1825 roku. Był studentem Henri-Désiré Porreta, wystawiał swoje prace na paryskim Salonie w roku 1851 i 1872. Rytował ilustracje do *L'Histoire des Peintres* Charlesa Blanca (1861) oraz do *Le Joueur de violon bossu* autorstwa Félix-Jeana Gaucharda, Adriaena Van Osta-de, Louisa Marvy'ego i Julesa V. Renouarda, a także według Rembranta, *Jésus Christ chassant les vendeurs du Temple*. Współpracował z „Le Tour du Monde”, „Musée des Familles” i „Magasin Pittoresque”, przygotowywał także drzeworyty do rysunków Bertalla (1856). Wykonał ilustracje do dzieła H. Balzaca *Les Contes drolatiques* (1855), *La Complainte du Juif errant* (1856) autorstwa Ernesta Dore oraz *Pernette* (1870) Victora Delaprade z rysunkami Julesa Didiera. Rytował dla Gustave'a Dorego. Zmarł w 1872 roku.

Sygnatury Felixa-Jeana Gaucharda

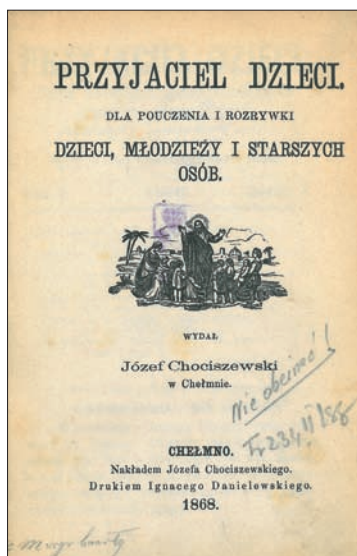
W pierwszych latach ukazywania się tygodnika (do 1870) spisy rzeczy roczników zawierały informacje o liczbie drzeworytów zamieszczonych w numerach z danego roku, przykładowo w 1861 było ich 203, w 1863 – 300, w 1867 – 220, w 1870 – 150. Do 1899 roku liczba ilustracji wynosiła średnio 200–250 w roczniku, z tego w pierwszych latach ok. 30% ilustracji było niesygnowanych (z wyjątkiem roku 1864, gdzie na 244 tylko 8 nie miało sygnatur artystów), natomiast w ostatnich latach 90% ilustracji wykonywanych techniką chemigraficzną nie posiadało sygnatur bądź oznaczone były jedynie literą U, która wskazywała na zakład chemigraficzny w Drukarni Józefa Ungra²⁷. W badaniach odbitek drzeworytniczych z autopsji zwraca uwagę fakt przycinania narożników w procesie składu kolumn pisma, co wskazuje albo na konieczność ukrycia zużycia matryc (ich kiepski stan techniczny widać także na odbitce – słabe kontury sprawiają, że obrazki są zbyt jasne lub ciemne i niewyraźne), albo na zacieranie autorstwa ze względu na koszty wypożyczania klocków, zwłaszcza z drukarni obcych. Niestety, brak źródeł redakcyjnych nie pozwala na zweryfikowanie tych hipotez.

**„Przyjaciel Dzieci. Dla pouczenia i rozrywki dzieci, młodzieży i starszych osób”
(Pelplin/Chełmno 1866–1868)**

U góry strony tytułowej tomu z 1866 roku widnieje tytuł złożony boldem czcionką zwykłą, bez ozdóbek oraz, pod typowym ozdobnikiem drukarskim, podtytuł wraz z informacją, że pismo wydaje Józef Chociszewski w Pelplinie (rys. 33). Tom zawiera VIII łączonych zeszytów o różnej objętości (np. zeszyt I ma 61 stron, a zeszyty II–III oraz IV–VIII są połączone w jedną całość), w sumie jest to ponad 250 stron, z przypadającymi na zeszyt 8–11 niesygnowanymi ilustracjami (rys. 34–37) o tematyce religijnej, przyrodniczej (portrety zwierząt i owadów), historycznej (portrety sławnych ludzi); technicznej (latarnia morska), a także

²⁷ M. Lech, *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869–1905*, Warszawa 1979, s. 268.

przedstawiających widoki miasta (kościół). Teksty krótkie drukowane były w układzie jednoszpaltowym, niektóre z podpisami autora. Utwory sceniczne rozmieszczano na stronie z zachowaniem zasad edycji. Tytuły tekstów złożone były boldem, zwykłą czcionką bez ozdobników. Numeracja stron ciągła w obrębie tomu, w górnym marginesie, na środku strony. W stopce na ostatniej stronie umieszczono informację, że pismo drukowane było czcionkami HF Boeniga w Gdańsku.

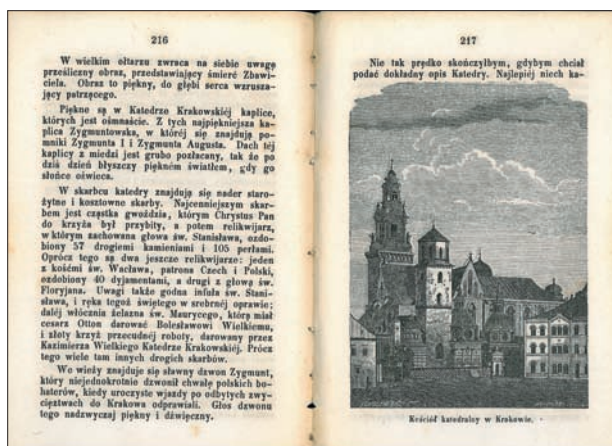
Rys. 33. „Przyjaciel Dzieci” (Chociszewski, Pelplin/Chełmno 1868) – strona tytułowa tomu zawierającego ceszyty I–VIII z roku 1866

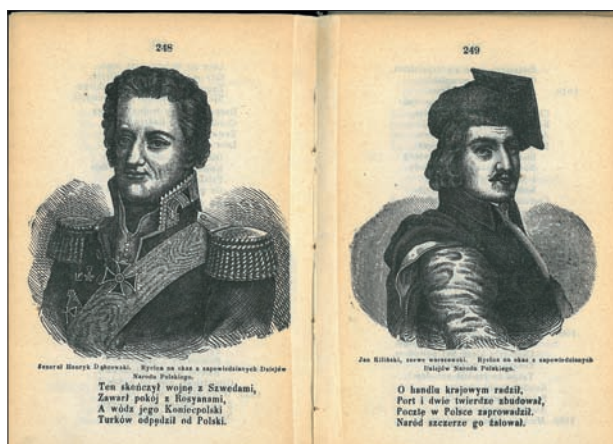
Rys. 34. „Przyjaciel Dzieci” 1866, z. IV–VIII, s. 224 – przykład ilustracji całostronicowej *Anioł Stróż* [J. Chełmicki]

Rys. 35. „Przyjaciel Dzieci” 1866, z. IV–VIII, s. 192–193 – przykład ilustracji nadtekstowej oraz układu graficznego kolumny z tekstem komedii *Batożek* z didaskaliąmi

Rys. 36. „Przyjaciel Dzieci” 1866, z. IV–VIII, s. 216–217 – przykład ilustracji podtekstowej *Kościół katedralny w Krakowie* [J. Cholewiński (!) – zapis nazwiska z odbitki] oraz układu graficznego kolumny z tekstem ciągłym

Rys. 37. „Przyjaciel Dzieci” 1866, z. IV–VIII, s. 248–249 – przykład stron rozkładowych z nadtekstowymi, niesygnowanymi portretami generała Henryka Dąbrowskiego i szewca Jana Kilińskiego (z informacją, że są to ryciny okazowe z *Dziejów Narodu Polskiego**) oraz układu graficznego kolumn z tekstem poetyckim

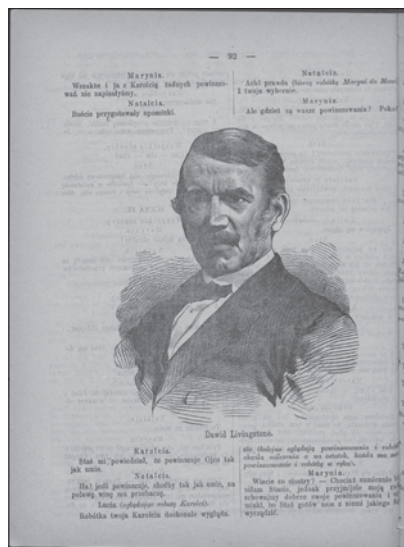
* Chodzi o bogato ilustrowane dzieło Józefa Chociszewskiego, *Dzieje narodu polskiego dla ludu polskiego i młodzieży* [wydanie czwarte nakładem Księgarni J. K. Żupańskiego w Poznaniu 1878 dostępne w kopii cyfrowej w: Internet Archive [online] <https://archive.org/details/dziejenarodupol00chocgoogl>]. Autor w *Słódku do czwartego wydania* informuje, że wydanie pierwsze ukazało się w 1869 w 7000 egzemplarzy, z których 4000 zapisano w przedpłacie. Portret Kilińskiego znajduje się na stronie 176, a Dąbrowskiego na 185.

„Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” (Poznań/Chełmno 1869–1873)

Analizie poddano jedynie rocznik 1872 zawierający 26 numerów i przechowywany w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie²⁸. Strona tytułowa numeru 1 nie posiada ozdobnej winiety, w tytule występuje czcionka ozdobna pogrubiona oraz zwykła, pod informacjami odnośnie numeru kolejnego, daty i roku wydania pisma znajduje adnotacja o częstotliwości oraz prenumeracie, a także portret Hipolita Cegielskiego autorstwa Jana Matejki i Kazimierza Krzyżanowskiego. Dwutygodnik o objętości 8 stron, wypełnia druk ciągły w kolumnach dwuszpaltowych, oddzielonych pionową cienką linią. Utwory sceniczne wraz z didaskaliaми składane były zgodnie z zasadami edycji. Pod niektórymi tekstami widnieje podpis autora, np. *Cześć dla rodziców*, Florian Czerwiński [nr 19, s. 151]. Tytuły tekstów zostały złożone boldem, zwykłą czcionką, bez ozdobników. Strony numerowano w sposób ciągły w obrębie roku, na środku górnego marginesu strony. W numerze było średnio 1–3 ilustracji, przeważnie dobrej jakości technicznej, choć zdarzały się nieczytelne (być może była to wina wytartych klisz drzeworytniczych), o tematyce religijnej oraz portrety znanych ludzi, widoki miasta, fauna i flora (rys. 38–41). Drzeworyty w większości nie posiadały sygnatur autorów, a ich miejsce w numerze było przypadkowe – często nie towarzyszyły one tekstowi, z którym umieszczone zostały w kolumnie. Na ostatniej stronie zamieszczano też obrazkowe rebusy.

Rys. 38. „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” Poznań/Chełmno 1872, nr 9 – przykład strony tytułowej z ilustracją

Rys. 39. „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” Poznań/Chełmno 1872, nr 12 i 13, s. 92 – Portret Livingstone’a – przykład ilustracji nieadekwatnej do tekstu na stronie

²⁸ Pełny zbiór jest przygotowywany do opublikowania w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej, [online:] <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/405372?tab=1>

Rys. 40. „Przyjacieli Dzieci i Młodzieży” Poznań/Chełmno 1872, nr 14, s. 108 – przykład strony bez tekstu, z 3 ilustracjami: *Orka pod ryż*, *Przesadzanie ryżu* i *Młócenie ryżu* [Hildibrand]

Rys. 41. „Przyjacieli Dzieci i Młodzieży” Poznań/Chełmno 1872, nr 1, s. 4–5 – przykład ilustracji rozkładowej śródkładowej – *Kościół Panny Marii w Krakowie*

Analiza formalna i rzeczowa ilustracji

Ilustracje w czasopiśmie można podzielić na te „dla dzieci”, zawierające przedstawienia o wartościach edukacyjnych i artystycznych, dostosowane do percepcji młodego czytelnika oraz „o dzieciach” – będące graficznym zobrazowaniem

scen rodzajowych (nauki i zabawy) z udziałem dzieci, adresowanych zarówno do dzieci jak i dorosłych czytających dzieciom powiastki umoralniające ilustrowane takimi obrazkami. We wszystkich badanych czasopismach znajdują się te kategorie ilustracji, choć największą różnorodność tematyczną w obrębie każdej kategorii prezentuje warszawski „Przyjaciel Dzieci”.

Ze względu na technikę wykonania wyróżnić należy ilustracje (drzeworyty lub fotografie powielane w prasie technikami fotochemicznymi pod koniec XIX wieku) powstałe na podstawie istniejącego już dzieła sztuki, na przykład obrazu olejnego czy rzeźby oraz te powstałe według szkicu wykonanego „w naturze”, czyli w czasie wyprawy naukowo-badawczej w nowoodkrywane rejony Ziemi. Trzecią grupę będą stanowić ilustracje wykonane specjalnie, nierzadko na zamówienie wydawcy książki bądź periodyku, na potrzeby określonego tekstu literackiego czy popularnonaukowego.

Pod względem formalnym, ilustracje w analizowanych czasopismach zostały sklasyfikowane z uwzględnieniem ich miejsca w czasopiśmie oraz funkcji pełnionej w tekście, któremu towarzyszyły. Na rys. 1–41 zaprezentowane zostały przykładowe strony każdego z analizowanych czasopism, w których wyróżniono ilustracje całostronicowe, rozkładowe, śródtekstowe (obwiedzione tekstem), wewnątrztekstowe lub międzytekstowe (nieobwiedzione tekstem), nad i pod tekstem, włamane w lewą lub prawą szpalę, zorientowane poziomo lub pionowo. Z badanych czasopism jedynie w warszawskim „Przyjacielu Dzieci” występują wszystkie wymienione lokalizacje, w pozostałych periodykach dominują ilustracje śródtekstowe oraz międzytekstowe.

Podstawową funkcją ilustracji w czasopiśmie dla dzieci w XIX wieku była funkcja dopowiadająca, wynikająca z edukacyjno-umoralniających charakterów tekstów powiastek oraz z treści utworów scenicznych, poetyckich, opowiadań i powieści. Teksty popularnonaukowe uzupełniane były ilustracjami informacyjnymi i objaśniającymi (jak coś działa), a także wyjaśniającymi (dlaczego coś działa). Wszystkie ilustracje miały za zadanie ułatwić zrozumienie i uatrakcyjnić tekst, a wywołując określone emocje, inspirować dzieci do własnych poszukiwań²⁹.

Analizy tematycznej ilustracji dokonano w oparciu o typologię opracowaną przez K. Krużelą, a jej wyniki zawarte zostały w tabeli 5. Były to studia portretowe i postaci sławnych ludzi, sceny z życia wsi i mieszczaństwa (do powiastek umoralniających dla dzieci), charakterystyczne typy ludzkie (zwłaszcza wizerunki ludzi innych ras w tekstach podróźniczych), krajobrazy lądowe i morskie (polskie i zagraniczne), architektura miejska i wiejska (zamki, dwory), pomniki i sztuka użytkowa, wizerunki zwierząt, szkice roślin, sceny polowań, ilustracje do scen biblijnych, ilustracje obrzędów ludowych (zapusty) i baśni, sceny historyczne, a także

²⁹ Do sprawy ilustracji jako czynnika ułatwiającego zrozumienie tekstu przywiązywał dużą wagę Jan Chęciński, długoletni współpracownik i aktywny członek zespołu redakcyjnego warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” – sposób ich zastosowania, jako dopełnienie treści edukacyjno-poznawczych, świadczył o docenianiu już w latach sześćdziesiątych poglądowej metody nauczania. Za: K. Kuliczowska, *Literatura dla dzieci i młodzieży ...*, dz. cyt., s. 108.

Tab. 5. Tematyka ilustracji

	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Beldowski 1848–1852)	„Przyjaciół Dzieci” (Lwów; Zawadzka 1861–1866)	„Przyjaciół Dzieci” (Warszawa 1861–1915)	„Przyjaciół Dzieci” (Pelplin/Chełmno 1866–1868)	„Przyjaciół Dzieci i Młodzieży” (Poznań/Chełmno 1869–1873)
Studia, postacie i sceny rodzajowe	studia portretowe; charakterystyczne typy ludzkie	sceny z życia wsi i mieszczaństwa	studia portretowe i postaci; sceny z życia wsi i mieszczaństwa (do powiastek umoralniających dla dzieci); charakterystyczne typy ludzkie; zawody i profesje; wieśniacy i plebejusze	portrety sławnych ludzi; sceny z życia wsi (praca i zabawa)	studia portretowe i postaci; sceny z życia wsi i mieszczaństwa; charakterystyczne typy ludzkie; zawody i profesje; wieśniacy i plebejusze
Widoki	krajobrazy lądowe; architektura miejska	krajobrazy lądowe; architektura miejska	krajobrazy lądowe i morskie (polskie i zagraniczne); architektura miejska i wiejska (zamki, dwory);	krajobrazy lądowe; architektura miejska (kościół)	krajobrazy lądowe; architektura miejska (kościół)
Zdobnictwo i sztuka użytkowa	pomniki	brak	pomniki; sztuka użytkowa	brak	pomniki
Fauna, flora, myślistwo	wizerunki zwierząt; szkice flory	wizerunki zwierząt; sceny polowań	wizerunki zwierząt; szkice flory; sceny polowań	wizerunki zwierząt	wizerunki zwierząt
Personifikacje, alegorie, emblematy, fantastyka	ilustracje do scen biblijnych	brak	ilustracje do scen biblijnych; ilustracje obrzędów ludowych (zapusty); baśniowe	ilustracje do scen biblijnych	ilustracje obrzędów religijnych
Dzieje świata	sceny historyczne; szkice techniczne	sceny historyczne	sceny historyczne; ilustracje i szkice techniczne	sceny historyczne	sceny historyczne; ilustracje techniczne

ilustracje i szkice techniczne. We wszystkich periodykach najliczniej występowały ilustracje historyczne oraz do scen biblijnych (Starego Testamentu), choć lwowski „Przyjaciel Dzieci” (1861–1866) nie zawierał tej drugiej kategorii. Najbogatszy w różnorodną tematykę ilustracji był warszawski „Przyjaciel Dzieci”. Pod koniec XIX wieku pojawiają się w tym tygodniku ilustracje wykonane metodą fotochemiczną, a ich tematami są wydarzenia bieżące, na przykład pożar poczty w Zakopanem (1899, nr 10, s. 112). Mimo, że ich jakość nie jest doskonała, stanowią zapowiedź ilustracji o typie reportażowym.

Wartości artystyczne ilustracji

Ilustracje są tym, co od razu przykuwa uwagę współczesnego czytelnika prezentowanych czasopism. Wykonane już dziś zapomnianą techniką drzeworytu sztorcowego odznaczają się prostotą, czytelnością oraz realizmem przedstawień. Jako typowe obrazy zamieszczane w czasopismach ilustrowanych drugiej połowy XIX wieku w Europie, miały w malarski sposób, jak najwierniej odzwierciedlać rzeczywistość, zgodnie z panującym stylem w sztuce. Jednak, mimo że posiadały wartość głównie użytkową, nie były pozbawione artyzmu.

Próby oceny wartości artystycznych ilustracji w pięciu analizowanych periodykach dokonano w oparciu o autorski model obejmujący elementy składowe przedstawień (kompozycję scen i jej składowe, czyli pierwszy plan oraz tło), a także dynamikę obrazu, odmienne szczegóły np. twarzy czy detali architektonicznych, ogólny klimat ilustracji, technikę wykonania i wiążący się z nią styl. Poniżej zamieszczony została przykładowa analiza ilustracji *Widoki z Afryki* (rys. 32) zgodnie z powyższym modelem.

W czasopismach dla dzieci przeważały ilustracje realistyczne, o kompozycji otwartej (czyli nieograniczonej ramami obrazu), z dobrze zaznaczonymi elementami pierwszego planu, niewieloma szczegółami, zwłaszcza w scenach rodzajowych, których podobny schemat ujęcia daje się zauważyć w każdym analizowanym tytule prasowym. Sceny te były w większości szkicami ilustracyjnymi do tekstów umoralniających, jedynie warszawski „Przyjaciel Dzieci”, z uwagi na większą różnorodność tematyczną drukowanych utworów, zamieszczał „malarskie” ilustracje do relacji podróżniczych czy powieści przygodowych przeznaczonych dla starszych dzieci, co wiązało się z zagranicznym materiałem graficznym pozyskiwanym wraz z tłumaczonymi na język polski tekstami. Materiały te pochodziły na przykład z „Nature” czy „Le Tour du Monde”.

tytuł i autorzy obrazu	<i>Widoki z Afryki</i> (rys. Alexandre de Bar; ryt. C. Laplante)
tematyka obrazu	K. – IV
motyw	polowanie
kompozycja sceny	kompozycja otwarta – piaszczyste wybrzeże, na którym leży olbrzymie ciało hipopotama złapanego w sidła
pierwszy plan	dziesięć czarnoskórych postaci różnej płci i wieku, mężczyźni prawdopodobnie z narzędziami do oprawiania – gromadzi się wokół hipopotama, którego ciało leży na piasku, nieopodal stanowiska obserwacyjnego, w miejscu, w którym zastawiono na niego pułapkę; sidła ukryte były w wysokich trawach – prawdopodobnie stanowiących pożywienie dla hipopotama
plany dalsze (tło)	u wybrzeży cumuje łódź, z której załoga zmierza w kierunku martwego zwierzęcia i współplemieńców; w oddali wysokie brzegi zatoki i horyzont lekko zachmurzonego nieba
dynamika sceny	scena statyczna, z nieznacznymi wyznacznikami ruchu – biegącym od strony wody chłopcem oraz dzieckiem spoglądającym ciekawie w stronę hipopotama
detale	jedynie trawiasta roślinność oddana jest z jakąś dbałością o szczegóły, postaci ludzkie oraz pozostałe elementy sceny, w tym hipopotam rytowane są niewyraźnie, choć da się zauważyć fałdy sukni i biodrowych przepasek
klimat obrazu	mimo perspektywy dostatku jedzenia, brak oznak radości – oprócz ożywionego zachowania dzieci; dominuje spokój, wyczekiwanie, planowanie pracy; słoneczny, bezwietrzny dzień wpływa być może na ospałe ruchy ludzi
typ szkicu	szkic ilustracyjny do tekstu
technika rytowania	miękkie przejścia odcieni szarości uzyskano rytując wielokierunkowo kreski o różnej głębokości i zagęszczeniu; miejsca najjaśniejsze na obrazie powstały po wybraniu większych partii drewna z kliszy
styl drzeworytu	realistyczny

Zakładając że ilustracje w czasopismach, oprócz wartości użytkowej posiadają także wartość artystyczną, dla każdego czytelnika dziecięcego inną, w zależności od jego wieku i niewielkich być może, ale jednak – doświadczeń w odbiorze sztuki, do analizy artystycznej ilustracji wykorzystano elementy ikonologiczno-ikonograficznej metody badania dzieła sztuki Erwina Panofsky'ego. Rozpoznanie motywów i przedstawień pozwoli na uzasadnienie wyboru przez artystę konkretnego tematu dzieła na tle danej kultury, w celu wyjaśnienia jego „symptomatyczności” dla tej kultury. Najczęściej pojawiającymi się w ilustracjach były motywy dziecka, sieroty, ojca, matki, rodziny, nauczyciela, króla, rycerza, Chrystusa, biedy, pracy, zabawy. W przedstawionych scenach ukazane zostało dzieciństwo na wsi i w rodzinie mieszczańskiej, tradycyjne role społeczne ojca i matki, edukacja szkolna i prywatna, zwyczaje ludowe i obrzędy religijne, wielkie wydarzenia z historii Polski (choć ze względu na cenzurę nie były to dziewiętnastowieczne powstania narodowe), praca fizyczna oraz sposoby spędzania wolnego czasu. Motyw innego (obcego) wykorzystano w ilustracjach tekstów podróżniczych do ukazania kultur egzotycznych dla Europejczyków.

Dominujący w drugiej połowie XIX wieku trend wychowania kładł nacisk na edukację dzieci oraz wpajanie im określonych postaw moralnych i społecznych³⁰.

³⁰ Podstawowymi dyrektywami wychowawczymi w drugiej połowie XIX wieku były kult nauki, samokształcenia i samodoskonalenia moralnego, umiłowanie swojszczyzny

Na zasadzie naśladownictwa dziecko miało uczyć się z przykładów, które obok guwernantki czy nauczyciela zobowiązana była dawać także literatura i profilowana prasa. Podstawowym kryterium ilustracji dla dzieci było dostosowanie treści i formy do psychicznych cech małego dziecka, a także trafny stosunek ilustracji do tekstu literackiego i jej możliwie wysoka wartość artystyczna³¹. Artyści ilustrujący teksty dostosowywali tematykę oraz technikę wykonywania obrazków do percepcji małych dzieci, stąd ich schematyczna, oszczędna kreska oraz przejrzysta, pozbawiona drobnych szczegółów i czytelna kompozycja. Łatwo przez małego czytelnika rozpoznawalna tematyka obrazków, sytuacje w których dziecko miało szansę odnaleźć podobieństwa do własnych przeżyć i doświadczeń oddziaływały na wyobraźnię wzmacniając przekaz tekstów umoralniających. Ekspresja mimiczna oraz gestykulacja ukazywanych postaci wpływała na nasycenie obrazu emocjami i wartościami uczuciowymi. Jeśli były one pozytywne, humorystyczne, sceny nie wzbudzały u dziecka poczucia lęku. Ilustracje obrazujące nędzę (zwłaszcza małych dzieci) czy przemoc (np. w stosunku do zwierząt) wyzwały uczucia empatii i chęć niesienia pomocy. Brak żywych, zróżnicowanych kolorów z pewnością zniechęcał, zwłaszcza młodsze dzieci do oglądania czasopism. Jak ważny był kolor dla małych czytelników można się przekonać badając zachowane roczniki tych czasopism na przykład w Bibliotece Czarotoryskich, gdzie nierzadko trafiają się ilustracje pokolorowane dziecięcą rączką. W procesie odbioru ilustracji przez dziecko znaczenie ma także jej wyrazność, stąd tak duża dbałość redakcji o czytelność odbitek – zatarte kontury elementów scen wskazujące na zużyte klocki drzeworytnicze z pewnością negatywnie wpływały na popularność pisma. Wysoką jakością techniczną, biorąc pod uwagę okres ukazywania się tygodnika – najwcześniejszy z analizowanego zbioru – odznaczały się odbitki drzeworytowe lwowskiego „Przyjaciela Dzieci” (1848–1852) oraz warszawskiego, który swą długowieczność zawdzięcza z pewnością także ilustracjom dobrym technicznie.

Zaproponowana przez Romana Ingardena koncepcja warstwowości dzieła sztuki zakłada istnienie w nim poziomów i miejsc, które stają się dostępne widzowi w procesie odbioru dzieła i które po dookreśleniu pomagają uchwycić jego sens. Przyjmując, że dziecko inaczej niż człowiek dorosły spostrzega przestrzeń, rozmiary, odległości, kształty i kolory, warstwa malarska dzieła (czyli jego struktura), jeśli tylko jest wyraźna i dostępna na określonym przez wiek i doświadczenie dziecka poziomie percepcji, staje się punktem wyjścia do odkrywania przez dziecko walorów kompozycyjnych przedstawienia, mających następnie wpływ na porównywanie sytuacji z ilustracji z podobną sceną doświadczoną w rzeczywistości lub,

(kraju i jego przeszłości) i spokoju społecznego. Ryszard Waksmund pisze o literaturze dla dzieci tego czasu jako ewidentnie instrumentalnej, podporządkowanej nadrzędnym celom dydaktycznym czy wychowawczym, ale będącej przy tym także dziełem sztuki, nie tylko dekalogiem praw i zasad. Za: R. Waksmund, *Wartości literatury dla dzieci i młodzieży w okresie kształtowania się jej modelu*, [w:] *Wartości literatury dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, pod red. J. Papuzińskiej i B. Żurakowskiego, Warszawa 1985, s. 17–28.

³¹ I. Słońska, *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*, Warszawa 1977, s. 13.

jeśli ilustracja prezentuje coś nowego, do zainteresowania się tematem, sposobem przedstawienia i w efekcie odkrycia w obrazie emocji zdolnych poruszyć własne. Zatem ilustracja stanie się dla dziecka wartościową wówczas, gdy poruszy jego wyobraźnię na tyle, aby uświadomiło sobie, że przedstawienie które ogląda, jest reprezentacją świata, w którym ono żyje, a rzeczywistość ilustracji jest także jego rzeczywistością. Realizm ilustracji bardzo w tym procesie pomaga, choć współcześni badacze są zgodni, że w psychice dziecka istnieją predyspozycje do chłonięcia utworów przemawiających językiem symboli, metafor i fantazji³², więc baśniowa rzeczywistość także łatwo stanie się dziecku dostępna w procesie odbioru dzieła. Harmonia pomiędzy poszczególnymi elementami przedstawienia, proporcja barw, wiarygodność oddanej sceny, jej spójność z tekstem którego dotyczy oraz, być może najważniejsze – niedopowiedzenie, skłaniające dziecko do dialogu z twórcą ilustracji, dialogu prowadzącego do dookreślenia miejsc, które szczególnie dziecko poruszyły i w rezultacie przeżycia tego, co zobaczyło – to najważniejsze cechy drzeworytów, zasługujących w analizowanych periodykach na miano dzieł sztuki.

O tym czy dziecko w ogóle zainteresuje się ilustracją decydują zwłaszcza technika artystyczna twórcy szkicu oraz drzeworytnika, a także proces powielania odbitki w czasopiśmie. Rysownicy wybierali do zilustrowania ważne fragmenty tekstu literackiego, aby wzmocnić i podkreślić ich wymowę, ale to od sprawności i talentu drzeworytnika zależało czy obraz zyska odpowiedni klimat, zdolny skupić uwagę i poruszyć wyobraźnię dziecka. Porównywanie zamieszczonych w badanych tygodnikach ilustracji autorstwa polskich i obcych artystów często przemawia na korzyść tych drugich, ze względu na finezję z jaką potrafili oddać ruch oraz niuanse światłocienia. Z pewnością na doskonałą technikę drzeworytniczą wpłynęło kilkadziesiąt lat uprawiania tej sztuki przez całe rody rytowników wszechstronnie wykształconych artystycznie, nierzadko także profesorów szkół sztuk pięknych we Francji³³, gdzie przez stulecia rodziły się główne nurty w sztuce. Ilustratorzy często uprawiali także malarstwo sztalugowe i wystawiając swe dzieła na paryskim Salonie Sztuk³⁴ otrzymywali główne nagrody. Ilustrowanie tekstów do czasopism traktowali jako źródło utrzymania, ale i tu ich prace odznaczały się kunsztem i w pełni zasługują na miano dzieł sztuki.

³² A. Baluch, *Archetypy literatury dziecięcej*, Kraków 1992, s. 16.

³³ Przykładowo Adolphe-François Pannemaker oraz jego syn Stéphane Pannemaker, Jules Huyot – syn Etienne’a Huyota – odpowiedzialnego za grafikę w wydawnictwie Maison Didot, autora projektu banknotu franka francuskiego czy Alfred Sargent i jego brat oraz uczeń Louis Sargent.

³⁴ Salon Paryski (fr. Salon de Paris) – najważniejsze w XIX-wiecznej artystycznej Europie miejsce wystaw dzieł sztuki pod auspicjami l’Académie des beaux-arts. Bezskutecznie próbował wystawić tam swoje prace Stanisław Wyspiański, złoty medal udało się zdobyć w 1900 roku Józefowi Mehofferowi.

Podsumowanie

Przedmiotem badań była grafika pięciu ilustrowanych polskich tygodników dla dzieci, ukazujących się w drugiej połowie XIX wieku, niezależnie w trzech zbiorach, pod tytułem „Przyjaciół Dzieci”. Przeprowadzono analizę układu graficznego oraz szaty graficznej tych czasopism, analizę formalną i tematyczną ilustracji, zaproponowano model badania jakościowego, dzięki któremu możliwa była próba całościowej oceny materiału graficznego periodyków.

Po względem układu graficznego czasopisma prezentowały wyrównany poziom. Były drukowane w formacie podłużnym, na typowym papierze gazetowym, popularną w XIX wieku antykwą. Pod względem szaty graficznej wyróżniał się warszawski „Przyjaciół Dzieci”, który jako pierwszy przyjął nowy układ kolumny druku z podziałem na dwie szpalty i zastosował różnorodny materiał ilustracyjny autorstwa artystów polskich i obcych, oprócz tradycyjnych drzeworytów sztorcowych odbijanych w procesie drukowania z matryc, przygotowywany także techniką fotochemiczną z zastosowaniem koloru. Wszystkie badane tytuły prasowe zamieszczały od 1 do 9 ilustracji w numerze (zeszycie), przeważnie śródtekstowo, sporadycznie między tekstem, nad i pod nim oraz na całych stronach i stronach rozkładowych. Jedynie warszawski oraz poznański „Przyjaciół Dzieci” stosowały te lokalizacje stale. Najpopularniejszymi tematami ilustracji były studia portretowe, sceny z życia wsi i mieszczaństwa, krajobrazy lądowe i morskie (polskie i zagraniczne); architektura miejska i wiejska (zamki, dwory), wizerunki zwierząt, szkice flory; sceny polowań, ilustracje do scen biblijnych, ilustracje obrzędów, sceny historyczne oraz ilustracje i szkice techniczne. W każdym z badanych periodyków w ciągu lat pojawiały się ilustracje z wymienionych tematów, najbogatszy w tym względzie był warszawski „Przyjaciół Dzieci”.

W modelu opracowanym na potrzeby analizy artystycznej ilustracji wzięto pod uwagę kompozycję scen i jej składowe czyli poszczególne plany obrazu, a także najczęstsze motywy, dynamikę przedstawienia, odmienne szczegóły np. twarzy czy detali architektonicznych, ogólny klimat ilustracji, technikę wykonania oraz styl. Ze względu na dominujący w drugiej połowie XIX wieku w sztuce styl realistyczny i związaną z nim malarską technikę przedstawień, drzeworyty użytkowe, jakimi były ilustracje prasowe, miały za zadanie wiernie odtwarzać rzeczywistość, także tę historyczną. Artyści starali się, aby ich dzieła naśladowały obrazy malarskie, zatem opracowali takie sposoby cięcia linii w drewnianych kliszach, które w efekcie dawały na odbitkach wrażenie zacierania się konturów elementów przedstawienia i wzajemnego przenikania płam w odcieniach szarości. Dominującymi na ilustracjach motywami były: dziecko, sierota, ojciec, matka, rodzina, nauczyciel, król, rycerz, Chrystus, bieda, praca, zabawa – miesciły się one i były rozwijane w tematyce tekstów, przeznaczonych zgodnie z pozytywistycznymi założeniami oddziaływać wychowawczych i edukacyjnych dla czasopism skierowanych do najmłodszego odbiorcy.

W ocenie wartości artystycznej wybranych polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci, dokonywanej z perspektywy współczesnego czytelnika i badacza prasy, najważniejsza jest harmonia kompozycyjna pomiędzy tekstami a ilustracjami oraz ładunek emocjonalny jaki te ilustracje niosą i jaki najprawdopodobniej zawierały także w epoce, w której powstały i były przez czytelników odbierane. Fachowe podejście redaktorów odpowiedzialnych za działy artystyczne w czasopiśmie do kwestii doboru materiału graficznego, skutkowało zamieszczaniem ilustracji adekwatnych do treści tekstów i odpowiednich dla percepcji dziecka na różnych etapach rozwoju intelektualnego, emocjonalnego, a także gustu estetycznego, gdyż reprodukcje dzieł sztuki w prasie były często jedyną możliwością kontaktu dziecka ze sztuką w owym czasie. Kształtowanie określonych postaw, wpajanie pożądanych wartości oraz szeroka edukacja – najważniejsze cele przyświecające twórcom ilustracji i redaktorom, realizowane były z powodzeniem na forum zaprezentowanych tu tygodników dla dzieci – w różnej formie, choć pod wspólnym tytułem „Przyjaciół Dzieci”.

Bibliografia

- Baluch A., *Archetypy literatury dziecięcej*, Kraków 1992.
- Białostocki J., *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2008.
- Cieślakowski J., *Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław 1975.
- Frantz W., *Szata graficzna gazety*, Kraków 1966.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001.
- Grafika prasowa w XIX wieku*, red. M. A. Quinkenstein, Kórnik 2007.
- Kaniowska-Lewańska I., *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864*, Warszawa 1973.
- Króliński K., *Polska literatura dla dzieci i młodzieży. Zarys historyczny z wypisami*, Lwów 1927.
- Krużel K., *Wśród starych rycin. Wybrane zagadnienia opracowania formalnego dawnej grafiki*, Kraków 1999.
- Kuliczowska K., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918. Zarys monograficzny. Materiały*, Warszawa 1981.
- Literatura dla dzieci i młodzieży. Teoria i krytyka*, red. J. Z. Białek, M. Guśpiel, Kraków 1978.
- Nikliborc A., *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981.
- Opalek M., *Drzeworyt w czasopiśmie polskich XIX stulecia*, Wrocław 1949.
- Płazewski I., *Spojrzenie w przeszłość polskiej fotografii*, Warszawa 1982.
- Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek et al., Warszawa 1976.
- Rutkiewicz E., *Polska książka dziecięca XIX wieku*, „W Kręgu Książki” 1986, nr 5, s. 22–36.
- Słomska I., *Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci*, Warszawa 1977.
- Tylicka B., Leszczyński G., *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, Wrocław 2003.
- Waksmund R., *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, Wrocław 2000.
- Wartości literatury dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, red. J. Papużńska, B. Żurkowski, Warszawa 1985.

Graphics of Polish weekly illustrated magazines for children in the second half of the 19th century on the example of the „Children’s Friend” from Warsaw, Lviv and Poznan

Abstract

The article presents the results of the study of graphics of five Polish periodicals for children, released independently in the second half of the 19th century on the ground of three partitions, entitled „Children’s Friend” (Przyjaciel Dzieci).

The analysis of the graphic design and layout has been conducted using the schematic proposed by W. Frantz, the factual analysis of the illustrations has been done according to the thematic typology by K. Krużel, and the formal analysis was done using the project developed by the author for the needs of the study of the illustrations in children’s magazines.

An attempt to perform the assessment of artistic values of the illustration has been done using the author’s model, incorporating the elements of presentations, as well as the picture’s dynamics, general climate, technique and style associated with it. The elements of iconologic-
-iconographic method of a work of art analysis by E. Panofsky was also used.

Key words: Press graphics, Polish children’s magazines, „Children’s Friend” „Children’s Friend” (Lviv 1848–1852), „Children’s Friend” (Lviv 1861–1866), „Children’s Friend” (Warsaw 1861–1915), „Children’s Friend” (Pelplin/Chełmno 1866–1868), „Children’s Friend” (Poznań/Chełmno 1869–1873).

Dorota Kamisińska
Pedagogical University of Cracow
Media Research Facility

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Alfred Toczek

Czasopisma polskiej młodzieży akademickiej w okresie popowstaniowym (1865–1918). Przegląd informacyjno-bibliograficzny

Czasy popowstaniowe (1865–1918) stanowią okres ilościowego i jakościowego rozwoju czasopism polskiej młodzieży akademickiej, zarówno w ośrodkach uniwersyteckich na ziemiach polskich, jak i zagranicą. Ten więc okres, dotąd niepoddany syntetycznym badaniom, zostanie uwzględniony w niniejszej charakterystyce.

Jednak początki tego czasopiśmiennictwa sięgają już lat dwudziestych XIX w. Czasy pierwszej fazy zaborów (1795–1864) wymagają głębszych badań. Pierwsze luźne stowarzyszenia powoływane i skupiające polską młodzież nie odczuwały potrzeby własnych pism¹. Periodyk, będący jedną z form ich aktywności, pojawił się dopiero na jednym z dalszych etapów ewolucji tego ruchu w kierunku wyraźnie wyprofilowanych organizacji we właściwym tego słowa znaczeniu, świadczą o tym z jednej strony bezpośrednie zapisy statutowe poszczególnych stowarzyszeń, z drugiej zaś strony decydowały liczne uwarunkowania natury politycznej lub ekonomicznej. Dopiero wszelkie akcje o charakterze politycznym, obliczone na szerszy zasięg, sprawiały, że poszczególne organizacje akademickie dążyły do powołania własnego periodyku, lub do opanowania już istniejącego, lecz dotąd niezależnego pisma. Różnego rodzaju organizacje młodzieży akademickiej ograniczały się do pracy samokształceniowej, studiowania dziejów ojczystych, spisywania pieśni patriotycznych, wymiany myśli, broszur i książek², choć niekiedy zdarzała się też edycja czasopism.

W ścisłym związku ze studiami zagranicznymi polskiej młodzieży, zwłaszcza ze studiami uzupełniającymi, pozostawała jej działalność wydawnicza. Akademicy w działalności na polu wydawnictwa czasopism, poprzez własne doświadczenie dochodzili do przekonania, że czasopismo dla młodzieży nigdy nie stanie się

¹ T. Dziki, *Młodzi przedwczoraj... Prasa młodych na przełomie wieków*, „Student” 1988, nr 2, s. 13.

² A. Kamiński, *Polskie związki młodzieży (1804–1831)*, t. 2, Warszawa 1963, s. 256–275; J. Skowronek, *Młodzież polska i jej organizacje w ruchu narodowym 1795–1864*, Warszawa 1994, s. 65–66.

łącznikiem ogółu młodzieży, bo nie posiada ona wspólnych interesów ideowych, naukowych, społecznych, politycznych, a nawet narodowych³. Nie posiadała ona zwykle korzystnych warunków materialnych (odpowiednich funduszy) i redakcyjnych. Dlatego dział czasopism w poczynaniach edytorskich wykazywał szereg nieraz bardzo dobrze rozpoczętych, ale efemerycznych wydawnictw.

Znane są jednak niektóre tytuły czasopism akademickich w okresie sprzed powstania stycznowego, wydawane przez młodzież akademicką. Na ziemiach polskich b. I Rzeczypospolitej wydawano je w Warszawie, w Krakowie i we Lwowie. Poza jej granicami, ukazywały się one np. w niemieckim wówczas Wrocławiu i w Petersburgu. Periodyki te często posiadały charakter rękopiśmienny w formule tzw. „gazetki piwnej”⁴. Studenci Uniwersytetu Warszawskiego redagowali i propagowali takie periodyki, czytowane w warszawskiej Gospodzie Akademickiej. Były to m.in.: **„Nowe Korzyści”** (1820), a w drugiej połowie lat dwudziestych **„Dziennik Akademicki”** i **„Nasze Korzyści”**⁵. Czasopismem drukowanym była **„Dekada Polska”** (1821), wydawana przez Związek Wolnych Polaków. Jej zawartość stanowiły artykuły solidaryzujące się z ruchami wolnościowymi, propagujące idee liberalizmu i postępu technicznego⁶. Periodyk po 3 miesiącach podzielił losy Związku rozbitego aresztowaniami. W Krakowie wydawano **„Wesz**. Czasopismo młodzieży Uniwersytetu Jagiellońskiego”, rękopiśmienny tygodnik o charakterze satyrycznym⁷. W okresie od 1 lipca–30 września 1835 r. ukazało się 14 numerów. Drugi krakowski periodyk to już drukowana **„Zorza Wawelu”**, ukazująca się w podobnym okresie, ok. 1835 r.⁸. Do schyłku pierwszej fazy zaborów, u zarania galicyjskiej autonomii, należy zaliczyć lwowski miesięcznik akademików **„Czytelnia dla młodzieży”** (1 III 1860–21 X 1861). Pismo posiadało polityczno-kulturalny charakter, zachęcało młodzież oraz całe społeczeństwo do zrywów niepodległościowych, rozbudzało ruch umysłowy, zamieszczało informacje z wielu miast polskich i zagranicznych⁹.

W Rosji powstały rękopiśmienne pisemka polskich studentów na Uniwersytecie w Petersburgu¹⁰. W połowie lat trzydziestych XIX w. nastąpił znaczny napływ

³ A. Karbowski, *Młodzież polska akademicka za granicą 1795–1910*, Kraków 1910, s. 290–293.

⁴ Były one odczytywane na zebraniach studenckich organizacji, albo na spotkaniach towarzyskich młodzieży akademickiej, przy nieraz obfitej konsumpcji piwa.

⁵ T. Dziki, *Młodzi przedwczoraj...*, dz. cyt.

⁶ J. Skowronek, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 50.

⁷ A. Kamiński, *Polskie związki...*, dz. cyt., s. 34–35; T. Dziki, *Młodzi przedwczoraj...*, dz. cyt.

⁸ M. Tyrowicz, *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850. Studia porównawcze*, Kraków 1979, s. 60.

⁹ J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008, s. 49.

¹⁰ F. Nowiński, *Nieznane gazetki rękopiśmienne polskich studentów na Uniwersytecie Petersburskim z lat trzydziestych XIX w.*, „Kwartalnik Historii Prasy polskiej” (dalej „KHPP”) 1985, s. 19–34.

młodzieży polskiej na studia do uniwersytetów rosyjskich, szczególnie do Kijowa, Moskwy i Petersburga. W tym ostatnim właśnie Franciszek Nowiński odkrył rękopiśmienne, ilustrowane tytuły wydawane przez studiującą tam polską młodzież akademicką. Pierwszy to „**Merkury**” (XI–XII 1840) edytowany w ilości 8 numerów. Drugi to „**Pamiętnik Północy**” (I–III 1841) wydany w ilości 9 numerów. Miały one ukazywać się dwa razy w tygodniu, faktycznie edytowano je nieregularnie. Treściowo przeważała w nich tematyka studencka, ale nie brakowało też literatury i poezji.

Początki polskiego czasopiśmiennictwa studenckiego w Niemczech związane są z ośrodkiem wrocławskim. Najpierw ukazał się „**Znicz**”, którego jedynie dwa numery ukazały się w kwietniu 1851 r. i w kwietniu 1852 r. Pomimo tylko dwóch, choć objętościowo obszernych zeszytów badacze działalności wydawniczej młodzieży akademickiej sprzed 1865 r. przypisują mu duże znaczenie. Posiada on już sporą literaturę przedmiotu, co w przypadku czasopism młodzieży akademickiej stanowi chlubny wyjątek¹¹. Redagowany przez Kazimierza Szulca. Pismu patronował z Brukseli sędziwy Joachim Lelewel, zasłużony polski historyk, bibliograf i emigracyjny działacz polityczny. Jak zakładała jego redakcja, „Znicz” miał zastępować brak uczelni narodowej. Publikowano w nim rozprawy naukowe i korespondencje z kilku ośrodków akademickich. Niedostateczne fundusze i brak uznania oraz żywszego odbioru wśród polskiej młodzieży we Wrocławiu a także innych ośrodków akademickich przyczyniły się do jego upadku.

Drugim, wrocławskim, długowiecznym, jak na ten typ periodyku, pismem był rękopiśmienny tygodnik satyryczny – „**Marchoń**”, edytowany w latach 1851–1859. Wydawali go studenci należący do Towarzystwa Marchońtowiczów w formie ulotki humorystycznej, w którym zamieszczali powiastki satyryczne, humorystyczne rysunki, zagadki i rebusy¹².

W latach 1820–1864 wśród znanych czasopism polskiej młodzieży akademickiej przeważały więc pisemka rękopiśmienne, satyryczne, choć nie brakło też drukowanych periodyków literacko-naukowych.

Przechodząc do charakterystyki głównego tematu niniejszych rozważań, akademickich czasopism polskiej młodzieży popowstaniowej, a więc od upadku powstania styczniowego do zarania II Rzeczypospolitej, należy rozpocząć od definicji omawianych periodyków tamtego okresu. Badaczka tych czasopism we Lwowie doby autonomii Grażyna Gzella stosuje formułę – czasopisma studenckie. Definiuje

¹¹ E. J. Kuś, „Znicz”. *Pismo zbiorowe młodzieży polskiej we Wrocławiu w latach 1851–1852*, „KHPP” 1979, z. 2, s. 9–24; S. Wallis, „Znicz”, *pismo zbiorowe młodzieży polskiej we Wrocławiu 1851–1852*, „Zaranie Śląskie” 1935, z. 4, s. 287; J. Reiter, „Znicz” – „Marchoń” – „Gazeta Piwna” – „Poczwara” – „Wszegryz” *dawne czasopisma akademickie Wrocławia*, „Słowo Polskie” 1954, nr 131; B. Górská, *Dr Kazimierz Szulc (1825–1887)*, „Kronika m. Poznania” 1947, s. 217–236; B. Zakrzewski, *Lelewel i „Znicz” wrocławski*, „Rocznik Wrocławski” 1962, t. 6; A. Karbowski, *Młodość polska...*, dz. cyt., s. 293–296; W. Molik, *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871–1914*, Poznań 1989, s. 207–208.

¹² W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 214.

je jako „wydawnictwa tworzone przez młodzież i dla młodzieży studiującej poruszające na swych łamach zagadnienia dotyczące różnych form aktywności tej grupy”¹³. Uwzględnia ona także pisma o charakterze politycznym przygotowywane w znacznej części przez młodzież akademicką aktywnie uczestniczącą w życiu politycznym Lwowa i Galicji. Dla charakteryzowanych tu czasopism należy przyjąć powyższą definicję. Wydaje się jednak, że bardziej trafne będzie nazywanie ich czasopismami młodzieży akademickiej, więcej oddające ówczesną nomenklaturę i jej znaczenie. Dodać też należy, że niektóre z charakteryzowanych 42 tytułów czasopism, przeznaczone były zarówno dla młodzieży akademickiej, jak i gimnazjalnej, choć redagowane jedynie przez akademików.

W charakteryzowanym okresie ponad półwiecza polska młodzież akademicka miała do dyspozycji praktycznie dwa galicyjskie uniwersytety z polskim językiem wykładowym, w stołecznym Lwowie¹⁴ i w Krakowie. Do tego należy dodać dwa krótkie okresy w Warszawie: Szkoły Głównej (1862–1869) i w latach 1915–1918, kiedy wznowiono działalność m.in. Uniwersytetu Warszawskiego z polskim językiem wykładowym. Naturalnym więc było, że polska młodzież studiowała na uczelniach zagranicznych: w Niemczech¹⁵, Austrii¹⁶, Rosji¹⁷, Szwajcarii¹⁸, Francji¹⁹, Belgii²⁰ i in. Dotyczyło to szczególnie młodzieży zaboru pruskiego, która najczęściej wybierała uniwersytety niemieckie, w tym nierzadko najbliższy Wrocław. Młodzież Królestwa Polskiego często studiowała w uniwersytetach rosyjskich a także niemieckich. Szeroko występowało wówczas zjawisko studiów uzupełniających, co dotyczyło także absolwentów obydwu uniwersytetów galicyjskich²¹. Wszystko to powodowało, że na uniwersytetach zagranicznych studiowało wielu

¹³ G. Gzella, *Lwowskie czasopisma studenckie w dobie autonomii, Kraków Lwów książki – czasopisma – biblioteki XIX i XX wieku*, t. IX, cz. 2, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009 s. 5.

¹⁴ Zob. *Wyszktałcenie*, [w:] A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013, s. 46–55.

¹⁵ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt.; T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2002.

¹⁶ *Polacy w Austrii. Materiały międzynarodowego sympozjum naukowego, które odbyło się w Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 20–22 maja 1975 r.*, red. A. Pilch, Kraków 1976; W. S. Kucharski, *Polacy i Polonia w rdzennej Austrii w XIX i XX wieku*, Lublin, Wiedeń 1994; R. Taborski, *Polacy w Wiedniu*, wyd. drugie, zmienione i powiększone, Kraków 2001.

¹⁷ W. K. Wierzejski, *Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1834–1920*, Warszawa 1939; W. Śliwowska, *Polskie kółka studenckie w Moskwie i Petersburgu w latach czterdziestych XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1961, nr 1.

¹⁸ J. Lewandowski, *Polacy w Szwajcarii*, Lublin 1981.

¹⁹ M. Gmurczyk-Wrońska, *Polacy we Francji w latach 1871–1914. Społeczność polska we Francji i jej podstawy materialne*, Warszawa 1996.

²⁰ J. Hulewicz, *Studia Polaków w uniwersytecie w Liège w latach 1880–1914*, Kraków 1969.

²¹ Zob. A. Toczek, *Lwowskie środowisko...*, dz. cyt., s. 55–57.

polskich akademików. Studenci polscy tworzyli tam organizacje, które m.in. zajmowały się edytowaniem swoich prasowych organów.

W tym miejscu warto podać skróconą charakterystykę, głównie statystyczną analizowanych poniżej czasopism. Jak już stwierdzono w okresie popowstaniowym na obecnym etapie badań autor zgromadził 42 periodyki, które edytowała polska młodzież akademicka w ośrodkach uniwersyteckich. Na ziemiach polskich było to 28 czasopism a zagranicą odnotowano 14 tytułów. Dalsze pogłębione badania archiwalne i w zakresie rękopisów bibliotecznych ilość tą na pewno powiększą. Dotyczy to szczególnie czasopism wydawanych zagranicą. Najwięcej periodyków wydawano w Galicji – 24, czyli ponad połowę. Prymat dzierżył Kraków (Uniwersytet Jagielloński), zarówno w Galicji, jak i globalnie. W podwawelskim grodzie ukazywało się aż 20 tytułów, czyli prawie połowa wszystkich periodyków, natomiast we Lwowie (Uniwersytet Lwowski) 4 pisma. W Królestwie Polskim wydawano ich 4, wszystkie w latach 1915–1918, kiedy swoją działalność wznowiły Uniwersytet Warszawski i Politechnika Warszawska z polskim językiem wykładowym. Spośród 14 tytułów edytowanych zagranicą, najwięcej (9) ukazywało się ich w niemieckich ośrodkach uniwersyteckich, w tym we Wrocławiu – trzy, Lipsku – dwa, Karlsruhe – dwa, w Monachium i w Berlinie po jednym a w Szwajcarii (Genewa, Zurych) cztery. Nierzadkim zjawiskiem była zmiana miejsca wydawania periodyku, stąd niektóre pisma ukazywały się w pewnym okresie w Krakowie, w innym we Lwowie a raz nawet w Przemyśle. Takim sposobem dwa czasopisma początkowo wydawane w Niemczech, ukazywały się też okresowo w Poznaniu. Na podobnej zasadzie wśród miejsc wydawania periodyków pojawia się też stolica Francji Paryż oraz powiększyły swoją ilość edytowanych pism Berlin, Wrocław i Monachium. Dzieliąc ukazujące się pisma na okresy, to w latach 1865–1879 wydano 8 nowych pism, w latach 1880–1889 – 6, w okresie 1890–1899 – 8, w latach 1900–1914 – 16 a podczas I wojny światowej – 4 tytuły. Największy więc ich ilościowy rozwój przypadł na początek XX wieku i lata poprzedzające wybuch wojny. Istotne zjawisko dla charakteryzowanych czasopism to fakt, że znaczna część z nich to efemerydy, często pojawiało się jedynie kilka numerów. Gdyby przyjąć za okres długowieczności 5 lat i powyżej to postulat ten spełnia jedynie 6 tytułów (podanych chronologicznie według roku powstania): „Poczwara” (Wrocław) 1871–1886, „Teka (Lwów) 1899–1912, „Promień” (Lwów) 1899–1912, „Eleusis” (Kraków) 1903–1911, „Zjednoczenie” (Kraków) 1905–1911 i „Zarzewie” (Lwów) 1909–1914. Należy też dodać, że w zagranicznych ośrodkach uniwersyteckich ukazało się co najmniej 8 jednodniówek, m.in. w Antwerpii (Belgia) w 1895 r., we Wrocławiu (1909), Monachium i innych ośrodkach uniwersyteckich. Inną istotną cechą ówczesnych pism młodzieży akademickiej była nieregularność ich edytowania z deklarowaną w tytulaturze częstotliwością. Zjawisko to dotyczy szeregu charakteryzowanych periodyków zarówno wydawanych na ziemiach polskich, jak i zagranicą. Nierzadko pisma te ukazywały się w podwójnych numerach. Mało mamy dotąd informacji o nakładach charakteryzowanych periodyków. Na tym tle

trochę lepiej prezentują się pisma krakowskie i lwowskie. Należy też zaznaczyć, że charakteryzowane czasopisma nierzadko redagowali a także blisko z nimi współpracowali znani później luminarze polskiej nauki, kultury, literatury i polityki.

Za uzasadniony wydaje się podział charakterystyki czasopism wydawanych przez polską młodzież akademicką pod względem terytorialnego ukazywania się na ziemi polskiej i zagranicą a w ich ramach na poszczególne miejscowości. Należy rozpocząć od autonomicznej Galicji, gdzie tych pism edytowano najwięcej. Prymat należy się **Krakowowi**, wraz z Uniwersytetem Jagiellońskim. Krakowskie czasopisma należy podzielić na trzy rodzaje: wydawane przez Czytelnię Akademicką, periodyki politycznych organizacji akademickich oraz na czasopisma społeczno-kulturalne i literackie, naukowe i etyczne²². Życie umysłowe, kulturalne i polityczne studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w drugiej połowie XIX stulecia i na początku XX wieku skupiało się przede wszystkim w Czytelni Akademickiej, działającej legalnie od roku 1867. Była ona terenem zmagania wszelkiego rodzaju prądów społecznych i politycznych. Stąd wynika znaczna, ideowo-polityczna różnorodność wśród czasopism wydawanych przez to stowarzyszenie. Zostaną one krótko scharakteryzowane przy zachowaniu układu chronologicznego.

Pierwszym tytułem krakowskim w okresie autonomii galicyjskiej był **„Przegląd Akademicki**. Organ młodzieży polskiej wydawany za staraniem Czytelni Akademickiej” (1881–1883); edytowany jako dwumiesięcznik. Pismo o obliczu konserwatywnym²³. Redaktorami i zarazem wydawcami byli kolejno Szymon Matusiak, później znany etnograf oraz Ignacy Szyszyłowicz. Opiekę ze strony UJ sprawowali profesorowie: Izidor Kopernicki a następnie Józef Rostafiński. W skład

²² Niniejsze dane dotyczące krakowskich czasopism akademickich zostały oparte głównie na oglądzie ich egzemplarzy z autopsji, znajdujące się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, ale także na danych archiwalnych; zob. też: www.2almamater.uj.edu.pl/94/25/pdf [dostęp: 02.04.2015] *Profesorowie Almae Matris jako redaktorzy, wydawcy i dziennikarze (5)*, Alma Mater. Autorką nieopublikowanej pracy magisterskiej poświęconej periodykom krakowskim jest Bożena Wrona, *Krakowskie czasopisma akademickie wydawane w okresie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, Kraków 1989, s. 84 (m.in. z fotografiami kolumn tytułowych szeregu akademickich pism krakowskich) napisana pod kierunkiem znanego badacza z zakresu historii nauki, m.in. dziejów polskiej młodzieży akademickiej w okresie zaborów Ryszarda Ergetowskiego w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (dziś Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Pedagogicznego). Obecnie opracowanie znajduje się w zbiorach Archiwum Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Organizacjom krakowskiej młodzieży akademickiej, poświęca swoją uwagę J. Myśliński, *Organizacje młodzieży polskiej w Galicji w dobie autonomicznej (1867–1918)*, „Pokolenia” 1972, nr 2.

²³ Próbę monograficznego ujęcia „PA” podjęła w swojej nieopublikowanej pracy magisterskiej Halina Kmiecik, napisanej w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji naukowej WSP w Krakowie pod kierunkiem Ryszarda Ergetowskiego. Kmiecik Halina, *„Przegląd Akademicki” (1881–1883). Próba monografii*, Praca magisterska, Kraków 1990, s. 63 (z odbitkami kolumn tytułowych periodyku i ważnych artykułów). Obecnie praca znajduje się w zbiorach Archiwum UPKr. Dane bibliograficzno-katalogowe większości tytułów wydawanych przez krakowską młodzież akademicką, w oparciu o zbiory Biblioteki Jagiellońskiej podaje: M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004.

redakcji wchodzili znani później luminarze nauki i kultury: m.in.: Oswald Balzer, Władysław Abraham, Józef Kallenbach, Antoni Beaupré. Zamieszczano w nim liczne korespondencje z kraju i zagranicy (m.in. z Berlina, Budapesztu, Drezna, Dublan, Dorpatu, Gryfii, Jeny, Kijowa, Giesen, Eisenach, Loeben, Lwowa, Monachium, Pragi, Warszawy, Petersburga, Wiednia, Wrocławia i Zurychu). Jednak krąg studenckich odbiorców był wąski²⁴. Periodyk prezentował efekty studiów naukowych akademików oraz podawał wiadomości dotyczące studenckich środowisk na ziemiach polskich i zagranicą. Zeszyty zawierały m.in., bibliografię prac naukowych młodzieży akademickiej. W trzecim numerze z 1882 roku ukazała się „Historia Czytelni Akademickiej w Krakowie”, pióra Klemensa Bąkowskiego, znanego później luminarza kultury, autora wielu prac z historii Krakowa a zarazem jednego z redaktorów periodyku. Ostatni nr „PA” ukazał się w styczniu 1883 z notatką na pierwszej kolumnie o wycofaniu się „Czytelni Akademickiej” z dalszego wydawania pisma. Jak wspomina K. Bąkowski, powodem tej decyzji był zbyt zachowawczy charakter pisma²⁵. „PA” odegrał prekursorską rolę w nowych warunkach funkcjonowania UJ (polonizacja). Ożywił jednostajne, ciche ówczesne życie mieszkańców Krakowa. Usiłując ogarnąć swymi wpływami całą młodzież polską studiującą w Europie wskazał na konieczność jedności i solidarności wśród młodego pokolenia Polaków. To pierwsza, choć nie ostatnia taka inicjatywa periodyków młodzieży akademickiej, ale podobnie jak i w innych przypadkach nie do końca udana, ze względu na krótkotrwałe ukazywanie się pism, spowodowane małą ilością prenumeratorów i kłopotów finansowych.

Kolejnym krakowskim pismem młodzieży akademickiej była „**Przyszłość**. Organ poświęcony młodzieży polskiej” (1883), z częstotliwością dwutygodnika nieregularnego. Ukazało się 22 jego numery. Był to periodyk o tendencjach socjalistycznych, powstały w opozycji do „Przeglądu Akademickiego”²⁶. Głównym jego redaktorem był Jan Jodłowski. Periodyk zamieszczał artykuły programowe, utwory poetyckie i beletrystyczne, prace naukowe akademików, sprawy bieżące (informował o wydarzeniach w środowisku akademickim Krakowa, Lwowa, Warszawy, Wrocławia, podlowskich Dublan) oraz krytykę literacką. Przyczyną zaniechania wydawnictwa, podobnie jak w przypadku wielu innych ówczesnych periodyków młodzieży akademickiej, był brak funduszy.

Periodykiem, jednym z pierwszych ówczesnych młodzieżowych czasopism o wyraźnym kierunku socjalistycznym był miesięcznik „**Ognisko**. Organ uczącej się młodzieży” (1889–1890)²⁷. Periodyk ten, którego ukazało się 7 numerów, często ulegał konfiskatom i ukazywał się w drugim, okrojonym nakładzie. Ostatni,

²⁴ „Przegląd Akademicki” 1882 (dalej „PA”), z. 2, s. 121; *Kronika i korespondencje*, „PA” 1882, z. 3, s. 175.

²⁵ Biblioteka Jagiellońska. Wspomnienie Klemensa Bąkowskiego, rps 7281 II, z. 2.

²⁶ „Przyszłość” 1883, nr 17–18, s. 6; zob. też: J. Myśliński, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982, s. 55.

²⁷ J. Myśliński, „Ognisko” 1889–1890 na tle losów Czytelni Akademickiej UJ, Kraków 1962.

czerwcowy numer z 1890 r. edytowano we Lwowie. Redaktorem, nakładcą i wydawcą periodyku był początkowo szeroko znany w późniejszych latach młodo-polski poeta Kazimierz Przerwa-Tetmajer, następnie Wilhelm Schmitt, Ferdynand Benoni i Gabriel Górski. Z pismem współpracowali znani potem działacze socjali-styczni, jak przywódca socjaldemokratów galicyjskich Ignacy Daszyński, Kazimierz Gorzycki czy uznani z czasem lewicowi intelektualiści i publicyści, np. Wilhelm Feldman. Redakcja zamierzała objąć swoimi wpływami całą młodzież polską, na ziemiach polskich i zagranicą, ale względy praktyczne ograniczyły ten wpływ głów-nie do terenu Galicji. Jednak do redakcji „Ogniska” docierały też korespondencje z Berlina, Dublan, Wiednia, Pragi, Genewy, Odessy, Dorpatu, Czerniowiec, Paryża i innych uniwersyteckich miast.

W okresie ukazywania się „Ogniska” krakowska młodzież akademicka podzie-liła się na dwa zasadnicze obozy: jeden z nich popierający pismo socjalistyczne i drugi konserwatywny, wyraźnie zmagający się z nowymi prądami na UJ. Wśród jego studentów powstał Klub „Łączność”. Z jego to inicjatywy podjęto wydawanie kolejnego periodyku akademików, „**Przegląd Akademicki**” (1890), m.in. tytułem nawiązując do swojego poprzednika z lat 1881–1883. Stał się on trybuną zmagają z „ogniskowcami”²⁸, prezentując konserwatywne oblicze, przywiązanie do tradycji katolickiej i do szlacheckich obyczajów²⁹. Ukazało się tylko 6 obszernych numerów. Redaktorem i wydawcą najpierw był Adam Chmiel a następnie redaktorem zna-ny z czasem dziennikarz krakowski i warszawski Kazimierz Ehrenberg a wydaw-cą Romuald Binder. Zeszyty periodyku ukazywały się w znacznej objętości 70–80 kolumn i zawierały artykuły redakcyjne, sprawozdania naukowe (omówienia cie-kawszych prac studenckich z różnych dziedzin wiedzy: historii, literatury, etno-grafii, chemii czy rolnictwa). Na łamach „PA” publikował m.in. późniejszy wybit-ny profesor historii prawa UJ, redaktor polityczny „Czasu” Stanisław Estreicher³⁰. Aktualności z życia akademickiego Krakowa, Lwowa, Wiednia, Warszawy, Pragi, Genewy czy Jarosławia nad Wołgą przedstawiane były w kronice akademickiej i korespondencjach.

Ostatnim periodykiem, wydawanym przez Czytelnię Akademicką był „**Ruch**. Pismo naukowe i literackie wydawane przez młodzież” (1890). Stanowił on kon-tynuację socjalistycznego „Ogniska”. Ukazał się tylko jeden skonfiskowany numer a przeciw drukarzowi Aleksandrowi Słomskiemu wytoczono śledztwo³¹.

Druga grupa charakteryzowanych periodyków krakowskich to czasopisma politycznych organizacji akademickich. Najczęściej były to efemerydy, ukazujące

²⁸ Artykuł wstępny, „Przegląd Akademicki” 1890, z. 1, s. 3.

²⁹ *Od Redakcji*, „PA” 1890, z. 2, s. 86–87.

³⁰ S. Estreicher, *Skażenie języka i stylu polskiego u naszej młodzieży*, „PA” 1890, z. 2, s. 143; S. Estreicher, *Z majowych dni*, „PA” 1890, z. 5, s. 311–316.

³¹ Archiwum Państwowe m. Krakowa i Województwa Krakowskiego. Akta Dyrekcji Poli-cji w Krakowie. Akta dotyczące J.A.M. Górskiego. Starostwo Grodzkie Krakowskie (dalej APKr StGKr) Mat. 255.

się nieregularnie. Jeśli chodzi o czasopisma młodzieży o poglądach narodowych, to organem powstałego w 1892 r. Stronnictwa Narodowego Młodzieży Polskiej Akademickiej w Krakowie było „**Młode Słowo**”. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachował się jedynie pierwszy jego nr z 5 lutego 1892 r. Na łamach periodyku prezentowano artykuły programowe oraz sprawy organizacyjne³². W skład redakcji wchodzili Zygmunt Seweryn i Kazimierz Morawski.

Organizacją związaną z ruchem narodowym było powstałe w 1906 r. „Zjednoczenie”, którego organem stał się miesięcznik „**Sprawa**”. Pismo młodzieży polskiej” (V 1912–V 1913–1914). Wznowiona po strajku drukarzy w styczniu 1914 r. Zamieszczano szereg artykułów prezentujących poglądy narodowców w kwestii społecznej i niepodległościowej³³. Periodyk cieszył się popularnością wśród młodzieży akademickiej³⁴. Liczne artykuły dyskusyjne, aktualna kronika, rzeczowy stosunek do innych czasopism młodzieży akademickiej i szkół średnich (dział „z Pism”) i ugrupowań przyciągały skupiska młodzieży akademickiej we wszystkich trzech zaborach oraz zagranicą. Odegrała ona dużą rolę w młodzieżowym ruchu narodowym, występując przez pewien czas jako jedyne jego akademickie pismo w Krakowie. Na jego łamach poruszano najważniejsze problemy studenckiego środowiska.

Jeśli chodzi o czasopisma młodzieży ludowej na UJ, to mimo widocznej od lat jej działalności dopiero na początku 1913 r. powstał odrębny Związek Niepodległościowej Młodzieży Ludowej³⁵. Wydawał on miesięcznik „**Strażnica Polski ludowej**” (V 1913–VII 1914). Nosiło ono podt.: „Pismo młodzieży ludowej. Organ Związku Niepodległościowej Młodzieży Ludowej”. Stanowiła ona jedyne czasopismo reprezentujące poglądy akademickiej młodzieży ludowej w Krakowie. Ukazało się tylko 5 numerów. Powołano też lwowski oddział redakcji. Redaktorem periodyku został Jan Gutek, ówczesny prezes Czytelni Akademickiej UJ a następnie Franciszek Nieć. Pismo zamieszczało treści programowe, podkreślające zasługi warstwy chłopskiej w walce o niepodległość³⁶. W dziale korespondencyjnym zamieszczano wiadomości z życia środowiska akademickiego w Krakowie.

Trzecią grupę czasopism krakowskiej młodzieży akademickiej stanowiły najbardziej liczne, choć wielonurtowe, periodyki socjalistyczne. Pierwszym periodykiem o takim charakterze była „**Młodość**”. Czasopismo akademickie, założone

³² Program Stronnictwa Narodowej Młodzieży Polskiej Akademickiej w Krakowie, „Młode Słowo” 1892, nr 1, s. 1.

³³ K.W., Kilka uwag o Piemoncie polskim, „Sprawa” 1913, nr 2, s. 65–69; W pięćdziesiątą rocznicę, „Sprawa” 1913, nr 1.

³⁴ Z prasy młodych, „Którzy idziemy” 1914, nr 2–3, s. 129. „Którzy idziemy”, to krakowski akademicki kwartalnik naukowy, krótko został scharakteryzowany, na dalszych stronach niniejszego artykułu.

³⁵ J. Mężyk, Młodzież chłopska na UJ i jej udział w ruchu ludowym, „Roczniki dziejów ruchu ludowego” 1965, s. 17–50.

³⁶ Słowo wstępne, „Strażnica Polski Ludowej” 1913, nr 1, s. 2; F. Nieć, Własność indywidualna a kolektywizm wsi, „Strażnica Polski Ludowej” 1913, nr 1, s. 8–12; nr 2, s. 30–34.

w stuletnią rocznicę urodzin Adama Mickiewicza" (XII 1898–VI 1900). Jego podtytuł później ulegał zmianom. Była ona nieoficjalnie związana z powstałą w 1895 r. organizacją socjalistycznej młodzieży akademickiej Zjednoczenie. Funkcję głównego redaktora spełniał Stanisław Meus. We Lwowie utworzono filię redakcji, w skład której wszedł m.in. późniejszy czołowy polski poeta, Leopold Staff. Pierwszy okres istnienia periodyku (do grudnia 1899 r.) charakteryzował się przede wszystkim zaangażowaniem w życie ideowe młodzieży akademickiej (np. dział „Z życia akademickiego”)³⁷. Na łamach pisma pojawiały się też publikacje znanych lewicowych autorytetów, jak: socjolog, teoretyk ruchu socjalistycznego Bolesław Limanowski, językoznawca Jan Baudouin de Courtenay a spośród literatów Tadeusz Miciński, Władysław Orkan i Adam Grzymała-Siedlecki. Na uwagę zasługuje również wysoki poziom strony graficznej czasopisma. Nie wzbudziło ono jednak szerszego zainteresowania wśród młodzieży akademickiej. Jak wspomina jeden z jego redaktorów posiadało jedynie 200 abonentów a wpływy z prenumeraty nie wystarczały na utrzymanie pisma, nawet w sytuacji, kiedy nie płacono autorom należności za artykuły³⁸. Jego radykalizm spowodował sprzeciw prawicowej korporacji Jagiellonia, ludowców z Czytelni Akademickiej, krakowskich dzienników „Czas” i „Głos Narodu”. 29 studentów wysłało list do redakcji, zarzucający pismu „socjalizm, anarchizm i ateizm”³⁹. W marcu 1899 młodzież UJ zwołała więc poświęcony m.in. sprawie „Młodości”, na którym większością głosów stwierdzono, że nie posiada ona charakteru akademickiego; jest natomiast narzędziem stronnictw politycznych. Ostatecznie periodyk zlikwidowała prokuratoria w grudniu 1899 r. W r. 1900 ukazało się jeszcze 7 numerów „Młodości”, ale traktowały one już wyłącznie o sztuce i literaturze.

W r. 1905 powstała „Spójnia. Stowarzyszenie Polskiej Młodzieży Postępowej”, działającej pod wpływem Polskiej Partii Socjaldemokratycznej Galicji i Śląska. Jej prasowymi organami były dwie efemerydy. Pierwszy periodyk **„Głos Młodzieży Socjalistycznej”** ukazał się w 1910 r., ale nie zachował się żaden jego numer. Był on redagowany przez Juliana Leszczyńskiego-Leńskiego, E. Przybyszewskiego i S. Świdzińskiego⁴⁰. Jego następca to miesięcznik **„Nasz Głos”** (1911), którego redaktorem był Feliks Jasiński. Nakład pierwszego numeru liczył 800 egzemplarzy. Kolejny, ostatni już drugi numer periodyku ukazał się w listopadzie 1911 r., choć dokumenty policji krakowskiej jako datę zawieszenia periodyku podają czerwiec 1911 r.⁴¹.

³⁷ Zosin (pseud.), *Czego chcą najmłodszy*, „Młodość” 1899, nr 5, s. 129; W. Rogosz, *O serwilizmie młodzieży*, „Młodość” 1899, nr 2, s. 26–31.

³⁸ Biblioteka Jagiellońska. List Adama Grzymały-Siedleckiego do Teresy Skawińskiej z 19 września 1952 r., rps 279/65.

³⁹ *Od redakcji*, „Młodość” 1899, nr 5, s. 118.

⁴⁰ J. Myśliński, *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji*, Warszawa 1970, s. 211.

⁴¹ APKr StGr Mat., rps 152.

Organem Unii Stowarzyszeń Polskiej Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej, związanej ze Związkiem Walki Czynnej i działalnością Józefa Piłsudskiego była **„Nasza Praca”** (VI 1912–XII 1913). Deklarowana jako miesięcznik, ukazywała się nieregularnie. Edytowano jedynie trzy numery. Periodyk socjalistyczny o charakterze sprawozdawczym. Wśród jego haseł programowych na czoło wysuwa się idea zjednoczenia młodzieży polskiej studiującej i uczącej się we wszystkich ośrodkach, także poza granicami kraju⁴². Redakcję czasopisma stanowili członkowie Zarządu Głównego Unii: Roman Starzyński, Zygmunt Przybylski i Tadeusz Szpotański. Wśród korespondencji i sprawozdań zamieszczano wiadomości z wielu ośrodków akademickich: z Liège, Antwerpii, Brukseli, Paryża, Tuluzy, Genewy, Lozanny, Zurychu, Wiednia, Pragi, Petersburga, Lwowa i Warszawy. Informowano także o życiu organizacyjnym poszczególnych stowarzyszeń akademickich o różnych orientacjach politycznych, działających w Krakowie, m.in. „Zjednoczenia”, „Znicza”, „Czytelni Akademickiej”, „Spójni”, „Polonii” i „Promienia”⁴³.

Pod koniec 1913 r. powstała myśl wydawania nowego pisma reprezentującego interesy Unii, zatytułowanego **„Nurt. Pismo Socjalistyczne”** (1913–1914). Był to dwumiesięcznik, organ teoretyczny i dyskusyjny młodych socjalistów polskich. W dziale zatytułowanym „Na widowni” rejestrowano wydarzenia związane z ruchem akademickim i szkolnym. Jednak i on okazał się efemerydą, bo edytowano tylko dwa numery.

Echa koncepcji filareckich znalazły oddźwięk w miesięczniku **„Zjednoczenie. Organ młodzieży socjalistycznej”** (II 1905–1911). Często zmieniał on swoją siedzibę. Ukazywał się kolejno w Krakowie, we Lwowie, w Przemyśle, znów w Krakowie a w styczniu 1911 r. przeniesiono go do Lwowa⁴⁴. W okresie krakowskim jego redaktorami byli: Henryk Grossman, E. Leuchter i E. Hajdukiewicz. Początkowo nakład wynosił 1200 egz. a później sukcesywnie spadał⁴⁵.

Trzecią, ostatnią grupą krakowskich czasopism akademickich były periodyki społeczno-literackie, popularnonaukowe i etyczne. Czynnikiem je łączącym był fakt braku identyfikacji z organizacjami politycznymi. Już w lutym 1886 r. wyszedł pierwszy numer **„Ziarna”**, którego podtytuł brzmiał: „Dwutygodnik naukowy i literacki wydawany przez Młodzież Akademicką w Krakowie”. Głównym jego celem było *„rozbudzanie głównie w młodzieży zainteresowania się ruchem umysłowym współczesnym i wzniesienie w niej zapału do pracy ciągłej, rozważnej i spokojnej”*⁴⁶. Redaktorem naczelnym i wydawcą był A. Albinowski. Na łamach periodyku

⁴² „Nasza Praca” 1913, nr 2, s. 1.

⁴³ *Sprawozdanie z działalności organizacji akademickich istniejących w Krakowie*, „Nasza Praca” 1912, nr 1, s. 28.

⁴⁴ H. Dobrowolski, M. Franciç, S. Konarski, *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, Kraków 1962, s. 96.

⁴⁵ M. Jakubek, *Prasa krakowska...*, dz. cyt., s. 383.

⁴⁶ *Od redakcji*, „Ziarno” 1886, nr 1, s. 2. O tym periodyku, zob. też T. Dziki, *Młodzi przedwczoraj...*, dz. cyt., „Student” 1988, nr 8, s. 13.

przedstawiano rozprawy z zakresu nauk przyrodniczych, społecznych (w tym historii) i utwory literackie, głównie wiersze patriotyczne młodych akademików. Sprawy bieżące z życia akademickiego znalazły miejsce w „Listach do kolegi”. Edytowano jedynie trzy numery periodyku.

Drugim periodykiem literackim była **„Przyszłość”** (1903), z podtytułem: najpierw – „Dwutygodnik społeczno-literacki kształcącej się młodzieży” a następnie „Ilustrowany dwutygodnik społeczno-literacki. Wydawany staraniem młodzieży”. Ukazało się 7 numerów. Redagował a później i edytował go Adam Wilusz. Najwięcej miejsca w periodyku zajmował dział literacki. Były to w większości krótkie formy literackie reprezentujące styl Młodej Polski. W dziale teatralnym zamieszczano recenzje sztuk wystawianych w tym czasie w Krakowie. Na jego łamach wysoko ceniono twórczość Stanisława Wyspiańskiego⁴⁷. Poruszano też zagadnienia związane z krakowskim życiem akademickim.

Akademickim czasopismem popularnonaukowym był: **„Podwawelanin**. Miesięcznik poświęcony nauce, sztuce i sprawozdaniu z życia akademickiego” (I–II 1902). Redaktorzy periodyku uznali naukę za cel młodego pokolenia, nie umniejszając przy tym roli i znaczenia sztuki⁴⁸. Zamierzali więc zamieszczać głównie prace popularnonaukowe i seminaryjne akademików oraz utwory literackie. W dziale popularnonaukowym prezentowano artykuły przede wszystkim z historii i prawa. Funkcję redaktora odpowiedzialnego sprawował Stanisław Koniuszewski. Ukazały się tylko dwa numery pisma.

Kolejnym periodykiem poświęconym nauce był kwartalnik **„Którzy idziemy**. Organ zrzeszonych Kół Naukowych UJ” (X 1913–1914). Najpierw ukazywał się w nakładzie 1000 egz. (1913) a następnie 500 egz. (1914)⁴⁹. Wydawcą było ogólnoakademickie Koło Wydawnicze pod zarządem W. Tokarza. Powstało z inicjatywy kółka slawistów UJ⁵⁰. Autorami prac byli studenci a najczęściej dotyczyły one historii Polski, literatury i filozofii. Dział uniwersytecki w obszernych relacjach informował o działalności kół naukowych. Pismo nie wywołało szerszego oddźwięku, mimo, że reprezentowało wysoki poziom zarówno pod względem merytorycznym, jak i wydawniczym. Kierownictwo redakcji sprawował Bohdan Górski.

Charakterystycznym w swojej treści było **„Eleusis**. Czasopismo dla Elsów” (1903–1911). Najpierw wydawano go w Krakowie a w ostatnim roku ukazywania się we Lwowie. Jego nakładcą było Akademickie Koło Towarzystwa „Eleusis”, wydawcą słynna spółka Gebethner a następnie katolickie Towarzystwo Elsów. Periodyk miał ukazywać się trzy razy w roku, faktycznie jednak był wydawany nieregularnie. Ukazało się 6 tomików o dużej objętości (np. t. I na 367 stronach). Pismo edytowano z inicjatywy i początkowo pod redakcją Szczęsnego

⁴⁷ E. Bieder, *Utopia teatru*, „Przyszłość” 1903, nr 1, s. 2–3.

⁴⁸ *Nasz program*, „Podwawelanin” 1902, nr 1, s. 1.

⁴⁹ J. Myśliński, *Studia nad polską prasą...*, dz. cyt., s. 217.

⁵⁰ Biblioteka Jagiellońska, Archiwum czasopisma akademickiego „Którzy Idziemy”, rps 7194 IV, k. 7.

Turowskiego i założyciela Towarzystwa Elsów Wincentego Lutosławskiego a później Stanisława Witkowskiego, z czasem wybitnego lwowskiego filologa klasycznego. Głównym jego hasłem programowym była idea odnowy moralnej i fizycznej Polaków. Stąd na jego łamach popularyzowano wstrzemięźliwość od alkoholu, narkotyków i tytoniu, gier hazardowych oraz rozwiązłości obyczajowej. Jak zauważa Henryka Kramarz „Eleusis” okazało się nieregularnie wychodzącym rocznikiem o charakterze ideotwórczym i normatywno-sprawozdawczym a zarazem osiłą programową i propagandową Stowarzyszenia Elsów. *„Stało się ono świadectwem neoromantycznego, poszukującego mistycyzmu i mesjanizmu, który na przełomie wieków przenikał w sferę życia narodowego, społecznego, naukowego a także dydaktyczno-wychowawczego”*⁵¹.

Krótko podsumowując, dzieje krakowskich czasopism studenckich można podzielić na dwa etapy. Pierwszy do końca XIX wieku, kiedy prasa akademicka tego okresu ukazująca się głównie pod auspicjami „Czytelni Akademickiej”, stanowiła szeroką prezentację poglądów młodzieży akademickiej wydarzeń zachodzących w tym środowisku. Często przeznaczona dla studiujących poza granicami kraju stawała się czynnikiem integrującym młodą inteligencję polską. Etap drugi to lata 1901–1914. Wydawana wówczas prasa akademickich organizacji politycznych była wyrazicielką trochę węższych grup akademików związanych z różnymi kierunkami politycznymi. Kolportowana także w zaborze rosyjskim, w którym druk tego rodzaju prasy był niemożliwy, obok prasy konspiracyjnej, oddziaływała na tamtejsze środowiska akademickie. Niewątpliwą zasługą krakowskiej prasy studenckiej była popularyzacja wiedzy oraz prac studiującej młodzieży. Za jedno ze swych głównych zadań pisma te uważały kształtowanie patriotycznej postawy wśród czytelników. Często były to efemerydy, borykające się z kłopotami ekonomicznymi, cierpiące na brak zrozumienia i poparcia ze strony czynników społecznych i naukowych. Mimo to ukazało się aż 20 tytułów.

Drugim autonomicznym, galicyjskim ośrodkiem, w którym wydawano liczącą się prasę akademicką była stolica kraju Galicji i Lodomerii: **Lwów**. W stosunku do Krakowa pojawiła się tu stosunkowo późno. W porównaniu z prasą podwawelską mało nad Pełtwią ukazało się tytułów, bo jedynie cztery⁵². Należy jednak przyznać, że wszystkie odegrały ważną rolę. Na kolejne lwowskie pismo wydawane przez akademików trzeba było czekać aż 24 lata. Było to: **„Czasopismo Akademickie. Poświęcone sprawom młodzieży akademickiej polskiej”** (1 I–XII 1895, 1897–IV 1898). Jego inicjatorzy związani byli z miejscową Czytelnią Akademicką (tak jak szereg już omówionych periodyków krakowskich) – oświatową organizacją

⁵¹ H. Kramarz, „Eleusis”. *Czasopismo Elsów (1903–1911) a poszukiwanie wartości w dobie Młodej Polski*, [w:] *Bibliologia. Literatura. Kultura. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesor Wacławie Szeleńskiej pod redakcją Marii Konopki, Michała Zięby*, Kraków 1999, s. 213, 223.

⁵² Dane bibliograficzno-katalogowe lwowskich czasopism młodzieży akademickiej, wraz z miejscami ich przechowywania zob. J. Jarowiecki, *Prasa lwowska 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002, s. 143–144, 313–314, 410–411, 448–449.

działającą przy Uniwersytecie Lwowskim⁵³. Na łamach czasopisma studenci zamieszczali artykuły treści ogólnej (np. akademickiej), prace naukowe i literackie (np. szeroko znani później uniwersytecki profesor literatury polskiej Konstanty Wojciechowski oraz publicysta i dziennikarz Zdzisław Dębicki), sprawozdania i oceny, wiadomości z towarzystw zagranicznych, korespondencje z Królestwa Polskiego i zagranicy, kronikę miesięczną, prezentującą życie młodzieży akademickiej. Pismo przestało się ukazywać z braku prenumeratorów. Kolejnymi redaktorami głównymi periodyku byli: Stanisław Cisek, Stanisław Niemczycki, Julian Mazurek i Kazimierz Wróblewski.

Drugi, najbardziej znaczący lwowski tytuł to **„Tekę”** (15 II 1899–1912), jedno z najdłużej ukazujących się ówczesnych polskich pism akademickich. Jego podtytuł najpierw brzmiał „Czasopismo poświęcone sprawom młodzieży szkół średnich wydawane przez młodzież akademicką”, ale już w następnym roku grono odbiorców poszerzono o młodzież szkół wyższych⁵⁴. Od 1901 r. podtytuł brzmiał: „Czasopismo młodzieży polskiej”. Do zespołu redakcyjnego włączono przedstawicieli trzech zaborów i powołano komitety redakcyjne w Krakowie, Poznaniu, w Warszawie, w „krajach zabranych” i w Berlinie. Młodzież tworząca „Tekę”, należąca do Związku Młodzieży Polskiej „Zet”, w październiku 1901 r. zadeklarowała zbieżność swoich koncepcji z ideologią endecji. W r. 1899 ukazały się dwa półroczniki pisma rozdzielone przerwą wakacyjną. Najpierw był to dwutygodnik a od 1 września tego roku miesięcznik. Główne treściowe działy periodyku to: polityczno-informacyjny i naukowo-literacki. Przedstawiano też życie młodzieży polskiej we wszystkich trzech zaborach, na uniwersytetach zagranicznych, gdzie studiowali polscy akademicy, uwzględniano również zagadnienia dotyczące młodzieży szkół średnich. Redaktorami naczelnymi byli kolejno: uznany później historyk, najpierw lwowski a później poznański Adam Składkowski⁵⁵, prezes Czytelni, Antoni Plutyński oraz znany później polityk, dziennikarz i profesor Uniwersytetu Warszawskiego Stanisław Stroński.

Pismem rywalizującym z „Teką”, był **„Promień”** (1899–1912), z podt. „Pismo poświęcone sprawom młodzieży szkolnej”, od numeru 10 z 1904 r.: „Pismo postępowej młodzieży polskiej”, od 1905 r. „Pismo polskiej młodzieży socjalistycznej”, od 1908 r.⁵⁶ Był to deklarowany miesięcznik, ale często ukazywał się w podwój-

⁵³ G. Gzella, *Lwowskie czasopisma studenckie w dobie autonomii*, [w:] *Kraków Lwów książki-czasopisma-biblioteki XIX i XX wieku*, t. IX cz. 2, Kraków 2009, s. 5–8; o lwowskim „Czasopiśmie Akademickim”, zob. też: J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...*, dz. cyt., s. 166.

⁵⁴ G. Gzella, *Lwowskie czasopisma...*, dz. cyt., s. 8–12. O „Tece” zob. też: J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...*, dz. cyt., s. 167; U. Jakubowska, *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1988, głównie s. 31–35.

⁵⁵ Biblioteka Jagiellońska, A. Plutyński, *Adam Składkowski – wódz młodych. Wspomnienia studentów 1898–1904*, rps 35/62; tam również o wydawaniu i redagowaniu „Teki”.

⁵⁶ G. Gzella, *Lwowskie czasopisma...*, dz. cyt., s. 12–14; o „Promieniu” zob. też: J. Myśliński, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982, głównie s. 97–98; J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...*, dz. cyt., s. 167–168. Obszerne recenzje treści zamieszczanych w kolejnych

nych i potrójnych numerach. Jego nakład wynosił 1000–1200 egz., z czego 400 wysyłano do Królestwa. Na łamach „Promienia” podobnie jak w „Tece” publikowane były artykuły poruszające aktualne wydarzenia polityczne, analizujące sytuację polityczną, dotyczące młodzieży gimnazjalnej i akademickiej. Zamieszczano nadsyłane do periodyku korespondencje, recenzje książek i czasopism, zachęcające do pracy samokształceniowej. Redaktorzy pisma często się zmieniali. Byli to m.in. Władysław Wolski, właściwy twórca pisma, Aleksander Wieleżyński, Leon Weinfeld, Stefan Odrzywolski, Janusz Kachnikiewicz, Zygmunt Kisielewski i znany później dziennikarz Jan Szczurek.

Ostatnie, lwowskie pismo młodzieży akademickiej to „**Zarzewie**. Pismo Młodzieży Niepodległościowej” (XI–XII 1909–VI 1914, razem ukazało się 26 numerów), zbliżonej do orientacji endeckiej. Od tytułu pisma ruch młodzieży nazywano zarzewiackim⁵⁷. Deklarowany miesięcznik, ale często edytowano numery podwójne; z czasem ukazywał się on coraz bardziej nieregularnie. Jego nakład wynosił 1000–1500 egzemplarzy. Dużo miejsca w periodyku zajmowała publicystyka niepodległościowa. Swoje miejsce miała też aktywność samokształceniowa i naukowa (np. studentów Politechniki Lwowskiej). Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym periodyku był najpierw Tadeusz Michciński a następnie Stefan Rudziński i Józef Wilczyński. Pismo redagowali Stanisław Sasorski i Stanisław Majewski.

W Królestwie Polskim, w jego stolicy **Warszawie**, czasopisma akademickie zaczęły się ukazywać dopiero od r. 1915, m.in. po wznowieniu działalności Uniwersytetu Warszawskiego, z j. polskim jako wykładowym. Głównym organem legalnym młodzieży uniwersyteckiej był periodyk „**Pro arte et studio**. Pismo młodzieży akademickiej” (1915–1919)⁵⁸, które przyjęło formułę periodyku literacko – artystycznego. Jego wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym był Edward Boyé. Wokół czasopisma skupili się przyszli Skamandryci. Ukazywało się ono jako nieregularny miesięcznik. Jego zawartość stanowiły: obszerny dział literacki, szereg rozpraw z zakresu teorii literatury, recenzje, dział sprawozdawczy, poczta literacka, ogłoszenia, np. warszawskich teatrów, kawiarnie literackie⁵⁹. Od początku 1918 r. zamieszczano tam też artykuły dotyczące życia studentów. Jak zauważył Janusz Stradecki, punktem wyjścia dla pisma był model literatury estetyzującej, postulaty czystej sztuki i nawiązanie do Miriamowskiej „Chimery” widoczne w samym tytule, którego część pierwsza odwoływała się do zbioru szkiców Miriama „Pro Arte” (1914), jak i zawartości pisma⁶⁰.

numerach „Promienia” i „Teki” były zamieszczane, np. w liczącym się literacko – naukowym dodatku „Kuriera Lwowskiego” – „Tydzień”; zob. np. M., *Z pism i książek*, „Tydzień” 1899, nr 42 z 15 X, s. 336.

⁵⁷ G. Gzella, *Lwowskie czasopisma...*, dz. cyt., s. 14–16. O „Zarzewiu” zob. też: J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...*, dz. cyt., s. 85, 168; *Zarzewie 1909–1920. Wspomnienia i materiały*, wyb. Aleksandra Garlicka, Warszawa 1973.

⁵⁸ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska w latach 1908–1918*, Warszawa 1981, s. 164.

⁵⁹ T. Dziński, *Młodzi przedwczoraj...*, dz. cyt., „Student” 1988, nr 10, s. 13.

⁶⁰ J. Stradecki, *W kręgu Skamandra*, Warszawa 1977, s. 38–44.

Kolejne warszawskie pismo akademików to **„Miesięcznik Młodzieży Polskiej”**. Ukazywał się on od stycznia 1917 r., z przerwami, jeszcze w początkach II Rzeczypospolitej. Legalny periodyk Organizacji Młodzieży Narodowej, przeznaczony dla studentów. Pismo wyraźnie odcinało się od koncepcji politycznej Narodowej Demokracji i w wielu punktach solidaryzowało się z programem obozu legionowo-peowiackiego⁶¹. Redakcja zamieszczała artykuły oświeclające najważniejsze problemy polityczne a także omawiające sprawy nurtujące ogół młodzieży polskiej. Periodyk prezentował wysoki poziom kulturalny i literacki.

Na Politechnice Warszawskiej ruch naukowy wśród studentów przybrał postać kół naukowych. Najliczniejsze i najaktywniejsze było koło mechaników, które od kwietnia 1917 r. wydawało swój organ – **„Czasopismo Koła Naukowego Mechaników”**. Na jego treść składały się artykuły ze wszystkich dziedzin techniki i nauk pomocniczych oraz sprawozdania z działalności koła mechaników i jego sekcji, a także wiadomości dotyczące życia studentów Politechniki Warszawskiej⁶². Od początku 1918 r. zaczęło się ukazywać nowe pismo studentów politechniki: **„Czasopismo Kół naukowych”**.

ZAGRANICĄ⁶³ najwięcej czasopism polskiej młodzieży akademickiej ukazało się w uniwersyteckich ośrodkach **niemieckich**. Trzy odnotowano we **Wrocławiu**. Pierwsze to **„Gazeta Piwna”** (lata 70. XIX w.), satyryczne pisemko rękopiśmienne wydawane przez Towarzystwo Polskich Górnoślązaków. Jak stwierdza wytrawny badacz dziejów polskich studentów w Niemczech Witold Molik, znane tylko z tytułu⁶⁴. Długotrwałym periodykiem była **„Poczwara”** (1871–1886). Redagowali ją członkowie Kółka Towarzyskiego Akademików Wrocławskich Narodowości Polskiej, a następnie Towarzystwa Górnośląskiego⁶⁵. Pozyskała ona dużą liczbę czytelników, co zadecydowało o stosunkowo długim okresie jej trwania. Ukazywała się bardzo nieregularnie. Antoni Karbowski nazywa ją „pismem humorystycznym”, stwierdzając, *„że redaktor odczytywał pisemko po zamknięciu posiedzenia”* studenckiej organizacji⁶⁶. Trzecim pismem wrocławskim, także satyrycznym był

⁶¹ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska...*, dz. cyt., s. 165.

⁶² Tamże, s. 164–165.

⁶³ Danych bibliograficzno-katalogowych o czasopismach polskiej młodzieży akademickiej, wydawanych zagranicą dostarczają S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935; K. Tatarowicz, *Katalog poloników periodycznych wydanych zagranicą do roku 1939*. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej, Kraków 1961; O badaniach nad prasą polską na obczyźnie 1864/1870–1918, zob. W. M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 r.)*. Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009, Kraków 2013, s. 397–421.

⁶⁴ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 214.

⁶⁵ O działalności tych organizacji, zob. T. Kulak, M. Pater, W. Wrzesiński, *Historia Uniwersytetu...*, dz. cyt., głównie s. 92–94.

⁶⁶ A. Karbowski, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 300.

„**Wszegryz**” (1883–1886). Wydawali go studenci Towarzystwa Górnoląskiego, określający go jako „historyczno-tragikomiczne”⁶⁷.

Natomiast w **Monachium**, edytowano kolejne pismo satyryczne, tygodnik „**Kolega**” (1873), wydawany przez Towarzystwo Kształcącej się Młodzieży Polskiej w Monachium. Redagowali go Jan Rosen i Henryk Piątkowski. Cieszył się on dużą popularnością wśród polskich studentów przebywających w 1873 r. w Monachium⁶⁸. Jego celem było wytykanie, piętnowanie i ośmieszanie wad studenckich; ukazywanie w krzywym zwierciadle środowiska studenckiego⁶⁹.

W **Berlinie** ukazał się „**Rocznik Towarzystw Akademickich w Berlinie, Dreźnie, Lipsku, Monachium, Pruszkowie**. Półrocze latowe 1876. Poznań - Berlin 1876”⁷⁰. Opublikowano tu nadesłane sprawozdania z działalności polskich towarzystw studenckich na uniwersytetach niemieckich. A. Karbowski zauważył, że ćwierć wieku czekano na następcę wrocławskiego „Znicza”, który by skupiał polską młodzież, studiującą na niemieckich uniwersytetach⁷¹. Najpierw próbowano wydać „Półrocznik”, ale ze względów finansowych nie podołano tej inicjatywie. W „Roczniku” ukazały się, m.in. artykuły: „O zawodach młodzieży polskiej pod zaborem pruskim”, „Statystyka studentów wyższych zakładów naukowych w Państwie Niemieckim i w Austrii”. W „Kronice” opisano dzieje polskiej kolonii akademickiej w Berlinie oraz zamieszczono wspomniane sprawozdania.

W **Lipsku** najpierw edytowano „**Smoka**” (1880–1882). Jego wydawcą było Towarzystwo Naukowe w Lipsku⁷². Jak zauważa Ryszard Ergetowski, był to litografowany organ satyryczny. Czasopismo to (odnotowane w „Bibliografii Polskiej” Karola Estreichera), mimo poszukiwań prowadzonych również za pośrednictwem Centralnego Katalogu Czasopism w Berlinie, nie zostało odnalezione⁷³. Nie pierwszy to i nie ostatni przypadek potwierdzający fakt, jak sporo poszukiwań archiwalno-bibliotecznych w Niemczech i w innych ośrodkach uniwersyteckich zachodniej Europy czeka ewentualnego badacza czasopism wydawanych przez polską młodzież akademicką zagranicą.

Do najbardziej zasłużonych i znaczących periodyków wydawanych przez polską młodzież akademicką w Niemczech (także Towarzystwo Naukowe w Lipsku)

⁶⁷ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 214; zob. też, E. J. Kuś, *Czasopisma studentów polskich we Wrocławiu w latach 1850–1914*, „Studia Śląskie” 1980, t. XXXVII.

⁶⁸ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 214.

⁶⁹ J. Rosen, *Wspomnienia 1860–1925*, spisała A. Leo, Warszawa 1933, s. 33–34.

⁷⁰ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 210.

⁷¹ A. Karbowski, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 299–300.

⁷² O działalności studenckiego Towarzystwa Naukowego, zob. R. Ergetowski, *Studenckie organizacje Polaków w Uniwersytecie Lipskim w latach 1872–1919*, Wrocław 1982. Pismo to odnotowuje też A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 89.

⁷³ R. Ergetowski, *Studenckie organizacje...*, dz. cyt., s. 53.

należy zaliczyć lipski miesięcznik „**Brzask**” (XI 1911–1914)⁷⁴. W jego notce wydawniczej pojawiły się: Lipsk–Berlin–Monachium–Wrocław–Poznań. Rozbudzenie życia organizacyjnego, narodowego i politycznego młodzieży polskiej w Lipsku doprowadziło do utworzenia Głównego Komitetu Redakcyjnego, studenckiego miesięcznika „Brzask”. Organ ten, na którego czele stał Kazimierz Rabski, koordynował poczynania ośrodków filialnych, rozrzuconych po różnych uniwersyteckich miastach Niemiec⁷⁵. Skład komitetu redakcyjnego periodyku ulegał kilkakrotnym zmianom. Ostatecznie stałym miejscem pobytu jego redakcji od 1913 r. stał się Poznań. Jak zaznacza R. Ergetowski, publikacje ogłaszane przez lipszczan w „Brzasku” dowodzą, że w dotychczasowej postawie młodzieży uniwersyteckiej poczęły zachodzić zasadnicze zmiany. Widoczny w poprzednich latach brak politycznego zaangażowania, unikanie kwestii związanych z bieżącymi wydarzeniami zarzucono na rzecz aktywnej i otwartej walki z niemieczyzną a w dalszej konsekwencji o niepodległość kraju⁷⁶. Cały nakład w wysokości 1300 egz., rozprowadzano bez większych trudności. Wysoko ocenia to pismo W. Molik⁷⁷. Zauważa on, że przed wybuchem pierwszej wojny światowej nie było środowiska polskiej młodzieży w Niemczech, w którym by go nie czytano regularnie i nie dyskutowano nad przedstawianymi tam problemami. Stwierdza on także, że z wszystkich czasopism założonych w latach 1871–1914 przez polską młodzież akademicką, rozproszoną po niemieckich ośrodkach uniwersyteckich, „Brzask” ukazywał się najdłużej. Był też pismem najbardziej poczytnym i – pomimo potknięć – najlepiej redagowanym.

Ostatnim odnotowanym przez autora ośrodkiem uniwersyteckim w Niemczech, gdzie wydawano czasopisma polskiej młodzieży akademickiej było **Karlsruhe**. Pierwsze to satyryczny „**Miłośnik Nauki**” (1896/1897). Jak stwierdza A. Karbowski, jego zadaniem „*było karcenie błędów młodzieży polskiej, wytykanie śmieszności*” itp. <MN> „*z ilustracjami wymownie satyrycznymi zdążał na miłośników nie nauki, lecz knajpy i nocnych przygód*”⁷⁸.

O kolejnym piśmie, jakie edytowano w Karlsruhe znów informuje jedynie niezawodny A. Karbowski⁷⁹. Był to dwumiesięcznik „**Jutrzenka**” (1903), którego ukazało się kilka numerów. Redagowana przez trzech członków miejscowego polskiego towarzystwa akademickiego, mającego na celu ułatwienie kolegom publikowania swoich myśli i wywołanie ruchu umysłowego w miejscowej, polskiej kolonii studenckiej; przyjmowano więc artykuły o różnorodnej tematyce.

⁷⁴ Biblioteka Gdańska PAN. Baza danych czasopism z lat 1801–1945. „Brzask”. Pismo młodzieży polskiej: 1911, nr 1–3, 1912; nr 1–12, 1913; nr 1–12, 1914; nr 1–3, 5, 7 – [dostęp: 15.04.2015].

⁷⁵ R. Ergetowski, *Studenckie organizacje...*, dz. cyt., s. 112.

⁷⁶ Tamże, s. 114.

⁷⁷ W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 213–214.

⁷⁸ A. Karbowski, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 300.

⁷⁹ Tamże, s. 300–301.

Pierwszym uniwersyteckim ośrodkiem w **Szwajcarii**, gdzie ukazało się czasopismo polskiej młodzieży akademickiej była **Genewa**. To największe skupisko polskich studentów we francuskojęzycznej części Szwajcarii. Periodyk ów to „**Pismo Zbiorowe**” (1865). Edytowało go nowopowstałe genewsko-paryskie Towarzystwo Młodzieży Polskiej, jedno z najstarszych polskich stowarzyszeń akademickich na obczyźnie. Czasopismo drukowano w Bendlikonie u Agatona Gillera. Opublikowano trzy zeszyty⁸⁰. Redagowali go członkowie Zarządu Towarzystwa: Mieczysław Dzikowski, Adolf Pieńkowski i Felicjan Przewłocki. Periodyk, przy swoim naukowym programie przejawiał wyraźny charakter polityczny. Publikowali w nim, m.in. znany historyk lwowski Henryk Schmitt, oraz poeci Cyprian Kamil Norwid i Teofil Lenartowicz.

Kolejne pismo wydawane i drukowane w Genewie to dwutygodnik „**Przyszłość**” (1 IV–1 X 1866). To oficjalny organ Stowarzyszenia Uczniów w Paryżu. Ukazało się 10 numerów periodyku. Nie zajmował się on problematyką polityczną. Genewska „Przyszłość” zawierała działy poświęcone wychowaniu publicznemu w Polsce i zagranicą, sprawozdania z odczytu najwybitniejszych polskich profesorów, artykuły popularnonaukowe z dziedziny przyrody, filozofii, ekonomii politycznej i historii, wreszcie korespondencje ze wszystkich ośrodków zagranicznych, gdzie kształcili się Polacy. O rozsianiu polskich studentów po całym świecie świadczyły listy napływające nie tylko z Paryża, Zurychu i Heidelbergu, ale także z Kairu i Nowego Orleanu⁸¹. Pismo zawierało również ciekawe korespondencje obrazujące dzieje polskich studentów. Początkowo redaktorem periodyku był Józef Tokarzewicz a następnie Adam Dominik Bartoszewicz, późniejszy wydawca znanego lwowskiego ilustrowanego czasopisma literackiego „Mrówka”⁸².

Spadkobierczynią imienia i tendencji „Przyszłości” parysko-genewskiej stała się „**Przyszłość. Organ młodzieży polskiej**” (10 II 1873–1 III 1874) wydawana w **Zurychu**⁸³. Miesięcznik ten wydawało i redagowało wspomniane Towarzystwo Młodzieży Polskiej. Do wydawnictwa pisma przystąpiły koła tej organizacji w Monachium, Gandawie, Paryżu, Zurychu, Krakowie i we Wrocławiu. Stąd właśnie przysyłano artykuły i korespondencje⁸⁴. Jednym z głównych celów periodyku było zbliżenie do siebie licznych towarzystw młodzieży polskiej zagranicą, jednak rzeczywistość okazała się mniej pomyślną⁸⁵. W pierwszym semestrze swego ist-

⁸⁰ J. W. Borejsza, *Trzy szkice o prasie emigracyjnej*, „Rocznik Historii Ciepłociennictwa Polskiego” 1967, t. 6, z. 1, s. 49–50.

⁸¹ Tamże, s. 510; O pierwszej „Przyszłości” zob. też, A. Karbowski, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 296–297.

⁸² A. D. Bartoszewicz, Eduteka.pl, [dostęp: 14.04.2015].

⁸³ M. Andrzejewski, *Prasa polonijna w Szwajcarii. Problemy badawcze i zarys dziejów*, „KHPP” 1986, z. 4, s. 83.

⁸⁴ Kilka słów o młodzieży polskiej kształcącej się w Paryżu, „Przyszłość” 1874, nr 11, s. 3–4.

⁸⁵ Zurychska „Przyszłość” otrzymała też nieopublikowaną monografię, w postaci pracy magisterskiej Lidii Mamak, „Przyszłość” (1873–1874) w kontekście polskiej prasy w Szwajcarii,

nienia pismo liczyło tylko 204 prenumeratorów z Zurychu, Prus, Galicji (Czytelnia Akademicka we Lwowie), Monachium, Belgii (Gandawa, Liège), Wrocławia, Karlsruhe i z Francji (Paryż). Był to więc wąski krąg odbiorców i w tych warunkach żywot periodyku nie mógł być długi⁸⁶. Czasopismo, posiadało duży format, a każdy z wydanych numerów liczył od 8–12 kolumn. Nie podawało ono nazwisk redaktorów i korespondentów, jedynie pseudonimy i kryptonimy, choć wiadomo, że redagowali go członkowie Towarzystwa, studenci zurychskiej Politechniki. Periodyk odwoływał się do haseł pozytywistycznych. Zamieszczał artykuły wstępne, omawiające szczegółowe programy pracy młodzieży akademickiej⁸⁷ i artykuły treści popularnonaukowej.

Ostatnim akademickim periodykiem wydawanym w Szwajcarii był miesięcznik „**Pismo**” (1910), organ Polskiego Stowarzyszenia Akademickiego „Ogniwo”, ukazujący się w **Zurychu**. W sumie wydrukowano na hektografie trzy jego numery⁸⁸.

Natomiast w **Belgii** młodzież akademicka wydawała „**Miedzy nami**”. Pismo tygodniowe młodzieży uniwersyteckiej (1872), w jednym z ośrodków polskiej młodzieży uniwersyteckiej w **Liège**. Prospekt periodyku ogłoszono z początkiem 1872 r. Czasopismo, ukazywało się nieregularnie. Wyszło kilka numerów, których nie odnaleziono. Odnotowuje je Bibliografia Estreichera⁸⁹.

Zagranicą ukazywało się co najmniej 8 **JEDNODNIÓWEK**, m.in. w Antwerpii (Belgia, 1895⁹⁰), we Wrocławiu (1909⁹¹), w Monachium i innych niemieckich ośrodkach uniwersyteckich. Tylko nieliczne spośród nich się zachowały⁹². Podobnie jak w ukazujących się bardziej regularnie pisemkach, zamieszczano w nich powiastki humorystyczne, anegdoty i drobne wierszyki karcące wady i różne „śmieszności” braci studenckiej. Niektóre z nich były bogato zdobione winietami, przerywnikami i rycinami, jak ta przytoczona z Wrocławia. Jednodniówki, odczytywane głośno na fidułkach (spotkaniach członków korporacji akademickiej okraszonych dużą ilością piwa i pieśni) – przygotowywał z reguły komitet redakcyjny, składający się z kilku akademików.

Kraków 1990, s. 64. Napisana ona została pod kierunkiem Ryszarda Ergetowskiego w Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Zawiera ona m.in. odbitkę kolumny tytułowej czasopisma i innych ważnych jego kolumn. Obecnie jej egzemplarz znajduje się w Archiwum Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

⁸⁶ A. Karbowski, *Młodzież polska...*, dz. cyt., s. 297–298.

⁸⁷ „Przyszłość” 1873, nr 2, s. 6–8.

⁸⁸ M. Andrzejewski, *Prasa polonijna...*, dz. cyt., s. 83.

⁸⁹ A. Karbowski, *Młodzież polska...*, s. 299; Bibliografia Estreichera. Baza Bibliografii XIX w. „Miedzy Nami”. Pismo tygodniowe młodzieży uniwersyteckiej, Liege 1872 – [dostęp: 12.04.2015].

⁹⁰ Tamże, s. 301.

⁹¹ F. Szymiczek, *Jednodniówka akademików wrocławskich z 15 XII 1909 roku*, „Studia Śląskie” 1969, s. 277–292.

⁹² W. Molik, *Polskie peregrynacje...*, dz. cyt., s. 214.

Czasopisma polskiej młodzieży akademickiej w czasie zaborów w okresie popowstaniowym odegrały ważną rolę. To okres ich dużego rozwoju. Ich częsta efemeryczność nie była zbyt dotkliwa, bo zwykle, jak jedno pismo kończyło żywot, to zaczynało ukazywać się drugie. Pomimo nieraz sporych różnic ideowo-politycznych niemałej ich części, większość z nich spełniała wspólne cele. Pisma te integrowały młodzież akademicką wokół kwestii współpracy polskich studentów zarówno krajowych jak i zagranicznych, wzajemnego informowania się o ich położeniu społecznym i materialnym oraz o osiągnięciach naukowych, popularnonaukowych, kulturalnych czy literackich. To okres kiedy szczególnie dużo polskiej młodzieży studiowało zagranicą. Fakt ten dotyczy nie tylko polskiej młodzieży zaboru pruskiego i rosyjskiego (poza krótkimi okresami). Młodzież galicyjska, często kończąc studia w Krakowie czy we Lwowie, udawała się zagranicę celem podejmowania studiów uzupełniających, nierzadko na prestiżowych uczelniach zachodniej Europy. O studiowaniu w kraju i zagranicą czasopisma akademickie szeroko informowały, czemu służyły liczne korespondencje Polaków studiujących na poszczególnych uczelniach: uniwersytetach, politechnikach i in. Większość tych czasopism łączył patriotyzm i dążenie narodu polskiego do niepodległości.

Powyższa charakterystyka polskich czasopism akademickich okresu popowstaniowego może stanowić wstęp do dalszych badań nad tym zagadnieniem. Szczególnie dużo jest do zrobienia w zakresie archiwalno-bibliotecznych poszukiwań zagranicą, głównie w Niemczech (tu w szeregach ośrodków uniwersyteckich i in.), Szwajcarii, Belgii, Francji i in. Autor sądzi, że niniejsza krótka analiza z elementami syntezy pozwoli uszczegółowić badania nad dość licznymi czasopismami polskiej młodzieży akademickiej lat 1865–1918. Pozwoli pogłębić ich rolę społeczną, kulturową, naukową, popularnonaukową oraz polityczną tak w kraju, jak i na obczyźnie. Pokaże relacje i kontakty studentów polskich na poszczególnych uczelniach wyższych, między polskimi organizacjami akademickimi, czy innymi grupami. Dotyczy to także ich stosunków z młodzieżą uniwersytetów i innych uczelni wyższych ośrodków i krajów, w których studiowali. O powyższych kwestiach charakteryzowane czasopisma obficie informowały, m.in. poprzez liczne korespondencje młodzieży studiującej w poszczególnych ośrodkach akademickich. Materiał do dalszych badań stanowią łamy tych czasopism, informujące o życiu codziennym młodzieży akademickiej, jej zainteresowaniach popularnonaukowych, kulturalnych, literackich i rozrywkowych. Dużo w tych czasopismach jest informacji na temat materialnego położenia studiującej młodzieży tak w kraju, jak i zagranicą.

Na pogłębienie zasługują też bardziej szczegółowe kwestie prasoznawcze, jak problem wydawania tych periodyków (nieraz w różnych ośrodkach), form kolportażu, ich geografii wydawniczej i autorskiej, typologii, ewolucji nakładów, drukarni, które je tłoczyły. Ważne zagadnienie to redagowanie tych czasopism, biografie redaktorów i współpracowników czy relacje pomiędzy poszczególnymi redakcjami. Poza niektórymi nazwiskami autorów już wówczas znanych, także redaktorów i bliskich współpracowników, przyszłych luminarzy polskiej nauki,

kultury, literatury czy polityki, szereg z nich nie jest bliżej znanych. Istotna jest też strona formalna, w tym graficzna tych periodyków, nieraz ciekawa, pełna ilustracji, szczególnie w czasopismach z okresu Młodej Polski. Potrzebna jest pełna synteza czasopism polskiej młodzieży akademickiej, szczególnie w okresie powojennym.

Bibliografia

- Andrzejewski M., *Prasa polonijna w Szwajcarii. Problemy wydawnicze i zarys dziejów*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1986, nr 4, s. 69–94.
- Dobrowolski H., Francić M., Konarski S., *Postępowe tradycje młodzieży akademickiej w Krakowie*, Kraków 1962.
- Ergetowski R., *Studenckie organizacje Polaków w Uniwersytecie Lipskim w latach 1872–1919*, Wrocław 1982.
- Gzella G., *Lwowskie czasopisma studenckie w dobie autonomii*, [w:] Kraków Lwów książki–czasopisma–biblioteki XIX i XX wieku, t. IX, cz. 2, red., H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 5–17.
- Jakubek M., *Prasa krakowska 1795–1918. Bibliografia*, Kraków 2004.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków–Wrocław 2008.
- Kmiecik Z., *Prasa warszawska w latach 1908–1918*, Warszawa 1981.
- Karbowiak A., *Młodzież polska akademicka zagranicą 1795–1910*, Kraków 1910.
- Kramarz H., „Eleusis”. *Czasopismo Elsów (1903–1911) a poszukiwanie wartości w dobie Młodej Polski*, [w:] *Bibliologia. Literatura. Kultura. Księga Pamiątkowa ofiarowana Profesor Wacławie Szelińskiej*, red. M. Konopka, M. Zięba, Kraków 1999, s. 212–233.
- Kulak T., Pater M., Wrzesiński W., *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2002.
- Molik W., *Polskie peregrynacje uniwersyteckie do Niemiec 1871–1914*, Poznań 1989.
- Myśliński J., „Ognisko” 1889–1890 na tle losów Czytelni Akademickiej UJ, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, t. 1, s. 184–203.
- Myśliński J., *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982.
- Myśliński J., *Studia nad prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji*, Warszawa 1970.
- Paczkowski A., *Prasa polonijna w latach 1870–1939*, Warszawa 1977.
- Tatarowicz K., *Katalog poloników periodycznych wydanych zagranicą do r. 1939. Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1961.
- Toczek A., *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860–1918)*, Kraków 2013.
- Zieliński S., *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

Polish academic youth magazines in the post-insurrection times (1865–1918). An information-bibliographic review

Abstract

The post-insurrection times (1865–1918) are the times of quantitative and qualitative development of magazines of the Polish academic youth, both in universities on Polish ground and abroad. But the origins of this literature reach back to the 1820s. The study of Polish academic youth magazines requires detailed, in-depth basis, both historical and press-studies wise. The preliminary stage of the study of 1865–1918 the author has acquired 42 titles. They were edited and issued mainly by the academic youth organisations. On Polish grounds 2/3 of this amount appeared, which accounted for 23 titles, while abroad there were 14 titles. The most magazines were issued in Galicia – 24 (Krakow 0 20, Lviv – 4). Abroad, the majority of the magazines were issued in German institutes (9) and in smaller amount in the Swiss ones (4). The most important and long-lasting titles in the country included: „Academic Review” (Krakow), „A Beam” (Lviv), „Briefcase” (Lviv), „Eleusis” (Krakow), „Unity” (Krakow), „Source” (Lviv), and abroad they were: „Horror” (Wrocław), „Dawn” (Lipsk), and „Future” (Zurich). Despite their ephemeral character, the magazines played an important role. They integrated the academic youth around the issues of cooperation of Polish students, both in the partitions and abroad, they informed about the social and material location, and about scientific, popular-scientific cultural and literary achievements. The academic magazines broadly informed about studies in the country and abroad, which was possible due to much correspondence of Poles studying in the given higher education institutions. Most of these magazines were connected by patriotism and an aspiration of the Polish nation towards independence.

Key words: Academic youth, magazines, Polish grounds, abroad, 19th/20th century

Alfred Toczek
Pedagogical University in Cracov
Institute of Information Sciences

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081-1861

Krzysztof Woźniakowski

Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci”: w kręgu Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników (kwiecień 1861 – czerwiec 1865)¹

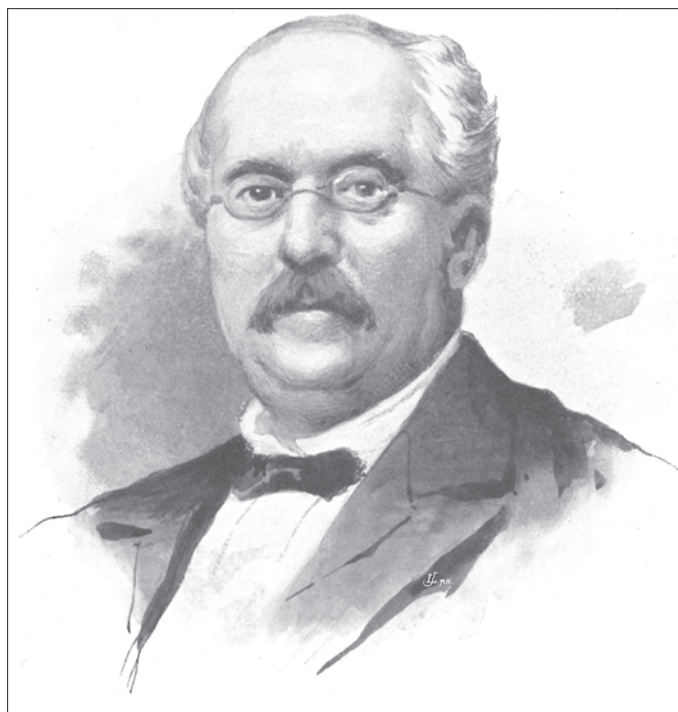
1.

Warszawski tygodnik „Przyjaciel Dzieci” (1861–1915), najważniejszy periodyk dla dzieci okresu pozytywizmu i jedno z najbardziej reprezentatywnych czasopism tego typu drugiej połowy XIX w. był zarazem pierwszym z „długowiecznych” pism dziecięco-młodzieżowych w dziejach prasy polskiej², wyraziście otwierającym w jej historii nowy etap ciągłości i stabilizacji, odmienny od czasu ukazujących się krótko lub wręcz efemerycznie czasopism dziecięcych pierwszej połowy tegoż stulecia. Spośród ważniejszych poprzedników interesującego tu nas periodyku należy wspomnieć oczywiście z okresu do r. 1831 włącznie – w Królestwie Polskim pionierskie „Rozrywki dla Dzieci” Klementyny z Tańskich Hoffmanowej (Warszawa 1824–1828, także ich emigracyjną kontynuację „Nowe Rozrywki dla Dzieci”, Paryż 1834) i takie tytuły, jak „Tygodnik dla Dzieci” Ignacego Kajetana Chrzanowskiego (Warszawa 1829), „Dziennik dla Dzieci” Stanisława Jachowicza (Warszawa 1830), „Ziemomysł” Jana Kantego Chruckiego (Warszawa 1830), „Skarbiec dla Dzieci” J. Leona i Karola Sienkiewiczów (Puławy 1830), zaś z okresu po powstaniu listopadowym – „Magazyn dla Dzieci” J. Glücksberga (Warszawa 1835–1836, 1845), „Motyl” Józefa Żochowskiego (Warszawa 1843), „Zorza” Pauliny Krakowowej i Walentyny Trojanowskiej (Warszawa 1843–1844). Osobno wymienić należy tzw. „pisma zbiorowe” – kryptoperiodyki spełniające rolę czasopism: „Rozrywki dla młodocianego wieku” Seweryny Pruszkowej (trzy serie: Warszawa 1856–1857, 1858, 1860–1863), „Zabawy przyjemne i pożyteczne” Józefy Śmigielskiej (Warszawa 1856–1857) i też „Zabawy umysłowe dla młodego wieku” (Warszawa 1861). Na

¹ Artykuł powstał w oparciu o kwerendy i badania finansowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr UM0-2013/11/B/ HS2/02589, ID 23859: *Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*.

² Por. najobszerniejszą z nielicznych dotychczas istniejących, choć zarazem nader powierzchowną i wybiórczą charakterystykę pisma w pracy S. Grabowskiego *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001 (tu rozdz. „Przyjaciel Dzieci” czyli długowieczność, s. 45–65).

terenach podległych władzy austriackiej i pruskiej czasopiśmiennictwo dla dzieci rozwinęło się nieco później i nie tak dynamicznie, jak w Królestwie, niemniej i tam notujemy kilka istotnych inicjatyw. Przykładowo, w Galicji zaś na uwagę zasługują „Przyjaciel Dzieci” redagowany przez Franciszka Ksawerego Bełdowskiego a następnie Hipolita Witowskiego (Lwów 1848–1852), „Wianki” Julii Goczałkowskiej (Lwów 1849, 1852), „Dzwonek” Walentyny Horoszkiewiczowej (Lwów 1850–1851) oraz „Czytelnia dla Młodzieży” Karola Cieszewskiego (Lwów 1860–1861), zaś w zaborze pruskim kolejne czasopisma redagowane przez Ewarysta Estkowskiego: „Gwiazdka dla Młodzi Katolickiej” (Leszno 1846–1848) i „Szkółka dla Dzieci” (Poznań 1850–1855)³.

Fryderyk Henryk Lewestam

W najwcześniejszym okresie dziejów warszawskiego „Przyjaciela Dzieci”, periodyku będącego tutaj przedmiotem uwagi i rozpoczynającego nową fazę historii czasopism dziecięco-młodzieżowych, ujawniano publicznie w „stopce” jedynie nazwisko technicznego wykonawcy – właściciela drukarni, którym był skądinąd znakomity w swoim fachu, ówczesny czołowy typograf warszawski Jan Jaworski

³ Syntetyczne zarysy dziejów polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży pierwszej połowy XIX w. przynoszą zwłaszcza prace: P. Chmielowski, *Czasopisma polskie dla młodego wieku*, [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, t. 3, Warszawa 1885, zwł. s. 110–138 oraz I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, wyd. drugie zm., Warszawa 1973, s. 121–176.

(1815–1875)⁴. Rolę wydawcy nowego pisma wziął natomiast na siebie ceniony i popularny rysownik oraz rytownik, właściciel pracowni grawerskiej i drzeworytniczej Jan Salomon Minheimer (1808–1879)⁵, w którego pracowni (przy ul. Królewskiej 1066 lit. N) mieściła się także pierwsza siedziba redakcji nowego periodyku, co zresztą podano do publicznej wiadomości dopiero w październiku 1862 r.⁶. Minheimer był wydawcą tygodnika do końca r. 1864, a więc niemal przez cały okres jego dziejów, który nas interesuje w tym miejscu.

Skład uruchamiającego tygodnik pierwszego zespołu redakcyjnego „Przyjaciela Dzieci” (którego inauguracyjny numer ukazał się 3 IV 1861) nie został formalnie podany do publicznej wiadomości. Wiadomo było jednak, że właściwym pomysłodawcą, inicjatorem nowego pisma dziecięcego, twórcą jego założeń i koncepcji zawartości oraz pierwszym redaktorem naczelnym stał się Duńczyk z pochodzenia, urodzony w Niemczech i głównie tamże wykształcony, ale trwale i mocno związany z kulturą polską bardzo ruchliwy dziennikarz, krytyk literacki i tłumacz Fryderyk Henryk Lewestam (1817–1878), w nieodległej przyszłości od r. 1864 profesor warszawskiej Szkoły Głównej a później rosyjskiego Uniwersytetu Warszawskiego, znany przede wszystkim jako autor pierwszej w naszym piśmiennictwie naukowym *Historii literatury powszechnej* (t. 1–4, 1863–1866)⁷. W momencie uruchamiania „Przyjaciela Dzieci” Lewestam posiadał już bogate doświadczenia dziennikarsko-redaktorskie (m.in. jako współwydawca i współredaktor periodyku humorystyczno-satyrycznego „Wolne Żarty” 1858–1859) a także czynnie, co prawda, bez trwałych sukcesów, zaznaczył swoją obecność w zakresie twórczości literackiej dla dzieci⁸.

⁴ Por.: Z. Dobrzański, *Jaworski Jan (27 XII 1815 Warszawa – 25 III 1875)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 372.

⁵ Nazwisko spotykane także w pisowni Münchheimer, Minheymer, Minheimer – zob.: A. Więcek, *Minheimer Jan Salomon (1808–1879)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI/2, z. 89, Wrocław 1976, s. 284–285.

⁶ Adres redakcji „Przyjaciela Dzieci” po raz pierwszy został podany do publicznej wiadomości dopiero w nr 81 z 1862 r. Nie można wykluczyć, że wcześniej redakcja mieściła się po prostu w prywatnym mieszkaniu redaktora naczelnego.

⁷ Por.: *Lewestam Fryderyk Henryk (1817–1878)*, [w:] *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 8: Romantyzm*, oprac. zespół pod red. I. Śliwińskiej i S. Stupkiewicz: *Hasła osobowe K-O*, Warszawa 1969, s. 273–275; A. Przymusiła, *Lewestam Fryderyk Henryk (1817–1876)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVII, Wrocław 1972, s. 221–222; M. Gumkowski, *Fryderyk Henryk Lewestam 1817–1878*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria trzecia: *Literatura krajowa w okresie 1831–1863*, t. II, zespół red. M. Janion, M. Dernałowicz, M. Maciejewski, Kraków 1988, s. 649–675; *Lewestam Fryderyk Henryk (1817–1878)*, [w:] *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 2: *I – Me*, Warszawa 2001, s. 342–344. Nazwisko Lewestama jako pierwszego redaktora naczelnego „Przyjaciela Dzieci” (co prawdopodobnie było zresztą powszechnie znane zainteresowanym) oficjalnie wymienia dopiero P. Chmielowski, *Czasopisma polskie dla młodego wieku...*, dz. cyt., s. 140; zob. także: *Nasz plon. Książka pamiątkowa pięćdziesięciolecia „Przyjaciela Dzieci”*, Warszawa 1912, s. 7.

⁸ Poza swoją twórczością krytycznoliteracką, której poświęcał się przede wszystkim (najważniejszy jest tutaj tom *Obraz najnowszego ruchu literackiego w Polsce*, 1859) był

Jakkolwiek najwcześniejsza faza historii długowiecznego „Przyjaciela Dzieci” niewątpliwie i trwale związana jest z nazwiskiem Lewestama jako jego założyciela, faktycznie jednak znany krytyk udzielał się czynnie w redakcji, zarówno organizacyjnie, jak i autorsko, właściwie jedynie w pierwszych miesiącach (pierwszym roku?) istnienia pisma. W okresie późniejszym pozostawał redaktorem naczelnym jedynie nominalnie, a w każdym razie jego ewentualna aktywność w tym zakresie zupełnie się nie uzewnętrzniała, może nawet całkowicie wycofał się z zespołu? Jak po latach stwierdzał znający być może kulisy sprawy Piotr Chmielowski (skądinąd bardzo wysoko oceniający formalnie „lewestamowską” kadencję w „Przyjacielu Dzieci”), pismo właściwie zawdzięczało swoje sukcesy nie tyle samemu redaktorowi naczelnemu, ile stałym współpracownikom, którzy „w raz nadanym kierunku wytrwale postępowali”⁹. Z enigmatycznych wzmianek w samym piśmie wynika, że po odsunięciu się w cień czy nawet rezygnacji Lewestama, faktyczne (choć zapewne nieoficjalne) kierownictwo periodykiem przeszło (może nawet już od stycznia 1862?) w ręce autora publikacji religijnych i drobnych tekstów literackich redaktora Michała Szymanowskiego, od kwietnia 1863 r. pracującego w swoistym „duumwiracie” z czynnym także na polu twórczości dla dzieci literatem Janem Chęcińskim (1826–1874)¹⁰. Ten tandem przeprowadził tygodnik, jak się zdaje bezpiecznie i bez specjalnych problemów, przez gorący i niebezpieczny czas powstania styczniowego, być może pomocny był tu także manifestacyjny i znany lojalizm wobec władz rosyjskich założyciela Fryderyka Henryka Lewestama oraz aktualna spolegliwość zespołu wobec wymagań czynników rządzących¹¹. W interesującym nas tutaj najwcześniejszym okresie dziejów „Przyjaciela Dzieci” należy jeszcze odnotować dwie kolejne zmiany adresu redakcji (od września 1863 – ul. Graniczna 1077 lit. B¹², od maja 1865 – ul. Krakowskie Przedmieście 415¹³) oraz przejściową

m.in. autorem adresowanych do dzieci książek *Obrazki z pożycia dobrej rodziny* 1844, *Ach! Co za prześliczna książeczka* 1855, *Kometa czyli mniemany koniec świata* 1857 oraz *Powiastrki moralno-fantastyczne podług duńskiego* 1859 – ta ostatnia to jedna z pierwszych prezentacji polskiemu odbiorcy baśni H. Ch. Andersena).

⁹ P. Chmielowski, *Czasopisma polskie dla młodego wieku...*, dz. cyt., s. 140.

¹⁰ J. Minheimer, *Od wydawcy*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 105, s. 105.

¹¹ W latach 1862–1869 system cenzurowania prasy i książek Cesarstwa Rosyjskiego (a więc i Królestwa Polskiego) podlegał istotnym przeobrażeniom organizacyjnym (zob. Z. Kmiecik, *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, Warszawa 1976, s. 11–13), pogłosem tych zmian był zapewne zmienny sposób oznaczania akceptacji cenzury w poszczególnych numerach „Przyjaciela Dzieci”. Początkowo w „stopce” redakcyjnej u dołu ostatniej kolumny każdego numeru znajdował się formułka „wolno drukować” zaopatrzona datą (starego i nowego stylu) oraz nazwiskiem cenzora (powtarzało się nazwisko: R. Kozicki), Od czerwca 1861 do końca interesującego nas okresu „lewestamowskiego” wprowadzono zapis „Za pozwoleniem Cenzury” lub „Za pozwoleniem Cenzury Rządowej”, już bez daty i nazwiska osoby sprawującej kontrolę. W późniejszym okresie zapis ten ulegał dalszym przeobrażeniom.

¹² Zmiana adresu po raz pierwszy ujawniona w nr 181 z 1863 r.

¹³ Kolejna zmiana adresu anonsowana po raz pierwszy w nr 214 z 1865 r.

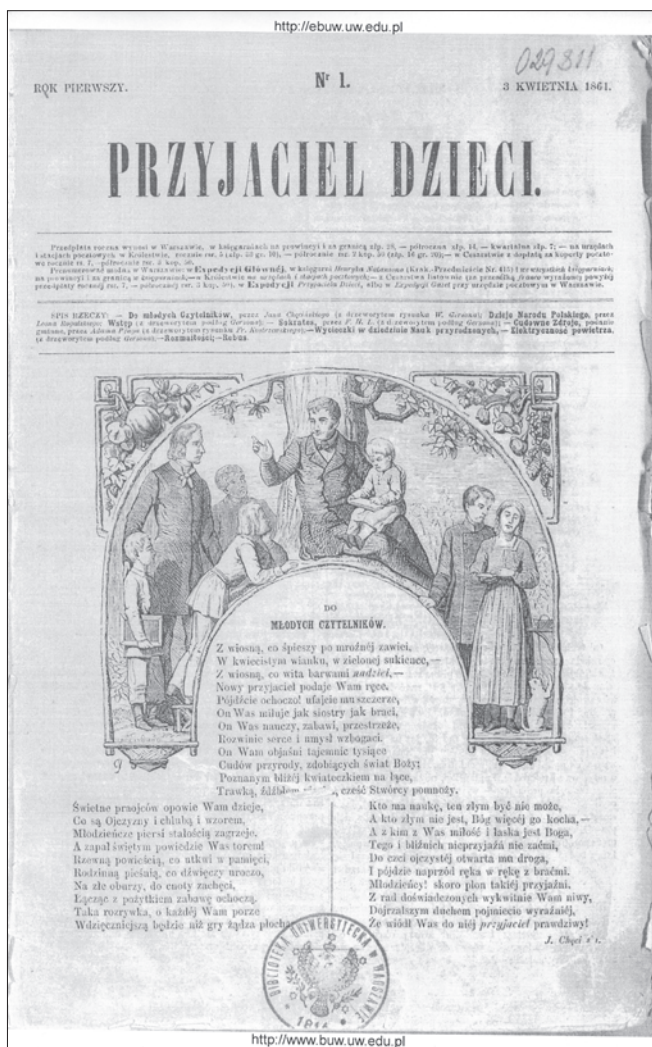
zmianę drukarni – od października 1863 do grudnia 1864 była to firma Karola Kowalewskiego, od stycznia 1865 pismem zajmował się ponownie pierwszy przedsiębiorca poligraficzny, wspomniany wyżej Jan Jaworski, który także od stycznia 1865 r. objął po Janie Salomonie Minheimerze obowiązki kolejnego drugiego wydawcy¹⁴. W lipcu 1865 r. stanowisko nowego redaktora naczelnego „Przyjaciela Dzieci”, zapewne w ścisłym porozumieniu z Jaworskim i po uzyskaniu zgody władz zaborczych, objął oficjalnie popularny literat Władysław Ludwik Anczyc (1823-1883)¹⁵ i tym samym definitywnie zakończyła się pionierska, bardziej czy mniej formalnie „lewestamowska” faza dziejów periodyku.

Jak wspomniano wyżej, inauguracyjny numer „Przyjaciela Dzieci” ukazał się 3 IV 1861 r. Pisemko zaopatrzone zrazu w najprostszą winietę składająca się jedynie z drukowanego dużymi literami tytułu miało format 27,5 x 19 cm i objętość 8 stron zadrukowywanych dwuszpaltowo, podtytuł „Pismo tygodniowe” pojawił się od nr 5. Od listopada 1861, zapewne pod wpływem nacisków ze strony władz, „Przyjaciel Dzieci” wprowadził dwojaką datację numerów: z lewej strony winiety tradycyjną polską według nowego (gregoriańskiego) stylu, z prawej zaś oficjalną i urzędową podwójną według obowiązującego w całym Cesarstwie Rosyjskim stylu starego (juliańskiego) i dopuszczalnego równoległe w Królestwie Polskim nowego. Rytm roczny i odnotowywanie stosownych świąt wyznaczały jednakowoż w piśmie zawsze daty kalendarza gregoriańskiego. Pierwsze trzy numery tygodnika ukazały się w środy, szybko jednak i już na stałe zmieniono dzień edycji na soboty¹⁶. Początkowo w „Przyjacielu Dzieci” posługiwano się wyłącznie ciągłą numeracją edycji i zwyczaj ten wykroczył poza interesującą nas tutaj kadencję „lewestamowską”, gdyż odstąpiono od niego dopiero w r. 1868 w początkach kadencji trzeciego redaktora naczelnego Jana Kantego Gregorowicza. Od r. 1861 do 1867 wydano numery 1–352, a więc w okresie który jest przedmiotem niniejszego szkicu rok 1862 rozpoczął się od nr 40, rok 1863 od nr 92, rok 1864 od nr 144 a rok 1865 od nr 197. Ostatnia edycja przed oficjalną zmianą redaktora naczelnego to nr 222 z 1 VII 1865. W obrębie każdego rocznika stosowano ciągłą numerację stron dla danego roku, przy czym należałoby podkreślić, iż (zapewne na skutek niedopatrzeń czy niedbalstwa drukarni i korekty) zdumiewająco często popełniano tutaj pomyłki w liczbowaniu, niekiedy bardzo poważne, co stało się swoistą „zgorą” jakże wielu kolejnych lat tygodnika, zapewne jednak lekceważoną lub nawet niedostrzeganą przez najważniejszego dziecięcego odbiorcę.

¹⁴ W „stopce” poszczególnych numerów rocznika 1865 od stycznia Jan Jaworski funkcjonował jedynie jako drukarz, niemniej oprawny rocznik pisma informował już na swojej specjalnej karcie tytułowej, że ukazał się „nakładem i drukiem Jana Jaworskiego”.

¹⁵ Por.: *Od Redakcji*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 223, s. 209–210. Z tychże powodów nieścisłe i raczej mało prawdopodobne wydaje się twierdzenie M. Gumkowskiego (dz. cyt., s. 661), jakoby Lewestam był członkiem redakcji aż do r. 1866.

¹⁶ *Do szanownych abonentów „Przyjaciela Dzieci”*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 4, s. 32.

„Przyjaciel Dzieci”

Zespół redakcyjny przywiązywał dużą uwagę do materiałów ilustracyjnych – rycin, w które „Przyjaciel Dzieci” był bardzo obficie zaopatrzony, a których wykonanie, głównie dzięki pracowni Minheimera, stało na wysokim poziomie. Pismo regularnie ozdabiano (niekiedy nawet całostronicowymi) drzeworytami według szkiców i rysunków m.in. Wojciecha Gersona, Franciszka Kostrzewskiego, Ksawerego Pillattiego, Franciszka Tegazzo a także Jana Minheimera – a więc czołówki ówczesnych grafików i ilustratorów. Zgodnie z ówczesną powszechną praktyką prasową wywołaną względami technicznymi, ilustracje nie zawsze umieszczane były na tych stronach pisma, do których się odnosiły i nie zawsze zamieszczano w takich wypadkach stosowne odsyłacze, sporadycznie zdarzało się nawet publikowanie rycin w innych numerach, niż właściwy związany z nimi tekst.

Redakcja zainteresowana była przede wszystkim prenumeratą, stanowiącą poważny środek finansowania tygodnika i dlatego nigdy nie podawała ceny pojedynczego numeru, choć zapewne w tzw. ekspedycji głównej¹⁷ był on możliwy do nabycia. W okresie 1861–1865 cena prenumeraty w Warszawie i księgarniach Królestwa Polskiego wynosiła 4 rs. kop. 20 rocznie, 2 rs. kop. 10 półrocznie, 1 rs. kop. 5 kwartalnie; nieco wyższa była w przypadku prenumerowania w urzędach pocztowych Królestwa (rocznie 5 rs., półrocznie 2 rs., kop. 50) i w Cesarstwie Rosyjskim (rocznie rs. 7, półrocznie rs. 3, kop. 50). Brak informacji o ówczesnym nakładzie. Niezależnie od rozprowadzania bieżących egzemplarzy poprzez prenumeratę wydawcy i drukarze po pewnym czasie przygotowywali także kolejne zbroszurowane lub ozdobnie oprawne, zaopatrzone w roczne spisy treści, tomy roczników „Przyjaciela Dzieci”, sprzedawane zainteresowanym przez drukarnię i – o ile można wnioskować z publikowanej korespondencji – cieszące się znacznym powodzeniem u odbiorców-kolekcjonerów¹⁸.

Ponieważ początkowo „Przyjaciel Dzieci” nie był pewny swego utrzymania się na rynku, a później także ze względów finansowych, redakcja wykształciła swoisty i bardzo długo utrzymujący się w dziejach tygodnika zwyczaj ogłaszania raz na kwartał dłuższego lub krótszego odredakcyjnego komunikatu, w którym zapewniano, iż „Przyjaciel Dzieci” będzie ukazywał się nadal w kolejnym kwartale, mniej

¹⁷ Ekspedycja Główna „Przyjaciela Dzieci” mieściła się zrazu w warszawskiej księgarni Henryka Natansona przy ul. Krakowskie Przedmieście 415 (i do czasu publicznego ujawnienia adresu redakcji w październiku 1862 był to zapewne jedyny adres kontaktowy dla przeciętnego czytelnika). W r. 1864 przeniesiono ją do księgarni Michała Glücksberga, ul. Krakowskie Przedmieście 9 (411) a w 1865 do drukarni Jana Jaworskiego, ul. Krakowskie Przedmieście 415 (gdzie, jak pisaliśmy, od maja 1865 mieściła się też trzecia siedziba redakcji).

¹⁸ Dla „lewostamowskiego” okresu ukazały się kolejno: „Przyjaciel Dzieci”. *Rok pierwszy. 203 drzeworytów* [Warszawa: Drukarnia J. Jaworskiego 1861]; „Przyjaciel Dzieci”. *Pismo tygodniowe nauce i rozrywce młodzieży poświęcone. Rok drugi. Ozdobiony 300 drzeworytami*, Warszawa: nakład J. Minheymera 1862; „Przyjaciel Dzieci”. *Pismo tygodniowe nauce i rozrywce młodzieży poświęcone. Rok trzeci. Ozdobiony 300 drzeworytami*, Warszawa: Drukarnia K. Kowalewskiego 1863; „Przyjaciel Dzieci”. *Pismo tygodniowe nauce i rozrywce młodzieży poświęcone. Rok czwarty. Ozdobiony 244 drzeworytami*, Warszawa: Drukarnia K. Kowalewskiego 1864; „Przyjaciel Dzieci”. *Pismo tygodniowe nauce i rozrywce młodzieży poświęcone. Rok piąty. Ozdobiony 282 drzeworytami*, Warszawa: nakładem i drukiem J. Jaworskiego 1866 [!, właśc. 1865?]. Zwracał uwagę fakt, iż podtytuł oprawnej wersji książkowej odbiegał nieco od wersji podtytułu używanego w poszczególnych numerach oraz, że wersja ta musiała uzyskać odrębną zgodę cenzury na druk, bez względu na fakt, iż składała się przecież wyłącznie z numerów już uprzednio ocenianych. Cenzorami wersji książkowej (zgody udzielano każdorazowo w grudniu upływającego roku) byli kolejno: Antoni Funkelstein (dla rocznika 1861), J. Błeszczyński (dla roczników 1862–1865). W latach 1861–1863 oprawne roczniki zawierały oprócz spisu treści publikacji także szczegółowy spis drzeworytów, z podaniem nazwisk autorów ilustracji według których zostały wykonane, później zaniechano tego zwyczaju. Zauważmy nadto, że roczne spisy treści nie zawsze były dokładne, popełniano błędy we wskazywaniu stron a nawet atrybucji autorskiej poszczególnych utworów, niekiedy zmieniano dość dowolnie tytuły publikacji. W niektórych przypadkach jedynie roczne spisy treści rozszyfrowywały autorstwo niektórych tekstów, w poszczególnych numerach „Przyjaciela Dzieci” drukowanych anonimowo.

czy bardziej enigmatycznie informowano o redakcyjnych planach na najbliższą przyszłość i przypominano o konieczności odnawiania prenumeraty¹⁹.

2.

Funkcję odredakcyjnego wystąpienia programowego wyjaśniającego „linię” nowego pisma pełnił wiersz Jana Chęcińskiego *Do młodych czytelników*, otwierający pierwszą kolumnę pierwszego numeru „Przyjaciela Dzieci” z 3 IV 1861 r.:

Z wiosną, co śpieszy po mroźnej zawiei,
W kwiecistym wianku, w zielonej sukience, -
Z wiosną, co wita barwami n a d z i e i -
Nowy przyjaciel podaje Wam ręce.
Pójdźcie ochoczo! Ufajcie mu szczerze,
On Was miłuje jak siostry, jak braci,
On Was nauczy, zbawi, przestrzeże,
Rozwinie serce i umysł wzbogaci.
On Wam objaśni tajemnic tysiące
Cudów przyrody, zdobiących świat Boży;
Poznanym bliżej kwiateczkiem na łące,
Trawką, żdźbłem wielką cześć Stwórcy pomnoży.

Świetne praojców opowie Wam dzieje,
Co są Ojczyzny i chlubą i wzorem,
Młodzieńcze piersi stałością zagrzeje,
A zapal świętym powiedzie Was torem!
Rzewną powieścią, co utkwi w pamięci,
Rodzinną pieśnią, co dźwięczy uroczo
Na złe oburzy, do cnoty zachęci,
Łącząc z pożytkiem zabawę ochoczą.
Taka rozrywka, o każdej Wam porze
Wdzięczniejsza będzie niż gry żądza płocha

Kto ma naukę, ten złym być nie może,
A kto złym nie jest, Bóg więcej go kocha, -
A z kim z Was miłość i łaska jest Boga,
Tego i bliźnich nieprzyjaźń nie zaćmi,
Do czci ojczystej otwarta mu droga,
I pójdzie naprzód ręka w rękę z braćmi.
Młodzieńcy! Skoro plon takiej przyjaźni,
Z rad doświadczonych wykwitnie Wam niwy,
Dojrzałym duchem pojmiecie wyraźniej,
Że wiódł Was do niej p r z y j a c i e l prawdziwy!²⁰

¹⁹ Po raz pierwszy tego typu komunikat ukazał się już 15 czerwca 1861 (*Od Redakcji*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 11, s. 1).

²⁰ J. Chęciński, *Do młodych czytelników*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 1, s. 1 (podkreśl. oryg.).

Słowem wiążanym „Przyjaciela Dzieci” akcentował więc wyraźnie swoje nastawienie dydaktyczne uwzględniające łączenie „z pożytkiem zabawy ochoczej”, nacisk na propagowanie wiedzy przyrodniczej, znajomości dawnych dziejów ojczy-
stych oraz – dopiero w trzeciej kolejności – publikację pożytecznych i pouczających tekstów literackich, które to elementy razem wzięte miały kształtować pożądany rozwój charakterów młodych odbiorców, kreowanie ich na dojrzałych i światłych obywateli.

Tab. 1. Zawartość „Przyjaciela Dzieci” okresu „lewestamowskiego” (3 IV 1861 – 1 VII 1865)

Kategorie publikacji*	Ilość publikacji
Historia Święta	1**
Historia Polski / Dzieje Polski i Litwy	1***
Królowe polskie / Królowe i księżniczki polskie	16
Życiorysy	64
Opisy i pamiątki historyczne / Opisy i pamiątki historyczne krajowe / Opisy i wspomnienia historyczne / Opowiadania historyczne / Opowiadania z dziejów ojczy- stych	91
Wspomnienia z historii powszechnej / Obrazy z historii powszechnej	22
Moralność	35
Nauki przyrodnicze / Nauki przyrodnicze i gawędy naukowe / Gawędy z nauk przyrodniczych	68
Opowiadania o naszym kraju / Lud polski / Opisy o naszej ziemi / Legendy, opisy polskiej ziemi i zwyczajów / Dawne wspomnienia, obrzędy i zwyczaje	33
Podróże i zwyczaje ludów / Podróże / Podróże i przejażdżki	20
Legendy i podania	2
Powieści i legendy / Powieści / Powieści i opowiadania	67
Poezje / Poezje i wiersze	51
Bajki i wierszyki / Wierszyki różne i bajki / Bajki i powiastki wierszem	102
Bajki (prozą)	2
Komedijki	8
Rozmaitości	80
Zdania i myśli / Myśli i zdania	49
Rebusy i zagadki / Rebusy, szarady i zagadki / Zagadki, rebusy i łamigłówki	52
Nuty	4
Anegdoty historyczne / Anegdoty historyczne, obyczajowe i szkolne	72
Rozrywki użyteczne	2

* Wykorzystano klasyfikację stosowaną w poszczególnych rocznych spisach zawartości tygodnika (z jej zdarrzającymi się niekonsekwencjami), uwzględniając także zmiany nazw poszczególnych kategorii (cykli) w różnych latach oraz grupując razem kategorie występujące niekiedy na łamach równoległe, ale bardzo do siebie zbliżone.

** w 64 odcinkach

*** w 52 rozdziałach i 118 odcinkach

Źródło: obliczenia własne w oparciu o konfrontowane z zawartością roczne spisy treści

Uszczegółowienie owych dość ogólnikowych i niezbyt oryginalnych na tle epoki założeń miało następować poprzez stosowny dobór publikacji, które sama

redakcja – o ile sądzić po opracowywaniu rocznych spisów treści tygodnika – dzieliła na około 20 (w zależności od konkretnego rocznika) kategorii wyodrębnionych na zasadzie podobieństwa tematycznego, układania się w cykl, gatunku wypowiedzi czy też stanowienia stałej rubryki. Nie była to klasyfikacja w pełni przejrzysta, konsekwentna i rozłączna, niemniej przyjrzenie się jej, a także statystyczne podliczenie poszczególnych tekstów daje już pierwszy wyrazisty obraz zawartości tygodnika czasów „lewestamowskich”.

Jak więc widać z tabeli, ogół publikacji „Przyjaciela Dzieci” obejmował więc w sumie osiem podstawowych bloków tekstów: publikacje przynoszące i popularyzujące 1) wiedzę religijną w odniesieniu do chrześcijaństwa, 2) historyczną (w interesującym nas okresie przede wszystkim z dziejów Polski), 3) etyczno-moralną, 4) z zakresu nauk przyrodniczych, 5) o wybranych elementach krajoznawstwa i etnografii ziem polskich, 6) wiadomości z geografii powszechnej, 7) blok zróżnicowanych tekstów literackich, częściowo pisanych już z myślą o dziecięcym odbiorcy, wreszcie – 8) bardzo zróżnicowaną wewnątrznie kategorię publikacji rozrywkowych lżejszej kategorii (ciekawostek, anegdot i rozrywek umysłowych), nawet i tutaj nie wyzbytych wszakże elementu pouczającego.

3.

Sądząc po objętościowym rozbudowaniu i sporej zrazu systematyczności cyklicznych publikacji przeznaczanych początkowo do niemalże każdej edycji „Przyjaciela Dzieci” od nr 15 z 13 VII 1861 do nr 162 z 7 V 1864 (a także eksponowaniu działu na naczelnym miejscu kolejnych rocznych spisów treści) można wnosić, iż redakcja tygodnika okresu „lewestamowskiego” przywiązywała początkowo sporą wagę do wykształcenia r e l i g i j n e g o młodych odbiorców. Celowi temu służył cykl pt. *Historia Świeta* sygnowany inicjałami Sz. M. (używał ich Michał Szymanowski)²¹, będący przystępnym streszczeniem wybranych wątków *Starego Testamentu* (od stworzenia świata po panowanie Heroda) a następnie – od marca 1862 – wybranych fragmentów *Nowego Testamentu* związanych z życiem Jezusa i niektórych wiadomości z najwcześniejszych wieków historycznego chrześcijaństwa (od narodzenia Jana Chrzciciela po r. 312 n. e.). O ile starotestamentowa część cyklu ukazywała się bardzo regularnie, o tyle nowotestamentowa już raczej okazjonalnie, z bardzo dużymi przerwami między poszczególnymi, coraz mniejszymi objętościowo, odcinkami. Być może autor okazał się niedostatecznie solidny, ale nie można wykluczyć też korekt w poglądach redakcji „Przyjaciela Dzieci”, która – jak świadczyła cała pozostała zawartość piśmka – nie skłaniając się bynajmniej ku pozycjom laickim czy zdystansowanym od religii, mogła uznać, iż nie jest pierwszoplanową rolą periodyku dla dzieci wyręczanie Kościoła w jego zasadniczych zadaniach ewangelizacyjnych.

²¹ Kryptonim rozwiązany przez P. Chmielowskiego, *Czasopisma polskie dla młodego wieku...*, dz. cyt., s. 139.

Szczególną rolę odgrywał mocno zróżnicowany wewnętrznie dział h i s t o r y c z n y (ogółem 194 publikacje). Jego najważniejszym i najbardziej trwałym elementem były rozbudowane *Dzieje narodu polskiego* (w 1862 pt. *Dzieje Polski i Litwy*) pióra znanego ówczesnie popularyzatora wiedzy historycznej i historycznoliterackiej Leona Rogalskiego, skądinąd dobrze widzianego przez władze rosyjskie. Cykl składający się z 52 rozdziałów (niekiedy rozbudowanych i wieloodcinkowych) rozpoczął się już w nr 1 „Przyjaciela Dzieci” i był systematycznie obecny na jego łamach do nr 150 z 13 II 1864. W odautorskim wstępie do młodego odbiorcy czytamy m.in.:

Powinnością [...] każdego rodaka jest znać dzieje przodków swoich za młodu, wrazić je w umysł, wszczepić w serce, miłować i słusznie chlubić się nimi. Bo też wielką była ta przeszłość nasza – wielcy mężowie ogromnym okrywają ją blaskiem, już to w kościele, już to w radzie, już na polu bitewnym i świetniejszym jeszcze polu naukowym. Zmartwychwstaną w tych opowiadaniach przed tobą, zacna polska młodzieży, owe królewskie, kapłańskie, obywatelskie i rycerskie wzniosłe postacie [...] A obok historycznych postaci zamierzamy streścić wiadomości o zwyczajach i obyczajach ludów składających jeden naród polski, synów jednej wspólnej matki naszej, wskazać odcienia ich charakteru, przymioty i wady, nastrój ich ducha w podaniach i pieśniach, niemniej przy zdarzonych okolicznościach wspomnimy o pamiątkach i pomnikach dziejowych, obficie rozproszonych po naszej ziemi.

Przyjmijcież więc, młodzi czytelnicy, tę naszą pracę ku pożytkowi waszemu, ku podniesieniu i uszlachetnieniu ducha waszego, ku wzbudzeniu w was świętej miłości ziemi przodków waszych przedsięwziętą, z równym sercem i uczuciem, z jakimi ochotczo przystąpiliśmy do niej. Niech ona wam posłuży za pierwotną wskazówkę do wnijścia na rozleglejsze pole badań nad dziejami naszymi, niech was zachęci do pilnego czytania obszerniejszych dzieł poświęconych historii narodowej [...] ²².

Autor *Dziejów narodu polskiego* nie ukrywał, że jego opracowanie jest kompilacją powstałą poprzez streszczanie i dostosowywanie do możliwości percepcyjnych młodych odbiorców fachowych studiów profesjonalnych historyków, które niekiedy (wszakże niezbyt konsekwentnie) przywoływał w przypisach (m.in. prace Joachima Lelewela, Augusta Bielowskiego, Jędrzeja Moraczewskiego, Juliana Bartoszewicza, Karola Szajnochy i Józefa Szujskiego), w przypadku braku źródeł i opracowań oraz w celu ubarwienia narracji sięgał też chętnie po obszerniejsze cytaty ze *Śpiewów historycznych* Juliana Ursyna Niemcewicza.

Rogalski rozpoczął od ogólnej prezentacji Słowiańszczyzny i na jej tle ziem polskich, przedstawiał legendarne i półlegendarne czasy przedhistoryczne a następnie omawiał kolejno z różną szczegółowością sylwetki władców, poczynając od „Mieczysława I, chrześcijanina”. Koncentrował się głównie na ich biografii i koneksjach rodzinnych, dopiero na tym tle rysując ważniejsze elementy ich panowania i polityki, skupiając się na konfliktach zbrojnych i (wbrew własnej deklaracji wstępnej) w zasadzie pomijając lub traktując nader pobieżnie kwestie

²² L. Rogalski, *Dzieje narodu polskiego. Wstęp*, „Przyjaciel Dzieci” 1861 nr 1, s. 2.

społeczno-ekonomiczne, obyczajowe czy kulturalne. Doprowadziwszy narrację do czasów Władysława Łokietka przerwał ją czasowo, by skierować z kolei uwagę na Litwę i jej władców, poczynając od legendarnego (i traktowanego przez Rogalskiego z powątpiewaniem większym niż w przypadku legendarnych włodarzy ziem polskich) Palemona i jego następców i historycznego już Mendoga a na przyjęciu chrześcijaństwa kończąc. Potem ponownie powrócił do spraw polskich i kolejnych panujących, ale gdy zakończył omawianie czasów panowania Zygmunta Augusta niespodziewanie druk *Dziejów narodu polskiego* został bez żadnych wyjaśnień przerwany w lutym 1864 r., jak po latach zauważył z przekąsem Piotr Chmielowski „zapewne niezależnie od przekonań redakcji”²³. Można w tym z pewnością widzieć zaostrezenie przepisów cenzuralnych w kontekście trwającego aktualnie powstania styczniowego i w konsekwencji swoistą zapowiedź całkowitej eliminacji tematu historii Polski (nawet odległej), z czym przyszło się mierzyć „Przyjacielowi Dzieci” w następnych latach. Leon Rogalski ogłosił jeszcze – w rocznym spisie treści tygodnika sztucznie uznany za część składową *Dziejów* ale faktycznie od nich niezależny i naruszający ich chronologię cykl *Rycerze dobroćscy. Krzyżacy* (później tylko *Krzyżacy*, 1864, nr 152–184), ale było to już pożegnanie „flagowej” pozycji działu historycznego.

Swoistym appendixem do *Dziejów narodu polskiego* był opracowany przez Leopolda Huberta cykl *Królowe Polski* (później: *Królowe i księżniczki polskie*, poszczególne odcinki też pt. *Wspomnienia królowych polskich*), publikowany jedynie w latach 1861–1862 i obejmujący 20 sylwetek, poczynając od Dąbrówki (1861, nr 27) a na żonach Bolesława Kędzierzawego kończąc (1862, nr 90). Rozpoczynając cykl autor uważał za stosowne przywołać, niejako tytułem wyjaśnienia jego przesłania, słowa Klementyny z Tańskich Hoffmanowej:

Cnota, sława, piękne imię nie są tylko mężczyzn udziałem, równie ma do nich i kobieta prawo, z tą jednak różnicą, że jej cnoty są inne, jej sława mniej głośniejsza, imię więcej zwykle z przymiotów serca niż wielkiego rozumu i nauk słynące²⁴.

Składnikiem działu historycznego, któremu było dane przetrwać wiele lat okazał się natomiast cykl *Życiorysy*, zawierający sylwetki znaczniejszych lub niezwykłych postaci z polskich i obcych dziejów politycznych, kulturalnych czy naukowych. Na okres „lewestamowski” przypadły 64 takie biografie, powstałe m.in. pod piórami Fryderyka Henryka Lewestama, Kazimierza Kaszewskiego, Kazimierza Władysława Wójcickiego, Hipolita Skimborowicza, Józefa Ignacego Kraszewskiego lub publikowane bez podpisu autora. 42 sylwetki odnosiły się do Polaków, 22 prezentowały cudzoziemców. Wśród sylwetek polskich zdecydowanie przeważały 23 biografie literatów i innych ludzi pióra, tym samym *Życiorysy* stały się m.in. także surogatem osobowego przewodnika po dziejach literatury ojczystej, której popularnego syntetycznego wykładu tygodnik wówczas nie podjął. Młody czytelnik

²³ P. Chmielowski, *Czasopisma polskie...*, dz. cyt., s. 139.

²⁴ L. Hubert, *Wspomnienia królowych polskich*, „Przyjacieli Dzieci” 1861, nr 27, s. 214.

„Przyjaciela Dzieci” mógł zatem poznać takich – prezentowanych w dość dowolnej kolejności – autorów, jak przykładowo z epoki staropolskiej Klemens Janicki (1863, nr 98), Mikołaj Rej (1862, nr 63), Jan Kochanowski (1861, nr 15), Łukasz Górnicki (1863, nr 101), Piotr Skarga (1863, nr 122), Marcin Kromer (1865, nr 215), Szymon Szymonowicz (1863, nr 138), Sebastian Klonowicz (1863, nr 138), z wieku XVIII: Stanisław Konarski (1861, nr 9), Józef Andrzej Załuski (1861, nr 13), Elżbieta Drużbacka (1862, nr 74), Adam Naruszewicz (1862, nr 54), Ignacy Krasicki (1862, nr 54), Franciszek Karpiński (1861, nr 3), Julian Ursyn Niemcewicz (1862, nr 78), Stanisław Staszic (1861, nr 20), z pierwszej połowy XIX w: Kazimierz Brodziński (1861, nr 4), Klementyna Hoffmanowa (1861, nr 32), Stanisław Jachowicz (1861, nr 29). W stosunku do informacji o polskich panujących i dziejach politycznych przerwanych – nie z winy redakcji – na wieku XVI był to niewątpliwie ewenement, tym bardziej, iż „Przyjaciel Dzieci” sięgał jeszcze dalej, przedstawiając nawet pisarzy ledwo co zmarłych (Władysław Syrokomla 1862, nr 84, biogram ogłoszony już dwa miesiące po śmierci poety) lub wciąż żyjących (Aleksander Fredro 1864, nr 147 i Wincenty Pol 1864, nr 179). Pisarze traktowani byli w zasadzie „posągowo”, jako wzorce ludzi i obywateli, z wyraźną przewagą wiadomości biograficznych a często skrótowymi i pobieżnymi danymi o ich dorobku twórczym a także – w stosunku do autorów uwikłanych od rozbiorów w działania narodowo-wyzwoleńcze i skierowane przeciwko Rosji – z retuszowaniem lub zupełnym pomijaniem ich „niecenzuralnych” epizodów życia i twórczości. O Niemcewiczu pisano np. jedynie, iż „pracował jak najusilniej dla kraju”, o Fredrze, że „w młodości służył w wojsku i odbywał wielkie kampanie za Napoleona I”, biografia Pola, jego udział w powstaniu listopadowym i autorstwo *Pieśni Janusza* oraz epizod emigracyjny właściwie zupełnie zniknęły wśród rozwlekłych streszczeń i obszernych cytatów gawęd szlacheckich²⁵. Poza ludźmi pióra polska część *Życiorysów* uwzględniała w skromniejszym ilościowo wymiarze także polityków i żołnierzy (od Zbigniewa Oleśnickiego 1863, nr 134 po Józefa Poniatowskiego 1861, nr 28), nielicznych artystów (jak np. Wit Stwosz 1862, nr 62 oraz Fryderyk Chopin 1862, nr 91) czy świętych i dostojników Kościoła (np. św. Wojciech 1864, nr 162, św. Jan Kanty 1861, nr 2, a także właśnie zmarły w 1861 r. a otoczony wielkim szacunkiem arcybiskup metropolita warszawski Antoni Melchior Fijałkowski 1861, nr 29²⁶).

Życiorysy odnoszące się do cudzoziemców uprzywilejowywały raczej pisarzy, artystów i myślicieli czy naukowców, głównie jednak starożytnych (takich jak np. Sokrates 1861, nr 1–2, Diogenes 1863, nr 120, Sofokles 1863, nr 116,

²⁵ Por.: H. Sk. [H. Skimborowicz], *J. U. Niemcewicz*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 78, s. 308–310; L. H. [L. Hubert], *Aleksander Fredro*, tamże, 1864, nr 147, s. 25–26; J. K., *Jakub Wincenty Pol*, tamże, 1864, nr 179, s. 281–285.

²⁶ W tym konkretnym przypadku („Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 29, s. 226) zamieszczono właściwie nie biogram znanego z patriotycznej postawy metropolity (choć roczny spis treści kwalifikował publikację do działu *Życiorysów*), ile zaopatrzony w garść danych biograficznych jedyny w tygodniku nekrolog, ogłoszony 19 X, *ex post* informujący o zgonie kapłana 5 X i jego uroczystym pogrzebie 11 X.

Plutarch 1864, nr 194), ale sięgnięto i po Erazma z Rotterdamu (1865, nr 223), Pico Della Mirandolę (1862, nr 59), Galileusza (1865, nr 223), Linneusza (1862, nr 57) czy Jamesa Watta (1863, nr 136). Spośród polityków zwracały uwagę obszerne biogramy dwóch wielkich Amerykanów: George'a Washingtona (1861, nr 3–5) i Benjamina Franklina (1864, nr 177) oraz Napoleona (1861, nr 36, 38). Zdarzały się też biogramy „ciekawostkowe”, dotyczące postaci obdarzonych niepospolitymi umiejętnościami, jak np. słynny poliglota, włoski kardynał Giuseppe Mezzofanti, biegle władający kilkudziesięcioma językami (1861, nr 7–8). W sumie cykl *Życiorysów*, jakkolwiek mocno zróżnicowanych w poziomie wykonania, niekiedy przedkładający abstrakcyjne pouczenie o cnotach i zasługach postaci nad elementarną informację, czy przesadne skupianie się na szczegółach anegdotycznych, czasem odwołujący się też do lekkiej beletryzacji, stanowił jeden z najbardziej udanych i atrakcyjnych składników działu historycznego.

Nie można tego powiedzieć o tzw. „opisach i pamiątkach historycznych” (91 tekstów), dość przypadkowej i niespójnej zbieraniu bardzo różnych gatunkowo i tematycznie publikacji odnoszących się do wybranych miejsc, epizodycznych wydarzeń i szczegółów z bardziej lub mniej odległej przeszłości, nie zawsze zresztą polskiej. Sąsiadowała tu ze sobą np. dokumentalna jakoby relacja z niewoli u amerykańskich Komanczów (1861, nr 9–10), szkic o statkach parowych na Wiśle (1862, nr 67) i opowieść o Samuelu Zborowskim (1864, nr 174). Wśród „opisów i pamiątek historycznych” znalazły się – stanowiąc bodaj najlepszą i najbardziej spójną i przemyślaną część cyklu – szkice o rzuconych na historyczne tło wybranych elementach architektury, zwłaszcza warszawskiej, zabytkach a także mniejszych miejscowościach, powstałe głównie pod piórem Jana Warmińskiego²⁷, Fryderyka Skarbka²⁸, Hipolita Skimborowicza (w tym przypadku koncentrującego się na Krakowie)²⁹ i Jerzego Kina³⁰, wspólnie tworzące udatne, ubarwione ciekawostkami

²⁷ Przykładowo: J. Warmiński, *Czerniaków*, „Przyjaciół Dzieci” 1861, nr 8, s. 58–60; tenże, *Bielany*, „Przyjaciół Dzieci” 1861, nr 20, s. 158–159; tenże, *Jabłonna*, „Przyjaciół Dzieci” 1861, nr 28, s. 220–222; *Marymont*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 43, s. 27–30.

²⁸ Przykładowo: F. hr. S. [F. Skarbek], *Spacery po ulicach Warszawy*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 42, s. 23 [dot. Placu Saskiego], tenże, *Przechadzki po ulicach Warszawy. Ulica Królewska i Marszałkowska*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 46, s. 55–56; tenże, *Przechadzki po ulicach Warszawy. Plac Teatralny*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 51, s. 94–94; tenże, *Przechadzki po ulicach Warszawy*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 60, s. 166–167.

²⁹ Przykładowo: H. Sk. [H. Skimborowicz], *Katedra Krakowska*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 49, s. 74–75; tenże, *Grób Sobieskiego w podziemi Katedry Krakowskiej*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 112, s. 155–158; tenże, *Kaplica dawniej Zawiszów i Padniewskich dziś Potockich zwana w Katedrze Krakowskiej*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 57, s. 139–141.

³⁰ Przykładowo lekko zbeletryzowany cykl o ojcu oprowadzającym dzieci po Warszawie i obszernie objaśniającym przeznaczenie i dzieje oglądanych miejsc i obiektów: *Rozmowy ojca z dziećmi*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 112, s. 155–158 [dot. głównie Ogrodu Saskiego]; nr 113, s. 163–166 [dot. głównie Placu Teatralnego i wodotrysków], nr 114, s. 169–170 [dot. głównie wodociągów miejskich]; nr 134, s. 330–332; nr 139, s. 370–372; 1864, nr 176, s. 262–264 i nr 177, s. 266–269 [dot. Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych].

i anegdotami relacje o – przeważnie – „małej historii” drobniejszych miejscowości i obiektów, nie figurujących w podręcznikach.

22 teksty redakcja „Przyjaciela Dzieci” uznała za tzw. „wspomnienia (obrazy) z historii powszechnej”, nie bacząc na fakt, iż część drobniejszych publikacji związanych z dziejami powszechnymi zaliczono wcześniej do sygnalizowanych wyżej „obrazów i pamiątek historycznych”. Znalazły się tutaj w zasadzie niemalże wyłącznie szkice i artykuły popularyzujące historię starożytną, wyjątkowo jedynie odnoszące się do średniowiecza, głównie o charakterze biograficznym czy wręcz anegdotycznym³¹.

W sumie uderzającą cechą działu historycznego „Przyjaciela Dzieci” okresu 1861–1865 stało się niezwykle uprzywilejowanie czasów możliwie najodleglejszych, a zwłaszcza starożytności, przedstawianej wręcz – jak na młodego odbiorcę – przesadnie drobiazgowo. Już wiek XVIII traktowany był nad wyraz skąpo, a wiek XIX (z wyjątkiem życiorysów niektórych pisarzy polskich) właściwie już zupełnie nieobecny. W ten sposób jednak nie dotykano obszarów potencjalnie cenzuralnie „drażliwych”, rewolucji i nowszych walk narodowo-wyzwoleńczych z zakresu zarówno dziejów polskich, jak i powszechnych.

Trzecim, po religijnym i historycznym, zasadniczym blokiem publikacji warszawskiego tygodnika była – wedle redakcyjnego określenia kategoryzacyjnego – o r a l n o ś ć (łącznie 35 tekstów). Termin ten, traktowany nader rozciągliwie, obejmował, częściowo drukowane anonimowo, opowieści, zbeletryzowane pouczenia, informacje a nawet wspomnienia kierowane do dzieci z co najmniej średniozałożonych środowisk miejskich, dotyczące zaś zasad dobrego wychowania, grzeczności wobec dorosłych (także, co akcentowano, wobec służby oraz poprawnego zachowania się wobec „ludku wiejskiego”) i poprawnych stosunków koleżeńskich wśród dzieci³², wybranych norm moralnych i wzorców zachowania się (w pouczeniach tego typu wyspecjalizował się Alojzy Kuczyński)³³, wiadomości o działalności

³¹ Przykładowo: J. Ch. [J. Chęciński?], *Arystydes zwany sprawiedliwym*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 44, s. 35–36; *Król Alfred. Opowiadanie historyczne*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 58, s. 377–378; J. Ł. [J. Łukomski], *Ninus i Semiramida*, tamże, 1863, nr 99, s. 57–58.

³² Przykładowo: *Grzeczność. Ulica*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 28, s. 223–224; A. Kuczyński, *Rady przyjaciela dla dzieci jadących na wakacje*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 12, s. 94–95; A. Kuczyński, *Koleżeństwo*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 41, s. 14–15; *Czyń tak jak chcesz, aby inni tobie czynili*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 57, s. 142–143.

³³ Przykładowo: Al. K. [A. Kuczyński], *Rozmowa ojca z dziećmi. O karach*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 58, s. 151–152; [A. Kuczyński?], *Rozmowy ojca z dziećmi. O nagrodach*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 63, s. 191–192; A. Kuczyński, *Rozmowa ojca z dziećmi. O wyborze towarzystwa*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 68, s. 251–252; [A. Kuczyński?], *Rozmowa ojca z dziećmi. O szanowaniu zdrowia*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 81, s. 335–336; [A. Kuczyński?], *Rozmowa ojca z dziećmi. O obrzędach i znakach powierzchownych*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 87, s. 380–382; [A. Kuczyński?], *Rozmowa ojca z dziećmi. Nieco o przyzwoitości*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 91, s. 415–416; [A. Kuczyński?], *Rozmowy ojca z dziećmi. O porządku*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 94, s. 23–24; A. Kuczyński, *Rozmowy ojca z dziećmi. O kłamstwie*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 127, s. 276–277.

charytatywnej i propagandę tejże³⁴. Fundamentem wskazówek „moralnych” było zawsze pełne podporządkowanie się rodzicom i traktowanie ich (zwłaszcza ojca) jako najwyższego autorytetu i podstawowego źródła wiedzy we wszystkich możliwych kwestiach³⁵, z nieodłącznym całowaniem po rękach jako dziecięcej odznaki wdzięczności za udzielone wskazówki i wyjaśnienia, podporządkowania i szacunku. Szczególną uwagę zwracano na kształtowanie stosownych – zdaniem redakcji – relacji mieszczańskich dzieci z mieszkańcami wsi poznawanymi podczas wakacyjnych pobytów, opartych na specyficznym życzliwym paternalizmie:

Pokochajcie całą duszą tych młodszych braci naszych, którzy swym życiem okupują nasz byt, otaczają go wygodami, ażebyśmy swobodnie na innej niwie, polu umysłowym pracować mogli [...] Ale rozum ich nie rozwinięty, nie wsparty żadną inną nauką [...] Dzieci kochane, czy nie czujecie w waszym dobrym sercu obowiązku, będąc między nimi, oświecać ich, o ile siły na to starczą [...] Dlatego pragnąłbym, ażebyście za poradą waszych rodziców, przełożonych i księdza proboszcza często przestawali z wieśniakami, dzielili w pewnej mierze ich prace, nie leniąc się do motyki, grabi i sierpa [...] W niedziele i dnie świąteczne starajcie się gromadzić ich w kółka i odczytujcie im ciekawe historie z „Czytelni Niedzielnej”, „Kmiotka”, „Przyjaciela Dzieci”, *Historii świętej*, *Pielgrzyma z Dobromila* itp. Pilnie zważajcie na ich spostrzeżenia, notujcie je sobie [...]. Mają oni swój rozum, tak zwany chłopski, który was wiele nauczyć może. Te chwile wzajemnej nauki zaliczycie do pięknych wspomnień w waszym życiu³⁶.

Czwartym, wedle odredakcyjnej hierarchizacji, blokiem tekstów „Przyjaciela Dzieci” były wiadomości popularnonaukowe z dziedziny szeroko pojętych nauk przyrodniczych (nazywanych niekiedy także „naukami przyrodzonymi”, ogółem 68 tekstów). Tygodnik zamieścił ogólne przystępne wprowadzenie do całości problematyki pióra skłonionego szczęśliwie do współpracy bardzo ruchliwego wówczas fizyka, matematyka i przyrodnika a także popularyzatora wiedzy, Stanisława Kramsztyka³⁷ (prawdopodobnie także autora części szkiców niesygno-

³⁴ Przykładowo: *Siostrzyczki ubogich*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 10, s. 79–80; J. Hepen, *Ochrony*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 37, s. 295, *Jak należy wykonywać miłosierdzie*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 58, s. 152.

³⁵ Stąd zapewne, zarówno w okresie „lewestamowskim”, jak i później, szczególnie często wykorzystywany w „Przyjacielu Dzieci”, jak i w publikacjach popularyzujących różne dziedziny wiedzy, pomysł beletryzacyjny w postaci wszechwiedzącego ojca, na specjalnym wykładzie lub podczas spaceru udzielającego dzieciom fachowych wyjaśnień na najrozmaitsze tematy i odpowiadającego na ich szczegółowe pytania.

³⁶ A. Kuczyński, *Rady przyjaciela dla dzieci jadących na wakacje...*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 12, s. 94–95.

³⁷ S. K. [S. Kramsztyk], *Gawędy naukowe. I: Przyroda, nauki przyrodnicze; określenie historii naturalnej, fizyki, chemii, fizjologii, astronomii. Potęga ludzkiego ducha, zastosowanie nauk, wielkość i dobroć Boga*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 40, s. 3–4. *Nota bene* bardzo młodziutki wówczas Stanisław Kramsztyk (1841–1906) w okresie „lewestamowskim” był bodaj pierwszym współpracownikiem „Przyjaciela Dzieci”, tworzonego wówczas właściwie siłami drugiego pokolenia romantyków, wywodzącym się już z pozytywistycznej formacji pokole-

wanych nawet inicjałami) i ogłaszał w dziale szkice z takich dziedzin, jak fizyka³⁸, astronomia³⁹, geologia⁴⁰, botanika i biologia (poza syntetycznymi szkicami z botaniki⁴¹ przeważnie były to ogólne opisy i charakterystyki wybranych, głównie krajowych roślin i zwierząt, ciekawe, że dziecięcemu czytelnikowi nie oszczędzano tutaj i później także obficie wprowadzanego oficjalnego nazewnictwa łacińskiego ...⁴²), elementy wiedzy paleozoologicznej⁴³, wybrane wiadomości o anatomii i funkcjonowaniu organizmu ludzkiego⁴⁴, wreszcie – w niewielkim stopniu – „zaanektowane” do obszaru nauk przyrodniczych – elementy wiedzy technicznej⁴⁵. Poza Stanisławem Kramsztykiem wśród bardziej systematycznych współpracowników działu można wymienić także Albina Kohna, m.in. autora dłuższego studium poświęconego dopiero krystalizującemu się w potocznej świadomości problemowi ekologicznemu: potrzebie ochrony zagrożonych gatunków zwierzęcych⁴⁶. Specyficzne miejsce w całym dziale przyrodniczym zajmowały obszerne *Cuda Oceanu* (1863, nr 121–139, 1864, nr 147–148), jak to anonsowano w spisie treści – „opisy naukowe w formie powieści”, które „przełożył z francuskiego i podopełniał J. Ch.” (zapewne Jan Chęciński). Była to adaptacja utworu francuskiej autorki L. Leneveux, którego dość miała fabułka o perypetiach pólsieroty z Hawru Remigiusza, zatrudnionego w charakterze chłopca okrętowego i podróżującego po Oceanie Atlantyckim, sta-

niowej. W swoich tekstach wyraźnie unikał znamiennych dla części innych popularyzatorów, tendencji lekkiej fabularyzacji wykładu.

³⁸ Przykładowo: *Wycieczki w dziedzinie nauk przyrodzonych. Elektryczność powietrza*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 1, s. 6–8; nr 2, s. 10–11; nr 3, s. 22–24; nr 4, s. 30–32; nr 5, s. 39–40; nr 6, s. 47; nr 7, s. 54–56; *Rozmowa ojca z dziećmi. O sile przyciągania*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 99, s. 62–63; S. K. [S. Kramsztyk], *Gawędy naukowe. Rzecz o powietrzu i zjawiskach przez nie powodowanych. I: Ciśnienie powietrza*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 115, s. 180–183.

³⁹ Przykładowo: *Rozmaitości*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 14, s. 112 [dot. komet]; K. U., *Gawędy naukowe. Co to jest astronomia? Iloraki są jej rodzaje? Jakiej jest jej stanowisko do innych nauk? Krótki rys historii astronomii*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 186, s. 342–344.

⁴⁰ Przykładowo: *Trzęsienia ziemi*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 30, s. 237–238; *O kruszczach czyli metalach rozmowa*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 35, s. 271–277; nr 36, s. 285–289.

⁴¹ Przykładowo: St. Kr. [S. Kramsztyk], *Gawędy naukowe. Życie roślin*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 58, s. 147–148; nr 73, s. 270–272; nr 75, s. 286–287; nr 85, s. 366–368.

⁴² Przykładowo: J. B. Wagner, *Żubr*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 15, s. 116–118; *Różne gatunki pszenicy*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 78, s. 311–312; A. Mazur, *Konie*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 80, s. 321–324.

⁴³ Sz. M. [M. Szymanowski?], *Przechadzka po świecie przedpotopowym*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 77, s. 289–302.

⁴⁴ *List XIII: Serce*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 136, s. 346–348; *List XIV: Tętnice*, tamże, 1863, nr 137, s. 355–357; St. Kr. [S. Kramsztyk], *Nieco o głosie i słuchu*, tamże, 1864, nr 188, s. 357–358.

⁴⁵ *Machiny do rachowania*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 148, s. 36

⁴⁶ A. Kohn, *O potrzebie ochraniać pożytecznych zwierząt*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 11, s. 86–86 [!]; nr 13, s. 103; nr 14, s. 111; nr 15, s. 118; nr 16, s. 123–125; nr 21, s. 166–167; nr 24, s. 187–188; nr 29, s. 230–231; nr 33, s. 261–262.

ła się pretekstem do wprowadzenia bardzo rozbudowanych informacji z zakresu oceanografii, gospodarki morskiej i rybołówstwa oraz wiedzy o drobniogłęboko opisywanych egzotycznych mieszkańcach głębin.

Wybrane elementy krajoznawstwa i etnografii ziem polskich (zwane przeważnie „opowiadaniem o naszym kraju”) złożyły się na kolejny blok problemowy „Przyjaciela Dzieci”, liczący w sumie 33 publikacje. Pismo kładło nacisk na – zdaniem autorów tekstów – geograficzno-etniczną jedność „ziemi dawnej Polski” (w nienazwanych wprost, ale po części enumeracyjnie wspomnianych historycznych przedzoborowych granicach):

[...] spojrzymy tylko na przestrzeń ziemi dawnej Polski, spójrzmy na te prześliczne ukraińskie, podniebriańskie, nad Sanem, Gopłem, Prądnikiem lub nadbużne ziemie, jakie to bogactwo plonów i różnorodności widoków [...] spójrzmy na owe lasy litewskie [...] owe kopalnie soli podkrakowskie, żelaza, cynku, węgla za świętokrzyskimi górami, w dawnym województwie krakowskim, na tę naszą ziemię ukochaną, na której zrodziliśmy się i wzrosli – w której spoczywają kości naszych naddziałów [...] Na te mogiły i gruz porozrzucone, widome dowody naszej przeszłości – klęsk i sławy⁴⁷.

Zwracano również uwagę na konieczność zachowania „złotego środka” między jak najbardziej uzasadnionym umiłowaniem i koniecznością znajomości swoich stron najbliższych (przy przesadzie jednak grożącym ciasnotą horyzontów) a wiedzą o całym kraju i uczuciem do niego:

Przywiązania do kraju nie sprowadzam ja do granic zamknięcia się w swej okolicy, co by było szkodliwym dla ogółu, bo by nas podzieliło na jakieś prowincjonalne obozy, ale i to prawda, że kto kocha swą zagrodę, swą wioskę, swą okolicę ten pewno i kraj cały kocha – i kochać umie⁴⁸.

Dumnie zapowiadający się, zbeletryzowany cykl Andrzeja Mazura *Opowiadanie o naszym kraju* (dający zbiorczą nazwę całemu blokowi publikacji krajoznawczych, 1862, nr 74, 77, 82, 85) ograniczył się faktycznie do Mazowsza, niemniej redakcja starała się go m.in. uzupełniać szkicami etnograficznymi o ludzie wiejskim z różnych stron dawnej Polski, jego losach, zwyczajach i strojach, anektując przy tym do szeroko rozumianej „historycznej” polskości, zgodnie z ówczesnymi powszechnymi poglądami, także przedstawicieli niektórych innych etnosów, zwłaszcza „kresowych”⁴⁹. Tygodnik opublikował również szkic Maurycego Karasowskiego, w którym

⁴⁷ A. M. [A. Mazur], *Opowiadanie o naszym kraju – ludziach i płodach ziemi naszej dla dzieci polskich*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 74, s. 274.

⁴⁸ Tamże, s. 274.

⁴⁹ Przykładowo: *Typy i ubiory ludu wiejskiego w Polsce. Nr1: Mazury*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 18, s. 144; toż, *Nr 2: Krakowiacy*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 22, s. 170; toż, *Nr 3: Górale tatrzańscy*, „Przyjaciel Dzieci” 1961, nr 27, s. 215; *Typy i ubiory ludu wiejskiego w Polsce*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 51, s. 94 [Wieśniacy spod Łowicza]; *Wieśniacy z okolic Lwowa*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 79, s. 318; Z. G. [Z. Gawarecki], *Mazury*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 82, s. 342–343; Z. Gawarecki, *Żmujdzini*, „Przyjaciel Dzieci” 1863 nr 97, s. 43–45.

– po raz pierwszy na łamach „Przyjaciela Dzieci” – za pismami Oskara Kolberga próbowano zdefiniować pieśń ludową oraz przytoczono słowa i nuty niektórych utworów tak w piśmie zaklasyfikowanych („Siedzi sobie zając pod miedzą”, „Pojedziemy na łów”, „Czterym lata wiernie służył”)⁵⁰.

Zrazu stosunkowo skromnie ilościowo prezentował się blok 20 publikacji geograficzno-podróżniczych wykraczających tematycznie poza granice Królestwa Polskiego czy Cesarstwa Rosyjskiego, często zawierający także, jak w wyżej wspomnianym przypadku ziem polskich, informacje i ciekawostki o charakterze etnograficznym, o życiu, zwyczajach, niekiedy dziejach rozmaitych ludów i plemion. Najwcześniejszy artykuł informacyjny tego typu (o Japończykach) wydrukowano już w czerwcu 1861⁵¹, w ślad za nim poszły wkrótce krótkie prezentacje kilku krajów, narodów i ich zwyczajów⁵², jak się wydaje jednak, dość przypadkowo dobranych. Obszerniejszy cykl szkiców poświęcono odkrywcom i badaczom północnych obszarów podbiegunowych⁵³. Pisano też m.in. o afrykańskiej Saharze i polowaniach na lwy⁵⁴ czy – zwracając się ku Ameryce południowej – lasach brazylijskich⁵⁵. Dzikie krajobrazy północnoamerykańskie stały się – z domieszką elementu sensacyjno-przygodowego – tematem beletryzowanej relacji podróżniczo-dokumentalnej popularnego w połowie XIX w. amerykańskiego podróżnika i literata Thomasa Mayne Reida *Pustynia i oazy w Ameryce* (1864, nr 157–196), przetłumaczonej i zaadaptowanej dla polskiego młodego odbiorcy przez J. Ch. (Jana Chęcińskiego). W sumie jednak początkujący dział geograficzno-podróżniczy „Przyjaciela Dzieci” w pierwszym okresie istnienia pisma nie wykształcił jakiejś spójnej i przemyślanej koncepcji swego istnienia, bazując na chaotycznie gromadzonych przypadkowych materiałach bardzo różnej proveniencji.

⁵⁰ M. Karasowski, *Pieśni ludu polskiego*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 48, s. 67–70.

⁵¹ *Japończykowie*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 13, s. 103–104.

⁵² Por.: *Niektóre zwyczaje Chińczyków (wyjątek z opisu miasta Kanton)*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 53, s. 110–111; *Węgry*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 86, s. 371–372; *Zwyczaje norwergskie podczas Bożego Narodzenia*, tamże, 1862, nr 90, s. 408; Z. G. [Z. Gawarecki], *Cyganie*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 91, s. 410–411; [Z. Gawarecki], *Laponia i Lapończycy*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 207, s. 87–88; nr 209, s. 99–100; nr 212, s. 123–124 (ten ostatni tekst o tyle interesujący, iż zwracający uwagę na realne zagrożenie egzystencji narodu lapońskiego żyjącego w granicach trzech różnych państw: Szwecji, Norwegii i Rosji, co – być może bez świadomej intencji autora – było czytelnym nawiązaniem do sytuacji narodu polskiego).

⁵³ [J. Warmiński], *Podróże i odkrycia*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 70, s. 245–246; nr 71, s. 253–254; nr 78, s. 307–308; nr 90, s. 407; 1863, nr 93, s. 15–16; nr 95, s. 31–32.

⁵⁴ *Pustynia Sahara*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 95, s. 29–31; nr 96, s. 37–39; nr 97, s. 47–48; *Polowanie na lwa. Wspomnienie z podróży do Afryki*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 120, s. 219–221.

⁵⁵ W. Etgens, *Pierwotne lasy Brazylii*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 117, s. 194–196; nr 118, s. 205–207.

4.

Jak sygnalizowano kilkakrotnie wyżej, „Przyjaciel Dzieci” chętnie wspomagał się beletryzacją przy okazji tekstów popularnonaukowych z różnych dziedzin, nie mniej w zakresie publikowania właściwych utworów literackich, nie zajmujących zrazu wysokiej pozycji w odredakcyjnej hierarchii (w rocznych spisach treści literatura piękna lokowana była z reguły na przedostatniej pozycji, wyprzedając jedynie drobniejsze teksty ciekawostkowe i rozrywki umysłowe⁵⁶), zachowywał stosunkową ostrożność i powściągliwość. Dotyczyło to zwłaszcza pierwszych miesięcy, gdy (głównie na obszarze wierszopisarstwa) koncentrowano się przede wszystkim na utworach autorów już znanych i „sprawdzonych”. Ogółem w okresie „lewestamowskim” „Przyjaciel Dzieci” ogłosił wprawdzie 232 utwory literackie (153 teksty wierszowane, 71 utworów prozą oraz 8 komedylek), co formalnie dawało działowi literackiemu wyraźną przewagę ilościową nad pozostałymi blokami tekstowymi, osiągniętą wszakże głównie przez niewielkie objętościowo błahe wierszyki.

Teksty wierszowane „Przyjaciela Dzieci” redakcja dla własnych potrzeb dzieliła na dwa zasadnicze zespoły. Pierwszy (51 utworów) określała terminem „poezje” (lub „poezje i wiersze”) i grupowała tutaj utwory podstawowego nurtu twórczości adresowanego do dojrzałych odbiorców literatury pięknej, nadające się – zdaniem redaktorów tygodnika – także do lektury przez młodego odbiorcę lub, nieliczne zresztą, wiersze autorów głównego nurtu okazjonalne adresowane do dziecięcego lub młodzieżowego czytelnika. Druga kategoria, ilościowo dwukrotnie obfitsza (102 publikacje), to „bajki i wierszyki”, utwory z założenia pisane wyłącznie dla dzieci (raczej młodszych), szczególnie silnie nasycone dydaktyzmem, powstające pod piórami autorów świadomie wybierających właśnie tę odmianę pisarstwa, związanych z redakcją „Przyjaciela Dzieci” co najmniej dorywczą lub nawet stałą współpracą. Ogółem „lewestamowski” tygodnik opublikował lepiej lub gorzej rymowane teksty 35 poetów i wierszopisów (sygnujących swoje produkcje nazwiskami, pseudonimami lub kryptonimami), drukowano także wiersze bez podpisów. Szczegóły przedstawia poniższa tabela:

⁵⁶ Jakkolwiek w spisach treści czasopism XIX-wiecznych lokowanie działu tekstów literackich na ostatnich pozycjach bywało dość powszechną praktyką, to jednak nie wydaje się, aby w przypadku „Przyjaciela Dzieci” wchodziło tu w grę tylko proste kopiowanie ogólnego zwyczaju, gdyż w dalszych dziejach pisma, w miarę wzrastającego stopniowo doceniania znaczenia literatury pięknej dział ten był wyraźnie w spisach przesuwany wyżej, a w okresie 1873–1890 nawet zyskał status najważniejszej części tygodnika i otwierał wówczas stosowne roczne spisy treści.

Tab. 2. Utwory wierszowane „Przyjaciela Dzieci” okresu „lewestamowskiego” (3 IV 1861 – 1 VII 1865)

Autor	Ilość publikacji*
Anczyc Władysław Ludwik	2
Bełza Władysław	2
Bronisław P. [Bronisław Pietrusiński?]	1
Chęciński Jan (także: J. Ch.)	47
Chodyński Adam	1
Czajkowski Antoni	1
Dmochowski Franciszek Salezy	1
Ewelina S.	2
Faleński Felicjan (także: Felicjan)	2
Fredro Aleksander	2
Gorczyński Adam	1
J.N.J. [Jan Nepomucen Jaśkowski?]	1
Józef z Mazowsza [Józef Wojciechowski]	3
J. S. J. [Jan Tomasz Seweryn Jasiński]	3
Kniaźnin Franciszek Dionizy	1
Krasicki Ignacy	3
Kraszewski Józef Ignacy	1
Lenartowicz Teofil (także: T. L.)	8
M. K. [Mścisław Kamiński?]	1
Mickiewicz Adam	2
Miniowski Władysław	1
Morawski Franciszek	5
Niemcewicz Julian Ursyn	1
Odyniec Antoni Edward	1
Pług Adam [Antoni Pietkiewicz]	1
Pol Wincenty	4
R. z F. S. [Rozalia Saulsonowa]	7
Rutkowski Ad.	1
Skalski Adam	1
Stanisława K.	1
Syrokomla Władysław [Ludwik Kondratowicz]	1
T. N. [Teofil Nowosielski?]	1
Wacław z Zacisza (także: W. z Zacisza)	3
Warmiński Jan	2
Wł. z R. J. [Władysława Izdebska]	2
Utwory opublikowane anonimowo	34

*Nieliczne utwory dłuższe ogłaszane w odcinkach liczono jeden raz

Źródło: obliczenia własne

„Słowo wiązane” było obecne na kartach tygodnika już od pierwszego numeru i wprowadzono wówczas bardzo życzliwie oceniony przez Piotra Chmielowskiego z racji dydaktycznych zwyczaj przygotowywania serii ilustracji do najważniejszych

z punktu widzenia redakcji i najobszerniejszych (zatem publikowanych w odcinkach) utworów poetyckich w celu przyciągnięcia młodego odbiorcy do lektury utworów bynajmniej nie specjalnie dla dzieci stworzonych⁵⁷. W ten sposób ukazał się przede wszystkim poemat heroikomiczny Ignacego Krasickiego *Myszeida* (1861, nr 17–27, z drzeworytami Franciszka Tegazzo), Antoniego Czajkowskiego wierszowana *Baśń o żelaznym wilku i o pięknym królewiczu* (1861, nr 37–39; 1862, nr 40–41, ozdobiona przez tegoż Tegazzo)⁵⁸ i Adama Pługa zrymowane „podanie gminne” *Zdroje cudowne* (1861, nr 1–2, ilustrowane przez Franciszka Kostrzewskiego).

Wśród przedrukowywanych w „Przyjacielu Dzieci” utworów głównego nurtu piśmiennictwa narodowego w okresie „lewostamowskim” wyraziście zaznaczała swoją obecność szeroko pojmowana formacja oświeceniowa, reprezentowana – poza wspomnianą *Myszeidą* – przez pojedyncze najczęściej wiersze Ignacego Krasickiego (jak w 1861 *Zajczek* nr 5, *Żółw i mysz* nr 6), Franciszka Dionizego Książnika, Franciszka Salezego Dmochowskiego, Juliana Ursyna Niemcewicza czy (w pewien sposób tutaj ilościowo uprzywilejowanego, a żyjącego jeszcze w momencie uruchamiania tygodnika) Franciszka Morawskiego, przy czym wydaje się, że istota problemu nie leżała tutaj w ilości utworów, ale w ich przynależności gatunkowej. Były to właściwie niemalże bez wyjątku operujące kostiumowym sztafażem zwierzęcym i opatrzone stosownym mocno wyeksponowanym morałem dydaktyczne bajki, które to rozwiązanie starali się – z nieporównanie mniejszym artystycznym powodzeniem – powielać chętnie drukowani przez „Przyjaciela Dzieci” okazjonalni bajkopisarze młodszej generacji. Oto „wzorcową” dla tego typu wierszopisarstwa wczesnego „Przyjaciela Dzieci” bajka Franciszka Morawskiego:

W jesiennej porze gdy straszna nawała,
Całe zniszczyła mrowisko,
I jak wieść niesie, dwa tysiące blisko,
Mrowiego ludu załała.
Jedna z nich biedna, płynąc przez czas długi
Na drobnej słomce, jakby Noe drugi,
Gdzieś się tam na brzeg wywlokła;
A szczęsnym pszczołkę napotkawszy losem,
Zziębła, drżąca, głodna, zmokła
Takim zapłakała głosem:
Posił mię, posił pszczołko dobra, tkliwa,
Patrz, jak jestem nieszczęśliwa,
Nie mam i jutra czym dożyć:
Nikt na litości nie traci,
Niebo ją stokroć odpłaci:
A i ty możesz zubożyć.
Wesprą cię wówczas jak ty mnie w tej dobie,

⁵⁷ Por.: P. Chmielowski, *Czasopisma polskie...*, dz. cyt., s. 139.

⁵⁸ *Baśń o żelaznym wilku* żyjącego jeszcze wówczas poety i profesora (zm. 1873) nie była bynajmniej nowością, pierwodruk w tomie A. Czajkowskiego *Poezje* (1845), zapewne po raz pierwszy jednak „Przyjaciel Dzieci” wykorzystał utwór – z efektowną wedle kryteriów epoki oprawą graficzną – dla młodego odbiorcy.

Bo jak ty drugim, tak i drudzy tobie.
 Wymowna jesteś! Pszczółka jej odpowie:
 Lecz kiedy taka boleść cię przenika,
 Przypomnij sobie owego *konika*
 Co także w pięknej wymowie
 Twej się litości domagał:
 Wszak o ziarnko tylko błagał –
 A ty nie tylko żeś mu nic nie dała,
 Jeszcześ mu skakać kazała,
 Mrówka się łzami w swym zalewa wstydzie,
 Zwraca się, milczy i umierać idzie;
 Kiedy z natury swej pocziwa pszczoła,
 Tak ją odwoła;
 Wróć, wróć, nie chciałam z twojej szydzić biedy
 Przybliź się, zasil w potrzebie,
 Lecz jeśli znowu zбоgacisz się kiedy,
 A nędzarz przyjdzie do ciebie,
 O niechże prośbą nie błaga daremną,
 Nie gardź tą Niebios przestrogą;
 Pomnij, że i ty płakałaś przede mną,
 Jak i on byłś ubogą⁵⁹.

Tygodnik wykorzystywał też znakomite bajki Aleksandra Fredry, z niewiadomych powodów niektóre z nich drukując bezimiennie⁶⁰ oraz popularną bajkę Józefa Ignacego Kraszewskiego⁶¹. Ale w „Przyjacielu Dzieci” okresu „lewostamowskiego” publikowano również – unikając jakichkolwiek klasyfikacji według prądów literackich – bardziej znaczących niż Antoni Edward Odyniec czy Antoni Czajkowski autorów formacji romantycznej, w tym także – w niewielkim wymiarze – Adama Mickiewicza. Tego ostatniego wprowadzono na karty tygodnika w r. 1864 (może to nie przypadek?) *Powrotem taty* oraz „myśliwskim” fragmentem księgi IV *Pana Tadeusza*, ogłoszonym na honorowym miejscu na czele numeru z 8 X, ale... bez nazwiska autora ani tytułu poematu⁶². Przede wszystkim jednak popularyzowano niektóre utwory poetów żyjących: współpracującego w miarę możliwości z prasą krajową z włoskiego oddalenia Teofila Lenartowicza (nie

⁵⁹ F. Morawski, *Mrówka i pszczoła*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 42, s. 21. *Nota bene* tom *Bajek* Morawskiego (1860), z którego przedrukowywano jego utwory, mógł w pierwszych latach tygodnika uchodzić jeszcze za względną wydawniczą nowość, nie można więc powiedzieć, że redakcja w zakresie bajkopisarstwa zwrócona była jedynie w stronę XVIII-wiecznej przeszłości. „Przyjaciel Dzieci” (1863, nr 93, s. 10–11) przedrukował też fragment ważnego w twórczości tego autora *Dworca mojego dziadka* (1851).

⁶⁰ Por.: A. Fredro, *Orzeł i żuraw*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 69, s. 239; tenże, *Chciwość ośła*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 128, s. 277. Bez podpisu autora wydrukowano np. *Pawła i Gawła*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 77, s. 304.

⁶¹ J. I. Kraszewski, *Dziad i baba. Bajka*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 45, s. 48.

⁶² A. Mickiewicz, *Powrót taty*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 150, s. 49–50; *Polowanie na niedźwiedzia*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 185, s. 329–330 (w rocznym spisie treści nazwisko Mickiewicza jednak w tym miejscu pojawiło się).

uchylającego się, jak wiadomo, także od tworzenia dla dzieci) oraz mieszkającego w Galicji Wincentego Pola, wydrukowano też jeden wiersz Władysława Syrokomli. W przypadku Lenartowicza (ukazało się 8 jego wierszy) były to głównie wierszowane „portrety” poszczególnych pór roku, uwzględniające oprócz przeobrażeń przyrody także stosowne dla danego momentu prace i działania ludzi⁶³ lub zachwyty nad wybranymi regionami ziemi polskiej, ze szczególnym uwzględnieniem ukochanego przez poetę Mazowsza⁶⁴. Wincenty Pol reprezentowany był przede wszystkim przez urywki z *Pieśni o ziemi naszej*⁶⁵, Syrokomla zaś przez fragmenty poematu *Kęs chleba*, wkomponowane w biogram właśnie zmarłego poety pióra Józefa Ignacego Kraszewskiego⁶⁶.

Równolegle z – używając ówczesnej odredakcyjnej terminologii – będącymi z reguły przedrukami „poezjami i wierszami” warszawski tygodnik wypełniał swoje łamy „bajkami i wierszykami” pisanymi specjalnie dla dzieci przez członków zespołu redakcyjnego oraz doraźnych współpracowników. Przede wszystkim należy tu wymienić niezwykle aktywnego i niemalże monopolizującego ten obszar piśmiennictwa w tygodniku – jego współredaktora Jana Chęcińskiego, autora aż 47 rymowanek i wierszyków często sygnowanych kryptonimem J. Ch. Chęciński, przypomnijmy – autor programowego wiersza otwierającego pierwszy numer tygodnika - pisywał klasyczne bajki z morałem⁶⁷, okazjonalne wierszyki noworoczne⁶⁸ czy sentymentalne rymowanki religijne propagujące współczucie dla bliźniego i dobroczynność⁶⁹, zrymował też popularną anegdotę o sprytnym żołnierzu gotującym zupę z kołka. Sporą część wierszopisarskiego dorobku autora stanowiły nadto przeróbki i parafrazy (nazywane „naśladowaniami”) dydaktycznych wierszyków francuskich (nieujawnionych przez Chęcińskiego autorów) propagujących wzorce pożądanego zachowania się dzieci, ich wychowania religijnego i sposobu patrzenia na dorosły świat⁷⁰. Warto zwrócić uwagę też na jedyne *rossicum* w „lewesta-

⁶³ M. in.: T. L. [T. Lenartowicz], *Lato*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 70, s. 248; tenże, *Jesień*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 83, s. 348; tenże, *Zima*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 98, s. 6; tenże, *Wiosna*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 110, s. 110.

⁶⁴ Przykładowo: T. L. [T. Lenartowicz], *Jak to na Góralach*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 67, s. 222–223; tenże, *Jak to na Mazurach*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 68, s. 231

⁶⁵ W. Pol, *Gościnność*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 46, s. 55; W. P. [W. Pol], *Litwa*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 117, s. 198.

⁶⁶ W. Syrokomla, *Kęs chleba*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 84, s. 355.

⁶⁷ M. in.: J. Ch. [J. Chęciński], *Szpica i dziecię (bajka)*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 47, s. 59; tenże, *Ropucha. Bajeczka*, „Przyjaciół Dzieci” 1864, nr 165, s. 176,

⁶⁸ Przykładowo: J. Chęciński, *W Dzień Nowego Roku 1862*, „Przyjaciół Dzieci” 1862, nr 40, s. 1–2.

⁶⁹ M. in.: J. Chęciński, *Modlitwa poranna dziecka*, „Przyjaciół Dzieci” 1864, nr 173, s. 233–234; tenże, *Duch matki*, tamże, 1864, nr 160, s. 129–130.

⁷⁰ Przykładowo: J. Ch. [J. Chęciński], *Anioł stróż*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 119, s. 215; tenże, *Wielki*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 125, s. 264; *Okulary*, „Przyjaciół Dzieci” 1863, nr 138, s. 368.

mowskim” okresie dziejów „Przyjaciela Dzieci” – parafrazę bajki Iwana Kryłowa⁷¹. Pomysłowości i przynajmniej czasowego odejścia od wszechobecnego kostycznego pouczenia młodego czytelnika na rzecz zabarwionych nutką humoru walorów poznawczych nie można natomiast odmówić dłuższemu cyklowi pt. *Przemyśl wędrowny na ulicach Warszawy* (1862, nr 46 – 1863, nr 105, ukazywał się nieregularnie z wieloma przerwami), w którym Jan Chęciński w ścisłej kooperacji z rysownikiem Franciszkiem Kostrzewskim stworzył zabawną serię 19 stylizowanych najczęściej na autoprezentacje mini-portrecików spotykanych w Warszawie przedstawicieli właściwie nie tyle tytułowego przemysłu, ile drobnego handlu, usług i rękodzieła (od „orzecharza” poczynając a na „obwarzankarzu piwnym” kończąc), zakończonego konkluzją, że każda uczciwa praca jest potrzebna społeczeństwu i zasługuje na szacunek.

Wśród „bajek i wierszyków” z łamów warszawskiego tygodnika znajdziemy też, jeszcze nieliczne, wczesne próby literackie dwojga autorów, w nieodległej przyszłości trwale zaznaczających swą obecność na polu pisarstwa dla dzieci drugiej połowy XIX w. – mającej już pewne prace za sobą Władysławy Izdebskiej (piszącej przeważnie pod kryptonimem Wł. z R. J.)⁷² oraz młodszego, należącego już do generacji pozytywistów Władysława Bełzy⁷³. O niektórych, zapewne doraźnych i incydentalnych amatorskich wierszopisach – współpracownikach „Przyjaciela Dzieci” trudno cokolwiek powiedzieć, gdyż nie zajęli nawet najbardziej epizodycznego miejsca na kartach polskiego piśmiennictwa. Nie sposób jednak nie zauważyć, iż spod pióra jednego z takich autorów wyszedł bodaj jedyny w ówczesnej fazie dziejów pisma wiersz, w którym można dopatrzeć się – dysonansowych na tle dość uproszczonej, bogobojno-katechizmowej dydaktyki „Przyjaciela Dzieci”, głoszącej cukierkowy solidaryzm społeczny – akcentów ironii i krytyki zakłamaney etyki warstw posiadających:

Chory piesek – chora stróżka
Pani tkliwa litość ceni
Dla pieska, w sali poduszka,
A dla stróżki, słoma w sieni⁷⁴.

⁷¹ J. Ch. [J. Chęciński], *Osieł i słowik (naśladowane z Kryłowa)*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 209, s. 104.

⁷² W. Izdebska (pod kryptonimem Wł. z R. J.) ogłosiła w „Przyjacielu Dzieci” dwie rozwlekłe rymowane powiastki moralizujące: *Grosik boży* (1863, nr 183, s. 313–316) i *O poście. Rozmowa z dziadkiem* (1865, nr 211, s. 118–119).

⁷³ W. Bełza ogłosił w ówczesnym „Przyjacielu Dzieci” dwa wiersze: *Deszczyk wiosenny* (1863, nr 115, s. 183) i *Wiosna życia* (1864, nr 156, s. 103–103). Oba zostały potem przedrukowane w debiutanckim tomiku Bełzy *Podarek dla grzecznych dzieci* (1867), wszakże pierwszy z charakterystycznymi zmianami: zamiast „polskich dzieci” pojawiły się „drogie dzieci” a zamiast „polskiej młodzi” – „miła młódź”.

⁷⁴ J. S. J. [J. T. S. Jasiński], *Litość*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 118, s. 207.

Warszawski tygodnik ogłosił w interesującym nas okresie 71 utworów prozatorskich (powieści, opowiadań, powiastek – tą kategorią klasyfikacyjną szczególnie chętnie posługiwali się piszący – legend i baśni) pióra 21 autorów (nie licząc publikowanych anonimowo), wśród których – w odróżnieniu od działu poetyckiego – znaleźli się po raz pierwszy także autorzy obcy w przekładzie. Szczegóły przedstawione zostały poniżej w dwóch tabelach: zestawieniu autorów oraz dokładniejszym wykazie obszerniejszych pozycji, publikowanych w „Przyjacielu Dzieci” w więcej niż trzech odcinkach.

Tab. 3. Utwory prozatorskie „Przyjaciela Dzieci” okresu „lewestamowskiego” (3 IV 1861 – 1 VII 1865)

Autor	Ilość publikacji*
A.B.	1
A.I.	3
A z Kr. M. [Adela Malletska?]	1
Borkowska Tekla	2
Dickens Charles	2
Dzierzkowski Józef	2
H.L.	1
J. K. [Jan Kanty Gregorowicz?]	1
Janek z Bielca [Jan Kanty Gregorowicz]	1
Józef z Mazowsza [Józef Wojciechowski]	2
Kraszewski Józef Ignacy	1
Nowiński Stanisław	1
R. z F.S. [Rozalia Saulsonowa]	1
Rzętkowski Stanisław M. (także: Stan. Rz.)	3
Sz. M. [Michał Szymanowski]	6
Szymanowski Wacław	2
Ścisłowska Zofia	1
Turski Jan Kanty	1
Wiślicki Adam	1
Wł. z R. J. [Władysława Izdebska]	3
Wójcicki Kazimierz Władysław	2
Utwory opublikowane anonimowo	34

*Utwory ogłaszane w odcinkach liczono jeden raz

Źródło: obliczenia własne

Z oczywistych względów prozaicy „Przyjaciela Dzieci” lat 1861–1865 to pokoleniowo jeszcze przede wszystkim reprezentanci „krajowej” formacji romantycznej, wyraźnie – jak wiadomo – zasłużonej dla rozwoju różnych odmian powieści, zwłaszcza wchodzącej tutaj przede wszystkim w grę powieści społeczno-obyczajowej i częściowo prozy historycznej, której doświadczenia wykorzystano na łamach tygodnika w utworach dla dzieci. Ich wspólnym mianownikiem była dość podobna fabuła. W większości przypadków umiejscowiona była mniej więcej współcześnie,

Tab. 4. Obszerniejsze utwory prozatorskie „Przyjaciela Dzieci” okresu „lewestamowskiego” (3 IV 1861 – 1 VII 1865) drukowane w odcinkach (w układzie chronologicznym)

Rok	Autor i tytuł	Druk w nr
1861	Janek z Bielca [Jan Kanty Gregorowicz], <i>Opowiadania z przeszłości</i>	3, 5–6, 13, 16, 19
	Charles Dickens, <i>Wigilia Bożego Narodzenia</i> , tłum. Sz. M. [Michał Szymanowski]	11–12, 14–17, 19–23, 28–29, 31, 33
1862	Wacław Szymanowski, <i>Prawdziwa i bardzo ciekawa historia o lalce, która była za modnie ubraną i nieszczęśliwym krakowiaku, jej narzeczoną</i>	62–67
	[anonim] <i>Młodość Jakuba Cook</i>	69–72
	H.L., <i>Modlitwa Pańska w siedmiu powiastkach</i>	75–76, 79–81, 83, 86, 88–89
1863	Wacław Szymanowski, <i>O biednym muzykusie i o lichu, co siedziało u niego za piecem</i>	92–103, 105, 107–110
	Józef Dzierzkowski, <i>Walek z lasu</i>	112–120
	Józef z Mazowsza [Józef Wojciechowski], <i>Dwie siostry</i>	121–127
	Jan Kanty Turski, <i>Przyjaciele</i>	132–136
1864	Józef z Mazowsza [Józef Wojciechowski], <i>Szlachetność i wdzięczność</i>	147–155
	Zofia Ścisłowska, <i>Pastuszka</i>	164–166, 169, 171, 174–175, 177–178, 182
	Wł. z R. J. [Władysława Izdebska], <i>Malarz z Zagórza. Obrazek współczesny</i>	182, 185, 188–190, 192, 194
	[anonim], <i>Wyzdrowienie</i>	186–190
1865	Józef Dzierzkowski, <i>Arcydzieło organisty</i>	207–212
	Stanisław Nowiński, <i>Karczma na Lisiej Górze</i>	219–225*

*Ostatnie trzy odcinki ukazały się już za kadencji nowego redaktora naczelnego W. L. Anczyca

Źródło: ustalenia własne

a więc w I połowie XIX w. (na bardzo dalekich marginesach znajdujemy tu maleńkie wzmianki o należących już do bardziej czy mniej odległej przeszłości wojnach napoleońskich, krwawych galicyjskich wypadkach 1846 r. a nawet o stosunkowo niedawnej bitwie pod Solferino z 1859 r.) w Królestwie lub Galicji. Dotyczyła losów nieszczęśliwego dziecka (zwykle sieroty z ludu), które na skutek życzliwości otoczenia, opieki dobrych ludzi, spolegliwego patronatu i materialnego wspomżenia ze strony pełnego filantropijnych uczuć dziedzica czy dziedziczki ze dworu, ale przede wszystkim dzięki własnej wytrwałości, pracowitości, uporowi i uzdolnieniom a także bogobojności pokonuje zwycięsko wszystkie przeszkody, zdobywa wykształcenie (nawet czasami wyższe czy artystyczne) oraz stabilizację życiową, zwieńczoną często szczęśliwym związkiem małżeńskim. Prozatorów tygodnika – przy wielu podobieństwach ich utworów – poważnie różniły wszakże umiejętności warsztatowe, przy czym w ścisłej czołówce czasu pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XIX w. należy z pewnością wymienić dawnego członka Cyganerii Warszawskiej, przy tym doświadczonego i rzutkiego dziennikarza warszawskiego Wacława Szymanowskiego

i nadsyłającego swoje prace „Przyjacielowi Dzieci” z Galicji Józefa Dzierzkowskiego. Próbowala im towarzyszyć – z nieco gorszymi efektami – Władysława Izdebska, pozostałych (jak np. przyszłego trzeciego redaktora pisma Jana Kantego Gregorowicza, Józefa Wojciechowskiego, Jana Kantego Turskiego czy Zofię Ścisłowską i Stanisława Nowińskiego) wypada umieścić w zdecydowanie dalszej kolejności, zaś w absolutnej końcówce – osobę sygnującą inicjałami H. L. niemalże średniowieczne w po-myśle „exempla”, w skrajnie cikliwy i ekstremalnie nachalnie dydaktyczny sposób ilustrującą fabularnie kolejne wersy modlitwy „Ojcze nasz”.

Szymanowski i Dzierzkowski byli nader oszczędni w odautorskich komentarzach do działań bohaterów i ich ocenach, próbowali wprowadzać wyraźną indywidualizację języka postaci lub – w przypadku krótkiej powieści Szymanowskiego *O biednym muzykusie* osadzonej w XVIII w. – delikatną stylizację na dawniejszą polszczyznę, nie unikali humoru a także (casus Dzierzkowskiego) nieco ironicznego dystansu do epatowania pochodzeniem szlacheckim za którym nie stały inne walory, a także wprowadzali elementy tajemniczości i sensacji.

Wspomniana powieść Szymanowskiego z r. 1863, bodaj najlepszy utwór prozatorski „Przyjaciela Dzieci” interesującego nas tu okresu, traktowała o losach chłopca a potem młodzieńca żyjącego w sportretowanych z eksponującym powszechny upadek sarkazmem czasach saskich, wikłającego się z własnej winy w serię fatalnie kończących się dla niego wydarzeń, uniemożliwiających (do czasu) zdobycie wykształcenia i zawodu i pchających go niemalże do samobójstwa. Stało się to pretekstem do barwnego i obfitującego w liczne detale i historyczne ciekawostki (skrupulatnie także wyjaśniane przez pisarza w erudycyjnych przypisach) przedstawienia m.in. szczególnie rozbudowanego życia i nauki w XVIII-wiecznej szkole jezuickiej dla kościelnych kantorów, pracy piwowara i cechowego folkloru producentów piwa, funkcjonowania urzędu krakowskiego skrybenta (pisarza) miejskiego, wreszcie – obowiązków i umiejętności wiejskiego organisty. Szymanowski prowadził przy tym narrację w ten sposób, iż u młodego czytelnika pozostawiał wąziutki margines niepewności, czy opisywana barwna historia jest „realistyczna”, czy też wpleciono w nią także wątek fantastyczny – czy (personifikujący, jak się okazuje w zakończeniu utworu, okresowe lenistwo głównego bohatera – Bartłomieja Kuliga) dziwaczny obdarty, rozczochrany i zaspany szlachetka, pojawiający się w jego życiu zawsze przed kolejną katastrofą, to postać realna, czy baśniowa zjawia z innego świata? Ten sam chwyt „ontologicznego niedookreślenia” zastosował Szymanowski także w nieco wcześniej ogłoszonej w r. 1862 i adresowanej raczej do młodszych dzieci powiastce *Prawdziwa i bardzo ciekawa historia...*, w której – mimo całego sztafażu racjonalnych wyjaśnień - odbiorca nie jest do końca pewny, czy nocna i przynosząca dużo szkód zacięta bitwa zabawek, która przeraziła małą Salusię, to wytwór jej imaginacji, sen czy fakt „realny”?

Pozostali piszący starali się trzymać w granicach prawdopodobieństwa, a w każdym razie nie wprowadzali wtretów jaskrawo baśniowych, jakkolwiek poszukiwali elementów mających uatrakcyjnić szczegóły dość zbliżonych w gruncie

rzeczy opowiadanych krzepiących historyjek o sierotkach, wychodzących zwycięsko z potyczek z życiem. Odnajdowali je czasem w nie całkiem powszednich okolicznościach. Tytułowy *Walek z lasu* z utworu Józefa Dzierzkowskiego z r. 1863⁷⁵ m.in. trafia np. do szczegółowo opisanej trupy wędrownych linoskoczków, kierowanej przez demonicznego, ale nie pozbawionego też sympatycznych cech barwnego niby-włoskiego oszusta i kombinatora Barnabasza Barliguntiego zwanego Rumbarbarum, w powiastce Stanisława Nowińskiego z r. 1865 *Karczma na Lisiej Górze* będzie to z kolei ukrywany w tajemnicy ponury motyw kryminalny z przeszłości, w *Malarzu z Zagórza* Władysławy Izdebskiej z 1864 r. i o rok późniejszym *Arcydziele organisty* Dzierzkowskiego⁷⁶ pojawiały się wątki okresowej pracy i studiów na Zachodzie Europy (Francja, Belgia, Włochy), nie traktowanym wszakże bezkrytycznie.

Szczególnie ulubionym wątkiem licznych utworów były mocno rozbudowane partie odnoszące się do różnych szczebli z detalami opisywanej edukacji – od szkoły wiejskiej do np. krakowskiego liceum św. Anny (którego ciepły portret oparty podobno na własnych wspomnieniach piszącego sprzed r. 1850 pojawił się np. w *Przyjaciółtach* Jana Kantego Turskiego, ogłoszonych w 1863 i zawierających ponoć sylwetki niektórych nauczycieli, łatwe do identyfikacji przez dawnych absolwentów tej placówki). Jeżeli na drodze powieściowych i powiastkowych sierotek pojawiały się – oczywiście tylko okresowo – jakieś przeszkody, to wynikały przede wszystkim z charakterologicznych i mentalnych cech przeszkadzających im postaci negatywnych, biorących się z anachronicznego – co wyraźnie podkreślano – wyniosłego stosunku niektórych reprezentantów dworu i szlachty do ludu (który w imię harmonijnego rozwoju całego narodu winien być otoczony przez „warstwy wyższe” filantropią i opieką), bądź z hołdowania obcym, zwłaszcza niemieckim wzorom⁷⁷.

W „lewestamowskim” okresie dziejów „Przyjaciela Dzieci” bardzo skromnie reprezentowani byli – ma się rozumieć w przekładach – prozaicy zagraniczni, wśród których należy wyróżnić przede wszystkim obecność Charlesa Dickensa jako autora przełożonej przez Michała Szymanowskiego w 1861 r. *Wigilii Bożego Narodzenia* (*A Christmas Carol*, wyd. oryg. 1843; dziś znana w Polsce pt. *Opowieść wigilijna*)⁷⁸. Ze względu na znajomość raczej szerzej w naszym kraju nieznanymi anegdotycznymi realiów prawdopodobnie tłumaczeniem z angielskiego (czego nie ujawniano) była także wydrukowana anonimowo w 1862 r. *Młodość Jakuba Cook*, przedstawiająca fabularyzowane epizody z dzieciństwa słynnego XVIII-wiecznego brytyjskiego podróżnika i żeglarza, pierwszego europejskiego badacza Australii

⁷⁵ Edycja książkowa dopiero w r. 1903, długo po śmierci zmarłego w r. 1865 autora.

⁷⁶ Wydanie książkowe dopiero w r. 1888, po śmierci pisarza w 1865 roku.

⁷⁷ Szczególnie jaskrawe akcenty swoiście ksenofobicznej niechęci do Niemczyzny znalazły się w niezwykle gęsto nasyczonej od autorskimi komentarzami i ocenami *Pastuszce* Zofii Ściśłowskiej. Pisarce przeszkadzały nawet opisywane z odrazą „samolubne” niemieckie murowane chaty wiejskie, którym przeciwstawiała polskie „zagrody kryte słomą [...] bo tam z każdego okienka wзира serdeczność” („Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 164, s. 167).

⁷⁸ Nadto ukazał się anonimowy przekład *Wspomnień dziecka, które zabłąkało się w Londynie*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 148, s. 38–40; nr 149, s. 46–47.

i Nowej Zelandii, uzupełnione – zapewne przez polskiego tłumacza czy adaptatora – rodzajem encyklopedycznej noty o postaci.

Specyficzną kategorię tekstów prozatorskich „Przyjaciela Dzieci” lat 1861–1865 stanowiły – raczej, choć nie zawsze konsekwentnie, wyodrębniane przez redakcję od powieści, opowiadań i powiastek – legendy i baśnie, o tyle charakterystyczne, że już w nieodległej przyszłości tygodnika wraz z całą fantastyką programowo bezwzględnie rugowane z jego łamów jako szkodliwe i nieodpowiednie dla młodego odbiorcy. Ale w początkach pisma taki drastyczny ostracyzm jeszcze nie występował. Wachlarz odmian tej kategorii proponowanych przez warszawski periodyk był wcale zróżnicowany, jakkolwiek ilościowo nie była to grupa zbyt liczna. Spotykamy tutaj legendy religijne i legendowe przypowieści o rodowodzie apokryficznym⁷⁹, podania ludowe, a w każdym razie za ludowe uznane i wtórnie opracowane literacko⁸⁰ a także baśnie fantastyczne stworzone przez profesjonalnych pisarzy, m.in. Józefa Ignacego Kraszewskiego⁸¹.

Najmniej liczna, ewidentnie artystycznie najsłabszą odmianą publikacji literackich „Przyjaciela Dzieci” były tzw. komedyjki, jak określano drobne, w mniemaniu twórców (preferujących jednak raczej określenie „obrazek dramatyczny”) zabawne, ale jednocześnie niosące wyraziste przesłanie dydaktyczne utwory sceniczne, pisane niekiedy wierszem, tworzone na potrzeby ewentualnego amatorskiego wykonania w domowym teatryku przy pomocy absolutnie minimalnych nakładów na kostiumy i dekoracje, przeznaczone do grania przez malutkie zespoły głównie dziecięcych wykonawców. W okresie „lewestamowskim” ukazało się ich zaledwie 8 (z tego niektóre anonimowo), co rejestrujemy w poniższej tabelce:

Tab. 5. Komedyjki „Przyjaciela Dzieci” okresu „lewestamowskiego” (3 IV 1861 – 1 VII 1865) w układzie chronologicznym

Rok	Autor i tytuł	Druk w nr
1861	S. M., <i>Gospodarstwo szwaczek</i>	8–9
	[anonim] <i>Imieniny Taty</i>	18
1863	Jan Chęciński, <i>Bal przed wakacjami</i>	104–106
	[anonim] <i>Pozory</i>	141–142
1864	Julia J. [Julia Janiszewska], <i>Skutki roztargnienia</i>	152–153
	Wł. z R. J. [Władysława Izdebska], <i>Ocalenie</i>	170–171
1865	Wł. z R. J. [Władysława Izdebska], <i>Nowy Rok czyli poprawa Dosi</i>	197
	Edward Lubowski, <i>Plotkarz</i>	218–219

Źródło: ustalenia własne

⁷⁹ Przykładowo: *Święty Krzysztofor (legenda)*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 9, s. 71–72; *Chrystus i dziecię (legenda)*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 58, s. 145–146.

⁸⁰ Przykładowo: *Legendy i podania. Przeklęta karczma we wsi Chlewie* [opr. A. Wiślicki], „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 171, s. 218–219.

⁸¹ Np.: J. I. Kraszewski, *Torebki. Bajeczka*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 11, s. 84–86; *Anioł (z Andersena)*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 46, s. 51–52.

Nieliczne komedyjki, wierszem lub prozą (niekiedy, jak w przypadku Jana Chęcińskiego, także ze wstawkami śpiewanymi⁸²) rozgrywały się wyłącznie w dworskowym lub mieszczańskim świątku dziecięcym i obracały wokół wytykania nagannych postaw dziecięcych bohaterów (próżność, przesadne i przynoszące szkody rozfiglowanie, podsłuchiwanie dorosłych i plotkarstwo, arogancki stosunek do służby) a także propagowały filantropię i dobroczynność w stosunku do „niżej urodzonych” i niezaможnych. Wśród autorów, poza nazwiskami spotykanymi już równolegle wśród wierszopisów i prozatorów „Przyjaciela Dzieci” (z Władysławą Izdebską na czele) pojawił się po raz pierwszy „obrazek dramatyczny” zalecający się nieco większą niż u innych autorów komedyjek naturalnością dialogów, pióra jeszcze wówczas szerzej nieznanego Edwarda Lubowskiego, rychle jednego z głównych przedstawicieli tzw. komedii społecznej czasów pozytywizmu.

W sumie blok 232 tekstów literackich „Przyjaciela Dzieci” okresu 1861–1865 charakteryzują następujące elementy: bardzo silne ciążenie tradycji oświeceniowej połączone z wykorzystywaniem doświadczeń i osiągnięć międzypowstaniowej literatury „krajowej” (i jej zasobu kadrowego), powolny zwrot w stronę uświadamienia sobie specyfiki i „osobności” piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży potrzebującego własnych autorów specjalizujących się w tej dziedzinie (w roli tej z własnego nadania występował przede wszystkim Chęciński), preferencje dla utworów jednoznacznie dydaktycznych, mających w pożądanym sposób kształtować osobowość i mentalność młodego odbiorcy pisma, wreszcie – skromniutkie, ale już widoczne przejawy obecności w piśmie autorów najmłodszych: przedstawicieli kształtującej się literackiej generacji pozytywistów (Izdebska, Bełza, Lubowski). Dodajmy do tego bardzo wybiórczy stosunek do piśmiennictwa obcego, w zasadzie poza Dickensem w warszawskim tygodniku nieistniejącego w poważniejszej skali.

5.

Ostatnie kolumny warszawskiego tygodnika wypełniał korpus mocno wewnętrznie zróżnicowanych materiałów lżejszej proveniencji i przeznaczenia oraz drobniejszych na ogół rozmiarów, o charakterze c i e k a w o s t k o w o – r o z r y w k o w y m. Istotnym i najbardziej reprezentatywnym jego komponentem były tzw. „Rozmaitości” – stała, publikowana niemalże we wszystkich numerach rubryka *variów* o niezbyt ściśle sprecyzowanej i zmiennej zawartości, przeważnie wypełniana drobnymi wiadomościami geograficzno-przyrodniczymi oraz z zakresu techniki czy ciekawostkami z życia społecznego, historycznymi oraz biograficznymi⁸³. Rubryka „Zdania i myśli” (czy też „Myśli i zdania”) przynosiła nader

⁸² W takich przypadkach „Przyjaciel Dzieci” zamieszczał także nuty piosenek.

⁸³ Przykładowo: inc. „Na jednym z ostatnich posiedzeń...”, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 46, s. 48 [dot. przyrzędu do pisania dla niewidomych konstrukcji Daviquote’a]; *Konie cesarza Napoleona I*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 69, s. 238–239; inc. „Ludwik XIV...”, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 182, s. 312 [dot. anegdoty o Boileau oceniającym nieudolny wiersz Ludwika XIV]; *Pogrzeby u Chińczyków*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 203, s. 56.

pouczające suche maksymy i sentencje ogłaszane anonimowo, składające się na zminiaturyzowaną odmianę dydaktyki wręcz „w stanie czystym”⁸⁴. Już w pierwszym numerze „Przyjaciela Dzieci” pojawiły się rebusy i zagadki, zrazu nie były wszakże publikowane ani regularnie ani zbyt często, co potem Piotr Chmielowski uznał za najpoważniejszą słabość tygodnika we wczesnym okresie jego dziejów:

Jako zaniedbanie wytknąć należy „Przyjacielowi” z czasu od r. 1861–1864 małe uwzględnienie tych ćwiczeń i zagadnień, które zaciekawiając zaostwiają domysłność, kształcą zmysł kombinacyjny, wyrabiają przytomność umysłu [...] rubryka „Rebusy, szarady, zagadki” [...] nader mało była uprawiana; tak np. w roku 1861 pojawiło się wszystkiego pięć zadań tego rodzaju⁸⁵.

Oryginalnym pomysłem było natomiast założenie w styczniu 1863 r. rubryki „Anegdoty historyczne” (w sumie w okresie „lewestamowskim” ogłoszono 72 takie dykteryjki), prezentującej zabawne i niezwykle wydarzenia oraz sytuacje z przeszłości (głównie dotyczące dziejów starożytnych, ale i historii Polski do XVIII w. włącznie), pokazującej mniej koturnowe i patetyczne oblicze ludzi i czasów opisywanych w „poważnych” tekstach popularyzujących historię⁸⁶. Osobne miejsce trzeba wyznaczyć pożytecznemu i – dodajmy – unikatowemu w długich dziejach warszawskiego tygodnika cyklowi „Rozrywki użyteczne”, który pojawił się w ostatnich miesiącach fazy „lewestamowskiej” a dotyczył nieobecnych wcześniej (ani zresztą później) praktycznych problemów kultury fizycznej i sportu dzieci i młodzieży, a konkretnie nauki jazdy na łyżwach⁸⁷ oraz nauki pływania⁸⁸.

Istniały jeszcze dwie kategorie tekstów „Przyjaciela Dzieci”, nieliczne liczbowo i traktowane przez zespół redakcyjny okresu 1861–1865 z wyraźnym lekceważeniem, wyrażającym się w ich zupełnym pominięciu w rocznych spisach treści. Po pierwsze, mowa tutaj o o d p o w i e d z i a c h n a l i s t y c z y t e l n i k ó w. Stosowna rubryka (pod różnymi nazwami, jak np. „Odpowiedzi na listy”, „Korespondencja” etc.) pojawiła się zaledwie 12 razy, obejmując wówczas wyłącznie odpowiedzi na listy czytelników dorosłych, dzielących się opiniami o nowym czasopiśmie i zgłaszających uwagi do przyjętych rozwiązań a także pragnących

⁸⁴ Np. w pierwszej edycji rubryki „Zdania i myśli” (1861 nr 13, s. 104) znalazły się m. in. następujące sentencje: „Ręka próżniaka i leniucha sprowadza niedostatek i ubóstwo, ręka pracowitego przysparza majątku”, „Niech twe usta będą więzieniem języka”, „Jeśli ci kto dobrze zrobił, oddaj mu wet za wet – jeśli cię pokrzywdził, przebac”

⁸⁵ P. Chmielowski, *Czasopisma polskie...*, dz. cyt., s. 140.

⁸⁶ Przykładowo (wszystkie pod zbiorczym tytułem rubryki „Anegdoty historyczne”/ „Anegdota historyczna”): „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 96, s. 40 [dot. Filipa Macedońskiego i dworaków], „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 113, s. 168 [dot. hetmana Stanisława Koniecpolskiego i żołnierza bez pancerza], „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 172, s. 232 [dot. dziwactw XVIII-wiecznego wojewody Warszuckiego].

⁸⁷ *O bieganiu na łyżwach*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 280, s. 27–29.

⁸⁸ W. L. A. [W. L. Anczyc], *Kąpiele rzeczne i pływanie*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 220, s. 189–191; nr 221, s. 198–199; nr 222, s. 207–208.

nawiązać z „Przyjacielem Dzieci” współpracę autorską. Drukowane przez redakcję przeważnie krótkie odpowiedzi korespondentom były o tyle istotne, że pozwalały na pewne dookreślenie ogólnikowych założeń programowych tygodnika, swego czasu sformułowanych w otwierającym pismo wierszu Jana Chęcińskiego z r. 1861. Można więc było dowiedzieć się z nich, iż polemice z dwoma skrajnymi stanowiskami odbiorców domagających się eliminowania z kart tygodnika wszelkich materiałów obcych lub przeciwnie – preferowania przede wszystkim szczególnie atrakcyjnych treści zagranicznych, redakcja zajmuje stanowisko swoiście kompromisowe:

Przed wszystkim mamy na względzie rzeczy ojczyście, krajowe, nas obchodzące, ale zadaniem naszym jest zastąpić inne tego rodzaju publikacje cudzoziemskie. Staramy się o podanie wzorów i przykładów – uczciwych, dobrych, pięknych mamy [...] wiele w kraju naszym, ale są także i za granicą. Czemuż z nich nie skorzystać⁸⁹.

W innej odpowiedzi czytelnikowi zawarto następującą deklarację:

Piszemy dla wszystkich dzieci, bez różnicy stanu i wyznania – Nie widzimy więc potrzeby tworzenia nowych, odrębnych działów. Każde polskie dziecko zrozumie nas; o to się głównie i jedynie staramy [...]⁹⁰.

Redakcja była otwarta na deklaracje współpracy autorskiej, surowo jednak oceniała otrzymywane materiały i starannie je selekcionowała, nie wahając się w negatywnych odpowiedziach respondentom krytykować niejednokrotnie niski poziom poznawczy, wychowawczy, brak oryginalności, niedostosowanie do dziecięcych możliwości percepcji, a w przypadku tekstów literackich – także mierność artystyczną⁹¹. Widać więc, że pisanie dla dzieci traktowano w tygodniku poważnie i stawiano mu wymagania nie niższe, niż w przypadku pisania dla dorosłych. Tym bardziej więc dziwiła lekceważąca marginalizacja rubryki odpowiedzi czytelnikom.

Drugą rubryką, która nie znalazła w „Przyjacielu Dzieci” potrzebnego jej prestiżu, regularności i staranności przygotowania, stały się pojawiające się jedynie incydentalnie doniesienia o n o w o ś c i a c h w y d a w n i c z y c h z zakresu książki dla młodego odbiorcy. Rubryka „Nowości literackie” pojawiła się zaledwie czterokrotnie w r. 1862 i – nie wiadomo dlaczego wtłoczona w „Rozmaitości” – jeden raz w r. 1864, przynosząc (bardzo niedokładnie bibliograficznie) wiadomości o w sumie 13 edycjach warszawskich wydawców, ze szczególnym uprzywilejowaniem popularnych i tanich broszurek nakładem „Biblioteki Warszawskiej”. Wszystkie miały charakter pomocy dydaktycznych, zwłaszcza „dla ochronek i szkół

⁸⁹ *Odpowiedź na listy*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 67, s. 224.

⁹⁰ *Odpowiedź na listy*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 74, s. 280.

⁹¹ Por. np. *Odpowiedź na listy*, „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 116, s. 192: „Trzeba się uczyć, uczyć i jeszcze uczyć, trzeba umieć gramatykę i składnię, czytać wzory z cenniejszych pisarzy, a potem dopiero próbować sił własnych. Za wcześniej jeszcze – za wcześniej” (*nota bene* nie jest to bynajmniej odpowiedź dla dziecka, lecz dla niefortunnego grafomana liczącego, być może, na taryfę ulgową w piśmie dla dzieci).

wiejskich”, dotyczyły zaś głównie podstaw czytania, pisania, rachunków a także elementów wiedzy historycznej⁹².

Nie znamy bliższych przyczyn oficjalnej zmiany redaktora naczelnego, która dokonała się w lipcu 1865 r., zapewne jednak chodziło także o przerwanie stanu całkowicie fikcyjnego już od długiego czasu redaktorstwa Fryderyka Henryka Lewestama, zajętego zresztą przede wszystkim obowiązkami profesorskimi w Szkole Głównej. Nowy redaktor naczelny (i okazjonalny dotychczasowy współpracownik) Władysław Ludwik Anczyc (pierwszy sygnowany przez niego numer 223 ukazał się 8 VII 1865) przejął tygodnik o wypracowanej strukturze i zawartości oraz niewątpliwie ustalonej już renomie czy poczytności. Oddając należne zasługi ekipie związanej z imieniem Lewestama w artykule programowym zapowiedział wszakże „niektóre zmiany i ulepszenia”⁹³. W długich dziejach warszawskiego „Przyjaciela Dzieci” rozpoczęła się nowa faza.

Bibliografia

- Chmielowski P., *Czasopisma polskie dla młodego wieku*, [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, t. 3, Warszawa 1885, s. 110–154.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001.
- Gumkowski M., *Fryderyk Henryk Lewestam 1817–1878*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*. Seria trzecia: *Literatura krajowa w okresie 1831–1863*, t. 2, red. M. Janion, M. Dernałowicz, M. Maciejewski, Kraków 1988, s. 649–675.
- Kaniowska-Lewańska I., *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, Wyd. 2 zm., Warszawa 1973.
- Kmiecik Z., *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, Warszawa 1976, s. 11–57.
- Kmiecik Z., *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu 1864–1885*, Warszawa 1971.
- Kuliczowska K., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918. Zarys monograficzny. Materiały*, Warszawa 1975.
- Nasz plon. Książka pamiątkowa pięćdziesięciolecia „Przyjaciela Dzieci”, Warszawa 1912.

⁹² Zob.: *Nowości literackie*, „Przyjaciel Dzieci” 1862, nr 57, s. 144; nr 63, s. 192; nr 72, s. 264; nr 82, s. 342; *Rozmaitości*, „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 155, s. 95–96.

⁹³ W. L. Anczyc, *Od Redakcji*, „Przyjaciel Dzieci” 1865, nr 223, s. 209–210.

First years of the Warsaw's „Friend of the Children”: in the circle of Henryk Lewestam and associates (April 1861 – June 1865)

Abstract

The article is an analysis and critique-based attempt to present the first phase of the history of the most important magazine for children and youth on the second half of the 19th century and the positivist era, and at the same time the first of the long-lasting periodicals of this type - the Warsaw's weekly „Friend of the Children” (1861–1915).

The founder of the magazine, (appearing since 3 IV 1861), the creator of its concept and the first chief editor was an enterprising literary critic and journalist, Fryderyk Henryk Lewestam, in truth though the magazine has been led since 1862 by Michał Szymanowski, since 1863 together with Jan Chęciński. The periodical formulated a general plan of connecting learning and fun, realized through creating eight main parts of the publication: popularizing religious knowledge, information on the history of Poland and general history, the so-called morality (elements of ethics and rules of proper behaviour), natural sciences, elements of country science and ethnography of the historical lands of Poland, selected information from general geography, literary pieces and a number of small entertainment texts. The popular science publications often included elements of fictionalization. The literary department remained under much influence of the enlightened formation, it also used the still living and writing authors of the „national” romanticism, but there were also the younger writers of the shaping positivist generation. All the texts of the „Friend of the Children” were very strongly infused with elements of lecturing and didacticism, serving the shaping of the personality of a young reader in the spirit of obedience to parents, future usefulness to their country, social solidarity and charity-philanthropic attitude towards the „lower classes”.

The first phase of the magazine's history ended with the appearance of Władysław Ludwik Anczyc as a chief editor on 8 VII 1865.

Key words: Polish magazines for children and youth in the 19th century – Polish literature for children and youth in the 19th century

Krzysztof Woźniakowski
Pedagogical University in Cracov
Institute of Information Sciences
Book and Press Research Department

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Andrzej Romanow

Polskie czasopisma młodzieżowe w Wolnym Mieście Gdańsku

Prolegomena

Prócz wielu ważnych kwestii, jakie przyszło rozstrzygać po zakończeniu I wojny światowej Głównym Mocarstwom Sprzymierzonym i Stowarzyszonym znaczące miejsce zajmował problem przynależności państwowej Gdańska.

Jego włączenie w granice Rzeczypospolitej było jednym z zasadniczych dezyderatów polskich na konferencji pokojowej. Jednakże zapatrywania uczestników konferencji w sprawie gdańskiej nie były tożsame. Fakt ów determinowała przede wszystkim sytuacja polityczna, jaka wytworzyła się w Europie z chwilą rozpoczęcia obrad, sytuacja generowana rozbieżnymi interesami Wielkiej Brytanii i Francji.

Wobec odmiennych stanowisk tych państw w kwestii Gdańska, decydującą rolę odegrała opinia prezydenta USA Thomasa Woodrow Wilsona, który poparł stanowisko Wielkiej Brytanii, aby z Gdańska i przyległego doń terytorium utworzyć odrębny twór polityczny w postaci Wolnego Miasta. Oficjalne ukonstytuowanie się Wolnego Miasta Gdańska, którego warunki istnienia określały postanowienia traktatu pokojowego z Niemcami (art. 100–108), nastąpiło 15 listopada 1920 r. Jego granice obejmowały 1892 km², a liczba ludności wynosiła 358838 osób, w tym 86% Niemcy, 11% Polacy, 2,5% Żydzi, pozostali ca 0,5%. Wybuch II wojny światowej spowodował likwidację Wolnego Miasta i przyłączenie jego terytorium do Trzeciej Rzeszy.

Tak w okresie międzywojennym, jak i w dobie obecnej Wolne Miasto Gdańsk, jako „swoisty twór polityczny” skupiało i nadal skupia uwagę badaczy dziejów najnowszych. Plon ich badań znajduje, jak dotąd, najpełniejszy wyraz w opracowanym pod redakcją prof. Edmunda Cieślaka tomie IV cz. 2 (1920–1945) wielotomowej *Historii Gdańska*¹, a zestawienie wyzyskanej w owych badaniach literatury dotyczącej zagadnienia, w tomie V tegoż dzieła, tj. w *Bibliografii Gdańska* opracowanej przez

¹ Zob.: *Historia Gdańska, 1920–1945*, t. 4, cz. 2, red. E Cieślak, Sopot 1999.

Jana Kucharskiego i Przemysław Szafrana². Oczywiście lata, jakie dzielą edycję wspomnianych ksiąg od chwili obecnej, przyniosły nowe opracowania, które uzupełniają, poszerzają, a niekiedy nawet korygują dotychczasowe ustalenia. Tym niemniej pewne znaczące w dziejach Wolnego Miasta zaszczości nadal wymagają ich pogłębionego, monograficznego opracowania jak również dalszej, wnikliwej penetracji archiwów i bibliotek chroniących materiały związane z szeroko pojmowaną historią Gdańska³.

Badania nad prasą polską w Wolnym Mieście Gdańsku związane były i są z wieloma trudnościami. Przede wszystkim podstawowy materiał, na którym oparte są owe badania – tj. polskie czasopisma z terenu W. M. Gdańska – w czasie ostatniej wojny, a nawet w okresie powojennym, uległ poważnemu zniszczeniu, stając się często „bibliograficznym rarytasem”, rozproszonym na dodatek po bibliotekach, archiwach oraz innych ośrodkach naukowych głównie Polski, Niemiec i Ukrainy. Nie zachowały się też akta redakcji poszczególnych czasopism zawierające materiał poznawczy równie ważny, bo odsłaniający i naświetlający kulisy funkcjonowania prasy. Co prawda w ostatnim czasie odnaleziono i pozyskano ze zbiorów prywatnych niektóre materiały dotyczące polskiej prasy gdańskiej, ale uzupełniają one zaledwie (do tej pory nieznaną) fragment jej dziejów. Pracę nad powyższą problematyką utrudniał też brak wyczerpującej bibliografii gdańskiej prasy polskiej wydawanej w okresie międzywojennym. Dopiero badania autora niniejszego artykułu nad dziejami czasopiśmiennictwa polskiego w W. M. Gdańsku, których planem jest monografia tegoż pt. *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*⁴, pozwoliły na opracowanie możliwie dokładnej rejestracji bibliograficznej tytułów prasy polskiej funkcjonującej w międzywojennym Gdańsku⁵. Ogółem w latach 1920–1939 w W. M. Gdańsku ukazały się 63 tytuły polskich czasopism (w tym 27 różnotematycznych dodatków). Uwzględniając kryterium profilu czasopism, wyróżnić możemy prasę informacyjno-polityczną, czasopisma społeczno-informacyjne, gospodarcze, kulturalne i organizacyjne. Zaznaczyć przy tym należy, iż niektóre z nich to efemerydy, będące obecnie „białymi krukami” pomorskiego czasopiśmiennictwa. Pism młodzieżowych, stanowiących segment prasy organizacyjnej, było zaledwie

² Zob.: *Historia Gdańska*, t. 5, *Bibliografia Gdańska*, oprac. J. Kucharski i P. Szafran, Sopot 1997; zob. też: *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999, szczególnie dwa wykazy zawarte w cz. IV opracowania: *Chronologiczny wykaz gdańskich pism*, M. Andrzejewski, M. Chojnacka, s. 180–193 oraz *Bibliografia prac dotyczących gdańskiej prasy*, M. Andrzejewski, s. 194–219.

³ Nie będzie przy tym egzageracją – jak sądzę – twierdzenie, że materiały źródłowe związane z historią owego „enfant terrible” międzywojennej Europy, jakim było Wolne Miasto Gdańsk, znajdują się w większości archiwów nie tylko ościennych państw lecz również krajów zaangażowanych politycznie i gospodarczo w budowie powersalskiego ładu.

⁴ Zob.: A. Romanow, *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk 1979; zob. też: W. M. Kolasa, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*, cz. 2., *Prasa polska za granicą*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2012, t. XV, z. 1, s. 75–76.

⁵ A. Romanow, *Bibliografia prasy polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, „Rocznik Gdański” 1976, t. 36, z. 1, s. 161–188.

9, a wydawano je jako tytuły samodzielne (3 tytuły) bądź też jako samoistne dodatki do lokalnej prasy polskiej (6 tytułów)⁶. W niniejszym artykule przedstawiono je w układzie chronologicznym, przyjmując jako kryterium klasyfikacji (wyróżnienia) rok edycji pierwszego numeru danego pisma z uwzględnieniem kolejnych zmian jego tytułu.

Omawiając funkcje i rolę polskich czasopism młodzieżowych w Wolnym Mieście należy pamiętać, że funkcjonowały one w nieprzyjaznej, a od 1933 r. we wrogiej (przejęcie władzy w W. M. Gdańsku przez partię hitlerowską) atmosferze politycznej prokurowanej nienawistnym, wobec wszystkiego co polskie, stanowiskiem gdańskich władz⁷. O żywotności charakteryzowanych pism na polskim rynku czytelniczym w W. M. Gdańsku decydowała przede wszystkim wysokość funduszy wydzielanych na działalność edytorską przez patronujące tymże pracom instytucje i organizacje. Ograniczanie wspomnianych dotacji zawężyło, bądź wprost – uniemożliwiało kontynuację podjętych lub też uruchamianie nowych przedsięwzięć prasowo-wydawniczych⁸.

Popularność, tj. poczytność polskich, młodzieżowych gazetek w W. M. Gdańsku zależała też od atrakcyjności ich zawartości treściowej, a ta z kolei od talentu i operatywności młodocianych redaktorów. Że wspomniana kwestia stanowiła spory problem, świadczy zróżnicowany poziom tekstów zamieszczanych na stronicach tychże pisemek. Oczywiście obok wspomnianych już utrudnień ów fakt ograniczał możliwości realizacji zadań, jakie stawiali przed określonym pismem jego projektodawcy i edytorzy.

Przegląd polskiej prasy młodzieżowej w Wolnym Mieście Gdańsku

„Dodatek Akademicki” - pismo Bratniej Pomocy Zrzeszenia Studentów Polaków Politechniki Gdańskiej

Spośród działających w Wolnym Mieście Gdańsku polskich organizacji młodzieżowych najbardziej rozbudowaną służbę propagandowo-prasową miały: Zrzeszenie Studentów Polaków Politechniki Gdańskiej «Bratnia Pomoc» oraz

⁶ Zob.: tamże.

⁷ A. Romanow, *Prasa polska...*, dz. cyt., s. 218–232; H. Stępnia, *Ludność polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk 1991, s. 113–178; S. Mikos, *Wolne Miasto Gdańsk a Liga Narodów 1920–1939*, Gdańsk 1979, s. 218–232.

⁸ Zob.: A. Romanow, *Nie zrealizowane polskie inicjatywy prasowo-wydawnicze w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 1985, t. 45, z. 2, s. 127–138; tenże, *Gdańsk zapomniany... Szkice z dziejów miasta 1914–1939*, Gdańsk 2000, s. 102–110; Jeśli chodzi o prasę młodzieżową, to w 1933 r. Komisarjat Generalny Rzeczypospolitej w W. M. Gdańsku, z braku funduszy, musiał zrezygnować z planu wydania młodzieżowego pisemka pt. „Mały Gdańszczanin”, mającego służyć „...budzeniu i utrwalaniu polskości wśród dzieci”, (roczne koszty edycji tejże gazetki wynosić miały ca 6 tys. guldenów gdańskich), zob.: Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta Komisarza Generalnego RP w W. M. Gdańsku, (dalej – AP Gd., I 259), sygn. I 259/783, s. 5–9.

Związek Harcerstwa Polskiego. Sprawy prasowo-propagandowe «Bratniej Pomocy» należały do powołanej w listopadzie 1921 r. Komisji Informacyjno-Prasowej wchodzącej w skład tzw. Działu Zewnętrznego Zrzeszenia reprezentującego polskie środowisko akademickie w Gdańsku wobec władz uczelni jak też przedstawiciela Rzeczypospolitej w W. M. Gdańsku oraz wobec miejscowych organizacji polskich.

Dział ten utrzymywał też kontakty z ośrodkami akademickimi w Polsce i ze stowarzyszeniami subwencjonującymi «Bratnią Pomoc» w Gdańsku, głównie z Towarzystwem Opieki Kulturalnej nad Polakami Zamieszkałymi za Granicą im. Adama Mickiewicza.

Realizując zalecenia Zarządu dotyczące „...zbliżenia się do miejscowego społeczeństwa za pośrednictwem słowa drukowanego” Wacław Byszewski, ówczesny przewodniczący Komisji Informacyjno-Prasowej (zwany też »referentem prasowym«), przeprowadził z redakcją „Gazety Gdańskiej” rozmowy celem uzyskania zgody na zamieszczanie w niej samoistnego dodatku, w którym „[...] wypowiedzieć się może młodzież akademicka w sprawach jej dotyczących, a zaznajamiających ogół z życiem studenta Polaka w Gdańsku”⁹. Redakcja „Gazety” uzależniała swoją zgodę na edycję dodatku od zagwarantowania przez Zrzeszenie kwot pokrywających koszty druku studenckiego pisemka. Dopiero uzyskanie takowych (w wysokości 50 guldenów gdańskich) z Oddziału Kulturalno – Oświatowego Komisariatu Generalnego Rzeczypospolitej umożliwiło wydanie w dniu 20 maja 1923 r. pierwszego numeru „**Dodatku Akademickiego Bratniej Pomocy w Gdańsku**”, załączonego do 112 numeru „Gazety Gdańskiej”. Zawartość pierwszego numeru, a także następnego, stanowiły artykuły informujące o studiach Polaków w gdańskiej Technische Hochschule oraz felietoniki wykiwujące atmosferę bierności i wręcz bezrzeczowości panującą na zebraniach studenckich organizacji. Wspomniana krytyka spowodowała ostrą polemikę na łamach następnych numerów „Dodatku”. Autorom felietonów zarzucano, że chodzi im o zdobycie fałszywie rozumianej popularności poprzez opisywanie świadomie wyolbrzymionych „skandalów” i „afer” z życia Zrzeszenia. Polemika ta pomogła jednakże Komisji w wypracowaniu odpowiedniego profilu studenckiego pisma.

Następne jego numery, tj. 4 i 5, zawierały już dopracowane, rzeczowe artykuły informujące o warunkach studiów w Technische Hochschule, traktujące o sytuacji Polaków w W. M. Gdańsku. Ta pożyteczna akcja, jaką bez wątpienia było wydanie „Dodatku”, przerwana została z wydaniem numeru 5 pisemka. Być może zwinięcie studenckiej gazetki wiązało się ze sporami w łonie Komisji Informacyjno-Prasowej, być może z cofnięciem decyzji o przyznaniu subwencji na dalszą jej edycję.

Tymczasem mając na uwadze dalsze, sprawne funkcjonowanie tak przecież ważnego organu Zrzeszenia, jakim była Komisja – Informacyjno-Prasowa, Zarząd «Bratniej Pomocy» podjął uchwałę o jej reorganizacji, powołując 27 lutego 1924

⁹ „Dodatek Akademicki”, 4 września 1926, nr 1 (zał. do nru 203 „Gazety Gdańskiej – Echa Gdańskiego”).

r. Wydział Prasowy »Bratniej Pomocy«, dzielący się na Referat Prasy i Referat Propagandy¹⁰. Praca Referatu Propagandy w znacznej mierze wyzyskiwana była przez Referat Prasy, któremu przewodził w tym czasie student Józef Michejda. Materiał przygotowany przez Referat Propagandy był następnie uzupełniany informacjami przekazywanymi na bieżąco Referatowi Prasy przez zarządy kół naukowych i prezydium polskich korporacji studenckich¹¹. Zebrane informacje wyzyskiwano następnie do opracowywania przesyłanych do prasy notek i komunikatów. Komunikaty do dzienników krajowych i pism akademickich wszystkich »Bratnich Pomocy« wyższych uczelni w Polsce oraz do towarzystw subsydiujących gdańską »Bratnią Pomoc« wysyłano początkowo nieregularnie. Dopiero od 1930 r. zaczęto je wydawać dwa razy w miesiącu. Najczęściej zamieszczały je polskie dzienniki gdańskie, rezerwując nawet specjalne działy na ich publikowanie: np. „Gazeta Gdańska” i Echo Gdańskie – Kronikę Akademicką, „Straż Gdańska” – Życia studentów Polaków w Gdańsku.

Ponownie wydawanie studenckiej gazetki Wydział Prasowy »Bratniej Pomocy« podjął w 1926 r. I tym razem edycję pisemka pt. „**Dodatek Akademicki**” wspierała redakcja „Gazety Gdańskiej – Echa Gdańskiego”. Sygnalizując jego wydanie „Gazeta” nakreśliła zarazem jego profil: *„Dodatek zawierać będzie opis życia i studiów akademików Polaków studiujących na politechnice gdańskiej, udział ich w życiu polskim Gdańska oraz szereg artykułów traktujących o porcie gdańskim, stoczni itd.”*¹². „Dodatek Akademicki” ukazał się jako bezpłatna wkładka do numeru 203 „Gazety Gdańskiej – Echa Gdańskiego” z 4 września 1926 r. Jego pierwszy numer opracowany został przez Komitet Redakcyjny powołany spośród członków Wydziału Prasowego i Zarządu Zrzeszenia. W skład Komitetu wchodził: Alojzy Farnik – jako przewodniczący oraz członkowie: Fryderyk Blimke, Brunon Borzyszkowski, Andrzej Flatau, Antoni Kucharski, Zbigniew Lewakowski, Kazimierz Marcolla, Stanisław Olszewski i Stanisław Zielke¹³. Cel, jakiemu służyć miało wydanie „Dodatku”, tj. przybliżenie ogółowi społeczeństwa polskiego spraw akademików polskich w Wolnym Mieście, zaważył na zawartości treściowej gazetki. Tak więc obok artykułów dotyczących działalności statutowej Zrzeszenia, zamieszczano artykuły wykraczające poza sprawozdawczą formę informacji, jak np.

¹⁰ A. Romanow, *Z działalności Wydziału Prasowego »Bratniej Pomocy« ZSP Politechniki Gdańskiej*, „Litery” 1971, nr 12, s. 25; „Dodatek Akademicki Bratniej Pomocy w Gdańsku”, nr 3, załączony do nr 128 „Gazety Gdańskiej” z 10 X 1923 r. Zob. też: S. Mikos, *Polacy na politechnice w Gdańsku w latach 1904–1939*, Warszawa 1987, s. 119–120.

¹¹ Sprawozdanie Bratniej Pomocy za czas od 1 IX 1934 do 31 VIII 1935, s. 34; Relacja mgr. inż. Waleriana Libury, byłego działacza »Bratniej Pomocy« ZSP w W. M. Gdańsku z 22 V 1971; Zob. też: *Księga Pamiątkowa Studentów Polaków Politechniki Gdańskiej w latach 1904–1939*, red. H. Hadrian, M. Rakowski, R. Wieloch, Gdańsk 1993, s. 108.

¹² *Od redakcji „Gazety Gdańskiej – Echa Gdańskiego”*, „Gazeta Gdańska – Echo Gdańskie” 29 września 1926, nr 171, s. 4.

¹³ Zob.: „Dodatek Akademicki” 4 września 1926, nr 1.

tekst A. Farnika pt. *Czy studiowanie młodzieży polskiej w Gdańsku ma rację bytu?* i *Dwa dyplomy* lub F. Blimkego: *Kwestie praktyk a Stocznia Gdańska*.

Następny numer „Dodatku Akademickiego” ukazać się miał, jak informowano w „Gazecie”, 17 kwietnia 1927 r.¹⁴. Niestety, zapowiadany numer nie ukazał się, a o wstrzymaniu druku studenckiej gazетки zadecydowały kłopoty finansowe wydawnictwa „Gazety” (ówcześnie była nim «Drukarnia Bydgoska» S. A. Jana Teski)¹⁵.

„Nasza Młodzież”

gazetka Oddziału Uczniów i Młodocianych

Związku Zjednoczenia Zawodowego Polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku

W trzecim kwartale 1929 r. Związek Zjednoczenia Zawodowego Polskiego w W. M. Gdańsku¹⁶, biorąc pod uwagę konieczność roztoczenia szczególnej opieki nad polską młodzieżą robotniczą w Gdańsku, powołał Oddział Uczniów i Młodocianych podlegający kurateli trójosobowego »Kuratorium«¹⁷. Utworzenie nowego oddziału ZZP, grupującego robotniczą młodzież i zajmującego się jej problemami, było – w obliczu prowadzonej przez niemieckie organizacje związkowe i polityczne akcji werbunkowej, (co w konsekwencji często prowadziło do wynarodowienia polskiej młodzieży) inicjatywą ze wszech miar pożądaną. Łącznikiem i informatorem dla członków Oddziału Uczniów i Młodocianych oraz dla polskiej młodzieży nie zrzeszonej miała być gazетка wydawana w formie dodatku do organu prasowego ZZP – „Związkowca”.

Pierwszy numer młodzieżowego pisemka redagowanego pod nadzorem »Kuratorium« przez Kolegium Redakcyjne, które tworzyli młodzi członkowie ZZP, ukazał się jako dwustronicowa wkładka do 10 numeru „Związkowca” z 1 października 1929 r. i nosił tytuł: **„Nasza Młodzież – Dodatek dla uczniów i młodocianych”**. Funkcje redaktora odpowiedzialnego gazетки powierzono przewodniczącemu »Kuratorium« – Antoniemu Lendzionowi. Odrębna numeracja egzemplarza i zaznaczenie rocznika wydania pozwalają przypuszczać, że Zjednoczenie Zawodowe planowało stałą edycję dodatku. Pierwszy numer gazетки otwierała odezwa do młodzieży i jej rodziców apelująca o wstępowanie do Oddziału Młodocianych oraz wyjaśniająca cel jego powołania. Z kolei artykuł pt. *Młodzież i polityka* podnosił sprawę uczestnictwa młodzieży robotniczej w akcji konsolidacyjnej rozbitej waśniami politycznymi gdańskiej Polonii. Pozostałe szpalty pisemka wypełniały informacyjne artykułiki zwracające uwagę uczących się zawodu i młodych pracowników na

¹⁴ „Gazeta Gdańska – Echo Gdańskie” 12 kwietnia 1927, nr 58, s. 9.

¹⁵ Zob.: A. Romanow, *Prasa polska...*, dz. cyt., s. 111–114.

¹⁶ Zob.: H. Stępnia, *Ludność polska...*, dz. cyt., s. 277–286; A. Romanow, *Prasa polska...*, s. 52–53.

¹⁷ »Kuratorium« to tworzyli: członek Zarządu ZZP Antoni Lendzion oraz członkowie Komisji Rewizyjnej ZZP – Jan Lewalski i Ludwik Nowacki, zob.: „Nasza Młodzież” 1 października 1929, nr 1, zał. do nr 10 „Związkowca” 1 października 1929.

konieczność zapoznania się, przed podjęciem pracy bądź praktyki, z obowiązującymi w Wolnym Mieście przepisami regulującymi wzajemne stosunki pracobiorców i pracodawców. Nie udało się jednakże odszukać następnych numerów „Naszej Młodzieży”. Trudno więc definitywnie ustalić, czy przedstawiony numer gazetki z 1 października 1929 r. był pierwszym, a zarazem jedynym egzemplarzem czy też następne numery pisma po prostu zaginęły.

„Biuletyn Wychowawczy” następnie **„Dziennik Ogłoszeń”** oraz **„Z ławy szkolnej”** – gazetki uczniowskie **Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej w W. M. Gdańsku**

W roku szkolnym 1932/1933 samorząd uczniowski Gimnazjum Polskiego im. Józefa Piłsudskiego Macierzy Szkolnej w W. M. Gdańsku przystąpił, pod kierunkiem nauczyciela języka polskiego dr. Tadeusza Adamczyka, do wydawania własnego organu informacyjnego nazwanego: **„Biuletyn Wychowawczy”**. W „Biuletynie” zamieszczano sprawozdania z przebiegu zebrań uczniowskiego samorządu i podjęte na nich uchwały. Pisemko, prócz szkolnej młodzieży, otrzymywali także członkowie grona pedagogicznego, wychowawcy poszczególnych klas, uzyskując przegląd omawianych przez uczniów spraw, co było niezwykle pomocnym w procesie wychowawczym i edukacyjnym, dając możliwość ukierunkowywania uczniowskich zainteresowań oraz przedsięwzięć i sprawowania nad nimi nadzoru.

Z początkiem roku szkolnego 1933/1934, po reorganizacji uczniowskiego samorządu utworzono nowy jego organ, a mianowicie tzw. Komisję Centralną. Komisja już niebawem rozpoczęła edycję uczniowskiej gazetki – informatora pt. **„Dziennik Ogłoszeń”**¹⁸. Ponieważ treściowa zawartość „Dziennika” nie odbiegała od wiadomości zamieszczanych w „Biuletynie”, przypuszczać można, iż był on jego kontynuacją. Referentem prasowym, a zarazem redaktorem „Dziennika”, został uczeń Antoni Wieloch, którego niebawem zastąpił Norbert Zdeb. Prace młodych redaktorów gazetki od września 1933 r. nadzorował nauczyciel Eustachy Tarnawski.

Wydawanie „Biuletynu Wychowawczego”, a następnie „Dziennika Ogłoszeń” przygotowało młodzież gimnazjalną do podjęcia trudnego zadania edycji nowej szkolnej gazetki. Tym razem gazetka miała mieć o wiele szerszy profil tematyczny. Tak więc wprowadzono nowe działy jak: sprawozdawczy, literacki, informacyjny, kronikę gimnazjalną, dyskusyjny, rozrywkowy, sportowy i skrzynkę pytań. Pisemko przygotowywała Komisja Redakcyjna, której przewodniczyli uczniowie: Antoni Wieloch, a następnie August Popławski i Jan Jesikiewicz. Opiekunem Komisji Redakcyjnej z ramienia grona pedagogicznego został dr Piotr Jeż. O tytule

¹⁸ Zob.: E. Kuffel, *Komisja Centralna*, [w:] *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku (1922–1939). Księga Pamiątkowa w sześćdziesięciolecie założenia Gimnazjum*, cz. II, red. K. Sroczyńska-Wycańska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 111–125; *Sprawozdanie Dyrektora Gimnazjum Polskiego w Gdańsku* (dalej – *Sprawozdanie za rok...*) za rok szkolny 1933/1934, s. 45; M. Urbanek, *Niezwykłe Gimnazjum*, „Głos Wybrzeża”, z 3–4 czerwca 1972, nr 131, s. 5.

uczniowskiej gazetki zdecydował ogłoszony wcześniej konkurs. Najwięcej głosów otrzymała propozycja, aby nazwać ją „**Z ławy szkolnej**”. Pierwszy numer „Z ławy szkolnej” ukazał się, w formie powielanego maszynopisu, w listopadzie 1933 r., a w styczniu roku następnego wydano numer drugi. Z braku materiału publikacyjnego obydwie numery zawierały wyłącznie dane informacyjne dotyczące działalności samorządu uczniowskiego. Sam fakt wznowienia edycji szkolnej gazetki został pozytywnie oceniony przez dyrekcję i zespół pedagogiczny gimnazjum. *„Jakkolwiek oba numery mają charakter wyłącznie sprawozdawczy, – odnotowano w Sprawozdaniu Dyrektora Gimnazjum – oba są niejako pierwszym krokiem w dziedzinie dla młodzieży na tutejszym terenie na ogół obcej, a ze względów językowych trudnej”*¹⁹. Owe dwa, pierwsze numery „Z ławy szkolnej” odbito w niewielkim nakładzie po 60 egzemplarzy każdy.

Przeprowadzona umiejętnie przez Komisję Redakcyjną agitacja w poszczególnych klasach oraz rozwieszenie na terenie Gimnazjum kolorowych plakatów reklamujących uczniowskie piśmko, zachęciły młodzież do nawiązania współpracy jego redakcją, do której napływać zaczęły wreszcie teksty opracowane przez młodocianych autorów. Rozpisano też wśród uczniów konkurs na projekt graficzny i winietę szkolnej gazetki. Spośród licznie nadesłanych wzorów wybrano projekt ucznia Herberta Wilczewskiego, wyobrażający zatknięte w kałamarzu pióro oraz odpowiednio rozmieszczone napisy: tytułowy gazetki i określające jej numer i rok edycji²⁰.

W roku szkolnym 1934/1935 wydano 6 numerów „Z ławy szkolnej”. Tematyka, jaką w owym czasie poruszano na łamach szkolnej gazetki, dotyczyła spraw związanych z życiem Gimnazjum i działających na jego terenie organizacji młodzieżowych oraz problemów nurtujących środowisko uczniowskie. Zagadnienia te opisywano bardzo szeroko, często w kontekście sytuacji polityczno – społecznej polskiej ludności Wolnego Miasta. Za szczególnie ważną uznano znajomość ojczystego języka i posługiwanie się nim w miejscach publicznych, co w „nazistowskiej rzeczywistości” Gdańska wymagało sporej odwagi²¹.

Pragnąc podtrzymać bliższy kontakt z czytelnikami, redakcja gazetki założyła na terenie szkoły „skrzynkę pytań”, apelując jednocześnie do uczniów o nadsyłanie opisów wycieczek, ciekawych zajęć lekcyjnych, wspomnień, a także uwag o pracy samej Komisji Redakcyjnej²². Postanowiono też – chcąc wymieniać doświadczenia w redagowaniu gazety szkolnej – nawiązać kontakt ze szkołami w Polsce prowadzącymi edycję podobnych uczniowskich pism.

¹⁹ Zob.: *Sprawozdanie za rok szkolny 1933/1934*, s. 54; B. Janik, *Gazetka szkolna pt. „Z ławy szkolnej”*, [w:] *Gimnazjum Polskie...*, dz. cyt., cz. II, s. 127–128.

²⁰ „Z ławy szkolnej” 1934, r. II, nr 2, s. 5.

²¹ Tamże, nr 1, s. 1.

²² Tamże, s. 7; W latach 1933–1938 funkcje przewodniczących Komisji Redakcyjnej, a zarazem redaktorów szkolnej gazetki pełnili kolejno uczniowie: Antoni Wieloch, Norbert Zdeb, August Popławski, Jan Jesikiewicz, Leon Lenzion, Bernard Chojnacki, Janina Majewska.

W styczniu 1935 r. Komisja Redakcyjna przystąpiła do realizacji, nakreślonego przez jej opiekunów, programu zapoznania młodzieży gimnazjalnej z pięknem rodzimej polskiej tradycji, rodzimych obyczajów, a to z zamiarem utrwalenia w młodocianych czytelnikach poczucia dumy narodowej i, jak stwierdzono, „umiłowania ojczystego kraju”. W W. M. Gdańsku, w obliczu antypolskiej polityki hitlerowskich władz i wyszydzania wszystkiego co polskie, wspomniana akcja miała znaczący wyraz. Celowość takiego programu działania wśród młodzieży narażonej na bezustanną presję zorganizowanej akcji germanizacyjnej gdańskich władz była ze wszech miar pożądana. Głębokie przekonanie młodych dziennikarzy o słuszności i celowości wytyczonego programem kierunku oddziaływania gazetki na adresatów, znalazło odbicie w artykułach zamieszczanych w owym czasie na jej stronicach. *„Jednym z głównych zadań polskości w Gdańsku, głosiła gazetka, jest rozniesienie oświaty na szerokie warstwy społeczeństwa polskiego”*. Tej właśnie sprawie służyło, jak podkreślano, zniechędzone przez hakatystycznie nastawioną część niemieckiej ludności Wolnego Miasta, Gimnazjum Polskie – ów *„przodujący bastion polskości”*. Cytowany artykuł otwierał cykl zamieszczanych na łamach *„Z ławy szkolnej”*, a opracowanych przez uczniów Gimnazjum baśni, legend i podań kaszubskich oraz z terenu samego Gdańska, wyrastających z kaszubskiej, słowiańskiej tradycji.

Władze szkolne wysoko oceniały tak poznawcze, kształtujące, jak i wychowawcze znaczenie programu realizowanego przy pomocy szkolnej gazetki. Komisja Wychowawcza Gimnazjum Polskiego, do której należało m.in. przygotowanie rocznego planu działalności wychowawczej, zwróciła szczególną uwagę na rolę, jaką odgrywało w życiu szkoły uczniowskie pisemko. Dlatego też w lutym 1937 r. pragnąc rozszerzyć zakres oddziaływania gazetki na młodocianych czytelników, przystąpiono do wydawania jej drukiem. Druk zlecono polskim Zakładom Graficznym »Drukarnia Gdańska«, a pierwszym drukowanym numerem *„Z ławy szkolnej”* odbitym w 300 egzemplarzach był nr 2 z 1 lutego 1937 r. Zamieszczane w pisemku teksty ilustrowano wykonanymi przez uczniów fotografiami. Także poszczególne działy gazetki jak: Kronika Szkolna, Kronika Harcerska, Kronika Sportowa i Dla Najmłodszych ozdobiono pomysłowymi winietami, których autorem był uczeń Albin Trowski. Ogłaszano też w gazetce liczne konkursy o różnorodnej tematyce, dotyczącej niekiedy problemów nurtujących środowisko polskie Wolnego Miasta. Wyróżnione w konkursach prace zamieszczano następnie na stronicach szkolnego pisemka. Wśród wspomnianych prac rzeczowością w ujęciu konkursowego tematu odznaczał się artykuł opracowany przez gimnazjalistę Mieczysława Urbanka, traktujący o położeniu gospodarczym polskiej ludności w Wolnym Mieście. Autor, pisząc o konieczności popierania polskiego kupca i rzemieślnika pracujących w Gdańsku, podnosił jednocześnie problem znaczenia tychże warstw dla społeczności polskiej Wolnego Miasta podkreślając, iż *„są [one – A. R.] ostoją polskości w Gdańsku i [...] naszą strażą przy ujściu Wisły”*²³.

²³ „Z ławy szkolnej” 25 czerwca 1937, nr 5, s. 12.

Tymczasem entuzjazm, jaki wywołało wśród uczniów Gimnazjum wydanie pierwszego drukowanego egzemplarza gazetki powoli przygasał. Coraz częściej na jej łamach pojawiały się apele Komisji Redakcyjnej o nadsyłanie artykułów, korespondencji i abonowanie szkolnego pisma. *„Nawet nie płaciecie drodzy czytelnicy składek (...), a już nie ma mowy, żebyście przysyłali artykuły”* – pisano w jednym z numerów *„Z ławy szkolnej”*²⁴. Najpoważniejsze zastrzeżenia wysunęli gremialnie pod adresem redaktorów gazetki uczniowie klasy wyższej III c. W piśmie wystosowanym do Komisji Redakcyjnej zarzucali, iż *„...w skład redakcji wchodzi uczniowie przeważnie z jednej klasy o podobnych zapatrywaniach”,* że *„odrzucono artykuły uczniów z redakcją nie związanych, czyniąc przez to gazetkę jeszcze bardziej subiektywną”* oraz że zagubiono właściwy profil pisma i zamieszczano, zwłaszcza w dziale dla najmłodszych, artykuły opracowane na kompromitująco niskim poziomie. Komisja Redakcyjna, polemizując w odpowiedzi z zarzutami czytelników stwierdziła, iż *„uczniowie ci nie zdawali sobie sprawy, że o poziomie i o wartości gazetki nie profesorowie decydują, lecz oni sami”*²⁵. To nierozumienie specyfiki pracy redakcji *„Z ławy szkolnej”* wynikało, zdaniem Komisji, z braku należytego z nią kontaktu. Możliwość zapobieżenia podobnym, nie przemyślanym wystąpieniom widziano w *„...uczciwej współpracy z redakcją”*. W 1938 r. ukazały się zaledwie cztery numery pisemka szkolnego. Na zawartość tych ostatnich numerów wpływała sytuacja polityczna, w jakiej znalazła się w owym czasie Polska. Rzeczowe, pełne powagi artykuły trafnie nakreślały ówczesne położenie polityczno – militarne kraju. Ten realizm młodych redaktorów przysłonięty został *„...kwestią Zaolzia”*, kiedy to zaczęły pojawiać się w gazetce teksty pełne hurraulańskich frazesów nawołujących do walki o granice *„od morza do morza”*. Niebawem jednakże (w czerwcu 1938 r.), edycję gazetki zarzucono. Co prawda zapowiedziano wydanie specjalnego numeru *„Z ławy szkolnej”* w dzień poświęcenia nowego gmachu Gimnazjum Polskiego w W. M. Gdańsku, ale z powodu kłopotów finansowych i w obliczu przeciw polskiej nagonki hitlerowskich władz, od projektu odstąpiono. I tak od listopada 1933 r. do czerwca 1938 r. wydano 25 numerów szkolnej gazetki, z których do dnia dzisiejszego przetrwało zaledwie 16.

„Zewie”

Organ prasowy Gdańskiej Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego

W lutym 1935 r. Referat Prasowo – Propagandowy Zarządu Oddziału Związku Harcerstwa Polskiego w W. M. Gdańsku²⁶ przystąpił do prac nad wydaniem organu prasowego Zarządu Oddziału ZHP.

²⁴ *„Z ławy szkolnej”* 22 grudnia 1937, nr 7, s. 3–4; 1 IV 1938, nr 2, s. 4.

²⁵ *„Z ławy szkolnej”* 10 maj 1938, nr 3, s. 7.

²⁶ O dziejach ZHP w W. M. Gdańsku zob.: R. Woźniak, *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1977; H. Stępnia, *Ludność polska...*, dz. cyt., s. 313–333; natomiast o organizacji i działalności drużyn harcerskich w Gimnazjum Polskim

Obszerne, bo liczące ponad 20 stron wydanie pierwszego numeru, pisma, za którego redakcję odpowiedzialny był podharc mistrz Alfons (Alf) Liczmański, ukazało się już 3 marca tegoż roku i upamiętniało piętnastą rocznicę istnienia ZHP w Gdańsku. Jego tytuł – „Zewie” – to kaszubskie słowo oznaczające »wezwanie«. Oprócz okolicznościowych tekstów objaśniających cele i funkcje harcerstwa polskiego w Wolnym Mieście, stronicę pierwszego numeru zapełniały sprawozdania przedstawiające dotychczasowe efekty działalności ZHP na trudnym, gdańskim terenie oraz relacje z pobytu na wycieczkach i obozach autorstwa uczestników – harcerzy, świadczące zarazem o sporym zaangażowaniu młodzieży w opracowanie numeru.

22 marca 1935 r. na kolejnym zebraniu Zarządu Oddziału ZHP omawiano m. in. sprawy dotyczące kontynuowania edycji harcerskiej gazetki. Zastanawiano się też nad wypracowaniem najodpowiedniejszego dla jej zadań profilu²⁷. „Zewie”, podkreślano, *„ma służyć młodzi harcerskiej, ma ją rozweselić, przypomnieć minione dni obozów, ćwiczeń, kursów, wycieczek. Ma rzucić hasła dalszej wytrwałej pracy nad udoskonaleniem siebie i bliźnich”*²⁸. Drugi numer „Zewia” ukazał się dopiero we wrześniu 1935 r. Funkcję odpowiedzialnych za redakcję harcerskiego pisma przejęli obecnie kierownicy referatów prasowo-propagandowych Chorągwi Harcererek i Chorągwi Harcerzy – Waleria Sroczyńska i dr Marian Pelczar²⁹.

Informacyjno-sprawozdawczy profil pisma wpłynął prawdopodobnie na częstotliwość jego edycji. Co prawda w numerze 3 „Zewia” zapowiadano, że pismo to wydawane ma być jako kwartalnik, jednakże poszczególne numery ukazywały się przeważnie po zakończeniu rocznego okresu pracy drużyn harcerskich. Pragnąc urozmaicić treść „Zewia”, apelowano do adresatów o nawiązanie kontaktu z redakcją poprzez częstsze nadsyłanie korespondencji i materiałów do publikacji. Jednakowoż wezwanie przyniosło zaledwie śladowe rezultaty i kolejne numery nadal odgrywały rolę rocznych magazynów sprawozdawczych³⁰. Wprowadzone działy: sportowy i recenzyjny, w którym przedstawiano książki o tematyce harcerskiej nie zwielaokrotniły, jak oczekiwano, poczytności pisma. Nie zwiększyły jej również publikowane sporadycznie artykułiki problemowe, np. W. Sroczyńskiej pt. *Czy warto posyłać nasze dzieci na obozy harcerskie*, Oskara Żawrockiego: *Kim jesteśmy i czego chcemy*, Kazimierza Nowaka – *Dłaczego harcerstwo*. W ostatnim z wymienionych tekstów autor, nawiązując do napiętej sytuacji politycznej oraz charakteryzując na jej tle model wychowania harcerskiego wypracowany wśród

w W. M. Gdańsku piszą: Roman Wieloch i Jadwiga Zaleska w *Księdze Pamiątkowej Gimnazjum Polskiego im. Józefa Piłsudskiego Macierzy Szkolnej w Gdańsku (1922–1939)*, cz. II, Gdańsk 1989, s. 132–165.

²⁷ AP Gd., I 259/667, s. 8.

²⁸ „Zewie” 29 marca 1936, nr 3, s. 20.

²⁹ Od numeru 3 „Zewia” do zespołu odpowiedzialnych za redakcję pisemka doszedł nauczyciel Gimnazjum Michał Urbanek, zob.: tamże.

³⁰ Numer 4 „Zewia” ukazał się dopiero 25 IV 1937 r., a 5 i zarazem ostatni w maju 1938 r.

młodzieży polskiej w W. M. Gdańsku stwierdzał: *„Jeśli sąsiedzi nasi zdolni są wychować w duchu militarnym, to my chcemy dzieci swoje urabiać na tyle fizycznie i duchowo, aby zdolne były, kiedy po temu zaistnieje potrzeba, bronić tych wartości, które wytworzyła niepodległość oraz znój i trud rąk i głów”*³¹.

„Zewie”, czasopismo mające trafiać do rąk harcerskiej młodzieży, faktycznie czytany było w kręgu starszoharcerskim. „Nastoletnich” – druhny i druhów, nużyła bowiem lektura quasi statystycznych zestawień i suchy, urzędniczy styl publikowanych tekstów³². Podkreślić jednakże należy, że ukazujące się numery harcerskiego czasopisma zawierały, cenny do dziś, bogaty serwis ilustracyjny z życia organizacyjnego polskich drużyn harcerskich z obszaru Wolnego Miasta Gdańska.

**„Biuletyn Polskiej Rady Młodzieży”, następnie „Marsz Młodych”
gazetki Polskiej Rady Młodzieżowej
przy Gminie Polskiej Związku Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku**

Długoletni spór, jaki wiodły między sobą pretendujące do miana naczelnych dwie społeczno – polityczne organizacje polskie działające w Wolnym Mieście, tj. Gmina Polska i Związek Polaków, przysłańał problem wnikliwszego zainteresowania się przez nie losami polskiej młodzieży pozaszkolnej, często nie należącej do polskich towarzystw i organizacji. Młodzież ta, nie mając kontaktów z organizacjami polskimi, ulegała niekiedy natrętnej, bezustannej propagandzie niemieckiej i wstępowała do wrogich, niemieckich stowarzyszeń, co w konsekwencji prowadziło do jej wynarodowienia oraz akulturacji³³. Dopiero zjednoczenie tychże organizacji w maju 1937 r. (co prawda wymuszone przez Mariana Chodackiego, Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej w W. M. Gdańsku³⁴) i utworzenie jednolitego frontu polskiego, skupionego wokół nowo utworzonej organizacji – Gminy Polskiej Związku Polaków (dalej – GPZP), stworzyło warunki do nasilenia akcji patriotycznego i społecznego wychowania młodzieży, pozostającej dotychczas, jak wspomniano, poza kręgiem polskiego życia organizacyjnego w Wolnym Mieście.

W lutym 1938 r. przy Zarządzie Głównym GPZP utworzono Polską Radę Młodzieżową. Zalecono jej możliwie jak najszybsze rozwiązanie przedstawionego

³¹ „Zewie” maj 1938, nr 5, s. 4–8.

³² Relacja prof. Konrada Wojanowskiego, nauczyciela Gimnazjum Polskiego w W. M. Gdańsku, Referenta Wychowania Fizycznego w Komendzie Gimnazjalnego Hufca Harcerzy, z 14 maja 1971 r.

³³ Wspomniany problem omawiano też na zebraniach filii Gminy Polskiej i Związku Polaków, np. 17 I 1937 r. na zebraniu Filii ZP – Gdańsk Stare Miasto, członek Zarządu Głównego ZP dr Szczepan Pilecki, omawiając sprawy młodzieży polskiej w W. M. Gdańsku stwierdził, że *„coraz częściej zapomina młodzież o swoim polskim pochodzeniu i kryje się często we wrogich organizacjach”*, zob.: *Ratujmy od wynarodowienia naszą młodzież*, „Gazeta Gdańska” 26 stycznia 1937, nr 2, s. 8.

³⁴ Zob.: H. Stępnia, *Ludność polska...*, dz. cyt., s. 266–277; S. Mikos, *Działalność Komisarzatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1971, s. 340–345.

powyżej zagadnienia³⁵. Przystępując do pracy, Rada Młodzieżowa, pod przewodnictwem E. Tarnawskiego, wiceprezesa GPZP, oraz Jana Augustyńskiego, dyrektora Gimnazjum Polskiego i ks. Franciszka Rogaczewskiego, członka Zarządu Głównego GPZP, nakreśliła perspektywiczny plan działania. Jednym z zadań było przygotowanie wkraczających w życie młodych ludzi do „samodzielnego występowania na zewnątrz”³⁶.

Przejawem owego „samodzielnego występowania na zewnątrz” młodzieży zorganizowanej pod patronatem Polskiej Rady Młodzieżowej było m.in. wydanie we wrześniu 1938 r. drukowanego organu prasowego Rady pt. **„Biuletyn Polskiej Rady Młodzieży”**, który jako comiesięczny, samoistny dodatek załączano do „Straży Gdańskiej”³⁷.

W pierwszym numerze „Biuletynu” nakreślone zostały podstawowe zadania, jakie zamierzano realizować za jego pośrednictwem – i tak, oprócz funkcji informatora o życiu polskiej młodzieży w Gdańsku i o aktualnych problemach społeczno – politycznych Polski i świata, miał on być przede wszystkim „*kuźnię ideową, kuźnię, w której wykuwać się będzie jednolita młoda myśl polska w Gdańsku*”³⁸.

Formułę pisma, jej profil, najdogodniejsze do realizacji tychże założeń wypracować miała sama młodzież, głównie pozaszkolna, którą wydawcy zachęcali do aktywnej współpracy z redakcją. Artykuł programowy młodzieżowego pisma poruszał sprawę roli, jaka winna przypaść młodemu pokoleniu w ugruntowaniu polskości i polskiego stanu posiadania w Gdańsku. Zdaniem jego autorów dotychczasowa praca starszej polskiej generacji wśród młodzieży odbywała się bez szerszego udziału najbardziej w tym zainteresowanego młodego pokolenia polskiego Wolnego Miasta. Proporcje te, twierdzono, należy odwrócić – „*młodzież, podkreślano, czuje w sobie wielką siłę, chce nowych rzeczy dokonać, pragnie sama o przyszłych sprawach Gdańska myśleć, sama tworzyć polską myśl polityczną w Gdańsku*”³⁹. Naturalnie, ta napisana nieco na wyrost, chociaż zarazem pełna odwagi i zapału deklaracja była z pewnością konsultowana z owym „zasłużonym starszym pokoleniem” i miała zapewne na celu uświadomienie samej młodzieży jej wartości i siły, a także ukazanie nadziei, jakie wiązało z nią to właśnie „*starsze pokolenie*”, pragnące wychować ludzi oddanych sprawie narodowej w Gdańsku.

³⁵ AP Gd., I 259/664, s. 177–178, Regulamin Polskiej Rady Młodzieżowej przy GPZP w W. M. Gdańsku.

³⁶ „Straż Gdańska” 12 czerwca 1938, nr 12, s. 10–11; AP Gd., I 260/1097, s. 365; „Gazeta Gdańska” 29 sierpnia 1938, nr 195, s. 1.

³⁷ „Straż Gdańska” - pierwotnie (1927 r.) organ Centralnego (polskiego) Komitetu Wyborczego na W. M. Gdańsk, następnie (1933–1937) organ Polskiego Komitetu Wyborczego w W. M. Gdańsku i Związku Polaków w W. M. Gdańsku, wreszcie (1938–1939) – organ Gminy Polskiej Związku Polaków w W. M. Gdańsku; zob.: A. Romanow, *Prasa polska...*, dz. cyt., s. 151–159.

³⁸ „Biuletyn Polskiej Rady Młodzieży” wrzesień 1938, nr 1, s. 1.

³⁹ Tamże.

Od numeru 3 z listopada 1938 r. tytuł pisemka zmieniono na „**Marsz Młodych**”. Nowy tytuł miał dobitniej niż dotychczasowy oddawać istotny profil pisma i, zdaniem redakcji, świadczyć o jego przygotowaniu do roli, jaką odgrywać miała młodzieżowa gazeta. Tymczasem, zamiast młodzieżowej, dominowała w niej tematyka dotycząca aktualnych wydarzeń politycznych. Zajęcie przez Rzeszę Czechosłowacji, Kłajpedy, agresja faszystowskich Włoch na Albanię – to właśnie wydarzenia, jakie absorbowały młodocianych redaktorów „Marszu Młodych”. Pisząc o nich zazwyczaj usiłowano je skomentować. „Komentarze” sprawiały jednakże ich autorom wiele trudności i w zasadzie nie wyjaśniały czytelnikom złożonych politycznych problemów, ograniczając się do hasłowej eksplikacji danej zaszłości politycznej⁴⁰. Faktem jest jednakowoż, iż owi „komentatorzy” potrafili dostrzec i zasygnalizować w „Marszu Młodych” narastające zagrożenie Polski ze strony hitlerowskich Niemiec. Stąd zamieszczane w gazetce apele o wychowanie dla kraju „*żołnierzy codziennego życia*”, przygotowanych do najcięższych poświęceń, przy czym podkreślano związek antypolskiej polityki władz Wolnego Miasta z zaborczymi, agresywnymi względem Polski dążeniami Rzeszy.

Zainteresowanie czytelników „Marszu Młodych” – o czym świadczyła napływająca doń korespondencja – wzbudziła poruszana na stronicach pisemka problematyka społeczna, a w szczególności kwestia częstych w wielonarodowościowej społeczności Wolnego Miasta, „małżeństw mieszanych”. Czytelnicy jak i redakcja gazetki zdecydowanie wypowiadali się przeciw zawieraniu przez młodzież polską takich małżeństw, uważając, że są one „*jedną z głównych przyczyn słabości*” gdańskich Polaków⁴¹.

Ograniczona do czytelniczego zasięgu macierzystego tytułu, tj. „Straży Gdańskiej”, poczytność „Marszu Młodych” adresowanego do „*pozaszkolnej młodzieży polskiej w Wolnym Mieście*”, nie zdołała zapewnić pisemku stałego miejsca na lokalnym, polskim rynku prasy. Poza tym jego zadania przejęła z powodzeniem powołana w październiku 1938 r. przez GPZP tzw. Poradnia Młodzieżowa. Toteż wydawanie gazetki niektórzy członkowie organizacji uznali za „*zbędne obciążenie organizacyjnych funduszy*”. Mimo tych opinii pisemko zakończyło swój żywot dopiero w przededniu wybuchu II wojny światowej, tj. sierpniu 1939 r. W ciągu prawie rocznego (od września 1938 r. do sierpnia 1939 r.) okresu jego edycji adresaci otrzymali przypuszczalnie 15 numerów „Marszu Młodych. Wspomnieć też należy, że od kwietnia 1939 r. funkcje patriotyczno-poznawcze „Marszu Młodych” wspomagały przygotowywane okazjonalnie przez czytelników i młodocianych redaktorów pisemka tzw. „*żywe gazety*” przypominające na zebraniach „młodzieżówki” GPZP znaczące w dziejach Polski postaci oraz ważne wydarzenia historyczne⁴².

⁴⁰ Zob. np.: „Marsz Młodych” 1 kwietnia 1939, nr 7.

⁴¹ Małżeństwa mieszane, „Marsz Młodych” 1 kwietnia 1939, nr 7; Zob. też: „Gazeta Gdańska” 17 marca 1939, nr 64, s. 5.

⁴² „Gazeta Gdańska” 19 kwietnia 1939, nr 91, s. 5.

Polskie gazetki młodzieżowe wydawane w Wolnym Mieście Gdańsku, stanowiące – jak wspomniano – niewielki segment lokalnej, polskiej prasy organizacyjnej, przetrwały do chwili obecnej w stanie szczątkowym. Toteż trudno przeprowadzić ich wyczerpującą, w miarę pełną analizę jakościową. Z tychże powodów niepełna jawi się również analiza ilościowa. Generalizując, można jednakowoż stwierdzić, iż wszystkie owe, redagowane przez samą młodzież pisemka, miały do wykonania wśród polskiej społeczności Wolnego Miasta podobne zadania, a mianowicie utrwalenie w młodym pokoleniu tejże społeczności poczucia godności i dumy narodowej, umiławiania ojczystych tradycji i obyczajów wreszcie odporności na asymilatorskie, germanizatorskie dążności gdańskich władz.

Niestety, już w fazie konkretyzacji, urzeczywistniania i realizacji wspomnianych założeń, skuteczność oddziaływania na czytelników niektórych tytułów charakteryzowanych gazetek okazała się znikoma. Młodocianym redaktorom brakowało doświadczenia, stąd trudności w trafnym wyborze tematów mogących interesować czytelników. Brakowało również odpowiedniego wsparcia finansowego ze strony inceptorów i sponsorów danego przedsięwzięcia wydawniczego. Na koncepcję pisemek, na ich redakcyjno-wydawniczy kształt, miały też wpływ częste, niekiedy ambicjonalne spory osłabiające zwartość zespołów redakcyjnych, a także niewystarczająca kuratela merytoryczna ze strony patronów przydzielanych im przez edytorów określonego tytułu.

I tak ze wszech miar słuszny zamysł, w rzeczywistości zrealizowany został w minimalnym stopniu. Niektóre młodzieżowe pisemka stały się jedynie kronikami życia organizacyjnego, inne – świadectwem problemów nurtujących polskie środowiska młodzieżowe w Wolnym Mieście Gdańsku.

Bibliografia

- Księga Pamiątkowa Gimnazjum Polskiego im. Józefa Piłsudskiego Macierzy Szkolnej w Gdańsku (1922–1939)*, cz. II, red. K. Sroczyńska-Wyczańska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1989.
- Mikos S., *Polacy na politechnice w Gdańsku w latach 1904–1939*, Warszawa 1987.
- Mikos S., *Działalność Komisariatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1971.
- Prasa gdańska na przestrzeni wieków*, red. M. Andrzejewski, Gdańsk 1999.
- Romanow A., *Gdańsk zapomniany... Szkice z dziejów miasta 1914–1939*, Gdańsk 2000.
- Romanow A., *Nie zrealizowane polskie inicjatywy prasowo-wydawnicze w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 1985, t. 45, z. 2, s. 127–138.
- Romanow A., *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk 1979.
- Romanow A., *Z działalności Wydziału Prasowego Bratniej Pomocy ZSP Politechniki Gdańskiej w W.M. Gdańsku*, „Litera” 1971, nr 12, s. 24–26.
- Stępnia H., *Ludność polska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920–1939)*, Gdańsk 1991.
- Woźniak R., *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1977.

Polish youth magazines in the Free City of Gdansk

Abstract

The article presents the preserved titles of the Polish youth press publishing initiatives from the Free City of Gdansk, being a segment of local, Polish organizational press. Due to the incompleteness of the series of these magazines, their qualitative and quantitative analysis has been done on a limited scale. The main task of the Gdansk Polish youth press was to inspire and uphold patriotism and to oppose the germanisation attempts of the Gdansk authorities. Meanwhile, the inter-editorial arguments, as well as insufficient thematic care from the inceptors of these publishings weakened the desired influence on the addressees – readers. Finally, the magazines took the form of chronicles and partially „diaries” of the organisational life of the Polish youth in the Free City of Gdansk.

Key words: Polish press, Free City of Gdansk.

Andrzej Romanow

Retired prof. Of the University of Gdansk

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Renata M. Zajac

Galicyjski dodatek „Dla Młodszych” (1898–1913) na tle polskich dziewiętnastowiecznych czasopism popularnonaukowych¹

Historia polskich czasopism popularnonaukowych sięga XVIII wieku, jednak ich model oparty głównie na krajowym materiale i specjalizacja nastąpiła dopiero w drugiej połowie XIX wieku, często za sprawą wydawców warszawskich i galicyjskich. Jednym z przykładów pism tej epoki był periodyk „Dla Młodszych” wydawany we Lwowie w latach 1898–1913 jako samoistny dodatek do „Miesięcznika Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt”. W celu prawidłowej oceny roli tytułowego czasopisma należy usytuować go na tle polskich pism popularnonaukowych tego okresu. Obszar ten wstępnie został rozpoznany dzięki badaniom galicyjskiego czasopiśmiennictwa naukowego w dobie autonomicznej². Natomiast badania dziewiętnastowiecznych czasopism popularnonaukowych prowadziła Grażyna Wrona³, która wyodrębniła 19 tytułów powstałych w latach 1800–1900. Tę grupę można poszerzyć o periodyki wydawane w latach 1900–1914, gdyż pierwsza wojna światowa jest naturalną cezurą dziewiętnastowiecznego ruchu wydawniczego. Autorka odnalazła i wytypowała 10 tytułów popularnonaukowych powstałych w tym okresie oraz jeden, który zostanie dokładnie zaprezentowany w artykule, należący do wcześniejszego okresu i będący uzupełnieniem badań G. Wrony. Ogółem rynek czasopism popularnonaukowych w okresie 1800–1914 obejmował 30 tytułów.

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, numer rejestracyjny projektu 2014/15/B/HS2/01071.

² J. Myśliński, *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, z. 4, s. 477–500.

³ G. Wrona, *Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku. Ewolucja formy i treści*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 2, s. 5–31.

Tab. 1. Rozwój periodyków popularnonaukowych w Polsce w latach 1900–1914

Lata	1820–1830	1831–1841	1841–1850	1851–1860	1861–1870	1871–1880	1881–1890	1891–1900	1901–1914
Nowe tytuły	3	5	0	2	3	5	1	1	10

Źródło: G. Wrona, Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku: ewolucja formy i treści, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 2, s. 9; obliczenia własne

W okresie 1800–1864 (epoka romantyzmu) ukazało się 12 nowych tytułów, a po 1864 roku – siedem. Grażyna Wrona taki rozkład ilościowy wiąże z pogłębiającą się specjalizacją czasopiśmiennictwa polskiego, co było wyrazem dostosowywania się do przeobrażeń zachodzących na rynku zagranicznych czasopism. W pierwszym okresie pisma popularnonaukowe zajmowały się głównie tematyką geograficzno-podróżniczą i najczęściej korzystały z zagranicznych materiałów, przetwarzając je odpowiednio na potrzeby polskich czytelników. Kolejno powstawały periodyki oparte na wzorze ilustrowanych encyklopedii, w których materiał treściowy nie podlegał określönemu porządkowi formalnemu lub logicznemu, a zamieszczano w nich jedynie tłumaczenia tekstów zagranicznych („Przyjaciel Ludu”, „Muzeum Domowe”, „Magazyn Powszechny”, „Magazyn dla Dzieci”, „Księga Świata”). Prezentowały one typ „magazynów potrzebnych i pożytecznych wiadomości”⁴.

Wzrost liczby pism o tym charakterze odpowiadał ogólnoeuropejskim tendencjom. W drugim okresie 1864–1900 wykształcił się model periodyku popularnonaukowego opartego głównie na krajowym materiale pochodzącym ze współpracy z polskimi naukowcami. Zerwano z modelem ilustrowanych magazynów encyklopedycznych, kładąc nacisk na informowanie o postępie w naukach przyrodniczych. Wprowadzono tematykę ochrony przyrody, zdrowia i higieny⁵.

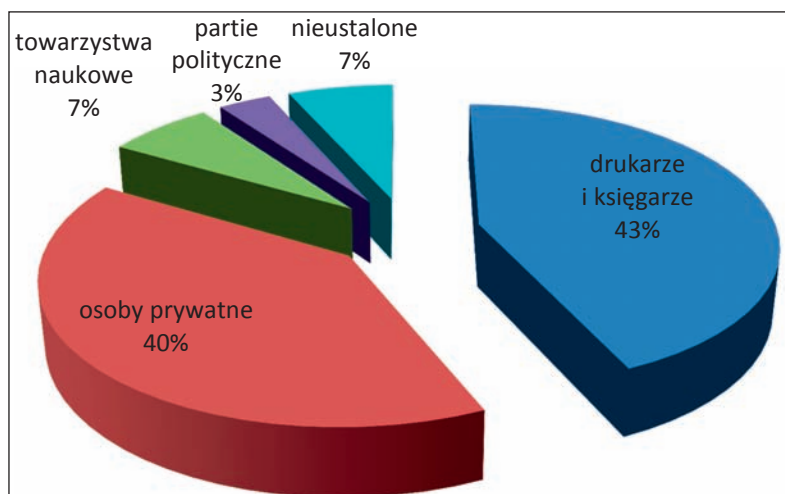
Powyższa tendencja utrzymywała się również w trzecim okresie wyznaczonym datami 1900–1914, w którym nastąpił gwałtowny przyrost nowozakładanych periodyków, co może być związane z ich krótkotrwałością w czasach niepewnych, spowodowanych zawieruchą historyczną panującą w Polsce do wybuchu I wojny światowej. Żywotność czasopism powstających wówczas wynosiła średnio zaledwie cztery lata.

Charakterystyka statystyczna badanego okresu wskazuje, że wydawcami periodyków popularnonaukowych byli głównie drukarze, księgarze, właściciele firm wydawniczych (13) oraz osoby prywatne (12), zwykle pedagodzy i dziennikarze. Dwa tytuły powstały dzięki inicjatywie towarzystw, a jeden dodatek wydawał organ Partii Socjalno-Demokratycznej. W dwóch przypadkach wydawcy nie ustalono. Nadal zatem, podobnie jak w XVIII wieku ludzie związani z produkcją i rozpowszechnianiem piśmiennictwa formowali podstawy popularyzacji nauki w Polsce,

⁴ Tamże, s. 8.

⁵ Tamże, s. 9.

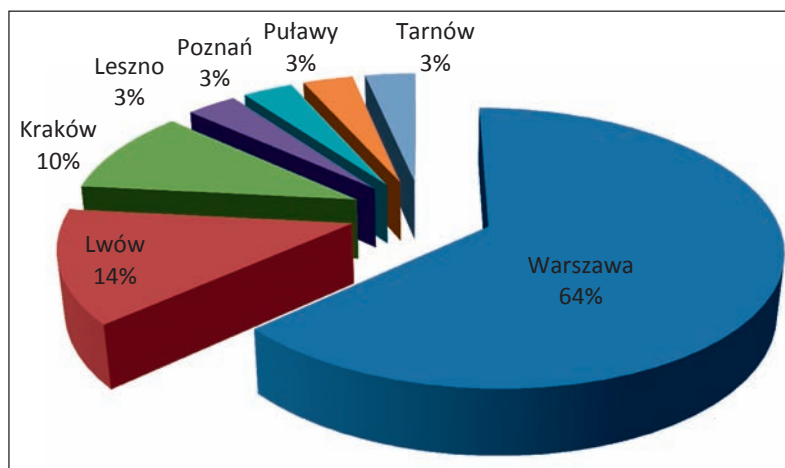
jednak dołączali do nich coraz częściej społecznicy, nauczyciele, dziennikarze i ludzie wykształceni, rozumiejący potrzebę popularyzacji nauki.

Wyk. 1. Wydawcy czasopism popularnonaukowych w latach 1900–1914

Źródło: obliczenia własne

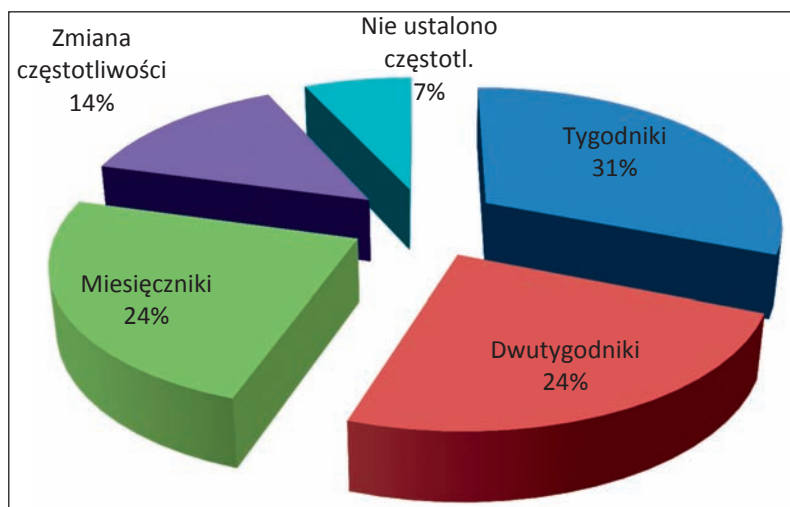
W okresie 1800–1914 większość tytułów wychodziła spod pras warszawskich (19), pozostałe wydawano we Lwowie (4), Krakowie (3), Lesznie (1), Poznaniu (1), Puławach (1) i Tarnowie (1), w tym jeden – „Jutrzenka” (1911–1912) w połowie 1912 roku zmienił miejsce wydawania z Warszawy na Łódź.

Wyk. 2. Geografia wydawnicza czasopism.

Źródło: obliczenia własne

Badając częstotliwość ukazywania się periodyków stwierdzono, iż dominowały tygodniki (9), tu również zaznacza się podobieństwo do tendencji występujących w XVIII wieku. Wśród pozostałych periodyków znalazły się dwutygodniki (7) i miesięczniki (7). W czterech przypadkach nastąpiła zmiana częstotliwości wydawania, w odniesieniu do dwóch nie udało się ustalić ich periodyczności.

Wyk. 3. Częstotliwość ukazywania się czasopism popularnonaukowych 1800–1914

Źródło: obliczenia własne

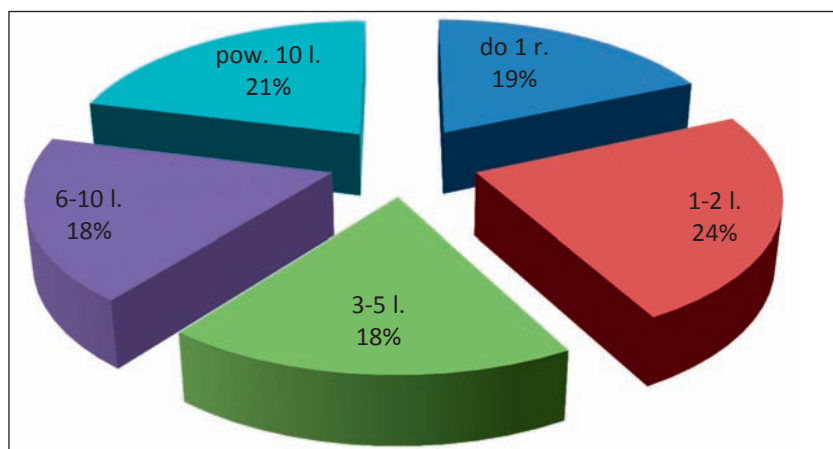
Żywotność dziewiętnastowiecznych pism wskazuje na rosnące zainteresowanie społeczeństwa wiedzą naukową, gdyż 8 tytułów przetrwało powyżej 10 lat, w tym do chwili obecnej ukazuje się „Wszechświat” (1882–1914), (1930–). Przez jeden rok ukazywało się 7 czasopism, w tym 2 efemerydy, kończące żywot po wydaniu pierwszych numerów, natomiast w okresie od jednego do dwóch lat wychodziło 9, a od trzech do pięciu lat – 7. Od sześciu do dziesięciu tal ukazywało się 7 tytułów.

Wśród charakteryzowanych pism 17 prezentowało typ ogólny, pozostałe były poświęcone grupie wybranych nauk, głównie naukom przyrodniczym i geograficznym⁶.

Czasopiśmiennictwo popularyzujące osiągnięcia naukowe w okresie 1800–1914 było związane z przemianami społeczno-ekonomicznymi w Europie, które powodowały m.in. potrzebę zwiększenia zasięgu informacji i zintensyfikowania komunikacji pomiędzy środowiskami naukowymi, a społeczeństwem. Te obowiązki przyjęły na siebie czasopisma, które charakteryzuje wówczas nasycenie treści materiałami bieżącymi. Jak ustaliła w swoich badaniach G. Wrona popularyzacja wiedzy naukowej w XIX w była rozumiana przez wydawców jako przystępne

⁶ Tamże, s. 9–10 oraz własne obliczenia dotyczące lat 1898–1914.

przedstawianie trudnych kwestii naukowych, stanowiące ważny wyznacznik postępu cywilizacyjnego i wymagające współpracy wybitnych uczonych⁷. Podkreślali oni wręcz obowiązek uczonego w zakresie popularyzacji nauki, który był równie ważny jak praca zawodowa. Zauważano także ważne cele edukacyjne powyższej działalności, gdyż uzupełniano w ten sposób braki programowe na poziomie szkoły podstawowej i średniej, a także przyczyniano się do podnoszenia kwalifikacji robotników. Polscy wydawcy powoływali do życia periodyki, które poprzez prezentację w przystępny sposób dokonań cywilizacyjnych, służyły podniesieniu poziomu umysłowego społeczeństwa, także poprzez literaturę, która miała zaspakać ciekawość i równocześnie bawić. Wiedza o postępie badań w obrębie różnych dyscyplin naukowych według ówczesnych redaktorów czasopism, zapewniała społeczeństwu świadomy udział w rozwoju cywilizacyjnym.

Wyk. 4. Żywotność czasopism popularnonaukowych 1900–1914

Źródło: obliczenia własne

Zadania popularyzacji nauki we wszystkich warstwach społeczeństwa podejmowali się głównie księgarze i wydawcy zachęteni powodzeniem wydawnictw zagranicznych. Nie mieli oni jednak jakiegokolwiek wsparcia instytucji państwowych. W tym okresie pojawiło się pierwsze popularnonaukowe czasopismo dla dzieci, łączące w swojej formie elementy popularyzacji z elementami wychowania moralnego – „Skarbiec dla Dzieci” (1830).

Uzupełnieniem zbioru dziewiętnastowiecznych czasopism badanych przez Grażynę Wrone jest dodatek do wydawanego we Lwowie „Miesięcznika Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” (1876–1916) – „Dla Młodszych” (1898–1913).

⁷ Tamże, s. 27–28; 18–20.

„Miesięcznik” ukazywał się co drugi miesiąc (6 zeszytów o podwójnej numeracji – 12 numerów), jedynie w latach 1908–1910 udało się redakcji wydawać co miesiąc jeden numer. Przez dwa lata (1906, 1907) pismo przestało wychodzić, o czym informuje odręczna notatka w katalogu Biblioteki Jagiellońskiej. Adresatem czasopisma byli miłośnicy zwierząt i członkowie Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt. Warto nadmienić, iż w roku 1876, gdy wydano pierwszy numer liczba członków towarzystwa wynosiła 154, w tym w Krakowie 11. Ciekawostką jest, że w 1878 roku zapisał się Juliusz Kossak, sławny krakowski malarz⁸.

Większość artykułów opisywała konkretne przypadki złego traktowania zwierząt, które nadsyłali czytelnicy lub członkowie towarzystwa. Już wtedy pisano o niehumanitarnych sposobach zabijania zwierząt hodowlanych, złym traktowaniu koni pociągowych i zwierząt wiejskich. O popularnonaukowym charakterze pisma świadczą prace omawiające zagadnienia z ochrony środowiska, biologii i psychologii zwierząt. Wiele miejsca poświęcano opisowi działalności zagranicznych towarzystw ochrony zwierząt i sprawom bieżącym Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt. Omawiano także ustawy krajów europejskich dotyczące ochrony zwierząt. W części informacyjnej drukowano również sprawozdania z międzynarodowych kongresów ochrony zwierząt i krajowych wystaw, a także zamieszczano informacje o najnowszych badaniach prowadzonych na całym świecie i spisy polecanej literatury przyrodniczej.

Redakcja chcąc popularyzować wiedzę przyrodniczą już w numerze 3 z 1876 roku zamieściła dodatek „Wiadomości Zoologiczne”, była to niestety efemeryda. Dopiero druga próba redagowania popularnonaukowego dodatku powiodła się i od 1898 roku dzięki Uchwale Walnego Zgromadzenia Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt⁹ do każdego numeru „Miesięcznika” dołączano „Dla Młodszych”.

Tab. 2. Liczba zeszytów i numerów „Dla Młodszych” w latach 1898–1913

Rok	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906
Liczba zeszytów	5	6	6	6	8	6	6	3	1*
Liczba numerów	10	12	12	12	12	12	12	12	1

Rok	1808	1909	1910	1911	1912	1913	Razem
Liczba zeszytów	12	12	12	6	6	6	101
Liczba numerów	12	12	12	12	12	12	167

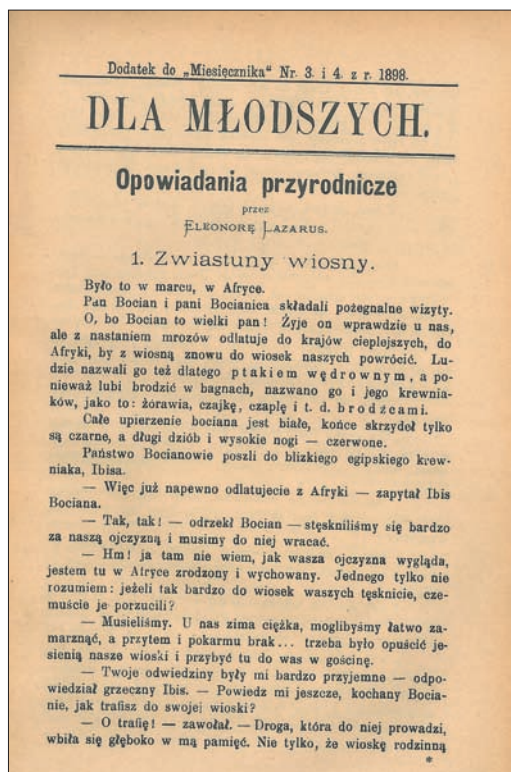
*Nie wiadomo, czy zachował się gdzieś egzemplarz, dane nie z autopsji.

W ciągu 15 lat wychodzenia dodatku ukazało się 167 numerów w 101 zeszytach. Nie udało się autorce odnaleźć numeru wydanego w kwietniu 1906 r. w Gródku, o którym wspomina redakcja we wstępnym artykule oraz w protokole

⁸ W każdym zeszycie redakcja zamieszczała imienny spis członków towarzystwa, a Juliusz Kossak znajduje się na liście w zeszycie 4 z 1878 roku, s. 51.

⁹ Informacja o tym zeszycie znajduje się w „Miesięczniku Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” 1898, nr 3/4, s. 48.

z walnego zebrania, gdzie można się dowiedzieć, że lwowska drukarnia z powodu długów Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt złożyła sprawę do sądu i odmówiła dalszego drukowania „Miesięcznika”¹⁰. Kryzys finansowy Towarzystwa trwał prawie dwa lata i dopiero dzięki pomocy finansowej hrabiego Leona Pnińskiego udało się spłacić długi i wznowić wydawanie obydwu czasopism. Każdy zeszyt dodatku niezależnie od tego czy pojedynczy, podwójny, czy poczwórny miał zawsze objętość 8 stron.

Fot. 1. „Dla Młodszych” 1898, nr 3–4, strona tytułowa. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej

Pierwszym redaktorem pisma kierowanego do młodzieży był Józef Limbach, nauczyciel gimnazjum we Lwowie, sekretarz Towarzystwa i autor opowiadań dla młodzieży „Podróż do Triestu”, który już od 1892 roku redagował macierzysty „Miesięcznik Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt”. Po ustąpieniu ze stanowiska, z powodu zajęć zawodowych od 1908 r. zastąpił go w redagowaniu obydwu czasopism wiceprezes Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt Józef Białynia-Chołodecki (1852–1935).

¹⁰ Rok 1908, „Miesięcznik Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” 1908, nr 1, s. 1; Protokół XXXI. Walnego Zgromadzenia, które odbyło się pod przewodnictwem P. Pławickiego, d. 21 kwietnia 1907, „Miesięcznik Galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt” 1908, nr 1, s. 10.

Fot. 2. „Dla Młodszych” 1904, nr 1–2, strona tytułowa. Egzemplarz ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej

„Dla Młodszych” posiadał numerację stron w obrębie każdego roku oraz własną ozdobną winietę. Początkowo był to tytuł dodatku w ramce, nad nim podtytuł dodatek do „Miesięcznika” i informacja o roku i numerze zeszytu. Od 1904 nr 1,2 pomiędzy podtytułem i tytułem drukowanym wersalikami, umieszczono grafikę zawierającą wizerunki trzech zwierząt (pies, kot, koń) oplecionych kwiatami lotosu. Winieta z grafiką zdobiła dodatek do końca 1905 roku. Zeszyty wydawane po dwuletniej przerwie od 1908 roku zawierały tytuł drukowany wersalikami, a pod nim podtytuł wraz z informacją o roku i numerze zeszytu. Szata graficzna wkładki dla młodzieży była bardzo skromna oprócz winiety nie było żadnych grafik. Wyjątkiem jest jedyna grafika zamieszczona na pierwszej stronie zeszytu nr 1,2 z 1900 r. przedstawiająca papieża Leona XIII karmiącego ptaki. Teksty publikowane w jednej kolumnie nie były wzbogacone fotografiami, a wydzielone rubryki wyróżniono jedynie wytłuszczeniem druku.

„Dla Młodszych” posiadał nieskomplikowaną strukturę. Każdy zeszyt dodatku wypełniały w większej części opowiadania, powiastki i wiersze, których tematem były zwierzęta. Pod koniec numeru ukazywały się krótkie informacje o odkryciach naukowych lub dotyczące ciekawostek z życia zwierząt, a zamykała go stała rubryka „Kącik humorystyczny”, istniejąca do 1905 roku. W 1900 roku w zeszycie nr 1, 2 pojawiła się jednorazowo rubryka „Rozmaitości przyrodnicze” zawierająca

teksty popularyzujące wiedzę zoologiczną. W 1909 roku wprowadzono rubrykę „Miscellanea”, w której zamieszczano krótkie informacje na temat zwierząt. W niektórych numerach Helena Mazurkówna prowadziła rubrykę pt. „Drobne wiadomości”, która zajmowała nawet do 5 stron i zawierała informacje o zwierzętach oraz opisy niezwykłych wydarzeń z udziałem zwierząt.

Z analizy zawartości treściowej pisma wynika, że dominowały krótkie teksty literackie (opowiadania, powiastki, wiersze), które poruszały tematykę zachowań poszczególnych gatunków dzikich zwierząt lub uczyły o pochodzeniu zwierząt domowych. Stosunkowo niewiele artykułów poruszało tematykę naukową. W okresie 1908–1913, gdy pismo redagował Józef Białynia-Chołodecki, pojawiało się więcej tekstów popularnonaukowych prezentujących poszczególne gatunki zwierząt lub omawiających ich zwyczaje. Charakter popularnonaukowy nadawały dodatkowi teksty omawiające tematykę artykułów zagranicznych lub tłumaczenia fragmentów książek¹¹. Tłumaczenia artykułów często podejmował się historyk i publicysta Eleazar Byk. Redakcja zamieszczała także oryginalne prace członków towarzystwa np. trzystronicowy fragment opracowania Zofii Grabowskiej pt. *Z psychologii szympansa*¹². Autorzy krótkich powiastek zajmujących połowę lub całą stronę czerpali informacje z zagranicznych czasopism¹³ lub publikowali własną twórczość. Tłumaczyły one często historię i pochodzenie poszczególnych gatunków zwierząt domowych lub przybliżały legendy związane z nazwami dzikich zwierząt¹⁴. Oryginalne krótkie opowiadania drukowała Eleonora Lazarus, w których pokazywała dzieciom jak wyglądały zwyczaje i życie poszczególnych gatunków zwierząt. Ukazywały one perspektywę zwierząt, co niewątpliwie pozwalało młodzieży spojrzeć na świat ich oczami. Tematyka dotyczyła zwierząt dzikich, widywanych na co dzień, jak bociany, sroki, kuny, czy myszy. Redakcja drukowała też artykuły poruszające w przystępny sposób zagadnienia z psychologii zwierząt.

Autorzy oryginalnych tekstów wywodzili się spośród członków towarzystwa. Najczęściej pisywali redaktorzy pisma, a z najbardziej znanych twórców można wymienić profesora Uniwersytetu Lwowskiego, geografa, przyrodnika i etnografa, autora wielu książek m.in. *O pożytecznych zwierzętach w rolnictwie, ogrodnictwie i leśnictwie*, Bronisława Gustawicza; popularyzatora nauki, publicystę, autora wielu książek dla młodzieży, Władysława Umińskiego oraz nauczyciela ludowego, etnografa i popularyzatora wiedzy przyrodniczej, Mikołaja Rybowskiego.

Model popularyzacji treści przyrodniczych wśród dzieci i młodzieży poprzez opowiadania, powiastki i krótkie informacje stosowały wówczas także inne

¹¹ Przykładem może być fragment pracy Franciszka Noë pt. *Slaverei im Thierreich* „Dla Młodszych” 1901, nr 9 i 10, s. 34–39.

¹² „Dla Młodszych” 1902, nr 9, s. 33–35.

¹³ Czasami podawano tytuł pisma np. „La Nature”. Artykuł ukazał się w 1902, nr 11 i 12, s. 46–47.

¹⁴ Przykładem może być artykuł nieznanego autora *Kogut*, „Dla Młodszych” 1902, nr 9, s. 39–40 lub historie: *Kozodój*, *Boża krówka*, „Dla Młodszych” 1902, nr 9, s. 36–38.

czasopisma o profilu popularnonaukowym. Przykładem tytułu kierowanego również do dzieci i młodzieży, a drukującego opowiadania, powiastki i wiersze jest ilustrowany dwutygodnik „Świat”.

Trudno w odniesieniu do omawianego dodatku mówić o oryginalnym zamyśle programowym popularyzacji wiedzy o zwierzętach, gdyż nie udało się odnaleźć pierwszego numeru, w którym mogła znajdować się deklaracja redakcji dotycząca misji i modelu pisma. Na podstawie zawartości treściowej dodatku można stwierdzić, iż Towarzystwu z pewnością przyświecał zamiar uwrażliwienia młodzieży na los zwierząt oraz popularyzacji wiedzy naukowej o nich. Krótkie teksty, pisane prostym językiem, w przystępny i ciekawy sposób zapoznawały młodzież z wiedzą na temat poszczególnych gatunków, informowały o odkryciach naukowych i tematach poruszanych w zagranicznej literaturze oraz zdarzeniach z udziałem zwierząt mających miejsce na terenie kraju. Stała rubryka na końcu bawiła młodzież drukując dowcipy, których bohaterami były zwierzęta. Dodatek „Dla Młodszych” był pierwszym periodykiem popularnonaukowym o wąskiej specjalizacji przeznaczonym dla młodzieży i w trudnych czasach zaborów poszerzał wiedzę o zwierzętach oraz pełnił rolę edukacyjną w zakresie ochrony środowiska na długo przed powstaniem „Aury” i „Eko”.

Bibliografia

- Bednarski T. Z., *Polskie czasopiśmiennictwo turystyczno-krajoznawcze (szkic bibliograficzno-informacyjny do 1914 r.)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, z. 3, s. 92–96.
- Hombek D., *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001.
- Korczyńska-Derkacz M., *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX w.: definicje i typologia*, „Roczniki Biblioteczne” 1992, z. 1/2, s. 209–218.
- Mikołajczak Z., *Polskie czasopiśmiennictwo turystyczne*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki” 1977, nr 5, s. 129–139.
- Myśliński J., *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomii*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, z. 4, s. 477–500.
- Pękalska M., *Popularnonaukowe czasopismo „Skarbiec dla Dzieci” (1830)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, z. 2, s. 5–19.
- Więckowska H., *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E, Zagadnienia Ogólne” 1966, z. 2, s. 87–110.
- Wrona G., *Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku: ewolucja formy i treści*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 2, s. 5–31.
- Zieliński A., *Pierwsze polskie czasopisma geograficzno-podróżnicze*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, z. 2, s. 161–172.

The Galician supplement „For the Younger” (1898–1913) compared to Polish popular science magazines

Abstract

The article presents the statistical supplement to the studies on Polish 19th century popular science magazines. It describes the quantitative growth, publishers, publishing centres, issuing frequency, liveliness and thematic contents and reapers' purpose. It has been established that in the years 1800–1914 30 popular science magazines were issued, mainly in Warsaw (19), mostly by printers, librarians and publishing company owners (13). This was a background for a magazine-wise description of a supplement to the „Galicia's Animal Protection Society Monthly” entitled „For the Younger” (1898–1913). The popular science monthly, destined for the youth appeared in Lviv for fifteen years and was addressed to the young animal lovers. The editorial board of the periodical wanted to sensitize the young generation of Poles to the fate of wild and household animals, as well as develop the interest in zoology and animal protection. This programme was realized mainly by stories, tales and short information notes. Sporadically, there were popular science articles or fragments of scientific works appearing there. Nevertheless, it was a first Polish specialist periodical popularising zoology and animal protection, addressed to the young readers. The study used all available (including the newest – digital libraries, databases) documentation sources and issues of the magazine titles. The historic-descriptive method and press content analysis methods were used in order to determine the origins, style, content elements, place of publishing, popularisation forms. Also the analysis and critique of the subject literature was used, which allowed for selecting and verifying the current establishments. The study also used elements of statistic method.

Key words: Popular science magazines, 19th century, statistics, „For the Younger”

Renata Maria Zając
Pedagogical University in Cracov
Main Library

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Sabina Kwiecień

Kartka z dziejów żydowskiej prasy dla dzieci i młodzieży w okresie autonomii galicyjskiej¹

W dobie autonomii galicyjskiej (1867–1918) ludność żydowska korzystała z prasy austriackiej wydawanej w języku niemieckim oraz własnej, ukazującej się po polsku, hebrajsku, niemiecku i w jidysz. Głównymi ośrodkami wydawniczymi był Lwów i Kraków. Ukazywały się pisma środowisk asymilacyjnych (początkowo w języku niemieckim, później polskim), syjonistycznych, prasa socjalistów, czasopisma społeczno-kulturalne oraz periodyki dla dzieci i młodzieży.

W Galicji było obecnych, na rynku prasowym siedem tytułów periodyków dla dzieci i młodzieży. Listę czasopism udało się ustalić na podstawie badań Jerzego Jarowieckiego², Aliny Całej³, Mariusza Jakubka⁴, Stanisława Zielińskiego⁵ oraz informacji bibliograficznych zarejestrowanych w Centralnym Katalogu Czasopism Polskich, Katalogu Ossolineum, Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego. Odnajdujemy wśród nich pisma środowisk syjonistycznych oraz asymilacyjnych. Były to czasopisma wydawane dla dzieci i młodzieży głównie przez działaczy syjonistycznych oraz przez organizacje polityczne, w tym Żydowską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą „Poalej Syjon”, czy asymilacyjne środowiska młodzieżowe – Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie” we Lwowie.

¹ Artykuł powstał w oparciu o kwerendy i badania finansowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr UMO-2013/11/B/ HS2/02589, ID 23859: *Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*.

² J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002.

³ A. Cała, *Bibliografia żydowskich periodyków polskojęzycznych*, [w:] *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego* 1989, nr 2, s. 95–101. Też: *Bibliography of Jewish Periodicals in the Polish Language (an Analysis of Data Collected)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 47–53. Też: *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia żydowskich pism wydawanych w języku polskim w latach 1823–1982*, Warszawa 2005.

⁴ M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795–1918*, Kraków 2004.

⁵ S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

Analiza tytułów pokazuje, że z uwagi na częstotliwość w polityce wydawniczej prasy dla dzieci i młodzieży dominowały miesięczniki (4 tytuły). Ponadto wychodził jeden tytuł – tygodnika, dwutygodnika i dwumiesięcznika.

Obecność pism dla dzieci i młodzieży na rynku prasowym była zróżnicowana i wynosiła od jednego roku do ponad dwudziestu lat. Należy jednak zaznaczyć, że dwa spośród interesujących nas czasopism wychodziły jeszcze po 1918 roku („Moriah” i „Zjednoczenie”). Analiza żywotności tytułów w okresie autonomii galicyjskiej przedstawiała się następująco: jedno pismo istniało przez okres jednego roku („Głos Związku”); jedno czasopismo przez dwa lata („Heatid. Przyszłość”); dwa periodyki przez cztery lata („Nasze Hasła”, „Olam Katan [Mały Świat]”); jeden tytuł przez siedem lat („Zjednoczenie”); kolejne wydawnictwo przez osiem lat („Haszachar”) i najdłużej – „Moriah”.

Prasa żydowska tego okresu to zasadniczo prasa trójjęzyczna, publikowana w języku jidysz, hebrajskim i polskim. Wśród badanych tytułów dominował w polityce wydawniczej żydowskiej prasy dla dzieci i młodzieży język polski (6 tytułów), tylko jedno pismo wychodziło w języku hebrajskim. Ośrodkami wydawniczymi był Lwów (4 tytuły) i Kraków (3 tytuły). Uwzględniając wiek odbiorcy można wnioskować, że dominującą grupą adresatów żydowskiej prasy była młodzież (6 tytułów), tylko jeden tytuł – „Haszachar” [„Przedświt”] dedykowany był dzieciom starszym, w nim odnajdujemy też materiały dla dzieci młodszych.

Badania żydowskiej prasy dla dzieci i młodzieży napotykały trudności ze względu na jej fragmentaryczne zachowanie.

Największą żywotnością na rynku wydawniczym cieszył miesięcznik młodzieży syjonistycznej – „Moriah”⁶. Pismo wydawane było w języku polskim, z przerwami, w okresie od stycznia 1903 do kwietnia 1924, początkowo we Lwowie, potem w Wiedniu, Krakowie (od 1919/1920), a następnie we Lwowie, Krakowie i w Warszawie (od 1923)⁷.

Pierwszy numer pisma ukazał w styczniu 1903 roku pod redakcją Jakuba Thona. Czytelników poinformowano wówczas o współpracownikach miesięcznika, do których należeli: Mathias Acher, Zwi Askenazy, Maksymilian Barber, S. Bernfeld, Marcin Buber, Marcus Ehrenpreis, Bertold Feiweil, Aleksander Hausmann, J. Laufer, Henryk Loewe, Henryk Loewenherz, D. Malz, D. Neumark, Róża Pomeranz, Leon Reich, Marek Scherlag, Dawid Schreiber, Ozjasz Thon, E. F. Waschitz. Analiza roczników „Morii” pokazuje, że niemal każdy tom redagowany był przez inną osobę.

⁶ Informacje o piśmie podaje: J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...*, dz. cyt., S. Zieliński, *Bibliografia czasopism...*, dz. cyt.. W Bibliotece Jagiellońskiej zachowały się numery: r. 2: 1904, nr 4; r. 4: 1906, nr 1–9; r. 7: 1909, nr 9. Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie posiada niemal kompletny zasób: r. 1: 1903; r. 2: 1904, r. 3: 1905; r. 4: 1906, r. 5: 1907, r. 6: 1908; r. 7: 1909; r. 8: 1910/11; r. 9: 1911/12; r. 10: 1912/13; r. 11: 1913/14; r. 12: 1916/17; r. 13: 1917/18; r. 18: 1923, nr 1–3, 5–7; r. 19: 1924, nr 3. Informacje o tytule rejestruje Centralny Katalog Czasopism Polskich oraz Baza Czasopism Ossolineum.

⁷ Z. Borzymińska, „Moriah”, hasło w: *Polski Słownik Judaistyczny*, [online:] <http://www.jhi.pl/psj/Moriah>.

Jeszcze w 1903 roku odnajdujemy zapis, że pismo redagują: Salomon Schiller, Adolf Stand, Jakub Thon. W 1904 roku miesięcznikiem kierował Natan Melat, następnie Fryderyk Aszkanazy, Leon Rosenkranz. Piąty rok ukazywania się „Morii” przyniósł zmiany – utworzono komitet redakcyjny. W 1907 roku przewodniczył mu M. M. Forstig i J. Kirton, następnie Natan Czaczkes i Izidor Schneider. Spośród członków komitetu redakcyjnego wymienić można nazwiska: M. Chmielecki, A. Ehrlich, Z. F. Finkelstein, Jeremiasz Frenkel, S. Graf, Adolf Rothfeld, Izidor Schneider, M. Tombak, Rothfeld, Rubin, K. Schwarz, L. Wechsler. W latach 1917–1919/1920 w Wiedniu pismem kierował Wilhelm Berkelhammer. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym miesięcznika był Jakub Grünberg, Karol Meisels (do 1919), kolejno Karol Lustbaden. W 1923 wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym został Ignacy Berber.

Częste zmiany redaktorów naczelnych, jakie można zaobserwować w piśmie, sprawiły, że opublikowano wiele deklaracji programowych, jednak o spójnych zadaniach. Stąd oblicze „Morii” nie ulegało zmianom i przez cały okres funkcjonowania realizowała ona podstawowy cel – wychowanie młodzieży żydowskiej w duchu narodowym.

Jakub Thon w 1903 roku pisał:

[pismo nasze] chce się przyczynić do wyrobienia indywidualności silnych i wielkich wśród młodej generacji, do wychowania Żydów pełnych i całych. Chcemy uchronić młodzież przed gubieniem się w małostkowości i drobnostkach życia, zbudzić w niej płomienną miłość i głębokie zrozumienie Żydostwa, hart ducha, silną wolę, odwagę i gotowość do ofiar⁸.

Adolf Stand dodawał:

uczyć się chcemy i doskonalić, hartować ciało, ćwiczyć umysł, wyrabiać charaktery, budzić odwagę, siać ducha niezależności. Odrodzić się potrafi naród, gdy się młodzież odrodzi. Skromną cegiełką w Panteonie narodowym będzie pismo nasze⁹.

Pismo stawiało sobie za cel wychowanie młodego pokolenia zgodnie z ideą syjonizmu. Dążyło do przekazania młodzieży żydowskiej wiedzy o dziedzictwie narodowym i wzbudzenia potrzeby podjęcia przez nią studiów z historii, literatury żydowskiej. Było przewodnikiem po aktualnych ówczesnie problemach społeczności żydowskiej. Głosiło:

W „Morii” ma skupiać i ogniskować się całe życie duchowe naszych braci galicyjskich, w niej współdziałać wszystkie siły twórcze nad odrodzeniem kulturalnym naszego narodu. Ma ona stać się obrazem każdorazowo dokonującej się u nas pracy duchowej¹⁰.

⁸ J. J. Thon, *Nasz cel*, „Moriah” 1903, nr 1, s. 1–2.

⁹ A. Stand, *Organ dla młodzieży*, „Moriah” 1903, nr 1, s. 2–4.

¹⁰ *Do młodzieży*, „Moriah” 1905, nr 1, s. 3–5.

Numery jubileuszowe wydane z okazji pięcio- i dziesięciolecia funkcjonowania pisma w kręgach młodzieży żydowskiej przyniosły podsumowania, przybliżyły historię i przyszłość miesięcznika:

Przed pięciu laty stworzyliśmy organ młodzieży żydowskiej w Galicji. Pięć lat zaledwie minęło, a okres ten wielkim odłamek czasu się wydaje. [...]

Narzędziem być miała w nieceniu potężnego żaru idei narodowej, podniętą dla wątplących, drogowskazem dla błądzących w krainach obcych bogów, płomieniem była buchającym szczerym, serdecznym a dotąd nieznanym ciepłem własnych uczuć i własnych myśli - fanfara być miała „Moriah”, co grzmiącym hymnem pieśń odrodzenia duszy żydowskiej wieścić miała i pobudką do pracy ciągłej, do nieustannej i nieustraszonej walki każdego z osobna i wszystkich razem. [...]

„Moriah” jest świątynią młodzieży a droga do świątyni to wiara i miłość. [...]

W ciągu pięciolecia skupiła i zogniskowała „Moriah” najwybitniejsze siły twórcze około siebie, a oświetlając wszechstronnie wszystkie zagadnienia naszego życia i twórczości stała się wychowawczynią i przyjaciółką młodzieży, jej obrońcą i sługą.

Tą drogą kroczyć będziemy dalej...”¹¹.

Moria istnieje już dziesięć lat [...]. Cieszyć się i dusze napawać radością musi nas to tym bardziej, jeżeli przypominamy sobie, jak „Moriah” powstała. Oto kilku studentów gimnazjalnych, zdaje mi się, że towarzysze Fall, Haskler i Silberschein zwrócili się do tow. Jakuba Thona i grupki ludzi skupiających się wówczas obok niego z wezwaniem objęcia redakcji założyć się mającego pisma dla młodzieży. [...]

W ciągu tego dziesięciolecia poszły w świat szeregi młodzieży, które zdobyły dla siebie prawdziwą wiedzę żydowską, które opanowały w zupełności język hebrajski. A w czasach ostatnich powstaje nowa forma organizacyjna żydowskiego skautu. Forma ta u nas jeszcze nowa i nie należycie ceniona, lecz nie ulega wątpliwości, że do niej należy przyszłość¹².

Szata zewnętrzna miesięcznika „Moriah” wyróżniała się starannością. Każdy numer miał oddzielną okładkę. Pismo otwierała winieta z tytułem „Moriah”: miesięcznik młodzieży żydowskiej. W 1912 roku (rocznik X) nastąpiła zmiana podtytułu na „Czasopismo poświęcone nauce, sztuce i literaturze żydowskiej”, następnie na „Czasopismo poświęcone nauce, sztuce i literaturze oraz sprawom społecznym Żydostwa”. Do pierwotnego podtytułu redakcja powróciła w 1916 roku. Należy podkreślić, iż od lipca 1914 roku do listopada 1916 roku nie było wydawane. Na przestrzeni okresu ukazywania się pisma widoczne są również zmiany w winiecie pisma. Pewne elementy pozostały jednak stałe – pod winietą podawany był numer pisma, rok ukazywania oraz data według polskiego i żydowskiego kalendarza. Następnie czytelnik otrzymywał spis zawartości numeru. Poniżej redakcja podawała miejsce i rok wydania oraz adres drukarni (m.in. Drukarnia Udziałowa we Lwowie Samuela Lindego, Drukarnia pod zarządem Ignacego Jaegera). Drugą i czwartą stronę okładki wypełniały reklamy (m.in. Księgarni hebrajskiej

¹¹ Redakcja, „Moriah” 1908, nr 1, s. 1.

¹² L. Rosenkranz, *Dziesięciolecie „Mori”*, „Moriah” 1913, nr 4, s. 101–103.

Munk&Rot we Lwowie; Zakładu introligatorskiego E. Kupfera we Lwowie; reklamy książek – Ratau'a, *Ochrona własna*, A. Nosinga, *Kolonizacja żydowska w Palestynie*, *Palestyna: zarys geograficzny*; wiedeńskiego miesięcznika młodzieży żydowskiej „Unsere Hoffnung”, czy „Roczników Żydowskich”, pisma „Haszachar”). Na pierwszej stronie powtarzane były informacje o tytule, numerze i dacie pisma uzupełnione o adres redakcyjny i warunki prenumeraty. Następnie zamieszczany był artykuł wstępny. Treści prezentowane były w jednokolumnowym układzie druku. Analiza roczników „Morii” pokazuje ewolucję szaty graficznej. Stosowano różne rodzaje czcionek, w różny sposób oddzielano teksty artykułów (podwójną pogrubioną, poziomą kreską, bądź drobnym ozdobnikiem), tytuły wyróżniano krojem pisma i wielkością czcionki. Redakcja podawała też spis materiałów składających się na zawartość całego rocznika. Uwagę zwraca stosunkowo mała ilość materiału ilustracyjnego. W obrębie rocznika redakcja stosowała ciągłą paginację. Rocznie wychodziło od 250–430 stron.

Materiały składające się na zawartość numerów „Moriah” można usystematyzować wokół następujących treści: artykułów bieżących, beletrystyki (proza, poezja, felietony), artykułów historycznych, społecznych, literackich i naukowych, omówienia literatury oraz przeglądów miesięcznych. W ostatniej wyróżnionej grupie doniesień prasowych odnajdujemy stałe działy, czy rubryki miesięcznika młodzieży żydowskiej, w tym *Przegląd prasy*, *Z życia żydowskiego*, *Z życia młodzieży* (tutaj pojawiały się informacje o działalności młodzieży w Brodach, Brzeżanach, Buczaczu, Dębicy, Drohobyczu, Jarosławiu, Kałuszu, Kołomyi, Krakowa, Lwowa, Przemyślu, Samborze, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu, czy Wiedniu), *Dyskusje*, *Odezwy*, *Od redakcji i administracji*, *Fundusz Prasowy*. Analiza jednego z roczników (rok 1909) pokazuje, że poza drobnymi informacjami, na które składały się *Przeglądy miesięczne* pisma, procentowy rozkład materiału prezentował się następująco: 42% – to artykuły historyczne, społeczne, literackie i naukowe; 24,5% – materiały dotyczące spraw bieżących; 20,5% beletrystyka a 12% omówienie książek.

W najliczniejszej pod względem ilości artykułów grupie materiałów, prezentowanych na łamach miesięcznika „Moriah”, dotyczących problemów społecznych, historycznych, literackich, odnajdujemy teksty Achadam-Haama, Abrahama Ehrlicha, F. Finkelsteina, Jeremiasza Fränkela, M. Frostiga, S. Guttmanna, J. Kirtona, K. Kunfera, Samuela Pilzera, Adolfa Rothelda, Abrahama Salza, Salomona Schillera, Ignacego Schipperera, Izidora Schneidera, Emila Sommersteina.

Lektura szkiców historycznych, literackich pokazuje, że miesięcznik realizował model wychowania młodego czytelnika w duchu syjonistycznym. Dążył do emancypacji kulturalnej młodzieży, odpowiednio kształtując postawy społeczne, polityczne, poczucie tożsamości narodowej. Na łamach pisma prezentowano sylwetki i twórczość przedstawicieli literatury jidysz i hebrajskiej – przykładowo Mordechaja Zwi Mane, Israela Zangwila, Abrahama Reizena, Szaloma Asza, Izaaka Lejba Pereca, Henryka Heine'a, Josefa Berdyczewskiego; reprezentantów literatury

polskiej – Elizy Orzeszkowej; działaczy syjonistycznych w szczególności Teodora Herzla, świata artystycznego – sylwetka aktora Adolfa Sonnenthala.

Obecne były teksty krytyczno-literackie poświęcone m.in. dziejom literatury nowohebrajskiej, omawiające wkład narodu żydowskiego do europejskiego dziedzictwa kulturowego i literackiego, czy poświęcone omówieniu sztuki żydowskiej. Redakcja zabierała głos w kwestii problemów społecznych, informowała o położeniu ekonomicznym społeczności żydowskiej np. w Rosji, czy prądach społecznych obecnych w robotniczych środowiskach żydowskich. Publikowała też materiały dotyczące problemów, które mogły interesować młodzież jak choćby kwestia moralności. Na łamach miesięcznika „Moriah” często poruszano sprawy związane z pracą społeczną w Palestynie, pojawiały się opisy podróży. Nie zabrakło wykładów na temat asymilacji, syjonizmu, ideologii poalej-syjonistycznej. Z zagadnień historycznych interesowano się lichwą, klątwą żydowską w ujęciu dziejowym. Szkice te reprezentowały wysoki poziom merytoryczny, opatrzone były aparatem krytycznym w postaci przypisów. Pełniły nie tylko funkcję informacyjną, rozbudzały zainteresowania naukowe, ale i wychowywały w duchu narodowym.

Literatura prezentowana w piśmie „Moriah” przynosiła teksty prozatorskie i poetyckie, w tym tłumaczenia z języka jidysz, hebrajskiego, czy rosyjskiego. Odnaleźć można utwory czołowych twórców literatury żydowskiej w języku jidysz i hebrajskim m.in.: Szaloma Alejchama, *Syoniści w Kasrilywce* (tłum. Z. F. Finkelstein), Szaloma Asza, *Nad rzeką nad obcą, Zima w miasteczku* (tłum. Ignacy Szipper), G. Szofmana, *Zmęczeniu. Z utworów poetyckich tryptyk Świt* (tłum. Roman Aleksandrowicz), wiersze: Berwila, *Makabejski bój*, Henryka Fogla, *Resurrecturis*, S. Fruga, *Jam harfą eolską*, Sanspitria, *Nad twą kolebką*, *Wśród jasnych pól*, I. Zapały, *Uśmiech Heinego*, *Na egzemplarzu Rabbi z Bacharach* (przeł. A. Ehrlich), Samuela Imbra, *Na zachodzie, Za późno*, N. Lesina, *Śmierć* (przeł. M. Chmielnicki), Morrisa Rosenfelda, *Z pieśni lirycznych*, Ch. N. Bialika, *Wici Syonu* (na cześć kongresu bazylejskiego).

Sprawy bieżące, które poruszała redakcja miesięcznika „Moriah” dotyczyły w szczególności idei syjonizmu, narodowości żydowskiej, pracy palestyńskiej, asymilacji, pojęcia pracy zawodowej, znaczenia wiedzy ogólnej dla judaistyki, wychowania młodzieży żydowskiej, etyki młodzieży żydowskiej, wartości języka hebrajskiego dla wychowania żydowskiego, spraw szkolnych, w tym walki młodzieży żydowskiej galicyjskich szkół średnich o uznanie narodowości żydowskiej w oświacie, przejawiającej się w dostosowaniu programów szkolnych do ich potrzeb m.in. wprowadzenia nadobowiązkowej nauki języka hebrajskiego i historii żydowskiej. W kwestiach tych wypowiadali się głównie działacze syjonistyczni: Ozjasz Thon, Wilhelm Belkerhammer, Adolf Stand, Michał Ringel, Alfred Nossig, Apolinary Hartglas, Józef Meiser, Samuel Rappaport, Leon Reich, Izydor Schneider, ale pojawiły się też teksty młodzieży – jak choćby Komitetu żydowskiej młodzieży galicyjskich szkół średnich.

O wysokim poziomie pisma „Moriah” świadczy dział poświęcony omówieniu książek. Na łamach miesięcznika recenzowano prasę adresowaną do środowisk

żydowskich, m.in. „Rocznik Żydowski” oraz publikacje dotyczące kultury i historii narodu żydowskiego, w tym prace wydane w języku niemieckim, utwory literackie (np. nowele Szaloma Asza). Redakcja prezentując daną pozycję podawała szczegółowe informacje bibliograficzne.

W 1912 roku na łamach pisma pojawiła się informacja o dodatku do „Morii” zatytułowanym „Głosy młodzieży”, którego celem miało być stworzenie młodzieży możliwości publikacji własnych prac i przygotowanie młodych ludzi do pracy publicystycznej. Zapowiadana wkładka miała być trybuną młodzieży żydowskiej. Na jej łamach młodzież żydowska miała zabierać głos we wszelkich dotyczących i interesujących ją sprawach. Niebawem redakcja zrezygnowała z tego projektu, argumentując to brakiem odpowiedniego materiału. Do pomysłu powrócono w roku 1917. W numerze czwartym z 1917 czytamy o dodatku miesięcznym – „Haszomer”, poświęconym młodzieży, który przynosić miał szkice z historii i literatury żydowskiej, pogadanki, legendy, opisy życia palestyńskiego, pogadanki skautowe, pieśni hebrajskie i żydowskie, sprawozdania z wycieczek, zabaw i pracy pojedynczych gniazd w Galicji i Królestwie Polskim.

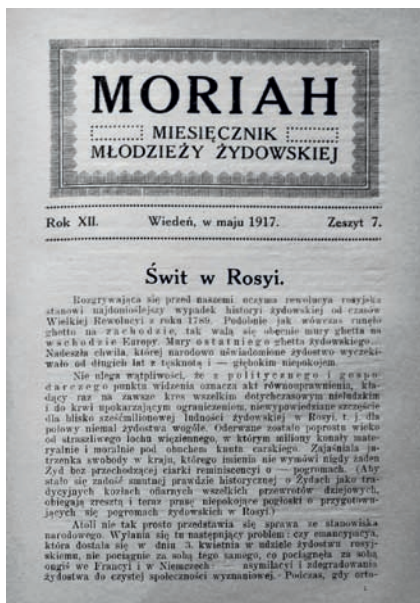
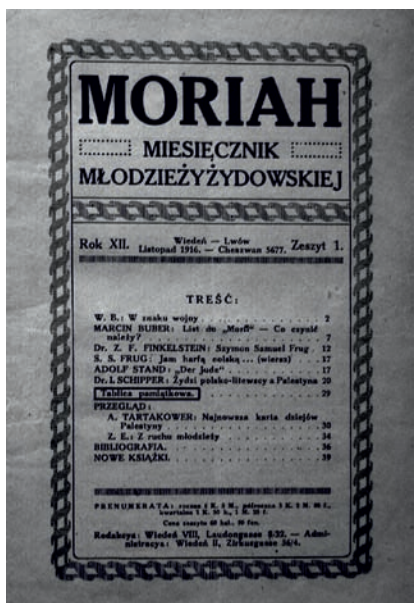
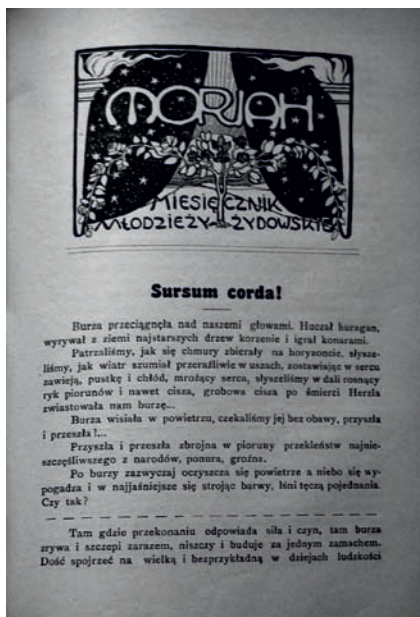
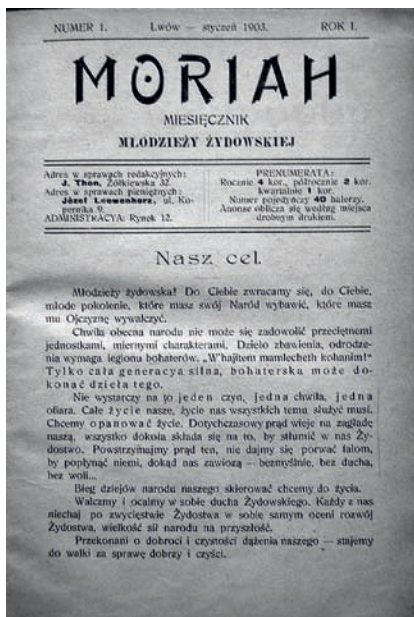
„Moriah” była miesięcznikiem wyjątkowym pod wieloma względami, przede wszystkim z uwagi na bogatą zawartość. Pismo zapewniało młodemu czytelnikowi kontakt z literaturą, historią, zagadnieniami społecznymi i kształtowało jego postawy w duchu narodowym, syjonistycznym. Ponadto na jego łamach swoje artykuły publikowali najwybitniejsi przedstawiciele środowisk syjonistycznych. Podkreślić należy także długoletnią obecność pisma na rynku wydawnictw prasowych, co wyróżniało go na tle innych inicjatyw wydawniczych.

Pismem środowisk syjonistycznych, adresowanym do starszych dzieci był dwutygodnik „Haszachar” [z hebrajskiego „Przedświt”]¹³. „Haszachar” wychodził od 1907 do 1914 roku we Lwowie, w języku polskim. Każdy numer zawierał jednak krótki tekst w języku hebrajskim w dziale rozrywek dla dzieci. Zadaniem czytelników było jego przetłumaczenie. Pismo posiadało podtytuł – czasopismo dla dzieci i młodzieży żydowskiej. Wychodziło 1-go i 15-go dnia każdego miesiąca. Redagował je m.in. H. Löwenherz, S. Buchsta. „Haszachar” ukazywał się nakładem Żydowskiej Młodzieży w Drukarni Ignacego Jaegera we Lwowie. Rocznie wychodziło ok. 300 stron pisma. Dwutygodnik posiadał dodatek „Zefirah”, przynoszący teksty literackie. Uwagę zwraca szata zewnętrzna dwutygodnika. Posiadał ozdobną kartę tytułową. Poza frontyspisek redakcja zamieszczała w piśmie winiety w nagłówku artykułu, najczęściej prostokątne, zawierające przedstawienie figuralne. Stosowała dekoracyjne przerywniki i finalik.

Pismo było bogato ilustrowane, tylko w przykładowo wybranym roczniku z 1908 roku (nr 7–21) zamieszczono 18 ilustracji, bądź fotografii, ilustrujących publikowane treści m.in.: fotografie rzeźb Hugona Reinholda, *Żniwiarka*, *Dzieci*

¹³ Informacje o piśmie rejestruje Baza Czasopism Ossolineum, tytuł odnotowuje A. Cała, *Żydowskie periodyki...*, dz. cyt. W BJ zachował się rocznik z 1908 z nr 7–21, w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie znajduje się: r. II, nr 1–21 (wrzesień 1907–1908), r. III, nr 1–19 (1909), r. IV, nr 1–16 (1910), r. V, nr 1–15 (1911), r. VI, nr 1–15 (1912).

opłakują śmierć ptaszka; H. Gilcensteina, *Troski macierzyńskie*; fotografie wido-ków Palestyny, Żydówki z Marokka; reprodukcje obrazu I. Levy-Dhurmier, *Matka*; Samuela Hirschenberga, *Uriel Acosta i Spinoza*, *Sobota popołudniu*, *Portret własny*, *Villa Borghese w Rzymie*; Pasternaka, *Muzykanci*.

Il. 1–4. Karty tytułowe miesięcznika młodzieży żydowskiej „Moriah”

Źródło: ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie

Na treść dwutygodnika „Haszachar” składały się teksty literackie, legendy, baśnie, szkice poświęcone postaciom literackiego, naukowego i artystycznego świata żydowskiego. Stałym działem był dział rozrywki, w których młody czytelnik znajdował wspomniany wyżej tekst do tłumaczenia, zagadki, krzyżówkę. Wyróżnić można rubryki: *Z Palestyny* (zawierające krótkie notatki na temat życia w Palestynie, w tym np. szkół, teatrów, biografy); *Kalendarzyk historyczny*, *Ze świata*, *Co mówi Talmud*. Od numeru kwietniowego (1908, nr 13) na łamach pisma gościł dział *Dla Najmłodszych*. Przynosił on lekkie teksty literackie, wyróżniał się większą czcionką druku, co zapewne miało umożliwić samodzielną lekturę czytelnikom. Pismo zamykały *Odpowiedzi redakcji*, których lektura świadczy o kontakcie redakcji z odbiorcami.

Przyjrzyjmy się bliżej utworom i szkicom zamieszczanym na łamach dwutygodnika „Haszachar”. Szkice biograficzne, przybliżające postaci świata żydowskiego miały formę opowiadań. Na łamach pisma odnajdujemy wyjątki z życia Nachmana Krochmala, Abba Tachma, Abrahama Neumana, Jehudy Steinberga, Morrisa Rosenfelda, Moredechaja Ben Mattijaahu Antokolskiego, Salomona Jehuda Rappaporta, Samuela Hirszenberga i innych.

Teksty literackie, które poznajemy w piśmie to m.in.: D. J. M. Salkind, *Dawid. Obrazy sceniczne z czasów biblijnych*; J. Steiber, *Ptaszki (Legenda o szbath szirah)*; Z podań ludu żydowskiego: *Gdy Baal-Schem miał przyjść na świat*, *O Dawidzie królu, który wiecznie żyje*, opowiedział Bar-Ami, A. B. Gottlober, *Ptaszek w klatce*, w tłumaczeniu z hebrajskiego; I. I. Perec, *Post*; M. Monasowicz, *Noc purymowa (sztuka w jednym akcie)*, Jehuda Steinberg, *Na polach Bejt-lechemu*. Nie zabrakło też utworów Szaloma Asza.

„Haszachar” było pismem mającym na celu przybliżanie dzieciom w wieku szkolnym kultury narodu żydowskiego. Wychowywało w poczuciu i tradycji narodowej oraz umożliwiało kontakt z literaturą jidysz i hebrajską. Atrakcyjna szata graficzna pisma z pewnością przyciągała uwagę czytelników. Dwutygodnik miał prostą strukturę dostosowaną do potrzeb i możliwości odbiorcy. Przynosił głównie teksty literackie i dział rozrywkowy, zawierający zagadki, rebusy, krzyżówki. Pismo dawało poczucie tożsamości narodowej i służyło rozrywce.

Krakowskie środowiska syjonistyczne dedykowały młodzieży żydowskiej miesięcznik „Heatid. Przyszłość”¹⁴, wydawany w latach 1913–1914. Pismo ukazywało się w języku polskim. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym miesięcznika był Maks Leser, redagował go Saul Rieger, następnie Ignacy Schwarzbart. „Heatid” drukowany był w Drukarni Hermanna i Ski w Podgórzu. Cena prenumeraty rocznej wynosiła 2 korony.

Pismo charakteryzowało się staranną, ale ubogą szatą graficzną. Posiadało okładkę, na której, w ozdobnej ramce, kolejno podane zostały informacje dotyczące

¹⁴ Informacje o piśmie podaje: M. Jakubek, *Prasa krakowska...* dz. cyt., rejestruje je centralny Katalog Czasopism Polskich. Udało się odnaleźć 6 numerów. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej: Rocznik 1: 1913, nr 1–2; Rocznik 2: 1913/1914, nr 1, 3, 4.

numeru i daty ukazania się zeszytu, tytuł pisma wyróżniony wersalikami, poniżej tytuł równoległy w języku polskim i jidysz oddzielone Gwiazdą Dawida oraz podtytuł – miesięcznik młodzieży żydowskiej. Następnie oddzielone pionowymi kreskami zostały podane warunki prenumeraty oraz adres redakcji. Po czym następował spis treści numeru. Drugą, trzecią i czwartą stronę okładki wypełniały inseraty. Redakcja stosowała numerację ciągłą w obrębie danego roku ukazywania się pisma.

II. 5–6. „Haszachar”

Źródło: ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie

O celach i zadaniach miesięcznika redakcja pisała, rozpoczynając pierwszy i drugi rok pracy nad pismem.

W numerze pierwszym z 1913 roku czytamy:

po dłuższej przerwie przychodzimy znowu do Was z nowym zeszytem naszego pi-semka. Zmienił się format i nagłówek, duch jednak którym dawniejsze zeszyty były owiane pozostał ten sam. [informacja wskazuje na wcześniejsze wydania pisma] [...] Stać się chce „Heatid” wiernym odzwierciedleniem i obrazem życia, walk i dążeń młodzieży żydowskiej. To jest cel, któryśmy sobie postawili¹⁵.

W numerze pierwszym datowanym na drugi rok ukazywania się miesięcznika pisano z kolei:

po przerwie wakacyjnej rozpoczynamy drugi rok naszego czasopisma. Przypada nam teraz znowu kolegom i koleżankom w kilku zdaniach cel naszego pisma przypomnieć. [...]

Naszem zadaniem było i jest pomagać młodzieży w samowychowaniu się, pomagać w układaniu sobie przyszłości wedle ideału, do którego całem swem sercem przyłgnęła. Naszem zadaniem stać na straży interesów młodzieży żydowskiej oraz

¹⁵ Od redakcji, „Heatid” 1913, r. 1, nr 1, s. 1.

wszczepiać w młodzież zapał do Żydostwa, dla okupionej krwią męczeńską przeszłości narodowej i dla świeżo ręką żydowską uprawianymi niwami palestyńskimi. [...]

Celem naszym uczynić „Heatid” wychowawczynią Waszą, zbliżyć się chcemy przez „Heatid” duchem do Was, chcemy wskrzesić nasze ideały narodowe: kulturę ducha i ciała; słowem chcemy Wam dać dusze żydowską, którą Wam zatrzuwają w szkole i w domu rodzicielskim. Chcemy skupić koło siebie najmłodszych, łamy pisma oddać im jako pole dla pierwszych prób pracy dla Żydostwa, prace dojrzalsze, a przede wszystkim naukowe skierowując do naszego bratniego organu „Morii”¹⁶.

Lektura zachowanych w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej sześciu numerów „Heatidu” pokazuje, że treść pisma można usystematyzować wokół tematów: spraw bieżących, dotyczących młodzieży żydowskiej i problemów syjonizmu. Na łamach pisma obecna była: *Kronika żydowska*, *Kronika Palestyńska*, *Z ruch młodzieży*, *Komunikaty*, *Korespondencje*. *Przegląd prasy*. W miesięczniku materiały publikowali: B. Mann, Ignacy Schwarzbart, Jan Spis, Józef Infeld, Leon Nadel, Helena Hecker, M. Kornfeld, Maks Leser, Nahum Slousch.

Literatura na łamach „Heatidu” prezentowana była nad wyraz skromnie. W egzemplarzach zachowanych w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej odnajdujemy jedynie trzy wiersze – Zygmunta Mellerera, *Najdroższe marzenie* (1913, nr 1, s. 7); Mojżesza S., *Bilu* (1913, nr 2, s. 23); Abrahama Rejzena, *W dżdżystą noc* (1913/1914, nr 3, s. 39). Podobnie wyglądała sprawa artykułów o charakterze naukowym, literackim, historycznym. Redakcja zamieściła jedynie kilka materiałów, w tym: *Motywy społeczne w poezji Morissa Rossenfelda* (1913, nr 1, s. 7), *Folklor żydowski* (1913, nr 1, s. 17), H. Hecker, *Życie i śmierć w wierzeniach ludu żydowskiego* (1913/1914, nr 3, s. 29), N. Souscha, *Dawid Frischmann* (1913/1914, nr 4, s. 54), *Efraim Mojżesz Lilien* (1913/1914, nr 4, s. 63).

Celem pisma było promowanie ideologii syjonistycznej. Stąd dominacja tekstów poświęconych syjonizmowi w historycznym rozwoju, teorii syjonizmu, dziejom politycznym Palestyny, stosunkom polsko-żydowskim, materiałów obrazujących stanowisko Polaków wobec idei syjonistycznych. Z perspektywy idei odrodzenia narodowego wypowiediano się również o położeniu ekonomicznym społeczeństwa żydowskiego.

Ze spraw bieżących pisano o potrzebie organizowania się młodzieży żydowskiej, podkreślając, że organizacja może być najlepszą szkołą nauki i życia żydowskiego. Pełni nie tylko funkcje kształcącą, ale przygotowuje do działalności narodowej. Ponadto o kongresach syjonistycznych, pracy na rzecz budowy Erec Izrael, skautingu. Informowano co dzieje się w Palestynie.

Na podstawie niewielkiej liczbie zachowanych numerów „Heatid” można stwierdzić, że pismo skierowane do młodzieży żydowskiej miało za zadanie zapoznać młodzież z ideą syjonizmu i wychowywać w tym duchu. Teksty zamieszczane w *Kronice Palestyńskiej*, *Z ruchu młodzieży* miały utwierdzić młodzież w jej

¹⁶ *Zadania „Heatidu”*, „Heatid” 1913, r. 2, nr 1, s. 1.

przekonaniach i stanowić platformę porozumienia, pokazać, że syjonizm jest bliski młodemu pokoleniu Żydów.

W okresie autonomii galicyjskiej, obok prasy przeznaczonej dla dzieci i młodzieży środowisk syjonistycznych, ukazywały się czasopisma organizacji politycznych Poalej-Syjon oraz Towarzystwa Akademickiego Zjednoczenie we Lwowie.

Pierwsza z wymienionych organizacji wydawała czasopismo „Nasze Hasła”. Pismo ukazywało się w języku polskim we Lwowie w latach 1909–1912¹⁷. Czasopismo związane było z organizacją Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej „Poalej Syjon”, co dobitnie podkreślone zostało w podtytule: pismo poalej-syjońskiej młodzieży poświęcone kulturze i ekonomice żydowskiej. Wydawane było jako dwumiesięcznik pod redakcją Józefa Mellera, Hersza Naglera, Maksa Rosenfelda, Ignacego Schipperera. Nazwisko jednego z redaktorów – Józef Meller widnieje w adresie wydawniczym „Naszyc Haseł”, obok którego podana została nazwa Spółki Wydawniczej „Oświata” ze Stanisławowa. Dwumiesięcznik drukowany był w Drukarni I. Jaegera. Rocznie wychodziło około 220 stron pisma.

Analiza zachowanego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej rocznika pokazuje, że pismo otrzymało współoprawny tom za lata 1909–1910, ze stroną tytułową i spisem treści podającym zawartość sześciu zeszytów, z których dwa pierwsze datowane były na rok 1909, pozostałe na kolejny rok. O tym, że redakcja także w kolejnych latach praktykowała dołączanie spisu rzeczy danego rocznika do pierwszego numeru kolejnego rocznika, świadczy uwaga administracji. Każdy zeszyt otwierała ozdobna winieta, pod którym został podany numer zeszytu i data ukazania się. W obrębie rocznika redakcja stosowała numerację ciągłą zeszytów.

Pismo charakteryzowało się staranną szatą graficzną. Każdy tytuł artykułu, opatrzony nazwiskiem autora, wyróżniał się większą czcionką i innym krojem pisma od treści tekstu. Teksty oddzielano podwójną pogrubioną kreską poziomą. Materiał prezentowany był w jednokolumnowym układzie.

W „Naszyc Hasłach” dominowały artykuły problemowe dotyczące zagadnień socjalizmu i syjonizmu, nie przypisane do konkretnych działów. Obok nich odnajdujemy działy pisma: *Przegląd, Kronika, Komunikat, Nasłane książki i czasopisma, Fundusz prasowy, Od redakcji*.

Wokół pisma skupiała się młodzież żydowska opowiadająca za ideologią łączącą idee syjonizmu z marksizmem. Głosząca hasła socjalistycznego, bezklasowego państwa żydowskiego w Palestynie oraz narodowej autonomii Żydów w Polsce. Co istotne pismem kierowały czołowe postaci żydowskiej inteligencji silnie zaangażowane w działalność socjalistyczną i syjonistyczną.

¹⁷ Tytuł został odnotowany przez Jerzego Jarowieckiego, *Prasa lwowska...* dz. cyt., s. 275. J. Jarowiecki podaje, że zachowały się w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego następujące numery: 1910, r. 1, z. 1–4; 1912, r. 2, z. 1. Autorce artykułu nie udało się dotrzeć do egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego. W Bibliotece Jagiellońskiej udało się odnaleźć numery: 1909/1910, r. 1 z. 1–6. Informacje o tytule rejestruje Centralny Katalog Czasopism Polskich oraz Baza Czasopism Ossolineum.

W słowie wstępnym do pierwszego zeszytu „Naszych Hasła” określony został cel pisma. Czytamy w nim:

„Nasze Hasła” są pismem poalesyńskiej młodzieży. Właściwie w tem wszystko już jest zawarte, nie potrzeba za tem programów, ani wygłaszania z tego miejsca creda.

Mimo to puszczając w świat pierwszy ten zeszyt, parę słów mu dać musimy na drogę. Młodzież szukająca wiecznie, goniąca za treścią życia, staje się bezświadomie niewolnicą rozmaitych „izmów”, albo przekonana o „swych tytanicznych porywach” chce zrywać „prometejskie pięta”, rozniecić obfite światło, szczęście zaginione sprowadzić na świat. Po tym bądź co bądź szczerym zapale następuje rychło przesyt, wyrachowanie, wyrzeczenie się dawnych ideałów.

Kwiat młodzieży, jak wir rzucający się w świat, łaknący czynów, od razu wskutek dysproporcji sił do zamiarów, porzuca wszystko. Nie leży w tem żadna tragedia, lecz raczej tragikomedia.

Młodzież żyje poezją [...].

Żyjemy w ciężkich czasach, w których śnić o potędze nie można. I nie wolno. Czasy te wymagają otwartych oczu, napięcia wszystkich zmysłów, hartu duszy, stalowej woli. Są to czasy walki o zdobycie prawa do swego „ja” indywidualnego i narodowego, czasy emancypacji jednych z pod drugich, jednej klasy spod drugiej. Nie jest to owe „bellum omnium, contra omnes”, ale świadomość własnych praw. Przed naszymi oczyma rozgrywa się dramat narodu żydowskiego, który wreszcie ogłasza światu całemu, że z praw swoich zrezygnować nie myśli. [...]

Widzimy świadome, celowe łączenie proletariatu, mającego odegrać najważniejszą rolę w procesie realizacyjnym syjonizmu. [...]

Poznanie tego skomplikowanego procesu – to pierwsze nasze hasło [...] spełnimy nie tylko czyn narodowy, ale posłużymy sprawie i dlatego młodzież uzna to za swe hasło. [...] Nie łudzić się – oto twarde słowo, które młodzieży rzucimy, czyny muszą być jasne, śmiało zajrzeć faktom w oczy i – nie cofać się!

Tu dopiero będzie młodzież miała sposobność okazać, czy zrozumiała prawdziwą poezję, czy nie ulęknie się wielkiego dzieła, czy poezja natchnie ją do czynów i czy będzie miała fantazję, polot, wielki rzut w działaniu.

Wyrachowanym matematykiem trzeba być przy podjęciu pracy, przy liczeniu i mierzeniu sił i przy tychże kształceniu – wielkim, natchnionym, idealnym – w czynach. Śmiało czynnie podejmie się ten, kto jest świadom niebezpieczeństwa i nie ma poezji.

Tę ostatnią ma młodzież, brak jej liczb, „szkiełka i oka”. [...]

Młodzieży wolnej, zdrowej, której umysłu nie zamąci fałsz, serca nienawiść i szowinizm – nam trzeba.

Taką młodzież chcemy wychowywać.

Celowi temu mają służyć: „Nasze Hasła”¹⁸.

Redakcja pisma „Nasze Hasła” w podtytule określiła adresata periodyku oraz zasygnalizowała problematykę, która będzie prezentowana na jego łamach – kultura i ekonomika żydowska.

Lektura pierwszego tomu pokazuje, że w czasopiśmie zagościły zagadnienia, wśród których można wyróżnić trzy zasadnicze kategorie tematyczne: kwestie

¹⁸ „Nasze Hasła” 1909, z. 1, s. 1–2.

związane z żydowską działalnością gospodarczą; syjonizm; ideologie socjalizmu. Przy czym zagadnienia poruszane były zgodnie z zasadami poalej-syjonizmu.

Na zawartość zeszytów obok tekstów problemowych składały się przeglądy młodzieżowych organizacji poalej-syjońskich, syjońskich, emigracyjnych, życia żydowskiego sprawy polityczne. Odnajdujemy je w osobnych działach obecnych na łamach dwumiesięcznika: *Z ruch młodzieży*, *Z ruchu poale-syjońskiego*, *Z ruchu syjońskiego*, *Z ruchu emigracyjnego*, *Z życia żydowskiego*, *Sprawy polityczne*. W piśmie nie zabrakło sprawozdań ze zjazdów, kongresów organizacji politycznych, które zamieszczano m.in. w dziale *Kronika* oraz programów i memoriałów, w tym austriackich, rosyjskich i palestyńskich żydowskich partii socjalistycznych, opowiadających się za bezklasowym państwem żydowskim w Palestynie.

W roczniku 1909/1910 nieobecne były problemy kultury żydowskiej. Pewną ich namiastkę stanowił obecny w zeszycie piątym z 1910 roku dział – *Nadesłane książki i czasopisma*. Odnajdujemy w nim bibliograficzną informację na temat publikacji w języku jidysz Leo Chazanowicza zatytułowanej – *Kryzys żydowskiej kolonizacji w Argentynie i bankructwo systemu* oraz zawartości jednego z numeru pisma „Widnokregi”. Polecany periodyk był dwutygodnikiem poświęconym kulturze polskiej: filozofii, sprawom społecznym, literaturze, teatrowi, muzyce i sztukom plastycznym. Wychodził we Lwowie w latach 1910–1911 pod kierownictwem Bronisława Biegeleisena i Mariana Olszewskiego. W tym samym zeszycie redakcja zanotowała w odpowiedzi skierowanej do czytelnika, że „tendencją „Naszych Hasel” jest wierszy nie umieszczać. Wszelkie artykuły dotyczące kultury żydowskiej umieścimy w następnym numerze”¹⁹.

Analiza pierwszego rocznika z 1909/1910 roku pokazuje, że opublikowano 19 artykułów problemowych. Zagadnieniom rozwoju ekonomiki żydowskiej, ekonomicznym podstawom syjonizmu, własności gruntowej teksty poświęcili W. Adim²⁰, Leo Chazanowicz²¹, F. Oppenheimer²². Józef Meller scharakteryzował żydowskie stronnictwa socjalistyczne²³. O syjonizmie, kongresach syjońskich, emigracji żydowskiej pisali Maks Rosenfeld²⁴, Ignacy Schipper²⁵, A. Z. Barchasz²⁶. Idee socjalistycznego, bezklasowego państwa żydowskiego w Palestynie oraz narodowej autonomii Żydów głosił S. Gelmann w szkicu *Realizacja syjonizmu*

¹⁹ Od redakcji, „Nasze Hasła” 1910, z. 5, s. 178.

²⁰ W. Adim, *Rozwój ekonomiki żydowskiej*, „Nasze Hasła” 1909, z. 1, s. 7–14.

²¹ L. Chazanowicz, *Ekonomiczne postawy syjonizmu*, „Nasze Hasła” 1910, z. 5, s. 142; 1910, z. 6, s. 188.

²² F. Oppenheimer, *Wielka własność gruntowa a kwestia społeczna*, „Nasze Hasła” 1909, z. 2, s. 37; 1910, z. 3, s. 74.

²³ J. Meller, *Żydowskie stronnictwa socjalistyczne*, „Nasze Hasła” 1910, z. 5, s. 1; 1910, z. 6, s. 1.

²⁴ M. Rosenfeld, *O emigracji żydowskiej*, „Nasze Hasła” 1909, z. 1, s. 14; *Przed dwoma kongresami*, „Nasze Hasła” 1909, z. 2, s. 1; *Żydowska polityka ludowa*, „Nasze Hasła” 1910, z. 4, s. 1.

²⁵ I. Schipper, *Problemy żydowskiej migracji*, „Nasze Hasła” 1909, z. 2, s. 53; 1910, z. 3, s. 88; 1910, z. 5, s. 150, 1910, z. 6, s. 203.

²⁶ A. Z. Barchasz, *IX kongres syjoński*, „Nasze Hasła” 1910, z. 3, s. 82.

a teoria socjalistyczno-demokratyczna (z. s. 102). O zasadach poalej-syjonizmu omówił A. Aranow (1909, z. 1, s. 2). Zerubabel szczegółowo omówił drugi zjazd poale-syjoński w tekście otwierającym zeszyt trzeci z 1910 roku.

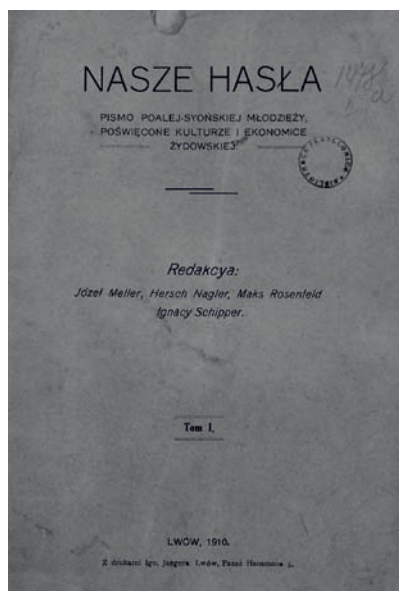
Twórcami materiałów były zatem osoby związane z ideologią syjonizmu i socjalizmu, wśród których nie zabrakło redaktorów pisma. Do młodzieży kierowały artykuły o charakterze popularnonaukowym, bądź szkice. Należy zaznaczyć, iż omawiane problemy ilustrowano materiałem statystycznym. Teksty posiadały bogaty aparat krytyczny w postaci cytowań z literatury przedmiotu. Na końcu artykułu zamieszczano wykaz źródeł i literatury wykorzystanej w pracy. Zadania jakie te teksty mogły spełniać wśród młodzieży, opowiadającej się za polityką poalej-syjonizmu to rozbudzanie zainteresowań ówczesnym stanem wiedzy z zakresu gospodarki, polityki, zgodnie ze stanowiskiem zajmowanym przez przywódców politycznych. Ponadto kształtowanie świadomości potrzeb młodzieży żydowskiej jako grupy społecznej.

Celem „Naszych Haseł” było zatem propagowanie wśród młodzieży ruchu Poalej Syjon oraz informowanie młodych środowisk żydowskich o wszelkich przejawach życia i rozwoju ruchu łączącego ideologię syjonistyczną z socjalizmem, dążącego do budowy socjalistycznego społeczeństwa żydowskiego w Palestynie.

Towarzystwo Akademickie „Zjednoczenie” wydawało – „Zjednoczenie”²⁷. Pismo od 1912 do 1914 roku ukazywało się we Lwowie jako miesięcznik, redagowany przez Alfreda Köhla. W tym okresie redaktorem naczelnym był Adolf Pesches. Miesięcznik został wznowiony w 1917 – wychodził wówczas pod redakcją Emila Späta, Ludwika Rubla, Maurycego Karniola. Początkowo „Zjednoczenie” opatrzone było podtytułem – pismo poświęcone szerzeniu myśli polskiej wśród młodzieży żydowskiej. W 1917 roku nastąpiła zmiana podtytułu na: pismo poświęcone idei zespolenia Żydów z narodem polskim.

„Zjednoczenie” było organem skupiającym żydowską młodzież studencką, związaną z programem asymilacji. Należy podkreślić, że wydawane było przez Towarzystwo Akademickie Zjednoczenie, które zgodnie z założeniami i celami, miało jednoczyć wszystkich studentów pochodzenia żydowskiego, działających w różnego rodzaju organizacjach politycznych i społecznych oraz integrować ich ze społeczeństwem polskim.

²⁷ Informacje o piśmie podaje J. Jarowiecki, *Prasa lwowska...* dz. cyt., s. 454. Pismo rejestruje Centralny Katalog Prasy Polskiej i Baza Czasopism Ossolineum. W BJ zachowały się R. 2: 1913, nr 6/7, R. 6: 1917, nr 1–11/12. W Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie: R. 1: 1912, nr 1–2, R. 2: 1913, nr 1, 2/3, 6/7, R. 3: 1914, nr 1–6, R. 6: 1917, nr 1–12, R. 7: 1918, nr 1–6/7.

II. 7. „Nasze Hasła”

Źródło: ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej

Szata graficzna pisma prezentowała się skromnie, nie wyróżniała się na tle innych pism tego typu. Pismo posiadało okładkę, gdzie odnajdujemy podstawowe informacje o tytule i zawartości danego numeru. Posiadało ono ciągłą numerację w obrębie danego roku. Cena pisma w 1917 roku wynosiła 60 halerzy.

Kiedy tytuł został wznowiony w 1917 roku Adolf Pesches pisał:

zupełne zespolenie Żydów z narodem polskim, przy równych prawach i równych obowiązkach – oto nasz cel. Podniesienie mas żydowskich pod względem społecznym, ekonomicznym i oświatowym, budzenie i rozwijanie w nich polskiego pierwiastka patriotycznego z jednej strony, przekonywanie Polaków-chrześcijan, że nie jesteśmy połowicznymi żydo-Polakami, lecz szczerymi Polakami, nie uznającymi solidarności wyznaniowej – drugiej strony.

Jesteśmy Polakami, bo się takimi czujemy, a gdy obowiązki nasze spełniamy nikt i nic polskości nam odmówić nie może. Ten separatyzm żydowski i chrześcijański uważamy szkodliwy zarówno dla polskiej myśli narodowej, jak i dla ludności żydowskiej²⁸.

Na łamach miesięcznika „Zjednoczenie” odnajdujemy teksty pióra: Adolfa Peschesa, Ludwika Finkela, Maurycego Karniola, Ludwika Rubela, Adeli Sobolówny, Adolfa Köhla, Bronisława Laskowieckiego, Dawida Hellera, Ludwika Fraenkela, Eleazara Byka, Emila Späta, Samuela Herschtala.

Na zawartość pisma składały się głównie teksty poświęcone sprawie asymilacji społeczeństwa żydowskiego w Polsce, działalności obozu asymilacyjnego.

²⁸ A. Pesches, *Pod dawnym znakiem*, „Zjednoczenie” 1917, nr 1, s. 3.

Omawiano historię ruchu asymilacyjnego. Druga grupa problemów dotyczyła zagadnień ekonomicznych. Pisano o kierunkach rozwoju ekonomicznego Galicji, udziale Żydów w życiu gospodarczym na ziemiach polskich, odrodzeniu gospodarczym. Dyskutowano na temat szkolnictwa wyznaniowego w Królestwie. Z zagadnień historycznych przedstawiono zarys kwestii żydowskiej w Królestwie Polskim (1914–1917), politykę sejmików ruskich XVII i XVIII wieku wobec społeczeństwa żydowskiego. Odnotowywano historyczne wydarzenia narodu Polskiego – np. rocznicę insurekcji Kościuszkowskiej. W piśmie odnajdujemy też wiele tekstów poświęconych Legionom Polskim i legionistom. Oddawano hołd członkom Towarzystwa, którzy włączyli się w działalność patriotyczną na rzecz narodu polskiego. Wymienić warto: *Z legionów* (1917, nr 1, s. 8); D. Heller, *Legiony a społeczeństwo* (1917, nr 2, s. 35). W roczniku IV „Zjednoczenia” z 1917 roku odnajdujemy utwór wierszowany, poświęcony pamięci Macieja Menaszesa, członkowi redakcji pisma, wyznawcy i bojownikowi idei asymilacyjnych, nadesłany z pola walki przez Kazimierza Bukowskiego:

A żeś legł w krwawej bitwie przyjacielu
Bez szumnych wieńców i rzeźbionej trumny,
Wzniośle, przed wrogiem nie ugiąwszy głowy.
Na grobie, kędy kości twe się bielą
Niech kwitnie wiosną, jak sztandar dumny
Kwiat purpurowy²⁹.

Lektura miesięcznika, pokazuje, że redakcja nie była zainteresowana literaturą. Poza wspomnianym wierszem, w numerze piątym w 1917 roku, zamieszczono tekst literacki Władysława Orkana, *Rubin Chęciński* (1917, nr 5, s. 113).

Na układ wewnętrzny „Zjednoczenia” składały się głównie materiały dotyczące spraw polityki i gospodarki, można jednak wyróżnić kilka stałych działów pisma: *Z życia młodzieży szkół średnich*, *Korespondencje*, *Notatki*, *Dokumenty chwili*, *Przegląd prasy* (cytowano „Żagiew”, „Tagblatt”, „Beliner Tagenblatt”, „Myśl Żydowską”, „Das Volk”, „Deutscher Warschauer Zeitung”, „Volksblatt”).

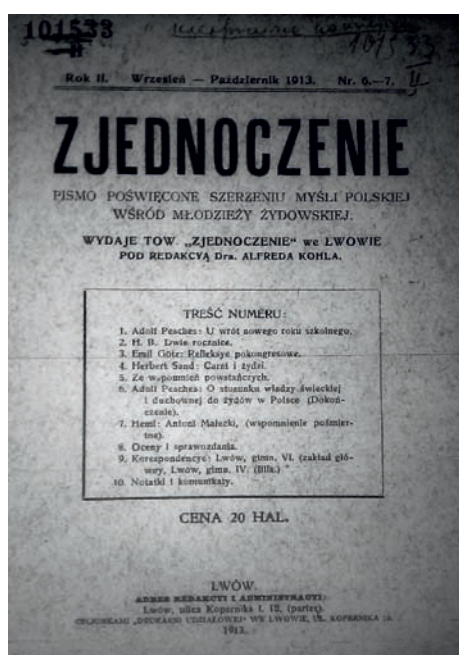
Pismo było nośnikiem idei asymilacyjnej wśród młodzieży żydowskiej. Społeczeństwo polskiemu miało pokazać stanowisko młodego pokolenia Żydów wobec Polaków. Dążyło do integracji narodu żydowskiego z polskim.

W omawianym okresie ukazywały się jeszcze dwa tytuły żydowskiej prasy dla młodzieży – hebrajski tygodnik „Olam Katan”³⁰ [Mały Świat] wydawany w Krakowie w latach 1901–1904 oraz „Głos Związku” – pismo żydowskiej młodzieży postępowej, wydawane jako miesięcznik w Krakowie w 1914 roku³¹.

²⁹ K. Bukowski, *Na grób przyjaciela*, „Zjednoczenie” 1917, nr 4, s. 91.

³⁰ Informacje o tytule odnajdujemy w: M. Jakubek, *Prasa krakowska...*, dz. cyt., i w Centralnym Katalogu Prasy Polskiej (informacja – Wiedeń 1901–1902, Kraków 1903–1904).

³¹ Informacje o tytule odnajdujemy w: M. Jakubek, *Prasa krakowska...*, dz. cyt. i w Centralnym Katalogu Prasy Polskiej.

II. 8. „Zjednoczenie”

Źródło: ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej

Prasa dla dzieci i młodzieży ukazująca się w Galicji wydawana była przede wszystkim przez osoby prywatne, czy organizacje polityczne. Miała na celu kształtowanie postaw żydowskiej młodzieży, zgodnie z intencją organu sprawczego pisma – środowiska syjonistycznego, bądź asymilatorskiego. Różnice, które dostrzegamy wśród tych czasopism, to struktura wewnętrzna. Pisma młodzieżowych organizacji i stowarzyszeń politycznych charakteryzowały się obecnością działu politycznego, informacyjnego i wewnątrznoorganizacyjnego. Pisma, których założeniem było wychowanie w poczuciu tożsamości narodowej, oddziaływały na czytelników prowadząc bogate działy kulturalne, publikując poezję, prozę, utwory o historycznej i narodowo-historycznej treści, tłumaczenia z języka jidysz i hebrajskiego. Do potrzeb odbiorców dostosowana została nie tylko treść, ale także szata graficzna pisma. Stąd najbardziej wyróżniające się pod względem pismo walorami estetycznymi dedykowane było dzieciom. Podjęty problem wymaga, dalszych badań, ale już na podstawie dokonanej analizy, można stwierdzić, że żydowska prasa dla dzieci i młodzieży stanowi cenny materiał źródłowy.

Il. 9. „Olam Katan”

Źródło: ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej

Bibliografia

- Bąkowska E., *Polish Language Jewish Press in the Holdings of the Jagiellonian Library* [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 111–115.
- Cała A., *Bibliografia żydowskich periodyków polskojęzycznych*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1989, nr 2, s. 95–101.
- Cała A., *Bibliography of Jewish Periodicals in the Polish Language (an Analysis of Data Collected)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 47–53.
- Cała A., *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim. Bibliografia żydowskich pism wydawanych w języku polskim w latach 1823–1982*, Warszawa 2005.
- Fuks M., *Prasa żydowska w Polsce XIX i pierwszej połowy XX wieku do końca drugiej wojny światowej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1973, z. 1, s. 27–55.
- Glikson P., *Preliminary inventory of the Jewish Daily and periodical press published in the Polish language 1823–1982*, Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, Institute of Jewish Studies, Center for Research on Polish Jewry, 1983, XV, 69, s. 11 (Polish Jewry. Bibliographical Series; 1).
- Hafftk A., *Prasa żydowska w Polsce (do 1918 r.)*, [w:] *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 2, Warszawa 1933, s. 148–161.
- Jakubek M., *Prasa krakowska 1795–1918*, Kraków 2004.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918. Bibliografia*, Kraków 2002.
- Zieliński S., *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

A card from the history of the Jewish press for children and youth in the times and Galicia's autonomy

Abstract

The article touches upon the issue of Jewish press for children and youth in the times of Galicia's autonomy. Based on the available document sources, a list of magazines appearing in Galicia has been established. This list includes seven titles of the periodicals for children and youth. It was established that the main publishing centres were Krakow and Lviv, and the dominating language of the publications was Polish. The predominant ones were monthly magazines and publishings addressed to the youth, and amongst them the magazines of Zionist and assimilation groups. The analysis convinces that the Jewish press for children and youth is a valuable source material and some of the titles should expect a more in-depth monographic elaborations.

Key words: Jewish press for children, Jewish press for youth, Galicia

Sabina Kwiecień
Pedagogical University in Cracov
Institute of Information Sciences

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081-1861

Iwona Lehmann

Dodatki „Dziennika Berlińskiego” dla dzieci i młodzieży w latach 1925–1939

„Dziennik Berliński”, powstały jeszcze w Cesarstwie Niemieckim, walczący o egzystencję w Republice Weimarskiej i szykanowany w faszystowskiej Rzeszy, odgrywał ważną rolę w utrzymaniu polskości i organizacji życia polonijnego w Berlinie.

Po zawarciu traktatu wersalskiego i ukształtowaniu granic polsko-niemieckich, na obszarze Niemiec pozostała około 1,5 mln polska grupa etniczna, która zamieszkiwała tereny przygraniczne i autochtoniczne oraz tereny wychodźcze (Nadrenia i Westfalia oraz Berlin)¹. W Niemczech środkowych łącznie z Berlinem, ruch polski obliczano na 120–150 tys. Okres ten charakteryzuje ideologiczne podporządkowanie mniejszości polskiej założonemu w 1922 roku w Berlinie Związkowi Polaków w Niemczech (dalej: ZPwN). Rok założenia Związku był przełomowym w życiu Polaków w Berlinie, miasto to stało się odtąd centrum ich organizacyjnego życia. W Berlinie, będącym jedną z pięciu dzielnic ZPwN, koncentrować miały się wszystkie najważniejsze dziedziny życia polskiego społeczeństwa, objętego statusem mniejszości narodowej. Jednym z najważniejszych pól oddziaływania Związku była prasa. Uchwałą Rady Naczelnej doszło do powołania w 1923 roku Centrali Prasowej ZPwN. „Powyższą uchwałą przyspieszyły dwa zasadnicze czynniki: chęć ujednolicenia kierunku prasy polskiej w Niemczech, zgodnego z koncepcją kierownictwa ZPwN, i zagwarantowania prasie bytu materialnego z uwagi na kryzys ekonomiczny”².

Jedyną polską gazetą w tym mieście w okresie powstania ZPwN był „Dziennik Berliński”³. Pomysł na wydawanie polskiej gazety w Berlinie zrodził się w prywatnej spółce składającej się z zaangażowanych berlińskich działaczy polonijnych na czele z Władysławem Berkanem i księdzem Piotrem Wawrzyniakiem, posłem do

¹ Por. W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922–1939*, wyd. 2 zmienione, Wrocław 1993, s. 22–29.

² L. Smółka, *Centrala Prasowa Związku Polaków w Niemczech (1923–1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, z. 2, s. 37.

³ W. Wrzesiński, *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922–1939*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, nr 1–2, s. 140.

sejmu pruskiego. Pierwszy numer dziennika ukazał się w marcu 1897 roku⁴. Od początku swego istnienia gazeta ta miała trudności z utrzymaniem się na rynku prasowym. Zmagala się ona niemal nieprzerwanie z problemami finansowymi. Szczególnie zaś, uwagę przyciąga tu fakt, wyjątkowo częstych zmian właścicieli pisma oraz zmian jego miejsc druku. Kwestia ta miała istotny wpływ nie tylko na obraz pisma, ale i jego czytelność. Rok po założeniu gazety, nabył ją drukarz Ludwik Wróbel. Nie pozostała ona jednak długo w jego rękach. Przeciwnicy tworzenia partii politycznych bojkotowali pismo, gdyż Wróbel rozgłaszał na jego łamach własne przekonania polityczne. Bliski był kolejny upadek, od którego tym razem uratował dziennik w 1902 roku Karol Rose, późniejszy konsul generalny w Berlinie. Zakupując go, powierzył redakcję Franciszkowi Krysiakowi z Poznania. Pismo było jednak nadal deficytowe. W 1907 roku właścicielem „Dziennika Berlińskiego” został w końcu sam Krysiak. Periodyk należał do niego do marca 1914 roku, kiedy nabyty został przez kolejną spółkę wydawniczą. Kazimierz Ziętowski, późniejszy współtwórca ZPwN został kierownikiem administracyjnym, a funkcję naczelnego redaktora przejął Feliks Kasprzak. Przejmując gazetę znajdującą się w bardzo ciężkim stanie, udało się tamtejszym właścicielom wyciągnąć ją z kryzysu. Właśnie w latach wojny prosperował dziennik ten najlepiej – w 1915 roku miał około 3 tys. abonentów⁵. Po wojnie, kiedy Polacy masowo powracali do kraju, w tym redaktorzy i prenumeratorzy dziennika, pojawił się kolejny problem likwidacji pisma. W Polsce jednak uznano, że gazeta musi egzystować i nadal pomagać wychodźstwu polskiemu w utrzymywaniu kontaktów z krajem. Z poparciem Ministerstwa Spraw Zagranicznych, przejęła „Dziennik Berliński” latem 1920 roku tzw. Spółka Warszawska. Redaktorem pisma został wtedy na krótko, Wincenty Gorzycki. W grudniu tego samego roku wydano go z Niemiec. Sytuacja polityczna i ekonomiczna Polonii w Berlinie pogorszyła się znacznie po wojnie. Egzystencja gazety stawiała się znów zagrożona. W połowie 1921 roku musiano sprzedać drukarnię i budynek redakcyjny. Druk dziennika przeniesiono do drukarni Jana Buriana w Berlinie, a po jego powrocie do kraju, do drukarni emigrantów rosyjskich „Bukwa”. Powoli wzrastające znów dochody z abonamentów nie pokrywały jednak kosztów druku. Stefan Litauer, posiadacz największych udziałów Spółki Warszawskiej, został również wydany z Niemiec. Jego udziały nabył w 1923 roku Stanisław Sierakowski, prezes istniejącego już ZPwN. Od tego momentu „Dziennik” znalazł się praktycznie w posiadaniu tej organizacji. Był to nadal trudny czas gazety. Cechowały ten okres ciągłe zmiany redaktorów, spadek liczby prenumeratorów i problemy finansowe. Od marca 1924 roku funkcję redaktora odpowiedzialnego objął Czesław Tabernacki, któremu udało się, jako jedynemu redaktorowi prasy polskiej w Niemczech, utrzymać na takim stanowisku do 1 września 1939 roku.

⁴ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5–6, s. 156.

⁵ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5/6, s. 159.

Kiedy ZPwN nie przyszedł z wystarczającą pomocą finansową, a udziałowcom nie udało się sprzedać utworzonych nowych udziałów, druk gazety przeniesiono 1 lipca 1925 roku do drukarni „Katolika” w Bytomiu. Tu stała się ona praktycznie gazetą śląską. „Katolik” był dobrze prosperującym wydawnictwem, świadczącym usługi wydawnicze dla wielu gazet polskich w Niemczech i w kraju. W 1924 roku Adam Napieralski, właściciel pisma, postanowił sprzedać swoje udziały w „Katoliku” Związkowi Polaków w Niemczech. Organizacja ta stała się odtąd właścicielem jednego z najsilniejszych i najstarszych wydawnictw polskich w Niemczech. Na przestrzeni kilku lat „Katolik” stał się jednak wydawnictwem deficytowym i przestał wychodzić 31.12.1931 roku. „Nowiny Codzienne” z Opola, których właścicielem od 16.01.1930 roku był również ZPwN, przejęły wydawanie „Dziennika Berlińskiego” w czasie od 01.01.1932 do 30.09.1932 roku, co również nie pomogło gazecie uwolnić się od wpływów śląskich. Od 01.10.1932 roku przeniesiono druk dziennika do Herne w Westfalli, do wydawnictwa „Sztandar Polski”, gdzie drukowano „Naród”. Sytuacja „Dziennika Berlińskiego” poprawiła się dopiero od 1933 roku, kiedy półroczną praktykę w „Narodzie” rozpoczął Wojciech Wawrzynek⁶. Wysłała go tam Centrala Prasowa ZPwN, która wtedy znacznie rozwinęła już swoją działalność, doprowadzając jednocześnie do ujednolicenia charakteru wszystkich gazet uzależnionych od ZPwN. „Dziennik Berliński” tracił charakter pisma Polonii berlińskiej i upodabniał się do tego pisma, w którego drukarni był właśnie wydawany. Był przepełniony materiałami nie wzbudzającymi zainteresowania u Polaków w Berlinie. Ostatni numer „Dziennika Berlińskiego” wyszedł 01.09.1939 roku, po nieustannych problemach finansowych, szykanach, konfiskatach i aresztowaniach. Pod koniec swej egzystencji, od maja 1939 roku, drukowany musiał być z przymusowym, niemieckim tłumaczeniem tytułu: „Berliner Tageblatt”.

Zwracając uwagę na omawiany okres istnienia dodatków dziecięcych „Dziennika Berlińskiego”, należy przypomnieć, że w Berlinie, tuż po pierwszej wojnie światowej, mieszkało około 5 tys. dzieci polskich w wieku szkolnym⁷. Działające tu towarzystwo „Oświata”, przystąpiło do organizowania popołudniowych szkółek języka polskiego w tym mieście, początkowo w pomieszczeniach szkół niemieckich, finansując je pieniędzmi ze składek członkowskich. Otwarcie każdej z nich wymagało specjalnego pozwolenia, które trudno było zdobyć. W latach szkolnych 1920/1921, kiedy działało 10 szkółek i 1923/1924, uczęszczało do nich około 1 tys. dzieci⁸. Z upływem lat jednak, spadało zainteresowanie nauką języka polskiego w tych szkołach, do których zapis, motywowany był pierwotnie np. wyjazdem na kolonie do Polski. Nieustannie wzmacniał się wtedy proces asymilacji polskiej młodzieży w Berlinie, a Towarzystwo „Oświata” miało problemy z utrzymaniem

⁶ W. Wawrzynek, *Polacy westfalsko-nadreńscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Kwartalnik Opolski” 1963, nr 4, s. 83–84.

⁷ A. Poniatowska, *Polacy w Berlinie 1918–1945*, Poznań 1986, s. 208.

⁸ Tamże, s. 209–213.

szkółek. W latach 30-tych liczba dzieci zapisanych do szkółek nie przekraczała czasem 300⁹.

Nauczyciele tych szkółek korzystali z przypadkowych podręczników do nauki języka polskiego czy historii. Nowopowstały (sierpień 1925) dodatek dziecięcy ZPwN, a później usamodzielniony „Mały Polak w Niemczech”, wziął sobie za zadanie wypełnić tę lukę i pomagać dzieciom w nauce języka. Ale i dodatki dziecięce innych gazet polskich w Niemczech, w tym również „Dziennika Berlińskiego”, pomagały regionalnie dzieciom w poznaniu i utrwalaniu polskiej mowy.

W artykule powołano się kilkakrotnie na znane i wartościowe opracowanie Anny Poniatowskiej pt. *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, w którym, jak autorka sama podaje, zajmuje się „wyłącznie dziejami wydawnictwa i redakcji”. Wymienia ona w nim więc wprawdzie poszczególne dodatki dziennika, w tym dodatki dziecięce, nie podejmuje się jednak ich bliższego opisu. Podczas analizy poszczególnych dodatków dla dzieci, udało się w pewnym stopniu sprostować pewne nieścisłości dotyczące ram czasowych wydawania niektórych z nich.

W tekście pominięto wydawany przed omówionym niżej przedziałem czasowym, wcześniejszy dodatek „Dziennika Berlińskiego” pod nazwą „Przyjaciel Dzieci”. Sądząc po informacjach zawartych w winiecie nagłówka, dołączano ten dodatek do gazety prawdopodobnie od 1911 do 1914 roku. Dodatek ten, którego pełny tytuł brzmiał: „Przyjaciel Dzieci. Ilustrowane Pisemko dla Dzieci”, był dwutygodnikiem i znany był również dzieciom dorosłych czytelników „Orędownika” z Poznania¹⁰. Odpowiedzialnym redaktorem w obu przypadkach był Antoni Ludwiczak. Anna Poniatowska nie odnotowuje niestety istnienia pisemka. Kwestia ta nakłania więc do dalszych badań historyczno-prasoznawczych.

„Dzwonek. Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek dwutygodniowy”

Trudno dokładnie ustalić, od którego roku dołączano „Dzwonek” do „Dziennika Berlińskiego”, a od którego tego zaprzestano. Uniemożliwia to brak kompletów roczników „Dziennika” zarówno w bibliotekach polskich, jak i niemieckich. Anna Poniatowska w artykule pt. *Zarys dziejów Dziennika Berlińskiego* podaje, że „Dzwonek” wychodził od stycznia 1926 roku do kwietnia 1932 roku¹¹. To niestety nie jest trafne określenie dat ukazywania się tego periodyku w „Dzienniku Berlińskim”. Dokładniejszym wydaje się być stwierdzenie, że od czasu przeniesienia druku „Dziennika Berlińskiego” do Bytomia (01.07.1925), prawie

⁹ Tamże, s. 219.

¹⁰ Zob. zachowane numery „Przyjaciela Dzieci” jako dodatku do „Dziennika Berlińskiego” w Bibliotece Jagiellońskiej oraz numery pisma jako dodatku do „Orędownika” w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej, [online:] <http://www.wbc.poznan.pl>

¹¹ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5–6, s. 167.

wszystkie dodatki „Katolika” dołączano do gazety berlińskiej¹². Zachowane numery „Dziennika Berlińskiego” z roku 1925 właśnie tego dowodzą¹³. „Dzwonek” nie wychodził także jako dodatek do kwietnia 1932 roku, ale przynajmniej do końca września tego roku¹⁴.

„Dzwonek” nie był dodatkiem własnym, „wymyślonym” przez redakcję berlińskiego dziennika, lecz od lat utrwalonym i rozwiniętym dodatkiem „Katolika” z Bytomia.

W 1925 roku, „Katolik” będący własnością Adama Napieralskiego, istniał już 57 lat na rynku prasowym Śląska. W tym roku jednak zaszły istotne zmiany w tym wydawnictwie. Zostało ono, jak już wspomniano, zakupione przez Związek Polaków w Niemczech. Drukowano tu więc także organ Związku „Polak w Niemczech” oraz „Dziennik Berliński”. Zadłużone, i o niskich nakładach wydawnictwo „Katolik”, przestało wychodzić 31.12.1931 roku¹⁵.

Pierwszy numer „Dzwonka” ukazał się w styczniu 1894 roku i był odtąd dodatkiem miesięcznym do „Katolika”, który wychodził trzy razy w tygodniu. Była to osobna wkładka z własną numeracją i paginacją¹⁶. Pierwsze wydanie, to numer o objętości 16 stron z tytułem: „Dzwonek. Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek miesięczny do »Katolika«”. Litera „D” w tytułowym wyrazie „Dzwonek” ozdobiona została inicjałem: w środku litery mieszczą się symboliczne tablice dekalogu, z tyłu krzyż oraz po bokach motyw roślinny. Inicjał ten, ze zmianami, pozostał do końca istnienia „Dzwonka”¹⁷. W stopce czytamy: „Odpowiedzialny redaktor: Adam Napieralski w Bytomiu. Nakładem i czcionkami Wydawnictwa »Katolika« w Bytomiu G.-Szl”. Na pierwszej, tytułowej stronie, wydrukowano rycinę przedstawiającą Jezusa z dziećmi i podpisem: „Pan Jezus, przyjaciel dzieci”. Na 1 i 2 stronie pierwszego numeru zamieszczono list redaktora do dzieci, wyjaśniający nazwę tego periodyku, zadania i cel:

¹² Tamże, s.167.

¹³ Dostępne numery „Dziennika Berlińskiego” z roku 1925 w Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz (dalej: SBB) zachowane są właśnie od „bytomskiego” okresu z datą 1 lipca 1925 roku.

¹⁴ Zachowane numery „Dziennika Berlińskiego” wraz z „Dzwonkiem” w SBB z rocznika 1932: 01.07–30.09.

¹⁵ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 372.

¹⁶ W pierwszym roku wydawania z własną paginacją, od następnego 1895 roku do 1908 roku z własną paginacją ciągłą. Po zebraniu wszystkich 12 numerów „Dzwonka” danego rocznika, obejmował on w sumie 192 strony. (W 1902 – 16 numerów, 192 strony, ponieważ: zob. dalej: od nr 9 z 1902 roku – zmiana na „Dwutygodnik” i redukcja objętości; w 1903 roku – 27 numerów, 216 stron).

¹⁷ Zmiana w inicjale nastąpiła już w 2 numerze „Dzwonka”. Odtąd inicjał stał się „uboższy”, w zdobieniu pozostawiono tylko krzyż. Taka wersja inicjału utrzymała się do 1914 roku po czym, po wznowieniu wydawania „Dzwonka” w 1924 roku, wrócono do wersji inicjału z pierwszego numeru.

Niech będzie pochwalony Jesus Chrystus!
Kochane Dziaćki!

Przysyłam Wam „Dzwonek”, jak obiecałem w numerze gwiazdkowym starego roku. „Dzwonkiem” nazwałem tę gazetkę dla was z tej przyczyny, albowiem ma ona dzwonić na was, wołać was do polskiego czytania. Myślę, że skoro tylko „Dzwonek do chaty” waszych rodziców nadejdzie, zaraz wszystkie dzieci będą go czytały. Gdy zaś nie wszystkie jeszcze po polsku czytać potrafią, przeto starsze dzieci niech czytają głośno, a inne niech słuchają a też się w czytaniu ćwiczą, aby wnet potrafiły same sobie przeczytać, co w „Dzwonku” wydrukowano.

Ale nie dosyć na tem; mali czytelnicy „Dzwonka” jeszcze coś więcej czynić powinni. Nie wszyscy rodzice trzymają „Katolika”, więc też i „Dzwonka” nie dostaną. Niech tedy dzieci czytelników „Katolika” innym dzieciom o „Dzwonku” rozprawiają, niech je za pozwoleniem rodziców do siebie zaproszą i przeczytają im, co w „Dzwonku” stoi. Może te dzieci, skoro usłyszą, jakie piękne historie w „Dzwonku” są, nabiorą chęci do nauki polskiego czytania i też się czytać nauczą. To by było bardzo pięknie i dobrze.

Ostrzegam was jednak kochane dziaćki, abyście „Dzwonka” ze sobą do szkoły nie brały, bo dzisiaj takie są czasy, że polskiej mowy w szkole nie lubią. Nauczyciele mogli by wam też jakie przykrości wyrządzić, gdyby „Dzwonek” przy was w szkole znaleźli [...] I wiecie, jakie serce temu waszemu „Dzwonkowi” dałem? Oto takie, które brzmieć będzie chwałą Boga; miłością naszej kochanej ojczyzny szląskiej i po wierze najdroższej ojczyznej mowy polskiej [...] ¹⁸.

„Dzwonek” jako dodatek do „Katolika” wydawano przez prawie 9 lat w objętości 16 stron własnych. Dopiero od numeru 9 z 1902 roku zmniejszono objętość do 8 stron, co realnie zwiększało objętość samego „Katolika” o 2 strony. Taką objętość „Dzwonka” utrzymano do ostatnich jego numerów.

Ta zmiana objętości ukierunkowana była zapewne zaplanowanym podwojeniem częstotliwości ukazywania się tego dodatku dziecięcego. Od tego numeru rozpoczęto bowiem wydawać „Dzwonek” co dwa tygodnie, co w związku z tym uwidoczniło się w podtytule „Dzwonka”: „Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek dwutygodniowy do „Katolika”.

W 1907 roku zaszła kolejna zmiana w podtytule gazetki. Nie ma już tu mowy o „bezpłatnym dodatku dwutygodniowym do »Katolika«”. Skrócono tytuł i była ona odtąd „tylko” „bezpłatnym dodatkiem dwutygodniowym”. Ten manewr okazał się nad wyraz praktyczny, gdyż od tego roku pismo zostało również dodatkiem do dalszych „czasopism związanych z koncernem prasowym »Katolika«” („Górnoślązak”, „Straż nad Odrą”, od roku 1911 „Gazeta Opolska”, „Kurier Śląski i „Polak”. Wcześniej, od roku 1898 otrzymywał pismo „Dziennik Śląski”) ¹⁹.

W latach 1905–1914 bytomski „Dzwonek” został również dodatkiem krakowskiej „Prawdy” („Prawda”. Pismo poświęcone sprawom religijnym, narodowym, politycznym, gospodarczym i rozrywcze”), drukowanej początkowo w drukarni

¹⁸ „Dzwonek. Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek miesięczny do »Katolika«” 1894, nr 1.

¹⁹ *Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3, vol. 2, Warszawa 2010, s. 633–634.

„Katolika”²⁰. Tutaj, zamiast wzmianki o „dodatkowi dwutygodniowym”, zamieszczano w podtytule skrupulatnie informację: „Gazetka dla dzieci. Dodatek do Nr. ... «Prawdy»” lub później: „Dodatek do «Prawdy» Nr. ...”. Poza tą różnicą oraz faktem, że „krakowski” „Dzwonek” nie opiewał stopką, była to wierna odbitka „bytomskiego” pisemka. „Dzwonek” z „Prawdy” i z „Katolika” początkowo posiadał jak wspomniano, własną paginację ciągłą²¹, po czym od 1909 roku numerowano strony każdego numeru osobno.

W 1914 roku przestano wydawać „Dzwonek” zarówno jako dodatek do „Katolika” (w 21 roku na rynku wydawniczym), jak i do „Prawdy” (po prawie 10 latach)²².

Wznowiono jego wydawanie już tylko jako dodatku do „Katolika” dopiero 11.03.1924²³ i w tym pierwszym numerze wyjaśniono dzieciom w liście od redakcji powód tej długiej przerwy wydawniczej:

„Kochane dzieci!

Po długiej przerwie, spowodowanej wojną światową, rozpoczynamy od nowa wydawanie „Dzwonka”, gazetki dla was, dzieci kochane [...].

Przystępujemy więc w imię Boże do pierwszego numeru „Dzwonka”, a wam, dzieci na pożytek.

Redakcja²⁴.

Przeniesieniem z dnia 01.07.1925 roku druku „Dziennika Berlińskiego” do wydawnictwa „Katolika” w Bytomiu, umożliwiono dzieciom Polonii berlińskiej poznanie „Dzwonka”. Po raz pierwszy ukazał się on w numerze 163 „Dziennika Berlińskiego” z 23.07., ale z własną datą na: 24.07.1925 roku. Posiadał objętość 8 stron własnej paginacji, po wycięciu i złożeniu go do formy gazetki, bez numeracji własnej. Później otrzymał on własną datę, która początkowo odbiegała o kilka dni od daty „Dziennika Berlińskiego”, po czym od końca 1925 roku, data ta była identyczna z datą „Dziennika Berlińskiego”. Pomimo swej podtytułowej nazwy, informującej o periodyczności dwutygodniowej, był „Dzwonek” bardzo często tygodnikiem²⁵, a niekiedy musiały dzieci czekać na niego trzy tygodnie.

²⁰ W stopce „Prawdy” czytamy: „Nakładem redakcji »Prawdy« Kraków. Czcionkami »Katolika«, spółki wyd. z ogr. odp. Bytom G. S.

²¹ Do ostatniego, 27 numeru „Dzwonka” z 1908 roku.

²² Ostatni, 15 numer „Dzwonka” (dodatku bytomskiego) z 1914 roku znajdujący się w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, [online:] <http://sbc.org.pl>, pochodzi z 23.07, a ostatni identyczny 15 numer „Dzwonka” (dodatku krakowskiego), przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej jest z 26.07.1914.

²³ Zob. zachowane roczniki bytomskiego „Dzwonka” w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, [online:] <http://sbc.org.pl>

²⁴ „Dzwonek”. Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek dwutygodniowy” 1924, nr 1(11 III), s. 1–2.

²⁵ Głównie w pierwszym roku (1925) jako dodatku do „Dziennika Berlińskiego”.

Nie możemy niestety, ze względu na brak zachowanych kompletów roczników periodyku, dokładnie ustalić, od kiedy berliński „Dzwonek” posiadał numerację własną. Z pewnością można jednak stwierdzić, że od 1928 był on już osobno numerowany²⁶.

Strona tytułowa dodatku „Dzwonek” (10 IX 1925) w Dzienniku Berlińskim nr 205 (IX).

Źródło: fotografia cyfrowa udostępniona przez Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz

Na pierwszej, tytułowej stronie rozpoczynano „Dzwonek” prawie zawsze wierszem. Często miał on, podobnie jak inne teksty, charakter religijny i nawiązywał do aktualnych świąt katolickich lub do wydarzeń okolicznościowych. W numerze czerwcowym 1928 roku wydrukowano wiersz P. Wężykównej pt.: *Boże Ciało*²⁷, w ostatnim numerze „Dzwonka” na 1925 rok – wiersz Władysława Bełzy

²⁶ Prawdopodobnie od 1927 roku. Wtedy, od nr 10, własną numerację (po wcześniejszych nieregularnościach w numeracji roczników poprzednich) wprowadzono w „Dzwonku” bytomskim.

²⁷ „Dziennik Berliński” 1928, nr 136 (15 VI), dod. „Dzwonek”. Gazetka dla dzieci. Bezpłatny dodatek dwutygodniowy” (dalej: „Dzwonek”) 1928, nr 14, s. 1.

pt.: *Dziatwie na Nowy Rok*²⁸, a w czerwcu 1930 roku wiersz J. Kochanowskiego – *Pamiętaj, abyś dzień święty święcił*²⁹. We wrześniu 1925 roku, na tytułowej stronie pojawił się wiersz (późniejsza pieśń) Franciszka Karpińskiego – *Kiedy ranne wstają zorze*³⁰, jako wprowadzenie do artykułu w tym numerze na temat setnej rocznicy śmierci twórcy, pt.: *Rocznica poety*³¹. Często wspominał ten początkowy wiersz ze strony tytułowej o zmianie pory roku, lub o kończących się wakacjach, jak wiersz *W jesieni*³² autorki o pseudonimie Domosława (Regina Rajkowska, później Zienkiewiczowa), powtórzony zresztą w „Dzwonku” trzy tygodnie później lub utwór z lutowego numeru 1930 roku T. Lenartowicza, zatytułowany: *Zima*³³, albo wiersz nieznanego autora we wrześniu 1932 roku pt.: *Koniec lata*³⁴. Większość utworów lirycznych, czy to tych ze strony tytułowej, czy prezentowanych na dalszych łamach gazetki, była jednak dziełem autorów anonimowych. Czasem nie podawano nawet nazwisk znanych twórców, jak autora Ignacego Krasickiego, którego bajkę *Szczur i kot*³⁵ wydrukowano w sierpniowym numerze „Dzwonka” w 1925 roku.

Redakcja zachęcała również młodych czytelników do nadsyłania własnych wierszy. I tak, opublikowano w numerze 5 w 1928 roku, smutny wiersz *Sierota*³⁶ autorstwa Antoniego Siwca z Katowic, który zapowiedziano we wcześniejszym numerze, niestety z podaniem błędnego imienia chłopca, w dziale: „*Odpowiedzi redakcji*”:

Małemu Frankowi. Dziękujemy za nadesłanie wiersza p.t. „Sierota”. Jest on ładnym utworem. Wydrukujemy go na naczelnem miejscu w przyszłym „Dzwonku”.³⁷

Prezentowane w „Dzwonku” utwory liryczne wychodziły spod piór znanych i ulubionych poetów. Znajdziemy tu wiersze J. Kochanowskiego, M. Konopnickiej, S. Jachowicza, W. Bełzy, J. Porazińskiej, W. Pola, Z. Morawskiej, T. Lenartowicza, E. Kłonieckiego i innych. Wielu z nich współpracowało zresztą z polskimi czasopismami dziecięcymi, lub je nawet zakładało i redagowało. Spora część zamieszczanych tu utworów należała też do autorów ukrywających się pod pseudonimami, lub, jak już wspomniano, była anonimowa. Przy wyborze wierszy zwracano uwagę

²⁸ „Dziennik Berliński” 1925, nr 295 (29 XII), dod. „Dzwonek”, s. 1.

²⁹ „Dziennik Berliński” 1930, nr 137 (15 VI), dod. „Dzwonek”, nr 12, s. 1.

³⁰ „Dziennik Berliński” 1925, nr 205 (8 IX), dod. „Dzwonek” (10 IX), s. 1.

³¹ Tamże.

³² „Dziennik Berliński” 1925, nr 217 (24 IX), dod. „Dzwonek” (22 IX), s. 1.

³³ „Dziennik Berliński” 1930, nr 47 (26 II), dod. „Dzwonek” nr 5, s. 1.

³⁴ „Dziennik Berliński” 1932, nr 218 (21 IX), dod. „Dzwonek” nr 18, s. 1.

³⁵ „Dziennik Berliński” 1925, nr 193 (27 VIII), dod. „Dzwonek” (25 VIII), s. 6.

³⁶ „Dziennik Berliński” 1928, nr 51 (2 III), dod. „Dzwonek” nr 5, s. 1.

³⁷ „Dziennik Berliński” 1928, nr 38 (16 II), dod. „Dzwonek” nr 4, s. 8.

na ich patriotyczno-wychowawczy ton, miały one „opiewać” polskość, jak wiersz *Czem będę*³⁸ Władysława Bełzy, uczyć szacunku do rodziców.

Wśród form prozatorskich dominuje w „Dzwonku” zdecydowanie opowiadanie, powiastka czy podanie. Te fabularne formy wyjaśniały często dzieciom trudniejsze tematy, przedstawiały życiorysy wybitnych Polaków, postaci historycznych czy świętych. Bardzo często były to także opowiadania o dzieciach, ich „złym” zachowaniu i pozytywnej metamorfozie w zakończeniu. Zawsze można wyczytać tu wychowawczy, moralitatorski, często nawet karcący ton. Nierzadko pojawia się tu motyw sieroctwa, biedy i śmierci dzieci. W numerze 193 „Dziennika Berlińskiego” z sierpnia 1925 roku dołączono „Dzwonek”, w którym wydrukowane opowiadanie nieznanego autora *Jak królowa Kinga Polskę od tatarów obroniła*³⁹, przybliżyła dzieciom postać królowej Kingi i króla Bolesława Wstydliwego. Najpierw przedstawiono legendę o tym tytułowym wydarzeniu, po czym podano dzieciom w przystępny sposób fakty historyczne, dotyczące życia królowej. We wrześniu tego roku wydrukowano w dwóch kolejnych numerach fragment *Pamiętników* Jana Chrysostoma Paska, który zatytułowano: *Wydra króla Jana Sobieskiego*, opowiadający zdarzenie podarowania oswojonej wydry Paska królowi polskiemu. Co istotne, opowieść poprzedzono wprowadzeniem przybliżającym postać Sobieskiego i zwycięstwa pod Wiedniem oraz postać Paska. Przedstawiano dzieciom też kilkakrotnie w 1925 roku postać króla Bolesława Chrobrego np.: w opowiadaniu *Powiastka o dobrym królu*⁴⁰, które w następnym numerze „Dzwonka” uwieczniono artykułem *O Bolesławie Chrobrym*⁴¹, tłumacząc przyczynę wyboru tematu – 1000 rocznica koronacji króla. W kolejnym „Dzwonku” natomiast, zaprezentowano historię *Jak Bolesław Chrobry wykupił ciało świętego Wojciecha*⁴², by wreszcie w grudniu zakończyć „temat roku 1925” tekstem *Opowieść o Bolesławie Chrobrym*⁴³.

Przybliżano dzieciom też w lekkich, krótkich opowiadaniach osoby świętych: Świętego Franciszka w opowiadaniu *Wilk świętego Franciszka*⁴⁴ autora o incjalach „A.K”, Świętego Tarcycjusza, w anonimowym tekście *Św. Tarcycjusz*⁴⁵, albo Świętego Longina w opowiadce *Nawrócenie Kasjusza*⁴⁶, również nieznanego autora.

Ponadto, znajdziemy jeszcze w gazecie opowiadanie Władysława Reymonta *Siejba pod kulami*⁴⁷, opisujące śmierć podczas pracy w polu.

³⁸ „Dziennik Berliński” 1925, nr 295 (29 XII), dod. „Dzwonek”, s. 4.

³⁹ „Dziennik Berliński” 1925, nr 193 (27 VIII), dod. „Dzwonek”, s. 1–4.

⁴⁰ „Dziennik Berliński” 1925, nr 163 (23 VII), dod. „Dzwonek”, s. 1–3.

⁴¹ „Dziennik Berliński” 1925, nr 169 (30 VII), dod. „Dzwonek”, s. 2–5.

⁴² „Dziennik Berliński” 1925, nr 181 (13 VIII), dod. „Dzwonek”, s. 1–3.

⁴³ „Dziennik Berliński” 1925, nr 280 (8 XII), dod. „Dzwonek”, s. 1–3.

⁴⁴ „Dziennik Berliński” 1925, nr 263 (17 XI), dod. „Dzwonek”, s. 2–3.

⁴⁵ „Dziennik Berliński” 1932, nr 178 (5 VIII), dod. „Dzwonek” nr 14, s. 1–3.

⁴⁶ „Dziennik Berliński” 1928, nr 77 (1 IV), dod. „Dzwonek” nr 8, s. 1–4.

⁴⁷ „Dziennik Berliński” 1925, nr 233 (13 X), dod. „Dzwonek”, s. 3–5.

W opowiadaniu nieznanego autora w styczniowym numerze dodatku z 1930 roku *Pocałunek matki*⁴⁸, poruszono częsty temat śmierci matki, osierocenia dziecka, jego smutku aż w końcu wyzwolenia z sieroctwa poprzez śmierć chłopca bo „... Pan Bóg pociechy zsyła wszystkim sierotom”⁴⁹. W kwietniu tego samego roku czytamy opowiadanie Jak Janek zwyciężył swą popędlivość⁵⁰, gdzie anonimowy autor pozwala czytelnikowi być świadkiem przemiany dziecka, porzucenia swej „złej wady” i poprawy zachowania: „Ktokolwiek bowiem szczerze i prawdziwie walczy ze swymi złemi skłonnościami, ten też odniesie zwycięstwo, a nie ma piękniejszego zwycięstwa nad to nad samym sobą”⁵¹.

Opowiadania przygodowe, religijne, podania i powiastki pojawiały się w rubryce „Dzwoneczek”, której nazwa sugerować by mogła o tekstach dla młodszego odbiorcy. Nie można tego całkowicie potwierdzić. Zawarte tu teksty opowiadają co prawda nierzadko o dzieciach przedszkolnych (*Piotruś i jego mateczka*⁵²), jednak ich tematem jest często trudny motyw śmierci i sieroctwa (*Mały garbusek*⁵³).

Znalazły swoje miejsce w „Dzwonku” dość liczne artykułiki, noty informacyjne, czy sprawozdania i komentarze oraz przeróżne teksty w formie wskazówek. Dbano przy doborze tekstów o ich wychowawczo-naukowy charakter, brano pod uwagę aspekt informacyjny. W tekstach tych pielęgnowano różnorodną tematykę. Dominowała tu, oczywiście wraz z tekstami natury religijnej, tematyka krajoznawczo – historyczna, oddająca piękno Polski, dla małych czytelników znanej często tylko z książek, opowieści dorosłych lub właśnie z łamów „Dzwonka”. Dość dużo znaleźć można tu tekstów z dziedziny techniki, jak w artykule *Kto wynalazł pociągi*⁵⁴, lub o charakterze przyrodniczym, prezentujących świat roślin i zwierząt. Czytały tu dzieci o drzewie bananowym (*Najpożyteczniejsza roślina całego świata*⁵⁵), o wiewiórkach (*Wiewiórka*⁵⁶), o wróblu (*O wróblu*⁵⁷), o innych ptakach (*Ptaki jako budowniczy*⁵⁸), o papudze (*Niecoś o jedynym zwierzęciu mówiącym*⁵⁹), a nawet o pająku (*Parę słów o pająkach*⁶⁰). Niektóre informacje utrzymane są w tonie sensacyjnym, które umieszczano w rubryce „Ciekawe rzeczy”, a ton ten

⁴⁸ „Dziennik Berliński” 1930, nr 15 (19 I), dod. „Dzwonek” nr 2, s. 3–5.

⁴⁹ Tamże, s. 5.

⁵⁰ „Dziennik Berliński” 1930, nr 80 (5 IV), dod. „Dzwonek” nr 7, s. 3–6.

⁵¹ Tamże, s. 6.

⁵² „Dziennik Berliński” 1928, nr 145 (26 VI), dod. „Dzwonek” nr 15, s. 7.

⁵³ „Dziennik Berliński” 1930, nr 35 (12 II), dod. „Dzwonek” nr 4, s. 6–8.

⁵⁴ „Dziennik Berliński” 1925, nr 274 (1 XII), dod. „Dzwonek”, s. 4–5.

⁵⁵ „Dziennik Berliński” 1928, nr 110 (12 V), dod. „Dzwonek” nr 11, s. 6–7.

⁵⁶ „Dziennik Berliński” 1925, nr 268 (24 XI), dod. „Dzwonek”, s. 3–4.

⁵⁷ „Dziennik Berliński” 1928, nr 38 (16 II), dod. „Dzwonek” nr 4, s. 6–7.

⁵⁸ „Dziennik Berliński” 1928, nr 119 (24 V), dod. „Dzwonek” nr 12, s. 2–4.

⁵⁹ „Dziennik Berliński” 1930, nr 103 (4 V), dod. „Dzwonek” nr 9, s. 5–6.

⁶⁰ „Dziennik Berliński” 1932, nr 153 (7 VII), dod. „Dzwonek” nr 12, s. 6–7.

słysząc już w tytule: *Najniebezpieczniejsza ryba*⁶¹, *Największe bogactwa na świecie*⁶², *Najmniejsza żarówka*⁶³.

Co jakiś czas, doszukać można się tutaj materiałów okolicznościowych, listów, sprawozdań, informujących małego czytelnika o obchodach, jubileuszach i rocznicach. I tak, we wrześniu 1925 roku, w sprawozdaniu *Koronacja Cudownego Obrazu Matki Boskiej*⁶⁴, relacjonowano małym czytelnikom fakty z tej uroczystości w Piekarach na Górnym Śląsku wyjaśniając jednocześnie znaczenie tej koronacji dla Polaków. W czerwcu 1932 roku tysiące dzieci z organizacji pod nazwą: „Krucjata Eucharystyczna”, brały udział w kongresie w Radomiu, z którego dokładne sprawozdanie *Krucjata Eucharystyczna dzieci na Kongresie w Radomiu*⁶⁵, podano w „Dzwonku”. W lecie tego samego roku, w liście do dzieci pt.: *Kochane Dzieci!*⁶⁶, poinformowano czytelników o obchodach jubileuszu 550-lecia przewiezienia cudownego obrazu Matki Boskiej, przez księcia Władysława Opolskiego z Bełzca na Rusi Czerwonej, do klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie. Tu, „odesłano” dzieci do dodatku „Rodzina” (otrzymywali go automatycznie również czytelnicy „Dziennika Berlińskiego”), gdzie poczytać mogli z rodzicami o dziejach obrazu.

Dbano też o dobry humor na łamach gazetki. Od początku swego „berlińskiego istnienia” posiadała ona rubryczki: „Żarty”, „Żarciki” i „Zagadki”, później: „Pytanie żartobliwe”, „Ciekawe rachunki” (zadania matematyczne). Rubryka: „Ku zabawie” zawierała opisy zabaw, sztuczek i propozycje zbudowania własnych gier planszowych, a „Ku rozrywce”, opisy zbudowania zabawek. Czasem umieszczano w rubryczce: „Przysłowie” jedno lub kilka przysłów polskich.

„Dzwonek” z omawianego okresu dowodzi o początkach procesu centralizacji prasy polskiej w Niemczech. Po powstaniu Centrali Prasowej Związku Polaków w Niemczech, oddziaływanie prasowe tej organizacji wychodziło wyraźnie z przejętego przez Związek „Katolika”, drukowanego tam „Dziennika Berlińskiego” oraz „Polaka w Niemczech”, organu Związku. O powiązaniach redakcyjnych, wydawanego w Berlinie od 01.08.1925 „Małego Polaka w Niemczech” początkowo jako wkładki do „Polaka w Niemczech”, a później jako samodzielnej gazety dla dzieci, dowiadujemy się również z łamów „Dzwonka”. Pojawia się tu mianowicie postać „wujka Franka”, redaktora „Małego Polaka w Niemczech”. Był nim Franciszek Jankowski. Prowadził on tu podobne (choć nie tak obszerne) korespondencje z dziećmi jak te w „Małym Polaku w Niemczech”⁶⁷, zachęcał do rozwiązywania zagadek, przy-

⁶¹ „Dziennik Berliński” 1930, nr 137 (15 VI), dod. „Dzwonek” nr 12, s. 6–7.

⁶² „Dziennik Berliński” 1928, nr 77 (1 IV), dod. „Dzwonek” nr 8, s. 8.

⁶³ „Dziennik Berliński” 1925, nr 199 (3 IX), dod. „Dzwonek” (1 IX), s. 8. W 1925 roku rubryka nazywała się jeszcze „O rzeczach ciekawych z całego świata”.

⁶⁴ Tamże, s. 2–4.

⁶⁵ „Dziennik Berliński” 1932, nr 165 (21 VII), dod. „Dzwonek” nr 13, s. 1–2.

⁶⁶ „Dziennik Berliński” 1932, nr 188 (17 VIII), dod. „Dzwonek” nr 15, s. 1–2.

⁶⁷ Por. K. Heska-Kwaśniewicz, *O „Małym Polaku w Niemczech”*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 1973, t. XXIII, s. 211–217.

syłania własnych wierszy i zagadek, a przede wszystkim do rozpowszechniania „Dzwonka” wśród rówieśników. Fakt, że wzorami „Małego Polaka w Niemczech” były dwutygodniki „Płomyk” i „Płomyczek”, odzwierciedla się więc nie tylko w tym periodyku, ale też w „Dzwonku”, choć rzadko informowano dzieci, że dany wiersz lub tekst jest przedrukiem właśnie z „Płomyka”. Na przedruki zezwalała specjalna umowa między Związkiem Polaków w Niemczech a prasą krajową⁶⁸.

W 1925 roku „Dziennik Berliński” stał się gazetą śląską, co znacznie odbiło się na jej charakterze, a „Dzwonek” nią po prostu pozostał. Małym czytelnikom z Berlina podobał się mimo wszystko, bo propagował polskość, uczył języka polskiego, zapoznawał z literaturą.

„Dzwonek” dołączano do „Dziennika Berlińskiego”, jak wyżej wspomniano, do września 1932 roku. Jego historia kończy się w Opolu. Po zlikwidowaniu „Katolika”, przeniesiony „Dziennik Berliński” od 01.01.1932 roku do „Nowin Codziennych” do Opola, wytrwał tam właśnie do września, po czym niespodziewanie od 01.10.1932 roku, przeniesiono jego druk do Herne w Westfalii⁶⁹.

„Młodzież. Bezplatny dodatek”

Dodatek dla młodzieży „Młodzież” pochodzi również z bytomskiego okresu „Dziennika Berlińskiego”. Powołując się kolejny raz na informacje z wspomnianego już artykułu Anny Poniatowskiej, stwierdzić znów niestety trzeba, że podane tam ramy czasowe istnienia tego dodatku, również nie są dokładne. Według autorki „Młodzież” ukazywała się od marca 1927 do maja 1929 roku⁷⁰. Zarówno daty rozpoczęcia, jak i daty zakończenia wydawania dodatku, nie można dziś dokładnie ustalić. Z pewnością można jednak stwierdzić, że wychodził on ponad rok dłużej, niż dotąd utrzymywano⁷¹. Możliwe jednak jest, że nastąpiła przerwa w wydawaniu pisma, trwająca od maja 1929 roku. Świadczyć o tym może ewentualnie fakt wydania pierwszego numeru w 1930 roku dopiero 13.03.

O jego śląskim charakterze i silnym związku z „Katolikiem” przekonujemy się przede wszystkim z listów czytelników do redakcji. W jednym z nich czytamy:

Szanowna Redakcjo!

O jakże się cieszę, że znowu przysłaliście nam dodatek „Młodzież”. Jest on dla młodych bardzo pouczający. Jakże chętnie czytam pismo „Katolika”. Nie mogę doczekać następnego dnia, aż znowu agent przyjdzie z Katolikiem. [...]

⁶⁸ Tamże, s. 220–221.

⁶⁹ W. Wrzesiński, *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922–1939*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, nr 1–2, s. 160.

⁷⁰ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5/6, s.167.

⁷¹ Zachowane numery „Dziennika Berlińskiego” wraz z „Młodzieżą” w SBB z rocznika 1930: 01.01–30.09.

Szczęść Boże!
redakcji „Katolika” i „Młodzieży”

Józef G.⁷²

„Młodzież” była miesięcznikiem. Posiadała własną numerację i początkowo własną paginację ciągłą, później osobną paginację w każdym numerze, obejmującą cztery strony własne⁷³. Czasem pojedyncze numery „Młodzieży” były tematyczne i poświęcane zostały w pełni jednemu zagadnieniu. Numery 6 i 7 z 1928 roku poświęcono prawie kompletnie igrzyskom olimpijskim w Amsterdamie. Najpierw, w majowym numerze w artykule *Olimpiada amsterdamska*⁷⁴, poinformowano młodzież o otwarciu olimpiady i kontynuując temat sportowy w artykule *O sport w społeczeństwie polskim w Niemczech*⁷⁵, krytykowano młodzież za jej postawę sportową. Narzekano tu na młodzież polską, która opuszcza polskie i wstępuje w niemieckie kluby sportowe, zbyt szybko się asymiluje i ulega zgubnym wpływom niemieckiego otoczenia. W następnym artykule w tym samym numerze *Zadanie sportu*⁷⁶, przybliżono ważność sportu pod względem wychowawczym i zdrowotnym. Czerwcowy numer „Młodzieży” z tego roku zawiera mnóstwo relacji sportowych z olimpiady. Tutaj powiązano temat z zagadnieniem jedności w towarzystwach. W artykule autora o inicjałach „R.W” *Kilka słów prawdy o naszych towarzystwach*⁷⁷, czytamy o „skarłowaceni koleżeństwa” i potrzebie poczucia jedności braterskiej. W kolejnych artykułach anonimowych autorów *Rozgrywki olimpijskie a nasze towarzystwa młodzieży*⁷⁸, *Jednostka a masa*⁷⁹, *Co to jest społeczeństwo*⁸⁰, pisano o motywowaniu towarzystw młodzieży do uprawiania sportu, dawano wskazówki drużynowym i prezesom towarzystw – jak dostrzec i wychowywać każdego dorastającego człowieka w grupie oraz tłumaczono ważność udzielania się w rodzinie, kościele i oczywiście w stowarzyszeniach.

Wcześniej, w lutym tego roku, cały numer poświęcono harcerstwu.

⁷² „Dziennik Berliński” 1930, nr 126 (1 VI), dod. „Młodzież. Bezpлатny dodatek” nr 4, s. 4. (dalej: „Młodzież”)

⁷³ Analiza opiera się na pięciu numerach z 1928 roku (tu: własna paginacja ciągła) i sześciu numerach z 1930 roku (tu: własna paginacja osobna dla każdego numeru).

⁷⁴ „Dziennik Berliński” 1928, nr 122 (27 V), dod. „Młodzież” nr 6, s. 21.

⁷⁵ Tamże, s. 22.

⁷⁶ Tamże, s. 22–23.

⁷⁷ „Dziennik Berliński” 1928, nr 141 (21 VI), dod. „Młodzież” nr 7, s. 27–28.

⁷⁸ Tamże, s. 27.

⁷⁹ Tamże, s. 28.

⁸⁰ Tamże, s. 28.

W zachowanych numerach „Młodzieży” z 1930 roku poważne miejsce zajmowała rubryka nazwana „Śpiewaj Ludu”. Zajmowała ona niemal całą wewnętrzną część gazetki i mieściła pieśni religijne, rzadziej świeckie, z nutami. Była to bardzo lubiana część gazety co dokumentuje poniższy fragment listu do redakcji:

Szanowna Redakcjo!

Radzionków. Jestem już dużą dziewczyną, gdyż chodzę do 5-klasy katolickiej szkoły [...] a z „Młodzieży” podobają mi się nadzwyczaj pieśni z melodiami. Janek naszego sąsiada uczy się grać na skrzypcach, to skoro „Młodzież” w „Katoliku” przyjdzie, to się zaraz zbieramy...

Janek rzępoli, a my śpiewamy tak długo, dopóki się nie nauczymy [...].

Gertruda⁸¹

Pieśni dobierano głównie do aktualnych świąt kościelnych. W kwietniu 1930 roku wydrukowano cztery teksty i nuty pieśni wielkanocnych, a w maju sześć pieśni Maryjnych.

Na łamach „Młodzieży” znalazło się też, obok pieśni, czasem miejsce dla poezji. W numerze styczniowym 1928 roku ukazał się wiersz Marii Konopnickiej *Śnieżyca*⁸², a w kwietniu *Do młodych*⁸³ Adama Asnyka. W numerach z maja i czerwca 1930 roku przedstawiano wiersze autora o pseudonimie Październiak Wal. Były to wiersze o tematach religijnych, patriotycznych i patetyczne wiersze w formie hymnu młodzieżowego.

W profilu „Młodzieży” odkryć można podkorządkowanie założeniom Związku Polaków w Niemczech. W każdym miesiącu „realizowano” inny temat z „kalendacza” działań ZPwN⁸⁴.

Odbija się to w poszczególnych miesiącach. W styczniu, kiedy tematem było propagowanie Związku Polaków w Niemczech w artykule autora o pseudonimie T.U *Nad czym pracować winniśmy w roku obecnym*⁸⁵, czytamy o celach organizacji i rekrutowaniu nowych członków do organizacji polskich, głównie młodzieżowych.

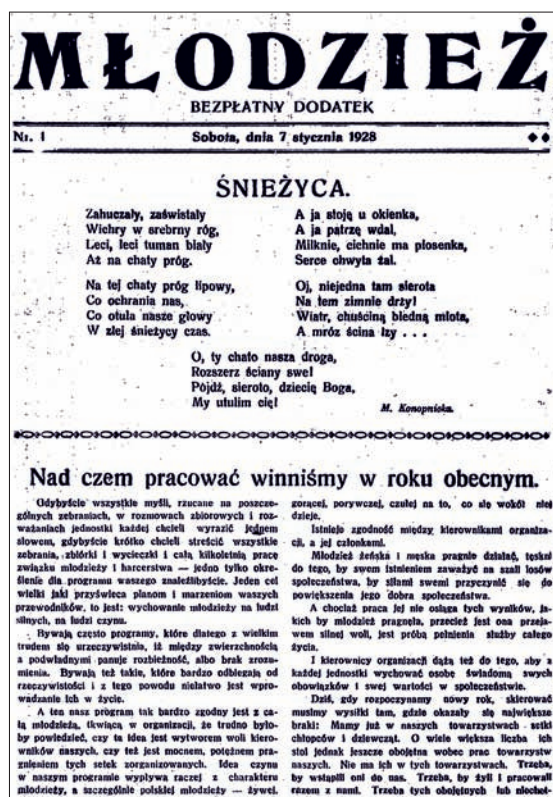
⁸¹ „Dziennik Berliński” 1930, nr 126 (1 VI), dod. „Młodzież” nr 4, s. 4.

⁸² „Dziennik Berliński” 1928, nr 5 (6 I), dod. „Młodzież” nr 1 (7 I), s. 1.

⁸³ „Dziennik Berliński” 1928, nr 82 (8 IV), dod. „Młodzież” nr 5, s. 17.

⁸⁴ Por. K. Heska-Kwaśniewicz, *O „Małym Polaku w Niemczech”*, „Studia Śląskie”, dz. cyt., s. 226.

⁸⁵ „Dziennik Berliński” 1928, nr 5 (6 I), dod. „Młodzież” nr 1 (7 I), s. 1.

Strona tytułowa dodatku „Młodzież” nr 1 (07 I 1928) w Dzienniku Berlińskim nr 5 (6 I).

Źródło: fotografia cyfrowa udostępniona przez Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz

Marzec był miesiącem „Wiary Ojców Naszych” i w 1930 opublikowano tam artykuły anonimowych autorów *Ku uwadze tym, którzy się wstydzą polskiego nazwiska* i *Wyrazy staropolskie na Śląsku*⁸⁶. Mówiono tu o popełnianych błędach Polaków zmieniających nazwiska z polskich na niemieckie i o używaniu wyrazów obcych w mowie polskiej. W kwietniu miały dominować tematy dotyczące młodzieży i tu pasuje wydrukowany, wspomniany już wiersz Asnyka *Do Młodych*⁸⁷, a także artykuły o wymownych tytułach *Papież a młodzież pracująca* i *Demoralizacja młodzieży powojennej*⁸⁸. Maj był miesiącem sportu i wychowania, co spotkało się w 1928 roku z odnotowaną olimpiadą w Amsterdamie. Ten plan miesięcznych zadań, widoczny w „Młodzieży”, miał za zadanie rozwijać u młodzieży świadomość przynależności organizacyjnej.

⁸⁶ „Dziennik Berliński” 1930, nr 60 (13 III), dod. „Młodzież” nr 1, s. 1 i 4.

⁸⁷ „Dziennik Berliński” 1928, nr 82 (8 IV), dod. „Młodzież” nr 5, s. 17.

⁸⁸ Tamże, s. 17.

Nie brakowało na łamach „Młodzieży” bardzo lubianych zagadek i łamigłówek w rubryce: „Zagadka”, za rozwiązanie których, wysyłano młodzieży książki polskie. Często pojawiały się tu także żarty w rubryczce: „Żarty”, które rozładowywały nie raz poważny ton niektórych numerów.

Powodem zaprzestania wydawania „Młodzieży” wydaje się być fakt powstania centralnego pisma dla młodzieży polskiej w Niemczech, którym miał być od kwietnia 1930 roku „Młody Polak w Niemczech”. Po miesięczniku ZPwN „Polak w Niemczech”, wydawanym od 1923 roku i „Małym Polaku w Niemczech”, wydawanym od 1925 roku, był „Młody Polak w Niemczech” kierowany właśnie do młodzieży. Nie tylko „Młodzież” przestała wtedy istnieć. Miejsce dla nowego miesięcznika musiał zrobić „Zdrój”, wydawany od 1925 w Opolu, jako organ Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polsko-Katolickiej i redagowany przez późniejszego kierownika Rady Naczelnej ZPwN Stefana Szczepaniaka⁸⁹. Przestał wychodzić także dwutygodnik „Życie Młodzieży”, organ Związku Towarzystw Młodzieży w Prusach Wschodnich jako bezpłatny dodatek „Gazety Olsztyńskiej”⁹⁰. Związek Polaków w Niemczech, poprzez utworzenie własnych periodyków, miał zaspokajać co prawda oddtąd potrzeby każdej grupy wiekowej odbiorców, pozbawiał jednak jednocześnie młodzież bezpłatnych dodatków popularnej prasy codziennej.

„Kącik dla Dzieci”

Kolejnym dodatkiem dla dzieci, ukazującym się w „Dzienniku Berlińskim” była rubryka o nazwie: „Kącik dla Dzieci”, która zajmowała jedną, przedostatnią lub ostatnią stronę „Dziennika”. Pojawiła się ona w końcu 1936 roku i ukazując się nieregularnie, utrzymała się do czerwca 1939 roku⁹¹. W czasie istnienia tej rubryki mówimy już o „herneńskim okresie” „Dziennika Berlińskiego”, w związku z przeniesieniem jego druku do Herne w Westfalii w 1932 roku.

„Kącik” nie posiadał własnej numeracji, ale po analizie jego numerowanej, cyklicznej części „Lekcja” z drugiego kwartału roku 1937⁹², można powiedzieć, że rubryka ta, przynajmniej w tym okresie, pojawiała się regularnie co tydzień. O nieregularnościach w częstotliwości redagowania „Kącika” można mówić analizując numery „Dziennika Berlińskiego” z 1938 roku. Ukazywał się on wtedy w przedziałach czasowych od tygodnia do miesiąca, lub dłuższych. W zachowanych numerach „Dziennika Berlińskiego” z pierwszego kwartału 1939 roku w SBB widać, że „Kącik” pojawiał się ze stałą częstotliwością dwóch tygodni. „Kącik dla

⁸⁹ K. Bobowski, *Z dziejów „Młodego Polaka w Niemczech” 1930–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, z. 3, s. 435.

⁹⁰ W. Wrzesiński, *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922–1939*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, nr 1–2, s. 149–155.

⁹¹ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5–6, s. 170.

⁹² Zachowane numery „Dziennika Berlińskiego” w SBB z rocznika 1937: 01.04–30.06.

Dzieci” był bardzo ciekawie redagowanym dodatkiem, wypełnionym wierszami polskich poetów, opowiadaniem, wymagającymi lekcjami języka polskiego, a czasem utworem scenicznym. Ma to pewnie związek ze znanym redaktorem polskiej prasy dziecięcej w Niemczech, wspomnianym już Franciszkiem Jankowskim, który również w „Kąciku” nazywa się „wujaszkiem Frankiem”. Jankowski był redaktorem założonego w Berlinie w 1925 roku „Małego Polaka w Niemczech”, nauczycielem, działaczem harcerskim i współpracownikiem Centrali Prasowej ZPwN⁹³. Pismo kierowane było do dzieci w wieku 7–14 lat⁹⁴. O powiązaniach redakcyjnych z „Małym Polakiem w Niemczech” mówiono otwarcie na łamach „Kącika”. W drugim, kwietniowym „Kąciku” 1937 roku, napisał „wujek Franek” list skierowany do dzieci, które skończyły już naukę w szkole i „opuściły szeregi czytelników «Małego Polaka w Niemczech»⁹⁵”. W nim żegnał swych „dawnych czytelników, a teraz młodzież polską”, życząc wszystkim pomyślności na nowej drodze. Tych granic wiekowych przestrzegano niemal rygorystycznie w „Małym Polaku w Niemczech”, czego powodem było zdobywanie 14-letnich czytelników „Młodego Polaka w Niemczech”, przeznaczonego dla młodzieży. „Kącik dla Dzieci” miał więc zaspokajać potrzeby małych czytelników tej samej grupy wiekowej co „Mały Polak w Niemczech”. Oczywiście zachęcał „wujek Franek” dzieci do czytania „Małego Polaka w Niemczech”. Drukując w „Kąciku” tylko fragment opowiadania, jak np. anonimowego autora *Niezwykła podróż* tłumaczył, że przeczytanie całości możliwe jest tylko dzięki prenumeracie „Małego Polaka w Niemczech”⁹⁶. Takich „zachęt” znajdziemy kilka, zwłaszcza we wspomnianych „Kącikach” z drugiego kwartału 1937 roku.

„Wujaszek Franek” utrzymywał tu kontakt z dziećmi poprzez korespondencje, a drzwiami do nich były konkursy, zagadki i rozrywki umysłowe. Do najbardziej ambitnych form kontaktu z czytelnikiem należały numerowane lekcje języka polskiego w rubryce: „Język polski. Lekcja ...”, którą redagował „wujaszek” w 1937 roku. Podawał on dzieciom zadania z ortografii, trenując z nimi nie tylko pisownię wyrazów z „ó” i „u”, ale starał się również przy tej okazji nakłaniać je do pisania po polsku. Tak, jak w ostatnim „Kąciku” z maja 1937 roku, kiedy motywował dzieci do napisania bajki z wyrazami: król, córka, ogródek, róża, stróż, furtka, krasnoludek itd., przyrzekając, że najładniejsze wydrukuje w „Kąciku”⁹⁷. W przedostatnim „Kąciku” z czerwca tego roku natomiast, wydrukowano dyktando, które starsi mieli dyktować dzieciom, po wcześniejszym, odpowiednim opracowaniu tego tekstu. W ostatnim, czerwcowym „Kąciku” z tego roku, podano w „Lekcji” króciutkie

⁹³ Por. L. Smółka, *Centrala prasowa Związku Polaków w Niemczech (1923–1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, z. 2, s. 52.

⁹⁴ Por. K. Heska-Kwaśniewicz, *O „Małym Polaku w Niemczech”*, „Studia Śląskie”, dz. cyt., s. 211.

⁹⁵ „Dziennik Berliński” 1937, nr 82 (10 IV), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

⁹⁶ „Dziennik Berliński” 1937, nr 88 (17 IV), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

⁹⁷ „Dziennik Berliński” 1937, nr 120 (29 V), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

opowiadanie o Dniu Matki z zadaniem nauczania się płynnie czytać tego tekstu. Ponadto prosił tu „wujek Franek” dzieci o opis w liście do redakcji, osobistego świętowania Dnia Matki, obiecując jak zawsze, że najpiękniejsze z nich wydrukuje w „Kąciku” lub w „Małym Polaku”⁹⁸. Był to numer przedwakacyjny i do tej pory „przeprowadził” „wujaszek” w „Kąciku” 22 lekcje języka polskiego.

Najczęstszą formą literacką wypełniającą „kącikową stronę” było opowiadanie, bajka lub legenda. Niekiedy przybliżały one dzieciom polskie zwyczaje ludowe, jak np. sobótką, o którym czytały dzieci w opowiadaniu Stefana Helta *W Noc Świętojańską*⁹⁹, czy obrzędy świąt katolickich. W bajkach, legendach i fantastycznych opowiadaniach, w których postaciami głównymi były zwierzęta, dbano o lekkość lektury, a zarazem o pouczający morał, jak w bajce anonimowego autora *O kuku, który szukał żony. Bajka norweska*¹⁰⁰.

Nierzadko dominował w opowiadaniach „Kącika” czynnik wychowawczy. Zajmowano się w nich zagadnieniami szkolnymi, koleżeńskimi, rodzinnymi i problemami codziennego życia.

W opowiadaniu autora o inicjałach: M.J *Czego się Janek od leśnego duszka nauczył*¹⁰¹, poruszono problem nauki w szkole, a w innym nieznanego autora *Jak się książeczki zbuntowały*¹⁰², czytelnictwa u dzieci.

Utwory wierszowane były stałym elementem niemal każdego „Kącika”. W pierwszym z czerwcowych „Kącików” z 1937 roku, wydrukowano aż 7 wierszy (4 wiersze Józefa A. Gałuszki, *Ojciec nasz, Kołysanka, Piotruś i Kościółek* oraz wiersze E. Szelburg, *Może właśnie Ty*, J. Kamińskiej *Powinszowanie* i L. Wiszniewskiego *Basia*)¹⁰³, aby dzieci miały możliwość wyboru i zadeklamowania utworu na Dzień Matki, który wtedy świętowano w czerwcu. Czerwiec, jak wiadomo, był w kalendarzu działań ZPwN miesiącem matki i dziecka, więc w 1937 roku tematem tym zajmowano się we wszystkich „Kącikach” tego miesiąca¹⁰⁴. Wykorzystano wtedy także lubianą formę obrazka scenicznego. Autorem jednego z nich był Z. Kufel, uczeń 7 klasy szkoły powszechnej w Maczkach, którego *Serce matce*¹⁰⁵ wydrukowano z tej okazji w „Kąciku”. W trzech wcześniejszych „Kącikach” zaprezentowano natomiast rozbudowaną inscenizację anonimowego autora *Niech żyje zgoda*¹⁰⁶, oprawioną ilustracjami, z propozycją odegrania teatryku na boisku szkolnym lub łące.

⁹⁸ „Dziennik Berliński” 1937, nr 141 (23 VI), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ „Dziennik Berliński” 1938, nr 245 (23 X), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

¹⁰¹ „Dziennik Berliński” 1938, nr 143 (25 VI), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

¹⁰² „Dziennik Berliński” 1938, nr 228 (4 X), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

¹⁰³ „Dziennik Berliński” 1937, nr 126 (5 VI), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

¹⁰⁴ W 1938 roku wydano tylko jeden „Kącik dla Dzieci” w miesiącu czerwcu, a w nim nie zajęto się tym tematem.

¹⁰⁵ „Dziennik Berliński” 1937, nr 132 (12 VI), rubr. „Kącik dla Dzieci”.

¹⁰⁶ „Dziennik Berliński” 1937, nr 99 (30 IV), rubr. „Kącik dla Dzieci”, a także: 1937, nr 110 (15 V); 1937, nr 115 (22 V).

Bo chodzę tu i tam.
Dobrym słodzę pomocą.
Ziś ze strachu się poci.
Ze wszystkich się znam.
Bo chodzę tu i tam. (Mówi)
Czego chcecie od waszki?
Skrydlate białe, brzości?
Czego to trzeba wam? (C. d. n.)

¹⁰⁹ „Dziennik Berliński” 1937, nr 120 (29 V), rubr. „Kacik dla Dzieci”.

Chociaż starano się zachować odrębny, czysto dziecięcy charakter zarówno szaty graficznej jak i zawartości treści „Kącika dla Dzieci”, nie zawsze się to udawało. Często wypełniano rubrykę innym materiałem „Dziennika Berlińskiego”, jak w 1937 roku, fragmentami powieści Bolesława Prusa *Faraon* i *Spekulant* Józefa Korzeniowskiego, dokończeniami z poprzednich stron dziennika. W tym, i w następnym roku, drukowano w „Dzienniku Berlińskim” cykl o wędrującej Pyzie *Jak to Polska Pyza wędrowała*¹¹⁰, który z reguły miał własną, stałą pozycję i pojawiał się na końcu gazety. Kiedy w gazecie pojawił się „Kącik”, figurujący zwykle na ostatniej stronie, zamieszczano w nim więc i „Pyzę”. Przygody Pyzy pasowały jednak do rubryczki dziecięcej i możliwe, że dzieci śledziły je również w wydaniach „Dziennika Berlińskiego” bez dodatku „Kącika”.

„Kącik” miał być, podobnie jak inne dodatki dziecięce, przyjacielem i nauczycielem dzieci. Jednak w dostępnych numerach „Dziennika Berlińskiego” z 1938 i 1939 roku, razi nieobecność „wujaszka” w „Kąciku”. Nie ma już lekcji języka polskiego i listów do dzieci. Mimo wielu interesujących publikacji, brakuje w „Kąciku” tego osobistego, ciepłego tonu „wujaszka”. Z braku kompletów roczników „Dziennika Berlińskiego” z tego okresu nie można dziś stwierdzić, czy „nieobecność” redaktora trwała nieprzerwanie. W tamtych trudnych czasach represji hitlerowskich było to zrozumiałe. Drukowany od 1932 roku w drukarni „Narodu” w Herne, w Westfalii „Dziennik Berliński”, podobnie jak inne gazety polskie w Niemczech, borykał się z trudnościami egzystencjalnymi walcząc jednocześnie o pozyskanie czytelników. Podczas gdy „Dziennik Berliński” ostatni raz ukazał się z datą 01.09.1939, „Kącik dla dzieci” wydrukowano tu ostatni raz w czerwcu tego roku¹¹¹. W latach 30-tych działalność centrali prasowej ZPwN była tak daleko posunięta, że wysyłane przez nią materiały nadawały jednolity charakter wszystkim gazetom¹¹². Doszukamy się więc „Kącika dla dzieci”, który nie był redagowany specjalnie dla „Dziennika Berlińskiego” i zapewne nie dla „Narodu”¹¹³, nie tylko w tych dwóch dziennikach, ale i w innych polskich gazetach w Niemczech tego okresu, jak np. w „Gazecie Olsztyńskiej”¹¹⁴.

¹¹⁰ Nie podano tu nazwiska autorki Hanny Januszewskiej. Źródłem pochodzenia cyklu jest tu „Światpol” – Światowy Związek Polaków Zagranicą. Cykl Januszewskiej wydano w 1938 roku.

¹¹¹ Por. A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5–6, s. 170.

¹¹² W. Wrzesiński, *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922–1939*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, nr 1–2, s. 165.

¹¹³ Zob. zachowane roczniki „Narodu” w Instytucie Badań Prasy w Dortmundzie (Institut für Zeitungsforschung Dortmund): r. 23: 1935, nr 67 (20 III); r. 25: 1937, 1 IV – r. 27: 1939, 1 IX [mikrofilm], [online:] <http://zeitungsforschung.dortmund.de>.

¹¹⁴ Zob. zachowane roczniki „Gazety Olsztyńskiej” w Bibliotece Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego: 1893–1939 [niekompl.], [online:] <http://dlibra.bg.uwm.edu.pl>.

„Raptularzyk Historyczny”

„Raptularzyk Historyczny”¹¹⁵ trudno nazwać dodatkiem. Była to rubryka, która objętościowo zajmowała nieokreślony dokładnie fragment strony „Dziennika Berlińskiego”, najczęściej jedną trzecią strony. W dostępnych, kompletnych numerach gazety z drugiego kwartału 1937 roku, objęła ona tylko jeden raz całą stronę. Dane o zróżnicowanej objętości tej rubryki zaprezentowano w tabeli 1. Stronę wypełniano artykułami, dokończeniami artykułów z poprzedniej strony lub drukowano tam kolejny fragment powieści. W „Raptularzyku” z omówionego okresu, podobnie jak w „Kąciku dla Dzieci”, był to *Faraon* Bolesława Prusa i *Spekulant* Józefa Korzeniowskiego. Rubrykę zamieszczano najczęściej na przedostatniej stronie gazety. Wprowadzono ją najpóźniej pod koniec pierwszego kwartału 1937 roku. Stwierdzenie to mija się ze zdaniem A. Poniatowskiej, która w swoim opracowaniu¹¹⁶, zapewne z braku dostępu do wcześniejszych numerów, umieściła „Raptularzyk” w ramach czasowych od sierpnia do grudnia roku. Dostęp do numerów „Dziennika” od początku kwietnia 1937 roku, umożliwia dokumentację istnienia tej rubryki przynajmniej od marca, o czym świadczą ostatnie notatki marcowe „Raptularzyka” w jego dwóch pierwszych wydaniach kwietniowych. Z braku zachowanych numerów „Dziennika” z drugiej połowy 1937 roku, nie można jednak potwierdzić istnienia rubryki do grudnia tego roku.

„Raptularzyk Historyczny” był ciekawym zestawieniem dat historycznych w formie dziennika. Nie sugerowano się tu chronologią historycznych zdarzeń w kolejności wieków czy lat, lecz zamieszczano jedno wydarzenie historyczne na każdy dzień miesiąca. Teoretycznym założeniem było więc przedstawienie 30–31 notatek historycznych w każdym miesiącu. „Raptularzyk” pojawiał się co 3–4 dni w gazecie i prezentował od dwóch do kilku historycznych dat z notatkami w danym numerze. Notatki historyczne „Raptularzyka” sięgały dat początków istnienia państwa polskiego, a kończyły swój zakres czasowy mniej odległymi datami z pierwszej wojny światowej i datami z końca lat dwudziestych. Były to krótkie noty zawierające najważniejsze fakty, przedstawione nieraz bardzo encyklopedycznie, ale oprawione często reprodukcjami obrazów malarzy polskich, rycinami czy portretami i fotografiami. Podnosiło to znacznie wartość zawartych tam wiadomości. Nie znajdziemy tu żadnej informacji o redaktorze „Raptularzyka”, do częstych ilustracji jednak, podawano źródło pochodzenia. Korzystano w dużej mierze z materiałów „Światopoli” – Światowego Związku Polaków Zagranicą. Tematycznie poruszano się głównie w ramach historii Polski, przypomniano o urodzinach lub śmierci polskich pisarzy, polityków, malarzy i kompozytorów.

¹¹⁵ Raptularz [łac. raptularius], 1. w dawnej Polsce księga do odręcznego notowania wydarzeń, spostrzeżeń, anegdot; 2. zbiór notatek w formie dziennika lub pamiętnika, Encyklopedia PWN, [online:] <http://encyklopedia.pwn.pl>

¹¹⁶ A. Poniatowska, *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5–6, s.171.

RAPTULARZYK HISTORYCZNY

pod Nihilistami, gdy w miedziastu stała cała wola wzięcia, wzięcia, wzięcia... (text continues)

13 IV 1937 r.

Wypadek powstania w Warszawie na ulicy w powiatowej 72... (text continues)

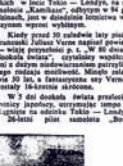
Stanisław Wyspiański

13 IV 1937 r.

Wypadek powstania w Warszawie na ulicy w powiatowej 72... (text continues)

Po wspaniałym locie „Boskiego Wiatru”

Wspaniały rekord lotniczy... (text continues)

Stanisław Wyspiański

13 IV 1937 r.

Wypadek powstania w Warszawie na ulicy w powiatowej 72... (text continues)

13 IV 1937 r.

Wypadek powstania w Warszawie na ulicy w powiatowej 72... (text continues)

Rubryka „Raptularzyk Historyczny” w Dzienniku Berlińskim nr 94 (24 IV 1937)

Źródło: fotografia cyfrowa udostępniona przez Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz

Poniższy przykład tytułów not najobszerniejszego „Raptularzyka Historycznego” z początku czerwca 1937 roku, obejmującego jedyny raz całą stronę „Dziennika Berlińskiego”, a przedstawiającego wyróżnione daty pierwszych siedmiu dni tego miesiąca, obrazuje rozpiętość dat historycznych:

1.VI.1002 r.

Bolesław Krzywousty zajmuje Łużyce

2.VI.1858 r.

Urodził się Erazm Majewski

3.VI.1902 r.

Zmarł Adolf Dygasiński

4.VI.1102 r.

Umiera w Płocku król Władysław Herman i na tron wstępuje Bolesław Krzywousty

5.VI.1569 r.

Wcielenie Kijowa do Korony

6.VI.1530 r.

Urodziny Jana Kochanowskiego

7.VI.1699 r.

Zgon Wespazjana Kochowskiego¹¹⁷

Z tych siedmiu not, pięć opatrzone ilustracjami pochodzącymi z materiałów Światopól. Prezentowano tam rycinę przedstawiającą Bolesława Chrobrego, portret Władysława Hermana autorstwa Jana Matejki, reprodukcję obrazu „Unia Lubelska” Jana Matejki, fotografię nagrobka Jana Kochanowskiego w kościele w Zwoleniu oraz rycinę z podobieństwem W. Kochowskiego i odbitkę pierwszej strony jego *Dzieła Boskiego*.

„Najświeższą” notą historyczną w „Raptularzyku”, w odniesieniu do lat, była nota z datą 16.V.1929 zatytułowana: „Otwarcie Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu”. W nocie tej czytamy dalej:

[...] największej tego rodzaju imprezy od chwili wskrzeszenia Państwa Polskiego. P.W.K. zgromadziła w poszczególnych pawilonach eksponaty, obrazujące całokształt dorobku kulturalnego i gospodarczego Polski i wykazała naocznie olbrzymi postęp, jaki dokonał się na każdym polu młodej państwowości polskiej. Została pokazana zarówno praca uczonego jak i robotnika polskiego, a duże zainteresowanie, jakie Wystawa wzbudziła zagranicą, świadczy wymownie o celowości organizowania podobnej imprezy¹¹⁸.

Tab. 1. Objętość rubryki „Raptularzyk Historyczny” w stosunku do wymiaru strony „Dziennika Berlińskiego”

Objętość rubryki	Ilość rubryk w liczbach	Ilość rubryk w %
Cała strona	1	4
2/3 strony	9	33
1/2 strony	1	4
1/3 strony	12	44
¼ strony i mniej	4	15
ogółem	27	100

Źródło: Analiza własna na podstawie numerów „Dziennika Berlińskiego” z drugiego kwartału 1937 roku

„Raptularzyk Historyczny” znany był również westfalskim czytelnikom wspomnianego już „Narodu” z Herne. „Dziennik Berliński” w wysokiej mierze bazował

¹¹⁷ „Dziennik Berliński” 1937, nr 126 (5 VI), rubr. „Raptularzyk Historyczny”.

¹¹⁸ „Dziennik Berliński” 1937, nr 115 (22 V), rubr. „Raptularzyk Historyczny”.

na materiałach herneńskiego pisma¹¹⁹. Mimo swej stosunkowo krótkiej egzystencji, rubryka ta przez kilka miesięcy była krótką lekcją historii na łamach obu dzienników.

Podsumowanie

Na przestrzeni lat 1925–1939 wydawał „Dziennik Berliński” cztery dodatki dla dzieci i młodzieży. Dwa z nich – „Dzwonek” i „Młodzież” były osobnymi wkładkami, które po odpowiednim złożeniu stron, stawały się zmontowaną gazetką. Dwa kolejne – „Kącik dla Dzieci” i „Raptularzyk Historyczny”, to bardziej lub mniej graficznie i miejscowo wyodrębnione kolumny berlińskiego periodyku. Omawiany przedział czasowy, w którym istniały dodatki dziecięce, ze względu na liczne zmiany miejsca druku, podzielić można na okres bytomski, krótki okres opolski i herneński okres „Dziennika Berlińskiego”. „Dzwonek” dołączano od lipca 1925 do września 1932 roku, w całym okresie bytomskim i w ostatnim dziewięciomiesięcznym czasie opolskim dziennika. „Młodzież”, wydawana od marca 1927 do przynajmniej sierpnia 1930, pochodziła z bytomia, a rubryki: „Kącik dla Dzieci” (koniec 1936 – połowa 1939 roku) i „Raptularzyk Historyczny” (najprawdopodobniej: pierwszy kwartał 1937 – grudzień 1937), wywodziły się z czasu herneńskiego „Dziennika Berlińskiego”.

Po powstaniu Związku Polaków w Niemczech, a później jego Centrali Prasowej, nastąpił w Niemczech okres centralizacji prasy polskiej. Większość redakcji polskich pism w Niemczech uznała ZPwN jako zwierzchnika życia organizacyjnego Polaków w Niemczech. „Dziennik Berliński” należał także do kręgu gazet polskich, znajdujących się pod oddziaływaniem Centrali Prasowej ZPwN. Od samych początków istniał ścisły związek między programowymi periodykami ZPwN a „Dziennikiem Berlińskim”. Powiązanie to umacniało od 1925 roku dzielenie wspólnego losu zmian miejsc druku „Dziennika Berlińskiego” i „Polaka w Niemczech”, które kolejno drukowano razem w „Bukwie” w Berlinie, w „Katoliku” w Bytomiu, w „Nowinach” w Opolu i w „Sztandarze Polskim” w Herne. Redakcja „Dziennika Berlińskiego” po przeniesieniu druku do Bytomia, przeprowadziła się nawet do siedziby Zarządu Wykonawczego ZPwN w Berlinie – Charlottenburgu przy Schlüterstraße 57, gdzie od 1930 roku mieściła się również redakcja „Młodego Polaka w Niemczech”.

O zmianie adresu poinformowano czytelników „Dziennika Berlińskiego” w numerze 145 z 02.07.1925 roku. Współpracownik Centrali Prasowej, Franciszek Jankowski („wujaszek Franek”), swoją osobą „spajał” ze sobą „Małego Polaka w Niemczech” z „Dzwonkiem” i „Kącikiem dla Dzieci”. Centrala miała za zadanie zbierać i dostarczać materiały prasowe prasie polskiej oraz redagować wspólne dodatki do tych gazet. Te dyrektywy dostrzegalne były więc również w wydawanych

¹¹⁹ Zob. zachowane roczniki „Narodu” w Instytucie Badań Prasy w Dortmundzie (Institut für Zeitungsforschung Dortmund), przypis nr 113.

dodatkach dziecięcych prasy polskiej w Niemczech, a demonstrowały się szczególnie w „Dzienniku Berlińskim”.

Mimo wszystkich powikłań i trudności jakie spotykały „Dziennik Berliński”, umożliwił on młodym czytelnikom w Berlinie, dzięki dodatkom dziecięcym i zaangażowaniu redaktorów prasy dziecięcej, oraz wymianie materiałów w obrębie Centrali Prasowej i jej współpracą z redakcją „Płomyka”, dostęp do polskiego słowa. Dodatki i rubryki dla małych berlińskich odbiorców, musiały często kompensować brak podręcznika do języka polskiego czy historii. „Dziennik Berliński” posiadał w czasie swej trudnej egzystencji wiele dodatków, czasem zupełnie nie spełniających oczekiwań Polonii berlińskiej („Rolnik”), jednak dodatki dziecięce były z pewnością lubianą i oczekiwaną przez dzieci i młodzież lekturą.

Bibliografia

- Bobowski K., *Z dziejów „Młodego Polaka w Niemczech” 1930–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, z. 3, s. 433–445.
- Bibliografia Historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3, vol. 2, Warszawa 2010.
- Heska-Kwaśniewicz K., „I nie ustaniem w walce...” O „Młodym Polaku w Niemczech”, „Zaranie Śląskie” 1973, z. 2, s. 227–247.
- Heska-Kwaśniewicz K., *O „Małym Polaku w Niemczech”*, „Studia Śląskie. Seria Nowa” 1973, t. XXIII, s. 211–235.
- Paczkowski A., *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Poniatowska A., *Polacy w Berlinie 1918–1945*, Poznań 1986.
- Poniatowska A., *Zarys dziejów „Dziennika Berlińskiego”*, „Przegląd Zachodni” 1977, nr 5/6, s. 156–172.
- Ratajewski J., *Miesięcznik „Polak w Niemczech” w latach 1924–1939*, „Kwartalnik Opolski” 1972, nr 2, s. 11–27.
- Smołka L., *Centrala Prasowa Związku Polaków w Niemczech (1923–1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, z. 2, s. 33–60.
- Smołka L., *Sytuacja prawna prasy mniejszościowej w Niemczech w latach międzywojennych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1982, nr 4, s. 337–346.
- Wawrzynek W., *Polacy westfalsko-nadreńscy w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Kwartalnik Opolski” 1963, nr 4, s. 75–90.
- Wrzesiński W., *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922–1939*, wyd. 2 zm., Wrocław 1993.
- Wrzesiński W., *Ze studiów nad historią czasopiśmiennictwa polskiego w Niemczech w latach 1922–1939*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1967, nr 1/2, s. 137–169.

Supplements to the „Berlin Journal” for children and youth in 1925–1939

Abstract

The article attempts to present the history and contents of the children supplements to the „Berlin Journal”, issued in Berlin in 1897–1939. The „Berlin Journal”, started in as early as the German Empire, fighting for existence in the Weimar Republic and harassed in the fascist Reich, played an important role in keeping the Polish character and organization of life of

the Poles living in Berlin. After the end of World War I there were about 5 thousand children in the school age living in Berlin. Just like other Polish newspapers in Germany, the „Berlin Journal” contributed to keeping the Polish heritage among Poles in Berlin. Issuing the children supplements, it reached the young Polish readers in this city and helped familiarizing and fixing the Polish language.

Throughout the years 1925–1939, the „Berlin Journal” was issuing four supplements for children and youth. Two of them – „Bell” and „Youth” were separate inserts, which after the appropriate folding of the pages become a makeshift newspaper. The remaining two – „Children Corner” and „Historical Diary”, were more or less graphically and spatially separated columns of the Berlin periodical.

The „Berlin Journal” enabled the young readers in Berlin access to the Polish vocabulary, thanks to these children supplements and the involvement of the youth press editors. The inserts and columns for the young Berlin citizens had to very often compensate for the lack of the Polish coursebook or history book and thus became a popular and likeable reading material.

Key words: „Berlin Journal”, children and youth supplements, Berlin Poles, Polish press in Germany, children and youth press in Germany, press centralization

Iwona Lehmann

Volkshochschule Soest, Nöttenstr. 29, 59494 Soest, Germany

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Monika Szablowska-Zaremba

„Okienko na Świat. Pismo dzieci i młodzieży” 1937–1939

Otwieramy „Okienko”

Wydając dzisiaj pierwszy numer pisma dla dzieci i młodzieży żydowskiej pragniemy serdecznie, ażeby to „Okienko na świat” stało się przyjacielem i powiernikiem dzieci oraz łącznikiem między nimi a światem dorosłych, zwłaszcza wychowawców.

Pragniemy skupić wokoło swego właściciela pisma wszystkie dzieci żydowskie, aby im dać pożyteczne wiadomości i miłą rozrywkę. Zarazem spodziewamy się, że wszyscy czytelnicy „Okienka” będą stanowili jak gdyby jedną wielką rodzinę.

Otwieramy nasze „Okienko” równocześnie z początkiem wiosny oraz z nadejściem pięknego i radosnego święta Pesach. Uważamy to za dobrą wróżbę dla naszej gazetki, która na razie będzie ukazywała się dwa razy w miesiącu.

Wychowawców i młodzież prosimy bardzo o współpracę oraz o popieranie i rozpowszechnianie naszego pisma.

Redakcja i Wydawnictwo „Okienka na Świat”¹

Tymi słowami Redaktorzy krakowskiego czasopisma dla dzieci i młodzieży 1 kwietnia 1937 r. powitali czytelników określając nie tyle zadania, co zamiary, jakie podjęli z chwilą powołania gazety. Przez cały czas funkcjonowania na rynku prasowym wydawcą oraz redaktorem odpowiedzialnym była dr Henryka Fromowicz-Stillerowa², redaktorem głównym zaś Marta Hirschprung. Grono stałych współpracowników było dość pokaźne, jeszcze liczniejszą grupę stanowili dziecięcy autorzy tekstów zamieszczanych w piśmie.

„Okienko na Świat” jest szczególnym pismem. Po pierwsze pokazuje nam międzywojenną rzeczywistość już niedostępną w wyniku tragicznych doświadczeń związanych z zagładą narodu żydowskiego w czasie drugiej wojny światowej. Po drugie – jest jedną z nielicznych okazji wejścia w świat dziecka żydowskiego, przyjrzenia się nie tylko metodom pracy ukierunkowanym na jego rozwój intelektualny czy emocjonalny, lecz usłyszenia jego głosu poprzez krótkie formy wypowiedzi poczynając od wiersza, poprzez prozę, a skończywszy na listach kierowanych do Redakcji. Myślę, że niezwykle interesujące może okazać się spojrzenie na

¹ „Okienko na Świat. Pismo dzieci i młodzieży” 1937, nr 1, s. 1.

² Henryka Fromowicz-Stillerowa ur. się w 1895 w Krakowie, zginęła w czasie Zagłady w 1942 r. we Lwowie, zob. F. Friedman, *Zagłada Żydów lwowskich*, [online:] <http://www.mankurty.com/fridpl.html>, [dostęp: 23.09.2013].

poszczególne elementy budujące zawartość „Okienka na Świat”, choć w tak zwartym artykule nie sposób dokładnie przedstawić każdy z interesujących aspektów.

Prasa żydowska skierowana do dzieci i młodzieży

Zagadnienia związane z prasą skierowaną do żydowskich dzieci poruszane są niezwykle rzadko³. Być może jest to wynik założenia, iż zasługuje ona na mniej-szą uwagę z racji niższej rangi, jaką nadaje się jej w konfrontacji z czasopismami zwróconymi do dorosłych. Najszerszym dotąd jej omówieniem jest książka Adiny Bar-El *Under the Little Green Trees: Yiddish and Hebrew Children's Periodicals in Poland 1918–1939*, która ukazała się w Jerozolimie w 2006 r. Obszerną jej prezentację znajdziemy w artykule *Jewish Children's periodicals in Poland between the two world wars — in three languages* zamieszczonym w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” z 2013 r. Adina Bar-El przedstawia ogólny ogłód prasy kierowanej do dzieci w trzech językach: jidysz, hebrajskim i polskim wskazując na niezwykle ważną rzecz, jaką jest powiązanie pisemek z organizacjami politycznymi chcącymi wychować młodych ludzi w określonym duchu ideologicznym.

W polskich badaniach tematem enigmatycznie zajął się Marian Fuks, który dokonał olbrzymiej pracy w opisie prasy żydowskiej wychodzącej na ziemiach polskich w trzech językach od XIX aż po poł. XX w.⁴ Znaczącym, lecz o charakterze popularnonaukowym, okazał się artykuł Katarzyny Pabias *Dla najmłodszych*, opublikowany w „Midraszu” w 2009 r. Autorka krótko omówiła prasę powstałą w języku hebrajskim, jidysz a także polskim⁵. Odnośnie tej ostatniej przywołała, wśród wybranych ośmiu tytułów, również „Okienko” jako przykład ilustrujący bogactwo literatury dla dzieci. Badaczką, która po raz pierwszy zaprezentowała krakowską

³ Inaczej jest z prasą polską dla dzieci i młodzieży, której poświęcono już kilka odrębnych studiów i kilkadziesiąt artykułów. Zob. m.in. *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982; I. Michalska, *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1994; S. Grabowski, *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001 [tu autor wspominał o „Małym Przeglądzie” dodatku do polsko-żydowskiego dziennika warszawskiego „Nasz Przegląd”]; ważną jest książka A. Faber-Chojnackiej, *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*, Kraków 1995, niestety autorka z założenia nie uwzględniła pism skierowanych do dzieci żydowskich.

⁴ Np. M. Fuks, *Prasa żydowska w Warszawie 1823–1939*, Warszawa 1979 i tegoż, *Żydzi w Warszawie: życie codzienne, wydarzenia, ludzie*, Poznań 2010. Ostatnio ukazały się *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.)*, red. J. Nalewajko-Kulikow, G. P. Bąbiak, A. J. Cieślukowa, Warszawa 2012. W Instytucie Filologii Polskiej KUL w 2013 r. promowano doktorat Agnieszki Karczewskiej „*Chwilka Dzieci i Młodzieży*” (1925–1937) – *czasopismo żydowskie w języku polskim. Próba monografii*. Obecnie w druku.

⁵ K. Pabias, *Dla najmłodszych...*, „Midrasz” 2009, nr 3, s. 36–43. Artykuł dostępny jest również w wersji internetowej, [online:] <http://wiadomosci.onet.pl/prasa/dla-najmlodszych/b1jnq> [dostęp: 7.01.2014].

gazetę jest Eugenia Prokop-Janiec⁶. Niemniej jednak nie powstał do tej pory osobny artykuł poświęcony temu czasopismu⁷.

„Okienko na Świat”, pomimo krótkiej obecności na rynku wydawniczym zasługuje na uwagę z kilku przynajmniej powodów. W przeciwieństwie do najdłuższej wydawanej lwowskiej o skłonnościach asymilatorskich „Naszej Jutrzenki”, (1921–1938)⁸ czy wiedeńsko-krakowskiego „Moriah. Miesięcznika młodzieży żydowskiej”⁹ pisma o wysokich aspiracjach, wręcz stanowiącego czasem wykładnię godną uniwersyteckiego dyskursu, „Okienko” pokazało świat takim, jakim widzą go najmłodszy i utrzymało poziom artykułów w zgodzie z ich percepcją. Myślę, że ideowo i metodycznie „Okienko” bardziej zbliżone jest do „Małego Przeglądu”¹⁰, „Dzienniczka dla Dzieci i Młodzieży”¹¹ czy „Chwilki Dzieci i Młodzieży”¹², a zatem dodatków powstałych przy czasopismach dla dorosłych niż choćby dwóch wcześniej wymienionych odrębnych pism dla dzieci. Drukowane są na jego łamach artykuły pozwalające najmłodszym poznać równoległe odległe, czasem egzotyczne światy i odkryć piękno tradycji żydowskiej, a przede wszystkim literatury, za

⁶ Opisała ona znaczenie prasy polsko-żydowskiej dla literatury polskiej. Zob. m.in. E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992; też, *Pogranicze polsko-żydowskie. Topografie i teksty*, Kraków 2013; też, *Children's Literature*, przekł. Ch. Manetti, [online:] <http://www.yivoencyclopedia.org/printarticle.aspx?id=1795>, [dostęp: 21.05.2011].

⁷ Wspominają o nim, oprócz wymienionych prac E. Prokop-Janiec i K. Pabias, m.in. M. Pachut, *Krakowskie czasopisma dla dzieci i młodzieży w l. 1918-1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982, s. 166, 168; S. Kwiecień, *Prasa żydowska w języku polskim w Krakowie w latach 1918-1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2003, folia 9, s. 159–170, również w wersji elektronicznej, [online:] <http://sbps.up.krakow.pl/article/viewFile/1036/pdf> [dostęp: 12.01.2014].

⁸ „Nasza Jutrzenka. Pismo dla dzieci i młodzieży jedyne pismo polskie (ilustrowane) dla dzieci i młodzieży żydowskiej”, red. odpow. Dawid Berlas. Ukazywało się we Lwowie. Było bardzo bogate w treść, poruszano w nim aspekty związane z żydowską kulturą czy religią, drukowano bajki pisarzy żydowskich a także utwory pisarzy polskich.

⁹ „Moriah. Miesięcznik młodzieży żydowskiej” 1904–1923, red. Wilhelm Berkelhammer, początkowo wydawany w Wiedniu, w l. 1919–1920 w Krakowie, potem w Krakowie, Warszawie i we Lwowie. Pisali do niego znani literaci, historycy i dziennikarze, m.in. J. Apenszlak, S. Hirschhorn, O. Thon, I. Schiper czy A. Hartglas.

¹⁰ „Mały Przegląd” (1926–1939), dodatek dla dzieci do warszawskiego dziennika polsko-żydowskiego „Nasz Przegląd”. Założycielem był Janusz Korczak, od 1930 redakcję prowadził Igor Newerly, zob. tegoż, *Żywe wiązania*, Warszawa 2001.

¹¹ „Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży” (1928–1939), ukazywał się łącznie z krakowskim polsko-żydowskim „Nowym Dziennikiem”. Jego założycielką i redaktorką naczelną była Runa Reitmanowa. W dn. 3 listopada 1933 r. złożyła dymisję z uwagi na nawał pracy oraz trudności wynikające z redagowania pisma na odległość, Reitmanowa mieszkała we Lwowie i równoległe prowadziła „Chwilkę”. Od stycznia 1934 r. do lata 1937 r. redaktorem była Marta Hirschprużanka, która odeszła, by redagować „Okienko”.

¹² „Chwilka Dzieci i Młodzieży” (1925–1937) ukazywała się łącznie z lwowską polsko-żydowską „Chwilą”. Jej założycielką oraz naczelną redaktorką była Runa Reitmanowa.

pomocą której sami zbudują wyobrażenie o nowej wspaniałej ojczyźnie. „Okienko” nie miało w swym tytule słowa identyfikującego go z konkretnym odłamem politycznym, lecz zważywszy na dobór zagadnień i sposób ich prezentacji było prosyjonistyczne. Chciało świadomie stworzyć nowy model dziecka-odbiorcy, wykształconego, obytego w świecie, lecz zakorzenionego we własnej tradycji, dumnego z historii narodu, do którego przynależy. Dziecko miało być budowniczym nowego państwa, dlatego Redaktorzy utworzyli dla niego „okienko na świat” – pozwalające dojrzeć odległą, lecz realną krainę, jaką była Palestyna.

„Okienko na Świat”

Il. 1. „Okienko na Świat” 1937, nr 1, s. 1, skan z zasobów BN w Warszawie

Pierwszy numer wyszedł 1 kwietnia 1937 roku, ostatni zaś 15 czerwca 1939 roku. W sumie powstało 61 numerów, z tymże ukazały się dwukrotnie numery podwójne (nr 7–8 w 1937 i nr 60–61 w 1939 roku, jako numery wakacyjne czerwcowo-lipcowe). Sierpień był jedynym miesiącem kiedy czasopismo nie ukazywało się, przyczyną była przerwa wakacyjna¹³. Do stycznia 1939 r. wychodziły zawsze dwa

¹³ Jeden raz była przerwa dwumiesięczna: 15 czerwca 1938 r. ukazał się numer 28, w którym na s. 1 Redaktorzy ogłosili przerwę wakacyjną i kolejny numer 29 ukazał się dopiero 1 września 1938 r.

numery, 1 i 15 dnia danego miesiąca, wraz z nastaniem nowego 1939 r. „Okienko” stało się tygodnikiem.

Dla uproszczenia zapisu będę posługiwać się numeracją ciągłą pisma¹⁴, gdyż, wbrew intencji wydawców – ciekawy zabieg, aby zachować numerację zgodną z cyklem rocznym w stosunku do daty wydania (czyli od kwietnia 1937 do kwietnia 1938), powoduje małe komplikacje. Otóż numery, które ukazały się pomiędzy 1 kwietnia 1937 a 15 marca 1938 roku mają numerację ciągłą od 1 do 22, potem zaś pojawia się numer 1 z datą 1 kwietnia 1938 roku. Jest to o tyle niebezpieczne, że co prawda mamy trzy numery pierwsze czasopisma, lecz ten trzeci pojawia się 1 stycznia 1939 r. a nie jak powinien 1 kwietnia tegoż roku.

Szata graficzna czasopisma udoskonalała się w miarę upływu czasu, lecz zasadniczo winieta pozostała taka sama (zmienił się tylko kolor w pierwszym roku wydawania była czarna, potem zaś niebieska). Bardzo atrakcyjne, choć i też proste w swojej wymowie, jest logo przedstawiające trójkę dzieci wyglądających przez okno na świat. Rysunkami ozdabiano gazetę lub uzupełniały one treść zamieszczonych utworów. Ich autorem, pomiędzy 1937 a 1938 był głównie Ryszard Apte, uczeń Gimnazjum Hebrajskiego w Krakowie¹⁵. Winiety wykonali artysta malarz Jakub Pfefferberg¹⁶ i grafik Wiktor Greschler. W 1938 do grona ilustratorów dołączył Józef Bau¹⁷, a w 1939 r. pojawili się kolejni twórcy, tacy jak Helena Kempfer¹⁸ czy Fryda Henichel. Części rysunków niestety nie podpisano. Z początku fotografie pojawiały się rzadko, potem zaczęły odgrywać większą rolę, coraz częściej drukowano też reprodukcje obrazów (m.in. Efraima Mosesa «Maurycego» Liliena, *Król Dawid z harfą* nr 20/38, Wilhelma Wachtela, *Uliczka w getcie* 17/38 i *Pożegnanie z golusem* 42/39, Rembrandta, *Błogosławieństwo Jakuba* i *Portret własny* 52/39).

Do stycznia 1938 r. pismo miało najczęściej osiem stron, potem zostało zwiększone do dziesięciu. Numery podwójne zaś liczyły szesnaście stron. Trzy były dedykowane: nr 5/37 – matkom z okazji ich święta, nr 49–50/39 był numerem jubileuszowo-pesachowym, a numerem 54/39 – uczczono święto Lag Baomer i Dzień

¹⁴ Aby artykuł był bardziej czytelny będę stosowała zapis skrócony, wskażę wpierw na numer pisma a potem rok jego wydania, czyli zamiast „Okienko na świat” 1937, nr 7 zapis będzie taki – 7/37.

¹⁵ Jak podała redakcja nr 1/37 chłopiec miał 13 lat. Pierwszy z rysunków podpisał Rysio. Potem zazwyczaj stosował inicjał imienia i nazwisko. Więcej: P. Głuchowski, M. Kowalski, *Apte. Niedokończona powieść*, Kraków 2010.

¹⁶ Jakub Pfefferberg (1900–1944) – studiował w ASP w Krakowie. Należał do Zrzeszenia Żydowskich Artystów Malarzy i Rzeźbiarzy, w 1935 roku został zastępcą przewodniczącego tej organizacji. Malował widoki Kazimierza, dzielnicy Krakowa, jak i samego miasta, portrety, pejzaże Podhala i Tatr. Zob. więcej [online:] <http://www.koneser.krakow.pl/biografie/23-jakub-pfefferberg>, [dostęp:10.01.2014].

¹⁷ Josef Bau (1920–2002) – polsko-izraelski poeta, prozaik, malarz, grafik i fotograf. Tworzył w języku polskim i hebrajskim. Więcej K. Famulska-Ciesielska, S. J. Żurek, *Literatura polska w Izraelu*, Kraków–Budapeszt 2012, s. 29–32.

¹⁸ Helena Rachel(Ela) Kempfer (Finker) (1914–1941), [online:] <http://www.geni.com/people/Helena-Rachel-Ela-Kempfer/6000000012061909674> [dostęp: 11.01.2014].

Matki. Tematyka pisma dostosowana została do żydowskiego kalendarza religijnego, a także do kalendarza zajęć szkolnych.

Redakcja mieściła się do września 1937 r. przy ul. Lubicz 24. W numerze 10 „Okienko” poinformowało czytelników o zmianie adresu na aleję Słowackiego 52. W stopce podawano również adres korespondencyjny red. Marty Hirschprużanki - ul. Bonerowska 2/2, od stycznia 1938 r. już tego zaniechano.

Od pierwszego aż po ostatni numer egzemplarz pisma kosztował 20 groszy, numery podwójne zaś – 40, wyjątkiem jest tylko numer 23 z 1 kwietnia 1938 r., gdyż liczył 12 stron, a cena jego wynosiła 25 groszy.

Na łamach „Okienka” ukazywały się reklamy. W 1937 r. pojawiły się anonse reklamujące „Naszą Opinię” jako „organ żydowskiej inteligencji. Pismo żydowskiej rodziny. W każdym żydowskim domu” (2/37). Stopniowo reklamodawców było więcej, oferowali oni produkty przeznaczone dla dzieci, np. zabawki, książki, odzież lub noclegi w Zakopanem. Reklamy umieszczane były na ostatniej stronie pisma, bardzo rzadko pojawiały się na stronie drugiej.

Redaktorzy i współpracownicy

Trudno podać dziś pełny skład redakcji, gdyż wiele nazwisk nie zachowało się, wiele z dokumentów strawiła zawierucha wojenna. Opierając się na materiale źródłowym należy wskazać na ważne postacie, bez których to pismo nie miałoby takiego charakteru, jakie otrzymało. Dr Henryka Fromowicz-Stillerowa znana była jako autorka pracy *Emalie malarskie z Limoges w Muzeum Czarotoryskich*¹⁹. Wiadomo, że należała do organizacji syjonistycznych, co zaowocowało potem w „Okienku”. Jej prawą ręką była Marta Hirschprung, która publikowała w czasopiśmie swoje utwory literackie i tłumaczenia (najczęściej podpisując je jako M.H.).

Spośród stałych współpracowników wymienić należy: Nachmana Mifelewa (zmarł we wrześniu 1937 r.), Freda Alwina (zmarł w maju 1939 r.)²⁰, Awital Dorthaymerową, Jana Kleinberga, Annę Nichthauser, Minkę Silberman i Horacego Safrina.

Publikowano utwory poetów i pisarzy na równi hebrajskich (np. Chaima Nachmana Bialika, Andy Pinkerfeld, Lei Goldberg)²¹, jidyszowych (np. Icchoka Lejbusza Pereca, Szolem Alejchem, Abrahama Reizena, Zusmana Segalowicza)²²

¹⁹ „Prace Komisji Historii Sztuki” 1923, t. III, z. 1.

²⁰ Fred Alwin – pseudonim Alfreda Wintersteina, krakowskiego adwokata i literata.

²¹ Np. Ch. N. Bialik, *Określ*, tłum. S. Dykman 2/37, *Kto przyprowadził dudkom koronę z piór*, tłum. S. Dykman 7–8/37, *Motylek i kwiatek* [wiersz], tłum. S. Dykman 28/37, *Mojej Matce*, tłum. H. Safrin, 54/39; A. Pinkerfeld, *Listek* 14/37, *Kukułka* 15/37, *Pan Łabędź*, tłum. P. Nowomiaszt 17/38; L. Goldberg, *Październik*, [wiersz], tłum. P. Nowomiaszt 32/38, *Siódma klasa buduje Łódź*, tłum. E. Templerówna 57, 58/39.

²² Np. I. L. Perek, *Na pograniczu*, tłum. L. Herbst 12/37, *Genia*, tłum. L. Herbst 34/38; Szolem Alejchem, *Miotła. Dramat pesachowy* 50/39; A. Reizen, *Prorok Eliaszy*, tłum. L. Herbst 24/38; Z. Segalowicz, *Orzeł w cyrku* 21/38.

i polsko-żydowskich (np. Andy Eker, Miny Silberman, Horacego Safrina, Maurycego Szymła)²³. Obok nich pojawiły się dzieła autorów polskich (Kazimierzy Iłakowiczówny, Adama Asnyka, Ireny Szczepańskiej)²⁴. Ukazało się opowiadanie Oskara Wilde *Sen młodego króla*, tłum. Wiktora Stattera 30, 31, 32/38.

Osobny dział stanowi twórczość dzieci. W cyklu *Dzieci piszą...* drukowano wiersze i krótką prozę. Większość z autorów podpisywała utwory, gdyż zaszczytem było znaleźć swoje nazwisko na łamach gazety, zdarzały się oczywiście teksty anonimowe czy podpisane inicjałami, lecz było ich stosunkowo mniej. Utwory pisane przez dzieci obecne były na łamach pisma przez cały okres jego wydawania.

Marta Hirschprung, Minka Silberman i Anda Eker

Przypatrując się "Okienku" należy podkreślić, iż to kobiety nadały mu linię przewodnią. Można by to połączyć ze stereotypowym wyobrażeniem wiodącej roli kobiety w wychowaniu dzieci, lecz najwymowniejszymi przykładami zaprzeczającymi tej koncepcji są dzieje „Moriah”, gdzie redaktorem naczelnym był Wilhelm Berkelhammer, czy „Mały Przegląd” stworzony przez Janusza Korczaka, a od 1930 r. prowadzony przez Igora Newerlego. Patrząc na grono dziennikarzy polsko-żydowskich w międzywojniu należy zaznaczyć, że ok. 80% stanowili mężczyźni, kobietom zaś trudno było przebić się w tej sferze zawodowej. Niewątpliwie kilka z nich jak: Paulina Appenszlakowa, Miriam Wolman-Sierackowa, Rachela Auerbach, dr Salomea Lewite, Judyta Horn, Róża Grycendlerowa, Zofia Kramsztyk, dr Salomea Lurie czy Róża Melcerowa znalazły uznanie dla swojej pracy dziennikarskiej. Niemniej w większości wypadków ich głos związany był z przestrzenią kobiecych doświadczeń. Były to działania niezmiernie pożyteczne, gdyż w ten sposób kobiety same walczyły o polepszenie swojego statusu polityczno-społecznego, lecz z drugiej strony nasuwa się myśl, iż realizowały one pewien schemat: o sprawach dotyczących wychowania dzieci najlepiej, aby mówiły kobiety. Jest to przyjęte kulturowo i społecznie.

Wcześniej zaznaczyłam wpływ Henryki Fromowicz-Stillerowej na wymowę ideową gazety, lecz poza nią żywotną rolę odegrały trzy postaci. Dlatego warto chwilę przy nich się zatrzymać.

Marta Hirschprung była redaktorką, tłumaczką, poetką i pisarką. Tworzyła teksty drobne, lecz ważne, poprzez ich różnorodność można rzec, iż była stale

²³ Np. A. Eker, *Słoneczny światek* 1/37, *Noc gwiazdzista* 6/37, *Śniegowe czary* 18/37; M. Silberman, *O tym jak dzieci telefonowały do wiosny* 4/37, *Dzieci i wróblek* [wiersz] 32/38, *Wezwanie* [wiersz] 37/39, *Znowu...* 60–61/39; H. Safrin, *Ballada o królu Dawidzie* 12/37, *Fraszka o Herszlu z Ostrowa* 32/38, *Chanuka* 36/38, *Ballada o Hamanie* 45/39; M. Szymel, *Tytus i mucha* 1, 2/37 zaś od nr 9/37 do nr 28/38 drukowano powieść w odcinkach *Z ulicznika mędrzec* (Z przygód rabi Akiby).

²⁴ I. Szczepańska, *Kumoszki* 1/37, *Wypożyczalnia zabawek* 7–8/37, *Stonoga*, *Piesek w budzie* 9/37, *Kocie plotki* 19/38; A. Asnyk, *Słonko* 31/38; K. Iłakowiczówna, *Kołysanka goryla* 53/39, *Złamana noga* 55/39, *Kołysanka krokodyla* 58/39.

obecna na łamach „Okienka”. Część tekstów ukazała się pod jej pełnym imieniem i nazwiskiem, część zaś sygnowana była inicjałami (np. wszystkie teksty z 1937 r.). Niewiele do dziś zachowało się źródeł dotyczących jej życia. W jednym z tekstów wydrukowanych w „Okienku” Hirschprung dziękuje dzieciom za wyrazy współczucia z powodu śmierci mamy (48/39). Wprowadziła na łamy „Okienka” teatr, nie tylko omawiając poszczególne przedstawienia, lecz postulując potrzebę stworzenia osobnej sceny dla dzieci (np. 12/37, 23/37). Jej wiersze nie są najwyższych lotów, ale jako zgrabne rymowanki były łatwo przyswajane przez dzieci (np. *Żegnaj zimo* 25/38, *Czy kto znalazł kotka Basi?* 34/38, *Mój tatuś jest dziś królem* 50/39). Czasem poruszała trudne zagadnienia związane z ubóstwem i cierpieniem najmłodszych (*Pilny list do Pana Boga* 31/38), stale była obecna przy rocznicach pisemka. Tworzyła też utwory sławiące ideologię syjonistyczną. Na szczególną uwagę zasługuje dramat *Otwórzcie bramy! Przyjeżdżamy! Sztuczka w 2 odsłonach* (44,45/39), który z założenia miał stać się utworem inscenizacyjnym wykonywanym przez dzieci. Publikowała artykuły czy wiersze związane z Józefem Piłsudskim (*Wspomnienia z dni bolesnych. 4 tą rocznicę śmierci marszałka Piłsudskiego* 55/39) i prezydentem Ignacym Mościckim (*Imieniny Pana Prezydenta* 40/39).

Minka Silberman (1912–1942) – pochodziła ze Stanisławowa (pisała o życiu miasta w gazetce por. 2/37, 60–61/39). Wszystkie utwory drukowane w 1937 podpisywała jako Minka, potem już – Mina. Była dobrym duchem pisma, towarzysząc mu w dniach zwyczajnych i w czasie świąt. Publikowała głównie wiersze (*Pierwszy koncert* 5/37, *Pożegnanie ze szkołą* 7–8/37, *W noc purimową* 22/38, *Dzwonki* 26/38, *Wakacje* 28/38, *Myśmy gotowi* 29/38, *Wezwanie* 37/39, *Nasz marsz wiosenny* 51/39) oprócz tego rymowaną prozę (np. *Dzieci piszą list do Królowej Śniegu* 17/38, *Pan Wiatr i Słońce* 30/38), dramaty (*Chanukowe świece* 36/38, *Hamanowe czasy. Obrazek sceniczny w 2 odsłonach* 44/39) a także sprawozdania (*Słońce na polanie. Kolonie „Domu Zdrowia” w Piasecznej* 9/37).

Anda Eker (1912–1936)²⁵ – można ją nazwać literacką patronką „Okienka”. Jej wiersz *Słoneczny świat* otworzył pierwszy numer pisma. W sumie ukazało się na jego łamach dziesięć liryków (poza wcześniej wymienionymi: *Dzieci, które zostają w mieście* 7–8/37, *Z brzaskiem* 25/38, *Wiewióreczka* 29/38, *Na półeczce z zabawkami* 33/38, *Lalka, Miś* 35/38) i jeden tekst prozą (*O szczęśliwej szkole* 9/37). Ukazało się ponadto pięć artykułów wspominających poetkę lub opisujących i anonujących jej pośmiertne wydanie tomików (*Pośmiertne wydanie bajek dla dzieci Andy Eker*,

²⁵ Więcej zob. M. Antosiak-Piela, *Sen egzotyczny – Anda Eker*, [w:] *Ślady obecności*, red. S. Buryła, A. Molisak, Kraków 2010, s. 35–54; Z. Marek, *Oglądane z pokładu – odkrywanie tożsamości w podróży. Twórczość Andy Eker*, [w:] *Żydowski Polak, polski Żyd. Problem tożsamości w literaturze polsko-żydowskiej*, red. A. Molisak, Z. Kołodziejska, Warszawa 2011, s. 61–70; M. Stańczuk, *Żywa Jeruzalem, pstry Tel Awiw, Gdańsk stary i wiosenny Lwów – o wątku dwóch ojczyzn w twórczości Andy Eker*, [w:] *Dwudziestolecie mniej znane. O kobietach piszących w latach 1918–1939*, red. E. Graczyk, M. Graban-Pomirska, K. Cierzan, P. Biczowska, Kraków 2011, s. 145–154; A. Karczeńska, *„I było cicho, biało, dzieciennie i szczęśliwie”. Polska w twórczości Andy Eker*, [w:] *Żydowski obraz Polski. Polski obraz Żyda*, red. W. Szczerbiński, B. Lampkowski, Poznań-Gniezno 2012, s. 47–62.

Słoneczny Świątek 1/37; M. H., *Anda Eker – w spuściźnie dzieciom* 16/37, *Piękne książki Andy Eker dla dzieci i młodzieży*, *Słoneczny świątek*, *Ojców dzieje*, *Mama śpiewa kołysankę*, *O świerszczyku muzykancie* 29/38). Wspaniałe wspomnienia napisała właśnie Marta Hirschprung: *O zmarłej poetce – wielkiej przyjaciółce dzieci. Pamięci Andy Eker 7–8/37 oraz Wspomnienie (w trzecią rocznicę śmierci Andy Eker) 39/39*. Hirschprung pokazała Eker jako poetkę dzieci, lecz w słonecznym obrazie wskazała jednocześnie na rysę odnosząc się do jej biogramu:

Ze wszystkiego, co było dla niej w życiu najjaśniejsze i najradośniejsze – najbardziej ukochała świat dzieci. Ale też i dzieci obdarzały ją miłością. To byli jej najgorętsi wielbicieli. Dla małych czytelników wybierała też troskliwie z swej teki najpiękniejsze swoje wiersze. A choć jej samej było smutno i ciężko w życiu, dbała o to, by w tych wierszach i bajkach było dużo słońca, dużo pogody, by było jasne i ciepłe jak uśmiech dzieci, którym smutna poetka koła swój ból i leczyła „chorą tęsknotę”. (7–8/37)²⁶

Myślę, że to właśnie dzięki niej i Silberman Eker była stale obecna w „Okienku”. Obydwie poetki chciały, aby pamięć po wcześniej zmarłej ich koleżance pozostała. Z tego powodu wciąż przywoływano wiersze Eker i budowano w sposób wręcz jawny jej legendę. Anda Eker świetnie wpisywała się w idee gazety. Z jednej strony pisała wiersze dla najmłodszych o Palestynie, do której przecież sama się udała. Opiewała jej uroki i wiecznie tchnący nadzieją i siłą życiodajną krajobraz. Z drugiej – umiała pobudzić dziecięcą wyobraźnię, po której pokonujące różne lądy okręty zawsze dopływały do Erec Israel (*Okręt*, 39/39).

Działy

Przez niespełna dwa i pół roku na łamach „Okienka” funkcjonowały stałe działy stale obecne oraz działy stale pojawiające się w zależności od zgromadzonego materiału i tematu danego numeru. Były też takie, które jak efemerydy powstawały i znikwały. Do grupy pierwszej zaliczyć należy: „Okienko dzieci”, „Przez Wesołe Okienko”, „Rozrywki umysłowe”, „Skrzynka pocztowa”, do grupy drugiej: „Okienko na świat przyrody”, „Z dalekiego świata”/ „Z dalekich krain”, „Czy wiesz, że...”, od stycznia 1938 r. – „Dzieciństwo wielkich ludzi”, od listopada zaś – „Z życia wielkich ludzi”, natomiast grupę trzecią stanowią „Moje Okienko”, „Gawędy Pana Kurka”, „Pisarze i książki”, „Z teatru dzieci” i „Ze świata techniki”.

²⁶ Wcześniej Hirschprung wspomnienia o Andzie Eker opublikowała na łamach „Nowego Dziennika”, zob. Marta Hirschprunzanka, *Anda Eker nie żyje*, „Nowy Dziennik” 1936, nr 36, s. 9.

II. 2 „Okienko na Świat” 1938, nr 10, s. 10, skan z zasobów BN w Warszawie

Charakteryzując krótko każdy z tych działów warto podkreślić, że: „Okienko dzieci” – skierowane było do najmłodszych odbiorców, drukowano wierszyki, opowiadanki adekwatne do ich percepcji, a także utwory przez nie pisane, „Przez Wesołe Okienko” – zawierało żarty, humoreski, a także początkowo recenzje „Z teatru dla dzieci”, potem pojawiły się historyjki obrazkowe różnych autorów (np. Józefa Baua *Jak to Perec szedł do Erec* 25, 26, 27, 28/38), felietony Wujaszka Alwina (czyli Freda Alwina) a po jego śmierci listy Cioci Funci z Afryki²⁷, „Rozrywki umysłowe” – mieściły zagadki, szarady tworzone przez dzieci, „Skrzynka pocztowa” – ukazywały się w niej listy od dzieci, odpowiedzi na nie Redakcji, a czasem listy Redakcji do małych czytelników, „Okienko na świat przyrody” – po raz pierwszy ukazało się już w numerze pierwszym (*Spółka na dzień morza*), lecz miało niewielki rozmiar, potem zostało rozbudowane tak, że zajmowało całą stronę. Wbrew oczekiwaniom Redaktorów nie odegrało ważnej roli, pojawiało się sporadycznie, część artykułów nie była podpisana, czasem zamieszczano tłumaczenia z języka angielskiego (*Przyroda uczy harcerstwa*, tłum. H. S. 27/38) i włoskiego Bath Reuwen, *Wielbłąd Salomona*, tłum. H. S. 29, 30/38),

„Z dalekiego świata”/„Z dalekich krain” – pojawiło się w numerze 4 i był to *List z Brazylii* od C. Dessera. W zamiarze Redaktorów najprawdopodobniej dział ten miał prezentować małym czytelnikom egzotyczne kraje z całym bogactwem kultury i niezwykłości obyczajów. Niestety pojawiał się rzadko, lecz zamieszczone w nim

²⁷ Nie ujawniono imienia i nazwiska tej autorki, występuje zawsze jako Ciocia Funcia.

artykuły przyciągały egzotyką, m.in. „Beniamin”, *U Papuasów. Z podróży po Oceanie Spokojnym na północ od Nowej Gwinei* 21, 22/38²⁸, A. Gr., *Półów pereł* 35/38, Anita Pisekówna, *Wizyta u mandaryna (z pamiętnika dziewczynki europejskiej w Chinach)* 49-50/39. Myślę, że do ich grona warto dołączyć cztery listy z Afryki Cioci Funci²⁹, jako dopełnienie wiedzy o krajach niedostępnych dzieciom.

„Dzieciństwo wielkich ludzi” – pojawiło się w nr 17/38, jego autorką, być może i pomysłodawczynią była Anna Nichthausen, ukazało się 9 odcinków, poświęconych: Stanisławowi Wyspiańskiemu 17/38, Fryderykowi Chopinowi 21/38, Juliuszowi Słowackiemu 25/38, Wolfgangowi Amadeuszowi Mozartowi 35/38, Adamowi Mickiewiczowi 37/39, Ludwikowi van Beethovenowi 55/39 i Józefowi Israelsowi 60–61/39. Prócz tego ukazały się w tej serii artykuły S. Stendiga o Henryku Heine 43/39 oraz Izaaka Kirschbauma o Tomaszu Edisonie 59/39.

Równoległe do tego cyklu Nichthausen rozpoczęła drugi zatytułowany „Z życia wielkich ludzi”. Opisała ona biografie i działalność: Marii Skłodowskiej-Curie 34/38, Krzysztofa Kolumba 38/39, Michała Anioła Buonarottiego 39/39, Moliera 46/39, Rembrandta 52/39 i Beniamina D’Israeli 53/39.

Warto podkreślić, że prócz wymienionych cykli pojawiały się osobne artykuły prezentujące ważne dla kultury żydowskiej postaci (np. E. Templerówny, *Nachum Sokołów w Krakowie* i Mowszy Szulewicza *Chaim Nachman Bialik* 4/37) lub nieżydowskiej (np. S. Stendinga *Wielki poeta i małe dzieci. W 106 rocznicę śmierci J. W. Goethego* 23/38, Nichthausen *Matejko w stulecie urodzin* 31/38). Powodem były albo rocznice historyczne (np. w 20. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę, pisano o marszałku Józefie Piłsudskim i gen. Kazimierzu Sosnkowskim 33/38), albo wskazywano na rolę, jaką dana postać odegrała w historii narodu (np. artykuły Chaima Löwa o Teodorze Herlu 7–8/37, Nichthausen o Beriszu ben Izak Meisels 19/38, Mojżeszu Isserles ben Izrael 26/38, Mojżeszu ben Majmonie 41/39 czy Berku Joselewiczu 54/39).

Różnorodność tematyki podejmowanej przez autorów artykułów miała wzbogacić wiedzę czytelników o sprawy związane z tradycją i historią narodu żydowskiego, jak również przybliżyć oraz zapoznać ich z przeszłymi oraz współczesnymi dziejami Polski. W ten sposób mały odbiorca miał nabyć umiejętności swobodnego rozkodowania znaków przynależnych do dwóch kultur, co dałoby mu poczucie bezpieczeństwa w otaczającym go świecie.

Ważną kwestią był wybór języka przez Redaktorów. Adina Bar-El odpowiadając na pytanie dlaczego tworzono prasę w języku polskim dla żydowskich dzieci wskazała przede wszystkim na przyczyny kulturowo-materialne pisząc o tym, iż nowe pokolenie Żydów wychowane zostało już w języku polskim, świetnie go znało i chętnie czytało literaturę polską. Dodatkowo prasa w języku jidysz czy hebrajskim

²⁸ W tekście pada nazwisko chłopca – autora Pierre Brudo, Francuz. Tłumaczenia dokonała Nuńcia Wietschner.

²⁹ Ukazały się w majowych i czerwcowych numerach „Okienka na świat” w 1939 r.

Zwrot ku czytelnikom

Od pierwszego numeru Redaktorzy „Okienka” starali się nawiązać kontakt ze swoimi czytelnikami. Relacje budowane były za pomocą różnych form. Najczęściej pojawiały się zachęty do prenumeraty i werbowania nowych abonentów. Były one obecne przez cały czas wydawania pisma. Miały charakter zwięzłej reklamy, np. „Rozpowszechniaj «Okienko na Świat»” (1/37) lub dłuższej wypowiedzi: „Mamy już wśród Was ogromną ilość oddanych przyjaciół, lecz musimy ich mieć więcej, tak, aby małe „Okienko” mogło stać się WIELKIM OKNEM skupiającym dokoła siebie wszystkie dzieci. Czy chcecie nam w tym pomóc, przyjaciele?” (7–8/37). Temu służyły również ogłaszane co pewien czas turnieje werbunkowe, zawsze premiiowane nagrodą rzeczową lub prenumeratą czasopisma: „Kto przyśle najwięcej (adresów swoich krewnych lub znajomych – M.Sz.-Z.), otrzyma piękną książkę, trzy kolejne osoby dyplomy pilności. Termin do 1.01.1938 r.” (16/37).

O wiele ciekawsze, zważywszy na później drukowane wyniki, są ankiety, jakie pismo ogłaszało. Pierwsza z nich pojawiła się w nr. 11 z 1937 r.:

Po 10 numerach „Okienko” prosi o nadsyłanie odpowiedzi na pytania:

1/ Jakiego rodzaju artykuły zamieszczane w „Okienku” podobają Ci się najbardziej?

2/ Jakie zmiany pragnąłbyś widzieć w „Okienku”?

3/ Jakie miałbyś pomysły dla ulepszenia i rozszerzenia propagandy „Okienka”?

Odpowiedzi na te pytania wydrukowano w numerze 17 z 1 stycznia 1938 r. Dzieci wychwalały w zasadzie wszystkie artykuły, a odpowiadając na drugie z pytań: „jakie zmiany?” wskazały: „żeby, Okienko” było większe i żeby – „Okienko” miało 10 stron; „żeby poświęcić więcej miejsca życiu młodzieży i w ogóle Żydów w Erec”, „żeby rozrywki były przystępne dla młodych”. Z tych zadań Redaktorzy dobrze się wywiązali. W odpowiedzi na pytanie trzecie dzieci proponowały, że będą chodzić z wielkim transparentem po mieście i zachęcać do prenumeraty lub żeby Redakcja wysłała do wszystkich dzieci w Krakowie pocztówki z reklamą pisma.

W listopadzie 1938 r. Redakcja ogłosiła kolejną ankietę, dotyczącą formatu pisma: czy zachowany ma być dotychczasowy, czy ma mieć kształt książeczki (33/38). Wyniki ogłoszono w nr 36: Redakcja wprawdzie zawiadamiała, iż od stycznia „Okienko” będzie tygodnikiem (s. 2), potem omówiła rezultat ankiety (s. 8) wskazując, iż liczba zwolenników każdej z tych form jest ta sama, a że i tak następują zmiany, zatem wstrzymają się z decyzją do wakacji w 1939 r.

Trzecią z form kontaktu było mówienie o losach i decyzjach Redakcji. W numerze pierwszym Redakcja zwróciła się do dzieci z prośbą o współpracę, wskazując jednocześnie na bardzo istotną kwestię:

Piszcie do nas, prosimy, o wszystkim, co Wam dolega, co gnębi, co interesuje, z czym rady sobie dać nie umiecie. Wiemy jak się czasem zmagają dusze dzieci, ile walk trzeba przejść, na ile pytań znaleźć odpowiedzi. A wszystko samemu. Bo jakoś trudno powiedzieć o tym starszym. [...] My chcemy te nieporozumienia pogodzić,

chcemy je usunąć przez serdeczne zrozumienie i przyjazne ustosunkowanie się do Waszych spraw. Chcemy Wam stworzyć własną „prawdziwą” gazetę, gdzie z równą powagą, jak dorośli w swojej, będziecie mogli mówić o Waszych najważniejszych sprawach.

Relacje dorosły–dziecko często nacechowane są emocjami i zależą od przygotowania do nich obydwu stron. Redaktorzy pragną stworzyć przestrzeń, która umożliwi dialog międzypokoleniowy. Trudny, zważywszy na intelektualno-emocjonalne zaangażowanie uczestników, lecz niezbędny jako podstawa budowania relacji społecznych z drugim człowiekiem. Redaktorzy chcieli zostać nie tyle rozjemcami ewentualnych sporów, ile współtwórcami dobrych związków pomiędzy światem dziecka a światem dorosłego. Zapewne po części im się to udało, mali odbiorcy ufali pisemku, co wynika z listów publikowanych na jego łamach. Niemniej jednak trudno w pełni osiągnąć cel, z uwagi na to, że pomimo wszelkich form aktywności, pismo zawsze odbiera się w określonym czasie, nie zawsze zbieżnym z czasem rzeczywistych wydarzeń.

Ważkim jest list, który skierowany był do dzieci a poruszał istotny problem plagiatu, staranności zapisywania tekstu i ich podpisywaniu (29/38). Kiedy gazeta stała się tygodnikiem Redaktorzy witając się z czytelnikami dodali:

Tymczasem staramy się podnosić stale poziom „Okienka”, zarówno co do jego treści, jak i wyglądu zewnętrznego a listy, które od Was otrzymujemy, są dowodem, że umiecie to ocenić. Ufamy więc i nadal w Waszą przyjaźń i Waszą życzliwość i spodziewamy się, że wspólnymi siłami wprowadzimy „Okienko” do każdego domu żydowskiego. Pomożecie na w tym? Nieprawdaż? (37/39)

Na łamach pisma pojawiały się życzenia z okazji zbliżających się świąt (np. Rosz Haszana, 9/37), żegnano się z dziećmi z powodu wakacji i witano się z nimi w nowym roku szkolnym (np. 29/38).

Hucznie „Okienko” obchodziło rocznice związane ze swoim istnieniem. W numerze 23 z 1 kwietnia 1938 r. na pierwszej stronie zamieszczono wiersz Marty Hirschprung *Uśmiech urodzinowy* oraz *Słowo od Redakcji*:

Nie było właściwie gazetki dla dzieci żydowskich. Dopiero przed rokiem urodziło się „Okienko na Świat”. Małe to było i wątłe jeszcze, a jednak zapragnęło skupić dokoła siebie – niby jedną wielką, wspólną rodzinę – wszystkie dzieci żydowskie. [...] – Garnęli się do niego i duzi, i mali, a „Okienko” aż rośło z uciechy i urosło po roku w 10 stronicową gazetkę. I spoważniało – a jakże! – bo to nie byle co zjednać sobie tysiące czytelników – przyjaciół, dla których „Okienko” stało się koniecznością. (23/38)

W „Okienku Dzieci” natomiast znajdują się wypowiedź Miny Silberman, *Bajeczka o mnie i „Okienku”* (opowiedziana w dniu urodzin) oraz wierszyk Miriam Sonnenstrahl (ucz. kl. VI szkoły powszechnej w Krakowie), *Mruczuś i „Okienko na świat”*. Rok później z okazji drugich urodzin na stronie tytułowej zamieszczono

zdjęcie przedstawiające rozrzucone w kopcu numery „Okienka”. Na stronie drugiej mamy wiersz Silbermana, *W drogie urodziny* dwa listy – *Ojca* (autorem był J. Fleischman z Krakowa) i *Wyjątek z listu dziecka* (czyli Złatki Schwarzbberg ze Stryja). Prócz tego wypowiedź M. H. [Marty Hirschprung] *Pół setki numerów i drugie urodziny*:

Zaczęło się „na niby”. No, bo w „prima aprilis”. Każdy kiwał głową i śmiał się każdy chwat [...] Tymczasem lata płyną... Minął rok – i dwa... a „Okienko” – wszak wiecie – coraz silniej trwa. I dożyło dzisiaj radosnej godziny: Pół setki numerów i drugie urodziny! Dziś znowu jest Pesach, znów wiosna zapukała cichuteńko – jak wtenczas gdy nieśmiało otwarło się „Okienko”:

– Tu do mnie, hej, tu do mnie! Dzieci z Krakowa, z Łodzi, z Radomia – dzieci z całej Polski – z miast bliskich, odległych! Szybciutko tu do mnie!

Całość kończy się zapewnieniem, iż wszyscy wspólnie, Redaktorzy oraz czytelnicy tworzą rodzinę. Ten familiarny obraz rzeczywistości ma nie tylko zjednać większą liczbę abonentów, lecz przede wszystkim stworzyć dzieciom poczucie stabilizacji. Ambicją Redaktorów pisma było zbudowanie przestrzeni ochronnej, przynależnej najmłodszym, która jest nie tylko schronieniem przed problemami, lecz pomaga im budować poczucie własnej wartości.

Redaktorzy dbali o to, by przekazywane treści odnosiły się do bieżących wydarzeń. Wyraźnym przykładem jest zbiórka przez dzieci funduszy na pomoc uchodźcom z Niemiec. W nr. 37/39 pojawił się pierwszy anons o potrzebie podzielenia się z nimi pieniędzmi lub zabawkami. W kolejnym – ukazał się list od obdarowanych. Akcja trwała jednak niezbyt długo, z upływem czasu powiadomienia o pomocy materialnej stawały się coraz rzadsze.

Warto przywołać jeszcze dwa teksty. Mają one charakter literackiej opowiadki dla dzieci dotyczącej pracy redakcyjnej, lecz uznać je trzeba za rodzaj komunikatu z życia Redaktorów „Okienka”. Pierwszy z nich ukazał się w nr 29 z 1938 r., drugi w nr 50 z 1939 r. Autorką pierwszego *Jak „Okienko” rozmawiało z koszem redakcyjnym i teką na listy* była Hirschprung, drugiego zaś *Zanim „Okienko” dojdzie do rąk swych czytelników....* – Adam Lemberg. Hirschprung tworząc opowiadkę dla dzieci z wielkim ciepłem pokazała jak w sierpniowe wakacyjne dni pozostawione samotne biuro redakcji tęskni za gwarem i kontaktem z dziećmi. Lemberg skupił się na przedstawieniu codziennego procesu powstania kolejnego numeru gazety. Dzięki temu w prosty sposób dzieci mogły zapoznać się z pracą redakcyjną i drukarską.

Redaktorzy uznali, że tylko wspólne starania o wygląd oraz treść czasopisma mogą przynieść pożądane rezultaty. Oddali zatem część jego łamów we władanie najmłodszym czytelnikom. „Okienko” było zatem kontrolowanym przez dorosłych, lecz współtworzonym przez dzieci pismem pełniącym ważną rolę edukacyjną i wychowawczą. Kształciło umiejętności nie tylko literackie, lecz i społeczne. Dzieci uczyły się rozmawiać z dorosłymi i z sobą nawzajem. Mogły nawiązać kontakty z rówieśnikami z różnych zakątków Polski. Dominowali oczywiście czytelnicy

z Krakowa, ale mocną grupę tworzyli też odbiorcy z Lwowa i okolic, Małopolski, Lubelszczyzny i Rzeszowszczyzny. W ten sposób otwierały się przed nimi nowe możliwości poznawcze, wzbogacające ich doświadczenie egzystencjalne.

Il. 4 „Okienko na Świat” 1939, nr 13/14, s. 1, skan z zasobów BN w Warszawie

Palestyna i golus

Na łamach pisma wyodrębniono i przeciwstawiono sobie dwie przestrzenie. Do pierwszej z nich – Palestyny – przypisano określenia konotujące pozytywne odniesienia: wyśniona, opromieniona słońcem, jasna, bezpieczna. Drugą – golus, miejsce tymczasowego trwania w oczekiwaniu na nowe państwo, pokazano często poprzez obraz biedy, wykluczenia, pogromów i strachu³². Budowany na łamach czasopisma wizerunek Palestyny to idealizacja nie tylko miejsca w wymiarze geograficznym, lecz przede wszystkim mentalnym. Narracja przybiera różne formy. Przeważają tzw. świadectwa bezpośrednie czyli listy, relacje z wydarzeń religijnych lub państwowych (J. Czernowicz, *Mały Wilek wyjeżdża na morze. Z okazji otwarcia portu w Tel Awiwie* 22/38, *Nowy Rok Drzew* 41/39, J. Szoszani, *Purim. Wczoraj*

³² Trzeba podkreślić, że o ile wydarzenia bieżące sporadycznie pojawiały się na łamach „Okienka”, o tyle informacji związanych z Krakowem też nie było wiele, choć przecież to miejsce narodzin czasopisma. Najgłośniejszą kwestią związaną z miastem był wprawdzie brak, a potem otwarcie teatru dla dzieci, pojawił się krótki artykuł omawiający pobyt Habimy 26/38, obchody jubileuszu Centosu 27/38. Największymi były tylko dwa artykuły A. Nichthauser, *Nad mogiłą Remu* 26/38 oraz J. Färber, *Getto krakowskie* 28/38.

i dziś 49/39). Często mówią o niej młodzi ludzie, gdyż ich opowieści mają być przesłaniem moralnym dla rówieśników (A. Szandi, *Ze słonecznego Szaronu* 15/37, M. Klausner, *O dzieciach palestyńskich* 20/38), a także mają zachęcić dzieci do działania na rzecz tworzenia nowego państwa. Z czasem obok tekstów zaczęły pojawiać się zdjęcia, które wzmacniały rysowany piórem obraz Palestyny. Za egzemplifikację stanowi numer 32 z 1938 r. Na stronie pierwszej mamy legendę sukkotową o *Cudownym etrogu* z dołączoną reprodukcją obrazu Jakuba Steinhardta *Przy wyjściu z synagogi*. Przedstawia ona smutną rzeczywistość, jest ponuro i wietrznie, postacie przy synagodze kulą się, są zamyślane, nastrój panujący wokół jest szary, zamglony. Są tylko niepokazne budynki i ludzie obok nich. Na stronie 6 zamieszczono krótki artykuł *Jesień w Emeku* wraz z dołączoną fotografią. Przedstawia dwójkę młodych ludzi, chłopiec zrywa pomarańcze, a stojąca na pierwszym planie uśmiechnięta dziewczyna trzyma kosz wypełniony po brzegi dojrzałymi owocami. Całość jest radosna, pełna słońca, choć tytułowa jesień nasuwa polskiemu odbiorcy odmienne skojarzenia. Młodzi ludzie są zadbani, zdrowi, silni i szczęśliwi. Na oczach czytelnika realizuje się zatem marzenie: Erec Israel istnieje, jest krainą dającą, dzięki ciężkiej pracy, prawdziwe plony. Zamiast zabiedzonych uliczek sztetli, umorusanych błotem i cierpieniem, mamy piękne niebo, bujną roślinność i ludzi pełnych wiary w lepsze jutro. Współczesny młody Żyd powinien identyfikować się nie tylko ze swoimi tradycjami, lecz budować przyszłość. Jeszcze raz należy przywołać dramat Hirschprung kiedy to dzieci wyjeżdżają z Erec na poszukiwanie cierpiętników z golusu. Padają tam ważne słowa: „Niedołęgi i ciury mogą zostać w golusie, bo by płakały w drodze: My chcemy do mamusi!”. Nowe, silne państwo wymaga poświęcenia i o tym powinny wiedzieć dzieci, że dla szczęścia nowej ojczyzny i własnego należy porzucić nawet rodzinę. Jedynymi radosnymi żydowskimi dziećmi są sabro, te urodzone w Palestynie (por. M. Klausner, 20/38). Zatem należy zmierzać do krainy szczęśliwej, do Palestyny. Oto nowy cel w życiu każdego młodego człowieka. Golus jest tylko synonimem zła, które doświadczyli.

Ten mocno zarysowany opozycjonizm wynika oczywiście z ideologii, jakiej sprzyjali Redaktorzy „Okienka” – syjonizmowi.

Kalendarz żydowski

Jeszcze raz należy powrócić do pierwszego numeru „Okienka”, gdyż jego układ przedstawia ideę przewodnią zamysłu Redakcji. Na stronie pierwszej nastąpiło oficjalne powitanie, pojawił się piękny wiersz dla dzieci, lecz już na następnej mamy dwa ważne artykuły: Niny Szmulewicz *Pesach* i opowiadanie Maurycego Szymła *Tytus i muchy*. W „Okienku” cały czas będą przeplatać się informacje dotyczące świąt żydowskich z opowieściami o nich dla dzieci. Świąta często pokazano w odniesieniu do współczesnego Erec, np. N.W., *Niezwykłe święto Simchat Tora* 11/37, B. Jerusalimski, *Dzieci ziemi (myśli pesachowe)* 24/38, *Lilie na Rosz Haszana* opr. E. T.[Templerówna], 30/38, J. Kleinberg, *Drogę naszą znaczą szafasy* 32/38.

W wyniku konfrontacji z golusową rzeczywistością obchody świąt w Palestynie są nie tylko barwniejsze i bogatsze, lecz wpisują się w obietnicę Bożą, iż Żydzi odzyskają utraconą ojczyznę. Temu też służy przywołanie znaczących postaci biblijnych, które swoim przykładem wzmocnią ducha w narodzie, np. B. Jerusalimski, *Matka Rachel* nr 5/37.

O wiele bogatszą realizację znajdujemy w tekstach literackich. Nie można przywołać wszystkich, lecz warto zwrócić uwagę na to, że tworzone są one zarówno przez pisarzy-kłasyków literatury żydowskiej, młodych pisarzy, jak też przez małych czytelników. Na łamach „Okienka” opublikowano sześć dramatów (głównie jako gotowy materiał do przedstawień szkolnych), Miny Silberman, *Chanukowe świece* 36/38 i *Hamanowe czasy* 45/39, Jan Kleinberg, *Debora. Dramat biblijny w trzech odsłonach* 33,34/38 oraz Nachmana Mifelewa, *Haman i muchy*, tłum. z hebr. J. Szoszani 22/37, Szlomo Kodesza, *W Egipcie*, tłum. z hebr. J. Greiwer 24/38 i Szolem Alejchem, *Miotła*, tłum. A.R. 49–50/39. Stosunkowo niewiele powstało wierszy, oprócz liryków Silberman i Safrina, warto zwrócić uwagę na *Menorę Róży Komitau* 15/37, *Wieczór sobotni* Eliszewy 42/39 i *Wielki cud Aleksandra Pawłowskiego*, ucznia z Będzina 36/38. Najwięcej utworów jest pisanych prozą, gdyż jako mniej rygorystyczna pod względem literackich, pozwala na większy rozmach w opisie, poza tym łatwiej przekazać przez nią określone treści dydaktyczne oraz moralne. Wśród utworów mamy teksty pisane w języku polski (np. A. Dorthaymowa, *Wieczór Machabeuszy* 15/37 i *Jizkor dnia pojednania* 10/37, J. Szoszani, *Ognie chanukowe* 36/38) i tłumaczone z jęz. hebrajskiego (np. N.Ch. Bialik, *Legenda o królu Dawidzie*, tłum. P. Nowomiast 20/38 i Izchak Schweiger, *Sobotnia sukienka małej Chanele*, tłum. G. Markusówna 26/38) oraz przekłady z języków obcych (np. Ilse Herlinger, *Jak dzieci odprawiały seder*, tłum. z niem. N.W. 1/37 i *Lampka gliniana*, tłum. z wł. H.S.).

Poprzez obrazy świąt często przekazywano określone idee. W opowiadaniu *Znaczenie święta Purim*³³ przedstawione są losy niemieckich Żydów, którzy od 1933 r. cierpieli prześladowania i dopiero w Palestynie odnaleźli spokój. Zderzyły się tu dwie przestrzenie: historyczno-biblijna czyli historia Estery ratującej naród przed zagładą oraz współczesna, kiedy to rolę groźnego Hamana przejął Adolf Hitler. Purim jawi się tu jako wybawienie dla tych, którzy wierni są judaizmowi i jednocześnie potrafili walczyć o swoją ojczyznę.

Dziecko żydowskie – podsumowanie

„Okienko na Świat” zbyt krótko było otwarte, by mogło wpłynąć na zmianę zarówno świata, jak i losów dzieci, które tak chętnie przypatrywały się wszystkiemu, co zdołały przez nie dojrzeć. Powstało tuż przed końcem rzeczywistości, którą mali odbiorcy uznali za swoją. „Okienko” czarowało pięknymi opowieściami o tradycji

³³ Opracowała w zgodzie z oryginałem w języku włoskim H.S. Najprawdopodobniej była to Henryka Stillerowa.

żydowskiej i pokazywało Palestynę, mogącą dać im radość oraz bezpieczeństwo. Większość z jego czytelników zapewne zginęła z głodu i chorób, zamordowana została w jednym z obozów koncentracyjnych lub obozów zagłady. Większość może na zawsze pozostać bezimienna, gdyż nie ma tych, którzy by poprzez swoją pamięć przywrócili ich istnienie następnym pokoleniom. „Okienko na świat” jest świadectwem zamkniętej już na zawsze epoki wierzącej, że tworząc nowy model czytelnika, wpłynie się na rozwój myśli ludzkiej, zahamuje się zło budowane na przekonaniu o wyższości jednego człowieka nad drugim z racji jego pochodzenia narodowego. Zbyt potężne się ono okazało, pochłonęło ludzi wraz z całym przynależnym im światem. Patrząc z tej perspektywy krakowskie pismo nie jest tylko zwykłym odbiciem myśli pedagogicznych końca lat trzydziestych XX w. Stanowi dokument tym bardziej wartościowy, że był tworzony z myślą o dzieciach i po części przez nie same. Stanowi zapis idei, celów dydaktycznych, lecz również dziecięcych trosk. Może dlatego warto je częściej przywoływać.

Bibliografia

- Antosiak-Piela M., *Sen egzotyczny – Anda Eker*, [w:] *Ślady obecności*, red. S. Buryła, A. Molisak, Kraków 2010, s. 35–54.
- Bar-El A., *Jewish Children's periodicals in Poland between the two world wars – in three languages*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, t. XVI, z. 1 (31), s. 36–37.
- Famulska-Ciesielska K., Żurek S. J., *Literatura polska w Izraelu*, Kraków–Budapeszt 2012, s. 29–32.
- Fuks M., *Prasa żydowska w Warszawie 1823–1939*, Warszawa 1979.
- Fuks M., *Żydzi w Warszawie: życie codzienne, wydarzenia, ludzie*, Poznań 2010.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001.
- Karczewska A., „I było cicho, białe, dziecinnie i szczęśliwie”. *Polska w twórczości Andy Eker*, [w:] *Żydowski obraz Polski. Polski obraz Żyda*, red. W. Szczerbiński, B. Lampkowski, Poznań–Gniezno 2012, s. 47–62.
- Kwiecień S., *Prasa żydowska w języku polskim w Krakowie w latach 1918–1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”, vol. 2 (2003), s. 159–170.
- Marek Z., *Oglądane z pokładu – odkrywanie tożsamości w podróży. Twórczość Andy Eker*, [w:] *Żydowski Polak, polski Żyd. Problem tożsamości w literaturze polsko-żydowskiej*, red. A. Molisak, Z. Kołodziejska, Warszawa 2011, s. 61–70.
- Michalska I., *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1994.
- Pabias K., *Dla najmłodszych...*, „Midrasz” 2009, nr 3, s. 36–43.
- Pachut M., *Krakowskie czasopisma dla dzieci i młodzieży w l. 1918–1939*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Kielce 1982, s. 166, 168.
- Prokop-Janiec E., *Children's Literature*, przekł. Ch. Manetti, [online:] <http://www.yivo-encyclopedia.org/printarticle.aspx?id=1795>, [dostęp: 21.05.2011].

Prokop-Janiec E., *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992.

Prokop-Janiec E., *Pogranicze polsko-żydowskie. Topografie i teksty*, Kraków 2013.

Stańczuk M., *Żywa Jeruzalem, pstry Tel Awiw, Gdańsk stary i wiosenny Lwów – o wstępie dwóch ojczyzn w twórczości Andy Eker*, [w:] *Dwudziestolecie mniej znane. O kobietach piszących w latach 1918–1939*, red. E. Graczyk, M. Graban-Pomirska, K. Cierzan, P. Biczowska, Kraków 2011, s. 145–154.

Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX–XX w.), red. J. Nalewajko-Kulikov, G. P. Bąbiak i A. J. Cieślíkowa, Warszawa 2012.

„Window to the World. Periodical for children and youth” 1937–1939

Abstract

This article presents the children’s magazine „Window to the World. Periodical for children and youth”. It was published in Cracow in the years 1937–1939, and its editor in chief and publisher was Henryka Fromowicz-Stillerowa, and the co-editor was Martha Hirschprung. It describes the most notable people working with the magazine, as well as divisions that were in the newspaper. Attention was drawn to the cause of creating the article and the choice of language. It pointed to the character of the ideological writings – Zionism and the need to create a new model of child recipients. The magazine was formed by adults and children. It published classics of Jewish literature (I.L. Peretz, Ch. N. Bialik), the poetry of the young Jewish writers Anda Eker, Minka Silberman, Maurice Szymel, Martha Hirschprung and children.

Key words: Jewish children’s magazine 1918–1939, History of the press in Poland 1918–1939 – Jewish press in Poland in Polish language, „Window to the World”, Cracov magazines 1918–1939.

Monika Szabłowska-Zaremba
John Paul II Catholic University of Lublin
Institute of Polish Philology

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Agnieszka Karczewska

Historia i struktura czasopisma „Chwilka Dzieci i Młodzieży”

Uwagi wstępne

Przed II wojną światową w Polsce, w różnych środowiskach żydowskich istniało wiele interesujących, powstających w języku polskim, hebrajskim i jidysz czasopism adresowanych do dzieci i młodzieży¹. Przedmiotem opracowania w niniejszym artykule jest jeden z takich periodyków, pierwszy w międzywojennej prasie polsko-żydowskiej dodatek dla dzieci jednego z najważniejszych dzienników żydowskich II Rzeczypospolitej – lwowskiej „Chwili” (1919–1939).

„Chwilka Dzieci i Młodzieży” była przeznaczonym dla młodych czytelników dodatkiem lwowskiego dziennika „Chwila”. Pierwszy numer dziecięcego suplementu ukazał się 13 grudnia 1925 r., w świątecznym, chanukowym, wydaniu „Chwili”, a do 1937 r. wyszło jeszcze 308 numerów². Przez cały okres ukazywania się „Chwilka” znajdowała się „wewnątrz” dziennika dla dorosłych, bez własnej numeracji stron³. Wychodziła – tak jak „Chwila” – na papierze niskiej jakości, w formacie 42x32,5 cm (do 1934 r.), następnie zaś 47x32,5 cm. Szata graficzna periodyku była skromna, w zasadzie pozbawiona ilustracji, co najprawdopodobniej było konsekwencją uzależnienia od dziennika⁴. Dominowały w niej, tak jak w „Chwili”, „rytmiczne układy

¹ Ich omówienie znajduje się w artykule Adiny Bar-El *Jewish Children's periodicals in Poland between the two wars – in three languages* „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, t. XVI, z. 1, s. 5–48.

² Pierwszych 212 jako dodatek (zmiennej objętości), a kolejnych 97 jako stronicowa rubryka. Dane ustalone na podstawie kwerend w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma oraz Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka.

³ Podobne rozwiązanie stosowano w innych dodatkach dla dzieci, np. „Dzienniczku dla Dzieci i Młodzieży” krakowskiego „Nowego Dziennika” oraz „Małym Przeglądzie” warszawskiego „Naszego Przeglądu”.

⁴ W „Chwili” także raczej nie ukazywały się grafiki, ryciny ani fotografie. Od 1930 r. funkcje ilustracyjne pełnił „Dodatek Ilustrowany”. Publikowano w nim materiały graficzne uzupełniające artykuły (głównie fotografie). Na pierwszej stronie dodatku wielokrotnie umieszczano artystyczne fotografie lub montaż (m.in. Artura Lauterbacha) oraz nawiązują-

linearnych (jednoelementowych) i bezszeryfowych krojów liter o tej samej grubości kresek⁵. Objętość czasopisma była zmienna, wynosiła w różnych latach od 4. do 1. strony. Wysokość nakładu „Chwili” oraz „Chwilki” nie jest ostatecznie ustalona. W opracowaniach podaje się, że było to ok. 35 tys. egzemplarzy⁶ lub iż oscylowała od 9–10 do 13 tys. egzemplarzy⁷. Trudno także dokładnie ustalić zasięg terytorialny „Chwilki”. Zasadniczo periodyk czytany był we Lwowie oraz regionie lwowskim⁸, ale docierał także do położonych dalej na wschód obszarów – np. Wołynia,

ce do nich fragmenty poezji. Znikome wykorzystywanie grafiki było prawdopodobnie cechą większości dodatków dla dzieci i młodzieży w polsko-żydowskiej prasie, bowiem w dwóch pozostałych czasopismach dla dzieci i młodzieży żydowskiej, „Dzienniczku dla Dzieci i Młodzieży” oraz „Małym Przeglądzie” także było niewiele ilustracji, a najważniejszą – tak jak w „Chwilce” – stanowiła winieta. Bogato ilustrowany był inny periodyk, będący samodzielnym, niezależnym pismem dla dzieci – dwutygodnik „Okienko na Świat” (wydawane w Krakowie w latach 1937–1939 przez Henrykę Fromowicz-Stillerową, pod redakcją tejże oraz Marty Hirschprung). Inne objęte kwerendą czasopisma – „Nasza Jutrzenka” oraz „Ceirim” były ilustrowane, choć nie w takim stopniu, jak „Okienko na Świat”. Poza dziecięcym czasopiśmiennictwem, w literaturze dla dzieci i młodzieży, „[...] można zaobserwować duży postęp w zakresie zdobnictwa książki, w tym i książki dziecięcej”. – J. Z. Białek, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918-1939. Zarys monograficzny. Materiały*, Warszawa 1979. s. 50. Zob. także: R. Piątkowska, *Szata graficzna czasopism żydowskich w XIX i XX wieku – między estetyką a ideologią. Rekonesans badawczy*, [w:] *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich*, red. J. Nalewajko-Kulikov, Warszawa 2012, s. 477–510.

⁵ R. Piątkowska, *Szata graficzna...*, dz. cyt., s. 484.

⁶ A. Cała, *Bibliografia polskojęzycznych periodyków żydowskich*, Warszawa 1990, s. 36.

⁷ Takie dane znajdują się na zmikrofilmowanych kopiach egzemplarzy dziennika „Chwila” dostępnych w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Wysokość nakładu (oraz, w przypadku konfiskaty, informacja o drugim wydaniu) była dopisywana odręcznie, w lewym górnym rogu pierwszej strony gazety. Egzemplarze znajdujące się w zbiorach Lwowskiej Narodowej Biblioteki Naukowej im. Wasyła Stefanyka nie zawierają podobnych adnotacji. Jeszcze inne dane na temat wysokości nakładu można odnaleźć w korespondencji prowadzonej w lutym i marcu 1927 r. między Spółką Wydawniczą „Chwila” (reprezentowaną przez redaktora Henryka Heschelsa) a Egzekutywą Krajowej Organizacji Syjonistycznej we Lwowie (reprezentowanej przez wiceprezesa inż. Naftalego Landaua) w sprawie sporu o należności wydawnictwa wobec drukarni lwowskiej (prowadzonej przez Egzekutywę), tzw. regie. Drukarnia lwowska domagała się m.in. odszkodowania lub wynagrodzenia za usługi świadczone podczas słynnych wówczas procesów Jägera oraz Steigera, kiedy nakład dziennika wzrósł „z ok. 5000 do 30.000 egzemplarzy, oprócz nadzwyczajnych wydań” (sprawa zakończona została polubownie dzięki mediacji mecenasa Leona Chottinera). Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej – CDIAL), Фонд 338, Опис 1, справа 968, k. 1–10. Z kolei w ankiecie biura prasowego starostwa lwowskiego z 1939 r. zadeklarowano nakład 12,5–13 tys. egzemplarzy dla wydania porannego oraz 23,5–25 tys. egzemplarzy dla wydania wieczornego (zob. Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego, dalej – DALO), Фонд 110, Опис 3, справа 343, k. 98–100). Dla porównania, inne dzienniki ukazujące się we Lwowie osiągały nakład od 10 tys. egzemplarzy („Dziennik Lwowski”, „Słowo Narodowe”), poprzez 12–18 tys. („Gazeta Poranna”, „Dziennik Ludowy”, „Głos Lwowa”, „Kurier Lwowski”) do 30 tys. („Dziennik Polski”, „Wiek Nowy”). Z codziennych gazet najwyższy nakład miał „Ilustrowany Ekspres Wieczorny” – 50 tys. egzemplarzy.

⁸ Przy nazwiskach niektórych czytelników pojawiały się miejscowości: Drohobycz, Złoczów, Sambor, Stryj, Brzeżany, Kulików, Tarnopol, Stanisławów, Bursztyn, Skole, Jeziorzany,

a w kierunku zachodnim – do miast centralnej (Łódź) i południowej (Kraków, Katowice) Polski. „Chwila” wysyłana była także do Palestyny⁹.

Informacji o przyczynach podjęcia decyzji o redagowaniu dodatku dla dzieci właściwie nie podano. Jedynie na ostatniej stronie numeru poprzedzającego wydanie z pierwszą „Chwilką”, w Kronice, zapowiadano ukazanie się czasopisma dla dzieci, o które w listach prosili dorośli czytelnicy dziennika:

Nadto odpowiadając licznie napływającym życzeniom troskliwych o dzieci i młodzież naszych czytelników i czytelniczek inaugurujemy z jutrzejszym numerem periodyczny dodatek dla dzieci pod tyt. „Chwilka”, w którym nasi milusińscy znajdą obfity materiał pożytecznej i zajmującej lektury¹⁰.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego wiele czasopism dla dorosłych tworzyło specjalne dodatki dla dzieci, więc bardzo prawdopodobnym powodem zainicjowania „Chwilki” była chęć powtórzenia dobrych i sprawdzonych praktyk innych redakcji. Z pewnością inspiracją mogły być także ówczesne orientacje w pedagogice¹¹ czy żydowska tradycja szczególnej troski o dzieci. W samej „Chwilce” wspomniano bardzo lakonicznie, że powstanie periodyku było wynikiem spotkania kilku osób, które zajmowało dobro dzieci („[...] zeszło się razem kilka pań i kilku panów i postanowili sobie obmyśleć i dla ciebie, i dla tych wszystkich biedniejszych dzieci znowu coś, co by uprzyjemniło chwilkę twego młodego życia”¹²). W innym zaś miejscu, przy okazji 10. rocznicy powstania „Chwili”¹³, podkreślano istotną rolę w założeniu czasopisma dla dzieci redaktora naczelnego – Henryka Heschelsa¹⁴:

Kołomyja, Bolechów, Buczacz, Przemyśl, Rzeszów, Zbaraż, Halicz, Delatyn, Gliniany, Radymno, Dubiecko, Tarnów.

⁹ Mikrofilmy, które posiada Biblioteka Narodowa w Warszawie, są kopią mikrofilmów biblioteki Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie.

¹⁰ „Chwila. Dziennik dla spraw politycznych, społecznych i kulturalnych” 12 grudnia 1925, nr 2420, s. 11. Dalej „Chwila” – „Ch”.

¹¹ Np. pedagogika psychologiczna, socjologiczna, społeczna czy pedagogika kultury.

¹² „Chwilka”, „Chwilka Dzieci i Młodzieży” 13 grudnia 1925, „Ch” 13 grudnia 1925, nr 2421, s. 5. Dalej „Chwilka Dzieci i Młodzieży” – „ChDiM”. Ze względu na liczne pomyłki w numeracji pisma i fakt, iż nie zawsze data wydania „Chwilki” była tożsama z datą dziennika „Chwila” w zapisie bibliograficznym podaję zarówno daty wydania „Chwilki”, jak i „Chwili” oraz numery „Chwilki” (w latach, w których była numerowana: 1927–1934) i „Chwili”. W przypadku numerów ukazujących się od 1934 r. pomijam informację o wydaniu porannym (od 1934 r. „Chwila” wydawana była dwukrotnie, rano i wieczorem), ponieważ wszystkie numery „Chwilki” ukazywały się w porannej edycji „Chwili”.

¹³ Jubileusz miał miejsce 10 stycznia 1929 r., wydano wówczas specjalny numer dziennika (zob. nr 3520), zawierający wraz z dodatkiem ilustrowanym 104 strony. „Chwilka” ukazała się sześć dni później.

¹⁴ Córka Henryka Heschelsa Janina (obecnie Altman) wspominała (korespondencja do wglądu – A. K.), że w 1938 oraz w 1939 r. polecano jej do czytania polskie czasopisma dla dzieci – „Płomyczka” oraz „Płomyka” (Altman urodziła się w 1932 r., miała zatem 5 lat, gdy „Chwilka” przestała się ukazywać), a w październiku 1925 r. Heschels opublikował recenzję podręcznika do nauczania literatury w pierwszej klasie szkoły średniej (*Kraj lat*

„Chwila” jako pierwsza narodowo-żydowskie¹⁵ pismo w Polsce otworzyła swoje łamy dla dodatku poświęconego dzieciom i młodzieży. Dała ona tym dowód żywej sympatii i zrozumienia dla Waszego Wychowania Narodowego i dążeń Waszych. Jest w tym trwała zasługa nacz. red. Henryka Heschelsa, na którego ręce składamy wraz z wszystkimi czytelnikami z serca płynące życzenia dalszej wydajnej i spokojnej pracy dla dobra Narodu¹⁶.

W niespełna trzynastoletniej historii czasopisma (ostatni numer „Chwilki Dzieci i Młodzieży” ukazał się 5 maja 1937 r.) można zaobserwować trzy zasadnicze okresy jego rozwoju. Granice między nimi nie są ostre, dlatego daty stanowiące cezury poszczególnych okresów należy traktować jako umowne. Pierwszy z nich, trwający przez dwa lata od grudnia 1925 r. do grudnia 1927 r., to czas kształtowania profilu czasopisma, zakończony w numerze z 22 grudnia 1927 r. wprowadzeniem winiety zawierającej swoisty „ukryty program”. W latach 1928–1932 „Chwilka” ukazywała się regularnie co dwa tygodnie¹⁷ (choć od 1926 r. czyniono starania, by wychodziła co tydzień¹⁸), zwykle w ustalonym porządku. Numery liczyły zazwyczaj trzy lub cztery strony (od 7. do 11. strony „Chwili”). Trzeci okres, rozpoczynający się w grudniu 1932 r., to stopniowe zmniejszanie objętości oraz – w konsekwencji – ograniczanie zawartości czasopisma. Procesy te, na przełomie sierpnia i września 1934 r., doprowadziły do zamiany pisma w rubrykę. Od tego momentu, aż do ostatniego numeru w maju 1937 r., „Chwilka” zajmowała jedną stronę dziennika „Chwila”.

Kształtowanie się profilu czasopisma (1925–1927)

Numer z 13 grudnia 1925 r. był publikacją monograficzną. Poza artykułem wstępnym składały się na nią teksty tematycznie związane ze świętem Chanuka: popularnonaukowy artykuł o wydarzeniach, które miały miejsce podczas powstania Machabeuszy (R. R., *Jak to garstka walecznych wielkie zastępy wrogów zwyciężyła*), wiersz opisujący zabawę dzieci podczas świątecznych obchodów (B. G., *Wesoła zabawa*), baśń Maurycego Szymła o dziedzictwie duchowym Judy Machabeusza (Maurycy Sch., *Chanukowa baśń...*) oraz zagadki dla młodzieży, których rozwiązania

dziecinnych, „Ch” 25 października 1926, nr 2729, s. 5). Można więc wnioskować, że redaktor „Chwili” dostrzegał potrzebę wykorzystywania w wychowaniu i kształceniu dzieci publikacji periodyków dziecięcych. Niestety, najprawdopodobniej archiwum redakcyjne „Chwili” zostało zniszczone podczas II wojny światowej, dlatego ustalenie rzeczywistej roli Heschelsa w tworzeniu „Chwilki” – przy obecnym stanie wiedzy – nie jest możliwe.

¹⁵ Kolejne to „Mały Przegląd” („Nasz Przegląd” 9 października 1926) oraz „Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży” („Nowy Dziennik” 9 maja 1928).

¹⁶ „ChDiM” 16 stycznia 1929, nr 4, „Ch”, 17 stycznia 1929, nr 3527, s. 7.

¹⁷ Najpierw w soboty (zob. „ChDiM” 10 stycznia 1926 – „Ch” 10 stycznia 1926, nr 2461, s. 8), a od lipca 1926 r. (zmiana wprowadzona 29 czerwca 1926 r., zob. „Ch” 30 czerwca 1926, nr 2615) we wtorki, potem ponownie w środę (zob. „Ch” 1 maja 1927, nr 2913, s. 11).

¹⁸ Zob. np. „ChDiM” 26 maja 1926 – „Ch” 26 maja 1926, nr 2580, s. 6.

dotyczyły przeżywanego wówczas świata. Te pierwsze publikacje określały charakter całego pisma. Sygnalizowały przede wszystkim ścisły związek periodyku z ruchem syjonistycznym oraz jego edukacyjno-wychowawczy wymiar. Artykuł redakcyjny otwierający pierwszy numer posiadał znamiona wystąpienia programowego kierowanego – jak w nowoczesnych pismach – bezpośrednio do małych czytelników, a nie do ich rodziców czy opiekunów. Wyjaśniano w nim etymologię tytułu oraz koncepcję czasopisma.

Wykorzystanie deminutivum tytułu dziennika dla dorosłych w tytule czasopisma dziecięcego¹⁹ określało jeden z aspektów charakteru periodyku. „Chwilka” była przeznaczonym dla dzieci odpowiednikiem „Chwili”, więc odpowiednio przekształconą i przygotowaną, ale ideowo zgodną z oryginałem, odmianą gazety codziennej. W założeniu miała zatem dotyczyć powszednich spraw niedorosłego czytelnika, a zarazem przygotowywać go do funkcjonowania w świecie dorosłych.

Tytułowej chwilce nadano także nowe znaczenia. Autor tej wypowiedzi zauważył, że chwilka, krótki odcinek czasu, jest podstawowym doświadczeniem dzieciństwa wpływającym na dziecięce postrzeganie świata, a także to, że zmienność i niestałość doskonale opisują osobowość dziecka. Dostrzeżeniu tej cechy towarzyszyła jednak, ujawniająca dydaktyczne predyspozycje redakcji, dezaprobata dla owej labilności oraz kapryśności:

Chwilka – to taki sobie niewielki przeciąg czasu pomiędzy stłuczeniem jednej lalki a sięgnięciem po zabawkę drugą. Pamiętasz, ty nieznajoma dziewczynko i ty chłopczyku, jak wczoraj jeszcze stałeś przed wielką szybą cudownego sklepu i prosiłeś mamusię, żeby ci kupiła albo tę figurkę, co – jakby żywa – przewraca oczami, albo bąka, który puszczonej na ziemię kręci się i brzęczy, jak ten żywy bąk, którego ukłucia się boisz, albo szabelkę, lub klocki, z których można pałace budować, albo książkę z ładnymi obrazkami, z której przed zaśnięciem można dowiedzieć się cuda. Mateczka przyrzekła ci, że jak będziesz grzeczny, jak wypijesz pełną szklankę mleka i nie osmarujesz się przez cały ranek – kupi ci to, czego pragniesz.

Kupiła. Cieszyłeś się chwilkę. Potem wydłubałeś oko lalce, rozsypałeś nieukończony pałac po podłodze, a z książki wyrwałeś najładniejszy obrazek. Bawiłeś się chwilkę i porzuciłeś zabawkę. Jutro o co innego poprosisz tatusia... Tam, w kącie twego pokoiku wala się już wiele zabawek, które po chwili zabawy znudziły ci się i smucą się, żeś je połamał i że się na nie oglądasz. Biedne dzieci z podwórza, które zazdrościły

¹⁹ Podobny zabieg stosowały inne redakcje czasopism w okresie międzywojennym, np. „Nowy Dziennik” („Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży”), „Nasz Przegląd” („Mały Przegląd”), „Bluszcz” („Bluszczyk”) i inne. Także w tytułach wielu współczesnych czasopism dla dzieci i młodzieży wykorzystano zdrobnienia, np. „Świerszczyk”, „Płomyk”, „Płomyczek”, lub rekwizyty świata dziecięcego: „Księżniczka”, „Kubuś i Przyjaciele”, „Miś”, „Jaś”. Tytuł wykorzystujący zdrobnienie, jak wskazuje Bożena Olszewska, anonsuje zakładanego odbiorcę pisma: „Utworzone za pomocą sufiksu deminutivum *płomyczek* wskazuje na odbiorcę dziecięcego, jest bowiem sygnałem typowo dziecięcej miniaturyzacji świata, jakiej czytelnik ma prawo spodziewać się również w merytorycznej zawartości pisma”. B. Olszewska, *Literatura na łamach „Płomyczka” (1945–1980)*, Opole 1996, s. 16.

ci je, byłyby szczęśliwe, gdyby miały choć jeden z twoich skarbów. Widzisz, jakiś ty nienasycony...²⁰.

„Chwilka” miała być czasopismem, którego lektura z jednej strony zajmie ową chwilkę, niewielki okres czasu, będzie jednym z wielu wydarzeń w życia dziecka, z drugiej – ma za zadanie uatrakcyjnić i usensownić jego codzienną egzystencję. Widoczne są tutaj przejawy nowoczesnego rozumienia dydaktyzmu i wychowawczej funkcji prasy dla dzieci i młodzieży. Zamierzano uczyć i kształtować czytelników poprzez zabawę, uznając jednocześnie prawo do wszechstronnego rozwoju oraz zdobywania wiedzy za jedno z niezbywalnych i podstawowych praw dziecka. Zatem zadaniem periodyku było przekształcenie kaprysów, chimerycznych życzeń w pasję zdobywania wiedzy, wewnętrznego rozwoju, przy zachowaniu dziecięcego prawa do zabawy:

Postanowili sobie [redaktorzy czasopisma – A. K.] zebrać jak najpiękniejsze powiastki z różnych krajów i z różnych ziem, z dawnych i nowych czasów, zajmujące i pożyteczne opowieści, wierszyki i zagadki i przedłożyć to sobie do czytania. Jeśli jesteś dzielnym kawalerem i umiesz dobrze głośno i płynnie czytać, to zbierzesz swoje siostrzyczki i braciszków, swoich towarzyszy i odczytasz im głośno i wyraźnie to, co w „Chwilce” napisano. Jeśli jesteś niezdarą, to poprosisz mamusię lub starszą siostrę, by ci „Chwilkę” przeczytała.

A pamiętaj: Jeżeli czego nie zrozumiesz, to zapytaj starszych i dręcz ich tak długo, dopóki ci wszystkiego nie wytłumaczą. Pytać – to twoje prawo.

Potem, skoro przeczytasz albo skoro ci powiastki opowiedzą, możesz sobie „Chwilkę” zbierać i składać. Możesz też ją podrzeć, albo sobie czako²¹ z niej zrobić. Wszystko jedno. Zrób, co wolisz. Tak czy owak, to o czym się dowiesz, zapisze się w twojej główce i nie wyrzucisz tej powiastki z tej główki, jak zabawki, która ci się znudziła. Czasem przyśni się w nocy. Czasem w dzień się przypomni. I dużo, dużo chwilek, przyjemnych chwilek zawdzięczać będziesz „Chwilce”.

Więc prosi cię ona, byś ją tak kochał, jak ona twoją czarną lub blond główkę, twoje ciemne albo jasne oczy, twoje usta uśmiechnięte kocha.

Dobrze?²².

Końcowe akapity cytowanego fragmentu świadczą ponadto o chęci nawiązania z odbiorcami bliższych relacji, które stopniowo, w kolejnych latach, określano nawet w kategoriach przyjaźni²³. Ta dbałość o nieustanny kontakt z czytelnika-

²⁰ „Chwilka”, s. 5.

²¹ Czako [węg. *csákó* ‘wysoka czapka husarska’] – wojskowe nakrycie głowy w kształcie ściętego stożka z XIX i pocz. XX w. Zob. Z. Żygulski, H. Wilecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 411.

²² „Chwilka”, s. 5.

²³ Zob. np. Stefa B., „Chwilka” wśród swych przyjaciół, „ChDiM” 5 czerwca 1930, „Ch” 5 czerwca 1930, nr 4020, s. 9. Zapewnienia o przyjaźni i więzi z czytelnikami pojawiały się w większości w *Odpowiedziach redakcji*, np. „Chaim Rubinfeld: Dziecko kochane, my sądzymy, że wszyscy czytelnicy «Chwilki» są jej przyjaciółmi. Nieprawdaż? Tak samo jak «Chwilka» jest

mi, cechująca czasopismo przez cały okres wydawania, była jednym z elementów nowoczesnego czasopiśmiennictwa, świadczącym o przynależności „Chwilki Dzieci i Młodzieży” do systemu prasy²⁴.

Zaprezentowany wyżej bardzo prosty model czasopisma, jaki stanowiła „Chwilka” w pierwszym numerze, stopniowo wzbogacany był kolejnymi rubrykami oraz działami. Numery monograficzne zastąpiły edycje bardziej zróżnicowane, poruszające – obok pierwszoplanowych tematów związanych z syjonizmem – także inne, np.: popularnonaukowe, przyrodnicze, rozrywkowe, dotyczące bieżących wydarzeń i inne. Już w drugim wydaniu wprowadzono sekcję *Z naszych dawnych dziejów*, w której zamierzano przedstawiać kolejno najważniejsze wydarzenia z historii Żydów, oraz popularyzujące wiedzę techniczną lub przyrodniczą. W następnych tygodniach wprowadzono jeszcze informację, że czasopismo redaguje Runa Reitmanowa²⁵ oraz komunikaty o różnych przedsięwzięciach i wydarzeniach²⁶ (lokalnych, np. zaproszenie do organizacji zabawy purimowej, lub regionalnych, np. zbiórka na drzewka Herzla; lub ogólnych, np. *Kalendarz dwutygodniowy ważnych wypadków w żydostwie*²⁷), zapewniające w miarę stałą aktualność periodyku²⁸. Te informacje prasowe, jako jedne z niewielu publikacji w „Chwilce”, należały do informacyjnych gatunków dziennikarskich²⁹. Do pozostałych należały różnego typu sprawozdania i recenzje z ciekawych wydarzeń we Lwowie.

W 1927 r. zapoczątkowano kolejne rubryki. Jedną z pierwszych to korespondencje z Palestyny³⁰, przysłane przez jednego z czytelników, Nahuma Czaczkesa.

waszą szczerą przyjaciółką”. „ChDiM” 26 maja 1926, „Ch” 26 maja 1926, nr 2580, s. 9. Przykłady znajdują się także w dalszej części rozdziału.

²⁴ Zob. R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie prasy. Studium historycznoporównawcze*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prace Literackie XXI, 1981, nr 507, s. 35–42, s. 151–152.

²⁵ „ChDiM” 6 lutego 1926, „Ch” 7 lutego 1926, nr 2475.

²⁶ „Chwilka” informowała m.in. o przeniesieniu prochów Juliusza Słowackiego: „Prochy wielkiego wieszczki polskiego, przewiezione zostały z skromnego miejsca na cmentarzu Montmartre w Paryżu na Wawel, gdzie spoczęły godnie wśród Wielkich Narodu. Cała Polska składała w manifestacjach i uroczystościach hołd pamięci Nieśmiertelnego Twórcy”. „ChDiM” 9 lipca 1927, „Ch” 10 lipca 1927, nr 2983, s. 7.

²⁷ Rubryka pojawiająca się nieregularnie, pierwsza w styczniu 1926 r. (zob. „ChDiM”, 24 stycznia 1926, „Ch” 24 stycznia 1926, nr 2461, s. 8). Zawierała informacje o najnowszych wydarzeniach oraz przypominała ważne wydarzenia z historii.

²⁸ Ograniczoną – zwykle dwutygodniowymi – odstępami pomiędzy kolejnymi numerami.

²⁹ Informację rozumiem tutaj – za Marią Wojtak – jako „zbiór wypowiedzi, zróżnicowanych gatunkowo, ale spokrewnionych zarówno w sposobie ujmowania świata, w zakresie podstawowych intencji, jak i wyznaczników stylistycznych. [...] Informacji, ujmowanej jako rodzaj dziennikarskiego przekazu, stawia się jeszcze wiele wymagań, tworzących tzw. pakt faktograficzny, a więc wierność faktom (autentyczność i wiarygodność), aktualność, rzetelność, jasność i precyzję wysłowienia”. M. Wojtak, *Gatunki prasowe*, Lublin 2004, s. 30–31.

³⁰ Pierwsza ukazała się 1 stycznia 1927 r. w trzecim numerze („Ch” 2 stycznia 1927, nr 2796). Jej autorem był inż. Borys Czaczkes.

Listy te wzorowane były na publikowanych równolegle w „Chwili” reportażach jego ojca, Borysa Czaczkesa³¹ i – podobnie jak w dzienniku – dodawano do nich podtytuł: *Korespondencja własna „Chwilki”*. Z czasem korespondencje z Palestyny przysłały także inne osoby³². Do nowych rubryk należały także: nieregularny kącik bibliograficzny, informujący o ciekawych książkach, oraz *Nasza pracownia* – dział popularyzujący różnorodne robótki ręczne:

Ze względu na piękną porę wiosenną, rozpoczynamy z numerem dzisiejszym stały dział pt. „Nasza pracownia”, w którym będziemy Wam dawać rozmaite wskazówki co do sposobu wykonywania rozmaitych prac zręczności. Jeżeli zechcecie mieć jakieś wskazówki szczegółowe, zgłaszajcie się wprost, do p. Edy Sigallówny, Lwów, pl. Bilczewskiego 3. Bylibyśmy bardzo zadowoleni, gdybyśmy w jesieni mogli urządzić wystawę prac naszych czytelników³³.

Stale publikowane były także teksty o literackim charakterze – bajki, baśnie, powiastki, opowiadania, utwory poetyckie – niebędące autochtonicznymi gatunkami czasopiśmienniczymi. Były to zarówno utwory oryginalne (w tym okresie głównie Maurycego Szymła i Reginy Gurfein), jak i przedruki³⁴ oraz tłumaczenia współczesnych i dawnych autorów żydowskich (np. z książek Zygmunta Sens-Taubesa, Irmy Singer, Maksa Nordaua, Szolema Alejchema, Icchoka Lejbusza Pereca, Izraela Zangwilla, Dawida Friszmana i in.). Łamy „Chwilki” wypełniały również dziecięce prace literackie. Najaktywniejszymi publikującymi czytelnikami byli w omawianym okresie Ludka Selinger, Blanka Hollaendrowa, Leonia Lustig, Dawid Apotheker, Henryk Dreikus, Daniel Grund, Liber Krumholz, Adela Hartenstein, Gerszon Günzberg oraz Markus Kahane, a współpracę z „Chwilką” rozpoczęły Anda Eker i Minka Silberman. Utwory dziecięce przysyłano spontanicznie lub na prośbę redakcji, na zadany temat, w ramach konkursu. Pierwszy konkurs został zorganizowany w lipcu 1926 r. i polegał na napisaniu pracy na jeden z zaproponowanych tematów: „Moje przeżycie(a) sportowo-wycieczkowe” lub „Co uważam za najszlachetniejszy czyn mego życia?”³⁵.

³¹ Zob. np. B. Czaczkes, *Stan średni w Jerozolimie*, „Ch” 17 lutego 1927, nr 2842, s. 5–6. Borys Czaczkes opublikował także jeden artykuł w „Chwilce”, zob. inż. B. C., *Z życia małych dzieci w Palestynie*, „ChDiM” 1 stycznia 1927, nr 3, „Ch” 1 stycznia 1927, nr 2796, s. 10. W numerze 10. z 9 kwietnia 1927 r. („Ch”, 10 kwietnia 1927, nr 2894) ukazała się korespondencja Róży Czaczkesowej, prawdopodobnie spokrewnionej z Borysem i Nahumem, pt. *Święto starców i młodych w Palestynie*.

³² Np. Anda Eker, Mina Freund-Barsi, Arieh Lerner, Irma Singer, Gideon Hausner, Riwka Gurfein, Bronisław „Arieh” Mayer, Lidka Perlbergerówna.

³³ „ChDiM” 26 marca 1927, nr 9, „Ch” 27 marca 1927, nr 2880, s. 14.

³⁴ Nie zawsze zaznaczane.

³⁵ „ChDiM” 13 lipca 1926, „Ch” 14 lipca 1926, nr 2629, s. 5. Konkursy wielokrotnie pojawiały się na łamach „Chwilki” i dotyczyły bardzo różnych obszarów życia dziecka.

Nieodłącznym elementem każdego numeru były przysyłane przez dzieci³⁶ publikacje związane z kulturą ludyczną, tzn. *Wesoły kącik*³⁷ zbierający dowcipy i zabawne historie oraz rubryka z różnymi krzyżówkami, zagadkami, szaradami³⁸. Poziom tych zadań był zróżnicowany, umożliwiający uczestniczenie w tej formie rozrywki odbiorcom w różnym wieku.

Od początku 1926 r. redakcja „Chwilki” troszczyła się o nieustanny kontakt z czytelnikami i ich aktywizowanie. Jego najważniejszym przejawem były rubryki *Skrzynka pocztowa*³⁹ oraz *Odpowiedzi Redakcji*, dzięki którym możliwy był swoisty dialog z czytelnikami obejmujący:

[...] porady i informacje udzielane czytelnikom na ich prośbę, zbieranie opinii i informacji pociągających za sobą natychmiastowe repliki i komentarze zamieszczane w najbliższych numerach (np. w przypadku ankiet, sondaży, konkursów), wszelkie dyskusje i polemiki [...]⁴⁰.

Ów dialog odbywał się w omawianym periodyku na dwóch płaszczyznach. Pierwszą stanowiły wypowiedzi prasowe redaktorów do wszystkich czytelników, podnoszące tematy bieżące, wygląd i tematykę czasopisma, wprowadzane zmiany itp. Przynosiły więc metatekstowe informacje o gazetce. Od początku te bezpośrednie zwroty do wszystkich dzieci pojawiały z dość niską częstotliwością. Odrębnym i częściej eksplorowanym obszarem komunikacji były – zwykle zamieszczane na ostatniej stronie – imienne odpowiedzi redakcji, skierowane bezpośrednio do

³⁶ Przy każdej z tych publikacji podawano imię i nazwisko autora oraz miasto, z którego pochodził.

³⁷ Publikowany nieregularnie od 27 lipca 1926 r. („Ch” 28 lipca 1926, nr 2643), ostatni raz ukazał się 9 listopada 1933 r. („Ch” 9 listopada 1933, nr 5256). W czerwcu 1936 r. w to miejsce wprowadzono dział *Śmiejemy się*.

³⁸ Obecność tekstów folkloru dziecięcego nie była w świecie żydowskim czymś nowym. Zabawy, gry i zagadki dzieci żydowskich opisywała Regina Lilientalowa (zob. *Dziecko żydowskie*, Warszawa 2007, s. 88–138, przykłady zagadek Lilientalowa podaje na stronach 135–139): „Instynkt samozachowawczy każe dzieciom wykorzystać każdą wolną chwilę dla śmiechu i zabawy [...]” (tamże, s. 88). Na wagę folkloru dziecięcego jako pierwszy zwrócił uwagę – we współczesnych polskich badaniach – Jerzy Cieślowski (por. tenże, *Wielka zabawa*, Wrocław 1985 oraz tenże, *Literatura osobna*, Warszawa 1985; tutaj zwłaszcza strony 58–70). O historii polskich badań nad etnografią dziecięcą i folklorem dziecięcym (od schyłku XVIII w.) pisał Waksmund (zob. tenże, *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, tematy – gatunku – konteksty), Wrocław 2000, s. 56–79.

³⁹ „Zwróciliśmy się do Was w poprzednich numerach «Chwilki» z projektem rozpoczęcia wzajemnej korespondencji pomiędzy przyjaciółmi «Chwilki». Dotychczas zgłosiło się mało chętnych Czytelników – polecamy Wam zastanowić się nad tym, gdyż możecie bardzo wiele przez taką przyjacielską rozmowę skorzystać. Unikając napuszonego, nienaturalnego stylu – możecie rozmawiać na różne tematy. Szkoła, przeżycia osobiste, sprawy poruszane przez «Chwilkę» – o wszystkim możecie do siebie pisać. Jeżeli władacie językiem hebrajskim, starajcie się wedle sił używać go w korespondencji”. „ChDiM” 30 października 1926, „Ch” 31 października 1926, nr 2735, s. 10. Dział zainteresował odbiorców „Chwilki”, ponieważ po raz ostatni ukazał się 10 kwietnia 1930 r. („Ch” 10 kwietnia 1930, nr 3967).

⁴⁰ R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie prasy*, dz. cyt., s. 160–161.

autorów listów. Na podstawie opublikowanych replik (nie zamieszczano listów⁴¹) można wnioskować, że dzieci pisały w sprawach dotyczących „Chwilki” – możliwości ogłoszenia drukiem przesłanej pracy, poprawności zaproponowanych zagadek, nowych rubryk i działów, dzieliły się wrażeniami z przeczytanych numerów, możliwości prenumeraty itp., opowiadały o swoim życiu, np. spędzonych niedawno wakacjach⁴² lub o szkole⁴³, powierzały redakcji problemy i dylematy, np. dotyczące wyboru zawodu, czy refleksje dotyczące aktualnych wydarzeń lub przeczytanych w „Chwilce” artykułów⁴⁴. Dużą część odpowiedzi stanowiły komentarze, wskazówki i rady, co w przysłanych pracach należy zmienić, w jakim kierunku należy pracować nad stylem. Obok pochwał i informacji o przyjęciu tekstu do druku, często zamieszczono dość krytyczne stwierdzenia, np.: „Ignacy Eckstein: Z wierszami nie tak łatwo. Dziękujemy za bajeczkę. [...] Dosia Holzmanówna: Dlaczego tak tragicznie kończysz twoje zresztą dobre opowiadanie. [...] Marek P.: Nie nadaje się – w wierszu nie chodzi przecie tylko o rymowane słowo”⁴⁵; „Mors: Artykuł napisany jest niezajmująco. Temat ten był pięknie opracowany w «Chwilce» jako opowiadanie dla najmłodszych. Może o termitach napiszesz lepiej”⁴⁶. Przysyłanych prac było tak wiele, że utworzono dla nich specjalną rubrykę – *Z prac naszych czytelników*.

Korespondencja z liczną grupą czytelników nie ograniczała się do pojedynczych (podobnych przytoczonym wyżej) wymian listów, w których zawarte były odpowiedzi na pytania lub propozycje nowych rubryk. Niektóre dzieci pozostawały z redakcją czasopisma w regularnym kontakcie, o czym świadczą powtarzające się wielokrotnie nazwiska i pytania zadawane bezpośrednio na łamach „Chwilki”⁴⁷. Redakcja czasopisma pośredniczyła także w kontaktach między czytelnikami. W tym celu otwarto dział *Korespondencja wzajemna przyjaciół „Chwilki”*.

⁴¹ Wyjątkiem były listy z kolonii w okresie wakacyjnym lub cytaty z listów dzieci w artykułach redakcyjnych.

⁴² Np. „Artur Halpern: bardzo dobrze, że spędziłeś tak przyjemnie wakacje, tym chętniej zabierzesz się teraz do pracy szkolnej. Truskawiec podobał ci się bardziej, bo oprócz ładnej okolicy, ma także różne piękne urządzenia. Czy widziałeś plantacje morelowe w Zaleszczykach?”. „ChDiM” 12 września 1928, nr 18, „Ch” 13 września 1928, nr 3406, s. 9.

⁴³ Np. „Herman Tadanier: Pozwalamy Ci, w naszym imieniu, Wolfowi Muenzerowi, uszy natargać. Uczciwość i prawość **musi** być zawsze tłem naszego postępowania, jeżeli chcecie na miano **człowieka** zasłużyć”. „ChDiM” 12 września 1928, nr 18, „Ch” 13 września 1928, nr 3406, s. 9.

⁴⁴ Zob. np. po wprowadzeniu rubryki *Z naszych dawnych dziejów* dzieci pisały o swoich spostrzeżeniach i reakcjach na nowy dział. „Chwilka” odpowiadała: „[...] cieszy nas bardzo, że interesują Cię opowiadania z naszych dziejów, zależy na tym, aby opowiadania nauczyły Was kochać i szanować naszych wielkich przodków i rozumieć, dlaczego możecie być dumni, być synami narodu, który ma wielką historię”. „ChDiM” 6 lutego 1926, „Ch” 7 lutego 1926, nr 2475, s. 8.

⁴⁵ „ChDiM” 4 maja 1927, nr 12, „Ch” 5 maja 1927, nr 2917, s. 10.

⁴⁶ „ChDiM” 12 września 1928, nr 18, „Ch”, 13 września 1928, nr 3406, s. 9.

⁴⁷ Np. „Rutka W.: Czy jesteś już zupełnie zdrowa, nie męcz się za bardzo. Przy pomocy takich dzielnych dziewczynek jak Ty w krótkim czasie cała młodzież żydowska będzie starała

Publikowano w nim nazwiska dzieci pragnących wymieniać listy z innymi czytelnikami i pożądaną tematykę przysyłać. Łączność z czytelnikami zapewniały ponadto sobotnie dyżury (między godziną 15.00 a 16.00)⁴⁸ w siedzibie redakcji⁴⁹ we Lwowie.

Odbiorcy „Chwilki” mogli uczestniczyć w pracach redakcyjnych i mieli wpływ na kształt periodyku. Już trzeci numer zawierał bowiem zaproszenie do współredagowania czasopisma:

Kochane dzieci! Dostaliśmy już od Was wiele listów, zagadek i wierszyków, przysyłajcie je nam w dalszym ciągu, gdyż chcielibyśmy mieć w Was prawdziwych, znanych nam dobrze przyjaciół. Dlatego prosimy, abyście się starały w formie wierszyka czy też historyjki opisać, jak to sobie życie, co to ciekawego widziałyście na spacerze, co wiecie i co chciałybyście wiedzieć. Co Wam się w „Chwilce” najlepiej podoba, co byście najchętniej chciały w niej widzieć i czytać?

Wielką przyjemność sprawi nam też wiadomość o dobrych i szlachetnych uczynkach Waszych. Zapytajcie Mamusi lub Tatusia, jak to pięknie i przyjemnie jest dobrze czynić, wiele to szczęścia i radości sprawić możesz nawet przez drobnostkę braciszkom i siostrzyczkom twoim i obcym, zwierzątkom i roślinkom potrzebującym Twej pomocy. Rysunki i zagadki też możecie przysyłać, lecz warunek najważniejszy: nie wolno Wam przyjąć pomocy starszych – macie pisać Waszej przyjaciółce „Chwilce” – tak jak Wam główka i serduszko dyktuje. Podajcie wyraźnie nazwisko, wiek, adres⁵⁰.

Łączna liczba korespondentów, którzy odpowiedzieli na tę propozycję udziału w tworzeniu „Chwilki” wynosiła w pierwszym roku ponad 4600⁵¹, co – w porównaniu z szacunkami wysokości nakładu – wydaje się dużym osiągnięciem⁵². Nie wszystkie z pomysłów czytelników udało się umieścić w periodyku lub zostały zrealizowane tylko częściowo. Jak widać, mimo to, prawie od początku istnienia periodyku układ komunikacyjny:

[...] stworzył sytuację, w której każda wypowiedź grupy inspirującej (redaktor, twórca), wraz z wpisanymi w nią funkcjami, dociera do odbiorcy i jest przez niego wykorzystana, osiągając zamierzony społeczny cel. Tego typu akt komunikacyjny

się poznać i pogłębić język hebrajski”. „ChDiM” 26 marca 1927, nr 9, „Ch”, 27 marca 1927, nr 2880, s. 14.

⁴⁸ Redakcyjne dyżury – na wzór codziennych gazet dla dorosłych – pełnił także „Mały Przegląd”.

⁴⁹ Redakcja „Chwilki” mieściła się na ul. Janowskiej (obecnie Szewczenki) 52 lub 54 (podaowano różne numery), a od 1930 r. przy pl. Dąbrowskiego (obecnie Małaniuka) 2.

⁵⁰ „ChDiM” 10 stycznia 1926, „Ch” 10 stycznia 1926, nr 2461, s. 5.

⁵¹ Zob. „ChDiM” 1 stycznia 1926, nr 1, „Ch” 2 stycznia 1926, nr 2767, s. 12.

⁵² Średnio ukazywało się w każdym numerze ok. 25–40 imiennych odpowiedzi redakcji. W niektórych numerach informowano, że z powodu braku miejsca pozostała część *Odpowiedzi Redakcji* ukaże się w kolejnym numerze.

uruchamia sprzężenie informacyjne zwrotne (termin prasoznawczy), uwidaczniające się w działalności z czytelnikami, w podjętych przez redakcję akcjach [...] ⁵³.

Po pierwszym roku ukazywania się „Chwilki Dzieci i Młodzieży” wprowadzono ciągłą numerację czasopisma, niezależną od dziennika, stąd czasami bywało, że „Chwilka” miała wcześniejszą niż „Chwila” datę wydania (różnica wynosiła zwykle do dwóch dni). Numer jubileuszowy był okazją do podsumowania rocznej pracy (podobny bilans przygotowywano także w kolejne rocznice):

Chwilka wydała [w ubiegłym roku – A. K.] 20 numerów 4-stronicowych, 2 numery 1-stronicowe. Rozwiązań zagadek otrzymaliśmy od dzieci 9859. Listów – 4675. W pracach naszych czytelników przeważały wiersze treści patriotycznej w liczbie 186. Opisów przyrody – 129. Wezwanie o pomoc dla biednych dzieci – 156. [...] Starajcie się pozyskać jak najwięcej czytelników dla „Chwilki”. Każdy, kto pozyska 5 czytelników, otrzyma 3-mies. abonament „Chwilki”. Każdy, kto pozyska 10 czytelników, otrzyma książkę ⁵⁴.

Podobne wezwania stały się w drugim roku ukazywania się czasopisma coraz częstsze, np. już 1 stycznia 1927 r. ponownie proszono o zaabonowanie czasopisma i umożliwiono jego osobną prenumeratę (koszt miesięcznego abonamentu wynosił 40 groszy). Miała ona umożliwić przekształcenie pisma w tygodnik. W tym celu redakcja prosiła czytelników o wsparcie poprzez promowanie periodyku wśród kolegów i koleżanek:

Kochane drogie dzieci! Dziękujemy wam wszystkim za wasze serdeczne słowa do pierwszych urodzin „Chwilki”. Świadczą one o wielkim zrozumieniu dążeń naszych i są dla nas bodźcem do nowej pracy. Pragniemy być i w roku przyszłym złączeniu z Wami prawdziwymi węzłami przyjaźni. Ażeby spełnić Wasze wielokrotnie wyrażane życzenia, postaraliśmy się o to, aby „Chwilkę” można było osobno abonować. Jest to pierwszy mały krok naprzód, który Wam przyniesie w lutym tygodnik i to ilustrowany – a może i w niedługim czasie przy waszej pomocy rozszerzony. Zapytacie, dlaczego przy waszej pomocy? Bo tak, im więcej prenumeratorów, tym ładniejszą i obszerniejszą ją będziecie mieć mogli. Nam trudno jest znać nazwiska i adresy tych wszystkich waszych kolegów i koleżanek, którzy by „Chwilkę” chętnie czytali: wy zaś możecie z łatwością przy każdej przesyłce lub na wysyłanych wam kartkach adresy przyjaciół „Chwilki”, którzy nie są jeszcze jej prenumeratorami – a i pomagając nam, pomagacie tym samym sobie.

⁵³ B. Olszewska, *Literatura na łamach...*, dz. cyt., s. 22.

⁵⁴ „ChDiM” 1 grudnia 1926, nr 1, „Ch” 2 grudnia 1926, nr 2767, s. 12. W drugim roku podsumowywano: „Chwilka» wydała 21 numerów 4-stronicowych, 4 numery 3-stronicowe. Rozwiązań zagadek otrzymaliśmy 7689, listów – 4986. Jak i w roku poprzednim, tak i w tym roku przeważały prace na temat narodowo-palestyński. Ilość ich – 179. Bajeczki – 89. Opisy przyrody – 96. Opowiadania i projekty – 65. Zamówienia na sztuczki okolicznościowe z różnych stron Polski – 76. Propozycje utworzenia działu filatelistyczno-szachowego nie utrzymały się”. „ChDiM” 22 grudnia 1927, nr 1, „Ch” 22 grudnia 1927, nr 3145, s. 10.

Ustanowiliśmy umyślnie cenę 40 gr miesięcznie, tzn. w abonamencie 10 gr za numer, aby umożliwić wszystkim dzieciom żydowskim czytanie „Chwilki”. Czym ona jest i być wam może, sami osądźcie. [...] Poza abonamentem, pojedyncze numery „Chwilki” będą kosztowały 20 gr⁵⁵.

Mimo – wydawałoby się – dość licznej grupy czytelników, „Chwilki” nie udało się przekształcić w tygodnik ani wprowadzić ilustracji (poza nielicznymi wyjątkami⁵⁶).

Przez pierwsze dwa lata ukazywania się „Chwilka Dzieci i Młodzieży” określała swój profil i strukturę oraz grono odbiorców. Wprowadzona w grudniu 1927 r.⁵⁷ winieta odzwierciedlała – przynajmniej w założeniach – sprecyzowany już program „Chwilki” i jej najważniejsze cele. Priorytetowym zadaniem od początku była syjonistyczna edukacja kierowana do wszystkich dzieci żydowskich, co wyrażało się w tematyce wielu poruszanych problemów i wymowie licznej grupy artykułów oraz tekstów literackich. Publikowano niewiele bezpośrednich odezów i wezwań, charakterystycznych dla drugiego okresu rozwoju tego czasopisma. Dominowały wypowiedzi odwołujące się do uczuć i doświadczeń czytelników, obliczone na nawiązywanie z nimi kontaktu i budowanie szczególnych więzów, czego przykładem jest artykuł opublikowany z okazji „pierwszych urodzin” czasopisma:

Nie, młoda „Chwilka” nie życzy sobie rodzynek ni migdałów, nie pragnie porcelanowych lalek ni szklanych pajacyków, ani gwiazdek czekoladowych ani serc z piernika. „Chwilka” jest kapryśna jak jednoroczne dziecko. Na ten swój dzień pierwszych urodzin pocnie ta mała złośnica „Chwilka” tupać nóżką w podłogę i piąstką bić w stół i zażąda – tak – czegoż zażąda?

Oto ni mniej ni więcej tylko prawdziwych serduszek młodych swych przyjaciół [...]. Skromna jest „Chwilka” i uboga jak Kopciuszek. Nie masz w niej kolorowych obrazków ani lśniącego kolorowego papieru, z którego można robić wspaniałe okręty. Ot, cztery stroniczki druku raz na dwa tygodnie [...], które pragną wraz z serduszkami swych czytelniczek i czytelników po wielkim świecie baśni, historii i życia hasać. Nie żywi się to serce słodyczą cukierków i pierników, a tylko tymi uczuciami, które od wesołej czytelniczek gromady ku niemu płyną. Im więcej dobroci, serdeczności i radości ku „Chwilce” wionie, tym bardziej ona staje się wesoła i radosna, tym bardziej skora bawić się wspólnie i uczyć z tymi, co ją kochają⁵⁸.

Zawartość periodyku była w tym czasie zróżnicowana i miała zapewne wzbudzać zainteresowanie zarówno dzieci młodszych, jak i starszych. Tak postawiony cel był trudny do zrealizowania, ale uzasadniony faktem, iż „Chwilka” to pierwsze

⁵⁵ „ChDiM” 1 stycznia 1927, nr 3, „Ch” 1 stycznia 1928, nr 2796, s. 12.

⁵⁶ Najwięcej rycin ukazało się w numerze z 6 marca 1926 r. („Ch” 7 marca 1926, nr 2503). W pozostałych numerach elementy graficzne pojawiały się rzadko, najczęściej na ostatniej stronie, i pełniły funkcję delimitacyjną.

⁵⁷ „Ch” 22 grudnia 1927, nr 3145.

⁵⁸ *Pierwsze urodziny „Chwilki”*, „ChDiM” 1 grudnia 1926, nr 1, „Ch” 2 grudnia 1926, nr 2767, s. 9.

o nachyleniu syjonistycznym czasopismo dla dzieci. Niemniej jednak, próbowano zróżnicować treść artykułów ze względu na wiek czytelników poprzez wprowadzenie na początku 1927 r. działu *Dla najmłodszych*, a dla starszych przygotowywanie artykułów o życiu w Palestynie:

Dla odpowiedniego rozdziału materiału i lepszej orientacji wprowadzamy odtąd „Kącik dla najmłodszych”. Dziś niestety nie jest nam jeszcze możliwe wprowadzenie wszystkich działów, które by objęły całokształt, całą sferę Waszych zainteresowań. Uczynić to będziemy mogli dopiero później. W najbliższych numerach rozpoczynamy druk ciekawych korespondencji z Palestyny z życia młodzieży. Pierwszy list przedstawiać będzie „Pochód młodzieży na grób Hasmonejczyków”⁵⁹.

Z podawanych w czasopiśmie informacji o czytelnikach⁶⁰ można wnioskować, że „Chwilkę Dzieci i Młodzieży” przeznaczono głównie dla dzieci uczących się i umiejących czytać (a więc od 9.–10. do 14.–15. roku życia)⁶¹, co zmieniało się w kolejnych latach. Bożena Olszewska zwraca uwagę na fakt, iż w okresie międzywojennym czasopisma dla dzieci traktowały granice wieku „dość umownie, a i podtytuły nie dają w tym względzie pełnej jasności”⁶². Z tego powodu powyższe przyporządkowanie to tylko próba określenia i przybliżenia wieku adresatów „Chwilki”. Przypisanie omawianego periodyku czytelnikom w określonym wieku jest dodatkowo utrudnione, gdyż dodatek z założenia miał docierać do wszystkich czytelników dziennika „Chwila” niebędących dorosłymi.

Pełny rozwój czasopisma (1928–1934)

Struktura „Chwilki Dzieci i Młodzieży” w drugim okresie rozwoju pozostawała zbliżona do ukształtowanej w poprzednich latach kompozycji. Każdy z numerów zwykle otwierał obszerny tekst wyznaczający tematykę danego wydania. Dbano, by publikacje te nawiązywały do bieżących wydarzeń: były związane z obchodzonym właśnie świętem, przedstawiały sylwetkę jakiejś ważnej osobistości, która obchodziła wówczas jubileusz lub przebywała we Lwowie. Jeżeli pierwszy artykuł dotyczył osoby zajmującej się twórczością literacką, wówczas zamieszczano także fragmenty jej prac. Dalsze strony wypełniały teksty literackie (bajki, baśnie, opowiadania, poezje) lub paraliterackie, następnie artykuł popularnonaukowy i prace przysłane przez czytelników. Na końcu, tak jak w pierwszych latach wydawania

⁵⁹ „ChDiM” 1 stycznia 1927, nr 3, „Ch” 1 stycznia 1927, nr 2796, s. 12.

⁶⁰ Głównie w nawiasach z podanym wiekiem i miastem pochodzenia.

⁶¹ O takim adresacie pisano w jednej z odpowiedzi redakcji: „«Chwilka» umieszczała artykuły dla dorastającej młodzieży, ale przekonała się, że bardzo mało czytelników je rozumiało, albo też zbyt ogólnikowo się w nich orientowali. **Nasze pismo jest dla młodszych, którzy jeszcze nie czytają gazet dla dorosłych** [podkreślenie – A. K.]. Pomysł twój dałby się zrealizować, gdyby «Chwilka» miała więcej miejsca, co na razie jest niewykonalne”. „ChDiM” 10 października 1928, nr 20, „Ch” 11 października 1928, nr 3431, s. 10.

⁶² B. Olszewska, *Literatura na łamach...*, dz. cyt., s. 15.

„Chwilki”, umieszczano różnego typu szarady, krzyżówki opracowane przez dzieci, rozwiązania poprzednich zagadek oraz dwie ważne rubryki wskazujące na „dziennikarskość” czasopisma – Kronikę zawierającą informacje o interesujących wydarzeniach lub relacje z przedstawień, ciekawych przedsięwzięć itp., a także Odpowiedzi redakcji.

Od końca 1927 r. starano się jeszcze bardziej włączać czytelników w proces redagowania czasopisma, co miało umożliwić jak najpełniejsze zaspokojenie potrzeb czytelników:

Działy wprowadzone dotychczas będziemy prowadzić dalej. W każdym razie prosimy was o jak najliczniejszy współudział w konkursie: Jak ma wyglądać „Chwilka” – abyśmy mogli poznać Wasze życzenia i pragnienia i ewentualnie większą chęć Waszej współpracy⁶³.

Apel Redakcji i tym razem spotkał się z dużym zainteresowaniem młodych czytelników. Prosimi m.in. o stały kącik „Młodej poezji”, „Beletrystyki” oraz o ilustrowanie „Chwilki” pejzażami *Erec Israel*, by „Dzieci Ghetta mogły ujrzeć chociażby cień bogactwa krajobrazu, mistycznego czaru Orientu, o wspaniałej przeszłości”, inni proponowali dział literacki, naukowy ze szczególnym uwzględnieniem techniki, o ruchu syjonistycznym, kronikę lokalną, rubrykę filmową i humorystyczną, tłumaczenia z języka hebrajskiego itp.⁶⁴. W latach 1928–1932 można obserwować dużą aktywność odbiorców „Chwilki”, wyrażającą się m.in. w systematycznym występowaniu z propozycjami nowych działów, tematów i zagadnień. Podczas tego czteroletniego okresu podejmowano próby (zresztą nieudane) wzbogacenia czasopisma o ilustracje („Staramy się usilnie o wprowadzenie ilustracji – może i to z czasem uda się przeprowadzić”⁶⁵), a także opracowywano nowy stały dział rekomendujący książki⁶⁶:

Przyjaciele „Chwilki” zwracają się do nas często z prośbą o polecenie im dobrych książek. Aby uczynić zadość ich życzeniu, wznawiamy dział ten, w którym będziemy Was informować o książkach, które warto czytać. W każdym numerze podamy Wam trzy książki dla różnego wieku. Prosimy każdego, kto poleconą przez nas książkę przeczyta, by nadmienić w liście, czy jest z naszego wyboru zadowolony⁶⁷.

Podobnie jak w poprzednich latach, wielu z pomysłów na nowe rubryki nie udało się zrealizować z powodu niewystarczającej ilości miejsca przeznaczonego dla „Chwilki Dzieci i Młodzieży” w „Chwili”. Takim jedynie projektowanym działem był stały kącik sportowy. Tematyka sportowa musiała więc pojawiać się

⁶³ „ChDiM” 22 grudnia 1927, nr 1, „Ch” 22 grudnia 1927, nr 3145, s. 10.

⁶⁴ Zob. „ChDiM” 22 lutego 1928, nr 5, „Ch” 23 lutego 1928, nr 3206, s. 10.

⁶⁵ „ChDiM” 19 stycznia 1928, nr 3, „Ch” 19 stycznia 1928, nr 3171, s. 9.

⁶⁶ Wcześniej popularyzacja czytelnictwa odbywała się w ramach rubryki *Kronika*.

⁶⁷ G., *Wśród książek*, „ChDiM” 30 października 1929, nr 22, „Ch” 31 października 1929, nr 3808, s. 10.

incydentalnie, w pojedynczych artykułach. Niezrealizowany pozostawał także postulat silniejszego wyodrębnienia części dla starszych i młodszych dzieci oraz zwiększenia częstotliwości wydawania periodyku.

W latach 1928–1934, w większym niż poprzednio stopniu, przykładano wagę do aktualizowania treści. Tę cechę prasy dziecięcej Waksmund określa jako informację sprawozdawczą, realizowaną przede wszystkim „poprzez autochtoniczne formy gatunkowe”⁶⁸ i pojawiającą się w szerszym zakresie dopiero w czasopismach dla dzieci starszych i młodzieży, ponieważ wymaga świadomego i dojrzałego odbioru⁶⁹. W „Chwilce” owo bardziej staranne zamieszczanie bieżących doniesień mogło być sygnałem modyfikacji zakładanego adresata lub dostosowania treści do wymagań czytelników, poznawanych z listów. Opierając się o treść artykułów publikowanych w drugim okresie rozwoju „Chwilki”, można powiedzieć, że prawdopodobnie większość odbiorców periodyku to dzieci nieco starsze niż poprzednio, w starszym wieku szkolnym, od 12. roku życia. Oczywiście, nadal zamieszczano teksty dla młodszych czytelników, stanowiły one jednak mniejszość. Dominantę tematyczną tworzyły więc sprawy problemów szkolnych, rodzących się wśród nastolatków zainteresowań oraz problematyka palestyńska i syjonistyczna. To swego rodzaju zjawisko „dojrzwiania” pisma razem z jego czytelnikami przyczyniało się do powstawania wokół „Chwilki” małej społeczności, środowiska, które łączyła wspólnota przekonań i zainteresowań. Powoli czasopismo – przynajmniej deklaratorywnie – stawało się bardziej przyjacielem-inspiratorem do pracy nad sobą, osobistego rozwoju dla dobra nowoczesnego państwa Izrael, niż dostarczaną co dwa tygodnie rozrywką. Stosunki między redakcją a czytelnikami nie były jeszcze partnerskie, ale z pewnością przyjacielskie. Takie postrzeganie roli periodyku potwierdzają słowa skierowane do czytelników w piątą rocznicę powstania „Chwilki”:

Piąty rok pracy. Nie rozpoczynamy go tym razem wstępnym artykułem ani słowem wezwania do zwartej, celowej pracy dla dobra Narodu i młodej odrodzonej Ojczyzny. Jesteśmy dzisiaj jedną wielką rodziną, którą jednoczy i łączy wspólne ukochanie. Wierzmy, że dążyć będziecie z wszelkich waszych młodych sił do utrwalenia naszych ideałów i że życzenia wasze serdeczne, które nas z tyłu stron doszły, do prawdy są szczerze pomyślane. Zabieramy się do dalszej pracy, z silną wiarą w jasną, słoneczną przyszłość, którą zdobyć i stworzyć muszą „młodzi”⁷⁰.

Wspólnotę podkreślały w tym czasie ponadto liczne tytuły z zaimkowymi określeniami „nasz”, „nasze”, „wspólne” itp. oraz czasowniki w liczbie mnogiej, oznaczające działania jakiejś zbiorowości, implikujące zespołową aktywność wszystkich odbiorców „Chwilki”. Omówione procesy wzmacniały okoliczności zewnętrzne, tj. trudna sytuacja polityczna Palestyny w latach 30. XX w. Przykładami tekstów odwołujących się do społeczności czytelników mogą być, opublikowane

⁶⁸ R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie prasy*, dz. cyt., s. 159.

⁶⁹ Zob. tamże.

⁷⁰ „ChDiM”, 1 stycznia 1930, nr 26 – „Ch”, 1 stycznia 1930, nr 3868, s. 10.

z prawie półrocznym odstępem, artykuły *Nasz protest*⁷¹ oraz *Będziemy bronili naszych praw do Palestyny*⁷², będące reakcją na niepomyślne wydarzenia w Ziemi Izraela. W okresie pomiędzy 1928 r. a 1932 r. idea wspólnoty była także rozwijana poprzez wspólne akcje społecznikowskie.

Ważnym dla „Chwilki” w tym okresie rozwoju kontekstem był „Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży”. Wydawany w Krakowie od maja 1928 r. dodatek do „Nowego Dziennika”, do listopada 1933 r.⁷³ redagowała Runa Reitmanowa⁷⁴, czasopisma łączyła więc osoba twórcy, odpowiedzialnego za charakter i ukierunkowanie periodyku. Krakowskie piśmko ukazywało się w mniejszej niż „Chwilka” objętości (zajmowało 2. strony), ale bardzo wyraźne są zbieżności formalne i treściowe między tymi dziecięcymi dodatkami najważniejszych syjonistycznych dzienników okresu międzywojennego⁷⁵. „Dzienniczek”, tak jak „Chwilka”, adresowany był głównie do dzieci samodzielnie czytających, otwarty na współpracę z nimi. Krąg odbiorców i dziecięcych autorów obu czasopism wielokrotnie był ten sam: w „Chwilce” informowano o umieszczeniu jakiejś pracy w „Dzienniczku”, a w „Dzienniczku” – w „Chwilce”. O tym – celowym – powinowactwie periodyków pisano w krakowskim dodatku w 1932 r., w odpowiedzi Meirowi Bosakowi: „Postaramy się odnośny numer «Chwilki» wysłać. Umieszczamy artykuły młodzieży wschodniej i zachodniej Małopolski w obu dodatkach. Powstaje z tego zgodna i jednolita współpraca naszych czytelników”⁷⁶. Wśród najczęściej powtarzających się nazwisk publikujących dzieci należy wymienić: Andę Eker, Minkę Silberman, Awrohema Cwi Fenstera, Blankę Hollendrową, Markusa Kahane, Bernarda Gleicha, Szragę Feibusch, Józefa Ehrlicha, Lolę Engelmayerównę, „Kilimka”, Ludkę Selinger, Kubę Laptera, Rimona Hellera⁷⁷, Dolę Diller, Gideoną Hausnera, Mojżesza Randa, Stefanię Blattównę, Hankę Brandmark, „Szomereta z Rzeszowa”, Bronisława

⁷¹ R., *Nasz protest*, „ChDiM” 1 stycznia 1930, nr 26, „Ch” 1 stycznia 1930, nr 3868, s. 10.

⁷² „ChDiM” 6 listopada 1930, nr 23, „Ch” 6 listopada 1930, nr 4172.

⁷³ „Dzienniczek” ukazywał się do 1939 r. 3 listopada 1933 r. opublikowano w nim ogłoszenie: „Pozdrowienia dla Runy Reitmanowej, która przeprowadziła się niedaleko Lwowa i przestaje redagować «Dzienniczek»”. Po kilkutygodniowej przerwie pismo wznowiono pod redakcją Marty Hirschprunżanki, czytelniczki publikującej w periodyku wiele artykułów. Ponadto w „Dzienniczku” jako adres redakcji podawano lwowski adres, ten sam, na który pisali czytelnicy „Chwilki”. Od 1 kwietnia 1937 r. Marta Hirschprung redagowała także krakowskie „Okienko na Świat”.

⁷⁴ Informacja o redagowaniu „Dzienniczka” przez Reitmanową ukazała się dopiero w trzecim numerze.

⁷⁵ O związku między czasopismami pisano także bezpośrednio, np. w „Chwilce” ukazywały się „pozdrowienia” dla „Dzienniczka”, w „Dzienniczku” – dla „Chwilki”. Ukazywały się również zaproszenia do czytania obu czasopism (oraz innych, jak np. „Mój Przyjaciel”, „Ceirim”, „Okienko na Świat”, „Płomyk”).

⁷⁶ „Dzienniczek dla Dzieci i Młodzieży” 1932, nr 78. Dalej – „Dz”.

⁷⁷ Jego nazwisko można odnaleźć także w „Małym Przeglądzie”, w okresie, kiedy nie ukazywała się „Chwilka”. W czerwcu 1938 r. Heller opublikował w tym czasopiśmie wiersz *Sztychy wiosenne* („Mały Przegląd” 10 czerwca 1938, s. 1).

Mayera, „Wejni”, Dawida Apothekera, Ludkę Selinger, Libera Krumholza, Gerszona Günzberga⁷⁸. W „Dzienniczku” i „Chwilce” publikowali także ci sami dorośli autorzy: Maurycy Szymel, J. B. (Łódź), Riwka Gurfein, Zwi Tomer, Henryk Szrager. Nieregularnie pojawiały się te same teksty (także w niewielkim odstępie czasowym)⁷⁹. Zdarzały się także sytuacje, że teksty przysyłane do „Chwilki” publikowano w „Dzienniczku” lub odwrotnie⁸⁰. Powtórzenia dotyczyły przede wszystkim tekstów dorosłych autorów⁸¹ oraz przedruków utworów dla dzieci popularnych współczesnych twórców żydowskich: Sulamith Karlówny, Imy Singer, Lazara Sächnera, Natana Bystryckiego lub nieżyjących: Zygryda Abelesa, Dawida Friszmana, Mendele Mojcher Sforima, Nahuma Sokołowa, Icchoka Lejbusza Pereca i in. Publikowanie tych samych artykułów miało miejsce także wtedy, gdy dana wypowiedź była szybką reakcją na aktualne wydarzenia, ustosunkowującą się do zaistniałego właśnie problemu.

Ograniczenia ilościowe stron, na których ukazywał się „Dzienniczek”, uniemożliwiły rozwinięcie tych samych, co w „Chwilce” rubryk, ale struktura obu periodyków była porównywalna: jeden obszerny tekst literacki lub popularnonaukowy otwierający numer, informacje bieżące, prace czytelników, dział rozrywkowy zawierający zagadki, szarady, krzyżówki, odpowiedzi redakcji.

Czasopisma zbliżone były do siebie w szczególności poprzez syjonistyczną tematykę. W pierwszym „Dzienniczku dla Dzieci i Młodzieży”⁸² Wilhelm Bekelhammer, redaktor naczelny „Nowego Dziennika”, opublikował artykuł *Młodzi przyjaciele!* świadczący o zbieżności intencji nadawczych polsko-żydowskich dzienników dwudziestolecia międzywojennego. Jego wypowiedź zapowiadała tematykę periodyku i zadania, jakie wyznaczono dziecięcej wkładce. Bekelhammer pisał m.in.:

Wybaczcie, że dopiero dzisiaj czynimy zadość słusznym Waszym żalom i życzeniom. Tak jest – gazeta codzienna powinna być druhem i towarzyszem nie tylko starszych i dorosłych, ale w równym, jeśli nie wyższym, stopniu także i młodych oraz najmłodszych. [...] Wam więc winna być gazeta zdrojem nie tylko przyjemności, ale także nauki i wiedzy, powinna pomóc Wam na trudnej, ale i pełnej wielu

⁷⁸ Zdarzało się także, że w „Chwilce” publikowali czytelnicy „Dzienniczka”. Takim autorem był Meir Bosak z Krakowa (zob. „ChDiM” 27 stycznia 1932, nr 4, „Ch” 27 stycznia 1932, nr 4613, s. 9) oraz – prawdopodobnie – Marta Hirschprung.

⁷⁹ W „Chwilce” zamieszczano przedruki tekstów także z innych czasopism, np. „Ceirim” i „Okienka na Świat”.

⁸⁰ Zob. np. Odpowiedzi redakcji z 27 lutego 1930 r.: „Juliusz Sonnekler: Artykuł Pański «Miłość przyrody u żydów» wydrukowaliśmy w Dzienniczku, który wychodzi przy «Nowym Dzienniku» w Krakowie. Prosimy o podanie dokładnego adresu Pańskiego, bo chcemy wysłać Panu egzemplarz gazetki”. „ChDiM” 27 lutego 1930, nr 5, „Ch” 27 lutego 1930, nr 3925, s. 10.

⁸¹ Np. *Z królestwa księżki; Z dni walk; Abramko; Młodość Mojżesa Majmonidesa; G. Les-sing – przyjaciel Żydów*, cykl „Obrazki szkolne”; *Mrozik; Kielich Eliasza; Puchar proroka Eliasza; Lag Ba Omer. Święto młodzieży szkolnej; Mądrość dzieci jerozolimskich; Twórca pierwszej lokomotywy; U progu wakacji; Mur Płacu. Baśń; O naszych świętach*.

⁸² „Nowy Dziennik” 9 maja 1928, nr 124, s. 6.

radości drodze ludzkiego życia. „Dzienniczek” będzie się starał być dla Was jednym i drugim. Będzie Wam opowiadał dużo różnych ciekawych rzeczy i równie chętnie będzie słuchał tego wszystkiego, co Wy mu o sobie i swoich sprawach napiszecie. Znajdziecie w „Dzienniczku” obok rzeczy ogólnych wiele o naszej żydowskiej przeszłości, wiele o tym, co się dzisiaj dzieje w Erec Israel. Zmartwychwstaje bowiem Ojczyzna nasza, a ktoś głębiej i serdeczniej odczuwa piękno i wzniosłość nowego bohaterstwa żydowskiego niż Wy, młodzi przyjaciele⁸³.

Pierwszy redakcyjny tekst w „Dzienniczku” był znacznie krótszy niż w „Chwilce”, ale bardziej bezpośredni – zrezygnowano (przynajmniej na pozór) z dorosłego pośrednika na rzecz pierwszoosobowej prezentacji. Artykuł ten także od początku podkreślał związek czasopisma dziecięcego z syjonizmem:

Kochani Koledzy i Koleżanki! Przedstawiam się Wam, jestem „Dzienniczek”, młodziutki, skromny, jednokartkowy „Dzienniczek” rodzony syn znanego Wam już dobrego i miłego ojca „Nowego Dziennika”. Chcę być Waszym przyjacielem serdecznym [...]. Wiadome mi są różności piękne i dobre, którymi chciałbym się z Wami podzielić. Opowiem Wam o naszych wielkich bohaterach, o pisarzach i poetach, o malarzach i muzykach i innych wielkich mężach w Narodzie. Będę Wam podawał wiadomości o naszej pięknej Ojczyźnie, o wszystkim, co jest związane z życiem dzieci i młodzieży. Postaram się także o rozmaite aktualne wiadomości ze świata, z dziedziny techniki i przyrody, a także przygotuję Wam zajmujące szarady i zagadki⁸⁴.

Jak widać, analogia między czasopismami zachodziła również na poziomie typu komunikacji, stwarzającej iluzję bezpośredniego kontaktu i dążącej do przyjacielskich relacji. W „Dzienniczku”, prawdopodobnie z powodu ograniczonej ilości miejsca, publikowano mniej niż w „Chwilce” bezpośrednich, odredakcyjnych wypowiedzi podobnych wyżej przytoczonej, ale i tak między redakcją a czytelnikami wytworzył się bliski i zażyły związek. Krakowskie piśmko, tak jak „Chwilka”, miało wśród czytelników „przyjaciół”, szczególnych korespondentów, na których silniej oddziaływała redakcja. Niektórzy z nich, debiutujący na łamach periodyku, jak wspomniana Marta Hirspunżanka, Maurycy Schlanger, Meir Bosak, Irma Kanfer, w przyszłości zajęli się twórczością literacką i dołączyli do grona polsko-żydowskich poetów dwudziestolecia międzywojennego⁸⁵.

Okres wydawania „Dzienniczka Dzieci i Młodzieży” pod redakcją Runy Reitmanowej prawie w całości przypadł na najpełniejszy rozwój „Chwilki”, kiedy w pełni ukształtowana realizowała wszystkie zamierzone funkcje wychowawcze, edukacyjne i rozrywkowe, docierała do licznej grupy odbiorców, nawiązując z nimi ciepłe relacje. W okresie tym najbardziej zbliżała się do nowoczesnego magazynu popularnego. Pierwszy sygnał zapowiadający koniec tego okresu pojawił się

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Zob. E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992, s. 22–40; W. Panas, *Pismo i rana. Szkice o problematyce żydowskiej w literaturze polskiej*, Lublin 1996, s. 60.

w listopadzie 1931 r., kiedy po raz pierwszy ograniczono (dokładnie zrezygnowano z odpowiedzi redakcji) zawartość czasopisma dla dzieci: „Z powodu nawału materiału dla dorosłych, musi «Chwilka» niestety odstąpić z swej objętości. Wkrótce się wszystko ułoży po dawnemu”⁸⁶. Na stałe zmniejszono objętość czasopisma w grudniu 1932 r.:

Kochani! Niestety „Chwilka” musiała z przyczyn od nas niezależnych, zmniejszyć swoją objętość. Tak teraz musi być chwilowo, pogodzimy się z tym, lecz miejmy nadzieję, że nie na długo. A więc „Chwilka” zmienia swoją szatę zewnętrzną, niechaj to nie znaczy, że zmieniły się w czymkolwiek jej uczucia dla Was, że zmienił się Jej zapał i gorące ukochanie ideału. Przeciwnie, przez tę jedną skromną kartkę, tym głośniejsze i silniej przemawia do Was, abyście w obliczu tego, co się wokoło dzieje w myśli o pięknej odradzającej się pracy w Erec, pracowali nad sobą dla dobra Ojczyzny i dobra Waszego. „Chwilka” zawsze dla Was zachowuje serce i wierne oddanie i posłuch Waszym myślom i zamierzeniom.

Wasze listy kochane i pamięć o urodzinach były dowodem zrozumienia serdecznego przywiązania do Waszej gazetki, to nas umacnia i podnieca do dalszej pracy dla Was i dla naszej „Chwilki” [...]”⁸⁷.

Przez dwa kolejne lata ograniczenie objętości dotyczyło przede wszystkim środkowych części periodyku. Charakter tekstów oraz komunikacja z czytelnikami pozostała niezmienna. W kolejnych latach konsekwencją zmniejszenia objętości „Chwilki” była przebudowa struktury oraz przekształcenie charakteru periodyku.

Faza zamykająca (1933–1937)

Najbardziej zasadnicze zmiany dotknęły „Chwilkę” na przełomie września i października 1934 r., kiedy kilkustronicową wkładkę dla dzieci zamieniono w zajmującą całą stronę dziennika rubrykę⁸⁸. Wówczas zrezygnowano z numerowania periodyku. Powyższe zmiany w znaczący sposób wpłynęły na zawartość czasopisma i wymusiły jeszcze większą uwagę oraz precyzję w dobieraniu tekstów tak, by przekaz wychowawczy i światopoglądowy był spójny z poprzednimi okresami. Od tego momentu rzadko pojawiały się artykuły redakcyjne, charakter „Chwilki” zmienił się na bardziej radykalny. Większość miejsca zabierały artykuły *stricte* syjonistyczne. Były to głównie relacje z życia młodzieży w Palestynie (np. *Szomer nocny* Riwiki Gurfein⁸⁹, *Z pamiętnika jednego z obrońców Tel-Chaj*⁹⁰, *Kwisz* Jaakowa

⁸⁶ „ChDiM” 18 listopada 1931, nr 24, „Ch” 19 listopada 1931, nr 4545, s. 10. Podobnie w 21 listopada 1933 r. („Ch” 23 listopada 1933, nr 5270) „Chwilka” zajmowała jedną stronę „z powodu «nawału materiału aktualnego»” (s. 12).

⁸⁷ „ChDiM” 29 grudnia 1932, nr 26, „Ch” 29 grudnia 1932, nr 4944, s. 10.

⁸⁸ Czasami zajmowała także niewielką część następnej strony.

⁸⁹ „ChDiM” 18 stycznia 1934, nr 23, „Ch” 18 stycznia 1934, nr 5324, s. 9.

⁹⁰ „ChDiM” 22 marzec 1934, nr 27, „Ch” 22 marca 1934, nr 5387, s. 11.

Feingolda⁹¹) oraz syjonistyczna poezja dzieci w różnym wieku. W niej szczególnie dochodziły do głosu napięcia żydowskiej młodzieży dorastającej w drugiej połowie lat 30. XX w.

Swoistym manifestem uczuć młodych ludzi był wiersz Minki Silberman *Wyście nie znali*⁹². Młoda, wówczas około 20-letnia poetka⁹³, opisywała sytuację pokoleniową swych rówieśników, stojących w opozycji do całego otaczającego ich świata, a zwłaszcza do bezpośrednio poprzedzających je pokoleń. Podmiot mówiący w wierszu przeciwstawiał sobie te dwie generacje, akcentując ich całkowitą odmienność „duchową”:

Wyście nie znali, co nasze zmagania,
I walka, u życia już progu,
Nie mieliście walki ze sobą i światem,
Ni troski o naród, o ogół.
Wam praca dla chleba, dla siebie i swoich
Świat cały tworzyła i życie
[...]
Nie znaliście prądów, co rwą i unoszą
Lecz ziemskie małe pokusy.
Z Was myśmy powstałi. Z oddechem przestrzeni.
I z sercem, co wiecznie kołace.
Porwani myślą, fantazją szaleni,
Na nowe czyny i pracę
[...]
Oślepia was siła, co tryska płomieniem
[...]
I mocno was dziwi, że ci, szaleni,
To dzieci ojców i matek⁹⁴.

Zarysowana w powyższym fragmencie sytuacja oddaje kondycję buntujących się młodych, których rozterek i pragnień nie rozumieją ojcowie ani matki, przywiązani do tradycji, pochłonięci codzienną troską o najbardziej podstawowe potrzeby życiowe, wreszcie – pozbawieni wyższych pragnień. Opisane realia mogłyby zostać odczytane jedynie jako przejaw – naturalnego – buntu młodego pokolenia, gdyby pominąć słowa czwartego wersu, który wskazuje na największą udrękę podmiotu mówiącego. To troska o cały naród, który reprezentują, oraz walka – prawdopodobnie z antysemickimi atakami już na progu życia – powodują wieczny niepokój i wewnętrzną szarpaninę. Tym trudniejszą, że nie mogą liczyć na wsparcie najbliższych:

⁹¹ „ChDiM” 8 maja 1934, nr 30, „Ch” 9 maja 1934, nr 5434, s. 11.

⁹² „ChDiM” 26 kwietnia 1934, nr 29, „Ch” 26 kwietnia 1934, nr 5420, s. 12.

⁹³ Data urodzin Minki Silberman nie jest dokładnie znana.

⁹⁴ M. Silberman, *Wyście nie znali*, s. 12.

Przez gniewne też słowa, przez częstą pogardę.

Dla tych, co biją w swe dzwony,

Przez słowa szorstkie, raniące i twarde,

Przemawia ból odtrąconych.

Więc smutno jest czasem i tęskność oplata

Gdy iskrę buntu coś nieci,

Bo żal jest wszystkich rodziców ze świata

Co nic nie mają – prócz dzieci...⁹⁵.

Zmieniającą się sytuację życiową starszych czytelników i ich codzienne życie opisywał także Leon Rappel. Jego wypowiedź odnosiła się do procesu społecznego dojrzewania i ukazywała rozwój świadomości młodych ludzi: „Wczoraj – byliśmy małymi chłopcami, wczoraj krzyczano na nas w kamienicy, że strasznie wyrabiamy, wczoraj mówiono i o życiowej tragedii, którą komentowały codzienne gazety, których przeczytać nie umieliśmy. Dzisiaj – to zupełny kontrast życiowy, jakiś pełniejszy”⁹⁶. Dalej Rappel, podobnie jak Silbermanówna, dawał wyraz uczuciom pokolenia stojącego na progu pełnej rozterek i wahań dorosłości: „Rozpoczął się w życiu naszym nowy okres już zmagania życiowych, mozolnej, pieczołowitej pracy. [...] Życie pędzi jak fortuna, jak kołowrót. [...] Krótkie było wczoraj. Przebiegło tak szybko jak sen, dopiero dzisiaj, gdy znowu stoimy u progu nowego życia, widzimy nową perspektywę życia”⁹⁷. Młodzież ta doświadczała zatem swego rodzaju życiowego przełomu pomiędzy dzieciństwem („wczoraj”) a progiem dojrzałości („dzisiaj”):

Jakże dziwnie wyglądamy w środowisku kontrastów dnia wczorajszego i dzisiejszego. Wczoraj owinięte w pasmo dziecinnej, naiwnej, do natury bożej, miłości, gdy „dzisiaj” stawia przed nami nową zagadkę życia szkolnego⁹⁸.

Nowa sytuacja zmuszała więc do weryfikacji tego wszystkiego, co było wartością we wczorajszym życiu, w dzieciństwie i odnalezienia swojego miejsca w „dzisiaj”. W przekonaniu Rappela mogła być to praca przybliżająca do realizacji marzeń: „Więc znowu rozpoczynamy nowy etap naszej pracy: będziemy bliżej jutra i realizacji. Pracujmy, a wykujemy czar piękna dnia jutrzejszego, który będzie dla nas nową częścią tego wielkiego, współczesnego życia!”⁹⁹.

Przytoczone wyżej oraz inne syjonistyczne publikacje, np. poezja Bronisława Arieiha Mayera, bardzo wyraźnie wskazywały, że odbiorca „Chwilki” znacząco się zmienił, ma inne zainteresowania i pojawiają się w jego życiu dylematy dorosłych, a także, że musi podjąć decyzje ważące na całym życiu. Stąd więcej publikacji

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ L. Rappel, *Wczoraj – dziś – i jutro*, „ChDiM” 12 września 1934, „Ch” 12 września 1934, nr 5559, s. 9.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże.

dotyczących pracy w Palestynie¹⁰⁰, wyboru zawodu¹⁰¹ itp. „Chwilka” starała się zatem i tym razem odpowiedzieć na potrzeby czytelników. Wciąż umieszczano na łamach periodyku *Kącik dla najmłodszych*, ale typ komunikacji, który pojawił się po ograniczeniu liczebności stron periodyku, suponuje, że największa grupa czytelników dorastała razem z „Chwilką”. Nie dziwi zatem fakt, że po zamianie czasopisma w rubrykę zrezygnowano (lub poważnie uszczuplono) z części popularnych porad i łamigłówek, a w niektórych numerach także z Kroniki i Odpowiedzi redakcji, atrakcyjnych przede wszystkim dla młodszych dzieci.

Prawdopodobnie większość obowiązków związanych z redagowaniem „Chwilki” przejęła wówczas Sydka (Sara) Amarantówna. Mimo że w nagłówku pozostawiono nazwisko Runy Reitman, to rzadziej publikowano artykuły, podpisywane zwykle przez nią inicjałami R. lub R. R. Ich miejsce zajęły teksty z inicjałami S. Am. lub S. Amarantówna. Co istotne, zmiana ta wpłynęła na poprawę regularności ukazywania się czasopisma. W dostępnych obecnie egzemplarzach „Chwili” nie zamieszczono żadnego wyjaśnienia dotyczącego wprowadzanych modyfikacji, chociaż na ogół informowano o zmianach i komentowano przekształcenia czasopisma. Taki stan rzeczy utrzymywał się do ostatniego numeru z maja 1937 r.

Mimo opisanych modyfikacji redakcja „Chwilki” starała się, w miarę możliwości, nie rezygnować z wypracowanego przez lata bliskiego kontaktu z czytelnikami, choć z konieczności stał się on mniej osobisty. Ten swoisty dialog z czytelnikami, odbywający się na łamach „Chwilki” w poprzednich latach, zastępowały inne formy porozumiewania się, przede wszystkim ankiety na temat zawartości czasopisma. Rzadkie wypowiedzi nadawcy periodyku rekompensowały także publikacje odbiorców zapewniających o stałej lekturze czasopisma. Ciekawym przykładem może być tutaj *List do „Chwilki”* cytowanej wyżej Minki Silberman. Poetka ponownie pisała o odrębności świata dziecięcego i dorosłego przezwyciężanej przez sentyment, jakim darzyła dziecięcy dodatek do „Chwili”:

Wiesz „Chwilko”? Jestem już dorosłym człowiekiem,
I Ty nie jesteś już malutka, bo masz już też 9 latek...
[...]
Pamiętam. Byłam tak młoda i bardzo brakło mi Ciebie,
[...]
A potem zjawiłaś się u mnie i taka byłam Ci rada.
Bo pomyśl: to takie cudowne, gdy się ziszczają marzenia,
A ja przecież tak długo marzyłam i śniłam o Tobie...
I wreszcie w dzień chanukowy spełniły się raz moje śnienia,
I przyszedłś, Przyjaciółko, jak bliski najdroższy człowiek.

¹⁰⁰ Np. A. Klahr, *Praca i dążenie nasze*, „ChDiM” 3 października 1934, „Ch” 3 października 1934, nr 5579, s. 7. Autorka przebywała w Nahalal, w szkole agronomicznej; lub A. Schimpler, *Farma robotnicza w Tel-Awii przy ulicy Hakarmel*, „ChDiM” 16 października 1934, „Ch” 17 października 1934, nr 5593, s. 7.

¹⁰¹ J. Salz, *Co powinno być podstawą do rozmyślań o wyborze zawodu w obecnych warunkach*, „ChDiM” 28 czerwca 1934, nr 33, „Ch” 28 czerwca 1934, nr 5483, s. 11.

[...]

I zawsze stałam przy Tobie i zawsze byłeś mi bliską.
Twe kroki z zapartym tchem i dużym napięciem śledziłam.
A dzisiaj jestem dorosła i nawet to nie jest mi śmieszne,
Że oczy me śmieją się jaśniej i serce żywiej uderzy,
Kiedy przystaję przed kioskiem i czytam sobie wywieszkę,
I widzę druk rozstrzelony: „CHWILKA DZIECI I MŁODZIEŻY”.
Idź naprzód „Chwilko” Ty nasza i rośnij, bo w Ciebie się wierzy.
Jak naprzód toczy się życie, tak niech Twój toczy się pojazd,
Bo czeka drogi twej w górę, wielka garść dzieci, młodzieży...
Pozdrawia Cię dzisiaj serdecznie jak dawniej, tak zawsze Twoja
Minka Silberman¹⁰².

Przyczyny zaprzestania wydawania periodyku pozostają nieznane. Nie wyjaśniono ich także czytelnikom. Ostatni numer, podobnie jak wcześniejsze, zamykały zagadki i zadania matematyczne do rozwiązywania. Ponadto – zamieszczona została informacja o terminie przyjmowania odpowiedzi, sugerująca, że w kolejnej „Chwilce” opublikowane zostaną nazwiska osób, które przysłały prawidłowe odpowiedzi oraz wyniki losowania nagród¹⁰³. Jednoznaczne poznanie powodów, dla których przerwano publikowanie „Chwilki”, jest obecnie niemożliwe. Najprawdopodobniej uzasadnienie tej decyzji można by było odnaleźć w zaginionym lub zniszczonym archiwum redakcji „Chwili” albo dokumentach „Chwilki”. Zebrany materiał archiwalny oraz dzisiejszy stan wiedzy umożliwią jedynie postawienie kilku hipotez.

Jednym z możliwych motywów zakończenia publikacji „Chwilki Dzieci i Młodzieży” były problemy finansowe dziennika „Chwila”. Od 1919 r. w „Chwili” regularnie ukazywało się kilkanaście dodatków¹⁰⁴. Ponadto w 1934 r. uruchomione zostało wieczorne wydanie „Chwili”, wymagające dodatkowych nakładów pieniężnych, a przede wszystkim zintensyfikowania pracy edytorsko-redaktorskiej. O trudnościach finansowych mogą świadczyć listy redaktorów do Rady Nadzorczej Spółki Wydawniczej „Chwila”. Jak można przeczytać we wspólnym liście Abrahama Brata, Izaka Damma, Jakuba Halperna, Emila Igła, Fryderyka Königa, Fryderyka Schönfelda, Szymona Spunda oraz Leona Weinstocka z 30 października 1938 r. od kilku lat pracownicy dziennika byli zobowiązani do pracy „[...] w dwóch pismach z pięcioma mutacjami na dobę, tj. 30 kolumn w dni powszednie, 34 – w soboty i święta [...]”¹⁰⁵. Z tych względów prosili o podwyżkę poborów o 25% oraz wcześniejszą wypłatę trzynastej pensji. Podkreślali przy tym, że od ostatniej regulacji płac minęło 10 lat, a od tego czasu sytuacja gospodarcza kraju pogorszyła się.

¹⁰² M. Silberman, *List do „Chwilki”*, „ChDiM” 12 grudnia 1934, „Ch” 12 grudnia 1934, nr 5649, s. 9.

¹⁰³ Zob. „ChDiM” 5 maja 1937, „Ch” 5 maja 1937, nr 6509, s. 8.

¹⁰⁴ M.in. dodatek dla kobiet; magazyn kulturalny „Literatura – Nauka – Sztuka”; „Chwila Akademicka”; dodatek ekonomiczny, sportowy oraz dodatki regionalne (np. „Chwila Drohobycka”).

¹⁰⁵ CDIAL Фонд 338, Опис 1, справа 174, dok. 31.

Nadawcy listu zaznaczyli także, że nie otrzymują żadnych dodatkowych świadczeń socjalnych: „Mimo wzmożonej wydajności pracy Szan. Rada Nadzorcza przerzuciła na nas opłaty z tytułu ubezpieczeń społecznych, nie przywróciła nam odebranego urlopowego w wysokości 60 proc. poborów [...]”¹⁰⁶. Ostatni akapit listu przynosi dodatkowo informację, że siedziba redakcji „Chwili”¹⁰⁷ od kilku lat, mimo rozwoju dziennika, nie zwiększała się:

Przy sposobności pozwalamy sobie zwrócić uwagę, że wobec rozbudowy redakcji i jej agend, obecne pomieszczenia redakcyjne stanowczo wykluczają skupienie, pracę i dlatego prosimy o przydzielenie nam 1–2 ubikacji dla maszynistek i drukujących, dla korektora oraz na poczekalni¹⁰⁸.

Przytoczony list powstał prawie półtora roku po ukazaniu się ostatniego numeru „Chwilki Dzieci i Młodzieży”, informuje jednak o problemach narastających od dłuższego czasu. Można zatem przypuszczać, że miały one pewien wpływ także na dziecięcy dodatek.

Innym czynnikiem, który mógł zadecydować o zaprzestaniu wydawania „Chwilki”, była sytuacja polityczna oraz gospodarcza w latach 30. XX w., a zwłaszcza ich drugiej połowy. Ostatnia – prawdopodobnie najbardziej zgodna z rzeczywistością – hipoteza rezygnacji z wydawania „Chwilki Dzieci i Młodzieży” związana jest z osobą redaktor naczelnej. Runa Reitmanowa przede wszystkim działała na polu społecznym, odegrała znaczącą rolę w organizacji pomocy społecznej we Lwowie. Być może zaangażowanie w tę działalność uniemożliwiło jej kontynuowanie wydawania „Chwilki”. Nie wiadomo jednak, z jakiego powodu nie znalazł się nikt, kto zastąpiłby Reitmanową i czy takie poszukiwania w ogóle rozpoczęto. Zastanawiający jest fakt, iż nikt ze współpracowników nie przejął obowiązków redaktor naczelnej, jak to stało się w innych dodatkach polsko-żydowskich dzienników – krakowskim „Dzienniczku dla Dzieci i Młodzieży” czy warszawskim „Małym Przeglądzie”¹⁰⁹.

Ukazująca się przez niemal trzynaście lat „Chwilka Dzieci i Młodzieży” była z różnych względów szczególnym przekazem prasowym. Wydawany w jednym z głównych ośrodków prasowych II Rzeczypospolitej periodyk był dodatkiem dziennika „Chwila”, stanowiącego – razem z innymi pismami (np. „Nowym Dziennikiem”, „Naszym Przeglądem”, „Nowym Dziennikiem”) – „[...] najbardziej znaczącą instytucję polsko-żydowskiej kultury [...]”¹¹⁰. „Chwila” była uznanym opiniotwórczym dziennikiem czytany w całej II Rzeczypospolitej i poza jej granicami przez inteli-

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ Początkowo mieszcząca się na ul. Kopernika, a później na pierwszym piętrze budynku przy ul. Podwale 3 (obecnie Pidwalna) we Lwowie.

¹⁰⁸ CDIAL Фонд 338, Опис 1, справа 174, к. 31.

¹⁰⁹ Przypomnijmy, redakcję dodatku dla dzieci i młodzieży w „Nowym Dzienniku” przejęła od numeru 16 z 11 stycznia 1934 r. jedna z czytelniczek, Marta Hirschprunżanka (zob. „Nowy Dziennik” 11 stycznia 1934, nr 11, s. 5), a w „Nowym Przeglądzie” w 1930 r. współpracownik Janusza Korczaka – Igor Newerly.

¹¹⁰ E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura...*, dz. cyt., s. 26.

gencję pochodzenia żydowskiego, na jej łamach ukazywały się artykuły o tematyce politycznej, gospodarczej i kulturalnej, zawierające rozmaite treści odpowiadające codziennym potrzebom społeczności żydowskiej. Redakcja „Chwilki” podejmowała starania, by ten wysoki status gazety dla dorosłych podtrzymywał dziecięcy periodyk, a także był podobną polskojęzyczną „instytucją kultury” żydowskiej dla sfery świata dziecięcego.

Bibliografia

- Bar-El A., *Jewish Children's periodicals in Poland between the two world wars – in three languages*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, z. 1, s. 5–48.
- Białek J. Z., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939. Zarys monograficzny. Materiały*, Warszawa 1979.
- Olszewska B., *Literatura na łamach „Płomyczka” (1945–1980)*, Opole 1996.
- Panas W., *Pismo i rana. Szkice o problematyce żydowskiej w literaturze polskiej*, Lublin 1996.
- Prokop-Janiec E., *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992.
- Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich*, red. J. Nalewajko-Kulikow, Warszawa 2012.
- Waksmund R., *Periodyki dziecięce w systemie książki. Studium historycznoporównawcze*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 1981, t. 21, s. 35–52.
- Wojtak M., *Gatunki prasowe*, Lublin 2004.

History and structure of the magazine „Moment for Children and Youth”

Abstract

The article presents the case study on the first appearance in the interwar period Polish-Jewish press of the supplement for children – appearing in the Lviv daily „Moment” (1919–1939) „Moment for Children and Youth” (1925–1937). The article presents the history and structure of the magazine and registers changes in the editorial board. Based on the content analysis of the copies of the periodical present in the Warsaw, Lviv and Jerusalem libraries, determiners shaping the magazine and influencing the changes of its structure and content were determined, and main development phases were set. The magazine described in the article was presented compared to other, appearing in the interwar period, Polish-Jewish children magazines, especially the Cracov's „Children and Youth Journal” and in the context of the already shaping system of the modern children press.

Key words: Polish-Jewish press, children's press, interwar period, Lviv

Agnieszka Karczewska
John Paul II Catholic University of Lublin
Institute of Polish Philology
Polish-Jewish Literature Department

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Marta Nadolna-Tłuczykont

Czasopisma dla dzieci wydawnictwa Egmont Publishing (1990–2015)

Egmont Publishing¹ jest jedną z najprężniej działających dziś w Polsce firm wydawniczych, publikującą książki, komiksy, czasopisma oraz gry planszowe dla dzieci i młodzieży². Wydawnictwo specjalizuje się w produkcji czasopism dziecięcych, które klasyfikuje w dwa działy: czasopisma do i powyżej sześciu lat. Przykładowo w 2013 roku oficyna wydała najwięcej w kraju tytułów gazet i czasopism³. Ponadto wedle ustaleń Łukasza Gołębiewskiego i Pawła Waszczyka Egmont to lider wśród wydawców komiksów⁴, który „sprzedaje niektóre tytuły w nakładach sięgających 20 tys. egzemplarzy”⁵. Co więcej, oficyna wchodzi w skład międzynarodowego holdingu medialnego Egmont Group działającego w ponad trzydziestu krajach i zatrudniającego 6,5 tys. pracowników⁶. W 1990 roku wydawnictwo stworzyło polski oddział firmy, który swą działalność rozpoczął od wydawania magazynu „Mickey Mouse”; cztery lata później zastąpiono go popularnym do dziś „Kaczorem Donaldem”.

Założycielem firmy był Egmont Harald Petersen. W 1878 roku młody, duński przedsiębiorca otworzył prywatną drukarnię, która dzięki jego ambicji i pracowitości zyskała z biegiem lat silną pozycję w świecie. Kolejne inwestycje, w tym zakup pisma dla kobiet „Damernes Blad”, przyczyniły się do błyskawicznego rozwoju

¹ Informacje na temat historii i działalności firmy zaczerpnięto ze strony internetowej: *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl> [dostęp: 03.03.2015] oraz z opracowania: Ł. Gołębiewski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014. Wydawnictwa. T LXXI*, Warszawa 2014, s. 343–349.

² Inne wydawnictwa publikujące obecnie czasopisma dla dzieci i młodzieży, to np.: Media Service Zavada, TM-Semic – Aleja Komiksu, „Nasza Księgarnia”, Siedmioróg, Valkea Media SA, Ediba, Wydawnictwo MD Monika Duda, Panini. Na temat różnych czasopism dla dzieci zobacz też – D. Suwalska, *Kulfony kontra Kaczor Donald*, „Magazyn Literacki” 1999, nr 2, s. 26–28; Ł. Gołębiewski, J. Hetman, *Disney i Brzechwa*, „Magazyn Literacki” 1999, nr 2, s. 24–25.

³ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2015 r. 59, s. 22. *Biblioteka Narodowa*, [online:] <http://www.bn.org.pl/download/document/1423045683.pdf> [dostęp: 26.04.2015].

⁴ Ł. Gołębiewski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 345.

⁵ Tamże, s. 347.

⁶ Tamże, s. 348.

oficyny. Ponadto w 1900 roku wydawnictwo podpisało kontrakt na druk pierwszej międzynarodowej edycji bajek Hansa Christiana Andersena. Niespełna piętnaście lat później zyskało zaś nową nazwę Gutenberghus („Dom Gutenberga”), a sam Egmont H. Petersen został uhonorowany funkcją pierwszego drukarza dworu królewskiego, co zbiegło się z jego śmiercią. Kolejnym ważnym krokiem w rozwoju przedsiębiorstwa było stworzenie w 1951 roku niemieckiego oddziału firmy, któremu powierzono druk disneyowskich komiksów. Dalsze starania przyniosły pierwsze edycje *Asterixa* wydane w Danii i Niemczech, natomiast w latach dziewięćdziesiątych powstawały następne agendy: na Węgrzech, w Polsce, w Czechosłowacji i w ZSRR. W tym czasie Dom Gutenberga zmienił też nazwę na Egmont, a jego wpływy rozszerzyły się na światowy rynek książki, o czym świadczą fakt publikowania w ponad dwudziestu językach.

Od momentu powstania polski oddział funkcjonował pod nazwą Egmont Polska, jednak od 2014 roku instytucja działa jako Egmont Publishing na znak zjednoczenia wszystkich oddziałów Egmont Holding⁷. W kwietniu 2015 roku firma zaprezentowała również nową odsłonę swej oficjalnej strony internetowej.

Egmont Publishing współpracuje z szeregiem znanych i cenionych licencjodawców: największą międzynarodową firmą działającą w sektorze szeroko pojętej rozrywki – The Walt Disney Company Polska, producentem zabawek i gier planszowych – Hasbro, producentem zabawek i gadżetów rodzinnych – Mattel, producentem wytworów japońskiej kultury popularnej – Sanrio Co., Ltd., belgijskim twórcą popularnych seriali dla dzieci i właścicielem pięciu parków rozrywki – Studio 100, fińskim wytwórcą gier video – Rovio, dystrybutorem filmów animowanych i fabularnych – Turner Entertainment Company, Inc. należącym do Warner Bros, szwedzkim twórcą gier video – Mojang AB, belgijską firmą będącą w posiadaniu praw do wszystkich postaci Peyo – International Merchandising, Promotion Services S.A. oraz „partnerem w zakresie licencji, treści redakcyjnych, produkcji zdjęć oraz ilustracji” – Bulls Press Licensing⁸.

Na stronie internetowej wydawnictwa odnajdziemy także misję polskiego Egmontu, która wydaje się być nastawiona na potrzeby i właściwy rozwój psychiczny dzieci: *„Opowieści są fundamentem cywilizacji. Opowiadanie historii stymuluje wyobraźnię, rozbudza ciekawość, staje się początkiem nauki, rozwoju... i sukcesu. Egmont wierzy w moc opowieści, dlatego z sukcesem już od ponad 130 lat opowiada historie całemu światu. **W Polsce od ćwierćwiecza dbamy, aby opowieści wciąż docierały do dzieci,** młodzieży a także całych rodzin. Nasze książki, czasopisma, komiksy i gry planszowe codziennie towarzyszą czytelnikom i graczom. **Cieszy nas każda książka przeczytana przez dziecko.** Nie mamy wątpliwości,*

⁷ Egmont Publishing. *Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/egmont-na-swiecie> [dostęp: 07.03.2015].

⁸ Egmont Publishing. *Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/licencjodawcy> [dostęp: 13.03.2015] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344.

że dziecko potrzebuje czytać. Obcowanie z opowieściami jest ważnym elementem harmonijnego rozwoju zarówno jednostki, jak i całych pokoleń. **Wiemy, co dobre dla dzieci bo sami wciąż trochę pozostajemy dziećmi.** Z naszymi autorami i czytelnikami wspólnie dzielimy wieczną tęsknotę za tym, aby księżniczki zdążyły na bal, brzydkie kaczątko zmieniały się w piękne łabędzie, a smoki strzegły skarbów. **Jesteśmy strażnikami tych opowieści**⁹. Uważna analiza zaprezentowanego oświadczenia może jednak rodzić inny wniosek. Otóż tak wyraziste eksponowanie troski o młodego czytelnika jest elementem zręcznej polityki reklamowej oficyny. W ogóle wszystkie prezentowane przez wydawnictwo materiały internetowe w dużym stopniu mają charakter promocyjny¹⁰.

Warto także podkreślić, że o sukcesach Egmontu świadczą nagrody przyznawane firmie za jej działalność wydawniczą i edukacyjną na rzecz szeroko pojętego dobra młodych ludzi. Wystarczy wspomnieć liczne wyróżnienia w konkursie „Świat Przyjazny Dziecku”, którego celem jest nagrodzenie najlepszych produktów dla dzieci do lat 14 na rynku polskim¹¹, Nagrodzie Literackiej im. Kornela Makuszyńskiego przyznanej Egmontowi dwa razy: w 2007 roku za *Amelkę* Katarzyny Majgier i w 2006 roku za Beaty Wróblewskiej *Małgosię z Leśnej Podkowy*. Oprócz tego wydawnictwo zdobyło też statuetkę Dużego Donga w Konkursie Polskiej Sekcji IBBY (w 2002 roku za *Nawet nie wiesz, jak bardzo Cię kocham Sama McBratneya*), Nagrodę „Magazynu Literackiego Książki” w plebiscycie Książka Roku (za Cornelii Funke *Atramentowe Serce* w 2005), Nagrodę im. Filipa Kallimacha wręczaną przez „Magazyn Literacki Książki” za wybitne osiągnięcia w sferze edukacji dla najlepszych projektów edukacyjnych (w tym przypadku za serię „Czytam sobie” w 2013) oraz w 2013 roku Nagrodę Biblioteki Analiz/„Magazynu Literackiego Książki” za „rozmach i efektywność proczytelniczej Akcji „Czytam sobie””. Równocześnie w tym samym roku w konkursie na Książkę Roku Polskiej Sekcji IBBY seria „Czytam sobie” otrzymała wyróżnienie Stowarzyszenia Przyjaciół Książki dla Młodych przy Polskiej Sekcji IBBY¹². W 2009 roku Książką Roku została też *Bardzo biała wrona* Ewy Nowak¹³.

⁹ Egmont Publishing. *Egmont na świecie* [online:] <http://egmont.pl/egmont-w-polsce> [dostęp: 05.03.2015].

¹⁰ Por. M. Zając, *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa 2000.

¹¹ Oficyna otrzymała wyróżnienia za: serię komiksów „Jonka, Jonek i Kleks” w 2014, grę planszową „Pan tu nie stał” w 2013, serię „Czytam sobie” w 2013 roku, Ewy Kozyry-Pawlak i Pawła Pawlaka *Piękną i mądrą bajkę o troskach Zająca Grajka* w 2013, serię książek „Księżycowy kamień” w 2012, serię książek „Mój pierwszy alfabet, Mój pierwszy atlas świata, Moja pierwsza książka pojazdów” w 2012, *Nawet nie wiesz jak bardzo Cię kocham Sama McBratneya* w 2012, serię produktów „Pluszaki Rozrabiaki” w 2011, Grę Planszową „Mali Powstańcy” w 2010 roku.

¹² Seria „Czytam sobie” otrzymała też wyróżnienie specjalne w V edycji konkursu literatury dziecięcej im. Haliny Skrobiszewskiej w 2013 roku, wpisano ją także na listę skarbów Muzeum Literatury Dziecięcej oraz uhonorowano odznaczeniem super produktu magazynu dla rodziców „Mam dziecko”.

¹³ Egmont Publishing. *Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/nagrody> [dostęp: 19.03.2015].

W obecnej ofercie oficyny znajdują się czasopisma, książki, kolekcje (np. figurek POU)¹⁴, komiksy, gry planszowe, jak również aplikacje z najpopularniejszymi postaciami z filmów i książek (np. Scooby-Doo – Nieszczęsna szczecina, Barbie – Czytaj i Graj, Basia i Słodczyce, Disney Comics, Pluszaki Rozrabiaki, Egmont – Pirates, Tom & Jerry: Lekcja dla Toma, Gwiazdny Hotel Pikseliny itp.¹⁵). Godne zainteresowania są dwie serie: „Basia”, adresowana do przedszkolaków¹⁶ i „Czytam sobie”, mająca na celu ułatwienie nauki czytania¹⁷. Co istotne, od 1993 roku w ramach Egmontu funkcjonują następujące kluby książki: Klub Książek Disneja¹⁸, Klub Książek Kubusia i Przyjaciół¹⁹ oraz Klub Świata Komiksu²⁰ z bardzo atrakcyjnymi aplikacjami internetowymi i asortymentem, który nie pojawia się w handlu księgarskim²¹.

Firma wydaje książki pisarzy, wśród których odnaleźć można zarówno klasyków obcych (Frances Hodgson Burnett, Alan Alexander Milne, Lucy Maud Montgomery), jak i polskich (Jan Brzechwa, Julian Tuwim), ale również twórców młodego pokolenia, w którego gronie wydawnictwo wymienia nazwiska autorów rodzimych: Grzegorz Kasdepke, Agnieszka Frączek, Liliana Fabisińska, Agnieszka Tyszką, Dorota Suwalska oraz zagranicznych: Barnett Mac, Peter H. Reynolds, Jory John. Na stronie Egmontu znajdują się także sylwetki znanych polskich współczesnych ilustratorów np.: Tomasz Frycz, Jung Jona, Joanna Rusinek, Agnieszka Żelewska.

Swą mocną pozycję wydawnictwo zawdzięcza też projektom specjalnym stworzonym dla sektora biznesu, polegającym na przygotowaniu książek, audiobooków oraz gier planszowych na specjalne zamówienie. Przykładem

¹⁴ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/kolekcje> [dostęp: 23.03.2015].

¹⁵ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] egmont.pl/aplikacje [dostęp: 03.04.2015].

¹⁶ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/basia>, www.basia.com.pl [dostęp: 06.04.2015].

¹⁷ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/czytam-sobie>, www.czytamsobie.pl [dostęp: 03.04.2015] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 345.

¹⁸ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/kluby-ksiazek>, www.kkd.pl [dostęp: 04.04.2015] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344.

¹⁹ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/kluby-ksiazek>, www.kkdp.pl [dostęp: 07.04.2015] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344.

²⁰ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/komiksy>, www.swiatkomiksu.pl [dostęp: 08.04.2015 roku] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344.

²¹ *Egmont Publishing. Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/kluby-ksiazek>, <http://egmont.pl/komiksy> [dostęp: 11.04.2015] oraz Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344.

takiego przedsięwzięcia była akcja „Czytam sobie” prowadzona w sieci restauracji McDonalds. Klienci otrzymywali bezpłatnie egzemplarz książki z tej serii wraz z zakupionym zestawem rodzinnym, co miało ogromne znaczenie marketingowe²².

Na przestrzeni lat 1992–1998 Egmont stał się czołowym wydawcą na rynku czasopism dziecięco-młodzieżowych dzięki atrakcyjności następujących tytułów: „Królik Bugs” (miesięcznik wydawany w latach 1992–2001, później jako „Przybij Piątkę. Magazyn Królika Bugsa”), „Kaczor Donald” (ukazuje się od 1994 roku, najpierw był tygodnikiem, aktualnie to dwutygodnik), „Dumbo. Dwumiesięcznik nie tylko dla przedszkolaków” (publikowany w latach 1993–1998, w okresie 1998–2013 jako „Disney i Ja”), „Gigant. Walt Disney’s Komiks” (miesięcznik wydawany od 1997 roku), „Łamacz Głowy. Magazyn Szarad, Zagadek, Komiksów” (miesięcznik publikowany w latach 1993–1995), „Supernastka. Miesięcznik Supernastolatków” (wychodzący w latach 1996–1997)²³.

Jednocześnie w działalności polskiego oddziału Zofia Sokół wyróżnia trzy okresy rozwojowe. Pierwszy w latach 1990–1994, w którym dominowały „kalki”, a więc tłumaczenia „komiksów na licencji amerykańskiej, powstające w Europie dzięki «Walt Disney World Corporation» z siedzibą w Norwegii”²⁴. Przykłady takich pism to: „Donald Duck” (1990–1993), „Mickey Mouse” (1991–1994), „Dumbo” (1993–1994)”²⁵. Poza tym bardzo popularna w ofercie wydawnictwa stała się wówczas seria komiksów o Pokemonach, jak np. „Pokemon klub fana” i „Pokemon – Przeboje Ekranu”. Kolejny etap rozkwitu firmy to lata 1995–1999, kiedy następuje jej ekspansja na rynku czasopism. Egmont rozpoczął przejmowanie tytułów innych placówek wydawniczych; przykładowo w 1997 roku „Pentliczka. Ilustrowanego Tygodnika dla dzieci”, będącego w sprzedaży firmy Zarządzanie i Finanse od 1992 roku; uzyskał też prawa do „Garfielda”, „Księżniczki”, „Muminków”, publikowanych wcześniej przez oficynę TM-Semic²⁶.

Zdaniem przywołanej wyżej badaczki lata 2000–2004 były trudnym czasem dla wydawnictwa, co wiązało się z niskim przyrostem urodzeń w Polsce, zwiększającą się konkurencją oraz stałą koniecznością rozpoznawania potrzeb czytelników w tym sektorze rynku²⁷. Swą pozycję rozwijali wówczas inni edytorzy publi-

²² Ł. Gołębiowski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 344–345.

²³ Wszystkie dane opracowano na podstawie katalogów i bibliografii Biblioteki Narodowej.

²⁴ Z. Sokół, *Czasopisma dla dzieci wydawnictwa Egmont Sp. z o. o. w Polsce (1900–2004)*, [w:] *Media wobec wielorakich potrzeb dziecka*, red. S. Jaszczyk, I. Polewczyk, Toruń 2006, s. 202–203. Zobacz też inne teksty Z. Sokół, w których badaczka pisze o Egmoncie: Z. Sokół, *Oblicze współczesnych czasopism dziecięco-młodzieżowych* [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1996, s. 122–140; też, *Transformacja prasy dziecięco-młodzieżowej 1990–1991*, „Poradnik Bibliotekarza” 1996, nr 7–8, s. 5–7.

²⁵ Tamże, s. 203.

²⁶ Tamże, s. 203.

²⁷ Tamże, s. 204.

kujący dla dzieci i młodzieży np. Media Rodzina Sp. z o.o., Prószyński i S-ka Spółka Akcyjna, Wydawnictwo Podśiedlik-Raniowski i Spółka Sp. z o.o., Wydawnictwo Wilga Sp. z o.o., Przedsiębiorstwo Wydawniczo-Handlowe Siedmioróg Sp. z o.o., Wydawnictwo Nasza Księgarnia Sp. z o.o., czy Zielona Sowa²⁸. W związku z tym Egmont poszerzył ofertę o cały szereg nowych tytułów, wydając od 2000 roku miesięcznik „Księżniczka”, od 2002 roku półrocznik „Księżniczka. Wydanie specjalne”, od 2001 roku wychodzące nieregularnie „Komiksy z Kaczogrodu”, od 2002 roku dwutygodnik „Czarodziejki W.I.T.C.H.”²⁹, od 2004 roku miesięcznik „Komputerowa Gratka. Śpiewam, Liczę, Gram, Rysuję”. Część tych tytułów znajduje się w sprzedaży do dnia dzisiejszego. Co więcej, na przestrzeni lat 2000–2008 Egmont rozprzestrzenił na rynku miesięcznik „Cyber Mycha”, w latach 2001–2012 miesięcznik „13. Magazyn szczęśliwej nastolatki”, w latach 2004–2005 miesięcznik „Komputerki Paulinki. Mądre Zabawy z Komputerem”, kontynuowane w latach 2005–2006 jako „Wesoły Komputerki”; w okresie od 2004 do 2006 publikował też wychodzącą nieregularnie serię „Kubuś Puchatek” (od 2007 roku wydawaną kwartalnie).³⁰

Oprócz tego z pism, które przestały się ukazywać, a na rynku pojawiły się po 2004 roku można wymienić miesięczniki: „Noddy” (2004–2011), „Power Rangers” (2006–2011), „Spider Man” (2007–2011), „Teletubbies” (2006–2012), „High School Musical” (2007–2009, w 2010 wydawany jako kwartalnik), „Wojownicze Żółwie Ninja” (2007–2008), „Strażak Sam” (2008–2011), „Clifford” (2008–2011), „Hannah Montana. Magazyn dla Fanów”, „Spider Man i Przyjaciele (2008–2009), „CBebbes. BBC Magazyn” (2009–2010), „Kim Kolwiek” (2008–2009), „Stacykowo” (2010–2012), „Toys Story Magazyn” (2010–2012), „Playhouse Disney. Magazyn dla ciekawskich przedszkolaków”³¹ (2008–2011), „Star Wars. Komiks” (2008–2014), „Animal Planet” (2012–2014), „Kolekcje Gier Komputerowych. Kajko i Kokosz” (2012–2014), „Marvel. Super Misja Specjalna” (od 2012–2014); dwumiesięczniki: „Marvel Heroes. Przygody Superbohaterów (2009–2011), „Back to Black”. B2B” (2010–2011), „Polly Pocket” (2010–2012), „Styl W.I.T.C.H.” (2006–2014), „Pluszaki Rozrabiaki” (2008–2014), „Dinopociąg” (2011–2014), „Star Wars. The Clone Wars” (2011–2014), „Transformers Prime” (2011–2014), „Avangers” (2012–2014), „Ch Chi Love” (2012–2014), „Marvel. Super Heroes” (2012–2014) oraz kwartalniki: „Puchatkowe zabawy. Przedszkolak zgaduje i maluje” (2006–2011), „Star Wars. Komiks Extra” (2010–2011), „Star Wars. Komiks. Wydanie Specjalne” (2009–2014),

²⁸ M. Zając, *Raport o książce dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2002, s. 49–117.

²⁹ Początkowo miesięcznik.

³⁰ Na przestrzeni lat 1999–2000 Egmont wydał także trzy miesięczniki: „Ciapek. Gry i zabawy”, „Gwiezdne wojny. Komiks”, „Świat Gier Komputerowych”. W latach 1999–2002 ukazywał się natomiast „Tom i Jerry czyli Kot i Mysz” (kontynuowany od 2007 roku jako „Tom&Jerry. Humor. Komiksy. Zabawy”), w latach 1998–2005 miesięcznik „Świat Komiksu”, w latach 1998–2000 miesięcznik „Zabawy i marzenia z Barbie” oraz w latach 1999–2008 półrocznik „Barbie. Wydanie Specjalne”.

³¹ W latach 2011–2014 pismo ukazywało się pod tytułem „Disney Junior”.

„Toys” (2010–2012), „Barbie Lux” (2011–2013), „Pluszaki Rozrabiaki. Wydanie Specjalne” (bd.)³².

Spora część wydawanych przez omawianą firmę pism to odpowiedniki popularnych na przestrzeni ostatnich lat filmów animowanych i fabularnych oraz seriali telewizyjnych. W tej chwili Egmont Publishing oferuje dzieciom³³ czterdzieści sześć czasopism dostępnych w sprzedaży. Wydawnictwo w większości przypadków dokładniej wskazuje kategorię wiekową adresata w krótkim opisie danego tytułu. Całość swojej oferty szereguje zaś w dwóch wspomnianych wyżej działach (do i powyżej 6 lat), jednak dużo jaśniejszy dla konsumenta byłby podział na więcej grup wiekowych, szczególnie w odniesieniu do tych magazynów, gdzie wydawnictwo nie wyszczególnia wieku odbiorcy.

Wymieńmy wszystkie aktualnie dostępne tytuły: „Auta” (miesięcznik dla chłopców w wieku 4–7 lat, ukazuje się od 2008 roku), „Auta. Wydanie Specjalne” (kwartalnik dla chłopców, od 2010), „Barbie” (miesięcznik dla dziewczynek w wieku 5–9 lat, od 2000 roku), „Barbie. Wydanie Specjalne” (kwartalnik, od 2003 roku), „Bob Budowniczy” (miesięcznik dla najmłodszych chłopców, od 2012 roku), „Dzwoneczek”³⁴ (miesięcznik dla dziewczynek w wieku 6–9 lat, od 2009 roku), „Ever After High” (magazyn dla dziewcząt w wieku 5–9 lat, od 2015 roku), „Hello Kitty Mini” (dwumiesięcznik dla dziewczynek w wieku 3–6 lat, od 2011), „Jake i Piraci z Nibylandii” (dwumiesięcznik dla chłopców w wieku 4–6 lat, od 2012), „Jej wysokość Zosia” (dwumiesięcznik dla dziewczynek w wieku 4–6 lat, od 2013 roku), „Klinika dla Pluszaków” (dwumiesięcznik dla dziewczynek od 3–6 lat, od 2013 roku), magazyn „Kraina Zwierząt” (dwumiesięcznik dla wszystkich dzieci w wieku 7–13 lat, od 2008), „Księżniczka” (miesięcznik dla dziewczynek w wieku przedszkolnym, od 2000), „Księżniczka. Wydanie specjalne” (półrocznik, od 2002), „Kubuś i Przyjaciele” (miesięcznik dla wszystkich dzieci w wieku 3–6 lat, od 1998), „Mój Kucyk Pony” (miesięcznik dla dziewczynek w wieku 4–6 lat, od 2005 roku), „My Little Pony. Kolekcja Filmowa. Przyjaźń to magia” (kwartalnik dla dziewczynek, bd.), „Nowa Pszczółka Maja” (dwumiesięcznik dla wszystkich, od 2013 roku), „Palace Pets” (miesięcznik dla dziewczynek w wieku przedszkolnym, od 2015 roku), „Samoloty” (miesięcznik dla chłopców w wieku 3–6 lat, od 2013 roku), „Tomek i Przyjaciele” (miesięcznik dla chłopców od 3–5 lat, od 2008), „Tomek i Przyjaciele. Kolekcja Filmowa” (bd.), „Angry Birds” (dwumiesięcznik dla wszyst-

³² W ofercie Egmontu można także wyróżnić zjawiska rzadkie, przemijające, do których zaliczyć trzeba pojawienie się na rynku następujących czasopism: „Big Brother”, „Komiksy z Ekranu”, „Idol”, „Gool!”, „Już Umiem!”, „Jonas”, „Zozo Mix”, „Top Games” itp. Wymienione magazyny proponowano odbiorcom w związku z wielką popularnością programów telewizyjnych typu reality-show.

³³ W kilku przypadkach może chodzić o nastolatki, jednak adresat nie do końca jest jasny, bo firma nie przy wszystkich dostępnych na stronie czasopismach precyzuje ten typ informacji.

³⁴ W latach 2006–2008 pismo funkcjonowało pod nazwą „Wróżki. Czarodziejski Świat Dzwoneczka”.

kich, od 2014 roku), „Czarodziejki. W.I.T.C.H.” (dwumiesięcznik dla dziewczynek w wieku 7–12 lat, od 2002 roku), „Dinozaury” (dwumiesięcznik dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym, od 2011 roku), „My Little Pony. Equestria Girls” (dwumiesięcznik dla dziewczynek w wieku od 5–9 lat, od 2015 roku), „Fantasy Komiks” (bd., od 2010 roku), „Gigant Mamut” (komiksowa seria dla wszystkich dzieci, półrocznik, od 2009 roku), „Gigant Poleca” (miesięcznik dla wszystkich dzieci, od 2001 roku), „Hello Kitty” (dwumiesięcznik dla nastolatków, od 2010 roku), „Hot Wheels Moto Magazyn” (miesięcznik dla chłopców w wieku 5–12 lat, od 2006 roku), „Kaczor Donald” (dwutygodnik dla „kaczkofanów” w wieku 7–12 lat, od 1994), „Kopciuszek” (bd., od 2015 roku), „Littlest Pet Shop” (miesięcznik dla dziewczynek, od 2008 roku), „Megagiga” (półrocznik dla wszystkich dzieci, od 2006 roku), „Miki Max” (kwartalnik krzyżówkowo-łamigłówkowy dla dzieci w wieku od 7–12 lat, od 1999 roku), „Monster High” (miesięcznik dla nastolatków, od 2012 roku), „MovieStarPlanet” (miesięcznik dla nastolatków, od 2009 roku), „Pimpek” (dwumiesięcznik dla dziewczynek w wieku 6–9 lat, od 2011), „Spider-Man” (miesięcznik dla dzieci w wieku 7–12 lat, od 2013 roku), „Star Wars. Mistrz Jedi” (dwumiesięcznik dla starszych dzieci, od 2015 roku), „Star Wars. Rebelianci” (miesięcznik dla starszych dzieci, od 2015 roku), „Top Model by Depesche” (dwumiesięcznik dla wszystkich dziewczynek, od 2012 roku), „Violetta” (miesięcznik dla nastolatków, od 2013 roku), „Violetta Live” (nowość 2015), „Violetta. Wydanie Specjalne” (kwartalnik dla nastolatków, od 2013 roku)³⁵.

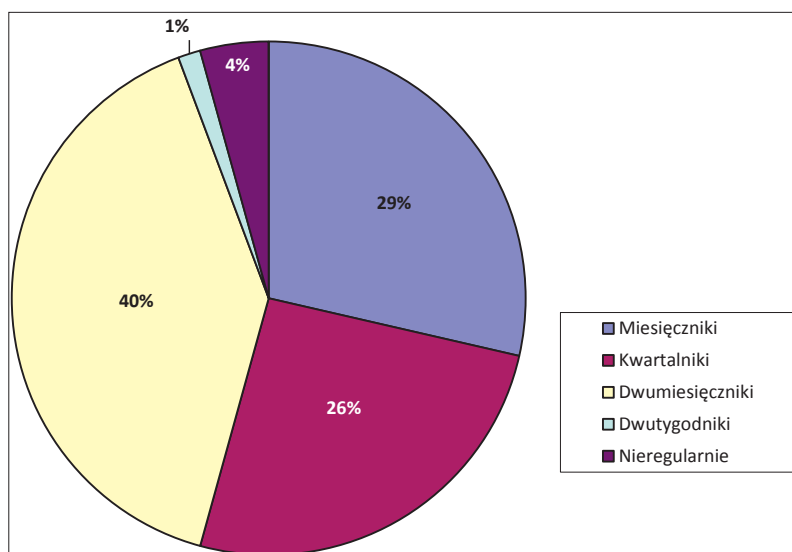
Egmont słusznie zaliczany jest do wydawnictw, które publikują najwięcej gazet oraz czasopism dla dzieci i młodzieży w naszym kraju. W 2013 roku były to pięćdziesiąt trzy tytuły³⁶, w tym najwięcej dwumiesięczników (dwadzieścia dwa), miesięczników (piętnaście), kwartalników (czternaście), dalej tygodników (jeden) i pism nieregularnych (jedno). Widać tutaj wyraźny spadek w odniesieniu do roku poprzedniego, w którym oficyna opublikowała ich siedemdziesiąt, w tym jeden dwutygodnik, dwadzieścia miesięczników, dwadzieścia osiem dwumiesięczników, osiemnaście kwartalników i trzy czasopisma wychodzące okazjonalnie³⁷ (zob. wykres 1, tabela 1). Także w roku 2011 wydano więcej tytułów niż w 2013 roku; było to sześćdziesiąt sześć czasopism, w tym jeden tygodnik, dwadzieścia trzy miesięczniki, dwadzieścia trzy dwumiesięczniki, piętnaście kwartalników, jeden półrocznik i trzy tytuły ukazujące się okazjonalnie³⁸. Poza tym już w 2015 roku Egmont oferuje o siedem tytułów mniej niż dwa lata temu (2013); są to głównie miesięczniki, dwumiesięczniki i kwartalniki. Z biegiem czasu sukcesywnie spadła zatem częstotliwość publikowania przez wydawnictwo tygodników i dwutygodników.

³⁵ Zobacz katalogi i bibliografie Biblioteki Narodowej.

³⁶ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2015, r. 59, dz. cyt., s. 23.

³⁷ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2013, r. 58, s. 59. *Biblioteka Narodowa*, [online:] <http://www.bn.org.pl/download/document/1377611929.pdf> [dostęp: 20.04.2015].

³⁸ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2012, r. 57, s. 10, 57. *Biblioteka Narodowa*, [online:] <http://www.bn.org.pl/download/document/1342181669.pdf> [dostęp: 21.04.2015].

Wyk. 1. Częstotliwość wydań czasopism Egmontu w 2012 roku

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Ruchu Wydawniczego w Liczbach”, Gazety i czasopisma wg wydawców: Tabela: Tytuły. Liczby podano w zaokrągleniu

Co więcej, % udział Egmontu w ogólnej produkcji wydawniczej gazet i czasopism w 2011 roku wynosił 0,85%, w 2012 0,90%, a rok później 0,71%. Dodatkowo tabela 1 pokazuje, że w stosunku do innego wydawcy czasopism dziecięco-młodzieżowych (Media Service Zawada) badana oficyna publikuje znacznie więcej wydawnictw periodycznych wszystkich typów.

Tab. 1. Częstotliwość wydań czasopism Egmontu i Media Service Zawada

	2011			2012			2013		
	Ogółem	Egmont	Media Service Zawada	Ogółem	Egmont	Media Service Zawada	Ogółem	Egmont	Media Service Zawada
Wszystkich typów	7764	66	19	7827	70	18	7405	53	16
Tygodniki	411	1	–	416	–	–	378	–	–
Dwutygodniki	228	–	–	246	1	–	240	1	–
Miesięczniki	1914	23	9	1890	20	9	1837	15	7
Dwumiesięczniki	826	23	10	808	28	9	791	22	9
Kwartalniki	1991	15	–	2142	18	–	2116	14	–
Roczniki	932	–	–	964	–	–	856	–	–
Nieregularne	932	3	–	741	3	–	602	1	–

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Ruchu Wydawniczego w Liczbach”, Tabela: Gazety i czasopisma wg wydawców. Tytuły

Według najnowszego raportu Biblioteki Narodowej za 2013 rok nakład egmontowskich czasopism wynosi 2116,9 tys. egzemplarzy, podczas gdy w 2012 stanowił 2688,2 tys. egzemplarzy³⁹, a w 2011 2593,9 tys. egzemplarzy⁴⁰. Kolejne lata również pokazują tendencję spadkową (zob. tabela 2). Analogicznie do powyższych danych największe nakłady mają miesięczniki (726,9 tys. egzemplarzy) i dwumiesięczniki (811,8 tys. egzemplarzy), następnie kwartalniki (502,1 tys.)⁴¹. Jeśli wziąć pod uwagę wybrane tytuły, to np. średni jednorazowy nakład pisma „Kubuś i Przyjaciele” wynosi w tej chwili 70 695 egzemplarzy, a sprzedaż sięga 42 401 egzemplarzy, co w porównaniu z latami ubiegłymi wskazuje na spory spadek (2006 – 140 000 tys. egzemplarzy, 2008 – 127 048 tys. egzemplarzy, 2009 – 98 050 egzemplarzy). Obniża się także nakład „Kaczora Donalda”, bardzo ważnego, bo pierwszego tytułu firmy. Na przykład w 1999 roku równał się 255 170 tys. egzemplarzy, w 2005 103 417 tys. egzemplarzy, w 2009 75 113 tys. egzemplarzy, a w 2012 46 046 tys. egzemplarzy. Ma to związek z niższą sprzedażą, która od 2011 roku oscylowała wokół 30 tys. egzemplarzy⁴². Taki obraz warunkuje nasyce nie rynku i duża konkurencja.

Tab. 2. Nakłady egmontowskich czasopism. Zestawienie za lata 2004–2013⁴³

Rok	Ogółem	Tygodnik	Dwutygodnik	Miesięcznik	Dwumiesięcznik	Kwartalnik	Półrocznik	Rocznik	Nieregularnie
2013	2116,9	–	44,1	726,9	811,8	502,1	–	–	32,0
2012	2688,2	–	45,6	968,0	988,1	582,4	–	–	104,1
2011	2593,9	50,8	–	1084,8	856,5	455,2	29,9	–	116,7
2010	2439,6	60,9	–	1184,3	698,4	451,0	45,0	–	–
2009	2313,1	75,2	77,1	1396,4	389,6	329,8	45,0	–	–
2008	2 176,5	88,0	109,1	1539,5	50,0	309,9	45,0	–	35,0
2007	1 694,4	94,8	130,0	1094,6	95,0	145,0	95,0	–	40,0
2006	1736,4	86,3	119,0	936,6	189,6	239,9	55,0	–	110,0
2005	1317,8	101,3	111,0	725,8	61,1	184,4	–	–	134,2
2004	1399,7	110,0	70,0	859,1	99,9	140,0	–	–	120,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie „Ruchu Wydawniczego w Liczbach”, Tabela: Nakład jednego numeru w tysiącach egzemplarzy

Wszystkie czasopisma wydawnictwa odznaczają się atrakcyjną, bardzo barwną oprawą graficzną oraz wydawane są na dobrej jakości papierze. Egmont Publishing

³⁹ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2015, r. 59, dz. cyt., s. 43.

⁴⁰ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2013, r. 58, dz. cyt., s. 62.

⁴¹ „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2015, r. 59, dz. cyt., s. 43.

⁴² Wykorzystano dane Związku Kontroli Dystrybucji Prasy, [online:] <http://www.zkdp.pl> [dostęp: 22.04.2015] oraz analizę własną poszczególnych numerów.

⁴³ Zestawienie wykonano na podstawie „Ruchu Wydawniczego w Liczbach” za lata 2004–2013 dostępnego na stronie Biblioteki Narodowej [online:] <http://www.bn.org.pl/zasoby-cyfrowe-i-linki/elektroniczne-publicacje-bn/ruch-wydawniczy-w-liczbach> [dostęp: 26.04.2015].

współpracuje ze stałymi ilustratorami, których młodzi czytelnicy osobiście poznają w różnego rodzaju konkursach. Poziom merytoryczny waha się w zależności od czasopisma, jednak można wśród nich odnaleźć takie, które służą zarówno rozrywce, jak i nauce. Przykładem tego typu tytułów są jedne z najdłużej ukazujących się: „Kaczor Donald”, „Disney i ja” albo „Kubuś Puchatek”. Wspomniane pisma ulegały na przestrzeni lat licznym przekształceniom i modyfikacjom, ale zawsze cieszyły się sporym zainteresowaniem czytelnictwem⁴⁴.

Pierwszy z przywołanych magazynów, adresowany do „kaczkofanów”, prezentuje komiksowe przygody disneyowskich bohaterów, figle przez nich wykonywane, łamigłówki i zagadki oraz krótkie notki popularyzujące wiedzę z różnych dziedzin. Pojawiają się w nim także recenzje gier komputerowych, czy wskazówki pomagające znaleźć odpowiedzi na pytania w sferze własnych upodobań („Czy jesteś odważny?”, „Czy jesteś dobrym ogrodnikiem?”). Czasopismo w ciągu swej długoletniej obecności na rynku wypracowało sobie wierną rzeszę fanów, dla których redakcja organizuje liczne konkursy i niespodzianki (np. „Wielka Impreza Urodzinowa”). Ważną rolę promocyjną odgrywa też, funkcjonująca od 2002 roku, atrakcyjna witryna internetowa magazynu (www.kaczordonald.pl).

W podobnym stylu prezentuje się „Kubuś i Przyjaciele”. Niemniej jednak dopiero od czterech lat dostępny jest pod tą nazwą, ponieważ uprzednio znany był jako „Kubuś Puchatek”. Tytuł nie odbiega tematycznie od swego poprzednika, zachęca do rymowania, poznania natury, majsterkowania i rozwiązywania łamigłówek.

„Disney i ja” (wcześniejsze „Dumbo”) przestało się ukazywać w 2013 roku, mimo to warto zaznaczyć wieloletnie istnienie tego magazynu. Poszczególne numery wprowadzały czytelników w disneyowski świat, pozwalały także na zabawę w malowanie, dawały również szansę na naukę i poznanie z wykorzystaniem zagadek, czy prostych przyrodniczych lub fizycznych doświadczeń. Ponadto kontakt z tym czasopismem umożliwiał młodym czytelnikom wykonywanie prac manualnych i ułatwiał obcowanie z przyrodą.

W ten sam sposób przygotowywanych jest większość egmontowskich tytułów. Są to na ogół przepełnione kolorem, barwne magazyny, które w warstwie ilustracyjnej imitują filmowe odpowiedniki. Tekst w wielu przypadkach ustępuje miejsca oprawie graficznej⁴⁵. Czasem wykorzystana jest konwencja komiksu, jak w przypadku popularnych serii: „Gigant Mamut” lub „Gigant Poleca”. Na przykład „Czarodziejki W.I.T.C.H.” wprowadzają w świat magii, horoskopów, przesądów i symboli, z kolei „Dinozaury” popularyzują prehistoryczne zwierzęta. Przyciąga „Ever After High”, którego autorzy odwołują się do klasycznych bajek, mimo że ilustracja wydaje się zaskakująca. Już samą okładką i tytułem intryguje „Monster High”, jednak opis zamieszczony na stronie wydawnictwa oraz warstwa graficzna powinny wzbudzić zastanowienie rozważnego rodzica: „Bohaterami czasopisma są przerażająco modne

⁴⁴ Z wyjątkiem zamkniętego już magazynu „Disney i ja”.

⁴⁵ Por. też, M. Rogoż, *Strony internetowe polskich czasopism dla dzieci i młodzieży*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2010, z. 1/2, s. 381–400.

nastolatki ze Straszycum. To dzieci znanych potworów: Draculi, Mumii, Meduzy, zombie i wilkołaka. Nie straszą, ale zabijają stylem i przewrotnym humorem. Nie lubią nudzić się w szkole, uwielbiają modę, zabawę, muzykę, piszą własne pamiętniki⁴⁶. Inny tytuł „Hot Wheels” uznać trzeba za modelowy magazyn motoryzacyjny o charakterze ilustracyjnym. Równocześnie zastanawia przekaz następujących tytułów: „Top Model by Depesche”, opowiadający o modzie i „Violetta”, przedstawiająca kulisy serialu o tytułowej bohaterce. Oficyna zabiera też do krainy „Gwiezdnych Wojen” proponując czasopisma: „Star Wars. Mistrz Jedi” albo „Star Wars. Rebelianci”. Nie zapomina też o miłośnikach zwierząt („Pimpek”), fanach Człowieka-Pajaka („Spider-Man”), czy małych czytelniczkach zakochanych w kucykach Pony („My Little Pony”, „Mój Kucyk Pony”). Można zatem powiedzieć, że Egmont osiągnął ogromne wpływy w sferze „produktów totalnych”, a więc dóbr, które „najpierw funkcjonują w jednej postaci medialnej (film, kreskówka, książka), by następnie właściciel mógł sprzedać prawa do podobizn bohaterów innym firmom”⁴⁷.

Cena wymienionych czasopism waha się w okolicach 10 zł, jednak w przypadku półroczniaków lub tytułów ukazujących się nieregularnie jest to kwota około 25 zł. W takim razie regularny zakup magazynu przez rodzica okaże się dość drogą inwestycją. Poza tym większość wspomnianych czasopism pełna jest reklam: książek, serii wydawniczych, zabawek i egmontowskich klubów książek. Do wielu tytułów dodawane są też gadżety – niespodzianki, co zwiększa ich atrakcyjność oraz wpływa na lepszą sprzedaż. Egmont Publishing może się także pochwalić niezwykle interesującą stroną internetową, która na pewno przyciągnie młodych ludzi oraz ich opiekunów. Godne uwagi są również dwa katalogi wydawnicze dostępne on-line, podzielone na Literaturę i Licencję, w których oficyna wskazuje, że np. czasopismo „Barbie” jest niewątpliwym bestsellerem czytelniczym; świadczy to o niesłabnącej sympatii młodych dziewcząt względem smukłych lalek, które przypominają atrapy księżniczek. Oprócz tego warto dodać, że Egmont szeroko promuje się w mediach społecznościowych (np. na Facebooku), co jest ważną częścią współczesnego istnienia na rynku.

Firma rozprowadza swe magazyny dzięki współpracy z dystrybutorami prasy: Kolporter, Inmedio, Pol Perfect Sp. z o. o., Ruch, Garmond Press, HDS Polska Sp. z o. o. Zachęca również do zakupu własnego asortymentu odsyłając zainteresowanych do „dobrych punktów sprzedaży w całym kraju”: salony prasowe i multimedialne, saloniki prasowe, hipermarkety, dyskonty, kioski wolnostojące, kioski z wejściem do środka, sklepy spożywcze i spożywczo-przemysłowe, stacje paliw, księgarnie⁴⁸. Oficyna nie prowadzi prenumeraty dla klientów indywidualnych, ale jej oferta widoczna jest w wielu obiektach handlu detalicznego.

⁴⁶ Egmont Publishing. *Egmont na świecie* [online:] <http://egmont.pl/czasopisma/monster-highv> [dostęp: 23.04.2015].

⁴⁷ M. Zajac, *Raport o książce dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2002, s. 13.

⁴⁸ Egmont Publishing. *Egmont na świecie*, [online:] <http://egmont.pl/sprzedaz-czasopism> [dostęp: 17.03.2015].

Podsumowując, Egmont Publishing bezspornie zaliczyć należy do liczących się dziś na rynku wydawnictw w Polsce, co potwierdzają także Gołębiewski i Waszczyk szacując jego przychody ze sprzedaży książek z 2013 roku na 37,4 mln zł⁴⁹. Ponadto wspomniani badacze w rankingu polskich wydawnictw sporządzonym na podstawie wpływów ze sprzedaży książek sytuują Egmont na siedemnastym miejscu w 2012 roku i na czternastym w 2013 roku. To dobra pozycja, jeśli wziąć pod uwagę, że zestawienie ma 67 pozycji, a inni znani wydawcy literatury dla dzieci i młodzieży zajęli dalsze miejsca na liście. Przykładowo w 2013 roku „Nasza Księgarnia” znalazła się na 28 miejscu, Media Rodzina na 35, Czarna Owca na 30, a Siedmioróg na 42⁵⁰. Z kolei w klasyfikacji Wirtualnego Wydawcy z 2013 roku, ukazującej sprzedaż w milionach egzemplarzy Egmont zajął 9 miejsce (na 33 wyszczególnione wydawnictwa)⁵¹. Nie podlega również dyskusji, że w latach 1990–1999 oficyna utrzymywała się w pierwszej dziesiątce największych polskich wydawnictw książkowych, natomiast na przestrzeni lat 2000–2013 jej pozycja na rynku znacznie spadła⁵². Sprawna strategia oraz rozszerzenie asortymentu firmy pozwoliło jednak Egmontowi szybko wyjść z kryzysu⁵³.

Dodatkowo wydawnictwo wciąż publikuje w dużych nakładach, dzięki czemu wypracowało sobie stabilne miejsce na rynku książki. Ponadto doskonale wykorzystuje mechanizmy kultury masowej, co pozwala mu osiągać wysokie zyski finansowe. Niestety większość tytułów prezentowanych przez Egmont jest dość jednolita treściowo i edytorsko, a wynika to z polityki firmy nastawionej na publikowanie licencjonowanych magazynów, których wcześniejsze medialne odpowiedniki odniosły globalny sukces. W związku z tym w omawianych pismach dominuje styl disneyowski, więcej jest ilustracji niż dobrej jakości tłumaczeń. Mimo to egmontowskie czasopisma mogą zachęcić do użytkowania dzieci i rodziców żywą, barwną ilustracją oraz ilością tylko pozornie darmowych dodatków. Co jednak najistotniejsze, mają wartość poznawczą, bo w atrakcyjny, humorystyczny i dość interesujący sposób popularyzują wiedzę z różnych dziedzin życia.

Bibliografia

- Gołębiewski Ł., Hetman J., *Disney i Brzechwa*, „Magazyn Literacki” 1999, nr 2, s. 24–25.
Gołębiewski Ł., Waszczyk P., *Największe wydawnictwa książkowe w 2011 roku*, Warszawa 2012.
Gołębiewski Ł., Waszczyk P., *Rynek książki w Polsce 2014. Wydawnictwa. T LXXI*, Warszawa 2014.

⁴⁹ Ł. Gołębiewski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2012. Wydawnictwa*, Warszawa 2012, s. 330.

⁵⁰ Ł. Gołębiewski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2014...*, dz. cyt., s. 259–260.

⁵¹ *Wirtualny Wydawca. Ranking Wydawnictw 2013*, [online:] <http://wirtualnywydawca.pl/2014/06/37334/> [dostęp: 06.10.2015].

⁵² Tamże, s. 260–264.

⁵³ Tamże, s. 343.

- Rogoż M., *Strony internetowe polskich czasopism dla dzieci i młodzieży*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2010, z. 1/2, s. 381–400.
- „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2012, r. 57, 58, 59.
- Sokół Z., *Czasopisma dla dzieci wydawnictwa Egmont Sp. z o. o. w Polsce (1900–2004)*, [w:] *Media wobec wielorakich potrzeb dziecka*, red. S. Jaszczyk, I. Polewczyk, Toruń 2006, s. 202–203.
- Sokół Z., *Oblicze współczesnych czasopism dziecięco-młodzieżowych*, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1996, s. 122–140.
- Sokół Z., *Transformacja prasy dziecięco-młodzieżowej 1990–1991*, „Poradnik Bibliotekarza” 1996, nr 7/8, s. 5–7.
- Suwalska D., *Kulfon kontra Kaczor Donald*, „Magazyn Literacki” 1999, nr 2, s. 26–28.
- Zajac M., *Promocja książki dziecięcej*, Warszawa 2000.
- Zajac M., *Raport o książce dla dzieci i młodzieży*, Warszawa 2002.

Children magazines of the Egmont Publishing (1990–2015)

Abstract

The aim of the article is to present the activity of the Egmont Publishing, mainly in the sphere of magazines. The functioning of one of the most efficiently working today in Poland publishing companies handling books, magazines and comics for the youngest readers was studied. The study source materials included e.g. statistical data gathered based on the documents of the National Library. Also, a careful analysis was conducted of individual issues of Egmont's magazines. The article proves, that the studied company largely specializes in producing children magazines, which it classifies into two kinds: magazines up to and above 6 years; much space in its offer is given to comics as well. At the same time it has been proven that the described publishing company is a leader on the Polish market in publishing licensed magazines, taking the readers e.g. into the world of Disney; which is why the cognitive value of these magazines was also deemed interesting.

Key words: Children and youth magazines, Egmont Publishing

Marta Nadolna-Łuczzykont
Silesia University in Katowice
Library Studies and Science Information Institute

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081-1861

Dorota Michulka

„Wiedza rozsypana” i dziecko w świecie hipertekstowego czytania

Czytanie interaktywne a interdyscyplinarność

Czasopisma dla dzieci i młodzieży wypełniały od zawsze lukę między edukacją szkolną i domową, promowały cele poznawcze i wychowawcze, uzupełniały braki i niedostatki szkolnego kształcenia eksponując, element ludyczny i samokształceniowy, uaktualniały sytuacje społeczno-kulturowe, próbowały nadążać za zmieniającą się szybko rzeczywistością i bieżącymi potrzebami dzieci. W zakresie problemowo-tematycznym, szczególnie na początku swego istnienia, miały często charakter uniwersalny (mini-encyklopedii; poradnika życiowego, „szkoły przetrwania”) z dominującym elementem wychowawczo-patriotycznym a dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy to wprowadzano w życie teorie psychologii rozwojowej – czasopisma zaczęto dostosowywać do kolejnych etapów rozwoju i dojrzewania dzieci, np. do wieku przedszkolnego (3–6), wczesnoszkolnego (7–9), szkolnego (10–12), – obecnie gimnazjalnego (13–16) oraz wypromowano zabawę¹.

Badanie czasopiśmienniczego rynku wydawniczego w kilkunastu ostatnich latach pokazuje pewną tendencję – wersja papierowa czasopisma obecna jest już na rynku wydawniczym równolegle z jego wersją elektroniczną, która zakłada przede wszystkim: atrakcyjność przekazu, dostępność, różnorodność tematyczno-problemową i ich aktualność, interdyscyplinarność i wielofunkcyjność (od funkcji dydaktyczno-wychowawczej do ludycznej a więc: rozrywki, zabawy i gry). Istotna staje

¹ Zob. Z. Sokół, *Prasa dziecięco-młodzieżowa w Polsce po roku 1980*, „Poradnik Bibliotekarza” 1996, nr 6; J. Jarowiecki, *Czasopisma dla dzieci i młodzieży*, Kraków 1990; oraz także *Szanse i zagrożenia prasy dla dzieci i młodzieży w okresie transformacji w latach 1989–1995*, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, I. Socha, Katowice 1999; S. Aleksandrak, *Tendencje rozwojowe polskich czasopism dla dzieci*, [w:] S. Frycie, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1970*, t. 2, Warszawa 1983. W artykule przedrukowano zmodyfikowane, niewielkie fragmenty opublikowanych wcześniej dwóch tekstów: „Victor Junior” i *interdyscyplinarność. W stronę hipertekstu?* W: „Czasopisma stare i nowe”, red. B. Olszewska, Opole 2014 oraz *Dziecko we współczesnym świecie digital resources. Sposoby percepcji w: „Kultura i literatura popularna”*, red. A. Gemra, (2) 2014.

się także obecna w nich zmiana kategorii odbiorcy i intencja pobudzenia go do działania (interakcja): dziecko – czytelnik pasywny jako uczestnik forum i internetowych gier oraz twórca blogów zamienia się dzięki elektronicznym wersjom czasopism w odbiorcę aktywnego, stając się jednocześnie widzem oraz graczem.

Punktem wyjścia do niniejszych rozważań stał się proces transformacji elektronicznych czasopism dla dzieci i młodzieży, które przekształciły się z czasem w wielofunkcyjne portale internetowe przeznaczone dla różnych kategorii odbiorców (nie tylko dzieci, ale także młodzieży, rodziców, nauczycieli i pedagogów). Owe portale jako *Digital resources* stały się swoistym tekstem kultury obecnym w cyberprzestrzeni, obiektem zainteresowania młodych odbiorców, aktywnych użytkowników sieci.

Rozważając tu nową jakość „czytania w sieci” (także czytania dziecięcego), jesteśmy wciąż, jak się zdaje niedaleko literatury, literaturoznawstwa i narratologii. „Elektroniczne linki, jedna z cech definicyjnych hipertekstu, są także praktycznym ucieleśnieniem pojęcia intertekstualności w ujęciu Julii Kristevej, zainteresowań Michała Bachtina wielogłosowością, koncepcji struktur władzy rozproszonej Michela Foucaulta czy idei myśli rizomatycznej i nomadycznej Gilles’a Deleuze’a i Felixa Guattariego” – twierdzi znawca hipertekstu – George P. Landow².

Mariusz Pisarski – polski badacz literatury i nowych mediów – natomiast konstatuje – „Literatura elektroniczna to termin – kameleon. W ciągu trzech ostatnich dekad próbowano nim opisać różnorodne zjawiska: tekstowe gry przygodowe na komputery Commodore (lata 80.), zdigitalizowane zasoby biblioteczne i literaturę w Internecie (lata 90.) aż po literaturę prezentowaną na kieszonkowych czytnikach e-booków”³.

O procesie przemian w rozumieniu „sensu” i funkcji komunikacji literackiej – również w kontekście literatury ergodycznej⁴ – pisał także przekonująco Erazm Kuźma, zastanawiając się nad semantycznymi fluktuacjami pojęcia komunikacji, w tym jego ewolucją od linearności do cyrkularności, spiralności, sinusoidalności, labiryntowości i nomadyczności⁵. Ze względu na bogactwo zasobów internetowych

² Zob. także G. P. Landow, *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, 1994, s. 1. Zob. także, *The Rhetoric of Hypermedia: Some Rules for Authors*. *Hypermedia and Literary Studies*, ed. Paul Delany, George P. Landow, The MIT Press, Cambridge 1994, s. 81–103.

³ *Hiperteksty literackie. Literatura i nowe media*, red. M. Pisarski, P. Marecki, Kraków 2011, s. 6.

⁴ Ergodyczny – „odnoszący się do procesu, którego każdy kolejny odcinek jest statystycznie taki sam i dlatego jednakowo reprezentatywny dla całości. Etym. – zob. erg 1; centrum; -odyczny, zob. -od(a)”. Zob. [online:] http://poewiki.org/index.php?title=Literatura_ergodyczna [dostęp: 10.04.2015].

⁵ E. Kuźma, *Od linearnej do cyrkularnej komunikacji literackiej, a stąd do milczenia. O sytuacji we współczesnych doktrynach literackich*, „Przestrzenie Teorii” Poznań 2002, nr 1, s. 47–64, zob.: [online:] https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/9233/1/03_Erazm_kuźma_Od_linearnej_do_cyrkularnej_ [dostęp: 25.04.2015].

badacz dostrzega tu moment „wielkiej przemiany” – kończy swój wywód bowiem także objaśnieniem kwestii związanych z cybertekstem i pojęciem czytania hipertextu. Kuźma eksponuje inną funkcję czytelnika – interaktywnego użytkownika, który przynależąc do nowej generacji MUD⁶ – reprezentuje nową formę komunikacji, charakteryzującą się formą dyskursu/dialogu/współpracy z innymi użytkownikami tej „cybernetycznej gry” i zakładającą już – poza schematem autor – tekst – czytelnik (czy triadą: informacja – przekaz – rozumienie) i poza doświadczeniem czytania, iluminacją, ekstazą, epifanią – przede wszystkim „b y c i e w e w s p ó ł n o c i e” i kreowanie nowego znaczenia tekstu.

Niniejsze rozważania na temat hipertekstowego czytania czasopism przeznaczonych dla młodego odbiorcy oparte zostały także o badania Christiana Vandendorpe – wybitnego kanadyjskiego antropologa i medioznawcy, absolwenta filologii klasycznej i semiotyki, znawcy kognitywizmu, głównie o jego publikację *Od papirusu do hipertextu. Esej o przemianach tekstu i lektury* (pol. wyd. 2008). Co istotne dla badań nad dziecięcą recepcją czytelnictwa – praca Vandendorpe przywołuje m.in. sposoby, z pomocą których dzieci uczą się czytać bajki (*Apprendre à lire des fables*, 1989), uwzględnia zmiany w nawykach czytelniczych powodowanych pojawieniem się hipertextu, ale jest – w szerokim aspekcie tego zjawiska – przede wszystkim „mediocentrycznym” spojrzeniem na historię kultury.

Najważniejszym i najbardziej radykalnym novum w dziedzinie kontaktu z tekstem – konstatuje Vandendorpe – staje się w tym przypadku interaktywność: „Możliwość wyrażenia własnej opinii i komentowania tekstów, programów czy filmów, jaką każdemu stwarza cyberprzestrzeń, [co, dop. D.M] urzeczywistnia prądkawne sny o powszechnej, d e m o k r a t y c z n e j p a r t y c y p a c j i [zazn. D. M.]”⁷.

Wydaje się, że dziecko w swoich pragnieniach funkcjonowania w grupie i wielką potrzebą dzielenia się własnymi opiniami, realizuje powyższe „wytyczne” znakomicie, także dlatego, że elektroniczne wersje czasopism przeznaczonych dla młodego odbiorcy – ze względu na różnorodność zamieszczanych w nich tekstów, odsyłaczy i załączników oraz „wpisanych” w sam proces czytania/odbioru zadań do wykonania i pytań, na które trzeba odpowiedzieć – realizują tu także – choć w rzeczywistości wirtualnej – ale jednak cele społecznej komunikacji. Można by przypuszczać, że czytanie hipertekstowe (tu: hipertekstowa paraliteratura) ma swoje źródło także w twórczych zabawach dzieci, które dzięki swojej wyobraźni i inwencji kreują nowe światy (jak w grze w *puzzle*) z różnych „elementów” nadając im nową jakość semantyczną.

⁶ MUD – skrót od: Multi User Dungeon, Multi User Domain, Multi User Dialogue, Multi User Dimensions. Zob. E. J. Aarseth, *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*, Baltimore and London 1997.

⁷ Cytat z okładki książki Ch. Vandendorpe, *Od papirusu do hipertextu. Esej o przemianach tekstu i lektury*, Warszawa 2008.

Przekonującym przykładem objaśniającym intencję i cel takiej „zabawy” tekstem stanie się niewątpliwie eksperymentalny w swym kształcie, wydany we Francji w 1961 roku tomik poetycki *Sto tysięcy miliardów wierszy* (org. *Cent mille milliards de poèmes*) Raymonda Queneau. Zbiór dziesięciu sonetów o tych samych rymach bez przerzutni, łączy tu literaturę z kombinatoryką i przypomina dziecięcą zabawę w „wyrazową lub zdaniową rozsypankę”, z której trzeba ułożyć logicznie brzmiący i semantycznie spójny tekst. Każdy sonet Queneau’a zapisano bowiem na oddzielnej kartce papieru i – według pojedynczych wersji – pocięto ją na czternaście poziomych pasków. Czytelnik może tu zatem w dowolny sposób manewrować fragmentami wierszy, tworząc za każdym razem inny, własny utwór (tu: oryginalny sonet). „Queneau obliczył, że można w ten sposób uzyskać sto tysięcy miliardów różnych sonetów, a przeczytanie wszystkich możliwych kombinacji zajęłoby w sumie niecałe 200 milionów lat (zakładając, że ułożenie pasków zajmuje 15 sekund, przeczytanie jednego utworu 45 sekund, a czytelnik poświęca na lekturę tomu całą dobę). Inspiracji do stworzenia tak skomponowanego tomu dostarczyła autorowi książeczka dla dzieci pt. *Têtes folles* (lub *Têtes de Rechange*), w której na każdej, pociętej na poziome paski stronie, znajduje się inna postać; czytelnik może tworzyć dowolne postacie, manewrując paskami⁸ [...] Książka, o której mowa, składa się z dwudziestu ustępów stworzonych na wzór baśni dla dzieci w formacie idealnym dla silnej interakcji z czytelnikiem:

1. Czy chcesz posłuchać bajeczki o trzech małych dziarskich ziarnkach grochu?

Jeśli tak, patrz pod 4.

Jeśli nie, patrz pod 2.

2. A może wolisz bajeczkę o trzech wysokich suchych podpórkach? [...] ⁹.

⁸ Zob. J. Olczyk, *Matematyka i literatura*, [w:] R. Queneau, *Sto tysięcy miliardów wierszy*. Korporacja Ha!art, Kraków 2008; R. Queneau *Instrukcja obsługi*, [w:] tenże, *Sto tysięcy...*, Korporacja Ha!art, Kraków 2008. Tomik zdobył wielką popularność. Ukazały się m.in. przekłady na: a) język polski – dwa miesiące po wydaniu oryginału trzy sonety ze zbioru opublikowano w czasopiśmie „Przekrój”. Tłumaczenie podpisane było pseudonimem H. Olekinaz. Pod tym nazwiskiem kryła się prawdopodobnie Wanda Błońska lub Ludwik Jerzy Kern. W 2008 nakładem wydawnictwa Ha!art ukazał się cały tom w tłumaczeniu Jana Gondowicza; b) na język angielski – pierwszego przekładu tomu dokonał Stanley Chapman (pt. *A Hundred Thousand Billion Poems*). Chociaż tłumaczenie to zyskało aprobatę autora, to jednak zostało opublikowane dopiero w 1998 roku w antologii *Oulipo Compendium* (sonety nie były w tym wydaniu pocięte na paski, zrobieniem tego miał się zająć sam czytelnik). Wcześniej, w 1983 roku, opublikowano w 500 egzemplarzach przekład Johna Crombiego (pt. *One Hundred Million Poems*). Autorem trzeciego tłumaczenia na język angielski jest Beverley Charles Rowe; c) w 1994 roku opublikowano niemiecki przekład tomu; d) natomiast po szwedzku *Sto tysięcy miliardów wierszy* ukazało się w roku 1992. Zob. także [online:] http://pl.wikipedia.org/wiki/Sto_tysi%C4%99cy_miliard%C3%B3w_wierszy [dostęp: 7.05.2015].

⁹ Tłum. J. Lisowski. Tekst oryginalny i ilustracje zob. także [online:] http://www.e-creatures.org/_PER/conte0.html

Ten typ interakcji można odnaleźć także w odbiorze elektronicznych wersji czasopism przeznaczonych dla młodego odbiorcy, realizującym zadania dla czytelnika bardziej myślącego i ambitniejszego. Należy do nich niewątpliwie *Victor Junior*, adresowany do dzieci w szkole podstawowej (w wieku 10–12 lat). Jest on drugą częścią wydawniczej triady: pojawia się obok *Kumpla* (przeznaczonego dla dzieci w wieku 7–9) i *Victora* – kierowanego do młodzieży gimnazjalnej (13–15 lat)¹⁰. *Victor Junior* to jedna z ciekawszych propozycji na rynku publikacji tego typu, wyjątkowa edycja, która łączy w sobie cechy wydawnictw o charakterze edukacyjnym: poznawczym, kształcącym i wychowawczym (np. szkolnych podręczników) i popularnonaukowym (np. umiejętne zestawianie tekstu i obrazu – wypowiedzi o charakterze informacyjnym z ilustracjami i zdjęciami), różne kategorie i typy narracji w prezentowaniu wiedzy (np. definicje i fragmenty tekstów naukowych, teksty fabularyzowane, informacyjne, ciekawostki i skandale, opisy wydarzeń opatrzone tytułami wskazującymi na „sposoby przetrwania” w szkole (*Szkolne dole i niedole, czy W mojej zakręconej klasie*), kalendaria zdarzeń, narracja odautorska w formie komentarzy i refleksji) oraz posiada cechy życiowego poradnika z fachowcem – psychologiem w roli głównej. Wydawnictwo zadbało także o literacki aspekt edycji; oprócz omawianych szczegółowo lektur szkolnych zamieszcza także informacje o charakterze reklam zachęcających do czytania oraz prowadzi promocję czytelnictwa, omawiając wydawnicze nowości literackie. W wersji papierowej czytelnika przyciąga również bogata szata graficzna, np. dobrej jakości ilustracje, historyjki obrazkowe, komiksy, rysunki, reprodukcje obrazów. Dominuje duża gama kolorów i przemyślane, konstruktywne rozmieszczenie informacji oraz obrazów na każdej stronie (ekranie komputera). Czytelna jest wielkość zróżnicowanej graficznie czcionki; pojawiają się o różnych kształtach ramki, w których zamieszcza się notatki różnej treści, oceny wydarzeń, opinie znawców (np. porady psychologa); dużo miejsca zajmuje słownictwo (w tym objaśnianie na marginesach nowych trudnych terminów, np. leksyki pochodzenia obcego) oraz zabawy frazeologiczne. Formy narracyjne są krótkie, często utrzymane w poetyce fragmentu, haseł, czy rozbudowanych definicji, ale także opowiadań. Materiał jest różnorodny, już same tytuły sugerują odpowiednie treści. Są np. *Idole Victora, Wiersze bez tajemnic, Top temat, Wakacyjny koktajl, Galeria, Goście, Punkt widzenia, Obciach w górach, czyli wspomnienie wychowawczyni, Mapa najpiękniejszych miejsc w Polsce, Podróże*, historyjki obrazkowe *Na stołowce, Na basenie*. W czasopiśmie pojawiają się także sprawozdania, opisy natury (w tym pejzażu czy zwierząt), psychozabawy, quizy, wyraziste charakterystyki literackich bohaterów, aktualności o charakterze kulturalnym (np. dlaczego warto obejrzeć film „Matrix?”), czy prozdrowotnym np. „sok z buraków poprawia wyniki krwi”.

¹⁰ Wszystkie te czasopisma wydawane są przez Agencję Wydawniczą AGA PRESS, a ich pomysłodawcą jest Katarzyna Droga. Od końca 2006 roku w prasie pojawia się także komiks (w wersji polskiej i angielskiej), którego bohaterami są Tarantula oraz jej 13-letni przyjaciel Wiktor. Wcześniejsze numery czasopisma przedrukowywały, w formie obrazów, listy od czytelników. Obecnie taką formę przyjmuje *Strefa śmiechu*.

Osobną rolę pełnią w czasopiśmie rozmaite zadania o charakterze edukacyjnym wymagające od odbiorcy aktywnego, twórczego uczestnictwa i odwážnego „zaprezentowania siebie” (w tym m.in. napisania recenzji filmowej, teatralnej, przedstawiania różnych prac pisemnych, np. legend swojego regionu, tworzenie współczesnych baśni i komiksów, zamieszczanie własnych zdjęć i rysunków w internetowych galeriach). W tym obszarze – wychowawczym – pojawi się także szerokie spektrum gier edukacyjnych, których zadaniem jest kształtowanie i rozwój różnorodnych kompetencji i umiejętności dzieci.

Czytanie hipertekstowe a literatura

Jak widać przedmiotem analizy stały się w czasopiśmie zagadnienia natury interdyscyplinarnej a wprowadzenie do internetowej edycji różnych typów tekstów i informacji (od fragmentów literatury, przez wywiady z autorytetami po psychozabawę) wymaga od odbiorcy „czytania zaangażowanego”, aktywnego i wielopoziomowego. Niemaló miejsca zajmuje w nich także literatura.

Egzemplifikując. W czasopiśmie znajdują się pomysły na rozwiązania dydaktyczne lekcji, np. w rozdziale *Wiersze bez tajemnic* (jak wyjaśnić metaforę?), został zamieszczony wywiad Juniora z upersonifikowaną metaforą. Młodzieżowy język i formy deminutivne wykorzystane w wywiadzie wydają się bliższe 12-letniemu czytelnikowi:

Junior: Wszyscy mówią, że jesteś trudna i zgrywasz waśniaka. To prawda! Metafora: Bądź nieco uprzejmiejszy kolesiu! Rozmawiasz z najważniejszym spośród środków stylistycznych! Ja mam moc zmieniania zwykłych słów w poezję! Junior: Dobrze już dobrze, ale nie tylko ty! Na przykład wiadomo, że niektórzy nazywają cię skróconym porównaniem. Dlaczego?; Metafora: Phi! Nie rozśmieszaj mnie. Gdzie do mnie prostemu porównaniu? Z tym jego niedostępnym „jak”, bez którego nie może sobie poradzić. Jak by ci to powiedzieć, ja to już wyższy poziom wtajemniczenia, nie dla przeciętniaków.

Podobna forma pojawia się przy realizacji tematu z mitologii, gdzie zamieszczono *Wywiad z Apollem*:

Junior: Jesteś ponoć bogiem słońca i światła? To dlatego w Twojej krainie jest tak pięknie, świetliście i radośnie?; Apollo: No nie rób ze mnie jakiegoś elektryka. Lubię jasność, to prawda, ale uroda mojego Parnasu jest nie tylko kwestią oświetlenia. Panuje u nas mądrość...

Relacje intersemiotyczne widać natomiast w interpretacji wiersza Gałczyńskiego *Spotkanie z matką*. Wydawcy, oprócz szeregu zadań do lektury, „otoczyli” bowiem tekst poety stosownymi – nawiązującymi do tematu wiersza obrazami, np. Gustawa Klimta *Matka i dziecko*, Mary Cassatt *Matka i dziecko*, *Matka kąpiąca śpiące dziecko*, Augusta Renoira *Matka i dziecko* (2002/3/s. 46).

Edukacyjny wymiar posiada dodatek specjalny, pojawiający się w każdym numerze czasopisma opatrzone tytułem: *Lektury i wypracowania* a w nim omówione są kolejno utwory literackie, które uczniowie czytają w poszczególnych klasach, np. *Szatan z siódmej klasy*, *Historia żółtej ciżemki*, *Robinson Crusoe*, *Tajemniczy ogród*, *Wyspa Skarbów*, *Ten obcy*, *Inna?*, *Sachem*, *Katarynka*, *Balladyna*, *Chłopcy z Placu Broni*, *W pustyni i w puszczy*, *Przygody Tomka Sawyera*, *W 80 dni dookoła świata*, *Ania z Zielonego Wzgórza*, *Hobbit*, *czyli tam i z powrotem*.

I tu w obszar hipertekstowego kształcenia literacko-kulturowego wpisują się m.in. zagadnienia opracowane na podstawie lektury *Księga dżungli* Kiplinga, za-tytułowane w czasopiśmie *Mowgli kontra tygrys*. Czytelnika „przyciągają” równoważnikowe konstrukcje zdań i sformułowania w trybie rozkazującym, np. to trzeba wiedzieć! zapamiętaj! zwróć uwagę! Literacki materiał i jego metodyczna oprawa są bogato ilustrowane. Informacje dotyczące autora, tekstu i jego kulturowych kontekstów są „rozsypane” na stronie, pojawiają się jako tekst „wpisany” w ramki, zróżnicowaną graficznie czcionką, ale przede wszystkim zawierają wiele pytań do czytelnika (zadań do lektury), ukierunkowujących interpretację i przygotowujących do szkolnej dyskusji w klasie, np.

„To trzeba wiedzieć o lekturze”: autor, tytuł, gatunek; „Wiedza na szóstkę” np. „Rudyard Kipling (1865–1936) chociaż był pisarzem angielskim, większość życia spędził w Indiach, i temu właśnie krajowi poświęcił wiele ze swych książek. W 1907 roku otrzymał nagrodę Nobla”. „O co może zapytać Cię nauczyciel po lekturze «Księgi dżungli»: „Które z opowiadań podoba Ci się najbardziej i dlaczego?” O chłopcu wychowywanym przez wilki traktują trzy opowiadania całego zbioru (pozostałe cztery nie są ze sobą w ogóle związane tematycznie). Dla większości osób są to jednak trzy najciekawsze opowiadania... Jakich argumentów użyłbyś, aby przekonać o tym swojego nauczyciela? Oto przykłady dotyczące opowiadania pt. *Łowy węża Kaa*: 1. Opowiadanie ma wartką akcję (cały czas coś się w nim dzieje); 2. Bardzo długo nie jest wiadomo, czy wszystko skończy się dobrze (napięcie wzrasta w toku lektury); 3. W czasie opowiadania poznajemy inną stronę niektórych bohaterów (czarna pantera Bagheera i niedźwiedź Baloo pokazują, jak bardzo kochają Mowglię i ile mogą dla niego zrobić) (2002/3/ s. 46–47).

Istotną część interpretacji utworu Kiplinga, prowokującą odbiorcę do dyskusji, zajmują niewątpliwie kwestie etyczne związane z przestrzeganiem kodeksu zachowań w dżungli. I w tym przypadku czasopismo pomaga odbiorcy syntetyzować treści i interpretować zawarte w kodeksie zasady przetrwania:

Wymień trzy prawa dżungli. Czy ten kodeks postępowania ułatwiał, czy utrudniał zwierzętom życie? Trzy prawa dżungli: 1. Nie wolno bez ostrzeżenia zmieniać swojego siedliska; 2. Zwierzęta nie mogą polować i zjadać ludzi, chyba, że uczą polować swoje młode; 3. Wilki muszą przedstawiać swoje młode przed Gromadą.

Rozważania wokół tekstów literackich i paraliterackich na etapie szkoły podstawowej wskazują także na zagadnienie bohatera i jest on – jak się zdaje

– tematem dominującym w czasopiśmienniczych materiałach. Opis bohatera literackiego może odwoływać się do trzech kategorii: 1) Stereotypu wypracowanego przez określony gatunek literacki; 2) Modelu wzorca osobowego, który nawiązuje do typów postaci obecnych w świecie rzeczywistym; 3) Wzorca wychowawczego, który stanie się moralno-etycznym ideałem¹¹. Młody czytelnik utożsamia się często z konkretną postacią pojawiającą się w utworze lub na zasadzie negacji – nie akceptuje jej. Dlatego i charakterystyka postaci Mowgliego zajmuje w interpretacji utworu zasadnicze miejsce. Prezentacja bohatera *Księgi dżungli*, wykreowana w czasopiśmie zasadza się na kilku pytaniach, które mogą mieć także charakter opiniotwórczy i wartościujący a odbiorca/użytkownik czasopisma ma tu szansę na zbudowanie wyrazistego obrazu postaci:

Czego nauczył się Mowgli w dżungli? (np. trudnej sztuki przetrwania, prawa dżungli, języków różnych gatunków zwierząt); Czego nauczył się Mowgli u ludzi? (np. ludzkiego języka, życia pod dachem, przewodzenia innym); Jaki był Mowgli, gdy skończył 10 lat? (odważny, bystry, przywiązany do swej wilczej rodziny, porywczy, zwawy, wesoły, silny); Przyjaciele i wrogowie Mowgliego.

Całość lekturowej interpretacji *Księgi dżungli* Kiplinga uwzględnia swoiste rozgałęzienia, „rozsypanie” informacji na stronie, rozbudowanie niektórych kwestii, odsyłanie do dodatkowych pojęć, założenie powtórzeń i łatwego „technicznie” powrotu do przeczytanego wcześniej fragmentu tekstu, także tekstowe archiwa.

Interesująco metodycznie prezentują się w magazynie także materiały opatrzone tytułem *Tajemnice wszechświata*. Widać w nich podjętą ambitną próbę przygotowania uczniów do testu kończącego edukację w szkole podstawowej. Zagadnienie „kosmosu” jako problemu egzaminacyjnego, potraktowane zostało tu bowiem szerzej, tzn. interdyscyplinarnie. Najpierw w omawianej tu części czasopisma, pojawia się tekst poetycki – utwór Antoniego Słonimskiego *Gwiazdy* (np. „Cisza płonie w przestworzu,/ Morze coraz ciemniejsze, /Gwiazdki, nawet najmniejsze,/ Odbijają się w morzu./ Ośmielone milczeniem,/ Rozpalone tą ciszą,/ Drżą leciutko i wiszą,/ Ponad wody złocieniem./ Ale są tak malutkie, / Wyglądają tak blade,/ Że ze wstydu i smutku/ Na dno morza się kładą./ (19/2009). Następnie autorzy zamieszczają pytania ukierunkowujące interpretację utworu i przygotowujące ucznia do dyskusji, np. skomentuj wyrażenia: a) „wszechświat jest wielki, a Ziemia – malutka” lub b) Człowiek gubi się we wszechświecie.

Właściwym, jak się zdaje, kontekstem dopełniającym interpretację utworu staje się geograficzny i astronomiczny opis kosmosu podparty fragmentem przywołanym z podręcznika do geografii (R. Malarz, *Puls ziemi. Podręcznik do geografii dla pierwszej klasy gimnazjum*, Gdańsk 2009):

wszechświat, nazywany też kosmosem, to cała otaczająca nas przestrzeń. Materię znajdującą się w nim tworzą gwiazdy, planety, planetoidy, komety, meteory i pył

¹¹ Zob. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Podręczny słownik terminów literackich*, Warszawa 1999.

gwiazdny [...] W kosmosie znajdują się też obiekty umieszczone tam przez człowieka: satelity, sondy i stacje kosmiczne [...] Gwiazda jest ciałem niebieskim zbudowanym z gazów. Ma kształt kuli [...] Miliardy gwiazd tworzą wielkie skupiska czyli galaktyki.

Opracowany przez wydawnictwo test na temat kosmosu ma charakter holistyczny, całościowy i interdyscyplinarny, odsyła do wiedzy, umiejętności i kompetencji humanistycznych, wprowadza także poziom filozoficzny (tu uwypuklono związane z kosmosem słowa – klucze: cisza i milczenie) oraz ćwiczy wiele sprawności, np. opowiadanie czy czytanie ze zrozumieniem. Czytelnik czasopisma znajdzie w nim prawidłowe rozwiązania i uwagi do poleceń.

Osobne miejsce zajmują w magazynie recenzje nowości literackich, mające charakter reklamy wydawniczej ale także spełniających dydaktyczne cele – zachęcających do czytania. Język zamieszczonych w czasopiśmie recenzji odwołuje się do rzeczywistości młodego odbiorcy, np. jego kontaktów z rówieśnikami, relacji z dorosłymi (w tym z rodzicami), przygody i sensacji, zostaje uwspółcześniony i przystosowany do kompetencji językowych dziecka. Wydaje się, iż wydawcy *Victora Juniora*, zachęcając do lektury wykorzystują tu znajomość świata wyobraźni dziecka i jego emocji literackich¹².

Konwergencja i czytanie hipertekstowe jako gra

Jedną z pierwszych form literatury, w której zawarta została idea narracji z rozgałęzieniami stała się *Bajeczka na twoją modłę* Raymonda Queneau (1967)¹³. Wiele cech wspólnych odnaleźć można także w rozwijającej się intensywnie w latach 70. i 80. XX wieku teorii gier, jak zauważa Christian Vandendorpe –

szczególnie rozważania nad zabawowym aspektem opartej na przypadku kombinatoryki, jaka występuje choćby w rzutach kostką. Anglicy Steve Jackson i Ian Livingstone, pasjonaci fabularnych gier wyobraźni RPG typu *Dungeons and dragon*, swoje zainteresowanie problematyką odgałęzień wykorzystali do stworzenia gatunku narracyjnego, który pod nazwą *Fighting Fantasy Gamebooks* błyskawicznie zyskał wielką popularność wśród młodzieży. W utworach tego typu każdy ustęp ma swój numer i otwiera się na różne możliwości wyboru. Niektóre z nich zmuszają czytelnika do powrotu tam, gdzie już był lub do natychmiastowego zakończenia opowieści. Ten typ narracji wymaga od autora stworzenia na samym początku pewnego schematu organizacyjnego, precyzyjnie wyszczególniającego rozmaite rozgałęzienia. Inaczej pogubi się sam i wyprowadzi na manowce czytelników¹⁴.

¹² Zob. J. Papużyńska, *Dziecko w świecie emocji literackich*, Warszawa 1995.

¹³ Książka opublikowana została w 1967 roku a lata 60. i 70. XX wieku – przypomnijmy – to także intensywny rozwój badań nad strukturą opowieści i narratologią (np. prace Lévi-Straussa poświęcone mitom czy Proppa na temat bajek) oraz nad logiką możliwych sposobów narracji (np. publikacje Barthes'a, Greimas'a, Larivaille'a i Bremonda).

¹⁴ Ch. Vandendorpe, *Od papirusu...*, dz. cyt., s. 98.

Można by zatem stwierdzić, że dziecko w dzisiejszym świecie konwergencji mediów styka się ze specyficznym – konwergencyjnym sposobem społecznego porozumiewania się i kulturą uczestnictwa¹⁵. Konwergencja jako zmiana kulturowa zakłada 1) docieranie do nowych informacji, 2) tworzenie połączeń między treściami, które znajdują się w różnych środkach przekazu oraz 3) przepływ treści między różnymi platformami medialnymi¹⁶. Owa cyrkulacja treści jest mocno uzależniona od zaangażowania i aktywnego udziału samych odbiorców. Każdy z nich (w tym dziecko) tworzy własny obraz (sieć) z części oraz fragmentów informacji wydobytych ze strumienia mediów i przekształca je w portale (platformy, *digital resources*) przypisując mu określoną rolę, wyznaczając cel, który związany jest z jego własnymi potrzebami i określonymi wyraźnie funkcjami, np. poznawczą czy rozrywkową¹⁷. Mając na uwadze zarówno sztukę społecznego komunikowania się, jak i sposoby percepcji, nowe *digital resources* jako produkty medialne (np. www.victor-junior.pl, www.kumpel.com.pl, www.czasdzieci.pl czy www.republika.pl) będą zawsze zakładały interakcję, a więc dialog między nadawcą i odbiorcą, negocjację, wymianę poglądów i idei, która prowadzi do ustanowienia nowego znaczenia i/lub do uzgodnienia interpretacji¹⁸. Komunikowanie potraktowane tu jest zatem jako *generowanie znaczenia*, zrówna status nadawcy i odbiorcy a kategoria przekazu - utożsamiona zostanie z pojęciem tekstu jako obiektu interpretacji¹⁹.

W elektronicznych wersjach czasopism, które przekształciły się z czasem w polifunkcyjne portale dla dzieci – obok promocji książek, filmów, galerii prac dzieci, blogów, konkursów i porad dla rodziców – znaczącą rolę odgrywają gry. Gry komputerowe to często hybrydy łączące *agon* (współzawodnictwo) z *mimicrą* (naśladowaniem) (por. R. Caillais), zakładają aktywną (interaktywną) konsumpcję tekstów medialnych (por. Jenkins) połączoną z intencją kształcenia samodzielności działań użytkownika – kojarzoną z regułą pedagogiki Montessorii, która brzmi: „pomóż mi, abym zrobił to sam”²⁰.

Gra to działanie swobodne i dobrowolne, wyróżniające się niecodziennością czasu, miejsca i specyfiką praw. Gry dostarczają przyjemności oraz rozrywki i są celem samym w sobie. Grze towarzyszy uczucie napięcia i radości. Gra to proces,

¹⁵ McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, wprowadzenie L. H. Laphama, Warszawa 2004. Zob. także R. Kluszczyński, *Spółczesność informacyjna. Cyberkultura. Sztuka multimedialna*, Kraków 2001.

¹⁶ H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, Warszawa 2007, s. 9.

¹⁷ Tamże, s. 9.

¹⁸ Zob. R. Kluszczyński, *Spółczesność informacyjna...*, dz. cyt., s. 15. Zob. T. O'Sullivan, *Studying the media*, London 1998.

¹⁹ R. Kluszczyński, *Spółczesność informacyjna...*, dz. cyt., s. 12–33. O procesie generowania znaczeń, nazywając tę koncepcję semiotyczną, pisze m.in. John Fiske, *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 1999; *Understanding Popular Culture*, London 1989; tenże, *Reading the Popular*, London 1989.

²⁰ R. Kramer, *Maria Montessori*, University of Chicago Press, Chicago 1976.

który toczy się w czasie, opiera się na współzawodnictwie (nawet jeśli jest ono elementem gry internetowej), nagrodzie, walce „o coś”, „przy pomocy” czegoś, jej cechą jest rywalizacja według określonych zasad. Gra posiada element namiętności, emocji, angażuje użytkownika, ma element ryzyka i napięcia, spowodowanego m.in. niepewnymi szansami na wygraną, niepewnością wyniku, gra ma jednak konkretny cel (np. zdobycie czegoś), integruje graczy (jeśli jest ich wielu), tworzy wspólnotę, ponieważ tylko uczestnicy znają zasady i dobrowolnie akceptują je. Dobra gra wymaga zaangażowania myślowego w celu rozwiązania jakiegoś problemu, może kształcić wiele kompetencji i umiejętności, uczy ciekawości świata, refleksu, odpowiedzialności za podejmowanie decyzji (szczególnie wtedy, gdy w grze pojawia się element alternatywy) i rozwija wyobraźnię. Wyniki gry na różnych etapach są dobrze znane użytkownikom, co może motywować do dalszej rywalizacji. Gry powinny mieć ciekawe (ekscytujące gracza) zadania, wiele nowych wyzwań na różnych etapach gry, aby podtrzymać napięcie rywalizacji, także elementy niespodzianek. Często dodawane są w nich partie narracyjne wymagające uważnego przeczytania (czytanie ze zrozumieniem) lub wysłuchania, czasami wymagają pracy lidera (koordynatora)²¹.

Trzy ważne elementy struktury gier komputerowych wpisują się szerzej w opisane już w nowych mediach zjawisko kultury uczestnictwa²² i nową rolę aktywnego (interaktywnego) odbiorcy (element pierwszy). Drugim istotnym – scalającym strukturę gry elementem staje się zespół ustalonych wcześniej reguł. Jako trzeci wyróżniony został cel gry – jest nim najczęściej zabawa (ludus, por. Huizinga) i satysfakcja płynąca z rozrywki, ale także – na poziomie kognitywnym, w przypadku gier edukacyjnych – nauka i poznanie.

Wirtualne gry edukacyjne obecne na polskich *Digital resources*, zakładają „hipertekstową zabawę” połączoną z nauką i wyobraźnią (np. portal [www. ciufcia. pl](http://www.ciufcia.pl), www. porajuniora. pl, www. planetaedukacji. pl, www. edugames. pl, www. smyki. pl, www. sieciaki. pl, www. puchatek. pl). „Edugames” np. to platforma WSiP (Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych) z gotowymi scenariuszami lekcji przygotowanymi dla nauczyciela i osobno materiałami dla ucznia, które są dostosowywane także do ich wyświetlania na tablicach interaktywnych. Wspomagają one szkolne kształcenie humanistyczne, uczą ortografii, gramatyki, geografii, chemii, historii, języków obcych i innych przedmiotów. Twórcy takich portali, powołując się na klasyczne i współczesne teorie psychologii rozwojowej zapewniają małych użytkowników (oraz ich rodziców i nauczycieli) o dostosowaniu strategii gier do wieku dziecka i jego intelektualnych oraz emocjonalnych kompetencji oraz zwracają uwagę na kształcenie relacji społecznych. Gry i zabawy prowadzone przez dzieci w sieci są także przez nie oceniane ale również monitorowane i diagnozowane przez dorosłych. „Magię gier wirtualnych”²³ opisuje i porządkuje m.in. S. Łukasz. Badacz wskazując

²¹ J. Huizinga, *Homo ludens*, Warszawa 1999.

²² R. Caillois, *Gry i ludzie*, przeł. A. Tatarkiewicz, M. Żurowska, Warszawa 1997.

²³ S. Łukasz, *Magia gier wirtualnych*, Warszawa 1998, s. 27.

na racjonalne ich wykorzystywanie oraz tematyczną różnorodność, stwierdza, iż gry symulacyjne, jak np. poruszanie się samochodem, symulowanie pracy komandosów, policjantów ćwiczą wyobraźnię i kreatywność; strategie, np. te podobne do sztabowych gier wojennych, wymagają umiejętności planowania, zarządzania, opracowywania taktyki, zręczności, manipulacji, pomagają ćwiczyć odkrywczość, inteligencję, przedsiębiorczość, systematyczność, rozważność; gry zręcznościowe np. ćwiczą refleks i zręczność, zwinność; gry przygodowe, np. takie, które zawierają fabułę wymagają od gracza rozwiązywania łamigłówek, poszukiwania przedmiotów (skarbów), docierania do właściwych informacji, ćwiczą pamięć, uczą wnioskowania; gry fabularne formują wiele kompetencji i umiejętności – ponieważ gracz musi stworzyć postać – wybrać dla niej profesję, nadać jej cechy, kształcą, np. wyobraźnię, uczą innowacji i kreatywności; gry logiczne natomiast wymagają logicznego myślenia i konsekwencji w działaniu, ćwiczą precyzyjność, staranność i bystrość²⁴. Wiele z propozycji portalu „Ciufcia”, których odbiór zasadza się na czytaniu hipertekstowym (oczywiście z pozycji dziecka!), realizuje powyższe cele. Pełniąc m.in. funkcje poznawcze, rozwija także indywidualne zainteresowania dzieci, np. w obrębie zagadnień opatrzonych tytułami: *Jak pracuje mózg?*; *Mały chemik*; *Z wizytą na farmie*; *Poznajemy dom duchów*; *Wyprawa w nieznane*; *Poznajemy przyrodę krok po kroku*; *Wirujące kolory*; *Spotkanie z mrówkami*; *Dziecko w sieci*; *Dziecko w kuchni*, *Gabinet lekarski*. Gry znajdujące się na portalu ciufcia.pl nawiązują także do znanych tekstów kultury (np. klasycznych baśni), bywają ich skrótami, uproszczeniami i obrazkowymi adaptacjami. „Ciufcia” dzieli swój materiał na „Gry i zabawy dla maluchów”, np. nauka, zamek, ciało, dom, natura, twórczość, miasto, „Gry i zabawy dla starszaków”, np. literki, przyroda i geografia, liczby i miary, zabawy twórcze, kolorowy świat, obserwatorium, mały bankier oraz „Przygody” np. ekologiczna planeta, bezpieczna kraina, daleka kraina²⁵.

Czytanie hipertekstowe jako reminiscencje, retrospekcje i powroty

Espen Aarseth – jeden z najważniejszych postaci z kręgu ludologii, norweski badacz nowych mediów i literatury elektronicznej twierdzi, że hipertekst zakładający złożoność medium i mechaniczną organizację tekstu, odwołuje się jednak do starych modeli organizacji wiedzy. Dominują w nim powtórzenia, ale i nowe rozumienie pojęcia „centrum”, które staje się ruchome i zmienne w czasie „układania”

²⁴ S. M. Kwiatkowski, *Gry komputerowe – wzory zachowań prowadzące do sukcesu*, [w:] pod red. J. Izdebskiej, T. Sosnowskiego, *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa. Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, Białystok 2005, cyt za J. Izdebską, *Dziecko w świecie mediów elektronicznych: teoria, badania, edukacja medialna*, Białystok 2007.

²⁵ M. Braun-Gałkowska, *Wpływ gier komputerowych na psychikę dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1997, nr 8.

indywidualnej (kreowanej przez jednostkowego odbiorcę) wersji historii i za każdym razem może pojawiać się gdzie indziej.

Wróćmy na moment jeszcze do początków hipertekstowego czytania, aby poprzez reminiscencje, retrospekcje, powroty ukazać także ich funkcję edukacyjną. Pierwszą uznaną przez badaczy powieścią hipertekstową stała się – przypomnijmy – opublikowana w 1987 roku powieść Michaela Joyce'a *Popołudnie, pewna historia* (ang. *afternoon, a story*). Opowieść składa się z 500 tekstowych segmentów i ponad 800 linków, które w swoisty sposób scalają/spajają/łączą te fragmenty.

Samego tekstu – piszą Mariusz Pisarski i Piotr Marecki – nie jest wiele i gdyby złożyć go w jeden ciąg, utwór liczyłby nie więcej niż 100 stron, niektóre ogniwa zawierają pojedyncze słowo, zdarzają się też puste segmenty z kilkoma znakami interpunkcyjnymi. Fabuła jest epizodyczna, ale zorganizowana wokół powracającego wątku. Peter, główny bohater, gorączkowo usiłuje się dowiedzieć, czy w wypadku, którego był świadkiem, brali udział jego była żona i syn, co się z nimi stało i gdzie teraz są. Sposób prezentacji powieściowego materiału, z jakim mamy do czynienia w *popołudniu...*, wyznaczył ogólne standardy literackiej praktyki pisarzy hipertekstualistów. Czytelnik sam decyduje o kolejności lektury wybranych paragrafów. Wariantowość obejmuje jednak nie tylko warstwę *sjużet* (sposobu opowiadania)²⁶, lecz sięga do warstwy *fabuła* (opowiadanej historii). Niektóre z powieściowych zdarzeń mają kilka wersji. O wiele mocniej, niż w eksperymentalnej prozie drukowanej, przekształcone zostają tradycyjne związki pomiędzy elementami jednego opowiadania. Przenosząc się z jednego epizodu do drugiego, czytelnik nie może być pewien, kto mówi, gdyż skonfrontowany jest z kilkoma narratorami, których tożsamość trzeba ustalać w oparciu o zmieniający się na bieżąco kontekst. Następstwa w czasie, związki przyczynowo-skutkowe i związki celowościowe fabuły także podlegają ciągłemu przewartościowaniu. Dynamiczny kontekst sterowany jest nie tylko wyborami czytelnika. Rządzi nim również bogaty repertuar linków warunkowych, które nie pozwalają czytelnikowi przedostać się do kolejnego segmentu, jeśli nie przeczytał wcześniej ściśle określonego epizodu lub nie aktywował ściśle określonego linku. W konsekwencji, gdy czytelnik natrafi raz jeszcze na tę samą scenę, to często czyta jej inną wersję. Ważnym wyróżnikiem powieści jest to, że hiperłącza nie są oznaczone według konwencji wprowadzonych później w Internecie. Linki są niewidoczne i mogą się kryć pod każdym słowem („words that yield”)²⁷.

²⁶ Pojęcie *sjużet* wskazuje na rozmieszczenie epizodów i scen rozwijających temat dzieła literackiego oraz sposób ich uporządkowania i przedstawienia; osadzone dzisiaj już mocno w narratologii, opracowane zostało wcześniej przez szkołę rosyjskich formalistów. *Sjużet* zestawiany bywa zwykle z fabułą, która (jak twierdzą formaliści) jest raczej schematem i zbiorem zdarzeń zawartych w utworze oraz postaci w niej występujących. Termin *sjużet* wykorzystywany jest w badaniach filmoznawczych, które akcentują istotną jego rolę np. w rekonstrukcji fabuły filmu. Zob. R. Zimand, „Sjużet” – co to za zwierzę?, „Teksty” 1972, nr 6; M. Przyłipiak, *Kino stylu zerowego*, Gdańsk 1994, s. 64–66; R. Walsh, *Fabula and fictionality in narrative theory (ang.)* [dostęp: 08.04.2012].

²⁷ *Hiperteksty literackie. Literatura i nowe media*, red. M. Pisarski, P. Marecki, Kraków 2011, s. 12.

Sformułowanie to używane w kontekście badań nad hipertekstem może oznaczać „słowa aktywne”²⁸.

Inny – przestrzenny sposób/styl czytania internetowej lektury w ujęciu Jay Davida Boltera, podkreśla natomiast swobodę ruchu i wyboru kierunku. Użytkownik/czytelnik/odbiorca

na nawigacyjnym pasku może nacisnąć komendy „tak” lub „nie”, w okienku tekstowym napisać jakieś słowo i sprawdzić czy skutkować będzie to sensowną i przekonującą zmianą w przebiegu tekstu, rozwinąć menu ze wszystkimi linkami prowadzącymi z jednego ogniwa do innych, może wreszcie naciskać przycisk „enter” i śledzić domyślną sekwencję zdarzeń. Espen Aarseth, analizując utwór Michaela Joyce’a w kontekście wbudowanych w powieść mechanizmów, stwierdza, że czytelnik – użytkownik ma tu [jednak, dop. D.M.] wyjątkowo mało miejsca na własną inwencję²⁹. [...] Najbardziej charakterystyczny dla *popołudnia, pewnej historii* wydaje się specyficzny rodzaj powtórzenia: pojawienie się na ekranie tego samego tekstu w zmienionym kontekście lub zmienionego tekstu w tym samym kontekście. Rytm powtórzeń, wprowadzających nowe warianty do istniejących już wariantów „oryginalnych” i „pierwotnych”, to rytm nowej prozy Joyce’a: „Nasze wybory zmieniają naturę tego, co czytamy. Ponowne odczytanie – i dotyczy to każdego medium – jest świadomym zestawem takich wyborów, są one jak zmienianie skóry. Odwlekamy postęp swojej lektury lub celowo cofamy się i sprawiamy, że każde ponowne zdarzenie lub przejście staje się swoim własnym, nowym lub odświeżonym tekstem, poszukiwaniem mrocznej spiny znaczenia, która zwykły, prosty wybór wydaje się rozświetlać i (wahamy się to przyznać) stwarzać specjalnie dla nas³⁰.

W tym sensie hipertekst i w obecnym kształcie funkcjonujący np. w czasopiśmie dla dzieci i młodzieży mógłby stać się narzędziem do badania pamięci. Reminiscencje, retrospekcja, powroty i sięganie do tych samych miejsc oraz ich redefiniowanie, jako swoiste „powtórzenia” opowiadanej historii spełniają tu zatem istotną rolę edukacyjną. Aarseth tworząc swą teorię badań nad cybertekstem, obok dominujących na tym polu terminów, takich jak węzły, ujęcia narracyjne, wielorakość ścieżek, wprowadził „nowe rozumienie samej natury twórczości słownej,

²⁸ Sformułowanie „words that yield” w kontekście hipertekstowych łączy w tekście literackim, w opisowym tłumaczeniu Eugeniusza Wilka brzmiałby „słowa aktywne”. Zob. E. Wilk. *Nawigacje słowa. Strategie werbalne w przekazach audiowizualnych*, Kraków 2000, s. 20.

²⁹ E. Aarseth, *Cybertekst. Spojrzenia na literaturę ergodyczną*, tłum. M. Pisarski, P. Schreiber, D. Sikora, M. Tabaczyński, wstęp M. Tabaczyński, Kraków 2014. Aarseth zastanawia się m.in. nad formułą zakończenia hipertekstu, choć – jak twierdzi – „hipertekst nie ma przecież końca”. Cybertekst zdaje się jednak książką tradycyjną, kodeksową („co stanowi znany i rozpoznany paradoks nowych mediów: ich teoria wciąż korzysta ze starych modeli organizacji wiedzy”): „Podejmując się konstruktywnego badania pola literatur ergodycznych, uważałem [twierdzi Aarseth, dop. D.M.], że muszę się skupić na szerokim spektrum najbardziej oczywistych problemów, takich jak konflikt pomiędzy pragnieniami użytkowników a ambicjami twórców czy problemami starej terminologii i teorii, która ciąży na nowych zjawiskach”, s. 6. Zob. też *Hiperteksty literackie...*, dz. cyt., s. 13.

³⁰ E. Aarseth, dz. cyt., s. 14.

widząc niektóre dzieła jako rekonfigurujący się albo rekonfigurowany zbiór słownych części, jako niestałe, proteuszowe mechanizmy – które użytkownik musi wprowadzić w ruch”³¹, pokazując, iż to nie o nowe medium tu chodzi i o „dziwne” cechy jego twórczości, ale pewną zmienność odczytań, która była obecna już w tradycyjnych mediach np. w chińskiej *Księdze przemian*³².

Czytanie intertekstualne

Hipertekst jako system połączeń między dokumentami w sposób czytelny nawiązuje także do zjawiska intertekstualności³³ oraz w sposób węższy, wg teorii Barthes’a wskazuje na zjawisko „rozgwieżdżania się” tekstu. Jako przykład podajemy tu stronę główną Victora Juniora (www.victor-junior.pl), na której pojawiają się m.in. następujące słowa – klucze, uaktywniające się po kliknięciu i odsyłające do „głębszych” poziomów informacji: prenumerata, książki, o nas, wasze sprawy, o tym pisaliśmy, archiwum, ciekawostki, zabawne historie, prawdziwy bohater, czytamy razem, komentowane, czytane, oceniane i inne. Zakładana jest tu wyrażenie dobrowolność uruchamiania niektórych łączy oraz wybrana przez użytkownika kolejność. Internetowe hasła – odsyłają także do rzeczywistego świata (np. przywołują okładki książek i promują papierowe ich wydania), zakładają intersemiotyczność przekazu ukazując obrazy i dźwięki (np. fragmenty utworów muzycznych, fragmenty filmów wraz ze ścieżką dźwiękową).

Michał Głowiński konstatuje: „nie każdą relację, jaka zachodzi między danym tekstem a tekstem innym (bądź tekstami innymi), można zakwalifikować jako intertekstualną. I choć nadal pojawiają się niekiedy ujęcia o charakterze bardzo ogólnym, dominuje tendencja, by przez intertekstualność rozumieć tylko pewnego typu związki, łączące dany tekst z innymi”³⁴. Badacz zaznacza także, iż intertekstualna

³¹ Cytat z okładki książki E. Aarseth, *Cybertekst. Spojrzenia na literaturę ergodyczną*, tłum. M. Pisarski, P. Schreiber, D. Sikora, M. Tabaczyński, wstęp M. Tabaczyński, Kraków 2014.

³² *Księga przemian – Yijing* – „księga reprezentująca chińską kosmologię i filozofię; była i jest używana do wróżb, które w starożytnych Chinach pełniły wyjątkową rolę m.in. przy sprawowaniu władzy, organizowaniu ceremonii, wypraw wojennych itd. [...]; składa się z 64 rozdziałów, w każdym znajduje się wykładnia symbolicznego znaku określanego jako *heksagram* jest to figura złożona z sześciu linii poziomych. Linia może być ciągła (twarda) albo pośrodku przerwana (miękka). W sposób oczywisty te linie są to elementy binarne, czyli bity, ponieważ przyjmują tylko dwie wartości. Układ takich sześciu linii daje 64 różne symbole ($2^6 = 64$). Każdy z tych 64 heksagramów symbolizuje pewien proces, a więc przemianę”, [online:] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Yijing> [dostęp: 01.10.2015].

³³ G. P. Landow, *Hypertext 3.0. Critical Theory and New Media an Era of Globalization*, Baltimore 2006.

³⁴ M. Głowiński, *Powieść jako metodologia powieści*, [w:] tegoż, *Intertekstualność, groteska, parabola. Szkice ogólne i interpretacje*, Kraków 2000, s. 6. Zob. także R. Nycz, *Intertekstualność i jej zakres: teksty, gatunki, światy*, [w:] tegoż, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Warszawa 1995. „W kontekście intersemiotycznym hipertekst zbliża się do intertekstualności jeszcze bardziej niż w kontekście wewnątrzliterackim. Tutaj jeszcze pełniej staje się on materializacją i dramatyzacją intertekstu. W sposób natychmiastowy,

zależność musi zostać w tekście wyraźnie wskazana – jest nią zwykle właśnie hiperłącze, umieszczone na ekranie komputera w pobliżu tekstu właściwego, co pozwala na natychmiastowe jego użycie. „Sieciowa zależność” poszczególnych elementów i bliskość ich położenia, określa styl pracy użytkownika z tekstem i ułatwia młodemu odbiorcy porządkowanie/organizację wiedzy, jej przeniesienie i wykorzystanie w „nowym kontekście” oraz (wy)modelowanie całości własnego tekstu. Michael Riffaterre zauważył:

Intertekstualność, ustrukturyzowana sieć wytwarzanych przez tekst i narzucanych czytelnikowi ograniczeń, jest przeciwieństwem wytwarzanej przez czytelnika swobodnej sieci luźnych skojarzeń, którą jest hipertekstualność³⁵. Bo przecież istnieją także łącza, których czytelnik nie chce uruchamiać³⁶, a jeśli już się na coś zdecyduje może to czynić w wybranym porządku i zakresie³⁷.

Mamy tu zatem do czynienia z rodzajem *Xanadu* – swoistym węzłem informacyjnym, wielką ogólnościową księgarnią (pojęcie Teda Nelsona), symboliczną figurą pamięci jako skarbcza. Dostęp do informacji odbywa się tu za pomocą s e l e k c j i (jak Borgesowski ideał „rozwidlających się ścieżek”), a s o c j a c j i (model typowy dla encyklopedii), c i ą g ł o ś c i c z y s t r a t y f i k a c j i (czytelnik – odbiorca dociera do grupy informacji/ dyskursu o różnym charakterze, np. bardziej teoretycznym, popularnonaukowym, szczegółowym – dotyczącym konkretnych pojęć), np. w zakładce „książki” odnajdziemy zaproszenie o treści: „wejdź z nami do najbardziej interaktywnej biblioteki na świecie” oraz reklamę powieści Chrisa Grabensteina *Biblioteka Pana Lemoncella*, „Bestseller New York Timesa!”. Przechylna i pełna najdziwniejszych postaci opowieść w sam raz dla miłośników „Charliego i fabryki czekolady” i „Nocy w muzeum”. Tu ekscentryczny miliarder – pan Lemoncello – zaprasza grupę nastolatków do świata fantazji i przygody” (<http://www.victor-junior.pl/index/strona/url/2987>).

Inny przykład promocji książki Karoliny Preweckiej *Kim będę wiąże się z tematem planów na przyszłość. „W rozmowach uczestniczy dziewięcioro dzieci, z których każde po swojemu marzy o tym, kim będzie w przyszłości; i dziewięcioro dorosłych, a wśród nich znane osoby ze świata sportu, kultury i sztuki (m.in. Stanisława Celińska, Tomasz Majewski). Ich konwersacje są mądre i poważne, ale też dowcipne, pełne anegdot. Książkę wyróżnia wysmakowana*

w polu tego samego ekranu, hipertekst jest w stanie przywoływać odsyłające do siebie elementy literackie, muzyczne, wizualne i filmowe”. Cyt. za M. Pisarski, *Xanadu. Hipertekstowe przemiany prozy*, Kraków 2013, s. 43.

³⁵ M. Riffaterre, *Intertextuality vs Hypertextuality*, „New Literary History” 1994, nr 4, s. 781.

³⁶ M. Bernstein, *More than Legible. On Links that Readers Don't Want to Follow* [w:] *Hypertext 2000. Proceedings of the Eleventh ACM Conference on Hypertext and Hypermedia*, New York 2000, s. 216.

³⁷ Zob. rozróżnienie R. Nycza na intertekstualność właściwą i fakultatywną w R. Nycz, *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Kraków 2000, s. 64.

szata graficzna i oryginalne połączenie różnych technik ilustracyjnych. Np. Muniek Staszczyk w dzieciństwie chciał być kierowcą autobusu. Nastoletnia Stanisława Celińska zastanawiała się, czy zostać aktorką, czy fizykiem? Tomasz Majewski do piętnastego roku życia w ogóle nie trenował. I co? Muniek został muzykiem rockowym, Stanisława Celińska wybitną aktorką, Tomasz Majewski – mistrzem olimpijskim w pchnięciu kulą”. Reklama książki kończy się pytaniem do czytelnika: a kim ty będziesz gdy dorośniesz? I tu na stronie jest miejsce na odpowiedź własną oraz komentarze do innych wypowiedzi (<http://www.victor-junior.pl/index/strona/url/2989-Kim%20b%C4%99d%C4%99%E2%80%A6>).

Konkluzja

Ciekawym i nowym doświadczeniem – także dla młodego człowieka aktywnie działającego w cyberprzestrzeni – jest opisane przez Patricję Wallace zagadnienie nowej tożsamości – „tożsamości w sieci”, dzięki której można prowadzić swoistą grę – np. wcielać się w kogoś innego, kogoś grać: „Internet pomaga nam przyjmować różne role – twierdzi badaczka – i eksperymentować ze swą tożsamością. Dzięki wyjątkowym cechom tego środowiska możemy w zadziwiający sposób manipulować własną osobowością, na przykład przypisując sobie inną płęć lub wiek”³⁸. Inną kwestią, istotną w przypadku sposobów percepcji treści i aktywnego uczestnictwa w świecie *Digital resources* stanie się – także dla współczesnego dziecka – specyficzna dla sieci dynamika zachowania grupowego. Będą nimi: konformizm, polaryzacja grupy, burza mózgów, konflikt grupowy czy współpraca. Spójrzmy tu na aktywne dziecięco-młodzieżowe internetowe fora, na których nawiązują się nowe znajomości, przyjaźnie, realizują wspólne marzenia i zainteresowania, następuje wymiana doświadczeń i informacji o nowościach: nowych książkach, filmach, ubraniach, pojawia się nie tylko integracja we wspólnej zabawie, ale także wspólne rozwiązywanie problemów. Mimo wielofunkcyjności współczesnych portali internetowych dla dzieci oraz realizowanych tam założeń o interaktywności, niewątpliwie najważniejszym czynnikiem i wyznacznikiem zachowania w różnych internetowych środowiskach będzie w s p ó l n y c e l, który łączy grupę aktywnie udzielającą się w sieci. W przypadku dzieci i ich rodziców będą nimi zarówno informacja i edukacja, jak i rozrywka oraz zabawa.

Wydaje się, iż w obecnych czasach interaktywny młody użytkownik elektronicznych portali w związku z wielką „potrzebą bycia we wspólnocie” wpisuje się w kombinację trzech dyscyplin. Podstawowym elementem staje się tu potrzeba działania – 1) między p e d a g o g i k ą i e d u k a c j ą (tu: rozwijanie sprawności, umiejętności i kompetencji, zdobywanie wiedzy, oraz jej selekcjonowanie, porządkowanie i przypominanie, także – dzięki archiwom i powtórkom – ćwiczenie pamięci); 2) p s y c h o l o g i ą (tu: pragnienie, marzenie bycia kimś innym, „wirtualne realizowanie marzeń”, wcielanie się w kogoś innego, utożsamianie się

³⁸ P. Wallace, *Psychologia Internetu*, Poznań 2001, s. 9.

z „bohaterem” internetowego tekstu, bycie we wspólnocie) a 3) Społeczny m wymiar kultury i kulturą uczestnictwa (tu: zdobywanie lub sprawdzenie wiedzy o kulturze, wymiana myśli, wyrażanie własnych refleksji, wypowiedzi polemiczne oraz teksty wartościujące różne zjawiska kultury)³⁹.

Bibliografia

- Civic life online: learning how digital media can engage youth*, ed. W. Lance Bennett, MA: MIT Press, Cambridge 2008.
- Dresang E.T., *Radical Change: Books for youth in a digital age*, The H.W. Wilson Company, New York 1999.
- Dziecko we współczesnej kulturze medialnej*, pod red. B. Łaciak, Warszawa 2003.
- Eco U., *Nowe środki masowego przekazu a przyszłość książki*, tłum. A. Szymanowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1996.
- Filiciak M., *Druk kontra piksele. Hipertekst w literaturze*, [w:] *Liternet. Literatura i Internet*, red. P. Marecki, Rabid, Kraków 2002.
- Hopfinger M., *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*, Warszawa 2003.
- Izdebska J., *Dziecko w świecie mediów elektronicznych: teoria, badania, edukacja medialna*, Białystok 2007.
- Jędrzejko M., Taper A., *Dzieci a multimedia*, Warszawa – Dąbrowa Górnicza 2012.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, tłum. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Warszawa 2007. Tytuł org. *Convergence culture: Where old and new media collide*, New York University Press, New York 2006.
- Kluszczyński R., *Społeczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimediów*, Kraków 2001.
- Lichański J. Z., *Retoryka – hiperteksty – cyberprzestrzeń. Wyjaśnienie pewnych nieporozumień*, [w:] *Tekst (w) sieci. T I Tekst. Język. Gatunki*, Warszawa, red. D. Ulicka, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Grupa Kapitałowa WSiP, 2009.
- Manovich L., *Język nowych mediów*, tłum. P. Cypryański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne. Grupa Kapitałowa WSiP, Warszawa 2006.
- McLuhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, wprowadzenie L. H. Lapham, tłum. N. Szczucka, Warszawa 2004.
- Pisarski M., *Powieść jako zwierciadło umysłu. O poetyce hipertekstu na przykładzie klasyki gatunku: Afternoon. A story, Patchwork girl, A further Xanadu*, [w:] *Liternet. Literatura i Internet*, red. P. Marecki, Rabid, Kraków 2002.
- Pisarski M., *Hipertekst i hiperfikcja*, w: Marecki P. (red.) *Liternet.pl*, Kraków, Rabid, 2003
- Reynolds K., *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformation in Juvenile Fiction*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Vandendorpe Ch., *Od papirusu do hipertekstu. Esej o przemianach tekstu i lektury*, tłum. A. Sawisz, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Wallace P., *Psychologia Internetu*, tł. T. Hornowski, Poznań 2001.

³⁹ M. Hopfinger, *Między reprodukcją a symulacją rzeczywistości. Problemy audiowizualności i percepcji*, [w:] tegoż, *Kultura audiowizualna u progu XXI wieku*, Warszawa 1997.

Wolski M., *Czy hipertekst to przyszłość literatury*, [online:] <http://orgiamysli.pl/node/158> dostęp: 07 luty 2012].

“Scattered Knowledge” and the child in the world of hypertextual reading

Abstract

The starting point for this discussion was the process of electronic transformations of periodicals for children and youth, which have gradually become multifunctional web portals for many different types of users (apart from children and young adults, also parents, teachers, and educators). As digital resources operating on the principle of convergence, such portals have become texts of culture that are present in the cyberspace and consequently are very popular with young recipients, who are the most active group of Internet users. The study of the new quality of “reading online”, which is hypertextual reading (including children’s reading), seems to be still closely connected to literature, literary studies, and narratology. Electronic links, one of the defining features of hypertext, are also practical manifestations of the concept of intertextuality. This article considers several separate issues, such as hypertextual reading as a way of communication; as reminiscences, retrospections and returns; as a game; and as community building.

Key words: culture studies, social communication, media, narratology, pedagogy, press studies

Dorota Michułka
Wrocław University
Institute of Polish Philology

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081-1861

Agnieszka Maroń

Szkice o współczesnych włoskich czasopismach poświęconych literaturze dziecięcej (włoska literatura dziecięca w II połowie XX wieku)

W połowie XX wieku na Półwyspie Apenińskim pojawiły się pierwsze sygnały zmian i ożywienia w dziedzinie literatury dziecięcej, które nabrały tempa w latach 70. określanych przez badaczy jako *anni cruciali*, „*di svolta*”¹ (lata rozstrzygające, krytyczne, punkt zwrotny)². Lata 50. to okres aktywności twórczej artystów uznawanych dziś we Włoszech za klasyków literatury dla młodego odbiorcy. Bruno Munari w 1949 r. rozpoczął cykl *Libri illegibili* (*Książek nie do czytania*), książek, w których słowa ustąpiły miejsca obrazom i formom przestrzennym, powstającym w wyobraźni czytelnika „odczytującego” książkę z kolorowych kart, na których artysta umieścił tasiemki, ścinki, otwory i nitki. Gianni Rodari w historyjkach o Cebulku (1951), czy Gelsomino (1958) dał się poznać jako twórca niezwykle nowatorski, a Italo Calvino opublikował wtedy zebrane przez siebie *Baśnie włoskie* (1956). Calvino przybliżył włoskim czytelnikom baśnie i opowieści utrwalone w tradycji, Rodari tworzył niesamowite historie na bazie wycinków codzienności, Munari odwoływał się do kreatywności dziecka i pozwalał mu samodzielnie budować fantastyczne światy. Trzej twórcy posiadali odmienne koncepcje książki dziecięcej, ale tym samym ukazywali jej różnorodność i możliwości rozwoju.

W 1962 roku na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu w Padwie utworzono Settore di Ricerca sulla Lettura e Letteratura Giovanile (Sekcję Badania Czytelnictwa i Literatury Dziecięcej), jednostkę naukowo zajmującą się badaniem czytelnictwa i literatury dla dzieci³. Z kolei w 1963 roku w Bolonii zrodziła się koncepcja Targów Książki dla Dzieci, która została urzeczywistniona w kwietniu następnego roku i od tej pory wpisała się na stałe w panoramę włoskiego rynku książki dla dzieci. Widząc, że mimo wielu zmian literatura dla dzieci we Włoszech

¹ P. Boero, *La sfida della scrittura: un trentennio di autori per l'infanzia*, [w:] *Raccontare ancora. La scrittura e l'editoria per ragazzi*, red. S. Blezza Picherle, Milano 2007, s. 184.

² Wszystkie tłumaczenie w artykule pochodzą od autorki.

³ A. M. Bernardinis, *Storia e struttura del "Settore di Ricerca sulla Pedagogia della Lettura e Letteratura Giovanile" dell'Università di Padova*, *History of Education & Children's Literature* 2006, vol. I, n. 2, 2006, s. 417-428.

jest dystansowana przez produkcję wydawniczą innych krajów, w 1966 roku Rosellina Archinto założyła Emme Edizioni, wydawnictwo, które oferowało najmłodszym czytelnikom książki o wysokich walorach artystycznych. W katalogach Emme Edizioni zaistniały nazwiska pisarzy i ilustratorów znanych w różnych zakątkach świata, tj.: Eric Carle, Leo Lionni, Anno Mitsumasa, Bruno Munari, Maurice Sendak, Tomi Ungerer i in.⁴ Trwająca dwie dekady działalność edytorska Archinto, mimo początkowych trudności, została entuzjastycznie przyjęta przez czytelników i jest dziś uznawana za kolejny „krok milowy” w rozwoju tego segmentu rynku książki. *Anni cruciali* zostały zapoczątkowane niezwykle bogatym w wydarzenia rokiem 1972. W marcu Gianni Rodari poprowadził w Reggio Emilia cykl spotkań z nauczycielami *Incontri con la Fantastica*⁵ (Spotkania z Fantastyką⁶). Rodari starał się pokazać nauczycielom, jak dużą rolę odgrywa w edukacji wyobraźnia i jednocześnie dzielił się swoim wieloletnim doświadczeniem w tworzeniu historii, przekazując wypracowane przez siebie techniki i metody wymyślania opowiadań⁷. Kilka miesięcy później – w sierpniu 1972 roku – w Mediolanie otwarta została „La Libreria dei Ragazzi”⁸ (Księgarnia Dzieci), pierwsza we Włoszech księgarnia specjalistyczna, której oferta oraz wystrój (m.in. ustawienie i wielkość regałów) dostosowane były do potrzeb i możliwości młodego odbiorcy. Kolejnym ważnym wydarzeniem tego roku było ukazanie się monografii Antonio Faeti *Guardare le figure* (Patrząc na obrazy). W rozprawie noszącej podtytuł *Gli illustratori italiani dei libri per l'infanzia* (Włoscy ilustratorzy książek dla dzieci) autor opisał rozwój ilustracji i książki dla dzieci od początków XIX wieku i do tej pory figuruje ona na listach lektur studentów i badaczy literatury.

Po „punkcie zwrotnym” nadszedł czas „złoty” – w latach 80. i 90. na włoskim rynku książki dziecięcej pojawiły się tłumaczenia wielu nowych książek i całych serii wydawniczych, które wzbudzały zainteresowanie oryginalnością tematu i dbałością o formę zewnętrzną⁹. „Boom” zapoczątkowany w latach 80. trwa nadal, co potwierdzają dane dotyczące liczby publikowanych nowych tytułów z segmentu

⁴ R. Archinto, *Perché un libro illustrato per bambini?*, [w:] *Raccontare ancora...*, dz. cyt., s. 251–253.

⁵ G. Rodari, *Grammatica della fantasia. Introduzione all'arte di inventare storie*, San Dorligio della Valle 2010, s. 9–10.

⁶ Rodari termin „fantastyka” zaczerpnął z twórczości jednego z pierwszych romantyków niemieckich – Novalisa, który we *Fragmentach* napisał: *Jeśli mielibyśmy fantastykę, tak jak mamy logikę, sztuka tworzenia (wymyślania)... byłaby wymyślona. Fantastica* była więc dziedziną dedykowaną wyodrębnianiu mechanizmów kierujących wyobraźnią twórcy w procesie tworzenia historii i opisującą całokształt tego zjawiska.

⁷ Dzięki utrwaleniu tych spotkań na taśmie, w 1973 roku ukazała się *Grammatica della fantasia*, która jest ich zredagowanym zapisem. Ta książka to jedyna praca teoretyczna w twórczości Rodariego, jednocześnie uznawana jest za jego najwybitniejsze dzieło.

⁸ Współwłaścicielem i pomysłodawcą utworzenia księgarni był Roberto Denti (1924–2013) pisarz, dziennikarz, działający czynnie na polu promocji literatury.

⁹ S. Blezza Picherle, *È lo stile che fa la differenza*, [w:] *Raccontare ancora...*, dz. cyt., s. 192–193.

literatury dla dzieci: w 1987 roku było ich 952, w 1998 roku już 2063, a w 2013–2201 (najwyższy wynik zanotowano w 2009 roku – 2396 tytułów)¹⁰.

Rys historyczny wydarzeń związanych z literaturą dziecięcą i młodzieżową, jej rynkiem oraz badaniem wszelkich zjawisk związanych z tą problematyką, wskazuje tylko najważniejsze punkty, które determinowały dynamikę wydarzeń w tym sektorze. Znajomość tej „osi czasu” niezbędna jest do przedstawienia włoskich periodyków poświęconych literaturze i książce dla młodego odbiorcy. W niniejszym artykule autorka skoncentruje się na opisie czasopism, które są aktywne na rynku prasy w 2015 roku. Ze względu na obszerność zagadnienia¹¹, w opisie nie zostały uwzględnione tytuły, które z różnych powodów (głównie finansowych) przestały się ukazywać. Najważniejsze wśród nich to:

Schedario (Kartoteka) – w 1953 roku ówczesny prezes IBBY Italia – Enzo Petrini¹² powołał do życia dwumiesięcznik będący organem prasowym Sezione di Letteratura per l'Infanzia e la Gioventù¹³ (Sekcja Literatury dla Dzieci i Młodzieży) w Centro Didattico Nazionale di Studi e Documentazione (Narodowe Centrum Dydaktyki Badań i Dokumentacji) we Florencji. *Schedario* był dodatkiem, do istniejącego już w Centrum innego biuletynu – *Il Centro* (Centrum). Dodatek stworzono jako narzędzie pracy bibliotekarza i nauczyciela, źródło informacji bibliograficznej o książkach dla dzieci, których na rynku było coraz więcej, ale z czasem stał się ważnym medium przekazującym informacje z zakresu kultury dla dzieci (filmu, teatru i telewizji). To właśnie grupa badaczy skupiona wokół dwumiesięcznika przyczyniła się do stworzenia w 1956 roku Nagrody im. Hansa Christiana Andersena – „Nobla” w kategorii literatury dla dzieci i młodzieży przyznawanego rokrocznie przez IBBY¹⁴. Ostatni numer periodyku ukazał się w grudniu 1998 roku.

Specchio del libro per ragazzi (Lustro książki dziecięcej) – pomysłodawcą dwumiesięcznika był krytyk i poeta Ignazio Drago¹⁵. Pierwszy numer periodyku ukazał się w 1960 roku, dwa lata później Drago zainicjował działanie stowarzyszenia „Amici del libro per ragazzi” (Przyjaciele książki dziecięcej) i połączył działanie czasopisma z utworzonym na uniwersytecie w Padwie Settore di Ricerca sulla Lettura e Letteratura Giovanile. Wydawanie periodyku zakończono w 1981 roku¹⁶.

¹⁰ D. Bartolini, R. Pontegobbi, *Rapporto sull'editoria per ragazzi*, „LiBeR” 2014, nr 104, s. 44.

¹¹ Zagadnienia dotyczące periodyków poświęconych literaturze dziecięcej nie zostały do tej pory całościowo omówione we włoskim piśmiennictwie naukowym. Informacje o większości periodyków pojawiają się tylko w formie fragmentarycznej w niektórych opracowaniach dotyczących historii literatury dziecięcej.

¹² Enzo Petrini (1916–) – wykładowca akademicki, autor książek dla dzieci i rozpraw z zakresu historii i krytyki literatury dziecięcej, prezes IBBY International w latach 1958–1960.

¹³ S. Fava, *Percorsi critici di letteratura per l'infanzia tra le due guerre*, Milano 2004, s. 325.

¹⁴ P. Boero, C. de Luca, *La letteratura per l'infanzia*, Roma-Bari 2006, s. 241.

¹⁵ Ignazio Drago (1902–1991) – poeta, nauczyciel i krytyk literacki (wielokrotnie odrzucał propozycje wykładania na uczelniach wyższych).

¹⁶ T. Bressan, *La critica*, [w:] *Dove va la letteratura giovanile?*, red. S. Blezza, L. Sossi, Triest 1987, s. 33–40.

Sfogliabro. La biblioteca dei ragazzi (Przegląd książkowy. Biblioteka dla dzieci) – dwumiesięcznik zainicjowany w 1988 roku przez specjalizujące się w bibliografii i bibliotekarstwie wydawnictwo Editrice Bibliografica. Jego pierwszą redaktorką była Maria L'Abbate Widdman działająca aktywnie na polu promocji literatury dla najmłodszych. Od 1996 roku tytuł ukazywał się już tylko trzy razy w roku, jako dodatek do czasopisma *Biblioteche oggi* (Biblioteki dzisiaj). Ze względów finansowych zawieszono wydawanie *Sfogliabro* od 2012 roku¹⁷.

Współczesne włoskie periodyki o literaturze dziecięcej

Zainicjowany w 1953 roku *Schedario* był pierwszym włoskim periodykiem poruszającym kwestie związane z literaturą i książką dla dzieci i młodzieży, dziś jednak w znacznej mierze jest już zapomniany. W niniejszym tekście przedstawione zostaną tytuły funkcjonujące obecnie na rynku w kolejności chronologicznej ich powstawania: *LG Argomenti* (1965), *Pagine Giovani* (1977), *Andersen* (1982), *LiBeR* (1988), *Il Pepe verde* (1999) i najnowszy – *Hamelin* (2001)

LG Argomenti

W 1963 roku z inicjatywy Giuseppe Piersantelli'ego¹⁸, dyrektora sieci bibliotek miejskich w Genui, grupa badaczy związanych z Centro Didattico Nazionale di Studie Documentazione z Florencji oraz włoską sekcją IBBY, działającą wtedy przy uniwersytecie w Padwie, utworzyła w Genui Centro Studi di Letteratura Giovanile¹⁹ (Centrum Badań nad Literaturą Dziecięcą). Jednym z założeń grupy było powołanie do życia pierwszej we Włoszech biblioteki dla dzieci na wzór Internationale Jugendbibliothek utworzonej w 1949 roku w Monachium. Biblioteca Internazionale per Ragazzi „Edmondo De Amicis” (Międzynarodowa Biblioteka dla Dzieci, nazwana w skrócie „DeA”) powstała w 1971 roku i obecnie jej organem jest czasopismo *LG Argomenti*. Początki tego periodyku sięgają 1965 roku, kiedy – ponownie za sprawą Giuseppe Piersantelli'ego – pojawił się *Il Minuzzolo* (kawalek, okruc). Tytuł kwartalnika odnosił się do jego niewielkiego formatu i objętości, która wprawdzie się zmieniała, ale 90% numerów składało się z zaledwie 2–3 kart wypełnionych krótkimi artykułami²⁰.

¹⁷ M. Belotti, *Editoriale*, „Sfogliabro. La biblioteca dei ragazzi. Supplemento di Biblioteche oggi” 2012, nr 12, s. 2.

¹⁸ Giuseppe Piersantelli (1907–1973) – z wykształcenia prawnik i filolog, od 1928 roku związany z bibliotekami i bibliotekarstwem; czynnie uczestniczył w pracach nad rekonstrukcją systemu bibliotecznego w Genui. Autor opracowań monograficznych i podręczników bibliotekarstwa, dwukrotnie odznaczony złotym medalem za zasługi dla kultury i edukacji.

¹⁹ M. Cassini, *Un orco in biblioteca...*, rozm. przepr. F. Langella, „Il nuovo schedario”, [online:] <http://www.marinocassini.it/salottoLangella.htm> [dostęp: 10.05.2015].

²⁰ M. Cassini, „La mia biblioteca nel blu dipinto di blu”, rozm. przepr. F. Rotondo, „La Stampa. Tutto Libri” 2011, nr 1758, s. 11.

Komitet redakcyjny, w skład którego wchodził m.in. Marino Cassini, Giorgio Bini, Pino Boero, traktował czasopismo jako *eklektyczną strukturę, potpourri z idei*²¹. Dlatego też zamieszczane artykuły nie zawsze w bezpośredni sposób dotyczyły literatury dziecięcej, czasem związek ten był ledwie widoczny, a niekiedy były to rozprawy na tematy zupełnie odległe, obce, które jednak można było połączyć z literaturą i czytelnictwem. W 1977 roku przy zachowaniu częstotliwości ukazywania się, nastąpiła całkowita zmiana formatu – dawny „okruch” stał się pełnowymiarowym periodykiem z nową nazwą. Redakcja świadomie nazwała nową odsłonę pisma *LG Argomenti* – po rozwinięciu: *Letteratura Giovanile*²² *Argomenti* (Literatura dla dzieci. Zagadnienia) – aby podkreślić interdyscyplinarność spojrzenia na literaturę dla dzieci i młodzieży oraz uniknąć wąskiej interpretacji tego zagadnienia, czego odzwierciedleniem byłby tytuł *Argomenti di letteratura giovanile*²³ (Zagadnienia literatury dla dzieci).

Na przestrzeni lat na łamach *LG Argomenti* wypowiadali się wybitni badacze literatury, pedagodzy, bibliotekarze a także sami twórcy – pisarze i ilustratorzy. Byli wśród nich m.in.: Francesca Archinto, Roberto Denti, Ermanno Detti, Antonio Faeti, Katsumi Komagata, Rita, Valentino Merletti i in. Krąg badaczy związany z periodykiem wyznaczył nowe trendy w sposobie opisu i krytyce literatury dla dzieci i młodzieży. Autorzy artykułów starali się wyjść poza ramy pedagogiki, odrzucić zbędne moralizatorstwo, a przedmiotem opisu czynili już nie tylko tekst literacki, ale także ilustracje i całą formę zewnętrzną książki.

Tematyka poruszana w artykułach – zgodnie z ideą interdyscyplinarności, która została „wpisana” w tytuł – oscylowała od tekstów o charakterze historyczno-literackim ukazujących znaczenie i ponadczasowość *Pinokia* Carlo Collodiego, czy *Serca* Edmunda de Amicis’a, przez opisywanie nowych tendencji na rynku książki, w świecie filmu i telewizji, do konkretnych propozycji pracy z młodym czytelnikiem, które mogły być wykorzystane w szkole i bibliotece. Redakcja nie wydzieliała w strukturze czasopisma działów. Artykuły tworzyły zrab główny numeru, a jedynymi powtarzalnymi elementami w budowie periodyku były rubryki z recenzjami: *Segnalazioni* (recenzje książek), *Occhio alle collane* (cykli i serii), *Scaffale saggi* (książek naukowych i popularnonaukowych).

Ukazywały się także zeszyty o charakterze monograficznym poświęcone wybitnym twórcom, którzy odcisnęli piętno na rozwoju nie tylko literatury dziecięcej i młodzieżowej, ale całej kultury. Pierwszy taki zeszyt przygotowano jeszcze przed zmianą nazwy na *LG Argomenti*. W 1974 roku specjalny numer *Il Minuzzolo* poświęcono twórczości Gianni’ego Rodari. Bohaterami kolejnych byli m.in.: Walt Disney

²¹ M. Cassini: *Un orco in biblioteca...*, dz. cyt.

²² Termin *letteratura giovanile* wprowadził do piśmiennictwa włoskiego i rozpowszechnił twórca *Schedario*, Enzo Petrini. Podstawową zaletą tego określenia jest objęcie swoim zasięgiem niejako całego okresu dzieciństwa i dojrzewania. *Giovanile* oznacza młodzieżowy, ale także młodzieńczy i w tym znaczeniu włączono go do konstrukcji *letteratura giovanile*.

²³ M. Cassini: *Un orco in biblioteca...*, dz. cyt.

(1987), Beatrice Solinas Donghi (1993), Vojtěch Kubašta (2012). W 1980 roku redakcja została nagrodzona na Międzynarodowym Festiwalu Humoru w Bordigerze za zeszyt *LG Argomenti* w całości poświęcony humorowi w literaturze dziecięcej. W latach 1981–1983 na rynku obecny był dodatek do pisma nazwany „zeszytem” – *Quaderno di LG Argomenti*. Każdy z czterech numerów, które przygotowała wtedy redakcja, był poświęcony w całości jednemu zagadnieniu. Znalazły się wśród nich: *Circles of the world* (Kręgi świata), *La fantascienza* (Fantastyka), *La fiaba* (Baśń) i *La poesia* (Poezja).

Przez wiele lat nie ulegała zmianie forma zewnętrzna czasopisma. Były to zeszyty o wysokości grzbietu 24 cm, w których kolor wykorzystywano jedynie na okładce i to w ograniczonym zakresie, tylko jako jednobarwne tło dla grafiki umieszczonej pod nazwą magazynu. Ilustracje wewnątrz numeru (których nie było wiele) były monochromatyczne. W niewielkim stopniu zmieniała się także częstotliwość ukazywania się pisma. Obecnie *LG Argomenti* jest kwartalnikiem, podobnie jak kiedyś *Il Minuzzolo*. Jedynie w latach 1983–1991 pismo było dwumiesięcznikiem.

W 2013 roku ukazały się tylko dwa zeszyty, numer pierwszy, a następnie potrójny – skumulowany – zeszyt zamykający dotychczasowy dorobek czasopisma. Komitet redakcyjny, kierowany przez dyrektora DeA – Francesco Langellę, zdecydował o rozpoczęciu nowej epoki w historii *LG Argomenti*. W roku 2014 – jubileuszowym dla periodyku, bo pięćdziesiątym – czasopismo ukazało się w odświeżonej i bardziej przyjaznej formie graficznej. Zmieniono logotyp tytułu, na okładce umieszczono dodatek: *La rivista della Biblioteca per ragazzi De Amicis dedicata alla Letteratura Giovanile e all'infanzia* (Czasopismo Biblioteki dla Dzieci De Amicis poświęcone literaturze dla dzieci i dzieciństwu), podkreślający związki z biblioteką w Genui oraz wskazujący potencjalnym czytelnikom problematykę, której dotyczy pismo. Wyjściem naprzeciw potrzebom i oczekiwaniom współczesnego czytelnika było zastosowanie kolorowych ilustracji na okładce oraz wewnątrz numeru. Największą zmianą było dołączenie do tradycyjnej, papierowej wersji, jej cyfrowego odpowiednika przeznaczonego na czytniki Kindle oraz w formacie „epub”. *LG Argomenti* w wersji papierowej dystrybuowane jest w sieci księgarskiej w cenie 8 euro (w prenumeracie cena jest nieco niższa), podczas, gdy jego cyfrowa wersja jest dokładnie połowę tańsza – kosztuje 4 euro. Redakcja zdecydowała także, że poza czterema numerami czasopisma, które każdego roku będą dostępne równolegle w wersji tradycyjnej i elektronicznej, ukazywać się będą dwa numery specjalne, przygotowywane tylko w wersji cyfrowej. W pierwszych dwóch numerach, które opublikowano w nowej szacie graficznej, poruszano między innymi problematykę komiksów, filmów dla młodych oraz gier komputerowych, co pozwala przypuszczać, że redakcja wychodzi naprzeciw oczekiwaniom odbiorców, także poprzez dobór najbardziej aktualnej tematyki.

Pagine Giovani

W grudniu 1976 roku zawiązano w Rzymie stowarzyszenie Gruppo di Servizio per la Letteratura Giovanile – GSLG (Grupa Robocza Literatury Dziecięcej). Pod kierunkiem Ruggero Y. Quintavalle'a²⁴ połączyli swe siły bibliotekarze, nauczyciele, rodzice, krytycy, naukowcy i pisarze, których sercu bliskie były zagadnienia literatury dziecięcej. Członkowie stowarzyszenia określili główne cele jego działalności. Znalazły się wśród nich: dążenie do obecności pisarzy w bibliotekach i szkołach, aby pokazać młodym, że „literatura żyje”; animacja czytelnictwa poprzez różne formy aktywności; promocja studiów i badań nad literaturą dziecięcą, organizowanie konferencji i seminariów o zasięgu lokalnym, krajowym i międzynarodowym oraz informowanie o problemach literatury dziecięcej i uwrażliwianie na nią, poprzez wydawanie kwartalnika *Pagine Giovani* (Młode strony)²⁵.

Pagine Giovani były od numeru „0” (zero), który ukazał się w 1977 roku, pomyslane jako biuletyn informacyjny dla członków stowarzyszenia. Rozsyłano go drogą pocztową osobom, które opłaciły składki członkowskie. Obecnie periodyk zaprenumerować mogą także osoby nie będące członkami GSLG.

Warto zauważyć, że w czasie swojej niemal czterdziestoletniej działalności stowarzyszenie zapoczątkowało szereg inicjatyw, które wpływały na kształtowanie się wizerunku literatury dziecięcej w świadomości społecznej. Obecna prezes GSLG – Claudia Camicia – w czasie wystąpienia na konferencji poświęconej kontaktom młodych czytelników z książką, zorganizowanej we włoskim parlamencie w 2008 roku przypominała o: utworzeniu nagrody dla najlepszego włoskiego czasopisma dla dzieci, organizowanych konferencjach w ramach targów małych i średnich wydawców „Più libri più liberi” oraz o powołaniu do życia Biblioteki Autorów przy Bibliotece Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego w Rzymie. Koncepcję Biblioteki Autorów, w której mają zostać zgromadzone dzieła wszystkich twórców GSLG (w 2010 roku było ich 135)²⁶, stworzył wieloletni prezes stowarzyszenia – Domenico Volpi²⁷. Instytucja ta ma umożliwić dokumentowanie produkcji wydawniczej przeznaczonej dla młodego odbiorcy, udostępniać badaczom i wszystkim

²⁴ Ruggero Y. Quintavalle (1918–2003) – dziennikarz, pisarz i działacz kulturalny. Kierował redakcjami wielu czasopism dla dzieci, tworzył scenariusze popularnych programów telewizyjnych dla najmłodszych, podejmował szereg inicjatyw mających na celu promocję literatury i czytelnictwa.

²⁵ C. Camicia, [b.t.], [online:] http://www.parlamento.it/documenti/repository/commissioni/bicamerale/infanzia/290108/290108_CAMICIA%20.pdf [dostęp: 10.05.2015].

²⁶ *Elenco Autori GSLG*, [online:] <http://www.gruppoletteraturagiovanile.it/documenti/2010/2010-06-24-ateneo-salesiano-elenco-autori.gslg.doc> [dostęp: 10.05.2015].

²⁷ Domenico Volpi (1925–) – pisarz, dziennikarz, publicysta. W latach 1948–1966 redaktor naczelny tygodnika dla dzieci „Il Vittorioso”, z którym związani byli w tym czasie najwybitniejsi twórcy dla dzieci, co przyczyniło się do powstania „włoskiej szkoły komiksu”. Założyciel i członek wielu stowarzyszeń i związków działających na polu kultury dla najmłodszych (stworzył Stowarzyszenie Wydawców Prasy Edukacyjnej dla Dzieci). Współpracuje nadal aktywnie z mediami tradycyjnymi (prasa, radio, telewizja) oraz internetowymi (m.in. prowadzi blog).

zainteresowanym materiałom źródłowym oraz być w przyszłości punktem odniesienia dla konferencji i spotkań naukowych odbywających się w stolicy Włoch.

Biuletyn stowarzyszenia, *Pagine Giovani*, rozwijał się niezwykle dynamicznie. Jego pierwsze numery liczyły 12 stron, kolejne 24, w latach 90. XX wieku było to już 52 strony. Redakcja od początku założyła swego rodzaju oszczędność formy wizualnej, ograniczając się do wydawania periodyku w wersji czarno-białej, bez nadmiernych „ambicji graficznych”, skupiając się na zwięzłości i przejrzystości²⁸. Autorem komiksowych grafik oraz ilustracji umieszczanych na okładce i towarzyszących artykułom jest wiceprezes GSLG Renato Ciavola, ilustrator i pisarz.

Poprzez wydawanie czasopisma stowarzyszenie realizuje przede wszystkim cele informacyjne i edukacyjne. Dlatego też większość zamieszczanych materiałów (artykułów, rozpraw, sprawozdań) redagowana jest w taki sposób, aby pomagały osobom odpowiedzialnym za edukację i szkolnictwo w dokształcaniu nauczycieli i bibliotekarzy²⁹. Regularnie publikowane są recenzje literatury dziecięcej i młodzieżowej, książek przydatnych w pracy nauczyciela oraz relacje z działalności stowarzyszenia.

W latach 90. na łamach czasopisma pojawiły się „Dossier Tematici” monograficzne dodatki poświęcone najbardziej aktualnym problemom związanym z edukacją (nie tylko czytelniczą) młodych ludzi lub zawierające referaty z konferencji naukowych organizowanych przez GSLG. Pierwsze dodatki dotyczyły: ekranizacji literatury dziecięcej i młodzieżowej, czasopism dla dzieci, poezji czy fantastyki. W ostatnich latach „Dossier” najczęściej gromadzi materiały konferencyjne, ale redakcja przygotowywała także tematyczne dodatki, które dotyczyły m.in.: dysleksji, komiksów i kryminałów dla dzieci, multikulturowości.

Periodyk *Pagine Giovani*, mimo że jest obecnie dostępny w prenumeracie dla wszystkich zainteresowanych, zdaje się odgrywać mniejszą rolę w segmencie czasopism poświęconych książce i literaturze dla młodych, niż pozostałe tytuły obecne na rynku. Być może wynika to z jego silnych związków ze stowarzyszeniem i pierwotną formą dystrybucji, a może mieć na to wpływ także uboga szata graficzna, która sprawia, że czasopismo sprawia wrażenie nieco archaicznego.

Andersen

Gualtiero Schiaffino³⁰ – ilustrator, znany ze swych satyrycznych rysunków oraz Feruccio Giromini³¹ – dziennikarz i krytyk sztuki – założyli na początku

²⁸ C. Camicia, *Trent'anni di „Pagine Giovani”*, „Pagine Giovani” 2007, nr I–III (131), s. 3.

²⁹ D. Volpi, „Il Gruppo di Servizio per la Letteratura Giovanile”. *Animazione culturale per la lettura e per il libro*, „Proposte Educativa” 1992, nr 3, s. 50.

³⁰ Gualtiero Schiaffino (1943–2007) – publicysta, ilustrator, pisarz, satyryk, zdobył największą popularność jako autor humorystycznych winiet w wielu czasopismach.

³¹ Feruccio Giromini (1954–) – dziennikarz, historyk i krytyk sztuki, ilustrator, scenarzysta, fotograf i reżyser telewizyjny. Specjalizuje się w krytyce obrazu i komunikacji wizualnej.

lat 80. XX wieku wydawnictwo Fegugiskia' Studios. W 1981 roku zdecydowali, że w oficynie tej ukazywać się będzie periodyk poświęcony kulturze dla dzieci. W następnym roku ukazał się pierwszy numer miesięcznika *Andersen. Libri&Idee Scuola&Biblioteca* (Andersen. Książki i Idee. Szkoła i Biblioteka). Pojawił się na włoskim rynku w momencie, gdy książka dziecięca i jej krytyka uwalniała się spod wpływu nauk pedagogicznych, zyskując należne sobie miejsce – obiektu funkcjonującego w przestrzeni kultury i sztuki. Był to czas wielkiego poruszenia na rynku literatury dla młodego czytelnika i tym światem interesowali się już nie tylko bibliotekarze, nauczyciele i krytycy. Informacji o książce dziecięcej potrzebowali także rodzice młodych czytelników, często osoby, które przypadkowo zetknęły się z tą dziedziną. *Andersen* wychodził im naprzeciw: redakcja przygotowując co miesiąc nowy numer, miała możliwość przekazywania najświeższych wiadomości, reagowania na zmieniającą się dynamicznie ofertę wydawniczą, a także informowania czytelników o wydarzeniach związanych z książką i literaturą³².

Rocznie ukazuje się 10 numerów czasopisma (9 miesięcznych i podwójny wakacyjny) oraz zeszyt specjalny *Annuario di Andersen* (Rocznik Andersena) zawierający informacje o najważniejszych wydarzeniach całego roku oraz firmach i osobach działających w sektorze książki dla dzieci. Redakcja periodyku podkreśla, że jest to jedyny miesięcznik poświęcony tej problematyce, który ponadto jest niezależny (nie jest związany z żadną instytucją).

W strukturze czasopisma można wyodrębnić trzy działy. W pierwszym gromadzone są artykuły opisujące różne przejawy kultury dla dzieci: aktualne tendencje i wydarzenia na rynku książki, promocję czytelnictwa, literaturę dla dzieci w kontekście historycznym, a także omawiające zagadnienia związane z ilustracją, edukacją i kształtowaniem wyobraźni. Część druga spełnia funkcję informatora o zasięgu krajowym i międzynarodowym, który poprzez krótkie teksty, przekazuje wiadomości o wystawach, targach, konkursach, konferencjach, szkoleniach, spotkaniach i innych inicjatywach związanych z kulturą dla dzieci. Ostatni bardzo obszerny dział to *Vetrina*, zawierający informacje o nowościach oraz krytyczne recenzje książek dla młodego czytelnika. W ciągu roku redakcja zamieszcza prawie 300 szczegółowych recenzji oraz informuje swoich czytelników o ukazaniu się ponad 450 nowych tytułów³³.

Andersen od początku swego istnienia wydawany był z dużą dbałością o szatę graficzną. Czasopismo zbliżone do formatu A4 z kolorową okładką i wnętrzem wypełnionym różnobarwnymi ilustracjami, pod względem edytorskim znacznie bliższe jest kolorowym magazynom hobbystycznym niż periodykom naukowym. Redakcja przyciąga uwagę czytelników zamieszczając na okładce ilustracje

³² A. Roveda, *Osservatorio Andersen*, „Strade Magazine” 2013, nr 4, [online:] <http://strademagazine.it/2013/03/21/osservatorio-andersen/> [dostęp: 10.05.2015].

³³ A. Roveda, *Le panorama de la littérature de jeunesse en Italie aujourd'hui*, [online:] http://www.anselmoroveda.com/COLLOQUE_3_DEC_2009_Roveda_MARSEILLE.pdf [dostęp: 10.05.2015].

autorstwa wybitnych ilustratorów książek dla dzieci z całego świata. Każda okładka tworzona jest przez innego twórcę, którego biografia i życiorys artystyczny przedstawiany jest potem na łamach czasopisma w rubryce *Illustratore di copertina* (Twórca/ilustrator okładki).

W 2011 roku, kiedy redakcja periodyku świętowała trzydziestolecie obecności na rynku, zdecydowano o unowocześnieniu formy graficznej czasopisma i dopasowaniu do potrzeb czytelników XXI wieku. Z okładki zniknął podtytuł *Książki i Idee Szkoła i Biblioteka*, a w jego miejsce pojawiła się informacja, że *Andersen* to *Mensile di letteratura e illustrazione per il mondo dell'infanzia* (Miesięcznik o literaturze i ilustracji w kręgu dzieciństwa). Tym samym redakcja podkreśliła wieloadresowość periodyku, już nie kierując go bezpośrednio do szkół i bibliotek, ale do wszystkich zainteresowanych światem dziecka i dzieciństwem. Niezmienna pozostała forma dystrybucji, czasopismo jest dostępne jedynie w prenumeracie (koszt roczny to 69 euro), nie ukazuje się także w wersji cyfrowej.

Czasopismo *Andersen* pozostaje w ścisłym związku z nagrodą o tej samej nazwie, ustanowionej przez twórców periodyku także w 1982 roku. *Il Premio Andersen*, nagroda nazywana *Oskarem włoskiej literatury dziecięcej* przyznawana jest przez jury, złożone z członków redakcji czasopisma oraz przedstawicieli *Libreria di Ragazzi* z Mediolanu. Spośród wszystkich tytułów skierowanych do dzieci i młodzieży, które ukazały się w poprzedzającym roku, jurorzy poszukują najciekawszych, najbardziej nowatorskich i innowacyjnych. Nagroda przyznawana jest autorom, ilustratorom, wydawcom oraz instytucjom promującym czytelnictwo. Od 2014 roku oprócz nagrody dla najlepszej książki ilustrowanej, popularno-naukowej, książki artystycznej oraz najlepszego komiksu, przyznawana jest także nagroda dla najlepszej książki cyfrowej.

Liber

W 1987 roku w Campi Bisenzio, niewielkiej miejscowości w Toskanii, zainaugurowano działalność nowej biblioteki dla dzieci i młodzieży – Biblioteca Gianni Rodari. Nowa placówka miała być nie tylko instytucją „szytą na miarę” młodego użytkownika, dając mu możliwość kontaktu z książką i innymi przejawami kultury w komfortowych dla niego warunkach, ale miała za zadanie połączenie tradycyjnej dla biblioteki funkcji udostępniania zbiorów z gromadzeniem, opracowywaniem i rozpowszechnianiem informacji o nich³⁴. Realizacji tego zadania ma służyć jednoznacznie określona polityka gromadzenia zbiorów: do biblioteki kupowana jest całość produkcji wydawniczej skierowanej do dzieci i młodzieży dostępna w dystrybucji krajowej. Książki służą nie tylko czytelnikom, ale są materiałem źródłowym wykorzystywanym do tworzenia bazy *LiBeR Database*. Jest to baza bibliograficzna,

³⁴ *Storia del servizio bibliotecario*, [online:] <http://www.comune.campi-bisenzio.fi.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/1500> [dostęp: 10.05.2015].

która gromadzi i udostępnia informacje o literaturze dla młodego czytelnika. Baza od 2006 roku jest dostępna w Internecie.

Dwaj bibliotekarze z Campio Bisenzio-Domenico Bartolini i Roberto Pontegobbi – mając dostęp do zbiorów gromadzonych w Bibliotece Gianni Rodari oraz do *LiBeR Database*, postanowili stworzyć czasopismo przybliżające bibliotekarzom świat literatury dziecięcej. W czerwcu 1988 roku ukazał się pierwszy numer kwartalnika *LiBeR. Libri per Bambini e Ragazzi* (Książki dla Dzieci i Młodzieży) będący obecnie punktem odniesienia i cennym źródłem informacji dla wielu bibliotekarzy i badaczy literatury dziecięcej.

Z czasopismem związanych jest wielu badaczy literatury reprezentujących różne ośrodki badawcze z całego kraju oraz przedstawiciele ośrodków zagranicznych. W Komitecie naukowym znajdują się m.in.: Emy Beseghi i Roberto Farnè (Uniwersytet w Bolonii), Stefano Calabrese (Uniwersytet w Reggio Emilia), Franco Cambi, Mauro Guerrini (Uniwersytet we Florencji), Michele Rak (Uniwersytet w Sienie), a także Dieter Richter (Uniwersytet w Bremie, Niemcy) i Jack Zipes (Uniwersytet w Minneapolis, Stany Zjednoczone). Na łamach *LiBeR* publikowali także: Roberto Denti, Antonio Faeti, Bianca Pitzorno, Rita Valentino Merletti i wielu innych badaczy i krytyków literatury dziecięcej.

Redakcja grupuje otrzymane materiały w czterech działach. Każdy numer otwiera *Zoom editoria*, w którym współpracujący z czasopismem specjaliści przedstawiają najciekawsze tytuły spośród nowości wydawniczych. Centralne miejsce w strukturze pisma zajmują wywiady, omówienia sondaży i badań, artykuły przybliżające nowe zjawiska, tytuły i postaci na polu literatury i kultury dziecięcej. Ostatnie dwa działy to: *Segnali di letture* poświęcone inicjatywom i instytucjom promującym czytelnictwo oraz *Rubriche* informujące o nowych publikacjach naukowych i popularnonaukowych, które mogą być przydatne w pracy bibliotekarzy, nauczycieli i innych osób z sektora kultury dla dzieci.

Każdego roku zespół redakcyjny na podstawie danych zgromadzonych w bazie *LiBeR* przygotowuje roczny raport podsumowujący wydarzenia poprzednich 12 miesięcy. *Rapporto* składa się z dwóch części. Pierwsza z nich, opisująca wyniki sondaży na najczęściej wypożyczaną książkę w bibliotece oraz na najlepiej sprzedającą się książkę, publikowana jest każdego roku w drugim numerze, ukazującym się równolegle z Międzynarodowymi Targami Książki dla Dzieci w Bolonii. Drugą część - *Produzione editoriale* (Produkcja wydawnicza) - czytelnicy otrzymują do rąk wraz z numerem czwartym, jako zamknięcie roku. Roberto Pontegobbi i Domenico Bartolini przedstawiają i omawiają dane statystyczne dotyczące produkcji wydawniczej zgromadzone w *LiBeR Database*, m.in.: liczba nowych tytułów, wznowień, tłumaczeń, nowych wydawnictw.

Spółka Idest, utworzona w 1996 roku przez gminę Campo Bisenzio do zarządzania działalnością związaną z bazą danych i czasopismem, nawiązała z Centralną Biblioteką Narodową we Florencji współpracę mającą na celu wspólne tworzenie bibliografii literatury dziecięcej. W 2005 roku po raz pierwszy roku Idest

opublikowała *Bibliografia nazionale dei libri per ragazzi* – *BN/R* (Bibliografia narodowa literatury dziecięcej), która najpierw ukazywała się jako samodzielny kwartalnik, a następnie jako dodatek do czasopisma. *BN/R* zawierała numerowane w obrębie roku opisy bibliograficzne zgodne z International Standard Bibliographic Description (ISBD) wzbogacone o symbole Klasyfikacji Dziesiętnej Deweya oraz elementy opisu książek sporządzane w redakcji *LiBeR*: abstrakt, kategoria wiekowa oraz gwiazdki. System oceniania każdej książki włączanej do *LiBeR Database* jest pięciostopniowy: 5 gwiazdek oznacza książkę, której nie należy przegapić, 4 – bardzo interesującą, 3 – wartą zainteresowania, 2 – w niewielkim stopniu interesującą. Po książkę z jedną gwiazdką nie warto sięgać. Poza ocenianiem książek pod względem wartości literackich i artystycznych, redakcja podjęła się także przyporządkowania publikacjom kategorii wiekowych potencjalnych czytelników. System ten, choć subiektywny i w pewnym stopniu dyskusyjny, jest doceniany przez czytelników czasopisma, którym daje wstępne rozeznanie i ułatwia podejmowanie decyzji. W 2012 roku Centralna Biblioteka Narodowa, powołując się na trudną sytuację finansową, zrezygnowała ze współpracy z Idest i wydawania *BN/R*. Ze względu na liczne głosy czytelników i badaczy, którzy wypowiadali się krytycznie na temat tej decyzji, redakcja *LiBeR* postanowiła kontynuować prace bibliograficzne poprzez publikowanie dodatku do czasopisma *Schede Novità*. Dodatek ukazuje się w systemie kwartalnym, zawiera opisy bibliograficzne wraz z abstraktem, kategorią wiekową i oceną książek, uporządkowane alfabetycznie w 21 rozdziałach odpowiadającym gatunkom (książka obrazkowa, książki zabawki, poezja i dramat itd.). *Schede Novità* wzbogacone są także o trzy indeksy: autorski, tytułowy i serii. Jest to więc kompletne źródło informacji o literaturze dziecięcej, które może być wykorzystywane nie tylko w praktyce bibliotekarskiej, ale także jako materiał badawczy dla naukowców.

Redakcja *LiBeR* regularnie odświeża layout czasopisma. Mimo realizowania zadań o charakterze stricte naukowym, tj. publikowanie bibliografii, rocznych raportów i tekstów o charakterze naukowym, czasopismo wizualnie bliskie jest kolorowym magazynom. Może być tak postrzegane ze względu na atrakcyjną szatę graficzną i przystępność: artykuły o objętości nie większej niż 5–6 stron (najczęściej są to 2–3 strony) umieszczane są w kolumnach, są bogato ilustrowane grafikami i zdjęciami. Informacje o afiliacjach wszystkich autorów umieszczane są w stopce redakcyjnej, więc czytelnik nie rozpoznając autora, nie „przestraszy się”, że czyta właśnie tekst uznanego badacza literatury dziecięcej z tytułem profesora.

II Pepeverde

Kiedy we wrześniu 1999 roku ukazał się pierwszy numer kwartalnika *Il Pe-peverde. Rivista di letture e letterature per ragazzii* (Zielony Pieprz. Magazyn

o czytelnictwie i literaturze dziecięcej) Ermanno Detti³⁵, będący głównym inicjatorem jego powstania, w artykule wstępnym pisał, że pomimo tego, iż ukazują się już inne tytuły dedykowane literaturze dziecięcej, to rynek ten rozwija się tak intensywnie, że niezbędne są ciągle nowe narzędzia do jej badania³⁶. Detti wskazał trzy potencjalne grupy odbiorców czasopisma oraz nakreślił, jakie treści redakcja będzie im proponować. Opracowania teoretyczne, propozycje inicjatyw promujących czytelnictwo, informacje o nowościach na rynku wydawniczym – to propozycja dla bibliotekarzy. Redakcja deklarowała pomoc szkołom poprzez wskazywanie dróg nawiązywania współpracy z innymi instytucjami, gdzie dziecko ma możliwość kontaktu z książką (biblioteki, wydawcy, dom i in.) oraz zamieszczanie rozważań teoretycznych dotyczących pracy nauczyciela. Rodzice i inni dorośli, dzięki lekturze kwartalnika mieli poznać nowy model „domu”, miejsca gdzie dziecko przebywa od swych pierwszych dni i gdzie powinna rodzić się i rozwijać jego miłość do książek³⁷.

W strukturze czasopisma wyodrębniono dwa główne działy będące następstwem wytycznych redaktora naczelnego. Pierwszy gromadzi materiały o charakterze teoretycznym i naukowym. Wydzielono w nim m.in. sekcje: *Debate*, *Wystąpienia i wywiady*, *Strategie*, *Rozprawy i analizy*. Drugi dział, nazwany *Ragnatela* (Pajęczyna), skupia materiały mające za punkt odniesienia praktykę. *Le Schede*, *Le Collane* i *Gli Strumenti*, to sekcje zawierające recenzje i opisy nowości wydawniczych: książek dla dzieci i młodzieży; serii i cykli skierowanych do młodego czytelnika oraz opracowań o charakterze teoretyczno-naukowym z zakresu literaturoznawstwa, pedagogiki i psychologii, które mogą być inspiracją i źródłem wiedzy dla osób pracujących w sektorze edukacji. Z czasem poszerzono część przeznaczoną dla „praktyków”, zamieszczając rubryki: *Teoria w pracy* (pomysły, konспекty zajęć oraz zabaw literackich i edukacyjnych z dziećmi) i *Biblioteke*, gdzie opisywane są wartościowe inicjatywy biblioteczne z zakresu promocji czytelnictwa.

Komitet redakcyjny czasopisma składa się w znacznej mierze z badaczy zajmujących się literaturą dziecięcą, promocją czytelnictwa i rynkiem książki dla młodego odbiorcy, wśród nich są m.in. Silvia Blezza Picherle, Valentina de Propriis, Gianna Marrone i in. W 2007 roku Ermanno Detti oraz Bruno Cicconi, Alessandro Compagno, Antonio Leoni, którzy aktywnie uczestniczyli w tworzeniu koncepcji czasopisma, założyli stowarzyszenie *Centro di ricerca e documentazione „Il Pepeverde”* (Centrum badań i dokumentacji „Il Pepeverde”), zajmujące się rozpowszechnianiem informacji o literaturze dziecięcej poprzez wydawanie czasopism i tworzenie portali internetowych. W planach założycieli *Centro* [...] znajduje się także stworzenie archiwum ilustracji książkowych oraz uruchomienie mediateki

³⁵ Ermanno Detti (1939–) – dziennikarz, filolog i pisarz. Autor ważnych opracowań dotyczących literatury dziecięcej, przez wiele lat wykładał historię włoskiej ilustracji na uniwersytetach w Rzymie, Rimini i w Europejskiej Szkole Design'u.

³⁶ E. Detti, *Il editoriale*, „Il Pepeverde” 1999, nr 1, s. 4.

³⁷ Tamże, s. 5.

gromadzącej i udostępniającej materiały audiowizualne skierowane do młodego odbiorcy³⁸.

Il Pepeverde od pierwszego numeru jest kwartalnikiem, wydawanym w formacie A4 z pełnostronicową, barwną ilustracją na okładce. Jego warstwa graficzna, początkowo stosunkowo uboga (czarno-białe zdjęcia, wykorzystanie koloru tylko w niewielkim stopniu), z czasem wzbogaciła się i unowocześniła i nie odbiega od takich tytułów, jak *Andersen* i *LiBeR*.

Wrażenie pewnego dysonansu pozostawia lektura artykułu wstępnego zamieszczonego w pierwszym numerze oraz lektura kolejnych numerów czasopisma (także najnowszych, w których więcej miejsca poświęcono praktyce). Ermano Detti podkreślał, że celem istnienia *Il Pepeverde* nie będzie udostępnianie miejsca dla toczenia debat i dyskusji naukowych, że czasopismo ma być narzędziem przydatnym praktykom, ma dostarczać konkretnych informacji³⁹. Jednak artykuły zamieszczane na łamach periodyku są w znacznej mierze teoretyczne, opatrzone tabelami i wykresami (co jest rzadkością na łamach innych czasopism o podobnym formacie). Także na stronie internetowej czasopisma zamieszczono nieco odmienią informację o jego odbiorcach: *[La rivista] destinata a docenti, bibliotecari, operatori culturali e genitori*⁴⁰ (Magazyn skierowany do badaczy, bibliotekarzy, działaczy kulturalnych i rodziców). Znaczące, że badacze – nie wymienieni w pierwszym tekście głównego redaktora – pojawiają się w tym zestawieniu na pierwszym miejscu, wyprzedzając bibliotekarzy, działaczy kulturalnych i rodziców, których umieszczono na końcu.

Hamelin

Historia *Hamelin* – najmłodszego włoskiego periodyku poświęconego rynkowi książki dziecięcej sięga 1996 roku, kiedy powstało stowarzyszenie o tej samej nazwie. Założyli je absolwenci Uniwersytetu w Bolonii, którzy pod kierunkiem profesora Antonio Faeti w Katedrze Literatury Dziecięcej pisali prace dyplomowe poświęcone tej tematyce. *Hamelin*, jest nawiązaniem do opowieści o Fleciście (Szczurołapie) z Hameln⁴¹. Emilio Varrà – jeden z założycieli stowarzyszenia – uzasadniał wybór nazwy tym, że w pełni oddaje ona ideę, że miasto pozbawione dzieci i dzieciństwa pozostaje bez przyszłości⁴².

³⁸ *Il Convitto Principe di Piemonte va in TV*, [online:] <http://www.inps.it/portale/default.aspx?itemdir=8925> [dostęp: 10.05.2015].

³⁹ E. Detti: *Il editoriale*, dz. cyt., s. 5.

⁴⁰ *La rivista*, [online:] <http://www.ilpepeverde.it/Index.html> [dostęp: 10.05.2015].

⁴¹ Antonio Faeti swoją najbardziej znaną rozprawę *Guardare le figure* rozpoczął cytatem z wiersza Roberta Browninga *The Pied Piper*. W jego rozważaniach flecistą z Hameln jest ilustrator, który uwodzi i oczarowuje dziecko zafascynowane odległymi obrazami, których nie jest w stanie w pełni zrozumieć i odczytać. (A. Faeti, *Guardare le figure*, Torino 2001, s. 10.)

⁴² E. Varrà, *Salvo chi legge*, rozm. przepr. E. Sarvieri, „IBC” 2010, nr 4 (XVIII), [online:] <http://rivista.ibc.regione.emilia-romagna.it/xw-201004/xw-201004-a0003> [dostęp: 10.05.2015].

Stowarzyszenie Kulturalne Hamelin działa w Bolonii od stycznia 1996 roku, dążąc do stworzenia dwustronnej zależności między produkcją kulturalną, a pedagogiką i do zakorzenienia literatury dziecięcej w szerszym kontekście, w wyobraźni całej zbiorowości, z jej marzeniami i językami, którymi się posługuje (kinem, muzyką, komiksem, obrazem, multimediami itd.)⁴³. Ta myśl znalazła swoje odzwierciedlenie także w czasopiśmie, którego pierwszy numer ukazał się w kwietniu 2001 roku. *Hamelin. Storie figure pedagogia* (Hamelin. Historie, obrazy, pedagogika) skupia się na badaniu współczesnej literatury dziecięcej i opisywaniu jej jako fenomenu, będącego w ścisłym związku z innymi wytworami kultury. Czasopismo ukazuje się trzy razy w roku, każdy z numerów ma charakter monograficzny, wszystkie artykuły poświęcone są jednemu zagadnieniu, które redakcja uznaje za najbardziej palące, najciekawsze lub niedostrzegane przez innych badaczy. Temat numeru umieszczany jest w podtytule. Do tej pory wśród poruszanych zagadnień znalazły się m.in.: dojrzewanie, współczesna literatura historyczna dla młodego odbiorcy, płeć, dzieciństwo jako tabu, seksualizm, imigranci.

Przez 10 lat swego istnienia Hamelin ukazywał się z niezwykle barwną pełnowymiarową ilustracją na okładce, a od innych czasopism odróżniała go przede wszystkim forma zewnętrzna – kwadratowy kształt zeszytu. Zmiany nastąpiły wraz z pojawieniem się numeru 30. w 2012 roku. Redakcja *Hamelin* podjęła decyzję zupełnie inną niż redakcje pozostałych czasopism i zredukowała liczbę kolorów oraz zmieniła format, który uległ „standaryzacji” (czasopismo zyskało format zbliżony do B5). Na okładce zagościły oszczędne w formie ilustracje wykonywane przez adeptów sztuki ilustratorskiej. Do pracy nad czasopismem zapraszani są młodzi ilustratorzy, którym jako „wyzwanie” składana jest propozycja zilustrowania całego zeszytu, z nadzieją, że współpraca z Hamelin przyczyni się do rozwoju kariery twórcy. Redakcja częściowo odeszła też od publikowania jedynie zeszytów tematycznych. Charakter monograficzny zachowały dwa pierwsze numery ukazujące się każdego roku, trzeci – miał być „rocznikiem”, podsumowaniem całego roku. W artykule wstępnym przedstawiając idee przyświecające tworzeniu podsumowania, przedstawiciele redakcji napisali: naturalnie naszym celem nie jest punktualne dostarczanie informacji, ale zamysł, aby przesłać pewne sygnały: jaka jest aktualna sytuacja? Jak ją można odczytać? Jakie kwestie są najpilniejsze? Jakie są powieści, książki obrazkowe, komiksy i filmy najważniejsze w minionym roku?⁴⁴

U progu XXI wieku, w czasach, gdy wszystkie media (także specjalistyczne periodyki) prześcigają się w błyskawicznym tworzeniu informacji i równie szybkim dostarczaniu jej do użytkownika, Hamelin postanawia się zatrzymać, aby utrwalić uciekającą chwilę, wychwycić załączki nowych idei, które być może za jakiś czas wpłyną na poglądy nowego pokolenia.

⁴³ *Hamelin Associazione Culturale. Curriculum*, [online:] <http://www.istitutocomprendisivoilbono.it/wp-content/uploads/2009/10/hamelin-cv.doc> [dostęp: 10.05.2015].

⁴⁴ *Editoriale*, „Hamelin” 2012, nr 30, s. 3.

Podsumowanie

Ożywienie w segmencie literatury dziecięcej, które rozpoczęło się we Włoszech w latach 50. XX wieku, z mniejszą i większą intensywnością trwało przez kolejne dziesięciolecia i po części, trwa do dziś. Na nieustannie zwiększającą się liczbę tytułów, nowych wydawnictw, inicjatyw związanych z czytelnictwem dzieci, badacze i twórcy reagowali tworzeniem ośrodków, centrów i stowarzyszeń, które skupiały osoby zainteresowane książką w rękach młodego czytelnika. Czasopisma, które w każdym dziesięcioleciu powstawały przy bibliotekach i innych instytucjach, zazwyczaj miały realizować dwa główne cele: przedstawienie wszystkim zainteresowanym problematyką literatury dziecięcej własnego punktu widzenia na zagadnienia z nią związane i/lub dostarczenie narzędzi badaczom i praktykom. W niniejszym artykule przedstawione zostały najważniejsze czasopisma, o największym zasięgu, które naukowcy i praktycy polecali sobie wzajemnie, jako cenne źródło informacji. Do roku 2012, grupę siedmiu czasopism (*LG Argomenti*, *Pagine Giovani*, *Andersen*, *LiBeR*, *Sfogliolibro*, *Il Pepeverde*, *Hamelin*), badacze określali mianem *pleiadi – sette sorelle* (plejady – siedem sióstr), „gwiazd” które rozświetlają i wskazują właściwy kierunek. Zawieszenie wydawania w 2012 roku *Sfogliolibro* wzbudziło zaniepokojenie w środowisku i zdawało się być sygnałem, że we współczesnym świecie, specjalistyczne czasopisma są formatem, na który nie ma miejsca i który już nie spotyka się z zainteresowaniem odbiorców czerpiących informację z innych – szybszych – źródeł. Czy jest jakiś sposób ratunku? Być może właściwą drogę obrała redakcja *Hamelin*, która zatrzymała się, wycofała z wyścigu z mediami elektronicznymi, zdecydowała się skupić na tym, co jest jednym z celów periodyków specjalistycznych – na refleksji nad opisywanymi zagadnieniami, nad zjawiskami i „fenomenami”, które rozbłyskują nagle, aby równie szybko się „wypalić” i zostać szybko zapomniane. *Hamelin* ma szansę utrwalić te kulturalne „meteoryty” i jednocześnie zostać prekursorem, wyznaczyć nowy kierunek w rozwoju czasopism specjalistycznych. Czy to kierunek właściwy? Czas pokaże.

Tab. 1. Zestawienie najważniejszych danych dotyczących czasopism omówionych w artykule

	LG Argomenti	Pagine Giovani	Andersen	LiBeR	Il Pepeverde	Hamelin
Data ukazania się pierwszego numeru	1965 – <i>Il Minuzzolo</i> 1976 – zmiana nazwy	1970	1982	1988	1999	2001
Instytucja/organizacja powiązana z czasopiśmem	Biblioteca Internazionale per Ragazzi „Edmondo De Amicis”	Gruppo di Servizio per la Letteratura Giovanile	–	Biblioteca Gianni Rodari	Gmina Anagni i Biblioteca Civica	Associazione Culturale Hamelin
Siedziba redakcji	Genua	Rzym	Genua	Campo Bisenzio	Anagni	Bolonia
Liczba zeszytów w roku	4	4	11	4	4	3
Sposób dystrybucji	Prenumerata i pojedyncze numery w wybranych księgarniach	Prenumerata	Prenumerata	Prenumerata i pojedyncze numery w wybranych księgarniach	Prenumerata	Prenumerata i pojedyncze numery w wybranych księgarniach
Cena	Prenumerata papierowa: 30 euro, cyfrowa: 20 euro Pojedynczy zeszyt papierowy: 8 euro, cyfrowy: 4 euro	30 euro	69 euro	44 euro Zeszyt: 15 euro	35 euro	30 euro Zeszyt: 8 euro
Wersja cyfrowa czasopisma	Od 2014 roku Kindle i epub – odpłatnie	W plikach pdf nieodpłatnie spisy treści i artykuły wstępne	Kilka wybranych artykułów dostępnych nieodpłatnie przez stronę WWW	Na stronie WWW nieodpłatnie dostępne recenzje (także archiwalne) i artykuły o działalności bibliotek	Zeszyty sprzed 2013 roku dostępne w plikach pdf. Cena pojedynczego zeszytu: 2,5 euro	Na stronie internetowej spisy treści i artykuły wstępne w plikach pdf.
Adres strony internetowej	Lgargomenti.it	Gruppoletteratura-giovanile.it	Andersen.it	Liberweb.it	Ilpepeverde.it	Hamelin.net

Źródło: opracowanie własne

Bibliografia

- Archinto R., *Perché un libro illustrato per bambini?*, [w:] *Raccontare ancora. La scrittura e l'editoria per ragazzi*, red. S. Blezza Picherle, Milano 2007, s. 251–262.
- Bartolini D., Pontegobbi R., *Rapporto sull'editoria per ragazzi*, „LiBeR” 2014, nr 104, s. 44.
- Belotti M., *Editoriale*, „Sfogliabro. La biblioteca dei ragazzi. Supplemento di Biblioteche oggi” 2012, nr 12, s. 2.
- Bernardinis A. M., *Storia e struttura del “Settore di Ricerca sulla Pedagogia della Lettura e Letteratura Giovanile” dell'Università di Padova*, „History of Education & Children's Literature” 2006, vol. I, no 2, 2006, s. 417–428.
- Bleza Picherle S., *È lo stile che fa la differenza*, [w:] *Raccontare ancora. La scrittura e l'editoria per ragazzi*, red. S. Blezza Picherle, Mediolan 2007, s. 191–222.
- Boero P., de Luca C., *La letteratura per l'infanzia*, Roma–Bari 2006.
- Boero P., *La sfida della scrittura: un trentennio di autori per l'infanzia* [w:] *Raccontare ancora. La scrittura e l'editoria per ragazzi*, red. S. Blezza Picherle, Milano 2007, s. 183–190.
- Bressan T., *La critica*, [w:] *Dove va la letteratura giovanile?*, red. S. Blezza, L. Sossi, Triest 1987, s. 33–40.
- Camicia C., *Trent'anni di „Pagine Giovani”*, „Pagine Giovani” 2007, nr I–III (131), s. 3.
- Cassini M., *„La mia biblioteca nel blu dipinto di blu”*, rozm. przepr. F. Rotondo, „La Stampa. Tutto Libri” 2011, nr 1758, s. 11.
- Cassini M., *Un orco in biblioteca...*, rozm. przepr. F. Langella, „Il nuovo schedario”, [online:] <http://www.marinocassini.it/salottoLangella.htm> [dostęp: 10.05.2015].
- Detti E., *Il editoriale*, „Il Pepeverde” 1999 nr 1, s. 4.
- Fava S., *Percorsi critici di letteratura per l'infanzia tra le due guerre*, Milano 2004, s. 325.
- Hamelin Associazione Culturale. *Curriculum*, [online:] <http://www.istitutocomprensivo-ilbono.it/wp-content/uploads/2009/10/hamelin-cv.doc> [dostęp: 10.05.2015].
- Rodari G., *Grammatica della fantasia. Introduzione all'arte di inventare storie*, San Dorglio della Valle 2010, s. 9–10.
- Roveda A., *Le panorama de la littérature de jeunesse en Italie aujourd'hui*, [online:] http://www.anselmoroveda.com/COLLOQUE_3_DEC_2009_Roveda_MARSEILLE.pdf [dostęp: 10.05.2015].
- Roveda A., *Osservatorio Andersen*, „Strade Magazine” 2013, nr 4, [online:] <http://strade-magazine.it/2013/03/21/osservatorio-andersen/> [dostęp: 10.05.2015].
- Storia del servizio bibliotecario*, [online:] <http://www.comune.campi-bisenzio.fi.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/1500> [dostęp: 10.05.2015].
- Varrà E., *Salvo chi legge*, rozm. przepr. E. Sarvieri, „IBC” 2010, nr 4 (XVIII), [online:] <http://rivista.ibc.regione.emilia-romagna.it/xw-201004/xw-201004-a0003> [dostęp: 10.05.2015].
- Volpi D., *“Il Gruppo di Servizio per la Letteratura Giovanile”. Animazione culturale per la lettura e per il libro*, „Proposte Educativa” 1992, nr 3, s. 50.

Drafts on the contemporary Italian magazines devoted to children literature (Italian children literature in the second half of the 20th century)

Abstract

The article describes the most important contemporary Italian magazines devoted to literature and book for the youngest reader. The main aim of this elaboration is to present the richness and diversity, as well as history of this segment of the Italian press market. In 2015 on the Apennine Peninsula there are 6 periodicals available nationwide, the oldest one of which exists continuously for 50 years, and many others stopped appearing in this period. The study used the annals of the described magazines, Internet websites of the periodicals and elaborations on the history of children's literature. The introduction presents the facts from the history of Italian children's literature starting from 1950s, then there is a short presentation of each magazine. There is a synthetic description of their origins, aims, functions and contents and setup. In the description emphasis was put on presenting the distinguishing features of each magazine. Attention was also paid to the activity of the institutions and people that initiated and directed the magazines. The most important information on each described periodical were included in a table positioned at the end of the article.

Key words: Italian magazines, children literature magazines, children literature, Italy

Agnieszka Maroń
Silesia University. Philology Department
Institute of Library Studies and Science Information
Reader and Information Culture Office

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Mariola Antczak

Kompetencje informacyjne uczestników finału Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej w świetle badań własnych

Rola bibliotek i bibliotekarzy w edukacji informacyjnej uczniów była w ostatnich latach przedmiotem wielu publikacji¹, ponadto badacze interesowali się również oceną konkretnych umiejętności w tym obszarze uczniów w Polsce i nie tylko².

Biblioteka szkolna to specyficzne miejsce, w którym powinien być czas nie tylko na wypożyczanie książek, rozbudzanie zainteresowań i zamiłowań czytelników, rozmowy z czytelnikami, ale również na pracę z uczniami uzdolnionymi. Zadaniem biblioteki szkolnej jest współpraca z nauczycielami przedmiotowymi w różnych zakresach, ale też realizacja własnych inicjatyw edukacyjnych. Najczęściej takimi dodatkowymi działaniami, wykraczającymi poza podstawowe obowiązki bibliotekarza szkolnego, są prowadzenie koła zainteresowań czy praca z młodzieżą nad gazetką szkolną.

W artykule postanowiono się skupić na ukazaniu nowej możliwości dla nauczycieli bibliotekarzy w zakresie pracy z uczniem zdolnym, którą stwarza inicjatywa pracowników wyższej uczelni – Olimpiada Bibliologiczna i Informatologiczna (BiI). Jednym z wielu celów, które ma w swoim regulaminie przedsięwzięcie (takich jak: rozbudzenie wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych zainteresowań związanych

¹ Por. m.in.: *Dzieci sieci. Raport z badań*, red. nauk. P. Siuda, G. D. Stunża, Gdańsk 2012; M. Antczak, *Rola bibliotek i bibliotekarzy szkolnych. Rola bibliotek i bibliotekarzy szkolnych w edukacji społeczeństwa informacyjnego na tle przeobrażeń oświatowych w Polsce w latach 1989–2007*, Łódź 2010; Taż, *Rola bibliotekarzy w nauczaniu umiejętności informacyjnych gimnazjalistów: wybrane zagadnienia*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, r. 78, z. 1, s. 58–71; Taż, *Bibliotekarze szkolni wobec nowych wyzwań edukacyjnych początku XXI w. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Biblioteka w przestrzeni edukacyjnej: funkcje i wyzwania w XXI wieku*, red. S. Skórka, Kraków 2013, s. 22–41; J. Jasiewicz *Kompetencje informacyjne młodzieży: analiza, stan faktyczny, kształcenie na przykładzie Polski, Niemiec i Wielkiej Brytanii*, Warszawa 2012; *Czas przemian – czas wyzwań. Rola bibliotek i ośrodków informacji w procesie kształtowania kompetencji współczesnego człowieka*, red. J. Jasiewicz, E. B., Zybert, Warszawa 2014; E. J. Kurkowska *Edukacja informacyjna w bibliotekach*, Warszawa 2012.

² Por. m.in.: J. Jasiewicz *Kompetencje informacyjne...*, dz. cyt., Warszawa 2012; K. Sijko, *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce. Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS*, Warszawa 2013, [online:] eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/ibe-raport-icils.pdf [dostęp: 24.05.2015],

z książką, informacją, kulturą czytelnicką i biblioteką, kształcenie i wychowywanie młodzieży do życia w społeczeństwie informacyjnym oraz traktowanie informacji jako szczególnego dobra niematerialnego) jest stworzenie okazji nauczycielom bibliotekarzom do pracy z uczniami o szczególnych uzdolnieniach³. Po raz pierwszy w Polsce praca z młodzieżą w ramach dodatkowych spotkań koncentrowałaby się w sposób szczególny wokół zarządzania informacją, czyli najważniejszej kompetencji jaką można zdobyć w toku edukacji. To wyraźny sygnał dla uczniów i społeczeństwa, że umiejętności, wiedza i szczególne postawy człowieka w zakresie pracy z informacją są pożądane, a podmiot je posiadający – wyróżniony i ceniony.

W świetle obowiązujących aktów prawnych, do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego na III i IV etapie edukacyjnym należą:

- czytanie – umiejętność rozumienia, wykorzystywania i refleksyjnego przetwarzania tekstów, w tym tekstów kultury, prowadząca do osiągnięcia własnych celów, rozwoju
- osobowego oraz aktywnego uczestnictwa w życiu społeczeństwa;
- umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi;
- umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania i krytycznej analizy informacji;
- umiejętność rozpoznawania własnych potrzeb edukacyjnych oraz uczenia się⁴.

A zatem w rozporządzeniu została podkreślona konieczność pracy nad kompetencjami informacyjnymi uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Nauczyciele bibliotekarze mają niezbędne kompetencje w zakresie uczenia: wyszukiwania, selekcjonowania, prezentowania, dokumentowania, selekcjonowania i przetwarzania informacji. Uczą się tego na studiach, podczas nich również zdobywają przygotowanie dydaktyczno-pedagogiczne, kwalifikujące ich jako najbardziej kompetentnych edukatorów w zakresie zarządzania informacją naszej młodzieży (również dzieci)⁵.

Nie zawsze nauczyciele bibliotekarze mieli czy mają okazję i pretekst do pracy we wskazanym obszarze z uczniami o szczególnych uzdolnieniach. Mogą to robić na przykład w ramach koła zainteresowań. Obecnie pojawiła się szczególna okazja i możliwość do realizacji tak ambitnych planów. Jest nią uczestnictwo w – stosunkowo nowej propozycji Katedry Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego – Olimpiadzie Bibliologicznej i Informatologicznej (od września 2013 r.). Wydarzenie to stwarza niebywałą motywację do osobistego

³ *Olimpiada Bibliologiczna i Informatologiczna 2013*, [online:] <http://www.olimpiada-bii.uni.lodz.pl/> [dostęp: 24.05.2015].

⁴ *Rozporządzenie MEN z 23 grudnia 2008 r., Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*.

⁵ M. Antczak, *Rola bibliotek i bibliotekarzy szkolnych w edukacji społeczeństwa informacyjnego na tle przeobrażeń oświatowych w Polsce w latach 1989–2007*, Łódź 2010.

rozwoju ucznia i poznania nowych zagadnień. To także szansa na zaspokojenie potrzeby satysfakcji i dowartościowania. Obie zaangażowane strony: zarówno nauczyciel jak i uczeń, mogą czerpać zyski z udziału w olimpiadzie i być może – ze zwycięstwa. Olimpiada to wspaniała okazja do bycia zauważonym (w przypadku ucznia i jego opiekuna) w szkole przez dyrekcję, koleżanki i kolegów oraz rodziców. Udział w olimpiadzie to dla obu zainteresowanych grup prestiż, okazja do skierowania zainteresowania wymienionych grup na bibliotekę i zawód bibliotekarza.

W tekście opublikowanym przez Ośrodek Rozwoju Edukacji – Zespół ds. budowania Krajowego Systemu Wspierania Zdolności i Talentów czytamy, że „Uczeń zdolny potrzebuje indywidualizacji w procesie nauczania. Ważnym zadaniem nauczyciela jest tworzenie programów, projektów i propozycji ciekawych zajęć, rozwijających zdolności uczniów o ponadprzeciętnym potencjale w codziennej pracy dydaktyczno-wychowawczej”⁶. Olimpiada stwarza takie potencjalne możliwości. Czego dowiadujemy się z cytowanego dokumentu o potrzebach ucznia zdolnego – że oczekuje: „wsparcia psychologicznego i pedagogicznego, odpowiedzialnego opiekuna – mentora, tutora, przewodnika, dużej, rozumnej swobody w działaniu, udziału w planowaniu ścieżki rozwoju [...], motywowania do pracy przez ocenianie i możliwość prezentowania osiągnięć, współpracy opiekuna z rodzicami, innymi nauczycielami, pedagogiem, psychologiem, osobami spoza szkoły pracującymi z uczniem, dbałości o jego rozwój osobisty”⁷. Realizację wszystkich z wymienionych oczekiwań daje udział ucznia w olimpiadzie.

Postanowiono zbadać kompetencje informacyjne uczniów szkół ponadgimnazjalnych – uczestników Olimpiady Bił, do czego inspirację stanowiła publikacja Kamila Sijko *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce*⁸. Planowanie badań opisano poniżej, w części metodologicznej.

Metodologia badań

Podrozdział ten poświęcono wskazaniu przedmiotu badań, omówieniu doboru grupy badawczej, celom, wykorzystanym metodom, ponadto podano planowany termin realizacji przedsięwzięcia.

Przedmiotem badań były kompetencje informacyjne wybranej grupy młodzieży ponadgimnazjalnej, specyficznej z kilku powodów: 1) szczególnie uzdolnionej, bowiem byli to finaliści olimpiady, 2) świadomie przygotowanej do realizacji zadań

⁶ *Kształcenie uczniów zdolnych – proponowane metody i formy pracy*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Zespół ds. budowania Krajowego Systemu Wspierania Zdolności i Talentów, CODN, 2009, [online:] <http://www.npseo.pl/data/documents/3/243/243.pdf> [dostęp: 24.05.2015].

⁷ Tamże, s. 4–5.

⁸ K. Sijko, *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce. Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS*, Warszawa 2013, [online:] eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/ibe-raport-icils.pdf [dostęp: 24.05.2015].

z zakresu zarządzania informacją w praktyce, ponieważ uczestnicy zostali poinformowani o formule III etapu olimpiady.

Cel badań ankietowych stanowiła ocena trudności proponowanych dla uczestników olimpiady zadań, dokonana zarówno przez nauczycieli (opiekunów), jak i uczniów. Celem nadrzędnym badań było poznanie stopnia realizacji wszystkich zadań z zakresu zarządzania informacją przez uczestników olimpiady oraz wyłonienie tych, które zostaną uznane przez obie grupy respondentów za najłatwiejsze oraz najtrudniejsze; miałyby to w konsekwencji prowadzić do porównania wystawionych ocen trudności zadań praktycznych w obu grupach badawczych. Zastanawiano się, czy ocena stopnia trudności zadania przez ucznia będzie w jakiś sposób związana z jego poprawnym rozwiązaniem, teoretycznie powinna. W toku badań planowano również uzyskać odpowiedź na pytanie jak wielu nauczycieli bibliotekarzy brało udział w przygotowaniach uczniów do Olimpiady.

Aby zweryfikować umiejętności informacyjne uczniów posłużono się testem kompetencji, który mieli realizować w ramach olimpiady wykorzystując dostęp do Internetu oraz jako narzędzie realizacji zadania – komputer. Do osiągnięcia celu związanego z oceną skali trudności proponowanych na teście zadań wybrano metodę sondażu diagnostycznego, jako technikę – ankietę. Uczniowie, zgodnie z planem, mieli oceniać skalę trudności zadań przy okazji ich realizacji, zakreślając ocenę na teście w specjalnie do tego zaaranżowanym obszarze; nauczyciele – w ramach specjalnych ankiet (poświęconych tylko tejże ocenie) – w trakcie olimpiady, w oddzielnej sali. Do podsumowania wyników testu wybrano metodę statystyczną.

Badania, zarówno ankietowe jak i testowe, zaplanowano na 17 kwietnia 2015 r. Był to dzień finału II edycji Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej.

Test kompetencji na potrzeby olimpiady opracowali: autorka artykułu oraz dr Grzegorz Czapnik z Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego. Zgodnie z przyjętymi założeniami miał zawierać pytania z zakresu wyszukiwania, selekcji, dokumentowania, przetwarzania i prezentowania informacji. Ostatecznie zaplanowano siedem zadań, na wykonanie których uczeń miał 40 minut⁹. Przy każdym poleceniu podano maksymalną, możliwą do zdobycia, liczbę punktów. Odpowiedzi do pytań otwartych należało wpisywać w pola tekstowe, w pytaniach z opcjami do wyboru – właściwe odpowiedzi zaznaczano kliknięciem myszy komputerowej. Wyniki swojej pracy uczniowie mieli zapisywać w formie elektronicznej w specjalnie przygotowanym pliku. Dodatkowym zadaniem dla uczniów była ocena trudności pytań w skali od 1 (bardzo łatwe) do 5 (bardzo trudne). W tym celu zamieszczono przy każdym pytaniu specjalną skalę, swoją ocenę uczeń zaznaczał kliknięciem myszy komputerowej. Wydrukowane

⁹ Testy były sprawdzane tego samego dnia przez Przewodniczącą i członków Komitetu Głównego Olimpiady BiI: Mariolę Antczak, Grzegorza Czapnika i Zbigniewa Gruszkę, aby można było ogłosić wyniki i wręczyć zwycięzcom nagrody. W czasie oczekiwania na rezultaty uczniowie zwiedzali pod opieką przewodnika Bibliotekę Wydziału Filologicznego. Wyniki ankiet nauczycieli oraz oceny skali trudności zadań wystawione przez uczniów były podsumowywane w późniejszym terminie przez Mariolę Antczak.

formularze z pytaniami oraz skalą oceny pytań przygotowano również dla nauczycieli-opiekunów. Ich zadaniem nie było rozwiązywanie zadań, a jedynie ocena skali ich trudności.

W pierwszym zadaniu uczniowie mieli zapisać plik na pulpicie komputera, nazywając go swoim nazwiskiem i imieniem według podanego wzoru, np. KłosRyszard.doc. Za poprawne zastosowanie się do polecenia finalista mógł otrzymać 1 pkt. Jeżeli plik był zapisany pod imieniem i nazwiskiem lub inaczej – uczeń nie otrzymywał punktu. Jeżeli dane na koniec pracy nie zostały zapisane i musiał to uczynić nadzorujący grupę pracownik Katedry – podobnie nie przyznawano punktu.

Drugie polecenie było związane z wyegzekwowaniem od uczniów zapisu biogramu Wisławy Szymborskiej. Należało przygotować dokładnie pięć zdań, wykorzystując do tego przynajmniej trzy różne dokumenty źródłowe dostępne *online*. Oczekiwano od ucznia selekcji informacji i punktowano najważniejsze dane: daty urodzin i śmierci poetki, określenie kim była (np. poetka, eseistka, krytyk literacki, felietonistka itp.), podanie roku i informacji o przyznaniu nagrody Nobla i na koniec – podanie przynajmniej jednego tytułu utworu lub tomiku wierszy. Uznano, że te informacje są podstawowe i pozwalają jednoznacznie określić, kim była Szymborska. W zadaniu sprawdzano umiejętność selekcji informacji oraz dokładne ustosunkowanie się do wytycznych – zapisanie biogramu dokładnie w pięciu zdaniach, za co przyznawano 1 pkt. Za każdą z powyżej wyszczególnionych informacji również przyznawano po 1 punkcie. W sumie za to zadanie olimpijczyk mógł uzyskać 5 pkt.

Trzecie i czwarte zadania miały na celu weryfikację umiejętności dokumentowania źródeł informacji: elektronicznych i w formie piśmienniczej. Nie sprawdzano prawidłowej kolejności umieszczania danych w opisie, a jedynie uwzględnienie niezbędnych jego elementów.

W trzecim poleceniu poproszono uczniów o sporządzenie opisu bibliograficznego, wykorzystanych do przygotowania biogramu Szymborskiej, źródeł informacji. Punktowano podanie autora tekstu bądź hasła z encyklopedii lub słownika, tytułu tekstu lub nazwy strony, adresu internetowego oraz daty dostępu. Za każdą z tych danych uczeń mógł otrzymać 0,5 pkt., czyli mnożąc przez trzy źródła, za to zadanie – maksymalnie 6 pkt.

Czwarte polecenie było związane z podaniem niezbędnych elementów opisu, które powinny się pojawić przy opisie źródła w formie piśmienniczej. Oczekiwano podania: autora, tytułu, numeru wydania, roku wydania oraz ISBN. Za każdą z tych informacji uczeń otrzymywał po jednym punkcie, a zatem w sumie mógł otrzymać za poprawne wykonanie tego zadania 5 pkt.

W kolejnych poleceniach – piątym i szóstym – planowano zweryfikować umiejętność publikowania pozyskanych informacji w formie prezentacji Power Point. Ponieważ czas wykonania zadania nie pozwalał na wykonanie prezentacji, zapytano uczniów o zawartość danych na pierwszym slajdzie oraz o to, jakie informacje

powinny się bezwzględnie znaleźć w tak opracowanym materiale. Oba pytania miały charakter zamkniętych. Pośród kafeterii propozycji do wyboru w przypadku pierwszego slajdu prezentacji, oprócz prawidłowych danych, zamieszczono także błędne. Do nich należały: spis prezentowanych zagadnień, adres e-mail autora, bibliografia. Za zakreślenie tych odpowiedzi finalista otrzymywał punkty ujemne, za zaznaczenie prawidłowych danych – po 1 punkcie. Maksymalnie za to ćwiczenie można było uzyskać 4 pkt. Zgodnie ze standardami, autorzy testu przyjęli, że na pierwszym slajdzie prezentacji powinny się znaleźć: imię i nazwisko autora prezentacji, data wygłaszania/opracowania prezentacji, instytucja, którą reprezentuje autor oraz tytuł opracowania. W punkcie 6 poproszono o podanie elementów, które bezwzględnie powinny się znaleźć w prezentacji. Do takich zaliczono: imię i nazwisko autora prezentacji, jej tytuł, datę wygłoszenia/opracowania prezentacji, instytucję, z którą jest związany autor, spis prezentowanych zagadnień, podsumowanie, bibliografię. Elementem, który autorom testu przysporzył wątpliwości, było podanie danych kontaktowych autora prezentacji (adresu e-mail). Nie do końca jest do informacji bezwzględnie wymagana, z drugiej strony, jeżeli publikujemy lub wygłaszamy referat, wykorzystując prezentację, powinniśmy oczekiwać polemiki z odbiorcami tekstu. Do tego jednak zmierzamy, opracowując i przetwarzając pozyskane informacje. Ostatecznie uznano, że zaznaczenie tego elementu będzie również punktowane, natomiast za brak jej podania nie będą przyznawane punkty ujemne. Takie natomiast planowano w przypadku wskazania odpowiedzi: wiek autora prezentacji – danej zupełnie zbędnej oraz cytatów – które mogą zostać zamieszczone w prezentacji, nie są jednak bezwzględnie wymagane. Podsumowując za to zadanie uczeń mógł otrzymać maksymalnie 3,5 pkt., po 0,5 pkt za prawidłowe zaznaczenie właściwego elementu.

Ostatnie zadanie – 7 – było rozbudowane i miało na celu sprawdzenie umiejętności wyszukiwania informacji z wykorzystaniem specjalistycznych baz danych. Do takich zaliczono: Przewodnik Bibliograficzny, FBC, ISAP, KaRo, INNOPAC, FIDKAR. W poleceniu zamieszczono sześć szczegółowych pytań (poleczeń), na które nie można było znaleźć odpowiedzi wykorzystując jedynie pole wyszukiwawcze w przeglądarce Google do wpisania słów kluczowych. Finaliści zostali poproszeni przez organizatorów, by zapoznać się z wymienionymi bazami danych. Za każdą poprawną odpowiedź uzyskiwano po jednym punkcie. Tutaj nie przyznawano punktów ujemnych. Maksymalnie za to zadanie było 6 pkt. Ze szczegółowym wykazem pytań można zapoznać się analizując załącznik. Poprawna realizacja całego testu kompetencji, z uwzględnieniem pierwszego polecenia dotyczącego zapisu pliku w poprawnej formie, dawała okazję do zdobycia 30,5 pkt.

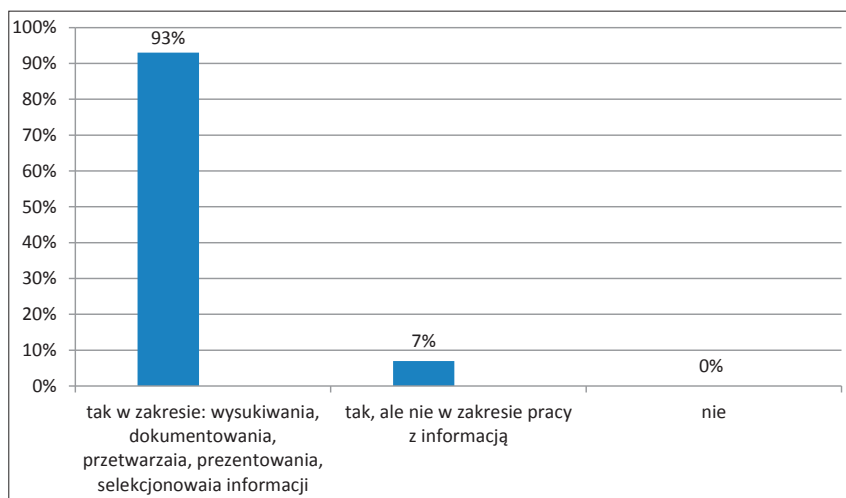
Omówienie wyników badań

Test kompetencji zrealizowano zgodnie z planem 17 kwietnia 2015 r. Wzięło w nim udział 23 uczniów 14 szkół ponadgimnazjalnych, jedna osoba spośród

wytypowanych finalistów nie dotarła. Opiekę nad olimpijczykami roztoczyło 14 nauczycieli i wszyscy oni wzięli udział w badaniach. Uczniowie podczas III etapu olimpiady zostali podzieleni na dwie grupy: połowa realizowała część teoretyczną, pozostali – praktyczną (test kompetencji) w pracowni komputerowej, potem grupy zamieniły się.

Udział nauczycieli bibliotekarzy w przygotowaniu finalistów do olimpiady

Podczas gdy uczniowie pisali testy lub odpowiadali na pytania w części teoretycznej, nauczycielom zostały wręczone anonimowe ankiety, zawierające pytania testowe przygotowane dla olimpijczyków z prośbą o ocenę skali ich trudności od 1 do 5. Ponadto opiekunowie otrzymali ankiety, w których zostali zapytani czy są nauczycielami bibliotekarzami, nauczycielami innego przedmiotu czy też kimś innym. Poproszono ich również, aby zadeklarowali, jaki udział – według ich wiedzy – miał w tym przedsięwzięciu nauczyciel bibliotekarz (o ile nim nie byli). W ankiecie wzięło udział 14 nauczycieli, z których 79% stanowili nauczyciele bibliotekarze, 36% – nauczyciele przedmiotowi (możliwe były podwójne kwalifikacje) i 7% – nie przynależało do żadnej z wymienionych grup. Prawie wszyscy ankietowani opiekunowie – 93% – brali osobisty udział w przygotowaniu olimpijczyków do zawodów. Wszyscy respondenci potwierdzili, że do olimpiady przygotowywali uczniów nauczyciele bibliotekarze (nawet, jeżeli ich nie było na sali), 93% z nich skupiło się w tym na zagadnieniach związanych z zarządzaniem informacją: wyszukiwaniem, selekcjonowaniem, opracowywaniem, dokumentowaniem, a zaledwie 7% skoncentrowało się na innych zagadnieniach (por. Wykres 1).

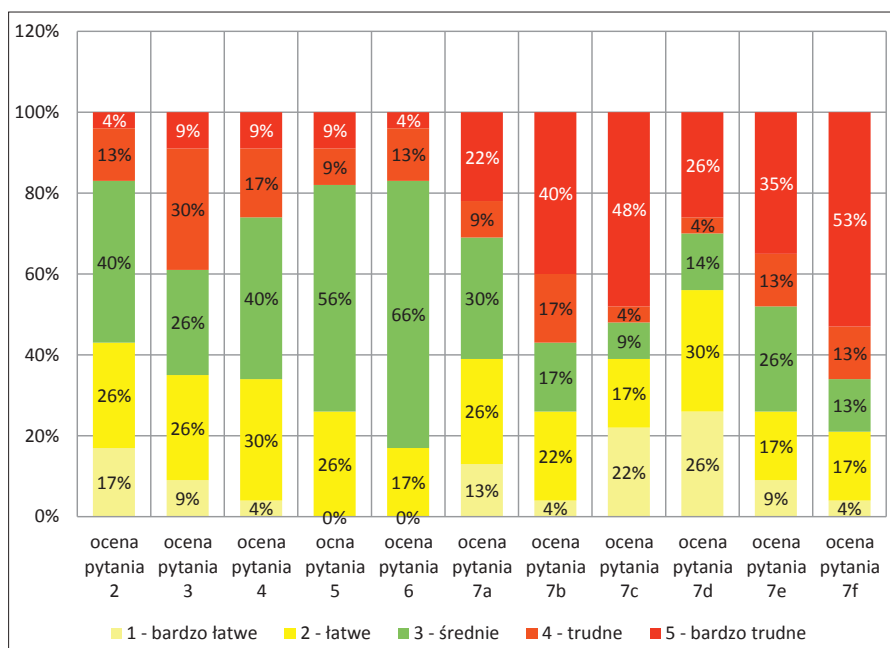
Wyk. 1. Przygotowywanie uczniów do Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej przez nauczycieli bibliotekarzy (N=14)

Źródło: opracowanie własne na podst. zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Z wyników przeprowadzonych badań można wnioskować, że nauczyciele bibliotekarze angażowali się w kształcenie kompetencji informacyjnych olimpijczyków.

Ocena skali trudności poszczególnych zadań przez nauczycieli i uczniów

Jak wspomniano, nauczycieli poproszono również o ocenę skali poziomu trudności poszczególnych zadań od 1 – bardzo łatwe do 5 – bardzo trudne. Identyczne pytania zadano również olimpijczykom. Na wykresach 2 i 3 zgromadzono odpowiednie dane, odzwierciedlające oceny nauczycieli i uczniów.

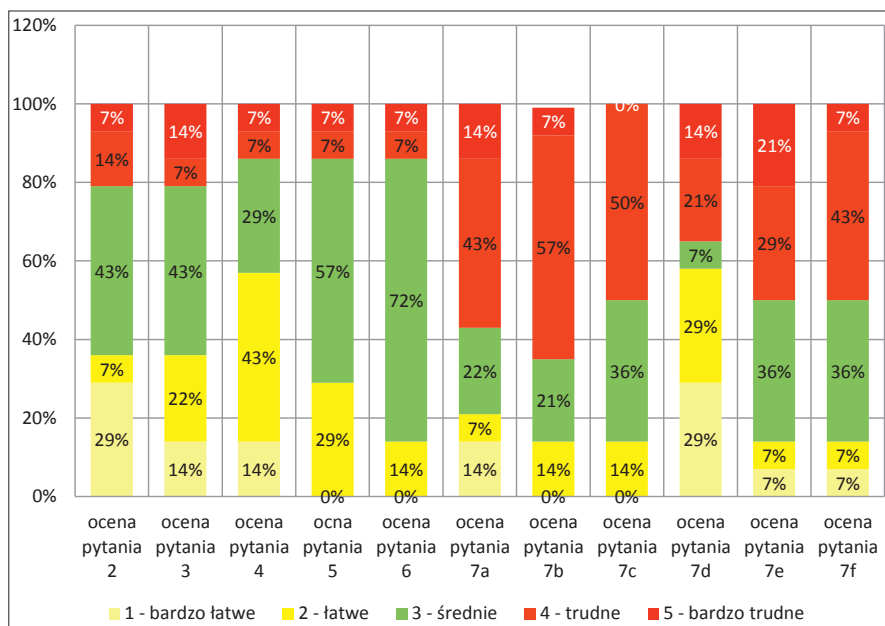

Wyk. 2. Ocena skali trudności poszczególnych pytań części praktycznej na Olimpiadzie Bibliologicznej i Informatologicznej przez uczniów (Nu=23)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Analizując dane zamieszczone na wykresach 2 i 3, można zauważyć, że oceny uczniów pokrywały się tylko częściowo z ocenami nauczycieli. Zadania uznane przez nauczycieli za najłatwiejsze (po 29% wskazań) to: 2 i 7d (treść poszczególnych pytań - porównaj załącznik), przez uczniów: 7d (26%, a zatem podobne do nauczycieli) i 7c (22%). Najtrudniejsze dla uczniów były natomiast polecenia: 7f (53%), 7c (48%) i 7b (40%), dla nauczycieli zaś – 7e (21%). W ocenie nauczycieli i uczniów zadania polegające na wyszukiwaniu informacji cechowały się zróżnicowanym stopniem

trudności, w zależności od tego, z jakiej bazy należało skorzystać. Zdaniem obu grup ankietowanych największy problem sprawiły bazy: FIDKAR, FBC i KaRo.

Wyk. 3. Ocena skali trudności poszczególnych pytań części praktycznej na Olimpiadzie Bibliologicznej i Informatologicznej przez nauczycieli (Nn=14)

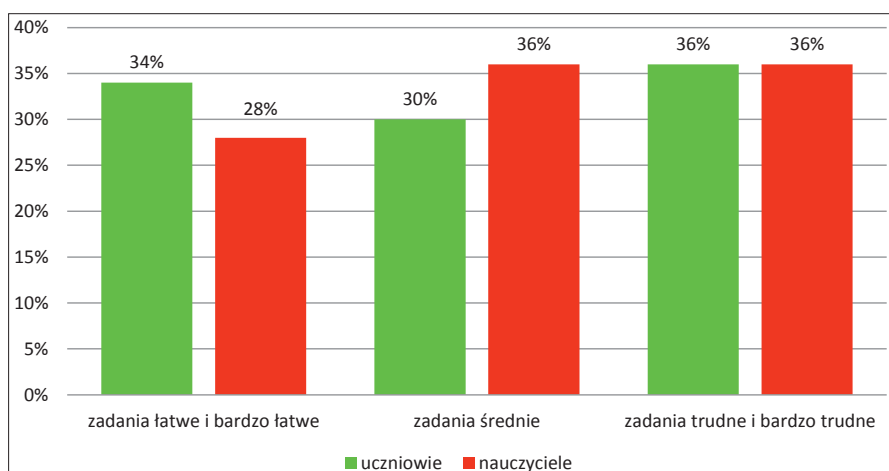
Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Nauczyciele i uczniowie byli zgodni co do średniej trudności zadań, i chociaż wskaźniki procentowe się różniły, to w obu przypadkach najczęściej do takich poleceń zaliczano pyt. 5 i 6 (odpowiednio uczniowie: 56% i 66% i nauczyciele: 57% i 72%). Było to zadanie dotyczące prezentowania danych w postaci prezentacji Power Point. Analizy dowodzą, że częściej za średniej trudności zadanie uznawano to, polegające na ustaleniu elementów, które powinny się znaleźć na pierwszym slajdzie prezentacji niż wymienienie informacji, które powinny się bezwzględnie znaleźć w całości opracowania. Pozostali respondenci, zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli, skłaniali się raczej do zaliczenia obydwu pytań do łatwych niż do trudnych.

Najłatwiejsze, zdaniem uczniów i nauczycieli, było zadanie polegające na wyszukiwaniu informacji w akcie prawnym pochodzącym z bazy ISAP (lub innej); nauczyciele za takie uznali również polecenie sporządzenia opisów bibliograficznych wykorzystanych przy formułowaniu biogramu źródeł. Do najtrudniejszych zadań uczniowie zaliczyli również to, należące do kategorii wyszukiwania, polegające na podaniu informacji, która z baz dostępnych w wyszukiwarce FIDKAR rejestruje *Życie książki* Jana Muszkowskiego (większość nauczycieli zaliczyła to polecenie do

trudnych, ale nie bardzo trudnych). Nauczyciele jako najtrudniejsze sklasyfikowali zadanie również polegające na wyszukiwaniu informacji, ale z wykorzystaniem bazy danych Karo. Należy podkreślić, że uczniowie też nie uznawali tego pytania za łatwe i gdyby zliczyć wskaźniki procentowe odpowiedzi trudne i bardzo trudne, to zarówno wśród uczniów jak i nauczycieli mielibyśmy podobny wskaźnik procentowy – tj. około 50%.

Porównując dane dotyczące oceny wszystkich zadań przez wszystkich respondentów (por. Wykres 4), zwraca uwagę podobieństwo w ocenach poleceń testowych obu grup badawczych: nauczycieli i uczniów. Niewielkie różnice we wskaźnikach procentowych świadczą o podobnym odbiorze trudności całego testu. Są one jednocześnie dowodem na to, że test nie został oceniony równomiernie, i – zdaniem obu grup ankietowanych – było w nim w tych samych proporcjach: 1) zadań łatwych i bardzo łatwych, 2) zadań ocenionych jako średnie oraz 3) poleceń trudnych i bardzo trudnych. W poszczególnych kategoriach odnotowano wskaźniki procentowe oscylujące wokół 30%.

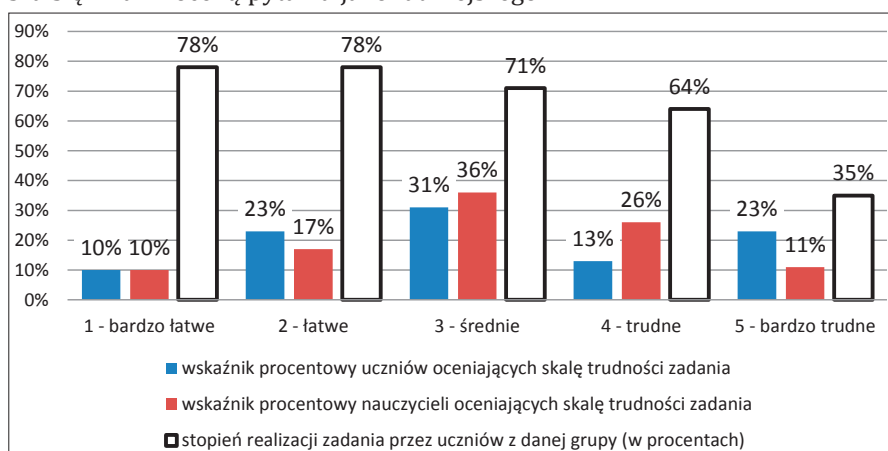
Wyk. 4. Ocena skali trudności wszystkich zadań: porównanie ocen nauczycieli (Nzn=253) i uczniów (Nzu=154) N – liczba wszystkich ocen wszystkich zadań dokonana przez wszystkich respondentów z danej grupy

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Zbiorcze zestawienie ocen stopnia trudności pytań testowych i skuteczności ich poprawnej realizacji zaprezentowano na wykresie 5. Zamieszczono w nim wskaźniki oceny skali trudności zadań nadane przez nauczycieli i uczniów oraz wskaźniki odzwierciedlające stopień realizacji poszczególnych zadań przez uczniów (z danej grupy ocen).

Jak można zauważyć analizując dane na wykresie, nie wszyscy finaliści, którzy zaznaczyli zadanie jako bardzo łatwe lub łatwe, poradzili sobie z jego rozwiązaniem. W obu wypadkach takich uczniów było 78%. Ciekawie wypada również

porównanie wskaźników procentowych tych olimpijczyków, którzy zaklasyfikowali polecenie jako trudne lub bardzo trudne. Należałoby się spodziewać, że w świetle takiej oceny niewielu z nich poradzi sobie z poprawnym rozwiązaniem zadania. Tymczasem spośród tych, którzy cenili zadanie jako trudne aż 64% rozwiązało je poprawnie; spośród tych, którzy oznaczyli je jako bardzo trudne ponad jedna trzecia poradziła sobie z właściwym wynikiem. A zatem ocena trudności zadania nie zawsze szła w parze z jego wykonaniem, chociaż można zauważyć, że mimo wszystko wskaźnik procentowy uczniów prawidłowo realizujących zadanie zwiększa się wraz z oceną pytania jako łatwiejszego.

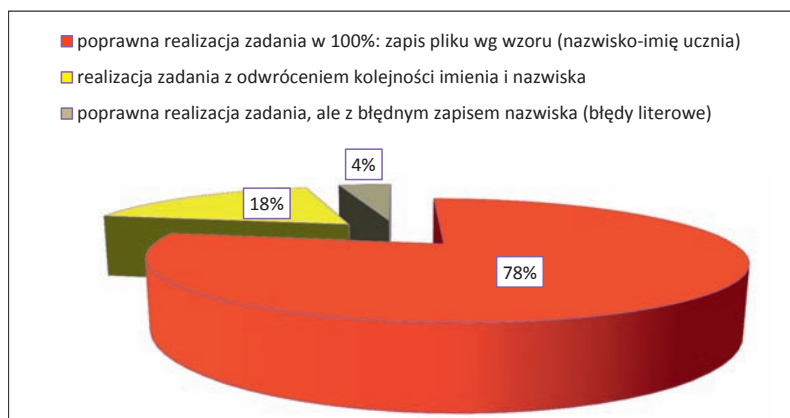

Wyk. 5. Ocena skali trudności wszystkich pytań części praktycznej Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej przez nauczycieli (Nn=14) i uczniów (Nu=23) w odniesieniu do stopnia ich realizacji przez daną grupę uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Podsumowując tę część badań należy podkreślić, że, oceny skali trudności poszczególnych zadań przez nauczycieli i uczniów pokrywały się jedynie częściowo. Ocena całościowa skali trudności pytań testowych obu grup ankietowanych wypadła natomiast niemalże identycznie. W każdej kategorii: 1) pytania trudne (i bardzo trudne), 2) średnio trudne i 3) łatwe (i bardzo łatwe) odnotowano proporcjonalnie podobną liczbę wskazań. W skali całego testu można zauważyć, że im w opinii uczniów zadanie było trudniejsze, tym więcej spośród nich miało kłopot z jego rozwiązaniem.

Poprawny zapis pliku z wypełnionym testem był dla uczestników olimpiady okazją do zgromadzenia 1 punktu. Przyznawano go za zapisanie danych na koniec wypełniania formularza oraz za zastosowanie się do wytycznych, wedle których zapisu należało dokonać zgodnie z podanym wzorem, rozpoczynając od swojego nazwiska, np. KłosRyszard.doc. Polecenie wydawało się proste, jednak poprawnie wykonało je 78% finalistów (por. Wykres 6). Pozostali odwracali kolejność imienia i nazwiska lub też zapisywali pliki z błędami literowymi.

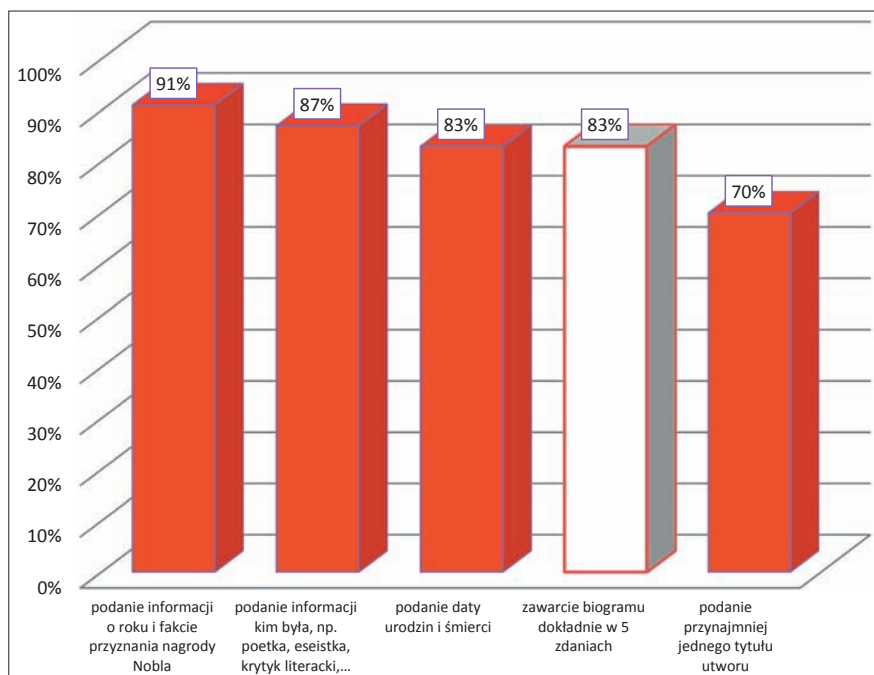
Wyk. 6. Zadanie nr 1 – Zapis pliku według podanego wzoru: rozkład procentowy poprawności realizacji zadania przez uczniów (N=23)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Zauważone błędy prawdopodobnie wynikały z nieuwagi lub też niezbyt dokładnego zapoznania się z poleceniami. Być może uczniom wydawało się, że nie ma to znaczenia, czy podadzą swoje imię czy nazwisko w pliku jako pierwsze.

Podsumowując, poprawnie zapisać plik według wskazówek potrafiło około trzech na czterech uczniów. Chociaż wskaźnik można określić jako wysoki, dla specyficznej grupy uczniów – uzdolnionych, przygotowanych do etapu finałowego olimpiady, należałoby go sklasyfikować jako nie w pełni satysfakcjonujący.

Drugie zadanie w części praktycznej polegało na napisaniu krótkiego (5 zdań) biogramu W. Szymborskiej z wykorzystaniem do tego celu przynajmniej trzech źródeł informacji dostępnych *online*. Okazało się, że najczęściej podawaną informacją przez uczniów była ta, która dotyczyła przyznania poetce nagrody Nobla (91% odpowiedzi), (por. Wykres 7). Co ciekawe była ona częściej podawana niż daty urodzin i śmierci noblistki (83%). Drugim, najczęściej pojawiającym się elementem opisu była informacja kim była Szymborska (87%). Tytuły utworów autorki podawało 7 na 10 uczniów. Zastanawiano się przygotowując test, czy młodzież „przeklei” informacje z Wikipedii czy też zastosuje się do polecenia i preselekcjonuje treści, ograniczając wypowiedź do 5 zdań. Biogram Szymborskiej zamieszczony w Wikipedii został tak skonstruowany, że gdyby przekleić pierwsze pięć zdań, w biogramie nie znalazłyby się wymagane przez organizatorów dane. Uczniowie natomiast nie dostali dodatkowych wskazówek co do preferowanych treści i decyzję o danych priorytetowych musieli podjąć sami. Tym bardziej zadowolenie organizatorów spowodował fakt zastosowania się do tej części polecenia aż 83% uczestników (por. Wykres 7).

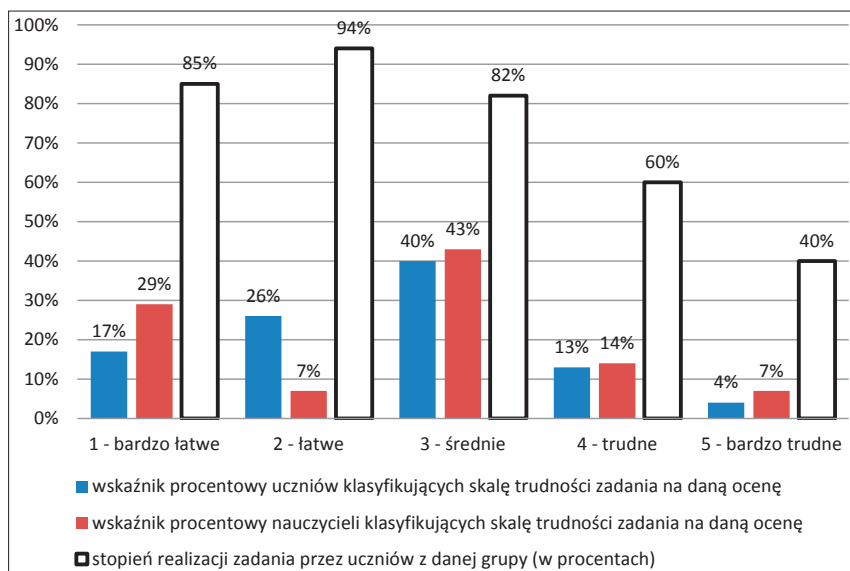
Wyk. 7. Zadanie nr 2 – Informacje na temat Wisławy Szymborskiej, które powinny znaleźć się w jej biogramie w wyniku selekcji: rozkład procentowy uczniów udzielających prawidłowych odpowiedzi w zakresie poszczególnych danych (Nu=23)

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Zadanie drugie zostało ocenione przez większość uczestników jako średniej trudności (por. Wykres 8). Jedynie 17% uczniów zaliczyło je do trudnych lub bardzo trudnych. Podobnego zdania byli nauczyciele – łącznie 21%. Można zauważyć, że im zadanie uznane było za trudniejsze, tym mniejsza grupa uczniów je realizowała. Mniejszy odsetek stanowiły oceny klasyfikujące to polecenie jako bardzo łatwe. Spośród tej grupy wywiązało się z zadania 85% finalistów, więcej – bo 94% – wykonało polecenie spośród tych, którzy ocenili zadanie jako łatwe.

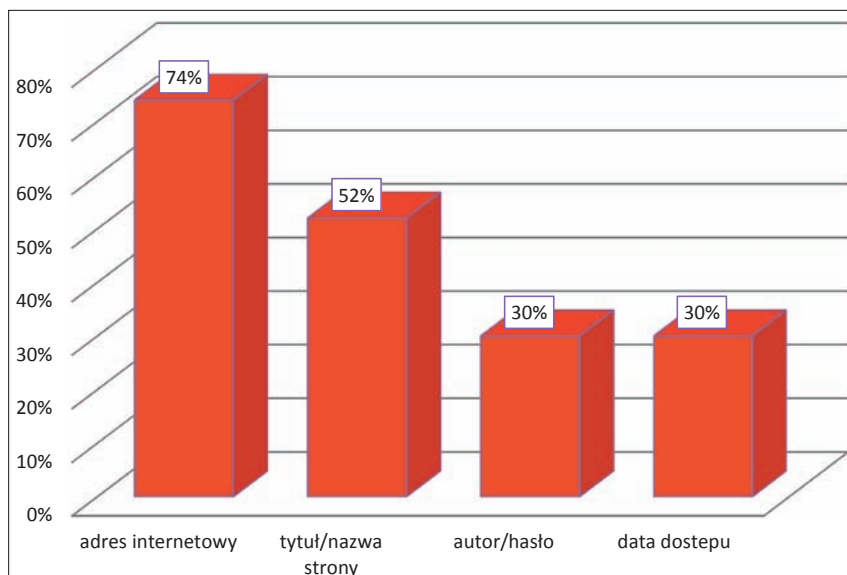
Podsumowując, nauczyciele i uczniowie byli raczej zgodni w ocenie trudności pytania i większość respondentów z obu grup sklasyfikowało je jako średniej trudności. Im zadanie oceniane było przez daną grupę uczniów jako trudniejsze, tym odnotowano mniejszy wskaźnik procentowy tych, którzy je zrealizowali poprawnie; z małym wyjątkiem: więcej uczniów rozwiązało poprawnie zadanie spośród tych, którzy zaklasyfikowali polecenie jako łatwe niż bardzo łatwe. Większość uczniów nie miała problemu ze sporządzeniem biogramu W. Szymborskiej, zapisywała go w wymaganych 5 zdaniach, podając oczekiwane w toku selekcji dane. Polecenie zostało zrealizowane w 83%¹⁰.

¹⁰ Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w wymienionych 5 kategoriach w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli $N=23 \times 5=115$.

Wyk. 8. Ocena skali trudności zadania nr 2 przez uczniów (Nu=23) i nauczycieli (Nn=14) w odniesieniu do stopnia jego realizacji przez daną grupę uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

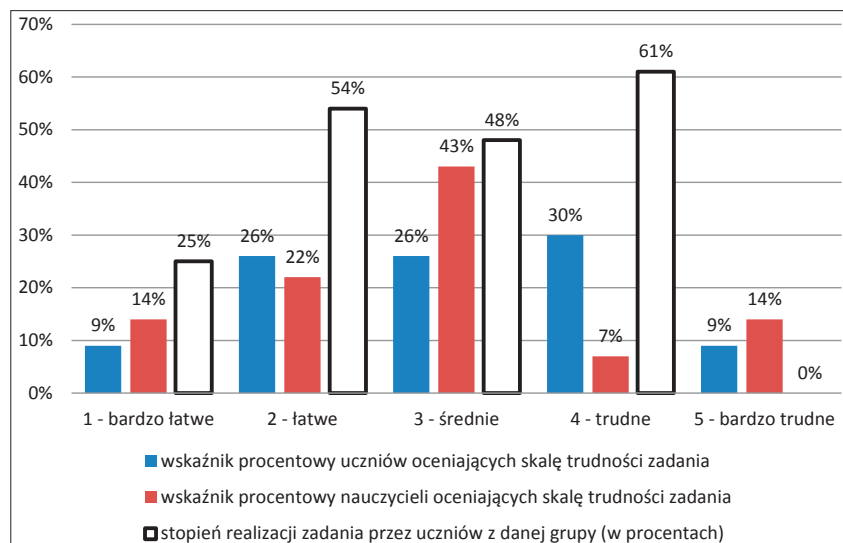

Wyk. 9. Zadanie nr 3 – Dane bibliograficzne, które uczeń powinien uwzględnić w opisie źródła internetowego: rozkład procentowy uczniów (Nu=23) wskazujących prawidłowe elementy

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Zadanie trzecie polegało na sporządzeniu opisów bibliograficznych wykorzystanych do przygotowania biogramu Szymborskiej tekstów. Punktowano podanie adresu internetowego i daty dostępu oraz autora tekstu lub hasła (w przypadku encyklopedii lub słownika), jak również tytułu artykułu, strony internetowej, encyklopedii itp. Najczęściej uczniowie podawali adres internetowy (74%; por. Wykres 9), około połowa uwzględniła tytuł lub nazwę strony. Autora tekstu oraz datę dostępu zamieszczano raczej rzadko, pamiętał o tym zaledwie co trzeci finalista.

Zadanie ocenione przez większość uczestników jako średnie, łatwe a nawet bardzo łatwe, często nie było wykonywane poprawnie (por. Wykres 10). Trudno było odnaleźć wyraźną zależność między określeniem skali trudności pytania przez finalistów a poprawnym jego rozwiązaniem. Dobrych rozwiązań zadania szukano na potrzeby badań (nie tak jak w podsumowaniu testu na potrzeby olimpiady) wśród wszystkich elementów spośród trzech opisów i zaliczano jako poprawną odpowiedź tę, która pojawiała się chociażby w jednym z nich. Najczęściej właściwe elementy podawali ci uczniowie, którzy klasyfikowali zdanie jako trudne (61% poprawnych). Trafnie natomiast oceniła je grupa uważających je za bardzo trudne – nikt spośród nich nie podał dobrych odpowiedzi. Wbrew oczekiwaniom spośród 9% grupy uczniów klasyfikujących zadanie jako bardzo łatwe – radził z nim sobie jedynie jeden na czterech.

Wyk. 10. Ocena skali trudności zadania nr 3 przez uczniów (Nu=23) i nauczycieli (Nn=14) w odniesieniu do stopnia jego realizacji przez daną grupę uczniów

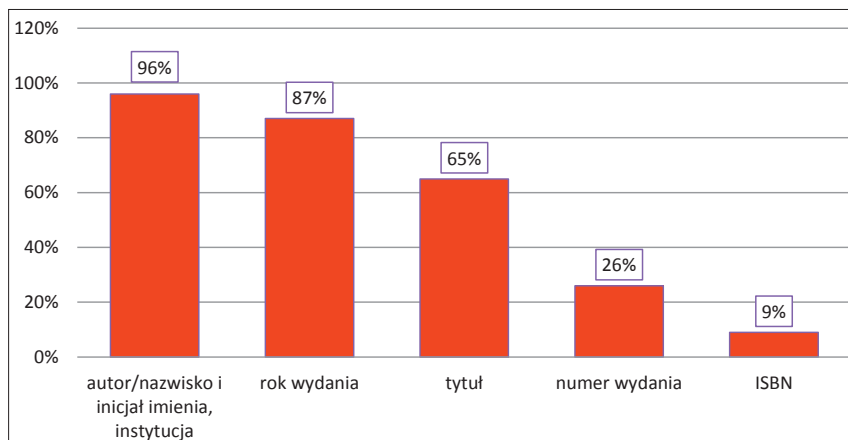
Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Najwyższą dysproporcję między oceną zadania przez uczniów i nauczycieli można było odnotować w przypadku klasyfikacji w kategorii „trudne”. Za takie uznało je o 23% więcej uczniów niż nauczycieli. Ci z kolei częściej oceniali je na

średnie (43%), różniąc się tym samym w ocenie od uczniów, których było o 17% mniej.

Podsumowując, nauczyciele i uczniowie nie byli zgodni w ocenie trudności pytania w kategoriach średnie i trudne. Więcej nauczycieli zaliczało je do średniej trudności, dla uczniów było ono natomiast trudne. Nie można było też znaleźć zależności między oceną zadania przez daną grupę uczniów a wskaźnikiem procentowym tych, którzy je zrealizowali poprawnie. Większość uczniów nie miała problemu z podaniem adresu internetowego wśród elementów opisu, 52% podawało tytuł lub/i nazwę strony, niestety większość ograniczała się do wymienionych elementów nie rozbudowując opisu. Polecenie zrealizowano w 47%¹¹.

Pytanie czwarte także zostało skonstruowane tak, aby zweryfikować kompetencje dotyczące dokumentowania informacji, a ściślej – sporządzania opisu bibliograficznego dokumentu piśmienniczego. Nie oceniano poprawnej kolejności elementów opisu, a jedynie jego występowanie. Punktowane było uwzględnienie takich elementów, jak: autor, tytuł, numer wydania, rok wydania i ISBN. Prawie wszyscy uczestnicy (96%; por. Wykres 11) uznali, że w takim opisie bibliograficznym powinno się podać autora, prawie 10% mniej pamiętało o roku wydania; ponad połowa (65%) nie zapomniała o tytule; 26% uczniów podawało wśród elementów opisu numer wydania, zważywszy jednak na specyfikę tego elementu można uznać, że to często. Młodzież najczęściej pomijała w opisie ISBN (podało ten element 9%), który w normach dotyczących sporządzania bibliografii załącznikowych wymieniany jest dla dokumentów piśmienniczych od 2002 r. jako obowiązkowy.

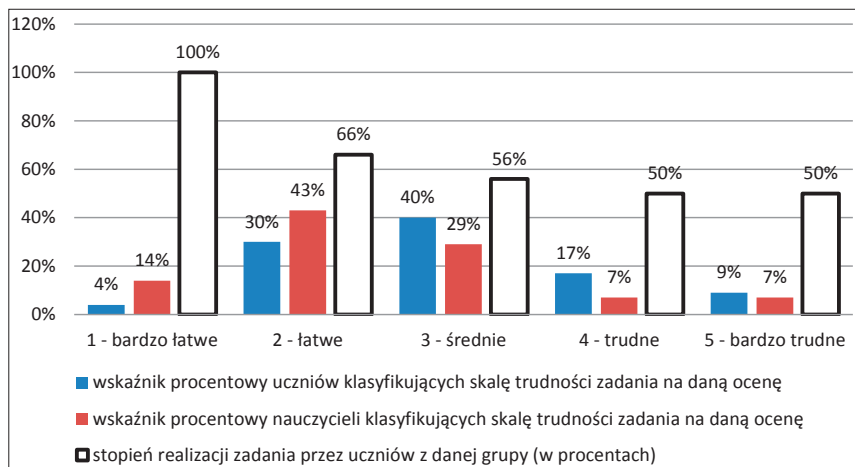

Wyk. 11. Zadanie nr 4 – Elementy opisu bibliograficznego drukowanego źródła informacji: rozkład procentowy uczniów (Nu=23) wskazujących prawidłowe elementy

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

¹¹ Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w wymienionych 4 kategoriach w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli $N=23 \times 4=92$.

Zadanie nr 4 przez 43% nauczycieli zostało ocenione jako łatwe. Takie samo zdanie miało jednak o 13% uczniów mniej. Częściej uważali je natomiast jako średniej trudności (40%), którą to ocenę podzieliło o 11% mniej nauczycieli (por. Wykres 12). Pomiedzy oceną skali trudności zadania przez uczniów a jego realizacją dało się zauważyć wyraźną zależność, i tak – zgodnie z oczekiwaniami – im zadanie łatwiejsze w ocenie uczniów - tym większa grupa je realizowała poprawnie. Polecenie ocenione jako „trudne” lub „bardzo trudne” w obu kategoriach zostało wykonane poprawnie przez połowę danej grupy uczniów.

Wyk. 12. Ocena skali trudności zadania nr 4 przez uczniów ($N_u=23$) i nauczycieli ($N_n=14$) w odniesieniu do stopnia jego realizacji przez daną grupę uczniów

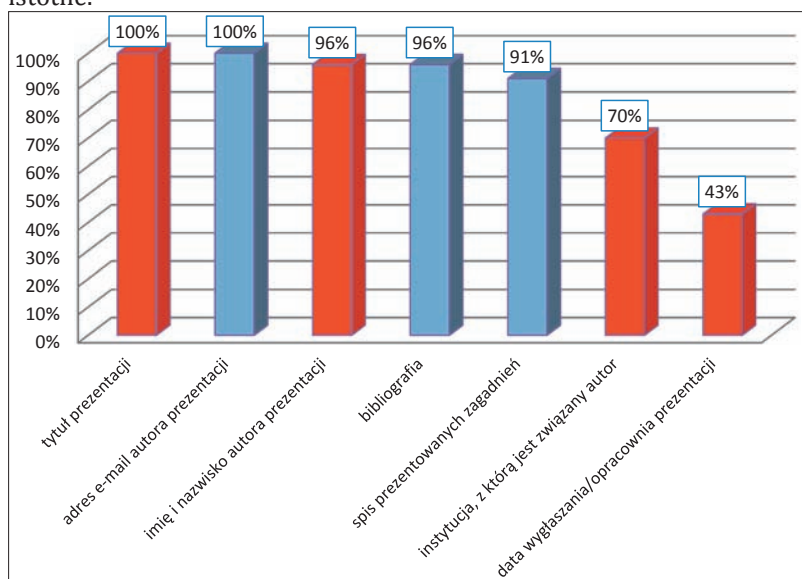
Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Dokonując podsumowania nasuwa się wniosek, że nauczyciele i uczniowie raczej byli zgodni w ocenie trudności pytań, a różnice nie przekraczały 13%. Większość nauczycieli zaliczyło je do łatwych, dla uczniów cechowało się ono natomiast częściej średnim stopniem trudności. Można było znaleźć zależność między oceną zadania przez daną grupę uczniów a wskaźnikiem procentowym tych, którzy je zrealizowali poprawnie. Im zadanie oceniane jako trudniejsze, tym mniej uczniów rozwiązywało je poprawnie. Większość uczniów nie miała problemu z podaniem autora, roku wydania i tytułu dzieła jako elementów obowiązkowych opisu, rzadko pamiętano o numerze wydania i jeszcze rzadziej o ISBN. Polecenie zostało wykonane w 59%¹².

Celem kolejnych dwóch zadań testowych była weryfikacja umiejętności sporządzania prezentacji Power Point, podstawowego narzędzia do podsumowywania, przetwarzania, porządkowania wyszukanych informacji przez ucznia pod

¹² Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w wymienionych 5 kategoriach w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli $N=23 \times 5=115$.

kątem realizacji wyznaczonych zadań i tematu pracy. Ponieważ ze względu na ograniczony czas testu, nie było możliwe, aby uczniowie przygotowywali całą prezentację, zapytano ich o wiedzę na temat poszczególnych elementów składowych jej zawartości (pyt. 6) ze szczególnym uwzględnieniem pierwszego slajdu (pyt. 5). Wskaźniki procentowe odzwierciedlające wypowiedzi uczniów zamieszczono na Wykresie 13 i 15. Jak wynika z analizy danych, młodzież nie miała z tym zadaniem problemów. Wszyscy zaliczyli do poprawnych odpowiedzi tytuł prezentacji, prawie wszyscy (96%) nazwisko i imię autora, większość (70%) nie miała wątpliwości, że należy podać nazwę instytucji, z którą autor jest związany. Niestety, 43% uczniów nie uważało daty przygotowania lub wygłaszania prezentacji za ważną, a przecież informacje się dezaktualizują. Bez względu na fakt, czy prezentacja miałaby czy też nie być publikowana, określenie daty jej wykonania/wygłoszenia należy uznać za istotne.

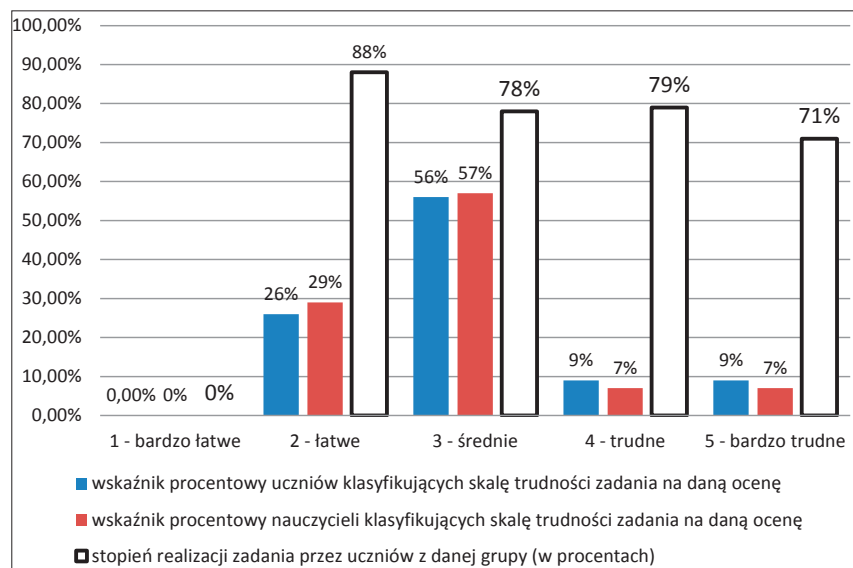

Wyk. 13. Zadanie nr 5 – Informacje, które powinny się znaleźć na pierwszym slajdzie prezentacji: rozkład procentowy uczniów (Nu=23) wskazujących prawidłowe elementy
czerwonym kolorem oznaczono elementy właściwe; niebieskim niewłaściwe

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Zadanie, z którym finaliści poradzili sobie bardzo dobrze nie zostało uznane za bardzo łatwe przez żadnego z nich (por. Wykres 14); 26% olimpijczyków oceniła je jako łatwe, a zdanie to podzieliło 29% nauczycieli. Spośród tych uczniów, którzy uważali polecenie za bardzo trudne, wykonało je poprawnie 71%. Można było zauważyć zależność między oceną zadania a wskaźnikiem procentowym uczniów, którzy je dobrze wykonali: im trudniejsze zadanie, tym mniej uczniów

je realizowało. Nauczyciele i uczniowie byli zgodni co do oceny stopnia trudności zadania. Jako średniej trudności zakwalifikowała je większość, bo 56% uczniów i podobnie – 57% nauczycieli.

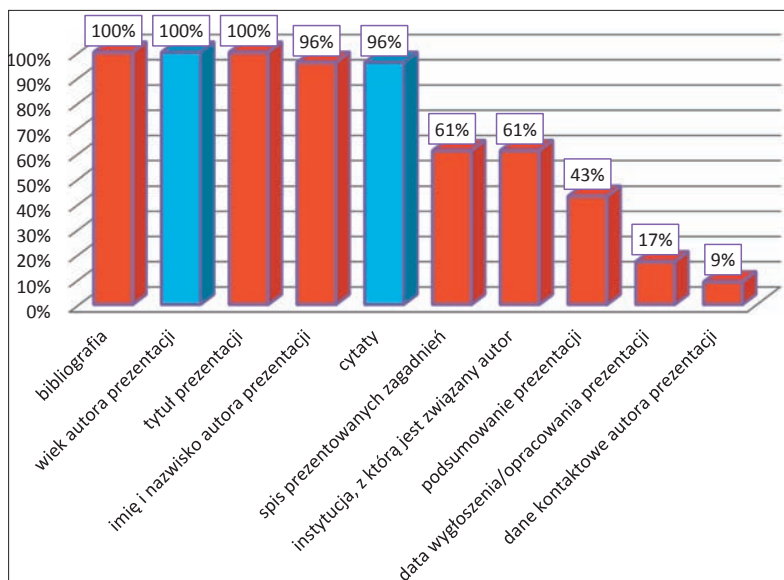
Wyk. 14. Ocena skali trudności zadania nr 5 przez uczniów (Nu=23) i nauczycieli (Nn=14) w odniesieniu do stopnia jego realizacji przez daną grupę uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Jak wspomniano, podobne umiejętności uczniów w zakresie zarządzania informacją sprawdzano przy okazji pytania 6 (por. Wykres 15). I ono nie sprawiło olimpijczykom większego problemu. Wszyscy uczniowie wskazali wśród niezbędnych elementów prezentacji bibliografię, tytuł prezentacji, prawie wszyscy (96%) imię i nazwisko autora. Wątpliwości 61% finalistów budziło, czy w prezentacji są obowiązkowymi elementami: spis prezentowanych zagadnień i instytucja, z którą związany jest autor, 43% wymieniało podsumowanie jako niezbędne. Data wygłoszenia/opracowania prezentacji znalazłaby się prawdopodobnie w rzadziej niż co piątej pracy (17%), a warto dodać, że nieco więcej uczniów wskazywało datę dostępu jako obowiązkową w przypadku opisu dokumentów elektronicznych (30%). Niewielki procent olimpijczyków (9%) podałoby na prezentacji kontakt do siebie.

To zdanie, jeszcze częściej niż poprzednie zostało zaliczane zarówno przez nauczycieli, jak i uczniów do średniej trudności (odpowiednio: 72% i 66%); 33% uczniów z tej grupy nie poradziła sobie z poprawną realizacją polecenia. Żaden z respondentów nie uważał zadania za bardzo łatwe, a przecież wypowiedzanie się w formie prezentacji to dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych, przynajmniej

w świetle zgromadzonych przez autorkę informacji, codzienność. Polecenie było łatwe zaledwie dla 17% uczniów i 14% nauczycieli. Spośród wskazanej grupy uczniów nie wszyscy poradzili sobie z zadaniem, takich było 73%. Bez względu na ocenę zadania w poszczególnych grupach uczniów rozwiązywała je podobna procentowo grupa (między 67% a 73%). Wyjątek stanowiła ta, która oceniła zadanie jako bardzo trudne. Poradziła z nim sobie połowa grupy.

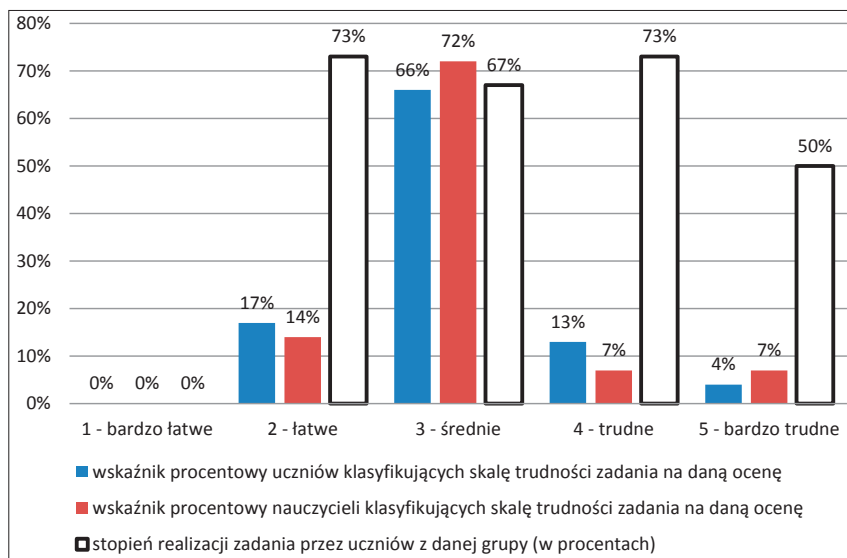

Wyk. 15. Zadanie nr 6 – Informacje, które powinny się bezwzględnie znaleźć w prezentacji: rozkład procentowy uczniów (N=23) wskazujących prawidłowe elementy
czerwonym kolorem oznaczono elementy obowiązkowe
niebieskim kolorem nieobowiązkowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Podsumowując, dla większości nauczycieli i uczniów zadania 5 i 6, polegające na podzieleniu się wiedzą z zakresu sporządzania prezentacji Power Point, cechowało się średnią trudnością. Zależność między oceną zadania przez daną grupę uczniów a wskaźnikiem procentowym tych, którzy je zrealizowali poprawnie, występowała raczej w przypadku pytania o zawartość pierwszego slajdu niż tego, które dotyczyło całej prezentacji. Zależność ta nie była jednak bardzo wyraźna. Większość uczniów nie miała problemu z wyliczeniem elementów obowiązkowych na pierwszym slajdzie prezentacji, najczęściej zapominała o dacie jej wygłoszenia/opracowania. Większość uczestników również orientowała się w zawartości

poszczególnych elementów w całej prezentacji, chociaż i tutaj uczniowie często nie uznawali za konieczne zamieszczania podsumowania, daty opracowania/wy-głaszania prezentacji. Najrzadziej podawali za niezbędne dane kontaktowe autora. Polecenie 5 zrealizowano w 85%¹³; 6 – w 68%¹⁴.

Wyk. 16. Ocena skali trudności zadania nr 6 przez uczniów (N=23) i nauczycieli (N=14) w odniesieniu do stopnia jego realizacji przez daną grupę uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Ze względu na ograniczone ramy artykułu pominięto analizę pytania 7, obszerniejszą niż w przypadku pozostałych pytań, z uwagi na złożoność zadań szczegółowych, wymagających do realizacji rozmaitych baz danych.

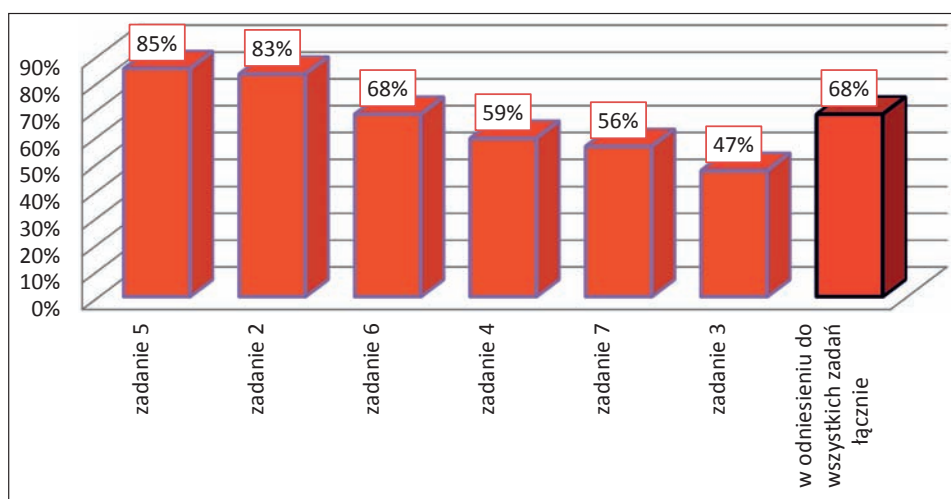
Podsumowanie

Podsumowując realizację poszczególnych zadań w teście kompetencji informacyjnych należałoby je uporządkować poczynawszy od tych, które prawidłowo rozwiązane zostawały najczęściej. Efekty tych działań można prześledzić na Wykresie 17. Najczęściej wykonywano poprawnie zadanie 5 i 2 (odpowiednio 85% i 83%). Można zatem uznać, że większość olimpijczyków nie miała problemu z wyszukiwaniem

¹³ Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w wymienionych 7 kategoriach w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli $N=23 \times 7=161$.

¹⁴ Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w wymienionych 10 kategoriach w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli $N=23 \times 10=230$.

informacji biograficznych oraz ze wskazaniem elementów obowiązkowych na pierwszym slajdzie w prezentacji Power Point. W ponad połowie (między 56% a 68%) poprawnie zrealizowano zadania 4, 6 i 7. Ich celem była weryfikacja umiejętności sporządzania opisów bibliograficznych źródeł piśmienniczych (dokumentowania informacji), wiedzy na temat poprawnego opracowywania informacji w postaci prezentacji Power Point oraz wyszukiwanie informacji z wykorzystaniem specjalistycznych baz danych, takich jak Karo, Przewodnik Bibliograficzny, FIDKAR itp. Najstabilniej wypadła realizacja polecenia 3, polegającego na dokumentowaniu wykorzystanych źródeł elektronicznych (43%). Jeżeli wziąć pod uwagę realizację całego testu przez wszystkich uczestników olimpiady, to otrzymano by wskaźnik 68%. Zdaniem autorki jest on wysoki.

Wyk. 17. Stopnie realizacji poszczególnych zadań w części praktycznej Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej przez wszystkich uczniów

Źródło: opracowanie własne na podstawie zgromadzonych danych, 17 maja 2015 r.

Uczniowie wypadli nie najlepiej realizując zadanie polegające na sporządzeniu opisów bibliograficznych elektronicznych źródeł informacji. To najslabsze ogniwo kompetencji informacyjnych olimpijczyków i nad nimi właśnie powinni popracować nauczyciele bibliotekarze.

Ocena skali trudności zadań przez nauczycieli i uczniów nie zawsze była taka sama. Poszczególne różnice można wychwycić analizując dane zamieszczone i omówione w artykule. To co dla nauczycieli jest łatwe nie necessarily musi być takim dla uczniów. Nie zawsze też ocena zadania jako trudnego powodowała, że było ono źle wykonane, podobnie – polecenie kwalifikowane jako łatwe lub nawet bardzo łatwe – nie zawsze było poprawnie rozwiązywane przez tak stwierdzającego ucznia.

Każdego finalistę przygotowywał do udziału w Olimpiadzie nauczyciel bibliotekarz (w świetle deklaracji nauczycieli). Opiekunowie finalistów, przygotowali podopiecznych w głównej mierze do realizacji zadań związanych z zarządzaniem informacją. Na tym etapie badań nie ustalano w jakim stopniu angażowali się oni w edukację olimpijczyków oraz jakie metody stosowali. Te zagadnienia wymagają odrębnych badań. Test kompetencji informacyjnych został wypełniony, biorąc pod uwagę wszystkich uczniów, w 68%¹⁵.

Olimpiada Bibliologiczna i Informatologiczna to doskonała okazja do pracy z uczniem zdolnym. Mają oni odpowiednią motywację i potencjał. To również bardzo mobilizujące dla nauczycieli bibliotekarzy, którym stworzono okazję do chwały przed dyrekcją, innymi nauczycielami, rodzicami, władzami miasta.

Bibliografia

- Antczak M., *Rola bibliotek i bibliotekarzy szkolnych w edukacji społeczeństwa informacyjnego na tle przeobrażeń oświatowych w Polsce w latach 1989–2007*, Łódź 2010.
- Antczak M., *Rola bibliotekarzy w nauczaniu umiejętności informacyjnych gimnazjalistów: wybrane zagadnienia*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, r. 78, z. 1, s. 58–71.
- Antczak M., *Olimpiada Bibliologiczna i Informatologiczna*, „Biblioteka w Szkole” 2013, nr 12, s. 3–4.
- Antczak M., *Bibliotekarze szkolni wobec nowych wyzwań edukacyjnych początku XXI w. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Biblioteka w przestrzeni edukacyjnej: funkcje i wyzwania w XXI wieku*, red. S. Skórka, Kraków 2013, s. 22–41.
- Dzieci sieci. Raport z badań*, red. nauk. P. Siuda, G. D. Stunża, Gdańsk 2012.
- Jasiewicz J., *Kompetencje informacyjne młodzieży: analiza, stan faktyczny, kształcenie na przykładzie Polski, Niemiec i Wielkiej Brytanii*, Warszawa 2012.
- Czas przemian – czas wyzwań. Rola bibliotek i ośrodków informacji w procesie kształtowania kompetencji współczesnego człowieka*, red. J. Jasiewicz, E. B. Zybert, Warszawa 2014.
- Kurkowska E. J., *Edukacja informacyjna w bibliotekach*, Warszawa 2012.
- Kształcenie uczniów zdolnych – proponowane metody i formy pracy*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Zespół ds. budowania Krajowego Systemu Wspierania Zdolności i Talentów, CODN, 2009, [online:] <http://www.npseo.pl/data/documents/3/243/243.pdf> [dostęp: 24.05.2015].
- Olimpiada Bibliologiczna i Informatologiczna 2013*, dostępny w Internecie: [online:] <http://www.olimpiadabii.uni.lodz.pl/> [dostęp: 24.05.2015].
- Piotrowska R., *Edukacja informacyjna w polskiej szkole*, Warszawa 2011.
- Rozporządzenie MEN z 23 grudnia 2008 r., Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego*.
- Sijko K., *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce. Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, [online:] <http://www.eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/ibe-raport-icils.pdf> [dostęp: 24.05.2015].

¹⁵ Wskaźnik procentowy obliczono z proporcji: liczba poprawnych odpowiedzi w stosunku do wszystkich potencjalnych poprawnych odpowiedzi, czyli N=851

Information competence of the members of the Library Science and Information Olympics in the light of own research

Abstract

The aim of the author of the article was to draw attention to the new opportunities the librarian teachers are offered when working with gifted high school pupils and preparing them for the Library Science and Information Olympics. Did the teachers manage the challenge of preparing young people for the management of information? Research method was applied to obtain the answer. The purpose of the research, which the author set herself, was to describe the knowledge and information literacy of particularly gifted high school pupils, being prepared by the librarian teachers to participate in the finals of the Library Science and Information Olympics in the school year 2014/15. To achieve it, both the survey method and the competence test, developed for this purpose, were applied. The questionnaire, containing questions to determine the respondents' degree of the Olympics test's questions difficulty, was addressed both to high school pupils and their teachers. After the data had been collected, the comparative method to verify assessing the scale of the difficulties of the same tasks by two groups - students and teachers, was planned to be used. Conclusions from the study: the librarian teachers prepared pupils for the tasks related to the management of information - the test was completed, taking into account all students, in 68% .

Key words: information skills, pupils, information management, science's Olympics, researches of information's competencies, capable student, information literacy

Mariola Antczak

Łódź University

Library Studies and Science Information Department

Załącznik: Pytania i punktacja części praktycznej III etapu II edycji Olimpiady Bibliologicznej i Informatologicznej 2014/15

Finał Olimpiady – część praktyczna

Klucz odpowiedzi

Nazwisko i imię Finalisty:.....

POLECENIE	PRAWIDŁOWA ODPOWIEDŹ	PUNKTACJA MAKSYMALNA	UZYSKANE PUNKTY
1. Zapisanie pliku pod swoim nazwiskiem i imieniem na pulpicie		1 pkt	
2. Napisz w 5 zdaniach biogram Wisławy Szymborskiej			
w tym	dokładnie 5 zdań	1	
punktowane:	data urodzin i śmierci (wymagany rok)	1	
	charakterystyka (poetka, eseistka, krytyk literacki, tłumaczka, felietonistka)	1	
	informacja o Noblu z rokiem przyznania nagrody	1	
	co najmniej jeden tytuł utworu lub zbioru	1	
SUMA:		5 pkt.	
3. Sporządź opis bibliograficzny źródeł wykorzystanych w zadaniu 2		3 opisy x 2 pkt. = 6 pkt.	
elementy	autor/hasło [w encyklopedii]	0,5	
wymagane:	tytuł/nazwa strony (organizacji, instytucji, przedsięwzięcia)	0,5	
	adres URL	0,5	
	data dostępu	0,5	
SUMA:		6 pkt.	
4. Podaj najważniejsze elementy, które powinieneś wymienić cytując drukowane źródło informacji			
elementy	odpowiedzialność główna (nazwa autora/redaktora)	1	
wymagane:	tytuł	1	
	oznaczenie (numer)wydania	1	
	rok wydania	1	
	ISBN	1	
SUMA:		5 pkt.	
5. Jakie informacje powinny się znaleźć na pierwszym slajdzie prezentacji?			
w tym:	a) imię i nazwisko autora prezentacji	1	
	c) data wygłoszenia/opracowania prezentacji	1	
ZA BŁĘDNĄ ODPOWIEDŹ -1 pkt	d) instytucja, z którą jest związany autor (której jest uczniem/ studentem/pracownikiem)	1	
	f) tytuł prezentacji	1	
	Odpowiedzi, za które były punkty ujemne: b) spis prezentowanych zagadnień; e) adres e-mail autora prezentacji; g) bibliografia		
	SUMA:	4 pkt.	
6. Które informacje powinny się <u>bezwzględnie</u> znaleźć w prezentacji?			

W tym: ZA BŁĘDNĄ ODPOWIEDŹ -1 pkt	a) imię i nazwisko autora prezentacji	0,5	
	b) spis prezentowanych zagadnień	0,5	
	c) data wygłoszenia/opracowania prezentacji	0,5	
	d) instytucja, z którą jest związany autor (której jest uczniem/ studentem/pracownikiem)	0,5	
	g) bibliografia	0,5	
	h) podsumowanie prezentacji	0,5	
	j) tytuł prezentacji	0,5	
	Odpowiedź , za którą nie było punktów ujemnych: e) dane kontaktowe autora prezentacji; Odpowiedzi , za które były punkty ujemne: f) cytaty; i) wiek autora prezentacji		
	SUMA:	3,5 pkt.	
7. Korzystając z cyfrowych źródeł informacji odpowiedz na następujące pytania:			
a)	Ile wydań książek w języku polskim laureata nagrody Nobla Patryka Modiano rejestruje baza <i>Przewodnik Bibliograficzny</i> ? Odp.: 12 (PB BN)*	1	
b)	Podaj tytuł polskiego czasopisma, dostępnego w bibliotekach cyfrowych, które ukazywało się w języku chińskim. Odp.: „Nowy Górnik wer. chińska” (FBC, zaawansowane – typ zasobu+język)	1	
c)	Podaj tytuł czasopisma „Speedway Rewia” przed 1993 rokiem. Odp.: 10065* (FBC, typ zasobu)	1	
d)	Jak brzmi pełna nazwa ustawy opublikowanej w „Dzienniku Ustaw” 2001 nr 129, poz. 1440? Odp.: <i>Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o zmianie ustawy o bibliotekach (ISAP)</i> .	1	
e)	Która z krakowskich bibliotek ma w swoich zbiorach najwięcej publikacji dotyczących orła przedniego? Odp.: Biblioteka Jagiellońska [3]* (KaRo)	1	
f)	Podaj, która z baz dostępnych w wyszukiwarce FIDKAR rejestruje Życie książki Jana Muszkowskiego. Odp.: Katalog Główny BN [INNOPAC]* (FIDKAR)	1	
SUMA:		6 pkt.	
SUMA CAŁKOWITA:		30,5 pkt.	

* => Sprawdzić wynik w dniu Olimpiady.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

RECENZJE I ARTYKUŁY RECENZYJNE

Wanda Matras-Mastalerz

Polska prasa szkolna – historia i współczesność (na marginesie książki Pauliny Olechowskiej *Prasa szkolna – teoria, funkcje, tematyka*)¹

Polskie czasopisma szkolne ze względu na długoletnią tradycję oraz swego rodzaju lokalność zasługują na wnikliwą refleksję prasoznawczą. Paulina Olechowska w słowie wstępnym podkreśliła, że monografia powstała z dwóch powodów: po pierwsze jest pokłosiem zawodowych zainteresowań autorki, realizowanych w ramach programu badań mediów lokalnych województwa zachodniopomorskiego. Program ten został stworzony wspólnie przez pracowników Wyższej Szkoły Humanistycznej w Szczecinie oraz Uniwersytetu Szczecińskiego, a jednym z badanych mediów była prasa szkolna². Drugi powód osobisty, mniej ważny dla naukowych rozważań, wynikał z chęci bliższego poznania i zrozumienia świata nastoletniej córki i jej rówieśników: „Czytając prasę szkolną, można zobaczyć w niej, niczym w lustrze, świat, w którym żyją autorzy, można poznać ich poglądy, plany, marzenia, przeczytać co myślą o świecie dorosłych, polityce, życiu społecznym i kulturze. To ciekawa i pouczająca lektura, którą powinni czytać nie tylko równolatkowie młodych dziennikarzy ale i my rodzice”³. Zaprezentowany w książce materiał autorka rozpoczęła od przeglądu stanu badań. Dotychczas ukazujące się prace monograficzne na temat prasy szkolnej dotyczyły głównie okresu międzywojennego. Należy tutaj przede wszystkim zwrócić uwagę na pracę Ireny Sochy na temat czasopism młodzieży szkolnej w latach 1918–1930⁴. Szerszego opisu

¹ P. Olechowska, *Prasa szkolna – teoria, funkcje, tematyka. Analiza na przykładzie województwa zachodniopomorskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 294, il.

² Por. P. Olechowska, *Szczecińskie media szkolne i akademickie w 2010 roku*, [w:] *Media lokalne w Szczecinie. Raport z badań mediów lokalnych w Szczecinie w 2010 roku*, red. J. Kania, R. Cieślak, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 92–128; też, *Pisma szkolne i akademickie regionu koszalińskiego jako źródło informacji o społeczności lokalnej*, [w:] *Media koszalińskie w umacnianiu tożsamości lokalnej*, red. J. Kania, Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2014, s. 169–205.

³ P. Olechowska, *Prasa szkolna...*, dz. cyt. s. 10.

⁴ I. Socha, *Czasopisma młodzieży szkolnej w Polsce 1918–1930*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 821, Katowice 1989; też, *Wartość źródłowa czasopism mło-*

doczekały się również pisma ukazujące się w wybranych rejonach: czasopisma szkolne Śląska opisała Helena Synowiec⁵, periodyki łódzkie opracował Tadeusz Jałmużna⁶, zaś pisma szkolne z obszaru Kielecczyny omówili Jolanta Dzieniakowska i Mieczysław Adamczyk⁷. Periodyki szkolne cieszyły się zainteresowaniem nie tylko prasoznawców, ale i historyków, literaturoznawców, antropologów kultury, pedagogów oraz dydaktyków języka polskiego. Spora liczba publikacji dotyczyła omówienia konkretnych tytułów, np. periodyku „Gawędy Kaliskie”⁸, pisma „Łącznik”⁹, pierwszych czasopism wydawanych w szkołach na Śląsku Pruskim¹⁰ oraz czasopism szkolnych miasta Łodzi¹¹. Wymienione publikacje autorka omówiła w pierwszym rozdziale swojej książki zatytułowanym: *Zarys historii prasy szkolnej w Polsce w XX i XXI w.*, który podzieliła chronologicznie na podrozdziały: *Okres międzywojenny*, *Druga wojna światowa i PRL*, oraz *Prasa szkolna po 1989 roku*. Autorka marginalnie potraktowała początki szkolnego czasopiśmiennictwa w naszym kraju przypadających na drugie dziesięciolecie XIX wieku. Czas wojny i okres PRL zostały również omówione dosyć skrótowo. Pani P. Olechowska odnotowała, że konieczność podjęcia systematycznych badań nad czasopismami dla dzieci i młodzieży (także tymi szkolnymi) oraz wyznaczenia kierunków tych badań podkreślał Jerzy Jarowiecki w książce: *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*¹². Badaczka zauważyła, że pomimo wyraźnego zwiększenia się liczby ukazujących się czasopism szkolnych po 1989 roku, poza pracą Zbigniewa Adamczyka¹³ nie pojawiły się kompleksowe opisy monograficzne. Wśród szczegółowych opracowań badaczka

dzieży szkolnej, [w:] *Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi. Szkice i materiały*, red. B. Bieńkowska, J. Skrzypek, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, t. 5, Warszawa 1981, s. 39–52.

⁵ H. Synowiec, *Śląskie czasopisma szkolne (1922–1939)*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Katowice 1999.

⁶ T. Jałmużna, *Łódzkie czasopisma szkolne w latach międzywojennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998.

⁷ M. Adamczyk, J. Dzieniakowska, *Prasa Kielecczyny w latach 1811–1989. Bibliografia*, Wszechnica Świętokrzyska, t. 1, Kielce 1999, J. Dzieniakowska, *Pisma szkolne w Radomiu w latach 1918–1939*, „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 1993, nr 1, s. 109–143.

⁸ E. Obała, *Gawędy Kaliskie 1936–1939: bibliografia zawartości*, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Kalisz 2011.

⁹ W. Rogacin, *Powstanie i charakterystyka pisma „Łącznik” w Państwowym Seminarium Nauczycielskim im. Mieczysława Brzezińskiego w Leśnej Podlaskiej*, „Tekst” 1997, nr 4, s. 114–125.

¹⁰ I. Socha, *Pierwsze czasopisma dla dzieci na Śląsku Pruskim*, „Guliwer” 1996, nr 2, s. 4–7.

¹¹ M. Szczuka, *Czasopisma szkolne Łodzi międzywojennej (1918–1939)*, Miejska Biblioteka Publiczna, Łódź 1982.

¹² *Prasa dziecięca i młodzieżowa. Studia i materiały*, red. M. Adamczyk, J. Jarowiecki, Instytut Kształcenia Nauczycieli. Oddział Doskonalenia Nauczycieli w Kielcach, Kielce 1982.

¹³ Z. Adamczyk, *Dobra informacja – to informacja własna: gazetka szkolna czy gazetka w szkole*, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Ośrodek Usług Pedagogicznych i Socjalnych, Katowice 2003.

przywołała jeszcze pracę Zofii Sokół¹⁴ oraz ciekawą analizę języka i przekazywanych wartości w pismach szkół średnich, której dokonała Marta Wrześniewska-Pietrzak¹⁵. Najwięcej publikacji, które wydrukowano po 1989 roku to krótkie relacje, doniesienia, sprawozdania opiekunów szkolnych redakcji, opisy konkretnych inicjatyw uczniowskich, ministudia nad jednym pismem, ukazujące się na łamach pism pedagogicznych: „Guliwera”, „Nowej Szkoły”, „Polonistyki”, „Problemów Opiekuńczo-Wychowawczych” czy „Warsztatów Polonistycznych”. Pierwszy rozdział książki P. Olechowskiej zamyka analiza treści najstarszej zachowanej w Czytelni Pomorzoznawczej, szczecińskiej prasy szkolnej i konfrontacja wyników badań z publikacjami Tadeusza Białeckiego¹⁶ i Izabeli Strzeleckiej¹⁷ wcześniej zajmujących się podobną tematyką.

W rozdziale drugim stanowiącym teoretyczne rozważania na temat prasy szkolnej autorka dokonała próby zdefiniowania tego rodzaju wydawnictw periodycznych dowodząc, że nie można ich zaliczyć do mediów masowych. Podkreśliła jednocześnie, że cechy komunikacyjne oraz pełnione przez prasę szkolną funkcje każą ją traktować jako element komunikacji medialnej. Rozdział zamyka próba typologizacji oraz określenia zasadniczych cech prasy szkolnej, do których badaczka zaliczyła: okresowość (miesięczniki, dwumiesięczniki, kwartalniki oraz pisma ukazujące się nieregularnie), niski nakład periodyków (w większości przypadków nie przekraczający 150 egz.), aktualność (bieżące wydarzenia o zasięgu szkolnym), brak pogoni za sensacją (choć przekaz nacechowany emocjami), ograniczoność (wąski krąg odbiorców), walor poznawczy, kształtujący, wychowawczy i dydaktyczny, fluktuacyjność i efemeryczny charakter, bezpłatne rozpowszechnianie (a ewentualne wpływy ze sprzedaży pokrywają koszty ich druku).

Cztery kolejne rozdziały stanowią wyniki badań własnych autorki i zawierają wyniki badań ilościowych i jakościowych. Badaczka poddała analizie 1341 egzemplarzy z 266 dostępnych autorce tytułów pism szkolnych (powielanych tradycyjnie i wydawanych w formie elektronicznej), pochodzących z 237 placówek edukacyjnych województwa zachodniopomorskiego. Celem badań było określenie profilu tematycznego oraz cech charakterystycznych zespołów redakcyjnych. Segment analizowanych czasopism został opisany zgodnie z przyjętym kluczem badawczym uwzględniającym periodyczność, nakład, format, objętość, formę dystrybucji, cechy szaty graficznej, technikę druku oraz formy wypowiedzi dziennikarskiej. Trzy

¹⁴ Z. Sokół, *Nowy gatunek prasowy – gazetki szkolne*, [w:] *Poetyka i pragmatyka gatunków dziennikarskich*, red. W. Furman, K. Zmorzyński, Studium Dziennikarstwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1999, s. 141–175.

¹⁵ M. Wrześniewska-Pietrzak, *Miało być odlotowo, czadowo, bojowo...: język i świat wartości czasopism szkolnych na tle pism młodzieżowych*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2012, s. 213.

¹⁶ T. Białecki, *Prasa Pomorza Szczecińskiego w latach 1945–1975*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, Szczecin 1978.

¹⁷ I. Strzelecka, *Prasa szkolna uczniów województwa zachodniopomorskiego*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2010, z. 2, s. 89–105.

czasopisma w ocenie autorki zasługiwały na szersze omówienie ze względu na ich oryginalność, staranność wykonania i interesującą treść tj.: „Gimnazjak”, „Morskie Wieści” i „Read”. Czwarty rozdział został poświęcony typologizacji funkcji prasy szkolnej, która prócz zadań dydaktycznych i kształcących posiada także funkcje dokumentacyjne, informacyjne, promocyjne, kulturotwórcze, socjalizacyjne, aktywizujące, inspirujące, rozrywkowe i integrujące. Szczególnie interesujący wydaje się rozdział piąty zawierający analizę treści tematyki zachodniopomorskich pism szkolnych. Autorka dokonała podziału na teksty z zakresu szeroko pojętej tematyki uczniowskiej, związane ze szkołą i nauczycielami oraz takie, które wpisują się w edukację regionalną i międzykulturową. Jednocześnie badaczka zauważyła, że obydwie grupy cechuje tzw. okazjonalność, nierozzerwalnie związana z kalendarzem wydarzeń szkolnych, świętami państwowymi i liturgicznymi, dniem patrona, rocznicami wydarzeń historycznych. Całość dysertacji zamyka rozdział szósty opisujący konkursy dla szkolnych redakcji realizowane w województwie zachodniopomorskim. Jak wynika z badań najdłuższą tradycję mają: „Choszczeński Pulitzer Szkolny” organizowany przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Choszczynie oraz kołobrzeska Sesja Dziennikarska „To jest temat” Zespołu Szkół Ogólnokształcących, której głównym zadaniem jest „wyłowienie” najlepszych prac dziennikarskich na określony temat w narzuconej formie wypowiedzi.

Do zasadniczej części książki został dołączony *Aneks* (s. 233–256), w którym znajdują się: mapa aktywności wydawniczej szkół publicznych województwa zachodniopomorskiego oraz alfabetyczny spis 341 tytułów prasy szkolnej, które ukazały się w latach 2010–2014. Całość wzbogaca bogaty wykaz literatury (s. 257–294) oraz materiał ilustracyjny w postaci skanów okładek analizowanych tytułów. Na okładce książki umieszczono fragment recenzji prof. UW dr hab. Roberta Cieślaka, która rozpoczyna się od zdania: „Przedstawiona do zaopiniowania książka domaga się licznych pochwał [...]”¹⁸. Recenzent podkreśla „wszechstronność, wielokontekstowość, łączenie badań źródłowych z niezbędnym tłem historycznym, staranność opracowania, rzetelność przeprowadzonych badań, poprawność metodologiczną oraz wysokie kompetencje analityczne badaczki”. Trudno nie zgodzić się z tymi uwagami. Zastrzeżenia może budzić zbyt mała liczba prób formułowania uogólnień, syntetyzacji i systematyzacji pracownice zgromadzonego materiału, co powoduje że książka stanowi raczej zbiór tekstów do dziejów prasy szkolnej województwa zachodniopomorskiego niż syntezę badań na co wskazywałby tytuł opracowania. Niemniej, prezentowane w książce treści uzupełniają dotychczasową wiedzę o prasie szkolnej i stanowią inspirację do podejmowania nowych inicjatyw badawczych.

¹⁸ R. Cieślak, fragment *Recenzji*, [w:] P. Olechowska, *Prasa szkolna – teoria, funkcje, tematyka...*, dz. cyt., okładka.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Andrzej Dróżdź

Łódzkie gazety w okresie stalinowskim

(o monografii Grzegorza Mnicha

***Łódzka prasa codzienna w latach 1948–1956*)¹**

Łódzka prasa codzienna w okresie stalinowskim (1948–1956) Grzegorza Mnicha jest publikacją przygotowaną na podstawie dysertacji doktorskiej, obronionej w roku 2013 na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Książka ta zasługuje na uwagę choćby z racji docieklivosti faktograficznej autora, dobrze zorientowanego w zasobach archiwalnych i prasowych badanego okresu, dzięki czemu wiedza podstawowa z zakresu prasoznawstwa została znacząco wzbogacona. Książka G. Mnicha składa się z pięciu rozdziałów z osobnym wstępem i zakończeniem oraz kilkunastostronowym aneksem, zawierającym przydatne biogramy redaktorów naczelnych oraz składy redakcji analizowanych czasopism, z wyszczególnieniem funkcji zatrudnionych dziennikarzy. Dużym mankamentem tej pracy, liczącej 270 stron tekstu, jest niezrozumiały dla czytelnika brak indeksu osobowego, co powoduje, że traci ona częściowo przynależne jej walory naukowe. Czytelnik nie jest w stanie ogarnąć olbrzymiej ilości nazwisk, które wielokrotnie się powtarzają. Kolejną jej słabością jest wadliwa korekta redaktorska – zwłaszcza we wstępie i w zakończeniu, a także w pierwszym rozdziale, pt. „Tradycje prasy łódzkiej do 1948 roku” – ważnym, ale niedbale napisanym. Osoba odpowiedzialna za adiustację przegapiła błędy pisowni i stylistyki także w pozostałych rozdziałach, m.in. na stronach 97–100 i w innych miejscach. W książce dość często pojawiają się pułostosłowa, świadczące o uleganiu propagandowym formom językowym badanego okresu, np. „Łódzka prasa codzienna w latach 1949–1956 z dużym zapałem i zaangażowaniem podejmowała tematykę lokalną” (s. 45).

W rozdziale pierwszym zarysowana została historia łódzkiej prasy codziennej, a zwłaszcza przemiany, jakim uległa w początkowych latach Polski Ludowej, gdy wszystkie wychodzące tytuły posiadały określony profil polityczny. Polska Partia Robotnicza wydawała od czerwca 1945 roku „Gazetę Robotniczą”, lokalnym organem Polskiej Partii Socjalistycznej był „Kurier Popularny”, uruchomiony w cztery

¹ G. Mnich, *Łódzka prasa codzienna w latach 1948–1956*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź 2014, s. 274.

miesiące później; od października 1946 roku Stronnictwo Demokratyczne wydawało przez pół roku „Echo Wieczne” i tylko Polskie Stronnictwo Ludowe, mimo dużego poparcia społecznego, nie posiadało w Łodzi swojej gazety codziennej. Poza wyżej wymienionymi ukazywały się również, pozorując niezależność polityczną, „Dziennik Łódzki”, firmowany od lipca 1945 roku przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”, oraz „Express Ilustrowany”. Obie te gazety podporządkowane polityce PPR, w przeddzień Referendum Ludowego zachęcały do głosowania na Blok Demokratyczny. Na skutek połączenia się dzienników PPR i PPS w grudniu 1948 roku oraz „Expressu Ilustrowanego” z „Dziennikiem Łódzkim” (oba od roku 1951 w RSW „Prasa”) rynek prasy codziennej podzielony został w 1953 roku między „Gazetę Robotniczą” (organ PZPR) oraz „Łódzki Express Ilustrowany”, zajmujący się bardziej tematyką lokalną. Omówieniu tego procesu konsolidacji służą rozdziały drugi i czwarty („Łódzkie środowisko dziennikarskie”), dostarczające usystematyzowanej wiedzy o łódzkim środowisku dziennikarskim i rynku prasy codziennej. „O ile w 1952 roku drukowano w Łodzi ok. 400 tys. egzemplarzy dziennie, to już rok później, po powstaniu Łódzkiego Expressu Ilustrowanego”, liczba ta spadła do 265 tys.” (s. 62). W Łodzi, liczącej wówczas 655 tysięcy mieszkańców, większą popularnością cieszył się ów drugi tytuł². Grzegorz Mnich prześledził dynamikę zwrotów, których w 1953 „Głos Robotniczy” miał 25%, a „Łódzki Express Ilustrowany” 14% (s. 63). Rozdział pt. „Dysponenci prasy” powinien dostarczyć materiałów potwierdzających założenia badawcze dla prasy w „okresie stalinowskim”. Znalazły się w nim ogólnikowo przedstawione cele ideologiczne prasy wydawanej pod nadzorem lokalnych i centralnych struktur PPR, a później PZPR, analizy na temat upartyjnienia w środowisku dziennikarzy, zasady i praktyki funkcjonowania urzędników łódzkiej cenzury.

Autor stwierdził we wstępie, że podstawowym jego celem było przedstawienie łódzkiej prasy codziennej w okresie stalinowskim, a także wieloaspektowej charakterystyki łódzkiego środowiska dziennikarskiego, poczynwszy od redaktorów naczelnych po szeregowych reporterów. Moglibyśmy powiedzieć, że zasadniczy cel książki został zrealizowany, jeśli Grzegorz Musiał ograniczył jej tytuł datami badanego okresu, bez sygnalizowania stalinizmu jako dodatkowego kontekstu interpretacyjnego. Byłoby to zresztą całkowicie zgodne z tytułem jego dysertacji doktorskiej. Mielibyśmy wówczas dobrze udokumentowaną pracę o charakterze idiograficznym. Wyłaniający się z książki Grzegorza Mnicha obraz Łodzi jest solidnie udokumentowany, a zarazem barwny i przemawiający do wyobraźni. Wprowadzenie do tytułu wskazówki interpretacyjnej (okres stalinizmu) pojawiło się, jak można przypuszczać, dopiero na etapie przygotowywania maszynopisu do publikacji, gdyż w tym formacie poznawczym autor nie zdołał wykazać ząębienia się mechanizmów prasy codziennej z trybami władzy autorytarnej. Z tej racji tytuł książki nie jest adekwatny do jej zawartości.

² *Rocznik statystyczny miasta Łodzi 1946–1965*, Łódź 1965, tabl. 11, s. 15.

Wiele wątpliwości wzbudzają przyjęte bez dostatecznego uzasadnienia ramy czasowe, sugerujące, że okres stalinizmu przypadł na lata 1948–1956. Po pierwsze, należałoby na początku wyjaśnić, co się rozumie pod pojęciem „okresu stalinowskiego”, a tego w książce nie ma. Literatura na temat stalinizmu jest tak zróżnicowana, że również w przypadku badania spraw lokalnej prasy codziennej koniecznością się staje sprecyzowanie podstawowej terminologii, jeśli jest ona niejednoznaczna, na co wskazują opinie wielu autorów, w tym także rosyjskich. Drugim problemem są przyjęte cezury stalinizmu w Polsce, wyznaczone latami 1948–1956. W zależności od przyjmowanej argumentacji dolną cezurę okresu stalinowskiego można umocować zarówno w 1947 roku (wybory sfałszowane przy wsparciu doradców sowieckich, ucieczka Stanisława Mikołajczyka 21 X i zlikwidowanie w kilka dni później opozycyjnej „Gazety Ludowej”), jak i w drugiej połowie 1949 roku (Konstanty Rokossowski marszałkiem Polski, żołnierze polscy składający przysięgę na wierność Związkowi Sowieckiemu) czy jeszcze później – na początek 1950 roku, gdy przyspieszeniu uległa „bitwa o handel”, nastąpiły liczne prześladowania osób duchownych i konfiskaty mienia kościelnego; poplecznicy Kremla ostatecznie rozprawili się z grupą W. Gomułki, a on sam został aresztowany.

W pracy Grzegorza Mnicha brakuje uzasadnień, pozwalających na logiczne wyznaczenie granic czasowych przeprowadzonej przez niego analizy, a zarazem wyjaśniających przesłanki ideologiczne, polityczne i oświatowe funkcjonowania prasy codziennej w czasach Polski Ludowej. W uzasadnieniu przyjęcia dolnej cezury Autor sugeruje, jakoby połączenie „Głosu Robotniczego” z „Kurierem Popularnym” w dniu 17 grudnia 1948 roku było czymś w rodzaju naciśnięcia startera, a zakończenie tego okresu nastąpiło wraz z likwidacją „Łódzkiego Ekspresu Ilustrowanego” i twierdzi, że „Wskazane ramy czasowe tworzą też (sic!) logiczną całość w historii politycznej Polski, poczynwszy od Kongresu Zjednoczeniowego partii robotniczych i powstania PZPR, a skończywszy na nadziejach polskiego Października i pierwszych rozczarowaniach” (s. 5). W dodatkowym uzasadnieniu Grzegorz Mnich stwierdza ponadto, „że okres powojennej łódzkiej prasy w latach 1945–1948 opracowany został w dwóch niepublikowanych pracach” (s. 6 i. n.), tj. Danuty Mikołajczyk-Grzelewskie (1984) i Leszka Olejnika (1986). Z dzisiejszej perspektywy patrząc na ów pominięty okres, dobrze wiemy, że to w nim należałoby szukać wyjaśnień klęski „czerwonego dziennikarstwa” w Polsce okresu stalinowskiego.

Łódź w latach 1945–1947 była miastem, sprawiającym władzom komunistycznym wiele kłopotów z racji stosunkowo dobrze zorganizowanego środowiska robotniczego, które w początkowym okresie bynajmniej nie ulegało szalbierstwom władzy ani naciskom propagandy komunistycznej. W omawianej książce warto było nadmienić, że we wrześniu 1947 roku strajkowało w jedenastu największych łódzkich zakładach włókienniczych ok. 27 tys. pracowników, wśród których duży procent stanowiły kobiety³. Posiadając wyrazistsze tło historyczne i kulturowe łatwiej byłoby zrozumieć, dlaczego na portierniach fabryk leżały stosy

³ K. Lesiakowski, *Strajki robotnicze w Łodzi 1945–1976*, Łódź 2008, s. 155.

nieodebranych prenumerat „Głosu Robotniczego” (s. 64). Dużo łatwiej byłoby także zrozumieć mentalność dziennikarzy łódzkich stawianych przed dylematem: odejść z zawodu czy dostosować się do oczekiwań władzy. Hanna Świda-Ziemba⁴ – pominęta w książce Grzegorza Mnicha – wyliczyła, że w latach 1948–1952 wybuchło w łódzkich zakładach aż 258 strajków na tle niskiego wynagrodzenia i złych warunków pracy, jakkolwiek mogło być ich dwukrotnie więcej, jak utrzymuje Krzysztof Lesiakowski. Autor książki ledwo o tym napomknął bez podawania konkretów (s. 229). Gazety codzienne koncernu RSW „Prasa” zbywały milczeniem organizowane spontanicznie protesty robotników łódzkich. Dziennikarze podejmowali tylko te tematy, na które mieli zgodę władz partyjnych i cenzury i to nie w okresie początkowym tylko w 1955 roku. Mogli zatem pisać o błędach organizacyjnych, powodujących opóźnienia w budownictwie komunalnym i wynikający z tego brak mieszkań albo na temat odczuwalnego powszechnie deficytu wody pitnej (s. 202–211). „Aż do 1956 r. gazety w ogóle nie wspominały np. o niskich zarobkach łódzkich robotników” (s. 222). W 1956 roku „Łódzki Express Ilustrowany” ujawnił ukrywaną przez lata statystykę „miasta smutnych rekordów” (s. 229), do których zaliczono wyższe niż gdzie indziej ceny podstawowych artykułów spożywczych, niższe od przeciętnych zarobki, najwyższą liczbę rozwodów i jeden z najniższych w Polsce przyrostów naturalnych. Książka jest wypełniona informacjami „branżowymi”, których znaczenie potrafią docenić osoby, zajmujące się prasoznawstwem, ale równie duże zainteresowanie wzbudziłyby zebrane w piątym rozdziale niektóre informacje prasowe, ilustrujące życie codzienne. Jest w tym rozdziale potencjał wiedzy dyskretnej i paradoksalnej z zakresu psychosocjologii i antropologii miasta, ale że książce brakuje odpowiednio dobranych lokalnych kontekstów historycznych i socjologicznych, to ów potencjał nie jest wystarczająco dobrze wykorzystany. Ostatni rozdział w książce rozpoczyna zdanie: „Problematyka związana z życiem codziennym mieszkańców Łodzi obecna była każdego dnia na łamach łódzkiej prasy” (str. 202). W następnych akapitach mówi się o interwencjach dziennikarskich w sprawach bytowych, o wytykaniu błędów organizacyjnych w fabrykach, o piętnowaniu bumelantów o deficycie mieszkań i powszechnie odczuwalnym w zakładach pracy braku urządzeń sanitarnych. Czy takiej „obecności” oczekiwali łódzcy czytelnicy prasy?

Cenzura sprawiła, że chroniczną chorobą łódzkiej prasy – i nie tylko łódzkiej – było bezgraniczne zakłamanie: „Zgodnie z wymogami ówczesnej propagandy, traktującej zamierzenia niemal na równi z ich realizacją, koncentrowała się na prezentowaniu optymistycznych planów, które miały przynieść rodzinom robotniczym własne, wygodne mieszkania” (s. 203). Mimo dostrzeżonych mankamentów książka Grzegorza Mnicha dostarcza cennych informacji o życiu codziennym mieszkańców Łodzi w omawianym okresie i uzupełnia wiedzę o funkcjonowaniu prasy codziennej w latach powojennych, dlatego warto się z nią zaznajomić.

⁴ H. Świda-Ziemba, *Człowiek wewnętrznie zniewolony: problemy psychosocjologiczne młodej formacji*, Warszawa 1997, s. 200.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIII (2015)

ISSN 2081–1861

Sabina Kwiecień

Nieznane czy zapomniane konspiracyjne tomiki poetyckie 1939–1945 (monografia Krzysztofa Woźniakowskiego *Marginalia i obrzeża*)¹

Dorobek naukowy profesora Krzysztofa Woźniakowskiego – cenionego i wytrawnego literaturoznawcy oraz prasoznawcy, dotyczy w głównej mierze kultury literackiej i artystycznej doby II wojny światowej². Jerzy Myśliński pisze: „pozycje jego autorstwa mają znaczący ciężar gatunkowy, są to: *W kręgu jawnego czasopiśmiennictwa literackiego Generalnego Gubernatorstwa (1939–1945)* z 1997 roku, *Prasa – kultura – wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945* (1999) oraz syntetyczna publikacja z 2001 r. pt. *Polskojęzyczna prasa gadzinowa w tzw. Starej Rzeszy (1939–1945)*³. W roku 2013 otrzymaliśmy dziesięć szkiców *Marginalia i obrzeża. Szkice o zapomnianych konspiracyjnych tomikach poetyckich lat 1939–1945*. Większość dotyczy polskiego konspiracyjnego ruchu wydawniczego Generalnego Gubernatorstwa i ziem włączonych do Rzeszy w czasie drugiej wojny światowej. Dopełnieniem są teksty poświęcone jawnym Wojennym książeczkom Magdaleny Samozwaniec (1942–1943) i *Godzinom czekania* Zbigniewa Mystkowskiego. Prace, jak informuje autor, powstawały na przestrzeni lat 1999–2013. Publikacja wyszła w serii „Literatura” opolskiego wydawnictwa Scriptorium.

¹ K. Woźniakowski, *Marginalia i obrzeża. Szkice o zapomnianych konspiracyjnych tomikach poetyckich lat 1939–1945*, Opole 2013, s. 224.

² Autor m.in. prac: *Polska literatura Wileńszczyzny 1944–1984* (w 1985 r.), *Między ubezwłasnowolnieniem a opozycją. Związek Literatów Polskich w latach 1949–1959* (w 1997 r.), *W kręgu jawnego piśmiennictwa literackiego Generalnego Gubernatorstwa (1939–1959)* (w 1997 r.), *Prasa-kultura-wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945* (w 1999 r.), *Polskojęzyczna prasa gadzinowa w tzw. Starej Rzeszy (1939–1945)* (w 2001 r.), *Prasa-kultura-wojna. Studia z dziejów czasopiśmiennictwa, kultury literackiej i artystycznej lat 1939–1945. Seria druga* (w 2005 r.), *Bibliografia jawnych druków polskojęzycznych Generalnego Gubernatorstwa* (w 2008 r., wspólnie z B. Górą), *Polskojęzyczna prasa gadzinowa czasów okupacji hitlerowskiej 1939–1945: studia i szkice zebrane* (2014 r.).

³ Zob. J. Myśliński, *Prasoznawstwo w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa*, „Konspekt” 2004, nr 19.

Trudno przecenić wagę tych szkiców, w których autor prezentuje zapomniane, czy nieznane tomiki wierszy (Tadeusza Ulewicza, Adam Włodka, Magdaleny Samozwaniec, Zbigniewa Mystkowskiego, Tadeusza Chrościelewskiego, Czesława Kulebiaka, czy Aleksandry Mianowskiej). Przywraca pamięć autorów, którzy jak sam podkreśla, nie należeli do grona wybitnych twórców. Zasadniczym celem podjęcia trudu badawczego jest wzbogacenie wiedzy, jak pisze profesor - *o skomplikowanej, jakże różnorodnej kulturze literackiej tamtego okresu*. Wartością szkiców jest ustalenie, opisanie i zinterpretowanie faktów, trudnych do zweryfikowania. Prace, jak wszystkie profesora, przynoszą znaczący wkład do dziejów konspiracyjnego ruchu wydawniczego i podziemnej książki, poszerzając dotychczasową wiedzę.

Poczet szkiców rozpoczyna rozprawa *O Wolność Tadeusza Ulewicza (1940) – pierwszy konspiracyjny zbiorek poetycki?* (s. 11–24). Czytelnikowi przybliżony został podziemny tomik poetycki przyszłego historyka literatury. To odkryty na nowo dziesięciostronicowy zbiorek, zawierający sześć wierszy i podpisany pseudonimem Przemko Hreczecha. Co ciekawe, *O wolność* to prawdopodobnie najwcześniejszy tomik poetycki, wydany konspiracyjnie w latach 1939–1945. Profesor podkreśla, że tezy o całkowitym pierwszeństwie zbioru wśród podziemnej poezji nie można udowodnić. Jest on jednak bez wątpienia pierwszym wydawnictwem konspiracji, w którym opublikowano utwory jednego autora, powstałe w czasie wojny.

Szesnaście książeczek – Adama Włodka, wydanych staraniem ich autora - to temat kolejnych rozważań (s. 27–65) w *Marginaliach i obrzeżach*. Wśród nich znalazł się utwór dla dzieci *Mruczek w butach*, do której ilustracje wykonała żona autora – Wisława Szymborska (zob. s. 52). Podziemne cimelia Włodka dostępne wąskiej grupie odbiorców stanowiły formę bibliofilskiej zabawy. Przedstawienie działalności edytorskiej i twórczości krakowskiego poety Włodka to uświadomienie czytelnikowi jak istotny element stanowi ona w dziejach krakowskiej konspiracji literackiej.

Trzeci szkic to odsłona poezji Zdzisława Marii Okuljara (s. 65–78). Poety zapomnianego nawet przez badaczy literatury i kultury literackiej czasów II wojny światowej. Autor *Marginaliów...* przenosi nas z Krakowa poza Generalne Gubernatorstwo do Żywca. Tomik poetycki *Gargantu* ukazał się w 1942, w 44 egzemplarzach, opatrzony okładką z drzeworytem – Zygmunta Jaworskiego, z podaniem Krakowa jako miejsca wydania. Przywrócona do pamięci kronika miłosna Okuljara pokazuje, że wiedzę historycznoliteracką wciąż uzupełniamy o zapomniane lub nieznane fakty.

Następna rozprawa poświęcona została *Królewnie śmieszce* oraz *Fraszkom* dwóm Magdaleny Samozwaniec (s. 79–99). Pierwsza z nich adresowana była do dzieci, druga to zbiór fraszek i wierszyków erotycznych. Kolejne zaprezentowane cymelium edytorskie to *Godziny czekania* Zbigniewa Mystkowskiego (s. 100–112).

W tomie (s. 115–139) znalazły omówienie poetyckie zbiory Tadeusza Chrościelewskiego, wydane w Mińsku Mazowieckim; *Rozdroża* Zofii Jaremko-Pytowskiej

(s. 139–154); *Głód przesyty* Czesława Kubalika, wydany w Poznaniu (s. 181–195) oraz ostatni konspiracyjny tomik czasów drugiej wojny światowej – *Listy Aleksandry Mianowskiej* (s. 195–221). Jeden ze szkiców, autor poświęcił nie autorskim książkom, tylko antologii lwowskiej grupy „Żagiew” (s. 154–177).

Autor przedstawił czytelnikom postaci zapomniane, których prac nie odnotowano nawet w bibliografiach. Drobiazgowe kwerendy pozwoliły na poszerzenie wiedzy z zakresu dziejów okupacyjnej książki. Odbiorcy otrzymali znaczącą pozycję historycznoliteracką, opartą na szerokiej bazie źródłowej.

Prezentowana praca została starannie opracowana. Posiada jasną konstrukcję. Szkice uporządkowane zostały według chronologii tematycznej. Docenić należy bogaty materiał ilustracyjny i aparat pomocniczy, w postaci indeksów, spisu ilustracji zawartych w omawianej książce. Do tomu została dołączona informacja o pierwodrukach szkiców. Postawiony przez autora cel zwrócenie uwagi na zapomniane zbiory wierszy, wydane w okresie okupacji hitlerowskiej został w pełni osiągnięty. Trud badawczy podjęty przez profesora inspirował. Można mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości czytelnicy otrzymają kolejną książkę profesora Woźniakowskiego.

Spis treści

ARTYKUŁY, ROZPRAWY, STUDIA

Władysław Marek Kolasa

- On the Statistics and Geography of the Polish Press
in the Period between the Uprisings (1832–1864) 3

Dorota Kamińska

- Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci
w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego,
lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci” 15

Alfred Toczek

- Czasopisma polskiej młodzieży akademickiej
w okresie popowstaniowym (1865–1918).
Przegląd informacyjno-bibliograficzny 52

Krzysztof Woźniakowski

- Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci”: w kręgu
Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników
(kwiecień 1861 – czerwiec 1865) 75

Andrzej Romanow

- Polskie czasopisma młodzieżowe w Wolnym Mieście Gdańsku 110

Renata M. Zajęc

- Galicyjski dodatek „Dla Młodszych” (1898–1913)
na tle polskich dziewiętnastowiecznych czasopism
popularnonaukowych 126

Sabina Kwiecień

- Kartka z dziejów żydowskiej prasy dla dzieci i młodzieży
w okresie autonomii galicyjskiej 137

Iwona Lehmann

- Dodatki „Dziennika Berlińskiego”
dla dzieci i młodzieży w latach 1925–1939 157

Monika Szablowska-Zaremba

- „Okienko na Świat. Pismo dzieci i młodzieży” 1937–1939 184

Agnieszka Karczewska

- Historia i struktura czasopisma „Chwilka Dzieci i Młodzieży” 204

Marta Nadolna-Tłuczykont

Czasopisma dla dzieci wydawnictwa Egmont Publishing (1990–2015) 230

Dorota Michulka

„Wiedza rozsypana” i dziecko w świecie hipertekstowego czytania 244

Agnieszka Maroń

Szkice o współczesnych włoskich czasopismach poświęconych
literaturze dziecięcej (włoska literatura dziecięca
w II połowie XX wieku) 263

Mariola Antczak

Kompetencje informacyjne uczestników finału Olimpiady
Bibliologicznej i Informatologicznej w świetle badań własnych 282

RECENZJE I ARTYKUŁY RECENZYJNE

Wanda Matras-Mastalerz

Polska prasa szkolna – historia i współczesność (na marginesie książki
Pauliny Olechowskiej *Prasa szkolna – teoria, funkcje, tematyka*) 308

Andrzej Dróżdź

Łódzkie gazety w okresie stalinowskim (o monografii Grzegorza Mnicha
Łódzka prasa codzienna w latach 1948–1956) 312

Sabina Kwiecień

Nieznane czy zapomniane konspiracyjne tomiki poetyckie
1939–1945 (monografia Krzysztofa Woźniakowskiego
Marginalia i obrzeża) 316

Contents

ARTICLES, ELABORATIONS, STUDIES

Władysław Marek Kolasa

- On the Statistics and Geography of the Polish Press
in the Period between the Uprisings (1832–1864) 3

Dorota Kamisińska

- Graphics of Polish weekly illustrated magazines for children
in the second half of the 19th century on the example of the
„Children’s Friend” from Warsaw, Lviv and Poznan 15

Alfred Toczek

- Polish academic youth magazines in the post-insurrection times (1865–
1918). An information-bibliographic review 52

Krzysztof Woźniakowski

- First years of the Warsaw’s „Friednd of the Children”: in the circle of
Henryk Lewestam and associates (April 1861 – June 1865) 75

Andrzej Romanow

- Polish youth magazines in the Free City of Gdansk 110

Renata M. Zajęc

- The Galician supplement „For the Younger” (1898–1913)
compared to Polsih popular science magazines 126

Sabina Kwiecień

- A card from the history of the Jewish press for children
and youth in the times and Galicia’s autonomy 137

Iwona Lehmann

- Supplements to the „Berlin Journal” for children
and youth in 1925–1939 157

Monika Szabłowska-Zaremba

- „Window to the World. Periodical for children and youth” 1937–1939 184

Agnieszka Karczewska

- History and structure of the magazine „Moment for Children
and Youth” 204

Marta Nadolna-Tłuczykont

- Children magazines of the Egmont Publishing (1990–2015) 230

Dorota Michułka

"Scattered Knowledge", and the child in the world of hypertextual reading 244

Agnieszka Maroń

Drafts on the contemporary Italian magazines devoted to children literature (Italian children literature in the second half of the 20th century) 263

Mariola Antczak

Information competence of the members of the Library Science and Information Olympics in the light of own research 282

ARTICLES, ELABORATIONS, STUDIES

Wanda Matras-Mastalerz

Polish school press – history and contemporary times (on the margin of the Paulina Olechowska's book School press – theory, functions, theme) 308

Andrzej Drózd

Łódź press in the Stalin era (on the monograph by Grzegorz Mnich Łódź contemporary press in the years 1948–1956) 312

Sabina Kwiecień

Unknown or forgotten conspiracy poetry tomes 1939–1945 (monograph by Krzysztof Woźniakowski Marginalia and periphery) 316

